

ОЛЕДАРОВ / НАУКА И ИСКУСТВО /

ИМЕТО МАКЕДОНИЈА В ИСТОРИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЈА

ИМЕТО МАКЕДОНИЈА
В ИСТОРИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЈА

ПЕТЪР СТ. КОЛЕДАРОВ

ИМЕТО МАКЕДОНИЯ В ИСТОРИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ

НАУКА И ИЗКУСТВО
СОФИЯ
1985

В изследването е проследена историческата съдба на името Македония от древността до наши дни. Така проличават ярко дълбоките му преобразования — от държавно-политическо и географско понятие в древността то се превръща в административно понятие с различен обхват и местоположение на Балканския полуостров през средновековието. Разгледан е сложният процес на повторното възприемане на областното име Македония от местното население едва в новото време. Изданието е придружено от историко-географски карти, съставени от автора, които онагледяват настъпилите промени в макротопонимията на Балканите.

В предлагания труд Петър Коледаров си е поставил за цел да проследи в исторически аспект обхвата и съдържанието на името „Македония“, което е едно от най-старите названия в балканската топонимия, запазено и до днес. Въз основа на разнообразни изворни данни (съчинения на антични и средновековни писатели, описания на пътешествия, географски карти, епиграфски и хералдически паметници и пр.) авторът достига до добре обосновани изводи и прави несъмнен принос по един важен въпрос от историческата география на балканските земи.

В първата глава от работата се разглежда въпросът за името „Македония“ през античната епоха до идването на славяните на Балканския полуостров. Както добре е известно, през този период с названието „Македония“ е била означавана първоначално създадената от древните македонци (племе, родствено на илирите) държава по басейна на реките Вардар и Бистрица. Названието „Македония“ е имало следователно държавно и етническо съдържание. Впоследствие, когато се установява римската власт в балканските земи (от I в. от н. е. насам) името „Македония“ загубва първоначалния си смисъл и добива административно-регионален характер за означаване на една от римските провинции, възникнала на територията на бившата македонска държава. Що се отнася до древните македонци, то те още преди римското владичество били вече загубили своята етническа самобитност и в мнозинството си се елинизирани.

Във втората глава от труда се разглеждат събитията и процесът, свързани с идването на славяните на Балканския полуостров и образуването на българската държава (VII в.). Авторът е проследил подробно обезлюдяването на провинцията и диоцеза Македония, което се дължало до голяма степен на нахлуването на славянските племена, заели тази област в края на VI и първата половина на VII в. Основателно е заключението, че през разглеждания период се извършила по същество дълбока етническа промяна в земите на антична Македония. Дотогавашното нейно население (в значителна степен вече елинизирани или романизирани македонци, траки и илири) е било значително намалено, за да дойде на негово място една огромна славянска маса. Голяма част от бившите жители на Македония били принудени, под натиска на новите пришълци, да напуснат родните си места и да търсят прибежище в Средна и Източна Тракия. И когато към края на VIII в. в тракийските земи около Адрианопол (Одрин) възниква една византийска военноадминистративна единица (тема), тя получава името „Македония“ поради наличност на това многобройно, избягало от старата област население. Така се извършва едно важно терминологично изменение в топонимията на Балканския полуостров. Някогашното име „Македония“ започва да означава вече една област в Източна Тракия. А самата Македония, където от VI—VII в. се били заселили масово славянски племена, получава ново название „Склавиния“. Така е известна тя във византийските и други паметници от VII до IX в.

През средата на IX в., когато българските славяни от Македония са вече обединени в границите на българската държава, названието „Склавиния“ остава на заден план и вместо него се налага и разпространява името „България“, което е едно обединяващо и общо название на цялата ѝ територия с трите нейни основни области — Мизия, Тракия и Македония. След 1018 г., когато българската държава пада под византийска власт, с името „България“ се означава по-специално една от създадените от византийците военноадминистративна единица (тема), чиито териториален обхват е съвпадал приблизително с територията на старата провинция Македония (т. е. земите по басейните на Вардар, Бистрица, Дрин и Струма). Като *тема България* са известни тези земи в съчиненията на редица византийски писатели от XI до XII в. Главен неин център бил град Скопие, а що се отнася до названието „Македония“, то продължавало и през този период да се употребява предимно за означаване на Източна и Средна Тракия в съответствие с възникналата още през VIII в. терминология след изграждането на местната тема „Македония“. Употребата на името „Македония“ за означаване на споменатата част от Тракия продължило и през следващите столетия (XIII—XIV в.), както това личи от сведенията на множество византийски и западни извори. Само в от

делни случаи у някои писатели, склонни към архаизиране, с името „Македония“ се означава територията на старата македонска държава и на някогашната римо-византийска провинция.

В следващата трета глава на своя труд П. Коледаров си поставя за цел да проследи как постепенно названието „Македония“ придобива отново приблизително стария си териториален обхват и с него започва да се означава не вече Източна и Средна Тракия, а някогашната римска провинция Македония. Това изменение и възвръщане на старата терминология се извършило, както личи от приведения фактически материал, през периода на османското владичество на Балканския полуостров и то предимно през XVIII—XIX в. Името „Македония“, както свидетелствуват историческите паметници, започнало да се употребява изцяло в чисто регионален смисъл, т. е. за означаване на една определена област в Балканския полуостров, без да се влага в него етническо съдържание. С други думи, названието „Македония“ по своя характер може да се сравни с регионални названия от рода на Тракия, Мизия, Тесалия, Атика, Добруджа и пр., които се срещат в официални документи, по географски карти, в съчинения на пътешественици и в други извори от разглеждания период. Това е крайният извод, съобразен с данните на източниците и отговарящ на историческата правда.

Бих искал да подчертая в заключение, че предлаганата монография представлява важен принос по въпроса за произхода, развитието и обхвата на името „Македония“ като означение за една област в Балканския полуостров, водеща названието си от древните македонци, име, претърпяло интересни изменения по време на многовековното си съществуване и употреба. Трудът е написан въз основа на грижливо анализиран и изобилен изворен материал и с критичен поглед към научната литература. Особено ценото е, че авторът, като специалист по историческа география е привлякъл голям брой карти, малко познати или изобщо неизползувани. По такъв начин изследването увеличава в значителна степен познавателната и документалната си стойност.

академик *Димитър Ангелов*

В историческите извори често се срещат географски имена, които в по-голяма или по-малка степен не отговарят по съдържание и териториален обхват на днешните си знания. Някои селища и областни имена са променяли неведнъж своето местоположение. Това се обяснява с многократните етнически и политически преобразования в миналото, особено ако са имали радикален характер. В резултат на тези несъответствия се явяват значителни затруднения при използването на източниците и сериозни пречки, за да се локализира точно дадени географски обекти или да се осветлят правилно някои събития и явления в по-отдалечените епохи. Нещо повече — подобни топоними могат да ни заблудят и породят съвсем погрешни представи и така да доведат до неверни изводи и заключения. В някои случаи тази възможност се използва умело за извращаване на историческата действителност с оглед на поставени цели. Ето защо системното и внимателното изследване на географската номенклатура в страните със сложно и многообразно развитие има важно значение за достоверното разкриване и изясняване на историческия процес.

Едно от основните изисквания при проучванията на миналото е да се уточни не само кога, но и къде са настъпили събитията. Това налага да се направи пълен разбор на употребяваната през различните епохи географска номенклатура, което е една от задачите на историческата география и важно условие, особено за страни като средищния и източния дял от Балканския полуостров, претърпели превратни промени поради разположението си на един от главните световни кръстопътища и сцена на състикованията на много племена и народи в миналото. Там се осъществявало и взаимодействието на различни култури поради близкото съседство с огнищата на най-старите цивилизации.

Вихърът на разразилите се бури размествал и разпилявал обитателите на тези земи по четирите посоки на света, а заедно с тях и имената, които те дали на географските обекти. Така някои топоними се отделили и отслабили в народната памет или оставили дирята си в писмените източници на различни места из полуострова.

Македония е един от топонимите, претърпели много и коренни промени в миналото. През последните две хилядолетия с него са назовавани съвсем различни покрайнини и области. Появил се в сърцето на Балканите, той попада във водовъртежа на съдбовни събития и многократно мени мястото си. Отначало така наричали земите по долните течения на Бистрица и Вардар, но постепенно името Македония се разпростряло до бреговете на Адриатика, Егейско, Средиземно и Черно море, а след това и върху пространството между реките Българска Морава и Инд, обхванато от мимолетната световна империя на Александър Велики. От IX в. името се среща в продължение на цяло хилядолетие в Тракия, съвсем за кратко в отбългаруваните земи, за да се върне преди около век и половина отново там, където се зародило. През всички епохи името Македония покривало територии с различни граници и най-важното — имало нееднакво съдържание и смисъл: първоначално етнополитическо, от II в. пр. н. е. вече то е военноадминистративно понятие, за да прерасне в географски термин, който съвсем не съответствува на древния народ и държава.

Характерно е и обстоятелството, че не всички промени в понятието „Македония“ са били резултат единствено на местно, т. е. вътрешно развитие, а често пъти, за да не кажем почти изключително, те се дължели на външни фактори. Това наблюдаваме не само в древността, но и в последните предходни столетия, особено в нашето съвремие — било, когато са се преследвали предначертани политически цели¹ или когато наметната е била наложителна за практически нужди.

¹ При проектите си за възстановяването на мимолетното Стефан-Душаново царство от края на XIV в. шовинистичните и хегемонистични кръгове в Кралство Сърбия създадоха към края на миналото и началото на нашето столетие особен център, който обхвана и обедини усилията на всички кадри на сръбската наука и използва всевъзможни средства за пропаганда на идеята за „македонизма“. Тя посочува като начин за разединяването на българската нация и като етап за по-събъряването на славянското население в югозападните области от нейната земя. За програмната и планомерната дейност за изпълнението на предпоставената цел от този център — да наложи „концепцията“ за „македонските славяни“ вж. К. Ц. и М. Б. З. в. С. Културно-општественият врска на македонците со Сърбија во текот на XIX в., Скопје 1960, с. 160—164 с. 13 и 14 т. Ст. Новачковић и македонизм, *Историски часопис*, кн. 14—15, 1965, с. 140 и сл.

Въздействието на Западна Европа било решително — чрез разпространението на цивилизацията си сред балканските народи тя наложила да се уеднаквят географските представи и да се внесе единство в областната номенклатура, но съобразно собствената ѝ традиция и в духа на хуманистичните идеи. Необходимостта от промяната и възприемането ѝ от местното население, т. е. от българите, било преди всичко, за да се избият объркванията и острания недоразуменията, породени от сблъсъка между античната и средновековната традиция по отношение на територията с име „Македония“. Според първата така продължавала да се означава (както в картографията, така и в част от книжнината) земята, обхващала същинската древна страна и първоначалното едноименно царство, а от II в. пр. н. е. — римската провинция. Несъответствията се появили, защото много автори (отначало кръстоносците, а по-късно значителен брой от пътешествениците, които преминавали по Стария или Военен път по диагонала на полуострова), някои от тях даже и през XVIII в., се придържали към още живата сред обитателите на Балканите средновековна традиция. Те се съобразявали със съществуващото сред местното население географско понятие, което покривало обхвата на византийската тема „Македония“ по Маричината долина в Тракия, даже и през столетията след като османотурските завоеватели я унищожили.

Независимо от голямото му научно и политическо значение сложният проблем за промените в понятието „Македония“ е засяган самостично в нашата и чуждата историческа и географска книжнина. В почти всички случаи авторите въобще не си поставяли задачата да ги изяснят, а се задоволявали с констатация за съответна промяна в местоположението или границите.² Затова излезлите у нас³ и в Югославия⁴ между двете световни войни, а напоследък в Гърция⁵ кратки статии имат само обзорен характер и не могат да обяснят задоволително многообразните промени, а още по-малко — да разкрият вложените тенденции както в миналото, така и през нашето съвремие или поне да ги разгледат в тяхната взаимовръзка с развитието на етноструктурите и политическите процеси на Балканите. Опит в тази насока са появили се напоследък четири наши статии,⁶ които обаче по обем и обхват са също ограничени и поради това не дават цялостна представа за настъпилите многообразни промени в макротопонимията на източния и средния дял на полуострова.

За умисленото заобикаляне на проблема изцяло или на отделни негови аспекти немалък дял имат стремежите да се подчертае пряката или косвената приемственост между древна и днешна Македония. Опитите в тази насока целят да представят сегашните обитатели на областта (отново получила античното си име), според един — като непосредствени потомци на древните елинизирани македонци, а според други — участието на древните македонци в етногенезиса на днешното население на Македония да се изтъква като важен, дори решаващ компонент, благодарение на което се различавало от българите.

Пълната несъстоятелност и на двете тенденции проличава най-добре, ако се разгледат последователно и подложат на обективен анализ фактите във връзка с римското завоевание и внесените от него преустройства, настъпилите коренни етнически и политически преобразования със заселването на славяните и след създаването на българската държава на юг от Дунава, а във връзка с тези събития — промените в местоположението, обхвата и съдържанието на понятието „Македония“ през различните епохи. Ето защо задачата на настоящия труд е да се проследят тези явления, за да бъдат изяснени по цялостно и правдиво, чрез някои по-типични изворни известия, с които разполагаме за еволюцията на макротопонима. За целта авторът е използвал не само оскъдните оцелели домашни, но и релевантните чужди (византийски, сръбски, западноевропейски, източни и др.) източници, разнообразни по характера си литературни произведения (хроникри, жития, епархийски списъци, пътеписи, географски описания и пр.), официални (светски и църковни) и частни документи, старинни картини, изображения, епиграфски, сфрагистични и хералдически паметници, топоними и антропоними и други материали.

Естествено нито е възможно, нито необходимо да се преценят и обяснят обстоятелствено абсолютно

² Вж. например изследванията-пътеписи: *Reise von Belgrad nach Salonik von J. G. von Hahn, k. k. Consul für das östliche Griechenland, Denkschriften der k. Akad. d. Wissenschaften, Philos.—hist. Classe, Bd. XI, 2 Abt., Wien 1861* и К. Иречек. Пътешествия по България (за първи път излязло на чешки език в Прага през 1888 г.). София 1974, по редакцията на Ем. Булжуки и В. Велков, с. 195, бел. 23: „В по-късното византийско време с името Македония постоянно била наричана Тракия“ с препратка към студията му С. Јиречек, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkan Pässe, Prag 1877*, S. 94 (български превод: Военният път от Белград за Цариград и балканските проходи. Историко-географска студия, Превела Ст. Велков, Българска историческа библиотека, год. IV, 1932, кн. IV, с. 1—163). Там обаче се дават само някои примери — без анализ и историческо обяснение.

³ Вж. А. Н. Иширков, Македония, име и граници, Македонски преглед, год. III, 1927, кн. 1, с. 6—12; Д. Яранов, Македония или Южна Сърбия, пак там, год. XII, 1940, кн. 1, с. 46—60.

⁴ Ј. Швиђић, Географски положај и опште географске особине Македоније и Старе Србије, Српски књижевни гласник, бр. 72 и 73, 1904 — където поддържа, че под името „Македония“ в различни времена се подразбирала различно голяма област в южната част на Балканския полуостров, но не говори за странствуването му в другите части на последния и че местното население цяло хилядолетие е наричало така Маричината долина в Тракия.

⁵ N. P. Andriotes, History of the Name „Macedoni“, *Balkan Studies*, vol. I, № 1, 1960, p. 143—148. Показателно е, че статията на видния гръцки учен не се цитира, като въпросът изцяло е заобиколен в излезлия обобщаващ и колективен труд на гръцки специалисти върху историята на Македония — *Macedonia. 4000 Years of Greek History*, Athens, 1983.

⁶ П. Коледаров, Образуване на тема „Маедония“ в Тракия, Известия на Института за история, Т. 21, 1970, с. 219—243; i d e m, Thracas as a Name in Historical Geography, *Primus congressus studiorum Thracicorum*, Thracia, t. II, Serdica 1974, p. 111—118; i d e m, „Macedonia“ in Historical Geography, *Macedonian Studies*, 1983, № 2, pp. 50—77; i d e m, Political and Ethnical Preconditions for Regional Names in the Central and Eastern Parts of the Balkan Peninsula, *An Historical Geography of the Balkans*, ed. Fr. Carter, London — New York — San Francisco, 1977, pp. 29—317.

всички споменавания на името „Македония“ в миналото. Предвидените тук разнообразни данни обаче са подбрани така, че да се покаже най-типичното и характеризиращо достатъчно добре положението през времето, за което се отнасят. Според автора използваният и анализиран материал е напълно достатъчен, за да изяснят станалите промени и еволюцията в понятието „Македония“. Освен това той разкрива също причинната им връзка и особеностите при употребата му като макротопоним през древността, средновековието и нашето време. Що се отнася до изворите, които по една или друга причина не са били достъпни, както и тези, които биха се открили и пуснали в научно обръщение в бъдеще, те могат само да потвърдят и допълнят с нови аргументи дадените положения и тяхното обяснение.

Извън посочените вече и твърде малко на брой излезли специални статии по разглеждания въпрос, в научната книжнина се срещат съвсем спорадично и някои схващания по отделни негови страни или за употребата на макротопонима „Македония“ през един ограничен откъс от време. На съответните места в изложението те са отбелязани и е взето отношение към тях. Ето защо по-обстоятелствен историографски преглед тук би се явил като излишно повторение.

В центъра на вниманието са въпросите на историческата география, тъй като са най-показателни, а и по своя предмет темата е от нейната област. Докато етимологическите обяснения остават периферни в изложението, народностните и политическите отношения, съответно настъпилите преобразования и промени на Балканите, са намерили своето място, защото именно те оказват решително въздействие върху еволюцията в понятието „Македония“ през дадена епоха.

Възприетата в изложението периодизация е общата историческа, тъй като решителните промени в местоположението и съдържанието на понятието „Македония“ съвпадат в общи черти с главните исторически епохи — древност, средновековие и новото време. Последният етап — възвръщането на областното име „Македония“ от Маричина Тракия в територията от средния дял на полуострова, т. е. приблизително в пределите на едноименната римска провинция — е разграничен според процеса на възприемането му от местното и околното балканско население като областно географско понятие или макротопоним, означаващ една част от земите, населени с българи.

* * *

Приятен дълг е да изразя дълбоката си признателност към рецензентите академик Димитър Ангелов, професор Любомир Панайотов и старши научен сътрудник Александър Кузев, към колегите си от секцията по стара и средновековна история на България и несъществуващата вече секция за историческа библиография, научна информация и историческа география към Института за история при Българската академия на науките, членовете на консултативния съвет на Сектора за помощни исторически дисциплини при Единния център за наука и подготовка на кадри по история и всички, които при обсъжданията на работата допринесоха с бележките и препоръките си за подобряването на текста и за оформянето на книгата.

Авторът

„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА

1. ИМЕ И ГРАНИЦИ НА ДРЕВНА МАКЕДОНИЯ

Произходът на старите македонци и на името им *Μακεδόνες* (*Μακεδόνες*) или *Μακεδνς* (*Μακεδνς*) все още не е напълно изяснен. Въпросът е засяган от много историци, езиковеди и други учени от древността до наше време, без да е получил задоволителен отговор. Причината е преди всичко в това, че наместо преки и категорични изворни известия и данни до нас са стигнали само мъгляви легенди и преценки, които се пречупват през едно или друго субективно виждане.

Най-старото известие, където се споменава името на древните македонци — съответно на страната им, е достигналата само в препредадени от други използвали я автори част от творба на гръцкия поет Хезиод (живял около 800 г. пр. н. е.) „Каталог на жените“ (*Κατάλογος γυναικῶν*). Интересуващият ни откъс е в съчинението на византийския писател — император Константин VII Багренородни (913—963) „За темите“ във връзка с тема „Македония“, която по негово време била в Тракия. Той се спира на изказаните различни мнения за произхода на името на областта (*χώρα*) Македония в предходната му древна епоха. На първо място той предава Хезиодовия разказ, според който Македон (*Μακεδόνος*) бил син на Зевс от нимфата Тюя, дъщеря на Девкалион, живеел с брат си Магнет около Писерия и Олимп, бил известен като борец на колесница и дал името си на областта Македония.¹ Двамата герои се явяват в гръцката митология като персонафицирани обобщени образи на тракийски вождове от Омнровата епоха в южните крайбрежни области Македония и Магнесия² и техни епоними. Други антични автори извеждат името на Македония от най-различни митологически личности: Хеланик от Лесбос сочи царя на Тесалия Еол за баща на Македон;³ в Дионисиевото описание на вселената негови родители били Зевсовият син Еак и Егина; Диодор извежда родословието му от бога Дионис-Озирис, а според Аполодоровата библиотека и други източници Елиан и Стефан Византийски) е син на царя на Аркадия Ликаон.⁴

Тези родословия послужили на гърците още и със стремеж да властвуват над полисите на Елада македонски първенци, на атински политици и писатели, а дори и на някои съвременни автори⁵ да гърсят чрез някакъв герой-эпоним връзката и мястото на старите македонци сред елините. Те ги сочат като сродни ту с еолийците, ту с аркадийците, ту с други гръцки племена. Херодот разказва, че когато дорийският етнос се придвижил от Тесалия и минал от Олимп към Пинд, той приел по това време името *Μακεδόν*.⁶ По този начин, без да се пояснява, бащата на историята отъждествява македонците с дорийците.

Има обаче достатъчно убедителни сведения, че древните елини са правели голяма разлика между своя свят и обитателите на страната отвъд Тесалия и Епир. Както отвлечените противници на Македония (Демостен), така и авторите-македонофили (Исократ) гледали на тях като „варвари“, т. е. не-елини. Запазените откъси от езика⁷ и отделни сведения за обичаите на древните македонци (имена на владетелите, политическа терминология, календар и др.) са твърде недостатъчни и от по-късен период на интензивно общуване с елините полиси. Някои от царските имена са гръцки по строеж и по фонетика напомнят северно-тесалийските (ахейски) диалекти, а някои женски имена в племенната върхушка — с илрийски следи, били заети или носени от доведени съпруги-чужденки.⁸

При това македонската империя на Александър Велики разпространила и наложила из целия източен античен свят до р. Инд старогръцката култура (след като е била вече обогатена с постиженията и на други древни народи от Предна Азия и близкия Изток) и всъщност сложила начало на една цяла епоха, която наричаме елинизъм.⁹ Не подлежи на съмнение, че за политическите цели на македонската монархия — да разпространи властта си над съседните страни и народи (Елада, Илирия и Тракия) на Балканите — управляващият слой, особено по времето на Филип II и сина му Александър, възприел гръцката култура. Липсват обаче конкретни данни, за да се определи степента и обхвата на елинизма, който вероятно започнал да прониква постепенно и до простолудието.

Всичко това затруднява окончателното решение на сложния проблем за етническата принадлежност на древните македонци. Не всички съвременни специалисти споделят възгледа (с повече или по-малко уговорки), че те били гърци или сродни на тях. Според едни те били илيري,¹⁰ но напоследък броят на изказаните мнения, че образуването на македонския етнос през античността е ре-

„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА

1. ИМЕ И ГРАНИЦИ НА ДРЕВНА МАКЕДОНИЯ

Произходът на старите македонци и на името им *Μακεδόνες* (*Μακεδόνες*) или *Μακεδνς* (*Μακεδνς*) все още не е напълно изяснен. Въпросът е засяган от много историци, езиковеди и други учени от древността до наше време, без да е получил задоволителен отговор. Причината е преди всичко в това, че наместо преки и категорични изворни известия и данни до нас са стигнали само мъгляви легенди и преценки, които се пречупват през едно или друго субективно виждане.

Най-старото известие, където се споменава името на древните македонци — съответно на страната им, е достигналата само в препредадени от други използвали я автори част от творба на гръцкия поет Хезиод (живял около 800 г. пр. н. е.) „Каталог на жените“ (*Κατάλογος γυναικῶν*). Интересуващият ни откъс е в съчинението на византийския писател — император Константин VII Багренородни (913—963) „За темите“ във връзка с тема „Македония“, която по негово време била в Тракия. Той се спира на изказаните различни мнения за произхода на името на областта (*χώρα*) Македония в предходната му древна епоха. На първо място той предава Хезиодовия разказ, според който Македон (*Μακεδνς*) бил син на Зевс от нимфата Тюя, дъщеря на Девкалион, живееел с брат си Магнет около Писерия и Олимп, бил известен като борец на колесница и дал името си на областта Македония.¹ Двамата герои се явяват в гръцката митология като персонафицирани обобщени образи на тракийски вождове от Омнровата епоха в южните крайбрежни области Македония и Магнесия² и техни епоними. Други антични автори извеждат името на Македония от най-различни митологически личности: Хеланик от Лесбос сочи царя на Тесалия Еол за баща на Македон;³ в Дионисиевото описание на вселената негови родители били Зевсовият син Еак и Егина; Диодор извежда родословието му от бога Дионис-Озирис, а според Аполодоровата библиотека и други източници Елиан и Стефан Византийски) е син на царя на Аркадия Ликаон.⁴

Тези родословия послужили на гърците още и със стремеж да властвуват над полисите на Елада македонски първенци, на атински политици и писатели, а дори и на някои съвременни автори⁵ да гърсят чрез някакъв герой-епоним връзката и мястото на старите македонци сред елините. Те ги сочат като сродни ту с еолийците, ту с аркадийците, ту с други гръцки племена. Херодот разказва, че когато дорийският етнос се придвижил от Тесалия и минал от Олимп към Пинд, той приел по това време името *Μακεδνς*.⁶ По този начин, без да се пояснява, бащата на историята отъждествява македонците с дорийците.

Има обаче достатъчно убедителни сведения, че древните елини са правели голяма разлика между своя свят и обитателите на страната отвъд Тесалия и Епир. Както отвлечените противници на Македония (Демостен), така и авторите-македонофили (Исократ) гледали на тях като „варвари“, т. е. не-елини. Запазените откъсти от езика⁷ и отделни сведения за обичаите на древните македонци (имена на владетелите, политическа терминология, календар и др.) са твърде недостатъчни и от по-късен период на интензивно общуване с елините полиси. Някои от царските имена са гръцки по строеж и по фонетика напомнят северно-тесалийските (ахейски) диалекти, а някои женски имена в племенната върхушка — с илрийски следи, били заети или носени от доведени съпруги-чужденки.⁸

При това македонската империя на Александър Велики разпространила и наложила из целия източен античен свят до р. Инд старогръцката култура (след като е била вече обогатена с постиженията и на други древни народи от Предна Азия и близкия Изток) и всъщност сложила начало на една цяла епоха, която наричаме елинизъм.⁹ Не подлежи на съмнение, че за политическите цели на македонската монархия — да разпространи властта си над съседните страни и народи (Елада, Илирия и Тракия) на Балканите — управляващият слой, особено по времето на Филип II и сина му Александър, възприел гръцката култура. Липсват обаче конкретни данни, за да се определи степента и обхвата на елинизма, който вероятно започнал да прониква постепенно и до простолудното.

Всичко това затруднява окончателното решение на сложния проблем за етническата принадлежност на древните македонци. Не всички съвременни специалисти споделят възгледа (с повече или по-малко уговорки), че те били гърци или сродни на тях. Според едни те били илири,¹⁰ но напоследък броят на изказаните мнения, че образуването на македонския етнос през античността е ре-

„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА

1. ИМЕ И ГРАНИЦИ НА ДРЕВНА МАКЕДОНИЯ

Произходът на старите македонци и на името им *Μακεδόνες* (*Μακεδόνες*) или *Μακεδνς* (*Μακεδνς*) все още не е напълно изяснен. Въпросът е засяган от много историци, езиковеди и други учени от древността до наше време, без да е получил задоволителен отговор. Причината е преди всичко в това, че наместо преки и категорични изворни известия и данни до нас са стигнали само мъгляви легенди и преценки, които се пречупват през едно или друго субективно виждане.

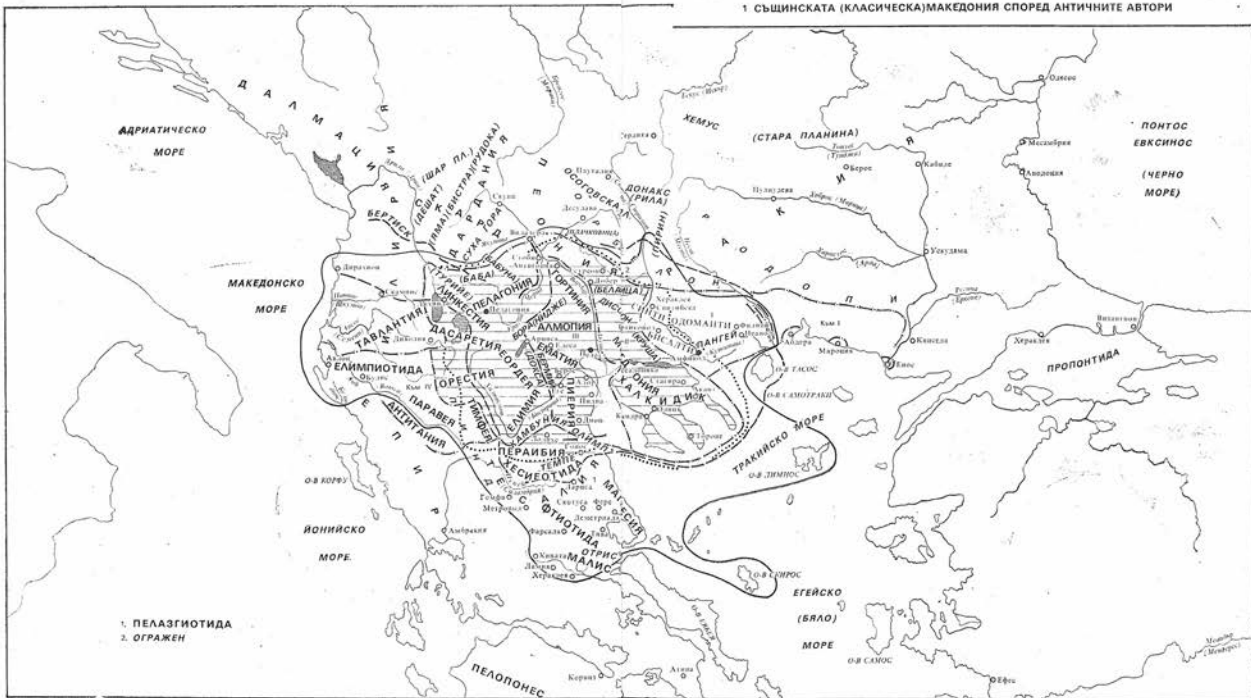
Най-старото известие, където се споменава името на древните македонци — съответно на страната им, е достигналата само в препредадени от други използвали я автори част от творба на гръцкия поет Хезиод (живял около 800 г. пр. н. е.) „Каталог на жените“ (*Κατάλογος γυναικῶν*). Интересуващият ни откъс е в съчинението на византийския писател — император Константин VII Багренородни (913—963) „За темите“ във връзка с тема „Македония“, която по негово време била в Тракия. Той се спира на изказаните различни мнения за произхода на името на областта (*χώρα*) Македония в предходната му древна епоха. На първо място той предава Хезиодовия разказ, според който Македон (*Μακεδνς*) бил син на Зевс от нимфата Тюя, дъщеря на Девкалион, живееел с брат си Магнет около Писерия и Олимп, бил известен като борец на колесница и дал името си на областта Македония.¹ Двамата герои се явяват в гръцката митология като персонафицирани обобщени образи на тракийски вождове от Омнровата епоха в южните крайбрежни области Македония и Магнесия² и техни епоними. Други антични автори извеждат името на Македония от най-различни митологически личности: Хеланик от Лесбос сочи царя на Тесалия Еол за баща на Македон;³ в Дионисиевото описание на вселената негови родители били Зевсовият син Еак и Егина; Диодор извежда родословието му от бога Дионис-Озирис, а според Аполодоровата библиотека и други източници Елиан и Стефан Византийски) е син на царя на Аркадия Ликаон.⁴

Тези родословия послужили на гърците още и със стремеж да властвуват над полисите на Елада македонски първенци, на атински политици и писатели, а дори и на някои съвременни автори⁵ да гърсят чрез някакъв герой-епоним връзката и мястото на старите македонци сред елините. Те ги сочат като сродни ту с еолийците, ту с аркадийците, ту с други гръцки племена. Херодот разказва, че когато дорийският етнос се придвижил от Тесалия и минал от Олимп към Пинд, той приел по това време името *Μακεδνς*.⁶ По този начин, без да се пояснява, бащата на историята отъждествява македонците с дорийците.

Има обаче достатъчно убедителни сведения, че древните елини са правели голяма разлика между своя свят и обитателите на страната отвъд Тесалия и Епир. Както отвлечените противници на Македония (Демостен), така и авторите-македонофили (Исократ) гледали на тях като „варвари“, т. е. не-елини. Запазените откъсти от езика⁷ и отделни сведения за обичаите на древните македонци (имена на владетелите, политическа терминология, календар и др.) са твърде недостатъчни и от по-късен период на интензивно общуване с елините полиси. Някои от царските имена са гръцки по строеж и по фонетика напомнят северно-тесалийските (ахейски) диалекти, а някои женски имена в племенната върхушка — с илрийски следи, били заети или носени от доведени съпруги-чужденки.⁸

При това македонската империя на Александър Велики разпространила и наложила из целия източен античен свят до р. Инд старогръцката култура (след като е била вече обогатена с постиженията и на други древни народи от Предна Азия и близкия Изток) и всъщност сложила начало на една цяла епоха, която наричаме елинизъм.⁹ Не подлежи на съмнение, че за политическите цели на македонската монархия — да разпространи властта си над съседните страни и народи (Елада, Илирия и Тракия) на Балканите — управляващият слой, особено по времето на Филип II и сина му Александър, възприел гръцката култура. Липсват обаче конкретни данни, за да се определи степента и обхвата на елинизма, който вероятно започнал да прониква постепенно и до простолустието.

Всичко това затруднява окончателното решение на сложния проблем за етническата принадлежност на древните македонци. Не всички съвременни специалисти споделят възгледа (с повече или по-малко уговорки), че те били гърци или сродни на тях. Според едни те били илири,¹⁰ но напоследък броят на изказаните мнения, че образуването на македонския етнос през античността е ре-

1. ПЕЛАЗГИОТИДА
2. ОГРАЖЕН

Териториите на Същинска Македония
Граница на четиринадесет области (територии), на които било подготвено
Македонското царство в 160 г. пр. н.е.

Градски кръг на историч
I-IV Периодът на македонските редици

Спиритон от Амакиа (83 г. пр. н.е. — 19 г. от н.е.)
Тит Либий (58 г. пр. н.е. — 17 г. от н.е.)

Гали Платон Стари (Солун) (23/24 — 79 г. от н.е.)
Галибрий (около 150 г. пр. н.е.)
Калпий Платоний (161—180 г. от н.е.)

зультат от смесването на различни народности групи, все повече нараства и получава значителна опора в археологическите и езиковите материали.¹⁴ Допуска се, че основният състав на този етнос, формиран към края на II хилядолетие пр. н. е., спадат към трако-фригийския кръг и че по-късно той бил произлизал от илриятини, които, общо взето, били повърхностни и носители на една елинизация, засегнала главно политическата върхушка.¹⁵

Тясно преплетена с Елада по съдба, Македония обаче била една напълно обособена страна и през целия период на старата история носела своето име. Както много подобни ниму в близките, разположени на север от Елада — в илрийския и тракийския свят, и това име ще да е образувано от името на дилево племе или племенна общност, като напр. Пеония, Пелагония, Мигдония, Крестония, Ситония и т. н.

Гаврил Каравов пръв изтъкнал, че частната *-οία* е наставка, добавена към предполагаемия корен *Μακεδ-*, а върху първичността на суфикса *-οι* с основание обръща внимание и В. Бешевлиев.¹⁶ Стратификацията на суфиксите сочи и хронологията на тяхното появяване. Първият определен народностно име, а вторият (*-οι*) — територия. Като се отделят суфиксите *-οι* и *-α*, отчитано се получава коренът *Μακεδ-*. То се сходя с другото достигнало до нас име на македонците *Μακεδς*, *Μακεδς* (*Μακεδς*), и на страницата им — *Μακεδς*, *Μακεδς* (*Μακεδς*).¹⁷

Някои по-нови изследвания по въпроса обаче извеждат името на Македония от старогръцкото прилагателно *μακεδνός*, което било образувано от съществителното *μακς* (*μακς*) със суфикс *-ος* и окончанието *-ος*, срещано в Омировата „Одисей“.¹⁸ То се причислява към народностните имена с

физическа характеристика (като *Μακροκέφαλοι*, *Πυγμαίον*, Langobardi, Chauci, Quadi), понеже старите македонци „се различаваха сред другите гърци с височината си, както това често се случва с планинските племена, сравнени с племената в равнината... Както всички други едински племена македонците рано създали един митологически прадедо — Македон, син на Зевс, който да отговаря на народността им име, чиято връзка с прилагателното *μακεδνός* било забравено.“¹⁷ Тези обяснения на гръцкия учен Н. П. Андриотис и др. са незадоволителни, защото не държат сметка нито за случайните подобия и евентуални осмисляния, нито за обстоятелството, че поначало, а особено в една сравнително близка епоха, народите трудно забравят значението на думите в езика си. Що се отнася до епонима „Македон“, създаването му е отглас на античния обичай и стремеж на македонския царски род да бъде приет като равноправен в елинския свят. За непредубедения изследовател, който не си поставя предварителни цели, решението на въпроса е друго.

Интересно е да се сравни например образуването на етноним на съседните им траки. Според някои проучвания на името *трак* започнато му в йонийски или по-късно в атически език е погърченото тракийско име с първоначален смисъл 'смет', 'храбър', което по законите на народното старогръцко етимологизуване — по-късно (т. е. през класическата епоха) е придобило значението на 'остър, груб, див необуздан'.¹⁸ В случая при македонците може да се допусне също, че при дълготраен и близък досег ахайските гърци са възприели и постепенно започнали да схващат като племенно име най-често употребяваното определение, сближавайки го по звучене с някоя своя дума, отговаряща или близка по смисъл с характерен белег у северозточния си съсед. Погърчването и осмислянето на понятието у елините вероятно е било предизвикано от факта, че даденото определение окачествява една цяла група от хора или изобщо племенната общност, която обитавала земите на северозток от Елада. Едва тогава името на тези съседи е придобило свое реално съдържание на етноним в старогръцката книжнина.

Обикновено даден народ възприема име, което му е дадено от чужд, съседен народ и се е наложило над околните. В много случаи така се нарича една малка, но най-близко разположена и позната част от по-многочислен народ. Името ѝ се пренася върху цялата общност. Такъв е например случаят с първоопознатото племе траки (от Омфровата „Илиада“), елините, франките, алеманите и др., чието име даден съсед прехвърля после върху всички останали сродни нему племена. Следователно най-вероятно достигналата до нас в гръцки облик и може би осмислена форма „Македония“ (и „македонци“) да е сходна с останалото от дълбока древност народностно име на най-известното племе или на ядрото около което се е образувала македонската племенна общност, а след това и етнос.

Всъщност името „Македония“ би трябвало да се приеме със значение само за себе си, както толкова много други народности имена. Във всеки случай единствено в най-стария период от променчивото и повече от двехилядолетно употребление на името „Македония“ (т. е. само докато съществувал държавата на старите македонци), то е пряко свързано с определено племе, защото в следващите епохи то остава само административно-военно и географско понятие за област, без да се визира никакъв етнос.

Проблемите за етиогенезиса и началната история на старите македонци (дали името си на територията, която населявали и където била тяхната държава) са тясно свързани с пределите на същинската древна страна Македония. Преди да разгледаме нейните граници според античните автори, ще се спрем накратко върху новите насоки в диренето на отговор на проблема за етиогенезиса и най-ранното минало на древните македонци, тъй като е свързано с развитието на самото географско понятие „Македония“.

Приема се, че началното ядро на древномакедонската държава възникнало по горното течение на р. Бистрица (сега отново посеща античното си име Халиакмон). През IX—VIII в. пр. н. е. или рийски етнически групи придошли там от северозапад и се смесили със завареното индоевропейско население.¹⁹ Обединението на македонските племена било постигнато под ръководството на вожда Пердика I (възцарил се към 640 г. пр. н. е.). Той започнал обособяването на държавата в т. тара Долна (т. е. разположена към морето — съответно Солунския залив) Македония (*χάτω* или *παρὰ Θάλασσαν Μακεδονία*)²⁰. В нейните покрайнини Ематия и Беотия (между долините течения на Вардар и Бистрица и Пинерия) били основани първата столица Еге (дн. Верги или Вергина) и най-старите македонски селища Берое (дн. Бер-Верия), Пела (при с. Постол и новото бежанско селище Нея Пела, преименувани съответно на Апи Апостоли и Пела в окръга Пелис) и др.

Докоро се приемаше, че началното средище на македонската държава е бил дн. гр. Воден (преим. на Едеса), в низината, образувана от реките Мъгленцица (Лудина, тур. Кара-Азмак) и Вода, северно от несъществуващото вече Ениджевардарско или Пазарско езеро. През тази епоха то било морско дъно и брегът на Солунския залив стигал до мочурищата на езерото, защото Вардар, Бистрица и Мъгленцица още не били струпали наносните материали, които сега са отдалечили устиата им. При това положение Еге и Пела били разположени съвсем близо до морския бряг,²¹ поради което Херодот е могъл лесно да стигне до последния.²² Изследванията на английския археолог и праисторик Никълъс Хемънд с основание поставиха под съмнение приетото отъждествяване на Еге с Воден²³ и предложиха нова локализация на първия държавен център на македонското царство — при дн. с. Верги, на десния бряг на долното течение на р. Бистрица, в северните разклонения на Олимп, а ядрото ѝ — в Пинерия, където царският му дом дошъл от Илирия през Линкестия и Орестийския Аргос по горното течение на Бистрица.²⁴ Н. Хемънд се основава на писмените сведения у Хезиод, Херодот, Тукидид, Апиан и др.²⁵ и археологическите паметници, които даде правилна насока към разкопките на гробницата при Верги. Резултатите им напълно подкрепиха тезата му, че там са погребани ранните македонски царе.²⁶

След продължителни борби между племенните династии и сложни международни взаимоотно-

шения с елинските полиси и Одриското тракийско царство, Александър I (495—454) обединил Долна Македония и организирал войската, а Архелай I (413—399) продължил вътрешното укрепване на държавата и пренесъл столицата в Пела.

След заника на Одриското царство значението на Македония нараснало през първата половина на IV в. пр. н. е., а към средата на същото столетие се превърнала в най-могъщия военнополитически фактор на полуострова. Филип II (359—336) обединил под скиптъра си всички покрайнини, населени с македонци, и най-близки, сродни с тях племена в Горна Македония. Тя се състояла от областите Елимея (по средното течение на Бистрица), Орестия (по горното течение на същата), Бордея (в изизната на Островското езеро), Алмония (по Горна Мъгленца), Липкестия и Дебрион (по долината на Еригон, дн. р. Черна) и Дасаретия (около Охридското и Преспанското езеро, дн. Албания и др.). Филип II разширил държавата си от Йонийско до Черно море, от планините Шар, Осоговска, Рила и Хемус (Стара планина) до Етолия и Фокида. Така Тесалия, Епир, Пеония и поречието на Марица и Тунджа с Беломорието от Одриското тракийско царство попаднали под негово зависимост.²⁷

Краткотрайната световна империя на неговия син Александър Велики (336—323) се разпростира от р. Българска (нар. дн. Южна) Морава до р. Инд, но веднага след смъртта му се разпаднала и била поделена между наследниците му. Тракия се паднала на Лизимах, а след сражението при Ипс (301 г.) властта над Македония и континентална Гърция взел Касандър. Македонската политическа хегемония над Елада се запазила с големи трудности и през управлението на династията на Антигоните (основана от Антигон Гонат в 227 г. пр. н. е.) до падането на Македонското царство под римска власт в 167 г. пр. н. е.

Въпреки всички превратности, етнически промени и елинско влияние Македония през цялата класическа епоха била една обособена в географско и политическо отношение страна. Това се вижда от съчиненията на античните географи и писатели. В тях се съдържажат някои определения и попълни или бегли описания на Македония.

Наистина запазеното в наши дни е от едла сравнително по-късна епоха, но то е писано според традицията и въз основа на по-стари съчинения. Като пример как някои от по-късните автори са използвали загубени за нас още по-старинни творби, ще посочим известната в литературата *Ravennatis Anonymi Cosmographia*. Невъзможният автор от Равена (живял след средата на VII в. от н. е.)²⁸ е използвал редица нови, а специално за Македония — някои твърде стари и недостигнали до нас съчинения на гръцки и латински учени. Самият равенски земеописател съобщава това, характеризирайки най-добре разнообразието в литературата за тази страна с думите: „Също така до тази именно област Епир се намира твърде прочутата страна, която се нарича Македония. От нея произхождат много учени-писатели. Сред тях аз прочетох гореказания Ливаний, Хилас и Аристарх (гръцки географ и астроном от о-в Самос, живял през IV в. пр. н. е.),²⁹ гръцки учени, а и много пъти споменавания Касторий [според името може да се предположи, че е бил родом от Кастория, дн. Костур]³⁰, Лоллан [къспоримски географ, живял около 340 г. от н. е.]³¹ и Абрицион, римски учен. Но те не са определили по еднакъв начин тази страна и всеки говори за нея по различен начин. Аз пък посочих долупосмянатите градове според гореказания Аристарх...“³² Изброените обаче имена на селища като Президиум, Финес и др. сочат, че земеописателят от Равена не се е придържал слепо към Аристарх, а е използвал и по-късни римски източници.³³

Въпреки че авторите на достигналите до нас творби са живели почти изключително през времето, когато Македония била вече римска провинция, и обстоятелството, че за продължително време тя образувала с Елада и други околни области обща военнаадминистративна единица със значително по-широк териториален обхват, анализът и съпоставката на тези извори все пак ни дават възможност да очертаем пределите на същинска стара Македония с една относително голяма точност.

Върху картата са означени сведенията на географа Страбон от Амасия на Понта (63 г. пр. н. е. — 19 г. от н. е.), на съвременника му римски историк Тит Ливий (59 г. пр. н. е. — 17 г. от н. е.), на Гай Плиний Секунд (наричан още „Стари“, от гр. Новум Кому в Северна Италия — живял между 23/24 и 79 г. от н. е. и автор на „Естествена история“, на Павзаний (живял около 150 г. и оставил пътни бележки — „Описание на Гърция“ в 10 книги) и на римския географ Клавдий Птолемей (161—180 г. от н. е.). Спираме се предимно на тези именно автори, защото те ни дават по-богати или повече или по-малко ограничени, но в замяна на това конкретни данни за границите на Македония. При разглеждането им ще допълним техните сведения с показанията и на други писатели, с чиито съчинения разполагаме, въпреки че са по-бедни.

Най-напред ще се спрем на южната ѝ граница, която я отделя от предходните и пограничните области Епир и Тесалия, които всъщност спадат към Елада.

Най-старият достигнал до нас анонимен автор, наричан условно в литературата Псевдоскимнос (живял през I в. пр. н. е.), съобщава, че над Темпе [долината по течението на реката Пеней (Пиниос) между планините Олимп и Оса] се намира македонската страна, разположена край Олимп...³⁴ Страбон, който другде причислява Македония към Елада навърно по отношение на нейната политическа история, но я отделя в географско отношение,³⁵ недвусмислено съобщава, че „Пеней разграничава Долна и Приморска Македония от Тесалия и Магнезия“³⁶ — приморската покрайнина от Тесалия, от устието на р. Пеней до Пагасийски залив (Анистри). Според Дионисий Калафонтов Македония се намира на север от споменатата река, а същинска Елада започвала от Амбракия (при дн. с. Станос, окр. Месолонгион),³⁷ т. е. на юг от Епир и Тесалия. За Помпей Трог (родом от Нарбонска Галия (дн. Южна Франция) и живял след 20 г. пр. н. е.) и за първия римски географ

Помпонию Мела (роден в Тингентера и съставил през 44 г. кратко описание на стария свят) р. Пеней тече през Тесалия.³⁸ Според Гай Плиний Стари Македония „се простира зад Магнезия и Тесалия“.³⁹ Павзаний сочи, че единият склон на Олимп е обърнат към Македония, а другият — към тесалийците и р. Пеней.⁴⁰ Гръцкият историк от Александрия Апиан също отделя Македония от Тесалия и в своята „Римска история“ споменава като граница между тях пак планината Темпе.⁴¹ Тук трябва да се има предвид и обстоятелството, че той е писал съчинението си през управлението на Антонин Пий (133—161), който временно съединил Тесалия и Македония.⁴² Към средата на IV в. Тесалия била отново присъединена към Ахия.

Съвременникът на Апиан — Дикеарх (Атенеи) определя територията на Елада от Пелопонес до Магнезия.⁴³ Ръководейки се от съществуващото по онова време административно деление, географът Клавдий Птолемей включва Тесалия и Фтиотида в Македония, като дава южните ѝ предели „по линията, прокарана покрай Ахия, чак до Малийския залив [или зал. Зейтуни в Северна Гърция]...“⁴⁴, но на съответните места изрично говори, че тези области са „земи на тесалийците“, „земя на хестиеотойците“ и „във Фтиотида“.⁴⁵ Гай Юлий Солин (събирал през III в. важни факти из областта на географията, историята и естествознанието) съобщава, че южните части на Македония достигали до Тесалия и Епир.⁴⁶

Тит Ливий по начало отделя Тесалия от Македония,⁴⁷ но не уточнява южните граници на третата и четвъртата област, на които в 168 г. пр. н. е. била поделена Македония след завладяването ѝ от римляните. Що се отнася до Епир, той подчертава, че към четвъртата област със средище Хераклея (дн. Битоля) били присъединени епирските покрайнини Антитания и Тимфеида (от двете страни на Пинд пл.).⁴⁸

Макар и средновековен автор, който се основавал на по-стари писатели, тук трябва да споменем и писаното за Македония от анонимния земеописател от Равена, който също представя Тесалия, граничеща с Македония, като част от Елада.⁴⁹ В случая интересно е също, че той е използвал предимно мнението на гръцкия географ и астроном Аристарх от Самос (живял през IV в. пр. н. е.).⁵⁰ Макар и косвена, това е най-старата преценка за обособеността на Македония от Елада и че Тесалия съставлявала част от Елада.

По този начин става ясно, че южната граница на същинските македонски земи са планините Олимп, Камбунция и Пинд и долината Темпе, които ги отделят от Тесалия и Епир. Като най-южни македонски покрайнини остават областите Орестия, Елимея и Пиерия.

От устието на Пеней или по-точно от планината Олимп и долината Темпе до вливането на Нест (дн. Места) южната граница на Македония продължавала по белеморския бряг. Всички стари автори са единодушни, че първоначално тракийският Халкидически полуостров е съставлявал неделима част от Македония.

На запад Македония е граничела със земите на епирците и илрийците. Страбон съобщава, че „Халиакмон [дн. р. Бистрица], Еригон (дн. р. Черна), Аксий [дн. р. Вардар] и други реки отделят от нея епирците и леонците...“⁵¹. Тук очевидно се имат предвид същинските македонски земи. Що се отнася до Македония като административна единица, този автор посочва, че тя „се ограничава към запад от брега на Адриатическото море...“⁵². Гай Плиний Стари също посочва епирските племена за западни съседи на македонците,⁵³ а Гай Юлий Солин — дарданците и илрийците.⁵⁴

Обхватът на най-западния дял от старата Македония е определен много точно от Тит Ливий: „Четвъртата област е била отвъд планината Бора [дн. Нидже — част от Каймакчалан], от една страна съседна на Илيريا, а от друга — на Епир... Населявали [я] еорден,⁵⁵ линкести и пелагони. Към нея принадлежи и Антитания, Тимфеида [Тимфея] и Елимпиотида...“⁵⁶ Последните покрайнини, както и Паравей, са посочени отделно, защото очевидно са считани за части от Епир.

Клавдий Птолемей очертава западните предели на Македония като провинция по западния бряг на Йонийското море от Дирахон или Епидами [дн. Драч или Дурѐс] до устието на р. Келиднос [дн. Дукати].⁵⁷ Поради същите причини римляните наричали Сяното (Адриатическото) и Йонийското море „Македонско“ (Mare Macedonicum).⁵⁸

На север от Македония били разположени земите на илрийците⁵⁹ или по-точно на дарданите и леонците. Част от Пеония — по левия бряг на Вардар (Аксий), на юг от западния разклон на Осоговската планина — била включена отрано в Македонското царство и наричана „Македонска Пеония“.⁶⁰ Гай Плиний Стари пише, че Пеония и Пелагония защищавали северната част на Македония от трибалите.⁶¹ (Вж. картата). В същия смисъл се изказва и Гай Юлий Солин.⁶² Съобразявайки се с административното деление на римските владения по провинции обаче, Клавдий Птолемей съобщава, че „Македония“ се ограничава откъм север със споменатите покрайнини на Далмация, Горна Мизия и Тракия.⁶³ По същите причини Страбон определя границата ѝ „към север от мислия права линия, прокарана през планината Бертик [приблизително северноалбанския планински масив]“.⁶⁴ Скард [отъждествявана с Шар планина,⁶⁵ но по-скоро целият комплекс, образуван от Дешат, Яма, Бистра, Рудока, Суха гора, Турие, Баба, Бабуна и други съседни планини около възела Якупица], [Орбел първоначално Беласица, но по-късно означаващ също и групата планини на север от нея, между средните течения на Струма и Вардар, а също между Струма и Места, схващани като едно цяло],⁶⁶ Родопите и Хемус [дн. Стара планина]. Тия планини започват от Адриатическо море и се простират по права линия до Евксинския Понт [дн. Черно море] като един голям полуостров, който обхваща Тракия, Македония, Епир и Ахия.“⁶⁷

Северната граница на Македония в общи черти била утвърдена още от времето на Филип II и се запазва почти без промени и в по-късните административни граници докъм 536 г. от н. е., приблизително по планинската верига Турие—Баба—Голешница, образуваните от Вардар (Аксий) тесни-

ни Стене (дн. Демиркапия) и взимала югоизточна посока през Овче поле до югозападните склонове на Осоговската планина,⁶⁸ по югозападните планини от комплекса Орбел (Плачковица — Огражден — Беласица) до Рупелския пролом, оттам по южните склонове на Пирин и може би през Мраморица планина (Боздаг, дн. Фалакрон) достигала р. Места.

В пределите на Македония оставали Пелагония с градовете Вилазора (дн. Велес) и Стоби (дн. Пустоградско), покрайнините Гортиния или Антигония с едноименните градове и населената с пеони и синтия част от областта Орбелия или Парорбелия.

На изток същинските македонски земи постепенно стигали до Струма, включвайки редица тракийски племена, най-значителни между които били мигдоните и бизалтите. Разпространявайки македонската власт до Хемус и Черно море, Филип II присъединил в 357/356 г. пр. н. е. земите до Нест, които добили името *Macedonia Adjuncta*. Страбон съобщава, че някои причислявали към Македония и частта от Стримон до Нест, понеже Филип II много се стремел да включи тези територии под своя власт, тъй като получавал големи приходи от рудниците и от другите богатства на тази страна.⁶⁹ Въпреки че Македония Адиекта била обитавана от тракийските племена синти, одоманти, едони и др., тази област за тогавашния свят била неразделно свързана с Македония. От споменатите стари автори единствено Гай Плиний Стари смята Стримон за източна граница на Македония.⁷⁰ За всички останали тя е била Нест.

Тясно преплетената с Елада съдба на Македония и проникването на елинизма, особено в погорните слоеве на нейното общество, са причините, поради които за мнозина от античните и съвременните автори тази страна била тясно свързана или дори част от стария гръцки свят. Въпреки широкото му разпространение, погрешността на това схващане проличава от съвсем ясната представа у древните историци и географи за обособеността и отчетливо разграничените предели на страната. Те са ни оставили достатъчно сведения, които позволяват да се определи с точност обхвата на същинската страна Македония, разположена между Илيريا, Дардания, Пеония, Тракия и Елада. Към Елада спадали областите Епир и Тесалия, чийто съсед от север била Македония.

В понятията на тогавашния свят същинската страна Македония, макар и да включвала територии, населени с траки, пеонци и др., била така утвърдена и определена, че римските завоеватели я обособили като отделна провинция.

2. МАКЕДОНИЯ — РИМСКА ПРОВИНЦИЯ

След две въоръжени стълкновения с Рим Македонското царство взело участие в коалицията срещу тази, съставена от Картаген. Краят на третата от „Македонските войни“, както е известна в историята негова борба, приключил и самостоятелността на македонската държава след тежкото поражение, нанесено над нейната войска и съюзниците ѝ траки при Пидна (край дн. гр. Китрос) в 168 г. пр. н. е. На следната година покорителят ѝ консулт Луций Емилий Павел свикал в гр. Амфипол (дн. в развалини при с. Неохорони), на левия бряг на устието на Струма, представителите на македонските градове, за да им съобщи решението на Римския сенат за бъдещето на тяхната страна. Тя се поделила на четири области — меридии (*merides*). Едната, с главен град Амфипол, обхващала освен междуречието на Стримон (дн. Струма) и Нест (дн. Места), т. нар. *Macedonia Adjuncta*, и земята на бизалтите, част от тази на синтите, на запад от първата река и завладените от Рим територии на изток от Места до устието на Марица, но без градовете Енос, Марония и Абдера, които били обявени за свободни. Втората, със средище в Салоника (дн. Солун), се простирала на запад до Дисорон (дн. Круша планина) до р. Аксий (дн. Вардар) и включвала част от Пеония. Третата, с център Пела, се образувала от земите между реките Аксий и Пеней (дн. Пиниос), на запад до планината Бора (дн. Нидже пл. или Каймакчалан), заедно с част от Пеония (на юг от Голешница планина, по десния бряг на Вардар). Четвъртата, с главен град Пелагония (дн. Битоля), се състояла от Пелагония, Линкестиди, Бордея и части от съседните области: от Епир (Антитания и Тимфеида), от Тесалия — Паравей, а от Илيريا — Елиминотида.¹

След неуспешното въстание на Андриск (Лъже Филип, представил се за син на последния цар Персей) през 148 г. пр. н. е. Македония била превърната в първата римска провинция на Балканите. Управлявана от претор, тя запазила делението си на меридии, но загубила предишната си относителна автономия. Към новообразуваната провинция последователно били придавани завоеванията на Рим в южните, западните и източните дялове на Балканския полуостров: в 146 г. пр. н. е. Епир, Тесалия и Илiria, а в 133 г. пр. н. е. Тракийският Херсонес (дн. Галиполиски полуостров) и крайбрежният на Тракийско море (дн. северен дял от Егейско море).² Между 80 и 70 г. пр. н. е. същата участ сполетяла и земите до Дунава, като временно към провинция Македония били придатени и черноморските градове Калатис (дн. Мангалия), Томи (дн. Констанца), Истрос и др. След 72—70 г. властта на Рим била напълно утвърдена и по целия бряг на Бяло море и Пропонтида (дн. Мраморно море).³

С цената на големи усилия и жертви Рим постепенно наложил властта си над различните племена във вътрешността, които също били поставени под управата на римския наместник в Македония.

През тази епоха границите на провинция Македония или по-скоро обхватът на земите, поставени под

контрола на проконсула ѝ, варирали и зависели от успеха на римското оръжие. Това най-добре е формулирал в една от речите си Цицерон, че границите на Македония са там, където са римските мечове.⁴

Властта на Рим е била сериозно и многократно застрашавана или ограничавана от съпротивата и честите нахлувания на свободолюбивите даки, бастарни, мизи, трибали, серди, меди, беси и одриси. След като проконсулът Марк Лициний Клас се разправил с тях през 29/28 г. пр. н. е.,⁵ териториите на тези и други околни племена (с изключение на земите на одрисите) били веднага включени в провинция Македония. По този начин тя достигнала на север до р. Дунав, а на изток — до Черно море и Хебър (дн. р. Марица).⁶ Постепенно обаче новозавоеваните области били организирани в самостоятелни провинции: Далмация, Мизия и Тракия.⁶

Около 28 г. пр. н. е. долината на Средна Струма (между Кресненските и Рупелските теснини) вече била присъединена към провинция Македония или поставена под контрола на управителя ѝ, както съобщават с градовете по Егея и Пропонтида през последната четвърт на II в. пр. н. е.,⁷ оставяйки нейна неделима част. Лявопонтийските градове с териториите на Марцианопол (дн. Девня), Одесос (дн. Варна) и Месемврия (дн. Несебър) били завзети от римляните и присъединени към владенията им вероятно като *civitates foederatae* още в 72 г. пр. н. е. от Марк Теренций Варон Лукул. Обаче римската власт в тази покрайнина не е могла да бъде трайно установена и през 62—61 г. пр. н. е. загубила тези свои придобивки. В източната част на Дунавската равнина и над черноморските градове римската управа била възстановена и утвърдена едва след похода на Клас през 28 г. Първоначално те били припадени отново към провинция Македония.⁸

В 27 г. пр. н. е. през управлението на Октавиан Август провинциите били разпределени на сенатски и имперски. Македония минала към сената, а Гърция (под името Ахия) с припадната част от Епир и Тесалия се обособила като провинция.⁹ Също и Епир станал отделна административна единица.

След усмиряването през 2—6 г. от н. е. на траките в областта между Хемус и Дунава, Гай Помпей Сабин бил назначен в 12 г. за императорски наместник в Мизия. Освен земите между реките, носещи сега имената Колубара и Осьм (или Янтра) на същия военачалник било поверено управлението и на провинциите Македония и Ахия. Едновременно с това властта му се простирала и върху Тракия.¹⁰ По този повод Мизия била превърната от военно губернаторство в провинция.¹¹

При император Тиберий (14—37 г.) в 15 г. някои градове в Подунавия били отделени от Македония и присъединени към Мизия. Твърде е вероятно една нива от десния бряг (Rira Thraciae), на изток от Трибалия, да е била отнета тогава от Одриското царство и присъединена към Мизия.¹² В същото военноадминистративно подчинение вече били и лявопонтийските градове.¹³

По желание на населението, което се стремело да се освободи от тежестите на проконсулското управление, Македония и Ахия били обявени за имперски провинции, по при Клавдий (41—54 г.) в 44 г. отново се върнали под пряката власт на сената.¹⁴ Обединението на трите провинции като своеобразен протекторат било премахнато през 15 г. и по това време (вероятно през първите години от управлението на Тиберий) Мизия станала имперска провинция под управлението на наместник с консулски ранг.¹⁵

Две години по-късно Рим фактически присъединил васалното тракийско царство на одрисите, което в 45 г. образувало прокураторска провинция Тракия.¹⁶ Към нея била припадена Южна Тракия, която дотогава влизала в пределите на провинция Македония. По този начин завладените от Рим балкански земи към средата на I в. били разпределени в оформените вече провинции Мизия, Тракия, Далмация, Иллирик, Македония, Ахия и Епир. В тези отделни административни единици били обхванати по-големите народностни групи — траки, иллири, македонци и гърци.

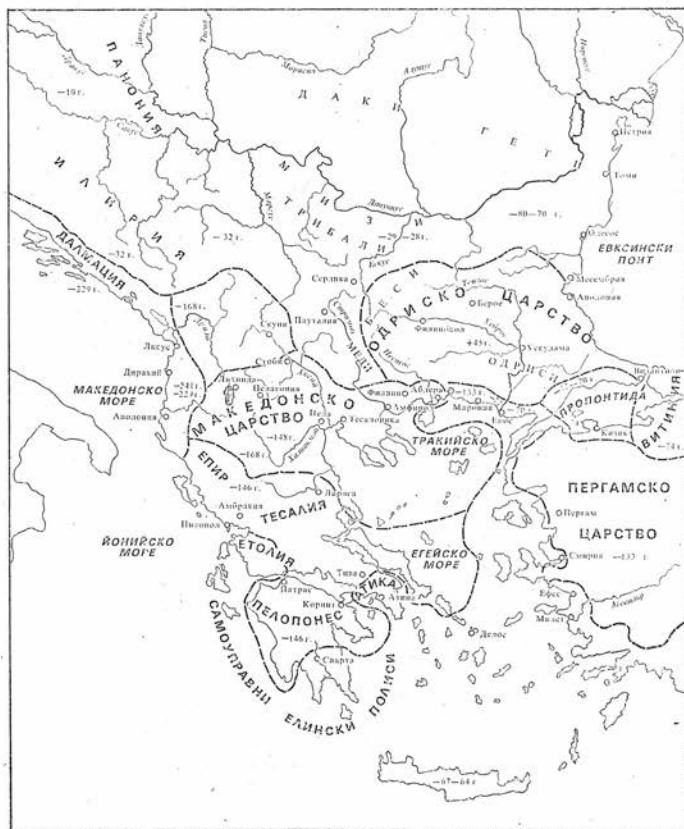
При имп. Домициан (81—96) в 86 г. с оглед на отбранителни и управленчески изисквания Мизия била разделена на две провинции: *Moesia Superior* и *Moesia Inferior* с граница по горното течение на р. Цибрица и една линия, която се отделя от тази река и върви право на север до Дунава между Алмус (дн. р. Лом) и Радария (дн. Арчар).¹⁷

Провинция Македония по това време останала почти в границите, които отговаряли на античното понятие Македония като страна и царство. Благодарение на съчинения на тогавашните автори римските итинерарии и епиграфски и други паметници, пределите на римските административни единици вече могат да се определят със значително по-голяма точност. (Вж. картата).

Западната граница на провинция Македония съставлявал брегът на Адриатическо море на юг от гр. Лисус (Алесио — Леш, дн. Лежа), който оставал в Иллирик или Далмация. Пистум (дн. Ишми), Дирахон (Драч — Дурацо, дн. Дурсъ) и Авлон (Валона, дн. Вльора)¹⁸ влизали в Македония.

Нейната северна граница към Горна Мизия (респективно Дардания) останала същата от времето на Филип II — по Бертик-Североалбанските планини, Скард, през Демиркапия, Овче поле до югозападните склонове на Осоговската планина.¹⁹

Напоследък Борис Геров уточни северозападната и западната граница на Тракия с Македония към II в. от н. е. — от точката по югозападните склонове на Осоговската планина, където се срещали административните граници на трите провинции (Горна Мизия, Тракия и Македония) до устието на р. Места.²⁰ Към Македония спадали гр. Свети Николе в Овче поле с лежащите северозападно от него села Крушица, Преот и Малино и гр. Астивус (дн. Шип).²¹ От югозападните склонове на Осоговската планина границата между Македония и Тракия се насочвала на югоизток, пресичала долината на р. Брегалница югоизточно от Десудава (дн. гр. Кочане, който оставал в Тра-

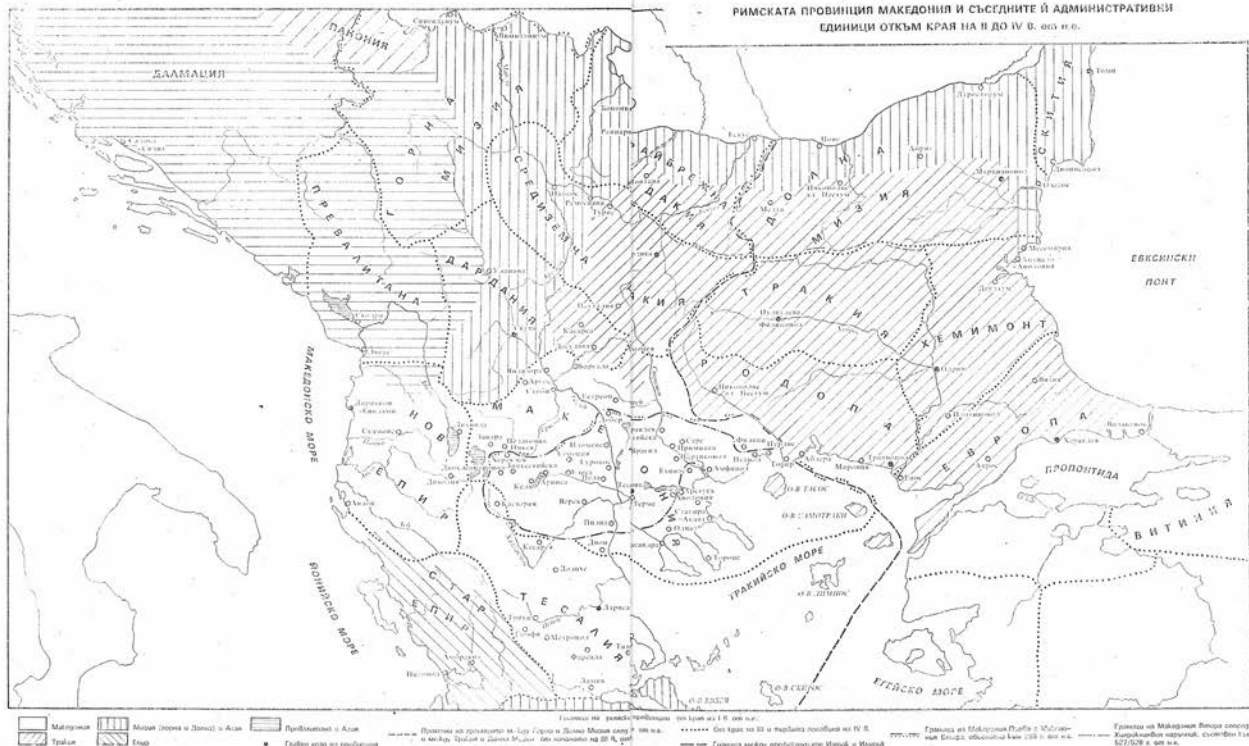

кия), следвала по склоновете на Плачковица и Огражден планина, завивала на североизток по Малешевската пл., за да пресече долината на р. Струма при Кресненските теснини (някъде към селата Горна и Долна Градешница), вземала южна посока и по Пирин планина и нейните югозападни склонове достигала р. Места някъде към днешната българо-гръцка държавна граница, а може би по билото на Мраморица планина (Боздаг или дн. Фалакрон). След това границата следвала течението на р. Места до Бяло море.²² Това трасе е в съгласие със съобщенията на Страбон и Птолемей за границата между Тракия и Македония, а също и с по-късните писмени изворни данни.

От устието на р. Места границата на провинция Македония вървяла по Беломорския бряг до Малийския залив,²³ включвайки в пределите ѝ Халкидика и някои острови. Тесалия била придадена към тази военноадминистративна единица при имп. Антонин Пий (138–161).²⁴ На юг граничела с провинция Ахая, а на югозапад — с Епир, с която границата, изглежда, е следвала билата на планините Пинд, Грамос, Радовичка, Грива и Лунга до устието на р. Келиднос (дн. Дукати),²⁵ южно от Авлон (дн. Вльора).

Така разграничените провинции просъществували с малки изменения от средата на I в. до края на III в., т. е. до новото административно преустройство на Римската империя, започнато от Диоклециан (284–305) и завършено при неговия наследник Константин Велики (305–337).

РИМСКАТА ПРОВИНЦИЯ МАКЕДОНИЯ И СЪСЪДНИТЕ ѝ АДМИНИСТРАТИВНИ
ЕДИНИЦИ ОТКЪМ КРАЯ НА II ДО IV в. сл. н. е.

В края на III в. и първата половина на IV в. — през управлението на тези два владетели — обширната държава претърпяла съществени политико-административни реформи. Преди всичко в резултат на несъответствието в обществено-икономическото развитие на западните и източните провинции на империята Диоклециан я разделил на две части, а всяка една от тях — на две префектури, начело с *praefectus praetoriae*. Последните две се състояли от диоцези, чиито граждански дела били ръководени от викарии (*vicarii*). Диоцезите от своя страна се поделвали на провинции, чийто брой се променял многократно.²⁴

Западната част на империята обхващала префектурите Галия (*praefectura Galliarum*) и Италия — Африка (*praefectura Italiae et Africae*), а източната се обособила от останалите две: Ориент (Из-

ток, *praefectura praetorio per Orientem*) и Илирик (*praef. praet. per Illyricum*, *praef. Myrici*).²⁵ От границата между последните със сигурност са установени два елемента — р. Утус (дн. Вит) и проходите Суки (Транови врата) в Западна или Ихтиманска Средна гора. Не е известно къде минавала тя между него и устието на Нест (Места), но се предполага, че това е била долината на Нест или билата на Рила и Западните Родопи.

Така Малка Скития, Долна Мизия (съответно Добруджа и дн. Северозточна България) и Тракия останали в първата префектура, а Дакия с Горна Мизия и Македония спадали към Илирик, който се състоял от диоцезите Мизия (*Diocesis Moesiarum*) и Панония.²⁶

От достигналите до нас най-стари списъци на служебните санове (*Notitia Dignitatum*) в Рим-

ската и Ранновизантийската империя е известният „Веронски списък“ (*Laterculus Veronensis*), съставен според Т. Момзен вероятно в 297 г. От него научаваме, че след учредяването на новите диоцези²⁰ през управлението на Диоклециан, диоцезът Мизия имал 10 провинции: Дакия (общо Край брежна и Средиземна), Горна или Маргуска (по античното име на р. Морави) Мизия, Дардания, Македония, Тесалия, Приантина (т. е. Ахия), Превалитана, Нов и Стар Епир и Крит.²⁰ Провинцията Македония граничела от север с Превалитана, Дардания и Средиземна Дакия, на изток — с Родопи, на юг — с Тесалия и Стар Епир, а на запад — с Нов Епир.

Константин I Велики победил своя съимператор Лициний (307—325) в битката при Цибала в 315 г. Според сключения помежду им договор Константин I поставил под своя власт целия Илирик, включващ покрайните на Истар (дн. Дунав) земи, Илирия, Дардания, Македония и Елада.³¹

Нововъведенятия на Константин Велики и на неговите наследници не могат да се разграничат в подробности от реформите, извършени от Диоклециан.³² По свидетелството на Зосим в писаната през втората половина на V в. „Нова история“ „Константин променил доброто устройство на държавата и разделил империята... на четири дяла“³³... На друг наместник предал Македония, Тесалия, Крит, Елада, островите около нея и двата Епира, освен тях Илирик, Дакия, Трибалия и Пеония чак до Валерия и най-после Горна Мизия...³⁴ Във всеки случай Македония се числяла към префектурата Илирик.

От приблизително същото време разполагаме с две свидетелства за границите и местоположението на Македония. Едното е на комеса Амиан Марцелин (род. в 330 г.), според което „източният ъгъл на Тракия се свързва със съседна Македония чрез тесни и стръмни пътища, които носят името Аконитсма.“ Това дефиле се намира на запад от алувиалната дълга и от блатата на Места, между предпланините на Родопите и морето. Днес се нарича Неа Кардали.³⁵ Най-близката пощенска станция до нея е била Аретуза.³⁶ Второто сведение е в Бурдигалския пътеводител (*Itinerarium Burdigalense*, от около 333 г.). От него научаваме, че „границата на Македония с Родопи е между спирката Пурдус (дн. Саръшабан, Хризуполис) и дефилето Аконитсма, а с Нови Епир — спирката Брушида (дн. с. Буково, Ресенско)“³⁷.

През IV в., вероятно преди 327 г.,³⁸ диоцезът Мизия бил разделен на два: Дакия и Македония.³⁹ Така в последните десетилетия преди окончателната подялба на Римската империя името „Македония“ навлиза в историята не само като провинция, но и като по-голяма административна единица — диоцез, чийто първоначален състав не е известен, но вероятно е включвал освен същинската провинция Македония още и Епир (Стар и Нов), Ахия и о. Крит.

В края на същото столетие (395 г.) и самата префектура Илирик била разделена на западен (включващ Панония и Далмация) и източен (*Illyricum Orientale*), състоящ се от наскоро образувани-те два диоцеза Македония и Дакия. Неговото средище било първоначално в Сирий (дн. Сремска Митровица).⁴⁰

През управлението на имп. Грациан и Теодосий I (379—395), вероятно още в 379 г., Източният Илирик, т. е. оспорваните диоцези Македония и Дакия, били отстъпени на Източната империя, която вече се оформяла със средище във Византион или Константинопол (дн. Истанбул, Цариград). Управителят на Източния Илирик се установил в Тесалоника (Солун).⁴¹

Във втория списък на служебните санове, известен като „Списък на Полемий Силвий“ (*Laterculus Polemii Silvii*) и датиран от Т. Момзен към 385 г., са изброени 19-те провинции, включени в Илирик. Предпоследната е провинция Македония.⁴²

Около 386 г. Македония била разделена на две провинции: Първа и Втора — наричана още и Салутарис (*Salutaris*).⁴³ Главният град на първата бил Тесалоника (Солун), а на втората — Стоби (дн. Пустоградско при гара Градско).⁴⁴ Данните обаче за границите ѝ са почерпани от по-късни източници, поради това ще се спрем на този въпрос през ранновизантийската епоха.

3. МАКЕДОНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНАТА СИСТЕМА НА ВИЗАНТИЯ (IV—VIII В.)

През 395 г. Римската империя се разпаднала на две и диоцезът Македония с едноименната провинция в състава му останали в Източната империя или Византия. Той продължавал да се числи заедно с диоцеза Дакия към префектурата Източен Илирик, която съставлявала западния дял на империята. Останалата ѝ територия обхващала префектурата на Изтока с пет диоцеза.

Важно обстоятелство е, че името „Македония“ влиза в историята на Византия не само като провинция, а като по-значителна единица — един от седемте ѝ диоцези. Подобно на първоначалната едноименна провинция през първите десетилетия на римската власт диоцезът Македония също обхващал наред с голямата част от същинските македонски земи, още и цяла Елада с о. Крит и илирийските земи (тогава наречени Нови Епир), които от векове съставлявали част от царството.

Не е възможно да се определи точно броят на провинциите, включени в диоцеза Македония. Присма се, че са били шест (Македония, Стариат и Нов Епир, Тесалия, Ахия или Елада и Крит), а тези в Дакия — пет (Горна Мизия, Въртешна и Крайбрежна Дакия, Дардания и Превалитана).¹ Очевидно в едноименния диоцез е била включена Първа Македония и част от Македония Салутарис

(т. е. Втора), която била придадена към Нови Епир, а другата — към Превалитана от диоцеза Дакия.²

По-късно провинция Втора Македония, или Македония Салутарис, изглежда, била възстановена, защото през V и VI в. тя се споменава наред с Първа Македония. Като главни градове на двете провинции се сочат съответно Стоби (дн. Пустоградско) и Тесалоника (Солун).

Особено важен източник за нас е наречият пътешествител на Хиерокъл, наречен Συμβολικος (Съптъик) и писан между 1. VIII. 527 и есента на 528 г.³ Благодарение на изброените в него 32 града в „Провинция Първа Македония в Илирик, [управлявана] от консуларий“, и 8-в „Провинция Македония Втора, [управлявана] от хегемон“, могат да се очертаят сравнително точно границите и на двете административни единици по това време.

Първа Македония се простирала на юг до Олимп (включвайки гр. Диос при нос Малатра)⁴, до една линия, минаваща през средното течение на река Бистрица (включвайки гр. Еорден, дн. с. Муралар, преименувано на Пеларгос, Кайларгос, Птолемакс)⁵; на запад — до Вич планина, веригата от Западномакедонски планини (включвайки Хераклея Линкестийска, дн. Дери),⁶ но вероятно изключвайки Костур и Преспанските езера. Границата, която разделяла двете провинции Македония, минавала покрай споменатите езера и се отправяла към завоя на р. Черна, оставяйки Запара (дн. с. Цанари, Битоляско) и Пелагония (дн. Битоля) в Първата, а Никея (дн. Велушина)⁷ — във Втората, след това вървяла по планините Нидже и Кожух към Вардара при Демиркапия, а оттам — по Беласица през Рупелския пролом и южните предпланини на Пири, по Мраморица и стигала до р. Места. Довир или Добер (дн. Вландово)⁸, Хераклея Синтийска (западно от Валовица, дн. Сидерокастро)⁹, Сяр и Филипи (между Кавала и Драма) оставали в Първа Македония, а долината на р. Струмешница с гр. Естреон (дн. Струмица)¹¹ и средното течение на р. Струма (между Кресна и Рупел) — във Втора Македония.¹² Първа Македония включвала също и Халкидическия полуостров, островите Тасос и Самотраки и земите до устието на Места, която и преди това отделяла Македония от Тракия, а по това време — от провинция Родопа.

Македония Салутарис граничела на запад с Нов Епир. Делели ги планините Малешат, Петринска, Турне и Дешат, като Лихида (дн. Охрид) попадал в Епир. На северозапад и север била разположена Дардания. Границата ѝ с Втора Македония, изглежда, е останала същата, каквато била старата през римско време: по планините Турне, Баба и Голешница и от вливането на р. Пчия във Вардар по южните склонове на Осоговска и Плачковица планина.¹³ Оттам тя ще е достигала Влахица планина, пресичала е Струма при Кресна и завивала на юг по билото на Пири. По този начин границата се скъсявала, за да включи горното течение на р. Брегалница с гр. Хармония (дн. малешевското с. Травовитище)¹⁴ във Втора Македония.

Македония Салутарис е съществувала до 535 г., защото се споменава в новелата на имп. Юстиниан I за привилегиите на архиепископа на Първа Юстиниана.¹⁵

Император Юстиниан I (527—565) внесъл изменения в Диоклециано-Константиновата система на раздробяване и децентрализация. Между другите реформи той въвел някои преобразования и в административното устройство на Византийската империя. Административните окръзи били разширени и така се създали по-трайни териториални единици чрез обединяването на две провинции в една. Поетавено било началото на нова военноадминистративна структура на Византия, доведена докрай през следващите столетия при император Ираклий и неговите приемници.¹⁶ С новата уредба се целяло да бъде унищожена сепаратистичната тенденция сред провинциалната аристокрация, да се прекратят конфликтите между военната и гражданската власт и се даде възможност по-лесно да се потушават зачестилите въстания сред непокорното чуждоземно население на имперска територия.¹⁷

Между слетите провинции след 535 г. били Македония и Дардания. Те образували една обща единица¹⁸ под името на Македония. Тогава Македония Салутарис се споменава за последен път. По същото време и среднището на префектурата Илирик било пренесено за кратко в нелокализираната със сигурност Юстиниана Прима.¹⁹

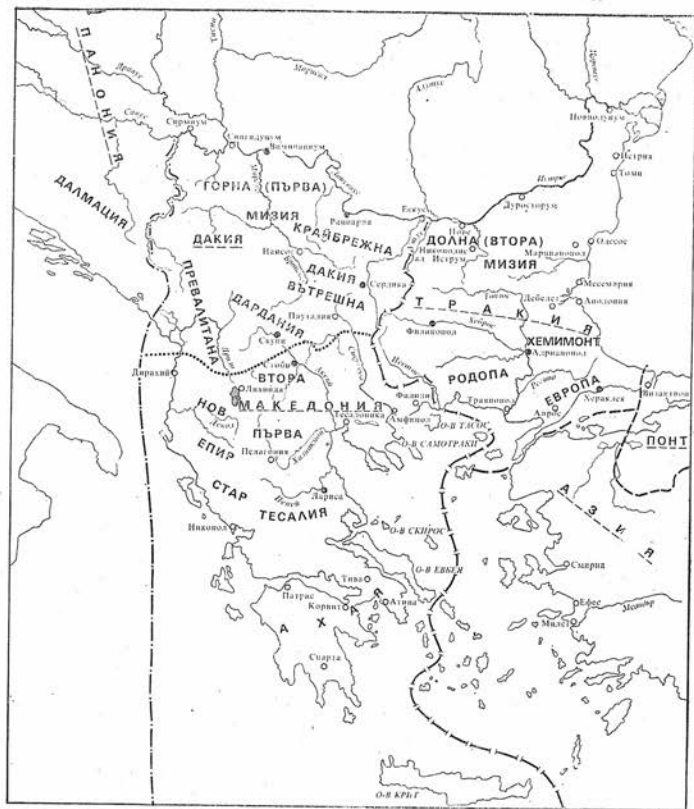
В съчинението си „За строежите“, съставено към 554 г.,²⁰ писателят Прокопий Кесарийски, съвременник на Юстиниан, говори поотделно за Дардания и Македония.²¹ Но общо за Македония, без да прави разлика между Първа Македония и Македония Салутарис.²²

Македония е единна провинция и за анонимния земеописател от Равена, за когото се приема, че е писал съчинението си към средата на VII в.²³ Като е ползувал едноновременно старогръцки и латински източници, той смята, че Македония обхващала земите на северозток от линията: нос Малатра—Дурла пл.—Вич пл.—Малешат пл.—Каменна пл., включвайки Линкестиди и Десаретската област.²⁴

През същата епоха Македония се споменава и като епархия в списъка на Цариградската патриаршия от времето на Исаурийската династия, съставен между 733 и 787 г.²⁵ Територията ѝ се покрива със старата провинция Първа Македония, но включва наред с митрополитските седалища Солун и Филипи още 18 града, между които и Кастра (дн. Костур или Кастория). Извън епархията Македония оставали гр. Дион и източната част на Халкидическия полуостров и гр. Ехинос (дн. Тахино или с. Ежево, Нигритско).

Възникнало в далечна древност, името Македония първоначално означавало страната, владяна от старите македонци и техните царе. Филип II разпрострял властта си над голяма част от Балканския полуостров. Тогава към същинска Македония били присъединени и някои покрайнини от съседни области: междуречието на Струма и Места с Халкидика — от Тракия, т. нар. Македонска Пеония — от Пеония, и др. По-късно те били смятани като неразделна част от Македония.

ДИОЦЕЗЪТ МАКЕДОНИЯ И ПРОВИНЦИИТЕ СЪС СЪДНОТО ИМЕ ОТ КРАЙ НА IV ДО VI в.

— — — — — след разделения на Римската империя на Западна и Източна (Византия) към 395 г. — — — — — на префектурния район Илурик и Илриак (Византия) към 395 г. — — — — — на диоцезите — — — — — на провинциите — — — — — на границите на Диоцеза и Диоцеза към 395 г.

В съзнанието на античния свят Македония била напълно обособена страна. С широката си експанзия тя придобила важно значение и известност по всички краища на тогавашния свят. Така именно се създава една много устойчива и трайна представа за нейното местонахождение.

Рим добре оценил стратегическото значение на Македония и успял в 168 г. пр. н. е. да я завладее и превърне две десетилетия по-късно в една от първите си провинции на Балканите. Тогава тя вече престанала да бъде понятие, прико свързано с определен етнос (древномакедонския и неговата държава). В продължение на повече от седем столетия името Македония определено придобило значението на административно-военна единица, отначало в римското, а от V в. от н. е. — във византийското държавно устройство, и честоменяло своите граници.

От II в. пр. н. е. до VII в. от н. е., т.е. близо цяло хилядолетие, обхващат на територията, която се наричала Македония, достигал от о. Крит до реките Дунав и Сава и от Адриатика до Черно и Мраморно море. Като административно понятие „Македония“ излизало далеч от рамките на добре обособената стара и същинска страна и вече имало твърде малко или нищо общо с нейния етнос. През късната античност и ранното средновековие това име става нарицателно, от една страна, на обширна провинция от дн. Косово поле и от Охридското езеро до р. Места, а, от друга страна — на диоцез,

който значително надхвърля границите на едноименната провинция. Освен Македония едноименният диоцез включвал през известни периоди и цялата южна част от дн. Албания и цяла Същинска или Континентална Гърция заедно с Крит и други егейски острови. Независимо от честите промени в обхвата на понятието като страна и по-късно като военноемминистративна единица името „Македония“ станало добре познато из целия елинистичен свят и из цялата Римска империя. То било твърде популярно и оставило ярка следа в античната книжнина и картография както в Западна Европа, така и в Изтока. Сред населението на Балканите обаче традицията била напълно нарушена през средновековното поради настъпилите през VII в. коренни етнически, а оттам и политически и административни промени. Както ще видим, през следващите столетия вълните на славяните и прабългарите заличили името Македония от мястото, където то се появило, разпространило и било употребявано в продължение на повече от хилядолетие и половина.

Независимо от това споменът за могъществото на македонската държава и за завоеванията на Александър Велики не бил напълно заличен в елинизирания свят. Той просъществувал в средището на неговия приемник Византия, обаче само сред образованите кръгове. Нейните средновековни писатели черпели знания за древна Македония от запазените стари ръкописи. Това именно поддържало една книжовна традиция, която била основата за останалите обичайни арханзации и извор за вдъхновение. Както това ще видим, някои византийски автори използвали миналото величие на Македония и Рим, за да повдигат патриотичното чувство у своите сънародници в критични моменти за своето отечество.

Успоредно с това оцелелите в манастирските библиотеки на Западна Европа и в Изтока римски карти с означените на тях антични провинции и диоцези, между които и Македония, послужили като образец за съставителите на средновековните изображения на света. Римското административно делене на провинции станало традиция в западноевропейската и източната картография при означението на страни и области независимо от настъпилите етнически и политически промени. Средновековната действителност не само в Западна Европа, но и в източните предели на бившата Римска империя много бавно се налагала и късно намерила отражението си в картографията. Поради това в нея се запазило и името Македония за една вече несъществуваща от столетия римска провинция. Това продължило дори и когато то било въведено в новото административно деление и като географско понятие с промененото местоположение — в Тракия.

Тези преживелици от античната традиция били предпоставките за възвръщането през Новото време — т. е. след цяло хилядолетие — на името „Македония“ там, където се появило, въпреки че на място вече били напълно заличени следите и споменът от древния македонски етнос и от античните и ранносредновековните военноемминистративни единици.

„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

1. АНТИЧНА МАКЕДОНИЯ ПРИДОБИВА ИМЕНАТА „СКЛАВИНИИ“, „БЪЛГАРИЯ“ И „ДОЛНА ЗЕМЯ“

Започналите още през IV в. нашествия на германците, славяните и някои от алтайските народи (хуни, авари, прабългари и пр.) се усилили и подкопали окончателно разклатените вече основи на Римската империя. След краткотрайното въздигане на източния ѝ дял през управлението на Юстиниан I (527—565), натискът в Мала Азия на персите (започнал от последните десетилетия на VI в.), а от 636 г. — на арабите, се съчетал със заселването и усвояването на Балканския полуостров от южните славяни. Така Византия загубила близо 2/3 от територията си, защото била доведена до дълбоко кризисно състояние от непрекъснатите войни за запазване на целостта си и дори на самата столица Цариград. То се задълбочило от възникналите остри социално-икономически противоречия и разгарянето на теоложки спорове, които предвещавали скорошно развихряне на икономическите междусоборки.

Настъпилите през този откъс от време коренни етнически и политически промени се отразили решително върху по-нататъшното обществено-икономическо и културно развитие на Византия. Ако съдим по последиците им, това столетие е преломно и действителен преход от класическата древност към средновековието за тази част от стария континент.¹ Тогава именно и там настъпва краят на Късната античност, чието начало обикновено се отнася към 395 г., т. е. по време на разделянето на Римската империя. В източния ѝ дял този период се нарича в историографията „ранновизантийски“.

Съдбата на Византия и по-нататъшното развитие на Балканския полуостров обаче се обуславяло вече от три решителни факта: първият е заселването му от югоизточните славяни (наричани от византийските автори „склавини“, според както те сами се зовели — „словъне“ — до X в., когато възприемат името на народността „българи“). Вторият факт е настаняването на прабългарите в бившите провинции Мизия и Македония, съставили другия компонент и дали името на образувалата се по-късно българска народност, а третият — възникването на общата славяно-българска държава по двата бряга на долното течение на Дунава и в Северозападното Черноморие.

Югоизточните славяни са известни още като „дакийски“ и „български“, защото били основната съставка на българската народност. Тук условно ще си служим с византийската форма „склавини“, преобразувана по законите на гръцката реч, защото така я срещаме в използваните извори, въпреки че формата „славини“ е по-правилната.

Към средата на V в. хунският военно-племенен съюз се разпаднал и склавините се придвижили от общославянската прародина на юг, за да заемат земите от двете страни на Карпатите. Византийската укрепена система по десния бряг на Дунава могла само да ограничи заселването, но не и опустошителните им набези в имперските провинции. Склавините нахлували понякога с антите (източнославянския клон)² или с прабългарите и аварите. При походите си те достигали Адриатическото крайбрежие, Елада и Анастасиевата (или „Дългата“) стена в Югоизточна Тракия. Едва след като Византия била принудена да изтегли военните си сили от Балканите, за да удържи източния си фронт, за склавините вече се разкрили възможности да продължат своето разселване и на юг от Дунава.

Още през управлението на императорите Тиберий I (578—582) и Маврикий (582—602) склавините нахлули масово в Елада, Солунската област и Тракия. Те превзели много укрепени градове, предприели първото си нападение срещу Солун в 586 г.³ и се задържали за по-продължително време в балканските владения на империята. Това било началото на процеса на трайното им усядане на юг от Дунава. Византия се опитала да противодейства, като най-напред насочила аварите в базата на тяхното разселване — дн. Влашко, което започнало да се нарича от византийските писатели „Склавинии“. След това там започнали да действуват и имперски армии, Византийските вой-

„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

1. АНТИЧНА МАКЕДОНИЯ ПРИДОБИВА ИМЕНАТА „СКЛАВИНИИ“, „БЪЛГАРИЯ“ И „ДОЛНА ЗЕМЯ“

Започналите още през IV в. нашествия на германците, славяните и някои от алтайските народи (хуни, авари, прабългари и пр.) се усилили и подкопали окончателно разклатените вече основи на Римската империя. След краткотрайното въздигане на източния ѝ дял през управлението на Юстиниан I (527—565), натискът в Мала Азия на персите (започнал от последните десетилетия на VI в.), а от 636 г. — на арабите, се съчетал със заселването и усвояването на Балканския полуостров от южните славяни. Така Византия загубила близо 2/3 от територията си, защото била доведена до дълбоко кризисно състояние от непрекъснатите войни за запазване на целостта си и дори на самата столица Цариград. То се задълбочило от възникналите остри социално-икономически противоречия и разгарянето на теоложки спорове, които предвещавали скорошно развихряне на икономическите междусоборки.

Настъпилите през този откъс от време коренни етнически и политически промени се отразили решително върху по-нататъшното обществено-икономическо и културно развитие на Византия. Ако съдим по последиците им, това столетие е преломно и действителен преход от класическата древност към средновековието за тази част от стария континент.¹ Тогава именно и там настъпва краят на Късната античност, чието начало обикновено се отнася към 395 г., т. е. по време на разделянето на Римската империя. В източния ѝ дял този период се нарича в историографията „ранновизантийски“.

Съдбата на Византия и по-нататъшното развитие на Балканския полуостров обаче се обуславяло вече от три решителни факта: първият е заселването му от югоизточните славяни (наричани от византийските автори „склавини“, според както те сами се зовели — „словъне“ — до X в., когато възприемат името на народността „българи“). Вторият факт е настаняването на прабългарите в бившите провинции Мизия и Македония, съставили другия компонент и дали името на образувалата се по-късно българска народност, а третият — възникването на общата славяно-българска държава по двата бряга на долното течение на Дунава и в Северозападното Черноморие.

Югоизточните славяни са известни още като „дакийски“ и „български“, защото били основната съставка на българската народност. Тук условно ще си служим с византийската форма „склавини“, преобразувана по законите на гръцката реч, защото така я срещаме в използваните извори, въпреки че формата „славини“ е по-правилната.

* * *

Към средата на V в. хунският военно-племенен съюз се разпаднал и склавините се придвижили от общославянската прародина на юг, за да заемат земите от двете страни на Карпатите. Византийската укрепена система по десния бряг на Дунава могла само да ограничи заселването, но не и опустошителните им набези в имперските провинции. Склавините нахлували понякога с антите (източнославянския клон)² или с прабългарите и аварите. При походите си те достигали Адриатическото крайбрежие, Елада и Анастасиевата (или „Дългата“) стена в Югоизточна Тракия. Едва след като Византия била принудена да изтегли военните си сили от Балканите, за да удържи източния си фронт, за склавините вече се разкрили възможности да продължат своето разселване и на юг от Дунава.

Още през управлението на императорите Тиберий I (578—582) и Маврикий (582—602) склавините нахлули масово в Елада, Солунската област и Тракия. Те превзели много укрепени градове, предприели първото си нападение срещу Солун в 586 г.³ и се задържали за по-продължително време в балканските владения на империята. Това било началото на процеса на трайното им усяждане на юг от Дунава. Византия се опитала да противодейства, като най-напред насочила аварите в базата на тяхното разселване — дн. Влашко, което започнало да се нарича от византийските писатели „Склавинии“. След това там започнали да действуват и имперски армии, Византийските вой-

„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

1. АНТИЧНА МАКЕДОНИЯ ПРИДОБИВА ИМЕНАТА „СКЛАВИНИИ“, „БЪЛГАРИЯ“ И „ДОЛНА ЗЕМЯ“

Започналите още през IV в. нашествия на германците, славяните и някои от алтайските народи (хуни, авари, прабългари и пр.) се усилили и подкопали окончателно разклатените вече основи на Римската империя. След краткотрайното въздигане на източния ѝ дял през управлението на Юстиниан I (527—565), натискът в Мала Азия на персите (започнал от последните десетилетия на VI в.), а от 636 г. — на арабите, се съчетал със заселването и усвояването на Балканския полуостров от южните славяни. Така Византия загубила близо 2/3 от територията си, защото била доведена до дълбоко кризисно състояние от непрекъснатите войни за запазване на целостта си и дори на самата столица Цариград. То се задълбочило от възникналите остри социално-икономически противоречия и разгарянето на теоложки спорове, които предвещавали скорошно развихряне на икономическите междусоборки.

Настъпилите през този откъс от време коренни етнически и политически промени се отразили решително върху по-нататъшното обществено-икономическо и културно развитие на Византия. Ако съдим по последиците им, това столетие е преломно и действителен преход от класическата древност към средновековието за тази част от стария континент.¹ Тогава именно и там настъпва краят на Късната античност, чието начало обикновено се отнася към 395 г., т. е. по време на разделянето на Римската империя. В източния ѝ дял този период се нарича в историографията „ранновизантийски“.

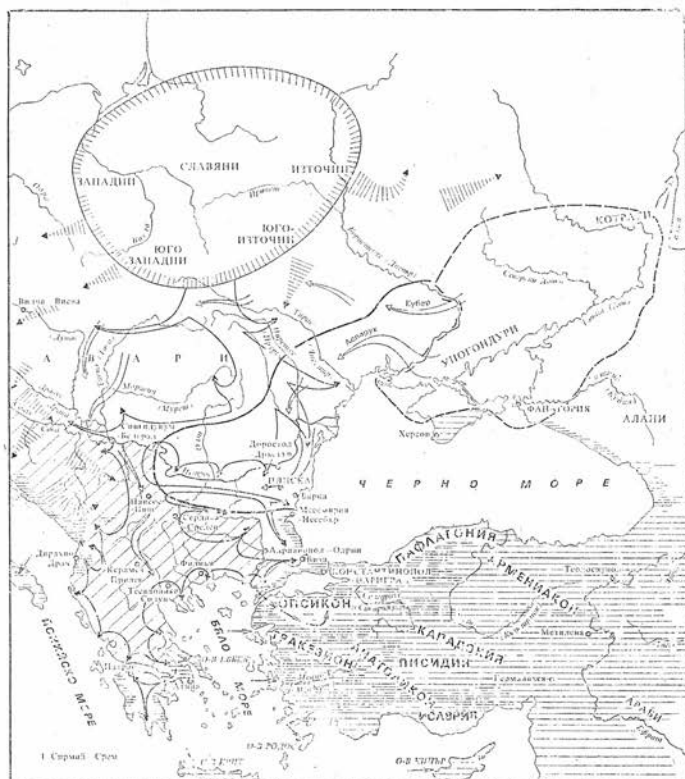
Съдбата на Византия и по-нататъшното развитие на Балканския полуостров обаче се обуславяло вече от три решителни факта: първият е заселването му от югоизточните славяни (наричани от византийските автори „склавини“, според както те сами се зовели — „словъне“ — до X в., когато възприемат името на народността „българи“). Вторият факт е настаняването на прабългарите в бившите провинции Мизия и Македония, съставили другия компонент и дали името на образувалата се по-късно българска народност, а третият — възникването на общата славяно-българска държава по двата бряга на долното течение на Дунава и в Северозападното Черноморие.

Югоизточните славяни са известни още като „дакийски“ и „български“, защото били основната съставка на българската народност. Тук условно ще си служим с византийската форма „склавини“, преобразувана по законите на гръцката реч, защото така я срещаме в използваните извори, въпреки че формата „славини“ е по-правилната.

* * *

Към средата на V в. хунският военно-племенен съюз се разпаднал и склавините се придвижили от общославянската прародина на юг, за да заемат земите от двете страни на Карпатите. Византийската укрепена система по десния бряг на Дунава могла само да ограничи заселването, но не и опустошителните им набези в имперските провинции. Склавините нахлували понякога с антите (източнославянския клон)² или с прабългарите и аварите. При походите си те достигали Адриатическото крайбрежие, Елада и Анастасиевата (или „Дългата“) стена в Югоизточна Тракия. Едва след като Византия била принудена да изтегли военните си сили от Балканите, за да удържи източния си фронт, за склавините вече се разкрили възможности да продължат своето разселване и на юг от Дунава.

Още през управлението на императорите Тиберий I (578—582) и Маврикий (582—602) склавините нахлули масово в Елада, Солунската област и Тракия. Те превзели много укрепени градове, предприели първото си нападение срещу Солун в 586 г.³ и се задържали за по-продължително време в балканските владения на империята. Това било началото на процеса на трайното им усяждане на юг от Дунава. Византия се опитала да противодейства, като най-напред насочила аварите в базата на тяхното разселване — дн. Влашко, което започнало да се нарича от византийските писатели „Склавинии“. След това там започнали да действуват и имперски армии, Византийските вой-

ници обаче отказали да се бият на север от Дунава и техните бунтове в крайна сметка лишили не само Маврикий от престола, но оставили северната граница на империята без защита.⁴

Следващите императори Фока (602—610) и Ираклий (610—641) трябвало да се обърнат изцяло с лице към Изток и положението в балканските провинции станало неудържимо. В последно време германският византолог Ралф Йоханес Лилие анализира сведенията за реформите в управленческо-отбранителното устройство на империята при прехода към въвеждането на новата, т. нар. „темна“, военноадминистративна организация и определи степеня и границите на действително контролираните от Византия територии в Мала Азия и Балканите.⁵ Между многото новоразкрити и обяснени факти той установи, че военноадминистративната единица „Тракезион“ не е била турма на темата „Анатоликон“, а една от четирите теми в Мала Азия, с пряко предназначение да осигурява западните азиатски владения на Византия от арабските нашествия. Бойците ѝ първоначално се набирали от тракийските контингенти на византийската армия, отведени от балканите в Мала Азия през управлението на Ираклий. Поради непрекъснатата заплаха от перси и араби те вече не се върнали обратно в Европа, защото били настанени в Мала Азия, където образували темата „Тракезион“. По този ред на мисля Р. Й. Лилие заключава, че вероятно „до около 680, ако не дори и до 690 г.,

Тракия останала без византийска войска. След това била създадена темата „Тракия“ и положение-то започнало постепенно да се подобрява⁸. На въпроса за образуването след 681 г. на темата „Тракия“ за отбрана на столицата от новобразуваната българска държава ще се спрем отново по-нататък. В случая от особена важност е фактът, че изтеглянето на византийските военни сили от Балканите поставило империята в невъзможност да ги отбранява и да поддържа втори фронт в Европа.

Склавините се възползвали умело както от това, така и от обстоятелството, че аварският хаган също обърнал оръжието си срещу Византия, за да разгрънат в още по-големи мащаби разселването си в европейските и провинции. Превземането на Сирмий (дн. Сремска Митровица в СФР Югославия) от аварите през 582 г. открило пътя към западния дял на Балканите и за югозападния клон на славяните (хървати, словенци и сърби). Империята загубила контрола си и върху тези предели заедно с главния град на Далмация Салона (дн. Сплит), който паднал в славянски ръце през 614 г.⁷

Значителните славянски маси преминавали почти безпрепятствено Долни Дунав и се спускали главно по долините на Моравя и Вардар. В последните си работи П. Лъомерл установи, че след 586 г. славяните започнали да усядат в бившата провинция Македония и проникнали в Пелопонез, но най-значителното разселване било осъществено през 614 г. и завършено на следната, т. е. — „в продължение на две години славянският прилив покрил по-голямата част на Македония и Същинска Гърция и вече не се оттегил“⁸. Докато „задземното при Цариград, което не било ославянено, имало дълбочина стотина километра, славяните се настанили само на десетина километра от Солун“⁹. В своето капитално съчинение върху Югоизточна Македония същият френски византолог приема недвусмислено, че през VII—VIII в. цяла Македония била повече славянска, отколкото гръцка.¹⁰ Но в южните ѝ части или „Солунската“, както той я нарича, славяните започват да стават малцинство, но те постепенно се елинизират и покръстването „слага печата си върху тази банна еволюция“¹¹.

Така една от най-гъсто заселените от склавините области станала античната провинция Македония — сърцето на Балканския полуостров.¹² Те я превърнали в нова база за разселване на юг, изток и запад, а също и за действия срещу останалите вече малко на брой опори на византийската власт на Балканите. Склавините предприели и няколко продължителни, но безрезултатни обсади на втория по големина град на империята в Европа — Солун¹³, а и цариградчани на два пъти отблъсквали техния напор. Неуспехът в 626 г. на задружния опит на славяните и аварите да превземат византийската столица имал решително значение: хаганът на аварите загубил вече напълно влиянието и ръководната си роля в борбата срещу империята на Балканите. От достигнатите брегове на полуострова славяните проникнали с корабите си „еднодръвки“ даже и в Егейския архипелаг, Крит, Родос, Кипър, Йонийските острови, а по-късно — на Апенинския полуостров и в Мала Азия.¹⁴

В научната книжница са застъпвани твърде противоречиви схващания по два основни въпроса, чиито отговори имат важно значение и за правилното решаване на проблема, който сме си поставили тук. Тези въпроси са: 1. Степента и обхвата на заселването на славяните и 2. Съдбата на старото балканско население след техните походи и усядане.

Комплексният метод на изследване и критичният анализ на изворните известия и на другите данни, с които разполагаме, показват ясно несъстоятелността на застъпваните крайни тези: от една страна, за пълното унищожение на старите обитатели и цялостното пославяняване на полуострова, а, от друга страна — отричане изобщо за проникването на славяните в Същинска Гърция и силното ограничаване на тяхното заселване в останалите балкански области.

Разкриването на фактите и някои допълнителни доводи и съображения позволиха напоследък да се очертае една много по-точна картина на етническите, социално-икономическите и политическите отношения на Балканите през VII—VIII в. Тя се оказа и коренно различна от априорното схващане, почиващо предимно на познанията, черпани от „Географията“ на Клавдий Птолемей и съчиненията на други антични писатели, и изкуствено и подхранвано до голяма степен от романтичните представи у западноевропейеца, че нещата в полуострова не са се променили чувствително след II в. от н. е. За царящата заблуда, че в това огнище на античната цивилизация все още живеели потомците на древните му обитатели (елини, македонци, траки, илيري) и че тази част от Стария континент продължавала да бъде един елински свят и била непрекъснато под властта на Византия, немало доприносда изолаността на европейските владения на султаните през течение на дълги столетия, а не на последно място — подценяването на действителната роля на българската държава през средновековието. Трябва да припомним, че едва през средата на изминалия XIX в. започнала да се ползват „белите полета“ от географската карта на Балканите и постепенно да се заменя нейната антична номенклатура с установените вече от повече от хилядолетие имена на селища, планини, реки и др.¹⁵ Най-сетне станало ясно, че въпреки отпечатъка на османското владичество топонимията е предимно славянска или пославянчена, какъвто характер тази част от Европа придобила още през средните векове.¹⁶

Първ германският учен Якоб Фалмерайер постави на нова и по-широка основа въпроса за степента, мащаба и обхвата на етническите промени със заселването на Балканския полуостров от славяните и съдбата на старото му население в Същинска Гърция. Неговият труд със „сензационната“ теза, че елинската раса в Европа е била напълно унищожена, се посрещнал с жив интерес, но предизвикал и силна реакция в учения свят.¹⁷ К. Хоф и К. Сатас с някои свои сънародници

изпаднали в противоположната крайност да отричат напълно всякакво проникване на славяните в Пелопонес и Същинска Гърция, като свеждали до минимум съществуването им и в останалите части на Византийската империя.¹⁸

Филелинизмът и преклонението пред класическата древност за дълго време се явиха решителна пречка за очертаването на една достоверна картина за действителното състояние на нещата в Балканския полуостров през средните векове. Въпреки това западноевропейските учени, държейки сметка за податките в източниците и фактите, положиха усилия да издирят и привлечат нови писмени, езикови, археологически, народописни и др. данни, за да осветлят правилно етническите отношения през средновековния в тази част на Европа.¹⁹

Задълбочените проучвания на безпристрастни и общопризнати познавачи на тази част от Европа през средновековния установиха, че след славянското разселване властта на Византия се запазила до стотина километра извън столицата и съвсем близката околност на Солун, само в някои здрави защитени градове-крепости по Йонийското и адриатическото крайбрежие (Дирахий-Драч, дн. Дуръс, Лисус-Леш, дн. Леж, Зара, дн. Задар, Трогириум и др.)²⁰ и в източната брегова ивица на Пелопонес с гр. Патрас.²¹

Така през последните десетилетия тезата на Якоб Фалмерайер за настъпилите коренни етнически промени на Балканите в резултат на заселването на славяните намерил положителна преоценка и поддръжници, които се основаваха на правилното тълкуване на изворните известия и някои нови данни и съображения. Между тях е и видният византолог Ромили Дженкинс, завеждащ катедра „Коранс“ за модерна гръцка и византийска история, език и литература в Кингс Колидж на Лондонския университет и преподавал също в Харвард и Синсинати (САЩ). Той смята, че „по своята същност въпросът е ясен: славяните нахлули не само като нашественици, но и като заселници в Епир, Елада и Пелопонес, които били буквално пометени, ако не и преобразени, и че те устроили своите селища и отново населили страната. Всички значими исторически свидетелства водят до това заключение. Нито един историк въобще никога не би го поставил под съмнение, да не беше това романтично претоварване, достигащо до мономания и рикопиращо през XIX в. . . . Двамата господстващи народностни елемента в Гърция през XIX в. наред с много други чуждестранни прибавки бяха славяните и албанците.“ За самия Я. Фалмерайер същият автор продължава и справедливо констатира, че „е много тъжно да се отбележи, че последните му години бяха заоблечени от едно твърде неоправдано убеждение за неуспех. Нито един от трудовете му не го задоволяваше и той смяташе, че никой от тях не се е посрещнал със съгласие. Съвсем различна бе обаче присъдата на бъдещето.“²²

Както мнозинството от колегите си и Р. Дженкинс приема, че още от времето на Ираклий и от 615 г. Балканският полуостров изобщо се смятал за „Склавиния“ или „Склавинии“ — една област или области, населени и контролирани от славянските племена.²³ Според него „от това време, през течение на повече от едно столетие земята бе изоставена на нашествениците. Картината, която се очертава, е една нестабилна федерация на славяни под един главен жупан или вожд, който през 799 г. в лицето на Акамир в Тесалия бе достатъчно мощен, за да освободи братя на Лъв IV, затворен в Атинската крепост, и да го направи император, като го противопостави на снаха му Ирина.“²⁴ Същият автор се спира подробно и върху стремежа на цариградските императори да възстановят властта си върху Балканския полуостров чрез военни походи и колонизация на ромей и други народностни групи от Мала Азия, Италия, Крим и други места, като очертава картината за безсилието на Византия да се наложи над славяните през тази епоха. Гледичето на Р. Дженкинс също бе посрещнато с ожесточена критика, особено от страна на П. Харанис в една негова статия, озаглавена „Наблюдения върху историята на Гърция през ранното средновековие“²⁵.

За вънесените коренни етнически и политически промени във вътрешността на Балканския полуостров и за загубата на фактическата власт в тези територии от Византия наистина обаче красноречиво говорят нейната тактика и стратегия, изобщо всички усилия, предприети там от нейните управници, като се започне от средата на VII и се стигне до IX в., а дори и до първите десетилетия на XI в. Те могат да се обобщат в следното:

1. Военни експедиции за разгромяване на склавините, а след това и на българската държава през целия този период, например при императорите Констанс II, Константин IV Погонат, Юстиниан II, Константин V Копроним, Никифор I Геник и много техни приемници до Василий II Българоубиец включително.

2. Целенасочено възвръщане на ромейското население по старите му жилища, съчетано с настаняването на малоазийци (арменци, сирийци и др.) като военни поселници.²⁶

3. Отличаването на склавински маси в Азия.

4. Създаването на бази за действия срещу местното население в Европа чрез възстановяването на срунатите крепости и учредяването на нови военнаоадминистративни единици — „теми“, на който въпрос ще се спрем тук в следващия параграф.

Всички тези мерки на Византия не могат да се разглеждат като административно преустройство, а единствено като действия с цел да се възвърне с цената на тежки усилия, рискове и много жертви властта над напълно загубени територии, чиято чуждо и враждебно население не се подчинявало. Налагало се то да бъде завладяно и обезвредено, като се разреди и му се противопоставят по-надеждни (съставени от други етнически групи) поселения и яки крепости като имперски опори. При това тези мерки могли да бъдат постепенно и ограничено приложени едва след

ново и частично заздравяване на позициите в Мала Азия и в рамките на една настойчива „реконквиста“. Тя била осъществена най-напред в Тракия до линията Сердика (дн. София) — Филлопол (дн. Пловдив) — Берое (дн. Стара Загора) — Месемврия (дн. Несебър) при Константин V Копроним (чак през втората половина на VIII в.),²⁷ след това в Пелопонес (през IX в. при Никифор I Геник — „спасителя на Гърция“²⁸), а в Епир и Тесалия — едва от XI в. насетне, след византийското завладяване на Българското царство.

Напоследък при преразглеждането на някои наративни извори и главно въз основа на внимателен анализ на списъците на присъствалите владци на вселенските църковни събори от 680/81, 691/2 (т. нар. Трилатум) и 787 г. (в Никея) Р. Й. Лилие разкри твърде показателния факт: византийската власт, дори и при такива първостепенно важни за държавата и църквата случаи, не е могла да осигури пътуването и присъствието на висшия клер, ако въобще той е съществувал и заемал катедрите си от хитерландна на Балканите. Така Р. Й. Лилие разкрива убедително безсилието на империята, което довело до почти пълното изтегляне на властта и през VII и VIII в. не само от вътрешността на полуострова, но дори и от голяма част от неговите крайбрежия.²⁹ А това състояние на нещата е съвсем лесно обяснимо и може да се събере само с опустошителните набеги и последващото пълно заселване на славяните.

От представените на съборите проличава ясно и издъзмислено, че през VII и следващото столетие Византия в действителност е могла да запази и контролът напълно само близките околности на столицата (т. е. Цариградския полуостров от бившата провинция „Европа“): градовете с тесни ивици от бреговете по Евксинския пункт (Черно море), но на север до нос Емона (дн. Емине), а на запад — в задземия до Виза (включително); цялото крайбрежие на Пропонтида (Мраморно море); само отделни участъци от Егейското — града Солун със залива и ограничени територии около устията на Марица и Места; източния дял от Пелопонес с Патрас, Коринт и Атика, а по Адриатическия и Ионийския бряг — Дирахий-Драч и някои от далматинските градове но само с близката им околност и прилежащите острови.³⁰

Стоби (дн. Пустоградско на Средни Бардар) бил единственият град от вътрешността на Балканския полуостров, който изпращал епископа си на съборите. Това изключение обаче се обяснява с добрите отношения на Солун с обитавашото околността на Стоби славянско племе драгуити.³¹

Така очертаните граници, до които бил сведен контролът на империята върху бившите ѝ европейски провинции, съчат отчетливо и достигнатите действителни предели от славянския елемент при заселването му на Балканите. Тези граници се потвърждават и от данните на археологията (разрушаването на крепостите, липсата на находки от монети, сечени след имп. Ираклий и пр.), а дори и от редица конкретни известия в писмените извори. Така например по повод разказа за багството на задържания под подозрение от Цариград около средата на VI в. рихински княз Претбънд и залавянето му в 676 г., когато се криел в имението на един от императорските преводчи край Виза, в „Чудесата на св. Димитър Солунски“ се подчертава, че този град се намирал „близко до други славянски племена, където могъл да избяга и се спаси“.³² Според нас това са същите славяни, които имал предвид Прокопий Кесарийски, като съобщава, че Одрин, Пловдив, Берое (дн. Ст. Загора) и Плотинопол (вер. дн. Узункюрю на р. Еркев в Югоизточна Тракия, Турция) по негово (т. е. още към средата на VI в.) време „се намирали в съседство с много варварски племена“.³³ Виза и нелокализираният точно гр. Первер се определят като погранични крепости в Южна Тракия по времето на император Констанс II (641—668) и в житието на Максим Исповедник.³⁴

Тук не е нужно да привеждаме добре известните и немалобройни изворни свидетелства за масовостта на славянското заселване и за обширния обхват на балканските територии, заети от новите им обитатели. Ще изтъкнем само, че те съвпадат и се допълват с данните от засвидетелствуваните в източниците славянски макро- и микротопоними от средновековието, а също така и със запазените до Новото време в географската номенклатура на Балканите, включително и по-късните гръцки деформации на славянските местни имена в Албания, Континентална Гърция, южните части на Македония и Тракия, изследвани в капиталните трудове на А. М. Селищев, Густав Вайганд, Маркс Фасмер и др.³⁵

Не е възможно да се определи каква част от славяните са преминали Дунава и колко са останали отвъд голямата река. За присъствието на последните съдим по редица техни топоними и думи в речниковия фонд на румънски, унгарски и словашки език,³⁶ по археологически находки³⁷ и др. И тези славяни се включили в пределите на средновековната българска държава от самото ѝ начало и участвували дейно в нейния политически, икономически и културен живот до края на съществуването ѝ.³⁸

Етническата граница на славяните през ранното средновековие се простирала на север до Високите Татри и Бескидите, а на северозапад до р. Хрон (маджарски Харам, немски — Гран). Средни Дунав и Фружка гора в междуречието на Драва и Сава. На юг от Дунава границата между югозападните и югоизточните славяни даже и през късното средновековие продължавала да минава по р. Колубара, Рудник и Южношумадиjsките планини, билата на Столова, Копаница, Чивавица и Североалбанската планинска верига, за да достигне брега на Адриатическо море към устията на р. Дрин и Бояна.³⁹

Заселването на южните славяни безспорно е било доста пълно, а техните походи и усядане засегнали почти всички покрайнини на полуострова и неговото старо население. Съобщенията на византийските писатели Прокопий Кесарийски, Йоан Ефески, Константин Багрянородни и др. за превръщането на балканските простори в „скитска пустиня“ или за пълното им ославявяване би

трявало да се приемат обаче като преувеличения.⁴⁰ Както е известно, дори и със съвременни технически средства, освен при употребата на ядрено оръжие, не е възможно да се унищожи напълно населението в дадена област или страна. Това налага един много внимателен подход към въпроса за съдбата на старото население на полуострова.⁴¹

Разглежданата епоха наистина е била твърде решителна за заварените обитатели и след заелването на земите им от славяните те били принудени да изберат и определят бъдещата си политическа, а оттам и етническа принадлежност. Това се наложило, особено когато имперската светска, военна и църковна власт се изтегляла в малкото запазен опори на Балканите и в останалите владения на Византия извън полуострова. При създадената несигурност близо до ума е, че обществените слоеве, които били по-състоятелни, повлияни от елинизма и свързани с имперската власт, са последвали изтеглящите се нейни представители, защото не могли да запазят своето положение и да останат по местата си.⁴²

Простолюдието обаче не се налагало да поеме пътя на изгнаничеството. То отчасти се отдръпнало от полетата и земите по магистралите в по-недостъпните планински и гористи места, тъй като малко от укрепените градове удържали напора на славяните, а и тези, които оцелели, не могли да победат бежанците. Потвърждение за оттеглянето на част от старото население в планинските райони намираме в топонимията. Така например в горите си течения никои от големите реки и до днес са запазили по-близки до античните си форми имена: Ибър от Хеброс, Тъжа от Тонзос, Етър от Ятрос и др.

Изобщо приемствеността в топонимията ще да се е осъществила чрез общуването между останалите в родината си стари и новите обитатели на полуострова. Така от тракийските им имена са се образували славянските Плъвдив или Пловдив от Пулудива, Дръстър от Дуросторум (а не от византийското Доростолон), Вълхел от Ахело, Несебър от Месамбрия, Боруи от Берое (а не от официалното римско Августа Траяна), Дебелт от Деултум и пр. По същия начин се преобразували и пресмислили Средец от Сердика, Скопие от Скупи, Ниш от Нансос, Одрин от Хадрианополис, Солун от Салоника, Костур от Кастория, Щип от Астибос, Липлян от Улпана и много още имена и на реки (Осъм от Асемус, Вит от Утус, Лом от Алмус, Места от Нестос, Струма от Стримон и пр.) и други географски обекти.⁴³

Процентът на запазените антични имена в Тракия е значително по-висок отколкото на север от Стара планина, а античните имена съвсем липсват отвъд Дунава. Показателно е, че в Карпатската област тези топоними, които носят произхода си от древността, са преминали у днешното ѝ романизирано население чрез посредничеството на славяните, но след като вече са били преобразувани според законите на техния език.⁴⁴ Те са от типа Олт, а не Алт, както би била румънската форма, ако тя бе преобразена направо от латинското *Alutus*. Тези езикови факти се обясняват с по-значителното разреждане на старото население в северните провинции и концентрацията му на юг от Хемус или оттеглянето му изцяло под натиска на славяните в западните и югозападните покрайнини на полуострова.

За разлика от елинизираният слоеве, които потърсили закрилата на империята във все още контролираните от нея територии, романизираните елементи били изтласкани към високопланинските части на западния дял на полуострова. Заедно със стадата си те се съсредоточили главно в Пинд планина и Северна Тесалия (нар. в изворите „Велика Влахия“), както и в крайбрежните планини на Адриатика, т. е. в Далмация и дн. Черна гора (известна в източниците като „Мавровлахия“) и дн. Сърбия, където и досега има една област в Рашка, която носи името „Стари Влах“ и „Влашка земя“⁴⁵. Възможно е обаче отделни групи да са изостанали в други планински места във вътрешността на Балканите. Заслужава да се отбележи значителната им следа и до днес във водоеда на Тимок и Морава. Тази територия влизала в пределите на Аврелиановите провинции Прибрежна и Средиземна Дакция (*Dacia Ripensis* и *Mediterranea*), създадени след оттеглянето на даките от живелищата си на север от Дунава под натиска на „варварските нашествия“, след като Рим не могъл да удържи краткотрайната си власт (от 107 до 271 г.) в създадените от имп. Траян провинции *Dacia Superior* или *Aurelianensis* в Седмиградско и *Dacia Inferior* или *Malvensis* в дн. Влашко и малка част от Банат. Възможно е тези власи в Моравско да са потомци и на потърсилите закрила в Римската империя древни даки, чиято численост била увеличена от техни сродни скотовъдчиномади, които се придвижили по-късно от юг.⁴⁶ Тази миграция от българските земи обратно на север от Дунава (в Карпатската област) може да се датира най-вероятно през византийското робство, а вероятните ѝ причини са да се избягнат притесненията на имперската власт или изричането им като наемници във войската на унгарските крале.⁴⁷ Особено важен е фактът, че за „влаши“ на север от Дунава в писмените паметници се споменава едва от XIII в. насетне.⁴⁸

Така старото население със запазен етнокултурен облик, което останало в родината (предимно в естествено защитените райони) било чувствително разредено още при „варварските“ нашествия от IV—VI в. Тяхната племенна структура и етническа цялост били разкъсани при славянските нашествия и така раздробени, те попаднали в средата на превземащите ги по численост славяните. Затова значителна част от многолюдния тракийски етнос — полудвояното население и градската беднота — трябвало рано или късно да потърси разбирателство с новите господари на Балканите и да се подчини на уредбата им, съответно на утвърдилата се вече при военната демокрация тяхна аристокрация от племенни вождове и първенци.

Назадото на установените връзки на старото население с „варварите“ трябва да се отнесе към

VI в., когато Прокопий Кесарийски съобщава, че имало масови бягства на тракийски селяни при тях още при походите, предшествуващи усядането на славяните на юг от Дунава.⁴⁹ Единодневното между славяните и враждебно настроените срещу империята неимотни слоеве от старото балканско население продължило и през втората половина на VIII в.^{49a} Това сътрудничество хвърлило първия мост между него и славяните. Славянските вождове според известието на Михаил Сирийски привличали оттеглялото се в планинските райони население да се завърне в полетата, като го подканяло: „Излезте, сеите и жънете, ние ще приберем само половината като данък“⁵⁰, очевидно не от рекотата, а от облагането, което е събирала империята.

Постепенно бившата данъчна община на завареното население, освободила се от вековно ялагания централизиран гнет на империята, скоро престанала да се отличава от свободната община на славяните заселници. Тя се враснала и станала съставка в общата структура на господстващото общинно владение на земята на Балканите. Така двата етноса споделили обща обществено-икономическа съдба и стремления, защото вторият и най-решителен мост между тях са възникнали впоследствие „еретически“ социално-религиозни движения. Голяма част от неелинизираните и безимотни или малоимотни траки се присъединили към противовизантийския фронт на богомили и павликяни. Техните учения се породили в Тракия от заварени и пренесени от Изтока идеи, които били разпространени главно от заселниците в имперските теми, по произход малоазийци и сирийци.

Съгласно господстващия във Византия религиозно-политически критерий верноподаниците на василеся и на патриарха били смятани за „ромей“, а „еретик“ заместило етническия „трак“ (който престанал изобщо да се споменава в изворите) и имената на останалите народности, които съставлявали неелинизираното население в областта. Това се дължало на обстоятелството, че непризнатите към византийската държавност траки и др. етнически елементи сред простолудите предпочели ересите като израз на техния социален протест и излиза на политическа съпротива срещу империята.⁵² Това предотвратило ромеизацията им и станало предпоставка за постепенното им влияние в славянската маса, за да станат наред с прабългарите една от важните съставки на формиралата се впоследствие българска народност и ѝ предадат много черти от своя етнокултурен облик, топонимия и др.

Коренните етнически промени със заселването от югоизточните славяни на средищния и източния, а от югозападните — на западния дял от Балканския полуостров от края на VI докъм средата на VII в. и образуването на българската държава към 679 (призната от Византия де jure в 681 г.) внесло важни изменения и в макротопонимията. С усядането на славяните на юг от Дунава и в земите по левия му бряг, по правилото, че страната се назовава според обитателите си, и тази територия започнала да се нарича „Славинии“. Употребата на термина от византийските автори показва ясно, че империята приела като свършен факт загубата на споменатите територии, т. е. тяхната временна независимост от Цариград. Разбира се, това не означавало, че Византия се била примирила с отнемането на фактическата ѝ власт над бившите ѝ балкански провинции. Това ясно проличава от предприетите действия и мерки през следващите столетия.

Проследяването на споменавания на термина в контекста на изворите и анализът им разкрива една еволюция и уточняване на съдържанието му, или по-точно на териториалния обхват при употреба в единствено и множествено число.

Най-старите (отнасящи се за края на VI в.) споменавания на термина *Славинии* — като означение на съвкупността от територии, заети от славяните⁵³, се свързва със земите, населени от тях отвъд Дунава, т. е. в днешната Влашка низина и Молдова, докато Византия могла да задържа напора им към разселване с укрепената система по десния бряг на голямата река. Известието у Теофилакт Симоката в написаната от него (между 628 и 638 г.) „История“, че имп. Маврикий изпратил в 602 г. през Дунава братя си Петър (стратег на Европа) на поход срещу „многолюдната Славинии“ (*κατὰ τῆς Σκλαυηνίας πληθους*),⁵⁴ безспорно се отнася още до териториите на север от Дунава. Там вече имало голямо натрупване на славянските маси и тези земи им служели за база при походите в пределите на империята, а след това — за разселване в балканските простори. В „Именника на българските ханове“ тези славинии са наречени „княжение обзюу странѣ Добѣнаѣ“, което ни разкрива старобългарското име на *Славинии* — *княжение*.

Второто споменаване се среща в „Чудесата на св. Димитър“ и се отнася за първото нападение на славяните и аварите срещу Солун в 586. То гласи: „Тогавя той [аварският хаган] по-вика при себе си всички неверници от Славиниите (τῶν ἀπὸ τῶν τῶν Σκλαυηνίων ὁρμηταίαι), диво племе (понеже нему се подчиняваше целият този народ), смесил ги с някои други варвари и им заповядал да потеглят на поход срещу защитения от бога Солун ...“⁵⁵

С право се изказва съмнение, дали всички славяни са били действително подчинени на аварския хаган.⁵⁶ Твърдението в текста, че „целият този народ“ му се подчинявал, е указание, което дава основание да се предположи, че става дума за отвъддунавските Славинии или по-скоро за тези от преселилите се в Македония, които още не били прекъснали връзките си с аварите, увличащи ги в своите походи.

Пол Лемеря приема, че след това първо нападение срещу Солун и при второто от 604 г. в

околностите му вече съществувала една или две Склавинии.⁵⁷ След масовото заселване през 614—615 г. и обсадата през 615 г. княженията в антична провинция и диоцез Македония се образували и засели териториите, на които ще се спрем по-долу. Затова Р. Дженкинс правилно приема, че едва от времето на Ираклий, т. е. от 615 г., Балканският полуостров изобщо се смятал за „Склавиния“ или „Склавиния“—една област или области, населени и контролирани от славянските племена.⁵⁸ Както ще видим по-нататък, това важещо до създаването на българската държава, чието име се наложило и върху завладенията от нея територии с постепенното ѝ нарастване, а терминът *Склавинии* се отнася до славянските племена и техните територии извън нейните предели. Те се противопоставят на „Околните Склавинии“, влизайщи в състава на българската държава, и затова се уточняват като „Всичките Склавинии“.

Пръв чешкият историк-славист Любор Нидерле обърна внимание, че от средата на VII в. терминът *Склавиния* (*Σκλαβινία*) означава Македония. По същина това е вярно, но по-правилното ѝ име е „Склавинии“, защото едва от 20-те години на VII в. в „Чудесата на св. Димитър“ започват да се споменават имената на отделните славянски племена в дн. Македония. При това терминът се употребява от византийските автори най-често в множествено число (*αἱ Σκλαβινίαι* или вулгарно *Σκλαβινία*, лат. *Slavinae*). Ето защо именно под това име от VII в. насетне би трябвало да се разбира в тесен смисъл цяла Македония,⁵⁹ а в по-широк—съвкупността от териториите, заети от отделни славянски племена, всъщност от югоизточната или „българската“ група. Така то станало новото име на почти цялата стара римска и византийска провинция и диоцез „Македония“, който включвал също Епир, Тесалия, Ахия и Морея, също населени от тях.

С основание френският византолог и археолог Пол Льомерл разкритикува гръцкия историк Константин Амантос, който в стремежа си да ограничи значението на славянското проникване на гръцка територия поддържа, че терминът *Склавинии* не се употребявал за равнините, а само за планинските райони по Струма и в Родопите.⁶⁰

В единствено число *Склавиния* означавала територията на самостоятелно или полунезависимо славянско племе, или княжение, управлявано от своя вожда-княз (на гръцки език *ἄρχων*, откъдето византийците нарекли такива земи и *архонции*). Повечето автори тълкуват термина като означение на независимо⁶¹ славянско княжество, което се намирало извън границите на България⁶² или, по-общо казано—като „славянска земя“⁶³. Дори и П. Харанис, като критикува определението на Р. Дженкинс, че се отнася до „област или области, населени и контролирани от славянските племена“ е принуден да признае: „Склавиниите били области, населени със славяни и подчинени на вождове върху които административният контрол на империята бил повече теоретичен, отколкото реален. Трудността, доколкото има такава, се явява при определяне местата на тези Склавинии.“⁶⁴ Това обаче, както ще видим в крайна сметка, макар и в по-обща черта, е възможно за всяка една отделна *Склавиния*, чието име е достигнало до нас.

По-късните споменавания на „Склавинии“ посочва ясно, че те били разположени в дн. Македония и всъщност замествали вече това нейно име. От особен интерес са петте споменавания за тях в „Хронографията“ на Теофан Исповедник, съставена между 810 и 815 г. по недостигнали до нас исторически извори. Те се отнасят до събития между 658 и 809/810 г., а именно:

а) „А. М. [6149=657, всъщност 658 г.]... императорът [Констанс II, 641—668] се отправи на поход срещу Склавините (*κατὰ Σκλαβινίας*), като пленил и подчинил много [хора]...“⁶⁵ Това съобщение се отнася за Склавиниите на запад от Струма.⁶⁶

б) „А. М. 6179 [=687, всъщност 688/89] г. [имп. Юстиниан II, 685—695]... нареди конни отряди да преминават в Тракия с намерението да покори българите и Склавиниите (*Βουλγάρους καὶ τὰς Σκλαβινίας*)...“⁶⁷

в) „А. М. 6180 [=688, всъщност 689] г. [същият император]... се отправил на поход срещу Склавиния и България (*κατὰ Σκλαβινίας καὶ Βουλγάρους*)...“⁶⁸

И двете сведения се отнасят до действия в Беломорска Македония, а българите са Аспаруховите, които встъпват в ролята на защитници на своите съюзници славяни, които ги подпомагали в борбата им с империята.⁶⁹

г) „А. М. 6250 [=758/759] г. Константин (V Копрним, 741—775) пленил Склавиниите, намиращи се в Македония (*τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαβινίας*), а останалите (*τοὺς λοιποὺς*) принудил да признаят властта му...“⁷⁰

Очевидно Теофан тук има предвид областта, заселена със славяни, на запад от р. Места. Това споменаване на „Македония“, която у Теофан вече носи и името „Склавинии“⁷¹ след усядането на славяните в тази област, е подвело някои автори⁷² да сметнат, че походът е извършен в Тракия. Обстоятелството, че тема „Македония“ в Тракия е образувана едва към 800 г., изключва основанията за такова предположение. Явно по това време името „Македония“ все още е било в успоредна употреба със „Склавинии“. Периодът до учредяването на еднoименната военнoадминистративна област в Тракия би могъл да се сметне за преходно време за преименуването на класическа Македония в „Склавинии“.

д) „А. М. 6302 [=809/810] г. Никифор [I Геник, 802—811]... нареди да се преселят християни от всички теми в Склавиниите (*ἐπὶ τὰς Σκλαβινίας*) и тяхното имущество да се разпродаде...“⁷³ Всички автори приемат, че това известие има предвид дн. Македония, по-специално областта на Струма, особено след превземането на Сердика от хан Крум.⁷⁴

Към същото време се отнасят и две важни споменавания на славяните. Едното е в извест-

ния „Анонимен ватикански разказ“ от IX в., където се съобщава, че в 811 г. при отблъскване нашествието на Никифор I българите „... взели наемници авари и околните Славинии (*καὶ τὰς περὶ Σκλαβινίας*).“⁷⁶ Другото срещае в откиси от недостигналата до нас изцяло летопис на т. нар. в книжнината „Неизвестен автор“ и се отнася до дълго подготвяния поход на хан Крум в 813 г. към Цариград: „като събрал голяма войска — и аварите, и всички Славинии (*πάσας τὰς Σκλαβινίας*).“⁷⁸

Анализът на тези известия, съдържащи двете прилагателни „околни“ и „всички“ славинии, ни разкрива възможността да определим в двата случая, кои славянски племена са били привлечени във военните действия на българския владетел.

През 811 г. хан Крум явно е набрал бойци от подвластните му авари в отвъддунавските владения и славиниите от териториите в пределите на държавата си. Тук трябва да се има предвид, че: 1) военните действия се водят за столицата Плиска; б) от началото на Никифоровия поход българите са могли да разполагат с не повече от 15 дни, за да преустроят отбраната и подготвят противодада и в) решителното сражение е станало близо до Плиска, на път към Сердика, към която се отправлява армията на Никифор I при неговото оттегляне.⁷⁷

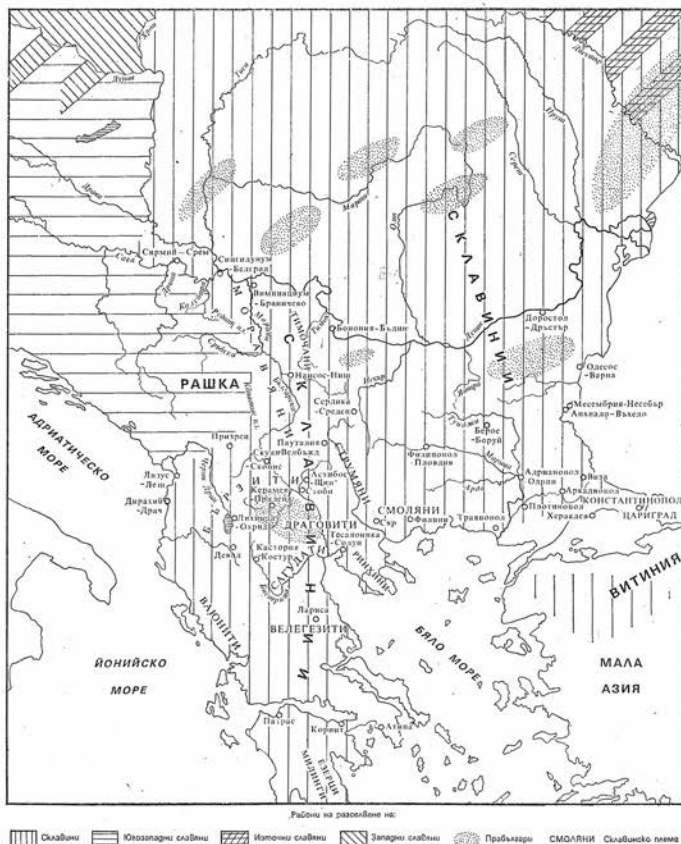
Тези обстоятелства, съчетани с изричното посочване във „Ватиканския анонимен разказ“ на „Околните Славинии“, изясняват, че се отнася до славянските племена, разположени около „Вътрешната“ или „средищната“ област и държавния център Плиска. Техните земи съставлявали „външните територии на българската държава и се ползували от местно самоуправление, както това вече сме имали възможността да разкрием при изследванията си върху устройството и през нейния начлен период на федерация, т. е. до възведането на централизация и превръщането ѝ в унитарна държава.“⁷⁹ Близо до ума е, че при нападенето върху столицата князете на разположените около областта ѝ племена са изпълнили своето задължение да поведат опълченията си за отбрана на средището и самата държава.

„Неизвестният автор“ обаче е отразил съвършено друго положение. Под „всичките Славинии“ той е разбирал племената, които тогава били още извън пределите на българската държава — в дн. Македония. С тях българската държава била вече установила пряка териториална връзка с превземането на Сердика в 809 г. и те се явили като естествен и определил се вече нейн съюзник. При подготовката на своя последен и директ решителна развръзка поход срещу Цариград хан Крум вече разполагал с предостатъчно време, за да набере войска и от по-отдалечените славянски племена. В извора те са определени като наемници, но липсват конкретни данни, за да окажемичем по-точно формата на тяхното обвързване и на какви начала са били свързани във войската на българския владетел.⁸⁰ В случая трябва да се вземат предвид действията на Никифор I Геник срещу славянските племена и потушаването на неуспешното им въстание в 805 г. в Пелопонес.⁸¹ Това вероятно ги накарало да осъзнаят, че българската държава е техният естествен съюзник, особено след придобития авторитет на нейния владетел хан Крум — разгромил византийската армия и победил императора ѝ в 811 г. Като най-правдоподобна се очертава възможността бойците от „всичките Славинии“ в набраната българска войска през 813 г. да са били от по-близките, но разположени извън ханството племена от югоизточни славяни в дн. Македония.

Още едно изрично назоваване „Околни Славинии“ срещаме в писмото на византийския имп. Михаил II Балба (820—829) до франкския имп. Людовик Благочестив (814—840) от 10 април 824 г. В него се съобщава, че бунтовникът Тома Славянинът разполагал с голяма военна сила. . . също така в областите на Азия и Европа (*Asiae et Europae partibus*), Тракия, Македония, Тесалоника (*Thraciae, Macedoniae, Thessalonicae*) и от околните Славинии (*circumiacentibus Sclavinis*).“⁸² Този текст ни позволява да допуснем, че въстаникът не е набирал войските си само от византийските области в Азия и Европа: от азиатските теми (където имало преселени вече значителен брой славяни) и от европейските теми (Тракия, Македония и Тесалоника), които по това време били вече учредени, но, изглежда, и от съюзните на България „околни Славинии“, вероятно в случая разположените около споменатите теми или може би дори и „външни“ (около „средищната“) области на българската държава.

При такава постановка и при верни локализации съобщението на Михаил II хвърля нова светлина върху мотивите на иначе трудно обяснимото отношение и действия на хан Омуртаг срещу бунта на Тома Славянина.⁸³ Може да се постави въпросът, дали българският владетел се е намесил в полза на византийския император само като негов съюзник по сключения 30-годишен мир, или пък е имал и свои съображения за това. Омуртаг вероятно се е опасявал че движението на славиниите се очертава като израз на нарасналите центробежни и сепаратистични тенденции в територията на възглавяваната от него държавна общност, като реакция срещу въведената по това време военноадминистративна централизация и отгук опитите на тимчаните и пренедецентите да се отцепят.⁸⁴ От друга страна, едно самостоятелно движение сред славиниите поначало е било в разрез с основната политика на Плиска — обединението на всички славяни от югоизточната група в пределите на българската държава.⁸⁵

Следващото по хронологичен ред споменаване на Славиния е в житието на Григорий Декаполит (написано от дякон Игнатий) във връзка с бунта на княза или византийския управител на „тамошната Славиния“ (*τῆς ἐκεῖνης Σκλαβινίας ἐξάρχοντος*).⁸⁶ С основание П. Мутафчиев смята, че в случая се отнася до славянски племенен началник.⁸⁷ Тази Славиния се отъждествява със земята на плем-то драговити, разположена на запад от Солун и до гр. Верия, а по време се отнася към 836—837 г.⁸⁸

Най-късното споменаване на *Склавини* дължим на Анастасий Библиотекар в неговата *Chronographia tripertita*, съставена през 8-ото или 9-ото десетилетие на IX в., въз основа на хрониките на патриарх Никифор, Г. Синкел и Теофан Исповедник. Съобщението, където се среща терминът, се отнася за 785 г.: „... Константин [V Копроним] опленя Склавиниите от Македония (*Scлавения penes Macedoniam*), а останалите жители покорил. . . “⁸⁹. Тук под Македония се разбира античната провинция, а не темата, защото Анастасий Библиотекар използвал по-стари автори, у които терминът „Македония“ се употребява още в архаичен смисъл, какъвто е имал преди създаването на едноименната тема в Тракия.

Докато общите термини *Склавини* (като събирателно понятие за „земята на склавиниите“) и *склавиния* в смисъл „княжение“, (т. е. територия на независимо склавинско племе) изчезват от изворите до края на IX в., някои от имената на отделните склавинии, назовани според племето, което ги обитавало, се оказват по-устойчиви. Те се запазват дори столетия след това като областни топоними.

Наред със споменатата в житието на Григорий Декаполит „тамошна Склавиния“ всъщност твърде малко от отделните княжения са ни известни по име. В „Хронографията“ си Теофан Исповедник споменава само една от склавиниите — *Берзития* (τῆς Βερζιτίας), по повод изпратения от хан

Телериг (768—777) 12-хиляден отряд и боили да я поробят и пресели жителите ѝ в България,⁹⁰ но без да обяснява причините за това. Вероятно нейното име е било „Бързтия“, ако се свърже с племенното име „бърсияци“, запазено докъм началото на нашето столетие за населението в Битолско, Охридско, Велешко, Преспа и др.⁹¹ Това позволява да определим обхвата ѝ — Средна и Западна Македония.

Много имена на славянски племена, заселили се в бившата провинция и диоцез Македония съответно на техните княжения, са споменати по различни поводи от византийските извори (главно в „Чудесата на св. Димитър“, у Йоан Камениат, жития, епархийските списъци на Цариградската патриаршия и др.) и у някои западни източници.

Съседни на бързитите били *драговитите* (*Δραγουίται*, *Δρουγουίται*), които участвували в обсадите на Солун през 620 и 647 г.⁹² и в арабската обсада на града през 904 г.⁹³ Споменават се още: при настаняването на Куберовите българи в Средна Македония⁹⁴, като епархия и съставка от диоцеза на Климент Охридски,⁹⁵ като тема и др.⁹⁶ Локализацията им се затруднява, понеже тяхното име се среща на много места, включително и в Тракия. Най-вероятно е те да са заселили долината на Средни и Долни Вардар, между Солун и планинската верига, образувана от възела Якупци, Бабуна, Селечка, Нидже и Вич, които ги отделяли от *бързитите*.

На югозапад от тях и Солун до Бер-Верия и Сервия (включително), в басейна на Долна и вероятно Средна Бистрица (дн. Халиакмон) обитавали *сагудатите* (*σαγυδάται*), също свързани със споменатите обсади на Солун. По тези поводи срещаме и името на други две княжения: на *стримонците* (струмяните *Στρομυώνται*), чиято земи били по средното и горното течение на реката, от която получили името си, и на *ринхините* (*Ῥινχίνοι*) — в Халкидийския полуостров и задземието на Рендинския залив (наречени по р. Ринхиос). Над ринхините владее споменатият вече княз Пребънд.

Между долините течения на р. Струма и Места (т. е. в Сярско, Драмско и южните разклонения на Пирин пл.) живеели *сломияните* (*Σμολιάνται*).⁹⁷ Тяхното име се споменава в наши епиграфски паметници (на хан Пресина), на които ще се спрем по-долу и по повод епархията и темата на тяхно име и др.⁹⁸ Епархия и вероятно княжение била и съседната *Великия*, разположена по средното течение на Места и в Западните Родопи и влизаща с Драговития в диоцеза на Климент Охридски.⁹⁹

В Тесалия била твърде известна славянската *Велегезития*, която се простирала в задземието на Волоския залив и Фтиотиде — около Димитриада (дн. Волос) и Тива, която добила и славянско име Белица. Това княжение се споменава като „Велетия“ (*τῆς Βελυτίας*), а нейният княз Акамър (*Ἀκάμωτος* „*Ἀκάμωρος*) — по повод византийската династическа разпра при императрица Ирина (796—802), за която става дума по-горе и около участието ѝ в обсадите на Солун. Спори се дали *Велетия* и *Бързтия* са една и съща обсада.¹⁰⁰ Според нас първата е по-скоро съкратена форма на *Велегезития*, в която може да се различат племенното име *велегезити*.¹⁰¹

До XVII в.¹⁰² в Епир се запазва името на славянската на *ваюнетия* (*Βαυονητία*) — *Βαυονητία*. Тя била разположена в задземието на Йонийския морски бряг, между Химара и дн. гр. Маргаритион¹⁰³ докъм гр. Арта. По-близо до вероятната българска форма на името на племето „войнич“ средна в названието на османотурския вилает „Вайонетия“ (*Vayonetia vilayeti*) в регистър на тимари от 1431—1432 г.).¹⁰⁴ Неговите нахли Агрипокастро (дн. Гирокастра), Химара, Клисурса, Лаханакастро (дн. Хорайокастро), Сопот (дн. Сопоти) и Дринопотис (при дн. Софратика по долината на Друпоти) позволяват да се очертаят приблизителните предела на княженето и средновековните области под името „Вагенетия“¹⁰⁵.

Сфрагистични паметници говорят за съществуването на славянското племе *вихити* в Елада,¹⁰⁶ докато в полуострова Пелопонес има сведения за настаняването на много техни еднородни племена. От тях в изворите се споменават само *милинци* (или *милинци*)¹⁰⁷ и *езерци*. Славяните в Морея я „поварвали“ и запазили своя народностен облик даже и през XIV в. Те оказали твърда и постоянна съпротива на имперската власт, която учредила темата „Пелопонес“ и така постепенно подчинили княженията. Своята независимост след 847 г. могли да опазат само милинците и езерците, но срещу заплащане данък на империята.¹⁰⁸ Първите обитавали древна Спарта на запад от планината Тайгет, между Яница и Зарната, а вторите — на юг и изток, около гр. Хелос (означаващ „блато“ или „езеро“, което сочи, че името им е калка, т. е. превод от гръцки език) и територията им стигала до нос Малей.¹⁰⁹

От историческите факти и данни в източниците могат да се направят много важни и интересни изводи за настъпващите изменения в макрогеополитиката на Балканите при решителните етнически и политически събития. Традицията от античността за областната номенклатура според римските и ранновизантийските провинциални имена влиза в стълкновение с фактическото положение на полуострова и възприетата практика да се назовава страната според етнически на обитателите ѝ. Подобно на двете Дакии на юг от Дунава („Крайбрежна“ и „Средиземна“), придобили името си след изтеглянето на даките отсам големата река, както и на темата „Тракезион“ в Мала Азия (назовавана според заселените там военни контингенти от балканското тракийско население), земите, в които усядат славяните и устройват своите княжения, придобиват тяхното общо име *Славинии* или това на отделните им племена. Тези изводи могат да се обобщат както следва:

1. Първоначално византийците започнали да наричат *Славинии* само Траяновата Дакия на север от Дунава, след като тя била заета от югонтозичната група славяни.

2. С усядането на славяните на юг от Дунава (докъм средата на VII в.) византийските и

други автори започват да назовават *Склавиини* и загубените от империята и напуснати от поединчените и латинизовани елементи на старото им население бивши свои провинции на полуострова.

3. След заселването на прабългарите на Кубер в дн. Средна Македония и на Аспаруховите прабългари в бившите провинции Долна Мизия и Малка Скития, а особено след признаването де *jure* в 681 г. на българската държава името *Склавиини* започнало да се ограничава само между нейните предели и тези на Велика Влахия и Мавровдахия, т. е. до територията на бившата провинция и диоцез Македония, върху която загубила фактическата си власт и те започнали да се управляват от племенните князе. Тогава византийците влезли в по-близък досег с тях и отделните имена на княженията също се появили в източниците (наративните извори, документи, сфрагистиката и др.).

4. След двувековна употреба терминът *Склавиини* от средата на IX в. престава да се среща, защото Византия разширила своя контрол върху новы части от Континентална Гърция (създава темите „Пелопонес“ и „Елада“) и понеже повечето княжения в дн. Македония, Албания и Епир се включили в пределите на българската държава, територията им придобила ново политическо име — *България*. В подкрепа на този извод идват поясненията в „Словара“ на Йоан Зонара (живял и писал през първата половина на XIII в., но използвал и по-стари източници) за термина *Βουλγαρία* като синоним на „*България*“.¹¹⁰ От това може да се заключи, че в представите на византийските автори понятието *България* като територия и население станало равнозначно с българската държава и народност. Ето защо по-късно *склавиини* и *Склавиини* навсякъде се заменят с *българи* и *България*.

За българите отвъддунавските *Склавиини* били княженне *въдъоу странаѣ Дунаа* или *въноу странаѣ Дунаа*,¹¹² а за византийците — *Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ*,¹¹³

5. Имената на единичните княжения, които остават извън пределите на българската държава, запазили най-продължително време своите имена: *Другувития*,¹¹⁴ *Смоления*¹¹⁵ (като епархии и теми в системата на империята и цариградската патриаршия), а особено до късно княженията в Епир и Тесалия — *Велегезития* и *Вагенетия*.¹¹⁶ Започналът бавен процес на погърбяване на склавиините в тези области се усилва по време на византийското иго, когато след унищожението на българската държава през 1018 г. империята ги поставила под своя власт.

При напредналата фаза на денационализацията на склавиините в Епир и Тесалия неизвестният автор на Пролога за св. Иларион Мъгленски и използваният го патриарх Евтимий (в житието си за същия светец), предават въведението по това време име за този ареал — *Неада*. Като говорят за териториалното разширение на България при цар Калоян, анонимният автор разказва, че „приел гръцка земя — Тракия, Македония, Неада и Елада (Неадаж и Еладаж),“ а Евтимий — „гръцка земя, не малка част — така например Тракия и Македония, трибали и Далмация, към това Неада и Елада“.¹¹⁷ Патриарх Евтимий прибавил „Далмация“ (за която пояснява в житието си за св. Петка, че е „Арванитската“ земя, т. е. Албания), „трибали“ (=сърби) и „Етолия“, разположена на юг от Епир. Макротопонимът *Неада* очевидно тогава е бил противопоставен на *Елада* и употребен в смисъл на „Нова Елада“, т. е. Склавиините в Тесалия и Епир, където, изглежда, елинизацията вече е имала успех. Според данните, с които разполагаме, процесът е завършил едва към края на османотурската власт не без съдействието на Цариградската патриаршия и особено след унищожаването в 1762 г. на Охридската архиепископия на цяла България, на която Епир и част от Тесалия били поделомоствени от учредяването ѝ в началото на XI в. Тогава имената на склавиините *Вайонетия* и *Велегезития*, които станали и областни, изчезнали напълно, и се възвърнали античните макротопоними *Епир* и *Тесалия*. Твърде дълго обаче във византийската книжнина те останали да съществуват успоредно, поради практиката да се арханзира с античните географски и етнографски термини.

* * *

Разпространето на властта на българските ханове и царе над склавиинските княжения в бивша та провинция и диоцез Македония била само формална причина тези територии, назовавани откъм средата на VII в. в продължение на две столетия „Склавиини“, да получат името „България“. За тази промяна и утвърждаването на името България и за югозападните покрайнини от земите, обитавани през тази епоха от българската народност, свидетелствуват:

а) еднакви етнически компоненти на населението в Мизия и античната провинция и диоцез Македония — славяни от една и съща група (склавиини), прабългари и остатъци от заварените стари обитатели с предимно тракийско потекло (траки, даки и древни македонци), които не били поеленичени или латинизувани;

б) едновременно протичащ при еднакви условия процес на създаване и утвърждаване на българската народност през IX — X в. върху територията между Синьо (Адриатическо), Бяло (Егейско), Мраморно и Черно море, на запад реките Хрон и Средни Дунав, населените със сърби земи, а на север — Високите Татри, Бескидите и Гористите Карпати;¹¹⁸

в) придобиването на известност от средищата част на дн. Македония като „страна на българите“, след като прабългарите начело с вождя си Кубер се заселили сред уседналите там склавиини. Това налага да се спрем, макар и накратко, върху два решителни по своите последици факта:

1. Прабългарското население се настанява в дн. Средна и Югоизточна Македония.
2. Част от бившите провинции и диоцез Македония се присъединяват към българската държава.

„Чудесата на св. Димитър Солунски“ предоставят главните сведения за заселването към края на VII в.¹¹⁰ на прабългарското племе начело с Кубер близо до Солун.¹²⁰ То пришло от бившата римска провинция Долна Панония или по-точно от областта Срем с главен град Сирмиум (на старобългарски Срем, дн. Сремска Митровица), който от 582 г. влязъл в пределите на Аварското хаганство. За управител на областта бил поставен Кубер (Κούβερ), който по произход бил българин подобно на значителната част от неиното население. В областта били настанени също и „ромени“, т. е. обитатели на различни византийски провинции на Балканите, откъдето ги били отглеждали аварите при своите нашествия на юг от Дунава, а вероятно немалък брой славяни. Тези етноси се разсмисли и образували „многоброен и голям народ“¹²². Трябва да припомним, че прабългарите в Аварско били дотолкова многочислен и значим елемент, че могли да вдигнат бунт през 631/632 г. и да предават искане да се постави на хаганския престол техен сънародник. След неуспеха си да не наложат значителни групи от тях забягнали, а диаспората им обхванала главно Апенинския полуостров.¹²³ Докато Куберовите прабългари е правилно да се наричат „панонски“, това име неоснователно се дава в историографията и на останалите техни сънародници, увлечени в Среднодунавската низина първоначално от хуните през V в., а след това от аварите. Всъщност те обитавали главно котловините в дн. Седмиградско и Банат, а не Горна Панония, която била разположена на запад от Среден Дунав. Затова по-подходящо име за тях е „карпатски“ или „дакийски“, но не и „панонски“.

Според „Чудесата на св. Димитър“ ромеите-аварски пленници, пожелали да се върнат в отечеството си. Като се има предвид, че и прабългарите били недоволни от положението си в Аварско, това обстоятелство ни дава основание да предположим, че може би починал за изселването е бил техен. Затова изразът, че Кубер вдигнал бунт срещу хагана, когато узнал от своите приближени за копнежа на народа си да се завърне в „градовете на бащите си“,¹²⁴ трябва да се тълкува, че желанието на цялото население в областта било да напусне аварските предели. При придвижването на юг хаганът го преследвал, за да го върне обратно, но Кубер победил аварите в пет-шест сражения и ги отблъснал. Вождът минал с подвластните си люде Дунава и ги завел в Керамисийското поле (Κεραμισιον πεδινον)¹²⁵, което следва да се отъждестви с Приленското поле, тъй като античният гр. Керамея се локализира при дн. с. Вароша, северозападно от гр. Прилен.¹²⁶

От „Чудесата на св. Димитър“ научаваме също, че по свое желание част от „ромеите“ успели да се завърнат в Солун, Цариград и други градове в Тракия, а по искане на Кубер съседното славянско племе „драговити“ било задължено да снабдява заселилците с храна.¹²⁷ Това ни разкрива, че тези славяни още тогава били в добри отношения със Солун и с империята, с което трябва да се обясни пропускането по същото време на стобийския владика за участие в църковните събори.

Очевидно Византия не била в състояние да се противопостави на заселването на Куберовите българи. Според установената практика тя се надявала да ги привлече било като гранично население, което да спира нашествията от север, или според максимата „разделяй и владей!“ да ги противопостави на славяните и разбие хомогенната им маса.

Очакванията на империята не се оправдали. Куберовите българи се съюзили със славянските княжества и подготвили обща кампания за овладяването на Солун. За целта там бил изпратен един от техните боиля (ἀρχὼντος) Мавър,¹²⁸ който се представил за беглец и започнал да подготвя бунт в града, но византийците разкрили заговора и осуетили прабългарско-славянския план.¹²⁹ Тези събития се отнасят към 682–684 г.¹³⁰ Някои автори не без известно основание бяха приели, че в общественото си развитие Куберовите българи са били близко до създаването на обща държава със славяните в дн. Македония.¹³¹

С нови и убедителни доводи Пол Льюерл доказва, че ясно предначертаната Куберова цел е била да създаде една българска държава в Македония със средище Солун.¹³² Той подхваща въпроса за паралелизма между неуспешното предприемане на Кубер в Солун и успешно завършилото начинание на брат му Аспарух,¹³³ недвусмислено приемайки двата вожда за снове на хан Кубрат.¹³⁴ Досега хипотезата за връзка между двете прабългарски формации на Балканите се основавала: 1) на сведенията у Теофан Изповедник и патриарх Никифор (използували един и същ недостигнал до нас извор), че единият от петимата снове на хан Кубрат след смъртта му се преселил заедно с войската си в Панония и станал подвластен на аварския хаган¹³⁵; 2) едновременността на двете формации и 3) на първия надпис около скалния релеф на Мадарския конник, за който се приема, че е изсечен по заповед на хан Тервел (701–717): „... на носоотразания император [=Юстиниан II Ринотмет (685–695, 705–704 г.) не повярваха моите [т. е. на хан Тервел] чичовци в Солун[ско] и си отидоха в Кисинските [селища]...“¹³⁶

От този забележителен факт и от осъдените сигурни данни за по-сетнешната съдба на Куберовите българи може да се заключи, че те не загубили своето значение и въпреки първоначалния неуспех продължили да играят роля в развитието и етническите отношения на Балканите.

Куберовите българи се свързват с още едно събитие от 718 г., в което те взели дейно участие — заговора срещу византийския император Лъв III, организиран от сваления Анастасий II (Артемий 713–715). От манастира на север от Солун, където бил заточен след сваления си, бившият василевс осигурил подкрепата на българите (τοῖς Βουλγαρίσις) за своя план да си възвърне трона. Той предприел с тях поход по суша и по море с еднородници и достигнал Хераклея (дн. Мармара Ерегли). Тук обаче неговите съюзници го предали в Цариград заедно със солунския владика, умъртвили другия му сподвижник патриция Сисиний (наричан още Рендакис) и се помирили с император Лъв III.¹³⁷

Като разказва за събитията в своята „Кратка история“ (съставена около 800 г.), патриарх Никифор съобщава, че Анастасий II писал на патриция Сисиний, който се намирал в „земята на българите“ (ἐν Βουλγαρίῳ χώρα). Потвърждение, че територията на Куберовите българи в дн. Македония се наричала така, намираме и в един арабски източник — „Книга за изворите“, известен в книжнината още като „Анонимът на Гуге“, съставен през втората половина на XI в. Като се говори за свалянето на Анастасий II (наречен там „Бастас“), неизвестният по име автор съобщава, че императорът бил заточен в „земята на борджаните т. е. българите“.¹³⁸

Явно е, че както за патриарх Никифор, така и за анонимния източен писател на Балканите тогава съществували две България. Наличието и ролята на едната, която била в дн. Македония, през следващите десетилетия намира своето място в летописната и друга по жанра си византийска книжнина, а също и в сфрагистичните и епиграфските паметници в дн. Югоизточна Македония. В много от случаите обаче свързването им с паметниците и особено със споменатите в текстовете „скити“ не винаги е сигурно.¹⁴⁰

Именно на Куберовите българи принадлежат достигналите до нас печати на „Патриций Мавър, княз на сирмисанците и на българите“ и „+ Богородице, помагай на Тарасий, ипат и княз на куберийците“¹⁴¹. Също така може да се допусне, че са били от същата група прабългари още и:

1) заседанияте от Юстиниан II според съобщението на К. Баргенородни „скити“ при образуването на клисурата „Стримон“¹⁴²;

2) именуваните Асфер-Аспар и Кеперт в поменика на мъчениците във връзка с похода на Никифор I Геник срещу Плиска в 911 г.¹⁴³;

и 3) подстратите на Опискиятска тема Андрей, който произхождал от „западните скити“.¹⁴⁴ Вероятно в титулата на битолския (пелагонийски) митрополит (ἑξαρχος κατὰ ἄνω Βουλγαρίας), присвоявана до началото на миналия век, трябва да съзрем традицията да се наричат „България“ югозападните български земи. Това води началото си от Куберовата България и не е друго, освен едно противопоставяне на северните части на нашата родина или „Горна земя“ на южните приморски или „Долна земя“.

Процестът на сливане на тези прабългари със славяните, започнал вероятно още от Долна Пазония, неминуемо се задълбочил след усядането им сред тяхната маса в дн. Югоизточна Македония. Уеднаквяването на етническите съставки на населението в тази област с долнодунавските земи и съвпадането на техните жизнени интереси за опазване от „реконквистата“ на Византийската империя предпоставили обединението им в пределите на българската държава. Благоприятни условия за това настъпили по времето на ханове Кардам и особено Крум, който към 807 освободил от аварска власт земите между Карпатите и Средни Дунав, населени със значителни маси от „дакийски“ прабългари и славяни и ги събрал с еднородците им по Долни Дунав и в Северозападното Черноморие в една държавна общност. С сигурен вече тил новият хан обвърнал погледът си на югозапад, за да продължи започнатото дело и изпълни главната задача на българската държава — обединението на всички славяни и прабългари на Балканите. При опитите на император Никифор I Геник да разшири властта на Византия в Сърбинска Гърция, пелопонеските княжения въстанали в началото на IX в. (между 805 и 811 г.) и обсадили Патрас, еднo от главните опори на ромеите в тази част от Полуострова.¹⁴⁵ Поради отдалечеността им от Плиска очевидно ханът не могъл да им окаже пряко съдействие и империята жестоко се разправила с въстаналите славяни.

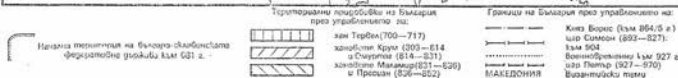
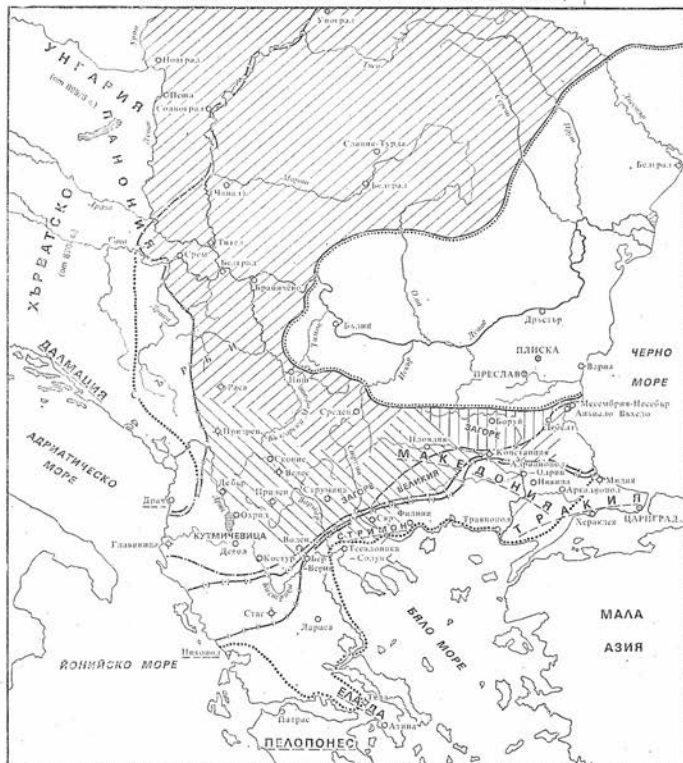
Липсата на данни не ни позволява да определим мотивите за действията на България в югозападна посока: превземането на Сердика (дн. София) в 809 г. и напредването по долината на Струма. Може да се приеме обаче, че все пак те са подкрепяли славяните или просто са имали за цел присъединяването на Куберовите „паюнски“ българи, принадлежащи към същата група, от която произлизал и новият владетел в Плиска.¹⁴⁶

Авторитетът на хан Крум нараснал значително след решителната му победа в 811 г. над Никифор I Геник. Под заплахата да се превърнат в най-тежко експлоатирани данъкоплатци на Византия те не могли да не предпочетат присъединението си към славянобългарската държава, където едноплемениците им не само не били безправни и смятани за „варвари“, но вече започнали да играят все по-голяма роля. Това проличава от миниатюрата за надръвците на хан Крум със славянските първници след победата в 811 г., някоя от които, като например Драгомир, започнали да изпълняват отговорни задачи.

Особено благоприятни условия за присъединението към Плиска на славяните и другата „земя на българите“ в бившата провинция и днoцез Македония направи след един нов враждебен акт на империята срещу тях. Византия заселва 14 хиляди перси — дезертьори от арабската армия, водени от Теофоб близо до българските предели — по долината на Вардар.¹⁴⁷ Тогава славяните в планинските области на север от Солун се опълчили срещу Византия. За усмиряването им Цариград изпратил армия начело с императорския зет кесаря Александрий Мозезе, който превърнал Христопол (дн. Кавала) в своя база.¹⁴⁸ В подкрепа на въстаналите славяни хан Пресиян изпратил при смолняните през 837 г. войска начело с кавхан Исбул. Това е засвидетелствувано във възпоменателните надписи на двете платове, намерени сред развалините на гр. Филипи (при дн. с. Фотолуво, между дн. градове Драма и Кавала)¹⁴⁹, в житията на св. Григорий Декаполит¹⁵⁰ и на Петър от Артоа,¹⁵¹ а вероятно и в един надпис за сражение при Сяр от голямата базилика в Плиска.¹⁵²

Успешният поход на българите не само помогнал въстанията на славяните, но прекъснал сухопътната връзка между Цариград и Солун.¹⁵³ Тези действия били повратният момент в борбата

ТЕРИТОРИАЛНОТО РАЗШИРЕНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И ОБЕДИНЕНИЕТО
НА ЮГОИЗТОЧНИТЕ СЛАВЯНИ В НЕЙНИТЕ ПРЕДЕЛИ (681—970 г.)

между България и Византия за Славинните, т. е. бившата провинция и диоцез Македония. Заежостта на империята с арабите в Мала Азия благоприятствувала да се осъществи докрай постепенното обединение с княженитата на славинните и панонските прабългари в дн. Източна, Средна и Западна Македония, в долината на реките Българска Моравя, Нишава, Черни Дрин и в земите отвъд Шар (Метохия и Косово поле). Обединението вероятно започнало още по времето на хан Крум, когато може би се заключили съюзните отношения, защото „всичките Славинни“ дали бойци за похода му в 813 г. срещу общия враг — Византия.¹⁵⁴

Точното датиране на етапите от протичащия при твърде сложна обстановка процес не е възможно, тъй като в писмените извори липсват конкретни данни за това. Забележителното е, че византийските летописци не съобщават за никакви военни действия на българите срещу Славинните, нито пък за каквото и да било противодействие от тяхна страна. Дори и най-слабата им съпротива не само щеше да бъде отбелязана от хронистите, но и неминуемо използвана от империята, за да се предотврати обединителното дело на българската държава с еднородното население извън нейните предели. Още по-красноречиво е, че ромейските писатели отминават с мълчание едно толкова значително нарастване на своя северен съсед върху бивша имперска територия и което довело не

само до решителна промяна в съотношението на силите на полуострова, но ставадо сериозна пречка за византийската „рекоинквиста“. Вън от всякакво съмнение е, че обединителният процес е бил извършен на доброволни начала и без каквото и да било стълкновение между България и княженията.¹⁶⁵

Очевидно империята, която съвсем не се била отказала от възвръщането на своята власт върху загубените си бивши провинции при заселването им от славяните, се активизирала въпреки голямата си заетост в борбата на изток с арабите. Тя обаче не могла да противодействува на България пряко или като опълчи срещу нея славяните, т. е. югоизточните славяни. Доказателството за доброволността на тяхното присъединяване към българската държава е фактът, че Цариград можел да организира контраудар сати само чрез сръбските славяни. Византия, изглежда, подкрепила техния жупан Властимир да обедини разпокъсаните им племена и да окаже твърда съпротива на хан Пресиян. Към 840 г. той се опитал да ги подчини, понеже се вбивали като клин в териториите, заети със славяни в дн. Македония, Албания, Поморавието и Сремската област. По този повод К. Багрянородни съобщава: „... До управлението на Властимир българите живеели в мир със сръбите, обичали се едни други, понеже били съседи и имали обща граница. ... При управлението на този съзидан Властимир князът на България Пресиян отворил война на сръбите, искайки да ги подчини. Като воювал три години, той не само че не постигнал нищо, но погубил по-голямата част от своята войска. ...“¹⁶⁶ Вероятно точно това било целта на империята — да предотврати помощта, която българите можели да окажат на княженията в Пелопонес, чито брожения явно се засилили и изразили във въстание към края на управлението на император Теодор (829—842). Едва през 847 г. то било потушено със силна византийска армия под командата на страгата на тема „Пелопонес“ — протоспатариат Теоктист Врениий.¹⁶⁷

Променените политически условия с включването на средния дял от Балканския полуостров в пределите на българската държава са действителната причина терминът „Славянини“ и имената на отделните княжения да изчезнат от употреба. Те не се срещат вече във византийските писмени или други извори, защото името „България“ се наложило. За утвърждаването му през IX—X в. немалка роля изиграл и процесът за създаването и утвърждаването на българската народност и широкото разпространение на достъпната до всички пейна национална култура. Така постепенно, но окончателно се заличили всички отлики между основните й съставки — славяни и прабългари,¹⁶⁸ а територията, населявана от тяхната народност и включена в пределите на нейната държава между трите морета — Черно, Синьо и Бяло — т. е. античните провинции Мизия, Малка Скития, Дардания Македония, Тракия и дори Епир, получили името й България.

Единствено тези факти и процеси могат да обяснят последващите събития и да дадат верния, отговор на редица въпроси, между които: защо едновременно в западния и източния дял на българската държава се създали книжовните школи в Преслав и в Девол, съответно Охрид; защо след поробването на Долнодунавските предели от Византия през 972 г. държавният център и самостоятелната Българска патриаршия се пренесли на запад — в Охрид; защо до 1018 г. там се водела полувеквна епична борба за запазване свободата на единното царство, но вече здраво споените в една етническа, политическа и културна общност на славяни, прабългари и остатъците от древните обитатели на полуострова, които не се поддали преди това на елинска и римска денационализация?

Както е известно от съвременните източници и от обективната съвременна историография, именно след превземането на столицата Охрид и сломяването на последната съпротива на българите в античната провинция и диоцез Македония покорителят и император Василий II Македонец (защото произхождал от Одринско, наричано вече Македония) получил прозвището „Българоубец“ (*Βουλγαροκτόνος*).¹⁶⁹ При административното устрояване на покорените български земи византийската власт назовавала „България“ именно образуваното катепанство със средище Скопие от западния им дял, т. е. земите, които най-дълго удържали независимостта си под управлението на комитопулите, но без част от дн. Албания, Епир и Тесалия. Първоначалното й ядро, т. е. северозточният дял със старите столици Плиска и Преслав, пък било наречено „Паристрион“ (Парадунавийон или Подунавие)¹⁷⁰. В грамотите си за превръщането в архиепископия на Българската патриаршия с последно средище Охрид император Василий II също определя диоцеза й в западните части на бившите предели на царството. Той ги нарича „Българската енория“ (*Βουλγαρικῆς ἐνορίας*), първосвещеника й — архиепископ на България (*ἀρχιεπισκοπὸς Βουλγαρίας*), а самата автокефална църква — „архиепископия на България“.¹⁷¹ По това време тя обхващала освен дн. Македония, наричана тогава „България“, темата „Срем“ с Поморавието и Видин, също и части от левобрежията на Дунава, Епир и Тесалия. Към нея била предадена и епископията на Раса със Същинска Сърбия, която преди това политически и църковно била подчинена на България.¹⁷²

През следващите столетия Охридският архиепископ носел различно формулиран титли. Първоначалната била „на България“, но през XI в. византийската власт умислено прикатила и на Първа Юстиниана (създадена въстание в Скопие от император Юстиниан I, 525—565, за прослава на родния му край) с оглед да се ограничи българският й характер и да се заличи споменът за самостоятелността на българската църква в поробената страна.¹⁷³ Така този първосвещеник носел по-сетне преобразуваното звание „Архиепископ на Първа Юстиниана и на цяла България“ (*ἀρχιεπισκοπὸν τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας*).¹⁷⁴ Винаги обаче титлите съдържали съставката „на цяла България“ = *всѣа болгарскѣа землѣ*, „*всѣа българѣе*... или „*всѣа болгарскѣа странѣ*“ До самото й закриване през 1762 г.¹⁷⁵ Нещо повече — и някои от митрополитите, числящи се към Охридската архиепископия, се титулували като „екзарси (=наместници) на цяла България“, а имен-

но: костурският, който още от първата грамота на Василий II от 1019 г. е отбелязан като пръв от подвластните на Охридския архиеп, се назовавал „Екзарх на цяла стара България“ (*ὁ Καστορίας, ὑπερίστος καὶ ἑκзарχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας*) или „Първопрестолник на цяла стара България“ (*πρωτεύωνος τῆς κατὰ Βουλγαρίαν συνόδου*);¹⁶⁶ битолският (пелагонийският) митрополит — „Екзарх на всичката Горна България“ (*ἑκзарχος πάσης ἀνω Βουλγαρίας*);¹⁶⁷ струмишкият митрополит — „Струмишки и Тивернополски, всесветнейши и екзарх на българска Македония“ (*ἑκзарχος Βουλγαρικῆς Μακεδονίας*).¹⁶⁸

Най-старото съобщение, че Македония се наричала „България“, срещаме в съчинението на Анастасий Библиотекар „Житие на папа Адриан II“ (*Vita Hadriani II*) (867—872), писано през 8-то десетилетие на IX в. Между изброените области, които римската апостолическа катедра е „управлявала и владяла“, са „двата Епира, новият и старият, цяла Тасалия и Дардания, където и днес се посочва град Дардания (?), чиято страна се нарича България по името на тези българи (*scilicet nunc patria ab his Bulgaris Bulgaria nuncupatur* . . .)“.¹⁶⁹ Авторът дори не е употребил традиционния термин „Македония“, а „Дардания“, която като провинция обхващала приблизително дн. Северна Македония с главен град Скопие. При спора си с Цариградската патриаршия на църковния събор във византийската столица през 867 г., под чие ведомство да се зачисли територията на новопокръстена България, папските легати също изтъкнали, че старата провинция Дардания вече се наричала „Bulgaria“.¹⁷⁰ Това показва, че към средата на втората половина на IX в. името България било вече възприето като означение на дн. Македония, както във Византия, така и в Западна Европа.

Подобно изрично поясняване от страна на неизвестен византийски автор, че „Македония“ е вече „България“, срещаме и в Хоронографията на Йоан Малала, писана по всяка вероятност през втората половина на VI в. В разказа за нападението на Атридид срещу Троя този хронист съобщава: „ . . . И Ахил излезе с атридитите, водейки своите мъже, достигай три хиляди души, наричан мирмидонци, а сега българи, заедно с началниците Патрокъл и Нестор. . . “.¹⁷¹ Според някои автори по време на написването на Малаловата хроника, в Тесалия и Южна Македония били заселени прабългари, поради което самият автор добавил пояснението за „мирмидонците“.¹⁷² а според други добавката била на по-късен и неизвестен преписвач — от края на IX или X в.¹⁷³ За Михаил Аталиат (писател от XI в.) „мирмидонците“ също са българи.¹⁷⁴ Заслужава да отбележим, че и в старобългарския преразказ на „Александрията“, която била твърде разпространено и обичано четиво през средновековието както във Византия, така и у нас, древните македонци също се отъждествявали с българите, а Александър Велики е наречен „наш, български цар“.¹⁷⁵ Докато първото е заето вероятно от византийския оригинал, то второто явно е вмъкнато от българския преводач.

Твърде показателно е, че с нашите предци са свързани пряко и останалите антични етноси в късноримския и ранновизантийски диоцез Македония, понеже били смятани за техни приемници, като обитатели на земите им, а вероятно и по причина на това, че потомците на неелинизиранияте и нелатинизованите елементи, които останали по местата си, били вече претопени в масата на българската народност. Достатъчно е в тази насока да приведем и още някои убедителни примери, от които проличава, че наред с дарданияте и мирмидонците на Ахил, които през Омировата епоха обитавали Тесалия (т. е. тесалийците), също така и пеоните, епиротите и др. били отъждествявани с българите.

В предадените от Йоан Цеца (византийски писател от XII в.) откъси от „Илиадите“ се казва: „Ахил. . . , водейки войски от хуни — българи-мирмидонци, на брой две хиляди и петстотин души. . . “.¹⁷⁶ А Пирехмий водеше пеонците, сиреч българите от реката Аксис, сиреч от Вардара. . . Хромий и Еном командоваха всички мизи. . . “.¹⁷⁷ В „Алегории към Илиадата и Одисеята“, където се изобразяват боговете от Омировата епоха, Йоан Цеца поддържа същото: „А пеонците са българи. Не вярвай на глупците, та да смяташ, че пеонците са различни от тях. За тях, глупците, Аксий е различен от Вардар. . . Те не са чули песните на Омир като тази: Пирехмий събра пеонците с извити лъкове от далече, оттам, от широкоещия Аксий. А никогато бяха господари от планината Пинд и от пределите на Лариса и от Дирахий почти до самия Константинопол, чак до времето на най-силния самодържец Василий, който напълно им превил вратовете и ги направил роби на ромейската държава. . . “.¹⁷⁸ В този откъс проличава, че за Йоан Цеца „пеонците“ са българите, обитатели на Балканите от Драч (дн. Дурьси). Пинд и Лариса до Цариград, които Василий II Българоубиец поробил и присъединил към Византия.

Йоан Зонара пояснява в своя „Словар“ и подчертава също, че за много писатели пеоните са тъждествени с българите и сам поставя знак на равенство между „Пеония“ и „България“ и „пеонци“ и „българи“ (*Παωνία ἢ Βουλγαρία, Παιώνιοι οἱ Βούλγαροι*), като ги приема за „латинско племе или тракийски народ, или македонци. Според някои те са тъй наречените панонци. А панонци са българи.“.¹⁷⁹

Французинът-абат Гиберт, историк на първия кръстоносен поход от 1096 г., чийто части преминали начело с Боемунд през Епир и Южна Македония, пояснява, че „и епиротите се наричат българи“ (*atque Epiriotes, quos dicunt Bulgaros*).¹⁸⁰

Както според останалите области, които населили и включили в държавата си — Мизия, Скития, Дакия, Панония и Тракия, българите получили името и на предшните им обитатели, съответно на провинциите или областите — „мизи“, „скити“¹⁸¹, „даки“, „панонци“, „траки“¹⁸² и пр.

Така след средата на IX в. по общо правило византийските и западните автори вече назовавали дн. Македония и северните части на едноименния античен диоцез и обитателите им (илири,¹⁸³ македонци, пеони, дардани, епироти, тесалийци и пр.) съответно „България“ и „българи“.¹⁸⁴

Изключения правят само тези ромей, които по специални съображения се придържали към античните географски имена. Това явление също се обяснява с подчертаната склонност у византийските писатели да арханизират. То обаче не е само похват, а има своите дълбоки причини и ясно обяснение.

При преглед на византийските исторически текстове веднага се забелязва, че непоколебимо убеждение на образованите византийци и изобщо на поданиците на цариградския василевс е, че тяхната история и историята на римляните е една и съща. Древногръцките автори Полибий, Диодор от Сицилия, Плутарх и др. назовават римляните *romaei*:

Идеята за политическа приемственост у Византия с древния Рим се подхваща и поддържа от редица писатели през средновековието: Теофан Изповедник, Михаил Псел, Йоан Скилица, Никита Хониат, Георги Пахимер, Йоан Кантакузин и други. Те наричат с името „ромен“ както себе си, така и своите сънародници, но за дълго време не и „гърци“ или „елини“, тъй като в съзнанието им последните останали синоним на езичници. Народностните имена „гърци“, и „елини“ се възвръщат твърде късно във византийската книжнина през XIV и XV в. Например Лаоник Халкокондил вече нарича византийския император и православния патриарх „василевс на елините“ и „елински прелат“.

Идеята за приемственост с античността и търсенето на вдъхновение в славното минало на Елада, Македония и Рим се налагали и по други причини. Това се наблюдава при критични моменти, когато съществуването на Византийската империя било застрашавано от арабите или други нашественици, особено при заплахата от османските турци. Тогава съвременните автори като Йоан Камениат, Йоан Кантакузин, Лаоник Халкокондил и др. се връщат към древността с приката цел да повдигнат патриотичното чувство у своите сънародници.

Наред с изявените претенции за историческото наследство върху отнетите им земи византийските автори са под силното влияние на античните историци и техните средства и методи. Ако се сравнят принципите и цялата система в историческите съчинения във Византия, особено след XI в., ще се открие тъждествеността им с древността. Цялата система на обществените ценности и критерии за една епоха отпреди хилядолетие и половина през средните векове не претърпява промени и става еталон за византийските автори.¹⁸⁵ Архаизацията у последните се изразява особено отчетливо и в преупотребата на древната елинска социално-политическа и икономическа терминология (за институции, титулатура, мерки, монети, мореплавателни термини и пр.) или твърде подчертано — в етническата и географската номенклатура.

Земеописанието и етническата действителност, така както са представени от бащата на историята Херодот или от античните географи Плиний, Страбон и Клавдий Птолемей, е съживена от византийските автори не само в хрониките, но и в останалите литературни жанрове. Древните етноними и топоними са не само изразно средство и похват, а и стремеж към придържане о едно минало и реакция срещу съществуващото положение, всъщност и демонстрация за стремеж да се възврътат загубени вече позиции. Това довежда у някои византийски автори и до извращения на миналото, било поради недоброто му познаване, било по предварително поставена политическа задача. Така се появяват и ретроспективни актуализации — отъждествяване на съвременни на византийците географски обекти и етноси с антични, които нямат обаче нищо общо с посочената територия, даже и грубата посока, където са съществували в отдалечената епоха, или се стига до пренасяне на събития на други места и дори до произволно съчинителстване. Типичен пример за това е приписването от цяла група византийски автори име „Орестинада“ на Адрианопол — Одрин, който въобще не се е казвал така през древността, а областта Орестия от древна Македония нямала каквото и да било общо с Тракия.

Така за византийските автори българите са „скити“, „мизи“, „панонци“, „хуни“, „мирмидонци“, „пеонци“, „дардани“, „илири“, „траки“ и т. н., сърбите — „трибали“ и „пеонци“ (независимо че само по посоката, а не всъщност по населяваната от сърбските племена територия съпадали с тях); унгарците — „гепиди“, „хуни“, „панонци“ и пр.; жителите-хървати по Адриатика — „далмати“, „илири“ и пр.; обитателите на Северното Черноморие — „скити“, „таври“, „агатирси“, „армаспани“, „хелони“ и пр.¹⁸⁶

Съвременното непознаването на античната география и административното деление през римската и ранновизантийската епоха пречело на някои по-късни ромейски писатели да ги свържат със съвременните им военноадминистративни единици (тем.), защото използвали безкритично по-старите източници. Към тази категория автори спадат Константин Багрянородни (използувал Хиероклиевия „Синекдемос“, „Географската енциклопедия“ на Стефан Византийски и др.), Теофан Изповедник, Георги Монах и много други летописци, чито сведения трябва да се отнасят към действителността отпреди столетия. Техните понякога недотам умели компилации съдържат редица обърквания и несъответствия поради неясните арханизации, които изискват внимателен подход и анализ, за да се разчетат и обяснят правилно.

На по-ерудитаните автори обаче били известни настъпните етнически промени на Балканския полуостров и вносените изменения в областните имена, като например, че древна Македония и

Мизия вече се наричали *България*, а Тракия — *Македония*, и т. н. Така един от най-образованите и видни византийски писатели от XI в., охридският архиепископ Теофилакт Български, носел титлата си *Θεοφύλακτος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας* с пълното съзнание на нейното значение, защото самият той продължително време живял в Охрид. Това проличава както от кореспонденцията му, така и от следния откъс от една от неговите творби — Житието на Тивериполските мъченици: „... Но след като се махнал тоя народ [на име „обрн“=авари], друг... наречен българи, нахлул в страните на Скития, като минал през така наречената река Истръ [=Дунав]... И като покорил цялата Илирийска страна, *древна* Македония, чак до града Солун, част от *старата* Тракия, околностите на Берое [=дн. Ст. Загора], Кавзам, и Филиппол [=Пловдив] и съседните на тях планински местности, те задържали страната като постоянни обитатели...“ (к. м., П. К.).¹⁸⁷

Неизвестният автор от XII в. на сатирата „Тимархон“ също бил наясно за етническата действителност и областната номенклатура на Балканите. Ето защо той внимателно пояснява, когато се връща за вдъхновение към Омир и античността, че говори за „Стара Македония“ (*παλαιὰν Μακεδονίαν*). Когато разказва за Аксий (дн. Вардар) като „най-голямата македонска река“, съобщава, че „тя започва от българските планини (ἐκ τῶν Βουλγαρικῶν ὄρεων)“. . . и тече надолу (Омир би казал „хубава и голяма“) по Старата Македония и Пела и веднага се влива до близкия морски бряг“, а по повод на стоките, които се внасят от различни области и далечни страни, разказва, че се внасяли от търговците направо в древна Македония и Солун.¹⁸⁸

Поначало византийските автори дори съзнателно избягвали да наричат класическата Македония със старото й име, за да не става объркване с темата „Македония“ в Тракия. Дори и частата от Южна Македония, около Солун, която оставала под имперската власт, се назовавала „Тесалия“.¹⁸⁹ Това се наблюдава ясно и в по-късните епархийски списъци (от X—XI в. нататък)¹⁹⁰. По тези въпроси тук само ще подчертаем, че между византийските извори, чиито съставители най-строго се придържали към традицията, са епархийските списъци на Цариградската патриаршия. Това се обяснява с консервативността на църквата и на нейните институции във Византия. Патриаршията съблюдавала не само канона, но и трудно изменяла и имената на епархиите. Затова в споменатите списъци и след XI в. се среща „епархията Македония от Илирик“ в земите, които носели това име само през античността и ранното средновековие.

Съвсем различна по подбуди и цели е архаизацията, наблюдавана у някои късновизантийски писатели, които, обвиели от идеите на хуманизма, се стремят да повдигнат патристичното чувство у сънародниците си. Те съзнателно се връщат към Античността и оттам и към най-древните имена на областите и селищата. На тях също ще се спрем специално по-нататък. Тук обаче ще трябва да отбележим само един от тях — Никифор Григора, който дори и през XIV в. смята за необходимо да пояснява как Македония се е преименувала България. Той употребява термина Македония в класическия му смисъл и съдържание, но съзнавайки, че по негово време населението нарича тази област „България“, се чувствава задължен да направи следната историческа справка: „... Българите преминали Дунава и се заселили в Македония, а след това столица им станал онзи град, на който Юстиниан присвоил честта на архиепископия и дал името, както ние го наричаме, Първа Юстиниана. Така по името на народа, заселил се там, тази страна била преименувана България, а Първа Юстиниана — призната за митрополия на България...“¹⁹¹

Промените в имената на областите в Балканския полуостров били известни и на западноевропейските автори. Например историкът на кръстоносните походи Вилхелм Тирски (писал между 1163 и 1168 г.) намира за необходимо също да обясни изчезването на старите имена след преселението на народите и бележи: „... Между другите [п. лемена] българският некултурен народ, който бе дошъл от север, се спуснал от Дунава до градъ на царете [т. е. Цариград] и от същата река до Адриатическото море, като заел всички области. Така че, като се разбъркали имената и границите на провинциите (confusis provincialium nominibus et terminis) цялата тази (totus iste) земя, която, според както казват, се простира до тридесет дни път надлъж и до десет и повече дни нашир, назовават България (Bulgaria dicatur).“¹⁹² Името „България“ в случая е употребено и в обобщен смисъл — за всички земи, населени с българи.

През епохата на византийското владичество българските земи влизат в още по-тесен досег с народите от Западна Европа. За да бъдат опознати българите и за да се споменава по-често страната им, несъмнено важна роля са изиграли: варяжките и другите наемници, които служели под знамената на византийските императори; норманите от Южна Италия, които нападали западните български области; кръстоносците от първия (1096—1099 г.), втория (1147—1149 г.), третия (1189—1192 г.) и четвъртия (при който в 1204 г. била образувана Латинската Цариградска империя) поход, по време на които Балканите били прекосени нашир и надлъж.

При потушаването на въстанието начело с Петър Делян през 1041 г. взел участие с дружината си норвежкият нормански вожд Харалд Хардрат. С богата плячка от България (т. е. от Македония) той се завърнал в родината си, където основал града Осло, днешната столица на Норвегия. В една норвежка балада Харалд Хардрат е възпят като „опожарил на България“ (Hvást frá ek Haugi et naesta hlífel á gram drifa, en Bolgara brennir).¹⁹³

Четиридесет години по-късно от Южна Италия през Адриатическо море в българските земи нахлули нормани, водени от херцог Роберт Гискар. Всички автори, които описват събитията, наричат тези области „България“. Като примери могат да се посочат — Хрониката на Ришар от Поатие (Пиктавийски): „... След това [май 1081 г. Роберт] преминал морето [Йонийското], завзел

прочутия град Драч и отнел от император Алексий [I Комнин] Далмация и България. . .¹⁹⁴ „Църковната история“ на Орденик Виталие (писана след 1138 г.): „ . . . Херцог Роберт. . . оставил Драч, напреднал по-навътре с войската си и презимувал в България. . . . Обаче драчани, като преценили, че норманите са напреднали навътре в България [т. е. Македония] и са достигнали с военна сила много провинции на Византийската империя, и че самите те са съвсем отдалечени, за [да им окажат] помощ тракийци и македонци, и всички техни съседни (seseque ab auxilio Tracum seu Macedonum omniumque affinium suorum penitus remotos), в отчаянието си често пъти се съветвали [общо] как да си помогнат, бидейки много притеснени. . . .¹⁹⁵ Не буди никакво съмнение, че под „тракийци и македонци“ се разбират жителите на темите „Тракия“ и „Македония“ в Средна и Югоизточна Тракия, а под „България“ — Македония.

Особено показателни за името, с което се е назовавала Македония по онова време, са известията за преминаването от Адриатическото крайбрежие по стария път Via Egnatia през античната или днешна Македония за Цариград на част от кръстоносците, събрани в Южна Италия и взели участие в първия поход. Тези кръстоносци били предвождани през 1096 г. от херцог Боемунд, и на Роберт Гискар и владетел на Таренто, Ория, Отранто и др. Те навлезли по море в „България“ (според държавната принадлежност на територията) от пристанищата Драч (дн. Дурьес) и Авлона (дн. Вълора). Като примери е достатъчно да се посочат откъси от някои автори, които описват тези събития:

В историята на първия кръстоносен поход, писана от участващия в него Петър Тудебод (или Тудебов) към 1100 г.: „Прочее всички преминали морето и достигнали до земите на България (in Bulgariae partibus)“.¹⁹⁶

В „Ерусалимската история“, писана от Фулхер от Шартр в началото на XV в.: „ . . . Хуго Магнус, брат на франския крал Филип, който пръв от високопоставените хора премина морето от Бари в Италия, достигна до град Дирахий в България (apud Duratium urbem in Bulgaria);¹⁹⁷

В „Делата на франките“ на абата Гиберт (писана към 1104 г.): „ . . . Боемунд слезъл на българския бряг (litori Bulgarico). Гърците и епирютите, които се наричат българи (Graecos atque Epiriotos, quos dicunt Bulgaros. . .)“.¹⁹⁸

В анонимното съчинение „Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum“: „ . . . Те всички преминали морето на Боемундови разносци и достигнали до пределите на България (Bulgariae partibus)“.¹⁹⁹ България чак до Апулия“.²⁰⁰

В „Ерусалимската история“ на Алберт Аквински: „ . . . Боемунд с десет хиляди конници и твърде много пехотни войски се спуснал през Валоа и Драч и други градове на българското царство (et ceteris civitates regni Bulgarorum) и застанал с голяма войска пред стените на град Кон антинопол. . . .“²⁰¹

От същата епоха (1122—1125) е географското описание на света „Imago Mundi“ на Хонорий Аугустодунски. В него се казва, че „ . . . от Дунава или по-точно около Дунава, на изток чак до Средиземно море е Мизия, получила името си от изобилните жътви. След нея идват Долна Панония и България (Deinde Pannonia Inferior et Vulgaria).²⁰² Въпреки че дадените от Хонорий географски понятия се смятат за „неточни и объркани“,²⁰³ редът на споменатите области: Мизия, Долна Панония, България в действителност е верен. Грешката на средновековния географ може да се отнася до неумелото използване на неизвестен за нас източник или на произволното му пояснение за местоположението на Мизия. В случая е важно, че той не идентифицира Мизия с България, а посочва, че България се намира по-далече. Допустимо е, че с „deinde“ той е искал да изрази, че „България“, съответно дн. Македония, се намира по-нататък, т. е. по на юг.

Още по-показателен е един документ, вписан на 12 септември 1271 г. в Анжуйските регистри, пазени в Главния неаполитански архив и използван за пръв път от Марин Дринов. В него се съобщава, че сицилийският крал Карл I Анжуйски, който подготвял широка коалиция, за да воюва с византийския император Михаил VIII Палеолог (1259—1282) с цел да възстанови на престола сродника си латинския император Балдуин II,²⁰⁴ очаквал в Неапол пълномощници от Ахав, Сърбия, България, Албания и от императора (или краля) на Загоре (ambassadors seu nuncios de partibus Achaie, Serbie, Bulgarie, Albanie aut de Imperio vel de Regio de Sagarach).²⁰⁵ Този пример показва, че за външния свят и през втората половина на XIII в. (през управлението на Константин Тих-Асен, 1257—1278) Търновското царство продължавало да бъде наричано „Загоре“, а югозападният му дял, т. е. дн. Македония (включващ лично полученото в наследство от баща си феодално владение със средище в Скопие) — „България“.

Твърде показателни за равностепенността на „Македония“ с „България“ в представите на Запада са приписките на латинския език във Ватиканския прелист от българския превод на Манасиевата летопис, направен по заповед на Иван Александър-Асен, където на л. 1 хан Крум е наречен rex Macedoniac, а цар Иван Александър — Sanctus Ioannes Alexander Macedo. Анализът на приписките показва, че неизвестните по име автори на приписките са били образовани люди и са направили добавките си към края на XIV и през XV в.²⁰⁶

Очевидно името „България“ станало традиционно и се наложило още повече и на широко след организирането от византийската власт на едноименното катепанство със средище в Скопие. Нещо повече — името „България“ даже било по-разпространено и настойчиво използвано за югозападните български земи, отколкото за северноизточните и по-специално за антична Мизия. Изго-

чиците показват, че северозточните земи по-често се явяват като „Загора“ или „Загоре“.²⁰⁷ Така може да се обясни и защо авторите на приписките в Манасиевата летопис, като имат предвид български царе, ги казват за „македонски“ при твърдото им убеждение за тяхствеността на „България“ с „Македония“. Важна роля изиграл и терминът „Загоре“ със своето също широко разпространение, което било в пряка връзка с подразделянето от самите българи на страната им на „Долна земя“ и „Горна земя“ или „Загоре“.

Назоваването на западния дял от българската земя от околните и по-далечни народи „България“ изтъква особено отчетливо от палеокартографските паметници от епохата. Тук ще посочим тези от тях, които са съставени през XIV и XV в. от най-изтъкнатите за своето време картографи. На Изток такъв бил арабинът Исамаил Абулфеда, в чиято карта (датирана към 1331 г.) страната „Бурджан“ е поставена в дн. Моравско и Македония, източно от маджарите.²⁰⁸ До същото заключение водят и отбелязванията в планиметричната перспективна карта на източния дял от Балканите, съставена за военни цели от неизвестен (вероятно венециански) майстор, между 1388 и 1393 г., сега пазена в Парижката национална библиотека.²⁰⁹ На две места — северно от Пловдив (вероятно по южните поли на Стара планина) и между Скопие и Ниш, край южния склон на Скопска Черна гора или Шар планина е поставен надписът „Bulgaria“.²¹⁰

Признатият за най-голям картограф през XV в. Фра Мауро Камалдолозе пък е поставил на своето изображение на света (мапамунда), съставено през 1457 г., до Скопие надписът: „Скопие е на границата на Албания, Сърбия, България и Македония“ (Scopie e sui confin de albania s[er]bia, bolgaria e macedonia).²¹¹ Главният надпис „Bolgaria“ с едри букви (наред с други два, с по-дребен шрифт²¹²) е поставен на запад от Искъра. Земята на изток от тази река — до Дунавската делта, е означена „Сагора“ и „Zagora“, а „Macedonia“ — на северозток от Солун, до р. Марица и Родопите.²¹⁴ В дн. Южна Македония са посочени P[rovincia]Veria, т. е. Верия-бер и pelagonia, т. е. Битоля.²¹⁵ Това показва колко добре е бил осведомен този голям картограф за средновековната действителност. Признателната научна съвременност е нарекла на името му един обект на Луната, за да означи заслугите му към географията и картографията.

От много документи, които не е нужно да се привеждат тук изчерпателно, проличава също, че и северните съседи на българите в Македония — черногорци и сърби — са смятали и назовавали земите на югоизток от своите жivelища „България“. Като примери ще приведем т. нар. „Дуклянски летопис“ (Annales anonyimi Presbyteri di Dioclea), писан първоначално на славянски език към XII в. от неизвестен по име съвременник.²¹⁶ В никакъв случай обръщания легендарен разказ за царуването на Владин (отъждествяван от някои изследвачи със сръбския княз Властимир²¹⁷) се споменава името „Македония“ наред с неуточнената област „Силодузия“ (?).²¹⁸ Това обаче може да се отдаде на арханизация или на неумелото тълкуване на по-стари източници. Обаче за по-близки по време събития (при цар Самуил и император Василий II Българоубиец и за въстанието, начело с Константин Бодин от 1072 г.), като говори за територията на дн. Македония, летописецът съвсем правилно и последователно употребява означението „България“.²¹⁹

През своето само десетгодишно завоевание, което в някои части от югозападните български земи обаче е продължавало различно, но не много дълго време, в своите титли сръбските владетели подчертавали, че са господари на немалка част от България или над земи, населени с българи. Това се наблюдава при Стефан Душан (1331—1355), който в стремеше да се изравни с българските владетели, възприел тяхната титла „цар“. Така например той се представя за „царь и самодержецъ Сръблем, Грьком, Българом“, а в писмото си от Сяр с дата 1348 г. до Андрея Дандоло — за владетел освен на Сърбия, Дукля, Захълмие, Зета, Албания и приморските области, още и на „немалка част от Българското царство и Византийската империя“ (nec non Bulgariae imperii partis non modice particeps, et terrae totius imperii Romaniae dominus).²²⁰ Понеже Сърбия не е владяла никакви други земи освен част от Македония и Поморавието, явно е, че под тази формулировка те са разбирали предимно Македония, като част от България и с това име.

Синът му Стефан Урош Луди (1355—1371), при когото мимолетното бащино царство веднага се разпаднало, до края на управлението си титулувал главата на Охридската архиепископия „Архиепископ и император и екзарх на цяла България“ (ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος ἐπιστοφῶν καὶ ἐκάρχου πάσης Βουλγαρίας).²²¹

Каквото и да било потеклоло на отцепилите се през втората половина на XIV в. феодални владетели в Македония и Поморавието, което не винаги може да се установи, дали е било изцяло сръбско, както и независимо от отражението на една предимна политическа действителност (сръбското владичество в дн. област Македония), ние разполагаме с изричните свидетелства на съвременници или на такива автори, които са били по-близко по място и време, че именно техните подвластни земи били определени като „България“. Твърде доказателни и категорични в това отношение са някои от достигащите до нас изворни известия. Така например в хрониката си, писана през последното десетилетие на XV в. сръбският писател Михаил Константинович от Островица съобщава: „... Той [=Стефан Душан] дал на двамата братя Вълкашин и Углеша да управляват българското царство ... Когато били само на четири мили от Дренополе [=Адрианопол — Одрин] двамата братя, които били завзели българската земя, въстанаха против своя господар ...“.²²² Известният албански феодак и книжовник Гин Музакі от същото столетие предава спомените на своя баща Андрей II Музакі и титулува Вълкашин Ré Vucasino chiera Ré de Bulgaria или Ré de Servia e Bulgaria.²²³ Също и моневасийският митрополит Макарий Мелисен (живял през XVI в.),

като говори за събития през 1376 г., споменава за Вълкашиновия син и наследник „Марко, който управлявал част от България“.²²⁴

Наред с Марко, сина на прилепския крал (който с брат си Иван Углесла, отхвърлил зависимостта си от Стефан Урош Јуди още към 1369 г. и се обявил за самостоятелни) също и другите, издигнали се след Черномекската битка в 1371 г. като най-ядри владетели в дн. Македония, като например тези със средище Велбъжд (дн. Кюстендил) — Константи и Иван Драгаш Деянови се смятало, че управляват българска земя. В стар поменник на манастира „Св. Прохор Пчински“ първият от тях е записан „разъ Бокѣн Костадин кокода българскѣн“,²²⁵ а турският историк от XVII в. Саадедин нарича земята му „страна българска“²²⁶, т. е., че царува в България. Неговият сънародник-географ Хаджи Калфа, бележи в описанието си на Румелия и Босна, че Кюстендил (наречен така по името на Константин от завоевателите-османци) е „бил некогаши столица на българите“²²⁷ очевидно поради това, че владението му в съзнанието на всички било една българска държавица. Както и останалите подобни образувания по същото време в тези покрайнини на българската земя, и тя носела името „България“. В това отношение твърде показателен е и един друг сръбски паметник — „Родословие Сербское“ (ръкопис от XVI в., преписан в 1791 г. от йеромонах Йосиф Троицац), където се говори, че Стефан Душановото царство се разпаднало и всички господарвали в своето княжество, а „Кукашинъ же со вратѣю во Болгарини и Македонин . . . Тако в Тракѣн и Македонинъ быша Болгары . . .“²²⁸.

* * *

Особено важен е въпросът, как самите обитатели на тази област назовавали през периода IX—XIV в. земята си. Естествено те я наричали с етническото си име — „България“, или „Българска земя“,²²⁹ защото, от една страна, тя била населена почти изключително със славяни и прабългари, които се смесили и още в самото начало образували единната българска народност, а, от друга страна, понеже била неразделна част от територията на българската държава по-продължително или по-кратко време. Това не се отнасяло до югоизточния ѝ дял, където се образувала имперската тема „Тесалоника“.

Както вече видяхме, от средата на IX в. насетне с името „България“ била означавана северната част от бившия диоцез Македония, и по-специално бившата едноименна провинция във всички чужди страни — както съседните, така и по-отдалечените народи. По общо правило обикновено чужденците се съобразявали с това, как сам народът назовавал себе си и своята държава, или, както те самите наричали този народ и страната, която населявал. Например поляците и другите славяни наричат германците Niemcy, а държавата им — немско. Поляците, от друга страна, са назовавани от германците Polen, с което означава и земята, и държавата им. Същият е и случаят със славяните. Когато имало някакво отклонение, тогавашните автори не пропусkali да го отбележат и пояснят. Наистина понякога в областните имена се спазва една присмешност и склонност към архаизация, например с често употребяваното от византийските автори име „мизия“ и „скити“ за българите, тъй като се заселили в античните провинции Горна и Долна Мизия и Скития.

Специално за антична Македония обаче традицията на името ѝ в тази част на полуострова се прекъсва още през VI и VII в. поради коренните етнически и политико-административни промени — изселването в Тракия и на други места на елинизирания част от потомците на древното население на провинцията и диоцеза под това име, особено след създаването на темата „Македония“, с център в Одрин, около 800 г. Вече, за да се избегнат недоразумения, архаизациите за земите, обхващащи антична Македония, стават съвсем редки. При наличността на население в Тракия, което определено се наричало „македонци“, жителите на територията на старата провинция и диоцез въобще не се назовават тъй от съвременниците. Липсват каквито и да било данни, че самото славянобългарско население със средищната част на полуострова в поречието на Вардар, Струма, Бистрица и Дрип е назовавало себе си „македонци“, а страната, която обитават — „Македония“. Това име въобще и окончателно излиза от употреба и се забравя по тези места от VII докъм XIX в.

Гръцкият проф. Н. Андриотис стига до правилното и единствено вярно заключение, че името „Македония“ останало неизвестно на славянското население, северен съсед на гръците, до „панславянската пропаганда“, която го била разпространила през миналото столетие сред тях.²³⁰ Засега ще отминем погрешното обяснение как името „Македония“ се възвръща отново в средищната част на Балканите, защото на този въпрос ще се спрем подробно в следващата глава. Важна и съвсем вярна в случая е констатацията, до която стига и гръцкият автор — че името „Македония“ не се употребявало до Новото време в района, който днес го носи.

Наред с косвените свидетелства в подкрепа на този акт говорят и малкото оцелели паметници от средновековната българска книжнина. Назоваването на античната провинция Македония от славянобългарското ѝ население „България“ или „земя на българите“ недвусмислено проличава от т. нар. „Солунска легенда“ или Слово Кырла Философа како оуѣри боугаѣ, достигнало до нас в Тиквешкия ръкописен препис от XIV в.²³¹ В този паметник в автобиографична форма се разправя как Кирил Философ чрез глас от олтара чул повеля да отиде сред българите и ги просвети. А той се наскърбил, защото не знаел къде е българската земя (азъ вскрѣхъхъ вѣсно, понеже не

ЗНА КАМО Е ЗЕМЛА БЪЛГАРКА). Като ходил в Кипър, а след това в Крит, оттам му казали да иде в град Солун (Сънди въ Солуна гра^х). Той отишъл там (и съндо^х наенх се . . .) и българите го приели с голяма радост (. . . поеше мене бугаре с радостноу великою). Завели го в град Равъм на река Брегалница (. . . и приведеше мене въ гра^х Равъм на рѣцѣ Брегалиницѣ). Есте ственно „незнанieto“ къде е българската земя от страна на Кирил Философ е само стилин похват на автора на легендата. С него той се стреми да подчертае, че Солун, а може би и Брегалница са свързани с дейността на славянските първоучители, и че те са в земята на българите.

Данин, че през средновековното българите са смятали днешна Македония като част от българската земя, срещаме в т. нар. „Български апокрифен летопис“ от XI в., известен и под името „Сказание на пророк Исаия“. В петия му параграф, когато се разказва, че Борис покръстил цялата българска земя, летописецът пише, че той създал „църкви по българската земя, и на река Брегалница; а там прие царството . . .“, а в параграф XVII — че Делян „създаде три града на българска земя: 1. Червен, 2. Несебър, 3. Шип . . .“²³² (к. м., П. К.).

От заглавието на краткото проложно житие на Климент Охридски (наричано още и *Legenda Ochridica*), написано от охридския архиепископ Димитър Хоматиан между 1230 и 1235 г.,²³³ също проличава, че Македония през средните векове се е наричала България — „Памѣтъ пр^х побнаго ѿца

нашего архієрѣа хѣа ѿ чѣдѣторѣа Каймента епѣпа бѣлгарскаа. ꙗже въ охридѣ. Ако гръцкият текст на житието е претърпял по-късно преправки от гръцка ръка, то те не могат да се определят с точност. Логично е на тях да се дължат и архаизациите в имената на областите Панония, Далмация, Тракия и Илирик. Същото се отнася и до *Европѣи Инскыхъ*²³⁴ (откъдето се съобщава че произхождал и самият Климент Охридски). Следва да се приеме, че е налице пак обичайната за византийските автори архаизация. Под Мизия тук трябва да разбираме цяла тогавашна България, включваща двете Мизии (Горна и Долна, т. е. дн. Северна България с Поморавието), Отвъддунавска България (т. е. дн. Румъния, Северното Причерноморие до р. Днестър и дн. Източна Унгария) Дардания, Македония, дн. Средна и Южна Албания с частите от Тракия, които влизали в пределите на българската държава при княз Борис I.²³⁵

В последните си изследвания Емил-Антоан Тахнаос от Солунския университет тълкува споменатия пасаж в смисъл, че произходът на Климент Охридски бил от българските славяни, преселени от Европа в Мала Азия. Съобщението си по въпроса той направил за първи път през 1969 г. на симпозиума в София, организиран от Българската академия на науките по случай 1100-годишнината от смъртта на Константин-Кирил Философ.

Споменатите в този паметник области (странаа) Македонскаа и Солунскаа (в гръцкия оригинал: „ . . . и части от Македония и Тесалия) καὶ πολλὰ τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας (. . .)“²³⁶ могат да бъдат само съответните византийски теми със средница в Одрин и Солун.

Известното като Второ житие на св. Наум Охридски (достигнало до нас в препис, включен в сборник от XVI в., и като преработка на гръцко житие)²³⁷ също сочи Мизия като родина на този просветител (Наумъ презвѣвъ въ Минѣио).²³⁸ Византийската архаизация прозира в съобщението, че Наум и Климент дошли в илирийските и лихидските страни (Наумъ же и Климентъ придошъ въ странахъ Илирскихъхъ и Лихидскихъхъ). Самите форми на споменатите земи издават гръцкия им произход. Македонѣи и Аполонидѣи са антропоними на ереснарси.

Тук трябва да отбележим, че през периода VIII—IX в. в съзнанието на византийските автори се наслонили редица представи като равнозначни: Мизия = България, Македония = Скланини = България. Объркванията при архаизациите били неизбежни. Затова съвсем обяснимо е, когато някои автори, като напр. Лъв Дякон (писал хрониката си към 992 г.),²³⁹ когато антична Македония била в пределите на България) смята, че Мизия е равна на Македония, за да твърди, че „мизийците“ (т. е. българите) по времето на император Константин IV Погонат (668—685) „завзели и заселили“ Мизия, „която принадлежи на ромеите и от старо време съставлява част от Македония“, а когато българите последвали Юстиниан II (685—695 и 705—711), за да му помогнат да си възвърне трона, получили от него „територията, която Дунав обгражда в Македония“ (*βοήθη ὁ Ἰσχυρὸς ἐντὸς Μακεδονίῃν περὶορί(ς)*).²⁴⁰ Тук явно става дума за областта Загоре в Тракия, която по византийски претенции се смятала за част от темата „Македония“.

В „Историческото изложение“ (обхващащо събитията от 1070 до 1079 г.) друг византийски историк — Никифор Вриенний също нарича дн. Македония „България“²⁴¹, но и „Нова Мизия“. Очевидно до това понятие Н. Вриенний, стига като има пред вид, че и тя, както антична, т. е. същинска Мизия, е населена с българи и се нарича „България“. Достатъчно е да си припомним, че френският историк Гиберт съобщава, че „епирските наричат българи“. А може би и защото Никифор Вриенний бил още под впечатлението за сравнително скорошното пренасяне на центъра на българската държава в западния ѝ дял и за нейната борба за независимост, оглавена от цар Самуил в края на X и в началото на XI в.

В разказа си за похода на Алексий Комнин срещу Никифор Василиакъ (управител на Драчка-а тема и ниретгендент за престола на Никифор III Вотаниат), Никифор Вриенний пише: „Като преми-

нал [темите] Македония и Волерон, Комнин достигнал [река] Стримон, а като я преминал, а след това и теснините между Струмица и т. нар. планина Мавър [вер. дн. Карадаг], пристигнал в едно село, разположено при някаква река, която на местен език се нарича Вардарий. Вардарий извира от планините на *Нова Мизия* [к. м., П. К.] и минава през Скопие, тече между Струмица и Стийпий [дн. Шип], като разделя на две планините и като преминава малко разстояние, оттам разделя земите на Бероя [дн. Бер или Верия] и Солун, течейки между тях, и се влива в морето . . . ²⁴²

Като равнозначно на „българи“ за населението в Македония името „мизи“ е употребено в надпис на Охридския архиепископ Григорий, който в началото на XIV в. разширил външния притвор на Охридския храм „Св. София“ и за спомен от това оставил тухлен надпис на южната фасада: „[Като втори] . . . Мойсей, Григорий, като издигна скния [храм] мизийските народи поучава всемъдро на богописания закон (ἐνὸν τῆ Μωϋσῆν ἐκδόθηκε: παντοφρως). Година 6826 [=1317 от н. е.]“ За този смисъл на „мизи“ може да се съди и от монограма на амвона „Григорий архиепископ на българите“ (ἀρχιεπίσκοπος Βουλγάρων).²⁴³

Наричайки общо родината си между трите морета „България“, населението още през средните векове я разделяло на части за по-голяма яснота и за уточняване. По антична традиция и във връзка с хипсометрическите отношения земите, разположени по-близо до морето, се наричали „долни“. Например Долна Мизия била към Черно море, а Горна — във вътрешността на полуострова. В представите на българите „Долна“ земя била тази, която се намирала към топлото море, към което поривите се стремели. Същото наблюдаваме и в споменатата вече титла на битолския митрополит — „Екзарх на всичката Горна България“.

Извън най-общите определения (според хидрографските и орографски особености на местностите) за формиране на тези понятия може би е изиграла роля и друга една традиция, донесена от прабългарите. Така например у някои народи в Средна Азия и дотогава определенията „горен“ и „долен“ са синоними съответно на „изток“ и „запад“. Например в тюркменския език „окари“ означава „изток“, т. е. там, откъдето слънцето изгрява, а „ошаг“ — „запад“, т. е. там, където залязва.²⁴⁴ От особен интерес е информацията на чувашския историк П. В. Денисов, че сред волжските българи съществувала и до днес разграничение на територията, която населяват: северната („Вирьял“) е равнозначна на „Горна“, а южната („Анатри“) — „Долна“.

Именно това е най-правдивото обяснение защо високопланинска Македония, противно на хипсометрическите отношения,²⁴⁵ се е наричала и до късно се назовавала по древен обичай „Долна България“ или „Долна земя“, а повече равнинните Мизия и Тракия — „Горна България“ или „Горна земя“.

Името на дн. Македония като „Долна земя“ е засвидетелствувано в три от достигналите до нас средновековни писмени паметници, а именно:

1. В грамотата на цар Константин Тих-Асен (1257—1278), известна под името „Виргинска“ (дадена на манастира „Св. Георги Бързи“ до гр. Скопие) се казва: „ . . . Когато слезе царството им в Долната земя (съшъщо црѣмъ въ долна земяла), намери . . . манастира на великомъченика Христов Георгия Бързи, създаден от светия цар Роман на Виргину бърдо срещу града Скопше (на връхъ Виргинъ прѣмо Скопшъ градъ) над Серава . . . ²⁴⁶

2. В бележки, прибавени от българския преводач на Манасиевата летопис (на лист 90 по Хилендарската препис от средата на XVI в.), се съобщава, че при цар Анастасий (491—518) българите започнали да заемат своята земя, като най-напред преминали при Видин, но преди това наченали да завземат Охридската Долна земя и след това цялата тази земя (. . . и прѣжде начеше поимати Долнѣя земя Охридскую, и по то сѣю въ сѣ . . .)²⁴⁷

3. В безименната българска хроника от началото на XV в. се казва, че се отправил „към Долната земя покрай Дунава (въ долненъ земял Днѣвѣ), което според Ив. Дуйчев може да се осмисли с „Долна Мизия“. Той обаче подчертава, че терминът се употребява и като обозначение на Македония.²⁴⁸ В случая по общо правило, че земите към морето и големите реки са „долни“, разположението на Никопол на юг е повлияло на писателя да я нарече така, но за да не се получи объркване с „Долна земя“, т. е. с югозападния дял от българската страна, авторът пояснява изрично: „покрай Дунава“. В Манасиевата летопис българският преводач също е уточнил „Охридската долна земя“.

4. В Зографската История вкратцъ болгаро-словенскѣ народъ (препис от 1785 г. на монаха Яков) за лето 6371, във връзка с въстанието от 1040 г. начело с Петър Делян, името на последния не е доловено правилно от преписвача или автора, затова е дадено под формата Доланнѣ и Доаннка (. . . и баше некои пачениъ болгарин именемъ Доланнѣ и вежа изъ Царяграда оу Болгарѣю и бърѣте оу Струмици сѣниъ болгарскѣ . . . онъ же поставихъ Доаннка царемъ . . .)²⁴⁹ Очевидно, като не било разбрано правилно името на Петър Делян, то било осмислено според името на земята, от която той произхождал и в която царувал — „Долна земя“ (т. е. Долна България), затова е наречен „доленин“ или „доляник“. Народното име на Македония — „Долна България“ и „Долна земя“ се запазва по традиция и до наши дни.

За представите на българския народ през средновековието относно дежежа на българската земя можем да съдим и от едно известие в т. нар. „Списък на българските архиепископи“ (известен в науката още и като „Дюканжов каталог“), съставен към средата на XII в.²⁴⁹ Неизвестният автор съобщава, че когато княз Борис (неправилно титулуван в паметника „цар“, вероятно късна добавка) го пратил като епископ на Тивериупол (дн. Струмица) и Велика (всъщност като „първи епископ на български език“ на драговитите в Солунско и на областта Великия в Западните Родопи),²⁵⁰ той му възложил „да надзирава и третиа дял от българското царство, т. е. от Солун до Иерихо и Канина или Тасиплат“ (последните два града — на брега на Адриатическото море, разгр. м., П. К.) (*ἐφορῆν καὶ τὸ τρίτον μέρος τῆς Βουλγαρικῆς βασιλείας ἥρουν ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ἀρχὴς Τερχὶδ καὶ Κανίνας ἕως Τασσιπλάτου*).

Този документ показва, че територията на българската държава се е състояла от три дяла. Ако ги свържем с народния дежеж — на Горна и Долна, не без основание може да се допусне, че в съзнанието на тогавашните българи първият (по хронологичен ред на придобиването) е „Горна България“ (или първоначалната територия на славянобългарската държава през XVII и XVIII в., т. нар. „вътрешната област“ със столица Плиска, обхващаща Мизия и владенията от България „Околнини“ Славнини и част от Тракия, т. е. това, което било известно при възобновеното царство като Загорие или Загория). Вторият е Отвъддунавска България или княжение *wonos dwnana* (голяма част от нея била присъединена в началото на IX в. към България от хановите Крум и предимно от Омуртаг след разгрома на Аварския хаганат). Третият е именно „Долна България“ (дн. Македония и по-голямата част от Албания), новоприсъединена и обединена към средата на същото столетие при хан Преснан и отчасти при княз Борис.²⁵¹ (Вж. карта № 8.)

Въпросът за „третия дял от българското царство“ е свързан с още два средновековни термина, схващани като области имена на Македония — „Кутмичиница“ или „Кутмичевца“ и „Котокий“. Те се срещат само в един източник — в известния пасаж от § 53 в глава XVII на Пространното житие на Климент Охридски от охридски архиепископ Теофилакт Български (известно още като *Legenda Bulgarica*): „... Борис ... отне Кутмичиница от Котокий и освобождавайки го от двоцеца, постави за неин началник Добета. Той предаде на Добета блажения Климент или по-право предаде Добета на Климент, или още по-право, повери ги един на друг, единия като послушник във всичко и другия, като длъжен да се ползува от първия като свой помощник, за да постигне намеренията си ...“²⁵².

Както по въпроса за „третия дял на българското царство“, така и за името Кутмичиница (*Κοῦτμιτςινιτςα* — по Московския, всъщност Охридски кодекс, и *Κοῦτμιτςίνιτςα*, по Московското издание на житието от 1742 г.)²⁵³ съществува голямо разногласие в научната литература. Същото е и с „Котокий“, което, както „Кутмичиница“, има неизвестна етимология.

За „Котокий“ доскоро в книжнината бе прието, че е областно име.²⁵⁴ Като подлага на езиков анализ цитирания по-горе израз от Теофилактово житие на Климент Охридски, Михаил Войнов разкрива, че под Котокий трябва да се разбира име на лице — предшественик на Домета, който го сменил като управител на военнаадминистративна единица.²⁵⁵ Последната бе идентифицирана като Девоолски комитат от Иван Венедиков.²⁵⁶ В последно време имената Кутмичевца или Кутмичиница бяха проучени от Момчил Чалъков, който доказа техния прабългарски произход и значение: първото — „новопридобита, новоприсъединена земя“, а второто — лично име, равнозначно със славянското „Сретко“, „Душко“, „Душан“ и други подобни.²⁵⁷ По-нова форма от това прабългарско име — Кото — се среща сред българиите и до наше време.

Голямо разногласие в научната литература съществува и по въпроса за местонахождението на град Девоол и областта му. Безусловно той се е намирал по долината на едноименната река в Югозападна Македония и Южна Албания, но съпоставката и анализът на разнообразни по характер си източници, както и резултатите от археологическите проучвания в последно време, позволява да се локализира градът в Корчанското поле. Девоол представлявал една сложна система от укрепления, но главно то му поселение било разположено на двата бряга на едноименната река, северозападно от дн. гр. Корча.²⁵⁸

Спорове има и по обхвата на областта Кутмичиница.²⁵⁹ От съпоставката с други извори обаче Иван Венедиков установява, че Кутмичиница с център гр. Девоол е един от 10-те военнаадминистративни подразделения (комитати) на територията на българската държава през управлението на княз Борис I и е обхващала земите на запад до р. Вардар, включително Западна Македония (с Велес, Прилеп, Битоля, Мъглен, Кичево, Дебър, Охрид и вероятно Костур) и Южна Албания (с Главиница или Кефалония²⁶⁰) до Адриатическия бряг. Друга част от Македония влизала в съседен комитат — на изток от р. Вардар, и с южен предел по граничната с Византия по това време Бела-сица планина.²⁶¹

Допустимо е името „Кутмичиница“ да е било изместено от това на средищния град на военнаадминистративната област — Девоол (в изворите като „Девоолска хора“ или „комитат“), т. е. то загубило смисъла си на „новопридобита земя“ предвид бурното разширение на българската държава. Затова изчезнало така бързо, без да се среща занаяд в други източници.

* * *

Наред с това име от края на VII в. с идването на Куберовата дружина част от старата Македония — средищната или по-точно Битолско-Прилепската област — се назовавала „земя на бъл-

гарите" или "България". Ако приемем това за първичното ѝ назоваване, то два века по-късно (към 837 г.) вече като част от българската държава тя става известна в много извори под името "България". Това, така да се каже, е вторичното получаване на името България. В случая България не е означение само за Македония, но и за всички останали области, които съставлявали българската държава през IX—X в., а именно Мизия, Тракия, Епир, части от Тесалия и дн. Албания и Отвѣд дунавска България. С други думи, "България" тук е един по-широк термин, който не се отнася регионално само до една определена област, а до всички територии на страната, населена и владяна от българите.

През XI в. (1018 г.), когато българската държава попада под византийска власт, югозападните ѝ краища (предимно областта Македония) се обособили в темата катепанство "България" с център Скопие. За трети път по силата на административно-терминологическите изменения, извършени при пълното завладяване на българската държава от Василий II Българоубиец, дн. географска област Македония получила името "България". То обаче наново придобило регионален смисъл, без да отменя съществуващото успоредно с него име "България" — в смисъл на всички земи, където живеело българско население, подвластно на Византия през XI—XII в. В обобщаващия смисъл

включващо Македония наред с другите български области, това име е употребено от някои западни и византийски писатели от епохата.

Самото население от своя страна назовавало антична и днешна Македония „Долна земя“ или „Долна България“, име, което по средновековна традиция се употребява до днес, успоредно с възвръщането се и утвърдило се през XIX в. под влияние на западноевропейската цивилизация антично име Македония.

2. ОБРАЗУВАНЕТО НА ТЕМА МАКЕДОНИЯ В ТРАКИЯ¹

През VII в. Византия претърпяла коренни преобразования, които продължили и през следващото столетие. От една страна, те били предизвикани от задълбочаващите се обществено-икономически процеси, противници при условията на общото отслабване на римската държавност и градските управи, а, от друга страна — под тласък на надвиснали отвън опасности, които довели до загубата на две трети от територията ѝ по времето на Юстиниан I (527—565).

Персийският натиск от Изток се съчетал с неистихващите нахлувания от север на южните славяни, които от края на VI и през началото на VII в. масово заселили вътрешността на Балканите. От 634 г. персийските нашествия били заменени с арабски, а през последната четвърт на столетието в североизточния и в средния дял на полуострова се настанили и две групи от прабългари.

Първата от тях, доведена от хан Аспарух първоначално в Северозападното Черноморие през 679 г., сключила със славяните по двата бряга на Долни Дунав съглашение за учредяването на обща държава на федеративни начала. Предприети били действия срещу империята със съдействието на славянските княжения в Тракия и Беломорието. Под пряката заплаха за самата столица наскорошният победител над арабите Константин IV Погонат сключил мир, равен на капитулация. Византия се задължила не само да признае де факто новата държава, разпростирила се между Карпатите, Стара планина, Черно море и Долни Диепър, и да ѝ заплаща ежегоден данък, но в договора били включени и други унижителни условия: империята да не предприема враждебни действия както срещу България, така и против невяклучените в нея славянски княжения, подпомогнали я в победоносната четиригодишна война. Това означавало Византия да се откаже от „правата“ си не само върху Мизия, но и над своите бивши провинции в Тракия и Македония, върху които фактически отдавна нямала контрол.²

Войната срещу персите в Мала Азия наложила да се пристъпи още през първата половина на VII в. към изграждането на по-гъвкава управленческа структура и да се организира територията в по-големи териториални единици — теми (θέματα), където гражданската и военната власт се обединявали. Първоначално терминът означавал войскова част, но по-късно в съдържанието му се включила и самата територия, където било настанено войнското население. От него се набирало изпълнението на военната единица — нов тип войска, която заменила наемничеството, съставлявало дотогава ядрото на византийската армия.³ Оттам и новото военноадминистративно устройство се нарича в историографията „темна организация“.⁴ Областта, върху която се простирала властта на командувачия темата стратег, започнала да носи нейното име и постепенно станала макротопоним:

Независимо от разногласието дали първите теми били организирани преди или след успешната кампания на император Ираклий срещу персите, без съмнение началото им трябва да се отнесе през неговото управление и в малозниските му владения. Това се разкрива от сведенията в съчинението на Константин Багрянородни „За темите“ и „Хронографията“ на Теофан Исповедник.⁵ Те са едни от главните източници по въпроса наред с откъслечните известия в летописите и различните други творби на византийски или някои източни автори, печатите на сановници и пр.

Изграждането на новия тип военноадминистративни области продължило през следващите столетия и съставлявало дълъг процес, чието развитие било в зависимост от осъществяването на византийската „реконкиста“ над загубени владения или за да бъде отбита възникнала или задълбочила се заплаха отвън. Изпълнението на тези задачи във възврънатите или застрашените територии империята възлагала на войсковите единици, които се набирали от свободните селяни в дадената област. За да увеличи броя на последните, наричани „стратиоти“, особено при организирането на нова тема, византийските управници използвали предимно бежанци от напуснатите си територии, но успоредно с това предприемали и масови размествания на жители от различни покрайнини или настанявали там население, отвлечено при военните си експедиции на Изтока и сред славянските княжения на Балканите. Към средата на VII в. византийските императори особено разчитали на значителния брой преселени в Мала Азия славяни, докато във възврънатите територии на Балканите те депортирали арменци, сирийци, покръстени арабски и тюркски племена и др. Тези хора, привикнали на независимост, били по-скоро бойци, отколкото земеделци, и изпълнявали военната си тежоба добре. Затова империята с охота ги използвала като войници.⁶

През последната четвърт на VII в. империята започнала да създава нови теми и на Балканския полуостров. Първата е „Тракия“ (Θράκη) и била организирана през управлението на Константин IV Погонат (668—685) за отбрана на столицата, която се оказала сериозно застрашена от новата българо-славянска държава. Това проличава ясно от съчинението на Константин Багрянородни

„За темите“, където изрично се казва: „... В действителност темата „Тракия“ отскоро е получила своя статут и е наречена тема — откакто племето на българите премина река Дунав... Обаче откакто омразният на бога български народ премина реката Дунав, самият император бе принуден поради нашествията на скитите [т. е. на българите, б.м., П. К.] да сведе Тракия до тема и да й постави стратег. А преминаването на варварите през реката Дунав стана в края на царуването на Константин Поговнат...“⁷. За първи път тема „Тракия“ се споменава в едно послание на латинския език на император Юстиниан II Ринотмет (685—695, 705—711) до папа Конон от 17 февруари 687 г.⁸

Малко по-късно, през първата част от управлението на Юстиниан II — по-точно между 687 и 695 г., срещу Славяните в Същинска Гърция била образувана втората българска тема „Елада“ (Ἑλλάς). Тя обхващала Средна Гърция, о. Евбея и източното крайбрежие на Пелопонес.⁹ Броят на темите на Полуострова обаче се увеличил едва към края на VIII в., след като империята постепенно успяла да заздрави някои свои позиции и да разшири властта си върху нови части от бившите си владения.

През първата половина на VII в. войната срещу арабите отново се затегнала и Цариград бил обсаден през 717—718 г. Византийската столица била спасена само благодарение съкрушителните поражения, което българската войска начело с хан Тервел нанесла на арабите¹⁰ и по този начин предотвратила тяхното настъпление в Източна Европа. Така българите спасили Стария континент по същия начин, както прославеният франкски мажордом Карл Мартел спрял арабите на Пиренеите след победата си при Поатие в 732 г. За действия на Изток империята постоянно изтегляла набраното опълчение от темата Тракия и тя не могла да функционира нормално на Балканите през цялото VIII столетие.¹¹ Очевидно и част от елинизираният и свързан с имперската власт население на диоцеза Тракия също било напуснало вътрешността на Тракия до „реконкистата“ в тази област, осъществена едва през последните десетилетия на VIII в.¹²

Разреждането на населението в Тракия и положението на империята в тази област се илюстрира добре от следното известие в арабското съчинение „Китаб ал-Уюн“ от VIII в.,... По това време [VII в.] областта на Маракия [Тракия] бе пуста... и това бе тогава една от най-големите слабости на Ал Кустантина [Константинопол или по-скоро — Византия]... Понастоящем [по време на арабската обсада на Цариград от 717—718 г.] е добре населена... Ако някоя войска в днешни дни се отпави срещу Ал Кустантина, когато има недостиг на провизии и няма внос [в града] на зърнени храни, то нейните доставчици ще й докарат повече, отколкото е нужно от най-близките „места...“¹³. Това известие явно не следва да се тълкува, че елинизираният старо население в тази област, се било вече завърнало в родината си. Очевидно тук се касае до славянските племена в Тракия които след изтеглянето на провизантийските настроения и жители се настанили по местата им. Именно славяните и запазилото тракийския си облик и бит население, завърнало се от временните си прибежища в планинските райони, с враждебното си отношение към империята можел да бъдат тези, които с готовност подпомагали враговете ѝ. Вероятно те пропусkali и войската на хан Аспарух с единородствениците им славяни от Долна Мизия през войната 679—681 г. Според нас поради тази причина в мирния договор от 681 г. след приключването на военните действия е предвидена клауза за забраната да бъдат нападени от страна на империята не само новоучредената държава, но и Славяните¹⁴.

Арабското известие следва да се свърже с някои сведения в различни византийски паметници от тази епоха, от които проличава ясно, че сред неподдалите се на елинизма траки, останали в древната си родина, се заселили много славянски племена. Преди всичко това са споменатите вече известия на Прокопий Кесарийски от средата на VI в. и житието на Максим Проповедник (за времето след едно столетие), в което се казва, че Одрин, Пловдив, Берое (дн. Ст. Загора), Плотинопол (вер. дн. Узуникюрю), Первер (нелокализирани) и Виза били погранични с много „варварски“, т. е. славянски племена, а също и разказът в „Чудесата на св. Димитър Солунски“ по повод залавянето на ринхинския княз Пребълд, че бил „близо до други славянски племена, където могъл на ясе спаси“.¹⁵ Последното сведение разкрива кои обитатели на Тракия били враждебно настроени спрямо византийците и проявявали готовност да се сработват с всеки техен враг.

Извън многобройните и немалочислени депортации и отвлечения на славяни в Мала Азия, които сами по себе си са косвено доказателство за пълното им заселване в Тракия, намираме и някои ценни данни за славянския ѝ облик в средновековната топоимия. За съжаление само незначителна част е засвидетелствувана и достигнала до нас в източниците. Особено показателни в това отношение обаче са списъците на епископските катедри, подчинени на Цариградската патриаршия през X в., и специално тези от времето на император Лъв VI Мъдрий (886—912), по-точно от края на IX в. и от управлението на Константин VII Багрянородни, съставен към 940 г.¹⁷

В епархийските списъци се срещат редица български славянски топоними за седалищата на епископите и за области в епархията „Тракия“, подвластна на филипополския (пловдивски) митрополит. Пет от общо десет, което ще рече половината от имената на епископите в нея, имат славянски корен на думата или окончание на -ица и -ово: Драмица (при дн. с. Малък Манастир и Драма, Елховско), Йоанища (дн. гр. Елхово), Лютица (дн. кварталът Лъджа от Ивайловград), Буково (дн. с. Пилашево, Хасковски окръг) и Великия (в Западните Родопи). Тези епархии обхващали почти цялата Родопска област, Елховско и други планински области, пралечащи към Странджанско-Сакарския край, което показва етническата принадлежност на населението им в средния дял от Тракия.

Към споменатите топоними трябва да прибавим и някои изконни местни имена в някои покрайнини от Южна Тракия, посочени от немския славист Макс Фасмер в изследването му за славяните от Гърция от Одринско: Валтос (от „блато“), Вистирос (от „бистро“), Гравза (от старобългарското име на черния габър), Дебри, Добан и Добанон, Драгани, Бара, Стана и др.; в Узункюпрійско — Търново, Драгошин и др.; в Хайроболско — Правча (от „Правец“); в Малгарско — Агорини (от „Горнин“), Афчари (от „Овчари“), Бела, Девена (славянски облик на тракийска дума), Зели, Покрува, Тимени и др.; в Лозенградско (дн. Къркларелийско) — Великас („Велика“), Ковчас, Мукросон (от „Мокро“), Порини (от „Борини“) и др.¹⁸ Това, разбира се, не изчерпва изобилстващите български земеписни имена в Стражданска област, в Югоизточна и цяла Тракия изобщо, но на микротопонимията тук е излишно да се спираме по-обстойно. Ще се задоволим да отбележим обаче макротопонимите „Великия“ и „Загоре“, които са многократно засвидетелствувани в средновековните извори и също са особено важни за правилното разкриване етническия облик на Тракия през тази епоха.¹⁹

Не би трябвало в случая на пренебрегване факта, че една крайно консервативна институция като Цариградската патриаршия е възприела българската славянска микро- и макро топонимия за своите епископски седалища и епархии и че тя се споменава често в съчиненията на ромейските писатели, които при това имали склонността да архивизират географската номенклатура. Това вече е много убедително доказателство, че при възвръщането на византийската светска и църковна власт във вътрешността на Тракия през втората половина на VIII в. (след походите на Константин V Копроним и през управлението на регентката императрица Ирина)²⁰ и състоята и относителният дял на славянското население в тази област били толкова значителни, за да може то да наложи своите местни имена в практиката, а оттам — както в документите на църквата, така и в императорската канцелария и във византийската книжнина. Не трябва да се забравя, че епископските седалища се намирили в градовете, а техните имена били устойчиви и с много малки изключения претърпявали промени изцяло или по формата си, предимно когато нови обитатели се населявали в селищата и околността, откъдето прониквали и зад крепостните стени. За отбелязване е, че специално в тази част на полуострова славяните се настанили най-първо в планинските местности, тъй като крепостите в низините се държали повече или по-малко от Византия. Постепенно те сполучили да се заселят и в градовете.²¹

Имената на различните славянски племена, уседнали в Тракия, не са известни, защото въобще не са споменати в изворите. В по-старата историография (напр. у П. Й. Шафарик, Марин Дринов и др.) те са наричани условно „загорци“, „мораци“ или „мърваци“, „драговичи“, „рупци“ и пр. Последното име, независимо от макротопонима „Рупчос“ в Средните Родопи (Горна Арда) всъщност е класификационно за говори с общи свойства, с изобилие на старобългарски думи и форми.²² Руските и южномакедонските говори остават „най-български, в смисъл най-близки до старобългарския език“.²³ Говорната група на рупците се приближава особено много до диалекта на смолянците в Югоизточна Македония и показва не само близкото им родство, но и общ произход.²⁴ Т. е. сочи пътя на заселването им през Беломорието от славянската база за разселванията им на юг от Дунава — дн. област Македония, добила тогава името Славинии.

Изнесените данни за плътността на славянското население в Тракия обяснява защо византийските управници се стремели да го разредят, като систематически изпращали масово части от него в различни области отвъд Мраморно море. Освен известния случай с 208-те хиляди славини (за които със сигурност не знаем откъде са вдигнати, за да бъдат преместени с византийски кораби в Мала Азия), от разказа на Теофан Исповедник за събитията, станали през 669 (или 688) и 755 г.²⁵, може да се подразбере и за други изселвания на славини от Тракия в Сирия. „Червените“ (т. е. с розови лица) славини²⁶ служели в дворцовите отреди на омаядските емири в края на VII и началото на VIII в. и славянски дружини участвували в армията на ал-Абас ибн ал-Валид (племенник на халифа Язид II) през 720 г.²⁶

Тези факти не могат да не бъдат поставени във връзка с обрисуватата в „Китаб ал-Уюн“ картина за разклатеното положение на империята в Тракия през първата четвърт на VIII в. Обратното — България утвърждавала все повече своето надмощие и влияние на юг от Стара планина след първото си териториално разширение в тази посока с отказа на император Юстиниан II Ринотмет от „правата“ на Византия върху областта „Загория“ като отплатата за помощта, оказана му от хан Тервел, да си възвърне престола в Цариград през 705 г.²⁷, а неминемно и след разгрома на арабите през 717—718 г. Югоизточната граница на България достигала една линия, свързваща крепостта Милеона (при дн. с. Ябълково, Хасковски окръг) и черноморското пристанище Месемврия — Несебър (респективно Емона). Последните заедно с Анхиал-Въхело и Дебелт, а може би и Аетос (дн. Айтос) и Термолуп (при дн. с. Банево, Бургаски окръг), изглежда, оставали във Византия. На запад най-вероятната граница на Загория били Чирпанските възвишения, Сърнена Средна гора и през седловината Стражата при дн. гр. Калофер т. достигал най-високия дял на Средна Стара планина, на югоизток — левия бряг на Марица от Милеона до Констанция (при дн. Симеоновград), а оттам следвала бялата на Манастирските възвишения, Бакаджиците и на северо-западните разклонения на Стражданска планина.²⁸

Първите опити да заздравят позициите на Византия в Тракия направил император Константин V Копроним (741—775), след като осигурил тила си в Мала Азия. Като превзел крепостите Германикея (дн. Мараш—746 г.), Теодосиупол (дн. Ерзерум) и Мелитена (дн. Малатя—752 г.), той

преселил много пленници в граничната с България Тракия и „им подарил щедро това, от което се нуждаели“²⁹. Тези мерки да увеличи славянский елемент в областта били придружени от подсиляването на византийските крепости към България.

Несполучливият поход на българите до Анастасиевата („Дълга“) стена в Цариградския полуостров с цел да предотвратят засилването на византийските позиции в Тракия били последвани от цяла поредица от противоудари. От 756 г. в продължение на две десетилетия Загория и Славиниите в съседство с България били подложени на византийски нашествия по суша и с дебаркирали в Месемврия и Анхиало императорски армии. Те не могли да преодолеят отбранителната линия по Стара планина и василевът не постигнал целта си да унищожи българската държава, макар да я лишил временно от придобивките в Тракия. Така временно било спряно териториалното разширение на българите и дори тя изтласкало назад³⁰, а империята започнала „реконвистата“ си до линията Сердика (дн. София) — Филиппол (дн. Пловдив) — Берое (дн. Ст. Загора) — Месемврия — Несебър, но властта ѝ далеч не била еднакво затвърдена във всички райони. Това намира потвърждение в списъка на присъстващите на вселенския църковен събор в Никея (дн. Изник) през 787 г.³¹

След успеха в наказателните византийски експедиции срещу надигналите се славяни в Пелопонес, Елада и Солунската област през 783—784 г. императрицата — регента на малолетния си син Константин VI (780—787), взела мерки за заздравяване на позициите си в Тракия. През пролетта на 784 г. тя предприела обиколка със силна армия в граничните с България територии и наредила да застроят крепостта на Берое (римската Augusta Traiana, старобългарският Боръ, дн. Ст. Загора), наричайки го на свое име — Ириниупол (*Ἰρηνιούπολις*). Същото сторил и в Анхиало — Върхело (дн. Поморие), след което се спуснала „в пълна безопасност“ и до Филиппол.³² В отговор на това хан Кардам, изглежда, потърсил връзка със славянските князения в Струмската област и през 789 г. един български отряд разгромил византийската армия, действаща там начело със стратега на тема „Тракия“ Филит, който също загинал в сражението.³³

Противодействието на империята не закъсняло, но било лишено от резултат. В 791 г. българската войска отблъснала похода на византийците начело с император Константин VI при крепостта Проват (дн. с. Правади, Одринско).³⁴ На следната година василевът достигнал Маркели (на възвишението Хисар, югозападно от дн. гр. Карнобат) и започнал да застроява крепостта, но на 20 юли с. г. българите му нанесли поражение и той „се завърнал като беглец в града [Цариград]... Българите взели и обоза, пари, коне, императорската палатка“ и др.³⁵ При похода си в 796 г. ромеите се оттеглили, без да дадат сражение при крепостта Версеникия,³⁶ с неуточнена локализация, но недалеч от Одрин.

Косвени данни — Византия започнала да изплаща отново данъка според договора от 705 (подновен през 716 г.) — показват, че бил сключен мир.³⁷ Между условията му, които не са ни известни, може би са били и териториалните — отнасящи се до владенията на Загория от България.³⁸

Развилите се събития през последното десетилетие на VIII в. показали ясно, че съществуващата тема „Тракия“ не била достатъчна, за да се справи успешно с България и съюзниците ѝ, славяните, в Беломорието. Именно това положение на нещата наложило създаването на още една по направление на растящата заплаха. Очевидно в градицията на отбранителните мероприятия, предприети от императрица Ирина и синя ѝ Константин VI, възникнала и темата „Македония“ в Тракия. Без съмнение нейното пряко предназначение било заедно със старата тема в тази област да осигурява столицата откъм България. В това отношение ние разполагаме дори с едно изрично свидетелство на Продължителя на Теофан, който бележи: „... Защото за тях [стратезите на темите Тракия и Македония] бил закон — когато имало мир с българите, те да споделят опасностите и да воюват редом с източните войски...“³⁹

Най-ранното споменаване за новата тема срещаме у Теофан Исповедник (писал Хронографията си през втората половина на VIII в.). Известието се отнася за 802 г.: „... През тази година патрицият Аеций, като се отървал от [своя съперник, патриция и логотет на домоа] Ставракий и се успокоил, направил опит да прехвърли върховната власт върху своя брат [Лъв], когато направил и едиконачалик (*νομοτακτής*) на Тракия и Македония (к. м., П. К.), а той сам взел пограничните теми Анатоликон и Опсикон...“⁴⁰ На същото събитие се споменава и Й. Зонара.⁴¹

Във основа на това известие за тема Македония видният френски византолог и археолог Пол Льомерл с основание приема, че тя е създадена преди 802 г. Очевидно за да се обединят под един стратег двете теми, те трябвало преди това да съществуват поотделно.⁴² Следователно 802 г. е безспорен *terminus ante quem*. По-труден е въпросът за определяне на *terminus post quem*.

Повечето изследователи⁴³ приемат, че създаването на тема „Македония“ е във връзка с победоносната кампания на Византия сред беломорските славяни през 783 г., водена от военачалника Ставракий.⁴⁴ Основателно П. Льомерл припомня, че няколко години по-късно (в 789 г.) стратегът на „Тракия“ Филит е воювал и намерил смъртта си от български войски в областта Струма. Походът не бил воден от стратега на тема „Македония“. Твърде естествено би било, ако по това време в дадения район е съществувала друга тема освен „Тракия“, бойната задача в долината на р. Струма да се възложи именно на стратега на най-близката войскава единица. Затова П. Льомерл приема, че тема „Македония“ е създадена между 789 и 802 г.⁴⁵

Ние обаче смятаме, че *terminus post quem* следва да се постави по-късно от 789 г. Летописецът Теофан съобщава и за по-маловажни, отбранителни мероприятия — застрояването на Берое,

Ахилео (през 783 г.) и Маркели (през 792 г.) — и не би пропуснал да отбележи една толкова значителна реформа. Той би споменал непременно и участието на един стратег на новата тема Македония и в походите на Константин VI срещу България, ако тя вече съществувала. Ето защо най-правдоподобно е да припишем създаването на тема „Македония“ на императрица Ирина, и то по време на нейното самостоятелно управление между 796 и 31 октомври 802 г., когато тя била свалена с преврат от висши военачалници, които поставили на престола великия логотет на дрома под името Никифор I Геник (802—811). От 802 г., както видяхме, е и първото известие за тема „Македония“. Логично е да се приеме, че организирането ѝ е била още една, и то по-сериозна стъпка в системата от мерки за отбрана срещу България след споменатите вече неуспешни кампании между 791 и 796 г. на император Константин VI.

Може да се допусне, че съставянето на темата „Македония“ е станало след пасхалните тържества през 799 г. Ако тя вече е съществувала, то нейният стратег би бил упоменат в свитата на Ирина. Предвид важността и значението, което се отдавало на темата, императрицата би поставила свое доверено лице да я възглави.

Столичната гвардия, състояща се от четири войскови единици, наречени тагма (τάγματα),⁴⁶ се попълвала с войници от темите Тракия и Македония.⁴⁷ От това проличава важността на тези две теми във военноадминистративното устройство на Византия, а като най-близки териториално до столицата — и в дворцовата уредба и за личната сигурност на владетеля. По всичко изглежда, че след образуването си тема „Македония“ минала на по-преден план от Тракезийската. Следователно ако тема „Македония“ е създадена преди пасхалните тържества през 799 г., нейният стратег щеше положително да бъде в свитата на императрицата в кръга на най-доверените ѝ хора — между четиримата патриции, придружавали я на тържественото излизане от „Грама „Св. Апостоли““. Те са изброени от летописеца Теофан: стратегът на тема Тракезион Вардан, стратегът на тема Тракия Сисиний, domestikът на школите Никита и Константин Боила.⁴⁸ По този ред на мисли следва да отнесем създаването на темата „Македония“ между 799 и 802 г., т. е. във всеки един случай през самостоятелното управление на императрицата Ирина.⁴⁹

Не подлежи на съмнение, че тема „Македония“ е звено от отбранителната и нападателната система, която Византия продължила да изгражда в началото на IX в. Бръкич от нея са образувана наскоро тема „Пелопонес“⁵⁰ (вероятно от Никифор I Геник) и „Кефалония“ (създадена, изглежда, по-рано, т. е. към средата на VIII в.⁵¹), а един век по-късно и „Тесалоника“ и „Дирахий“.⁵² Въпреки че не може да се установят съвсем точно началните им дати, тяхното последователно възникване и особено разположението им съвсем ясно определят замисъла на византийските управници — „реконкистата“ на загубените със заселването на южните славянски балкански провинции.

Във връзка със създаването на тема „Македония“ се поставят и следните въпроси, които чакат изясняване:

1. Защо тази тема в Тракия е получила името „Македония“?

2. Какъв е произходът на войншкото население, от което се набирало опълченето на тази военноадминистративна единица?

3. Какъв е бил нейният териториален обхват?

На първия въпрос е отговаряно твърде лаконично и досега не е давано добре обосновано обяснение независимо от важното значение на темата в историята на Византия и България. Най-често той е заобикалял с простата констатация, че съществувала една „Македония“ в Тракия след 802 г. от н. е. За да се избегнат обаче недоразумения поради новото местоположение на областта Македония, още византийските автори употребявали изразите като *Μακεδονία τῆς Θράκης* или *κατὰ Θράκην*.⁵³

През средата на миналото столетие Ф. Тафел предлага като обяснение за името „Македония“ за част от Тракия обстоятелството, че този край приютявал древните македонски колониста и че византийските императори смятали себе си за наследници на Александър Македонски.⁵⁴ Ст. Кириакидес отхвърля подобни обяснения и смята по-скоро, че с образуването на темата „Македония“ византийските управници просто възкресили едно географско име, което по силата на „известни“ обстоятелства било изчезнало. Като доказателство той привежда факта, че по същия начин по-късно името Тесалия било дадено на Солунската област.⁵⁵

Ние обаче не можем да се задоволим с тези обяснения, а особено с това на Ст. Кириакидес. Те са продиктувани от съображенията да не се признава господството на славянския етнически елемент и отслабването на гръцкия в бившата провинция и диоцез Македония — съставен от антична Македония и същинска Гърция с о. Крит. Дали именно това не са „известните“ обстоятелства, които споменатият автор избягва да назове?

Отговорите на първия и втория въпрос, поставени тук, са тясно свързани помежду си, защото тъкмо самото име на темата „Македония“ подсказва за произхода на ядрото от войншкото ѝ население. Няма място за съмнение, че то идва от античната провинция и диоцез със същото име и е свързано с преселването на старите македонци. То е било предизвикано: от навлизанията и окончателното усядане там на българските славяни, защото донесло разорение главно на имотните слоеве и обща песнигурист за местното трако-илирийско население в Македония и Епир и за елинското в Същинска Гърция. А тъкмо тези области съставлявали диоцеза и провинцията, които продължавали и през ранно византийското време да носят името Македония. Бежанците били именно елинизирани елементи и свързаните с имперската власт в тези части на полуострова. Те потърсили

закрила в укрепнените градове и особено там, където контролът на империята бил сравнително по-добре запазен по това време — в югоизточната част на Тракия.⁵⁶

Още през V в. и след „варварските“ нашествия ромензираното население се запазило на места доста компактно, главно в по-големите градове на Балканския полуостров — Солун, Ниш, Сердика, Филиппопол, Адрианопол, Августа Траяна и др., около Военния (диагонален) път във вътрешността и магистралите край Адриатическото и Черноморското крайбрежие. По Черноморския бряг то живеело заедно с потомците на античните малоазийски преселници — гърци. Логично е да се очаква, че при заселения напор на „варварите“, особено със заселването на славяните, оттеглянето на провинциалното население от западните и централните части, особено от Македония към Тракия, е взело още по-значителни размери.

Главният натиск на славяните и техният неударим поток от северозапад се насочили по долините на р. Морави и Вардар. В края на VI и началото на VII в. тези области вече били по-славянчени. Властта на византийската империя там обаче не била даже номинална. Такава съществувала само в незападните от новодошлите славяни големи укрепени градове по магистралите, но в тях естествено не може да се побере цялото провинциално население. Очевидно когато славяните и прабългарите усеждали трайно в Македония, една немалка част от местните жители в тези области е била изтласкана на изток към тракийските крепости и особено в земите до самата столица на империята, като потърсила сигурност за имота и живота си.

До нас за съжаление не са достигнали преки данни за действителния размер на преселенията на старото население от провинцията и диоцеза Македония в Тракия. Приведените по-долу косвени сведения в писмените извори обаче спомагат да разкрием картината на тези миграции, предизвикани от нахлуването и приключили с трайното заселване на славяните на Балканския полуостров.

За придвижването на бежанците към Тракия и Цариград и техния път свидетелствуват и откритите колективни монетни находки от интересувашата ни епоха. Техните места показват откъде е минало блясъто от родната си древно население — по главните римски магистрала и по-специално: Диагоналната (в Софийско, Пазарджишко, Пловдивско, Хасковско и т. н.), Черноморската (по цялото протежение на крайбрежието) и пътищата, свързващи Дунавския път със Стара планина и водещи през нея към Тракия. Същото се наблюдава по Далматинското крайбрежие. Съдейки не само по местоположението, но и по-зачестилата поява на колективни монетни находки, може да се заключи, че след опустошенията в дн. Северна и Югозападна България през втората половина на VI в. славяните, прабългарите и аварите вече застрашили и Тракия.⁵⁷ Тези данни от нумизматиката напълно потвърждават и допълват известията в писмените извори.

До същия извод води и анализът на аналитичната топонимия. Процентът на запазените древни имена на градовете в дн. Южна България е по-значителен от този в Северна.⁵⁸ Фактът може да се обясни с концентрацията на най-старото население в Тракия и с относително най-дълго запазена византийска власт в тази част от европейските владения на империята. По-ограничените на брой случаи, когато старите местни имена са запазени или пък преосмислени от славяните, вероятно са предавани от малцина останали или заварявали се по бащините си огнища бежанци от средите на простолюдието, когато след заселването на славяните настъпило сравнително омиротворяване на вътрешността на полуострова — както в Мизия, така и в дн. Македония. Разбира се, специално такава приемственост би могла да се обясни и с опознаването на имената на реките и градовете още при многобройните нахлувания, които предшествували трайното усядане на славяните.

Писмените източници все пак най-добре разкриват този миграционен процес, колкото и откъслечни и случайни да са сведенията, които са стигнали до нас. Така напр. при мотивировката си пред аварския хаган, когато искали помощ за превземането на Солун, славянските първници го уверявали, че „ще превземат града не само заради това, че е обграден от тях, тъй като вече са опустошени всички околни градове и области, но и защото само той е останал цял и прибирал всички бегълци от Подунавieto, Панония, Дакия, Дардания и от другите епархии и селища, които се укрепяваха...“⁵⁹ За укриването на бегълци от Ниш и Сердика в Солун, който им осигурил закрила през време на славянските нападения, говори и друг пасаж от „Чудесата на св. Димитър Солунски“: При отбраната на този град „защитниците се окуражавали един други с думи. Тези пък, които бяха от Ниш и Сердика и имаха опит в сраженията [със славяните] край техните стени, плачейки, им казваха: „Избягахме оттам и дойдохме тук, за да загинем с вас...“⁶⁰

Доколко е било намаляло и определяло населението в Македония, Тесалия и Ахия в края на VI и началото на VII в., дори като се вземе предвид, че разказвачът си служи с хипербола, може да се съди от един друг пасаж на същия писмен паметник в известието за аваро-славянската обсада на Солун през 586 г.: „Някой би помислил, че в Солун се намират накуп всички македонци, тесалийци и ахайци. Но и всички те заедно не биха представлявали и една малка част от това варварско множество, което е обкръжило града...“⁶¹

За разреждането на населението в европейските провинции на Византия допринасяли както избиванията и бегствата, така и масовите отвлечения, които аварите извършвали при нападенията си в Илirik и Тракия. Разполагаме със сведения, че те пленявали големи групи от обитателите на тези провинции.⁶² За обезлюдяването на европейските провинции и специално за Илirik и провинцията и диоцеза Македония можем да добием реална представа и от съобщенията на Прокопий Кесарийски за опустошенията на византийските предели от славяните:

а) „... Голямо множество славяни нахлули в Илирик и причинили неописуеми беди. . . Като прекарали дълго време в грабежи, те изплънили всички пътища с трупове, заробили много народ, оплячкосали всичко, без никой да им се противопостави, и се завърнали в земята си заедно с цялата плячка. . .“⁶³

б) „... Пък и по-рано те не щадели никаква възраст, но сега, откакто нахлули в ромейската земя, и тези, и онези от другия отряд избивали всички боеспособни, които им попадали. Така цялата илирийска земя се изпълнила с непогребани в голямата си част трупове. Онези, които попадали в ръцете им, те убивали не с меч, не с копие, нито с някакъв обикновен начин, но като [ги набивали на изострени колове] . . . Други пък пленници те затваряли в жилищата им заедно с воловете и овцете, които не могли по никакъв начин да отведат в родните си места, и безпощадно ги изгаряли. Така славяните винаги избивали онези, които им попадали. . . Онези от другия отряд. . . отвеждали със себе си безбройно много пленници. . .“⁶⁴

в) „... Хуни, славяни и анти почти всяка година, откакто Юстиниан поел властта над ромеите, нападали Илирик и цяла Тракия — сиреч от Йонийския залив дори до предградията на Византион, а също и Гърция и Херсонес [Галиполския полуостров], и извършили непоправими злини на тамошното население. Прочее аз смятам, че при всяко нападение броят на убитите и заробени ромейци надвишавал 200 000 души, така че тази земя естествено била заприличала на скитска пустина. . .“⁶⁵

Ще припомним и за отвлеченото от аварите население на византийските предели в Европа, за което се разказва в „Чудесата на св. Димитър Солунски“. То било пленено и заведено в Панапония, в областта на гр. Сирмум (дн. Сремска Митровица) при набезите на аварите към края на VI в.⁶⁶ Макар и вече размесени с други народи (предимно прабългари), „ромейските потомци“ изживявали желание да се завърнат в родината си. Те последвали прабългарския вожд Кубер в похода му през средата на VII в. и се заселили в Керамисийското поле.⁶⁷

Колкото и да се допуска, че в цитираните автори има преувеличения, явно е, че населението в откритите селища трудно е могло да устои на тези нападения и очевидно немалка част от него била принудена да потърси спасение другезде. Естествено един град като Солун независимо от величината си все пак засамал ограничена площ и не можел да приеме толкова голям брой бежанци и от север, и от юг. А установено е, че и самата околност на града, до 10-ина км от стените му⁶⁸, била вече заселена от славяни. При това положение натискът на славяните ще да е изтласкал населението главно към столицата, и то особено в Тракийската равнина, около яките крепости Одрин, Пловдив, Берое и Плотнипол, въпреки че и те също, според Прокопий и други източници, били смятани за гранични на многобройните варварски племена.⁶⁹

За невъзможността на Солун да поеме бежанците от провинциите и за практиката на византийското правителство да ги изтегля към столицата можем да съдим и от споменатото съобщение в „Чудесата на св. Димитър Солунски“ за завърналите се с прабългарите на Кубер „ромейски потомци“. Като се научили, че Солун не е далеч, те започнали да „навлизат с жените и децата си“ в града. Тогав, бележи авторът на „Чудесата“, управителите на Солун „веднага ги изпращаха с кораби за столицата“.⁷⁰ Очевидно бежанският проблем в Солун се решавал с депортиране на излишното население към Цариград и околността.

При това Солун прибирал бежанците и от Северна Гърция, главно Тесалия, откъдето ги изтласкали славянските племена. От техните имена знаем само това на велегезитите. Тази емиграция наред със сходството на имената *Θεσσαλονίκη* и *Θεσσαλία* са според нас причината областта на Солун, съставляваща тема „Тесалоники“ и обхващаща твърде ограничените вече части от Македония и Тесалия, които останали под властта на Византия, да започнат да се наричат „Тесалия“. С това име, особено по-късно, се назовава и Македония или Евматия от античността.⁷¹ Тя била Първа Тесалия, докато същинска Тесалия се смятала за Втора Тесалия.⁷²

Не без значение е да посочим един напълно аналогичен случай на миграция на старото население при идването на новото, когато славяните заселили Морея (Пелопонес) и ромейското население от градове и села се пръснало по островите и по неистривните планински райони.⁷³

Предвид приведените дотук изворни известия, топонимистични данни и месторазполагането на находища с колективни монетни находки, съпоставени с известните факти за усядането на българските славяни на Балканския полуостров, ние смятаме като единствено вярно обяснение за името „Македония“ в Тракия именно масовите миграции, а не, както предполага Ст. Кириакидес — възкресяването на заличените имена на загубените от Византия (поради славянизирания им — б. м., П. К.) провинции. Само така може да се обясни фактът, че през средновековните областните имена „Македония“ и „Тесалия“ вече не съвпадат с едноименните територии от античността. Регионалните топоними се движали заедно с населението, което преди обитавало старите провинции. То ги пренасяло в местата, където се настанявало. По такъв начин новото живелище на бежанците започнало да носи името на старата им родина.

Практика и известен факт, който не се нуждае от допълнително доказване, е, че през средновековното името на населението преминавало върху страната, където то се настанявало, и те ставали равнозначни. От друга страна, честите означения на населението според името на обитаваната провинция не показват ни най-малко народността обособеност, а само регионален произход или численост.

В този смисъл например Прокопий Кесарийски и други писатели споменават „тракийци“,

„мизийци“, „скити“, „дарданци“, „лигурийци“, „македонци“, „спирци“ и др. Подобни определения според административната единица, от която произхождат, получават и жителите на Кападокия — „кападокийци“, на Исаврия — „исаврийци“, на Калабрия — „калабрийци“, на Пафлагония — „пафлагонци“, на Писидия — „писидийци“, на Сицилия — „сицилийци“ и т. н.⁷⁴

В подкрепа на горното е и фактът, че когато хан Крум преселил войнишкото население от тема „Македония“ някъде в обширните отвъддунавски владения на България, новото им отечество, също получило името „Македония“, защото изгнаниците продължили да се наричат „македонци“⁷⁵.

Подобен е и случаят с преместването на името „Дакия“ на юг от Дунава. В 245 г. карпите нападнали Дакия и Мизия, но били прогонени от император Филип.⁷⁶ Приема се, че въпреки това по същото време известна част от населението на Отвъддунавска Дакия избягала в Мизия и се поселила там.⁷⁷ Така наскоро след това нова „Дакия“ била създадена от император Аврелиан, (270—275), а Отвъддунавската, известна още като Траянова Дакия, била напълно изоставена. Малко по-късно Аврелиановата била разделена на Вътрешна (Dacia Mediterranea) и Крайбрежна (Dacia Ripensis) Дакия.

По същия начин получила името си и темата „Тракезиян“ в Мала Азия. Според нас траките, набирани през управлението на Ираклий (610—641) за опълчението на военноадминистративната единица,⁷⁸ и дали етнонима си, след като окончателно били заселени на територията ѝ.

* * *

Когато се образувала темата „Македония“, етническият състав на Тракия бил твърде пъстър. Наред с остатъците от автохтонното тракийско население и потомците на античните гръцки колонисти по крайбрежията (доколкото се запазили при „варварските“ нашествия) там придошли бежанци от провинция Македония. В Тракия се заселили плътни и склавини, чийто брой може би е бил най-значителен. Сред тях през различни времена и поводи се отселили и отделни групи от Изтока — арменци, сирийци, покръстени араби и др.

Разместванията на население с оглед натрупването на войнствено, макар и не винаги предано на империята християнско и новопокръстено население в гранична Тракия за отбрана срещу България, станали последователно провеждана политика на Византия. Тя съчетавала осигуряването на темите с войнишко население с още една важна цел — да се раздробят и намали еднородността на враждебното население в дадени области. В тази насока, както ще се уверим от изворите, отношението на империята към славяните било съвсем същото, както и към арменците, защото двата елемента били немаловажни съставки от пъстрото население на Тракия, а оттам представлявали опасност за империята.

Византийският летописец Георги Кедрин ни съобщава за първото известно по-масово и доброволно преселение на арменци на Балканите. То станало през 60-те години на V в. и е след неуспехите във вартандидските войни. Друга група техни сънародници, начело с князете Артаван и Газрик от Аршаковата владетелска династия, били също принудени да се прехвърлят във Византия. Там те били поселени в гр. Никея (Νίκη или Μικρά Νικαία — Никича, античната Hostudisium или дн. Хавса).⁷⁹ Втората група от арменци дошли в Тракия след поражението на въстанието им против персийското иго през 70-те години на VI в.⁸⁰

Тук трябва да отбележим, че родът на основателя на Македонската императорска династия във Византия — Василий I Македонец (867—886), произхождал от одринските села,⁸¹ т. е. от тема Македония, и по този начин получил прозвището си. Продължителят на хрониката на Георги Монах (обхващаща събитията от 842 до 948 г.) пише: „Василий е роден в Македония, в Адрианополската област през царуването на Михаил Рангаве.“⁸² Внуъкът на Василий — Константин VII Багрянородни (913—959), се заел да прослави своя родоначалник, като го представил за потомък на споменатата династия на Аршаковци. Тази тенденция се прокарва във византийската литература преди всичко чрез съчинението на Продължителя на Теофан Изповедник (Scriptores post Theophanem). То е било съставено по нареждане на Константин VII и послужило за основа на текстовете в редица още творби на други писатели, които я подхващали.

Продължителят на Теофан съобщава: „Дотогава родът на потомците на Аршак, който обитавал в Адрианопол, образувал нещо като особено племе, въпреки че често се смесвал с местните жители.“⁸³ В Compendium historicarum на Георги Кедрин — Йоан Скилица, се казва: „... И така той се родил в земята на македонците, но произхождал от арменците, от много прочутия род на Аршаковците.“⁸⁴

Тази тенденция и истината се разкрива най-добре от Йоан Зонара, който отбелязва: „[Василий I Македонец] произхождал от Македония, от прости и неизвестни родители, при все че някои от ония, които писали неговата история, разказват, че произхождал от рода на Арсакидите. Когато Крум (предводителят на българите) завзел Одрин, родителите на Василий били отведени като пленници в страната му, като носели със себе си току-що роденото си още бозаещо дете. След смъртта на Крум вече друг [хан Омуртаг, 814—831] взел властта над българите. Той бил често разбиван във войните срещу ромеите и сключил съюз с тогавашния владетел на ромеите [Теофил], като обещал да освободи пленниците и действително изпълнил обещанието си.“⁸⁵

Византийските правителства не само приемали с готовност арменските бежанци, но предпочитали и масовите преселвания от подвластната ѝ източна част от Армения. Като настанявали

колонистите на Балканския полуостров, имперските управници преследвали двойка цел: първо, да отслабят местния етнически елемент в самата Армения, за да я покорят напълно, и, второ, със заселването на войнствените арменци в темите Тракия и Македония да създадат здрава преграда по северната си граница срещу успяващите се нападения в това направление. Това бил крайтъгълен камък на ковариатна политика на Византия към арменския народ. Тя се разкрила съвсем ясно от писмото на император Маврикий (582—602) до персийския шах Хосров, завладял части от Армения: "... Арменците са бунтарски и непокорен народ, живеещ между нас и създаващ безпокойства. Нека да постъпим така: аз ще събера моните и ще ги изпратя в Тракия, а ти събери твоите и им заповядай да се отправят на изток. Ако те умрат, то ще загинат наши врагове, ако те погубят някого, то ще убият наши врагове, а ние ще живеем в мир. Докато те [арменците] останат в своята страна, ние няма да имаме покой".⁸³

Според свидетелството на арменския историк Себеос (живял през VII в.) при нападенията на аварите в 582 г. византийският император Маврикий набирал и въоръжил полкове от Армения, за да ги изпрати срещу провинциите си (главно славяните) „по бреговете на великата река Дунав“ (Дунав—б. м., П. К.).⁸⁷ Това първо насилствено преселение било последвано от множество други. Така се създавали военни лагери и поселения на арменци в Тракия. През VI в. арменците представлявали мнозинството от византийски гарнизон на Пловдив.⁸⁸ Тук ще припомним, че в 746 г. и император Константин V Копроним (714—775) довел от родния край на баща си (Северна Сирия) сирийци и арменци-монофизити и ги настанил в Тракия. Същото сторил и при втория си поход в Армения (в Месопотамия) през 752 г.⁸⁹ Константин V им предоставил земи, за да служат като военно погранично население,⁹⁰ формирайки от тях специална „арменска войска“.⁹¹

Особено големи по размери били преселванията в края на VII в. — периодът на арабските нашествия и разгръщането на широко антифеодално и освободително движение в Армения. Последното получило и религиозен оттенък, изразен в павликянската ерес.⁹² Тя представлявала сериозна опасност не само за официалната църква, но и за светската власт, затова византийското правителство предприело строги мерки срещу еретиците. Някои от византийските императори-иконоборци, например наследниците на Константин V—Йлъв IV Хазар (775—780), Никифор I Геник (802—811) и др., обаче проявили известна търпимост към павликяните. Византийските управници обаче и когато подавяли движението им, и когато търсели опора в тях, преселвали масово арменци,⁹³ сирийци и други малоазийски народи в Тракия, за да решават с тях някои свои наболели въпроси в Европа или Азия. По този начин в края на VIII в. на Балканите и специално в Тракия се струпала значителна маса арменско население.⁹⁴ То спомогнало извънредно много за разпространението на дуалистичните ереси сред българските славяни⁹⁵ и създадо условията за възникването на богомилското движение, чието същинско начало огнище бил Пловдив и околностите му.⁹⁶ „Еретиците“ образували единен фронт срещу официалната църква и светската власт, понасяйки ударите им задружно.

Твърде вероятно е голяма част от арменците, сирийците и другите етнически групи от Изтока да са се смесили постепенно със славяните. Именно дуалистичните ереси хвърлили мост и създали здрава връзка между тях, която по-късно довела до тяхното претопяване в славянската маса. В полза на съжденията за численото превъзходство на славянството в Тракия говори и фактът, че павликяните били вече напълно побългарени още при османското нашествие. И наистина, ако проследим историческата съдба на потомците на дошлите от Сирия и Армения дуалисти-еретици, най-добре ще можем да си изясним кой етнически елемент в крайна сметка е съставлявал мнозинството от населението в тема „Македония“ през средните векове, за да може да ги асимилира. Това е още едно доказателство, че българските славяни са имали значителен числен превес над другите народностни групи в Марициния басейн и през тази смутна епоха. Те претопили мозайката от малоазийци даже и под властта на цариградските василевси, почти пред стените на тяхната столица.

Тежкото данъчно бреме през османското иго, не по-леката владичина, налагана от гръцкото духовенство, наред с вековната недружелюбност на православните към „еретиците“ значително вложило положението на павликяните. Те били принуждавани често да се пръскат и менят местожителството си, за да избягат притесненията и непосилното облагане с данъци и ангажи. Част от тях се изселили на север в Мизия — с надеждата да намерят там повече спокойствие. Изселническият им път през старопланските проходи към Дунава може да се проследи в османските данъчни регистри от първите векове на робството, защото бирниците и описвачите отбелязали тези южняци с името им „павликян“⁹⁷. Името на днешния град Павликени и на други вече изчезнали селища са топонимно свидетелство за придвижването на бежанците-„еретици“ от територията на средновековната тема Македония,⁹⁸ а езиковият анализ в наречията на днешна Северна България показва, следите им сред православното население, в което те се влили.⁹⁹

През XVII в. едно значително ядро от павликяни се събрало в 20-ина села около Никопол и Свищов. По-обилни данни за тях ни е оставила католишката пропаганда в нашите земи през това столетие. В релациите си папските духовници описват тежката участ на тези „еретици“, които запови не само името си „паулини“, но и своите староверски обреди и суеверия. Антагонизмът между тях и православните и вековната омраза към каноните на Цариградската църква тикнали едини от тях под лоното на полумесеца. Част от мизийските българомахедани и турци са потомци на павликяните, които приели исляма. Значителен дял от „еретиците“ попаднали под влианието на католическата пропаганда в нашите земи. Католичизмът умело използвал верския антагонизъм

и успял да спечели твърда почва сред тях. Със средства на Ватикана много павликански младежи следвали Илирийския славянски колеж в гр. Лорето (Италия). Сред тях бил и Филип Станиславов, издигнат за тебен епископ. Документите на Йезуитската Конгрегация за разпространението на вярата ни показват ясно, че павликаните говорили „славянски“, т. е. български език и имали ясно изразено чувство за принадлежност към българската народност. В един доклад от 3. VIII. 1636 г. техният пастир се подписва: „Дон Филип Станиславов, българин, апостолически мисионер в царство България“, а в последованието на съставената и издадена от него в 1651 г. първа българска печатна книга (известният „Абагар“) бележи дословно: „... Както печелат от различни благоухани цветя събира мед, възх, така и аз, Филип Станиславов от Велика България, епископ, събрах и подредих от различни книги на светите съборни отци този Абагар и го харизах на своя народ български (роду свойому българскому)“. „...¹⁰⁰ Изобщо в релациите си до Рим Ф. Станиславов не пропуска да подчертае спомена за величието на българските владетели и съзнанието за обособеността на българската народност, за съществената разлика между нея и турците, гърците, власите, татарите и др.¹⁰¹

След въстанието от 1688 г. павликаните последвали бежанците-чипровчани във Влашко, а оттам и в Банат. Предците на банатските българи в голямото селище Стар Бишнџов и други околни села и до днес се наричат „павликани“. Така от р. Марица до р. Муреш потомците на стратотинте-дуалисти, дошли от Сирия и Армения в тема „Македония“, съхранили името си по старата ерес, но говорили само езика на българската народност, в която се ввели. Това положение съществувало и до днес не само в Пловдивско и Никополско, а също и в Банат.¹⁰²

Съдейки по името на темата „Македония“ със средище Одрин и особено от споменатото погоре съобщение на Скилица — Кедрин, че Василий I „се родил в земята на македонците“ (к. м., П. К.), но произхождал от арменците „...“, бихме могли да заключим, че частта от воиншкото население, настанено в територията ѝ, която водела произхода си от бившата провинция и днoцез Македония, не е била малобройна. По всичко изглежда, че тези бежанци от древна Македония, Епир, Тесалия и същинска Елада съставлявали главната опора на Византия в жизнено важната тема. Това обстоятелство и вероятната им значителна численост ѝ дали и нейното име.

Постепенно обаче „македонците“ се сродявали и по този начин се примесвали със заварените роменизиранни елементи от античните поселения, с придошлите арменци и сирийци, а твърде естествено — и с проникналите в масови количества български славяни. Така се обяснява защо те в крайна сметка загубили своя облик. Един станали „ромен“, а други — българи. Тук заслужава да се спрем на косвения, но сам по себе си красноречив факт за запазеното значение на „македонците“ сравнително до късно време.

Византийските писатели от XI в. започнали да наричат Адрианопол (Одрин) Орестия или Орестиада. С това се разкрива, от една страна, запазеная спомен за етническата връзка на част от населението на темата с антична Македония, а, от друга страна — политическите тенденции на К. Багрянородни да намери опора сред тях. Наред със споменатия му вече стремеж да изведе произхода на неговата Македонска династия от арменския владетелски род на Аршаковците внимателният анализ на изворните известия разкрива преднамереното свързване на тема Македония и специално на средището ѝ — Одрин — с една от ядките на стара Македония — Орестия, а оттам и на споменатата византийска династия, основана от Василий I, с античния македонски царски род.

Твърде показателно е, че това преименуване започва и излиза също от кръга на компилаторите около Константин Багрянородни.

Продължителят на Теофан преплита легендата, разказана от Страбон за сина на Агамемнон, който (след като убил майка си Клитемнестра, защото коварно умъртвила баща му) завзел областта Орестиада (в Югозападна Македония), като ѝ дал името си и основал град, назван Орестийски Аркос.¹⁰³ Ето новата версия на легендата: изпадналът в голямо безумие след убийството на майка си Орест се изкъпал там, където се сливат трите реки — Хеброс (= Марица), Арзос (= Тунджа) и Артак (= Арда), и понеже се изцерил от болестта си, съградил на това място град, като го нарекъл на свое име.¹⁰⁴ След това император Адриан (117—138) разширил града с хубави постройки и го преименувал на себе си — Адрианопол.¹⁰⁵

Този украсен и преиначен разказ се подема от Псевдосимеон, който съобщава от своя страна, че императорът Василий I Македонинин „произхождал от Адрианопол в Македония, който по-рано се наричал Орестия от Орест, сина на Агамемнон“. След това той приповтаря разказа на Продължителя на Теофан.¹⁰⁶

Самият Константин Багрянородни използвал съчиненията на Марсий (съвременник и приятел на Александър Македонски) и др. обаче съобщава мъгляво и неясно само че Макета е част от Македония и „Орестия наричат Макета от Македон“.¹⁰⁷

Произволните твърдения на тези писатели се използват безкритично и стават ново предание, което се преразказва от много византийски автори през следващите векове (между тях е и Лъв Дякон)¹⁰⁸ или пък се дава само като проста констатация, че Адрианопол по-рано се наричал Орестиада. Като примери могат да се посочат Никифор Вриений,¹⁰⁹ Йоан Зонара,¹¹⁰ Никита Хониат,¹¹¹ Георги Пахимер¹¹² и дори иначе отлично осведоменият по антична история и география Никифор Григора.¹¹³

В действителност Одрин бил племенното средище на одрисите. Неговото най-старо засвидетелствувано име е Ускудама,¹¹⁴ докато император Адриан го благоустроил, укрепил и нарекъл на свое

име. Оттогава насетне в съчиненията на староримските и византийските писатели тази важна крепост се споменава като Адрианопол. От последната форма произлиза и българската — Одрин, защото явно е изместила тракийското име на града.

Обяснението за вмятането в литературно обръщение на измисленото име Орестиада за Одрин от страна на приближените до К. Багрянородни може да се потърси в неговия стремеж да изтъкне благородния произход на македонската си династия, опитвайки се да я свърже с владетелите на Стара Македония и Армения и умело използвайки етичската връзка на част от населението в тема Македония с тези две страни. Целта на К. Багрянородни била да се добие с историческа обосновка на властта си и същевременно да укрепи своя авторитет и си осигури подкрепата от страна на войнишкото население в тема Македония, което играло важна политическа и стратегическа роля във Византия.

В съзнанието на почти всички византийци жителите на тема „Македония“ ще да са били една по-обособена етническа група със свои подчертани особености. За това може да се съди по думите на първия византийски управител на Охрид Евстатий Дафномал към разгневеното множество българи след коварното убийство на Ивაც войвода по време на покоряването на България от Византия (1018 г.): „... Събрали мъже, никаква вражда няма у мене към вашия велможа и вие сами ще го кажете, защото той е българин, аз — ромей, и то не от тези, които живеят в Тракия и Македония (к. м., П. К.), а от Мала Азия, която е толкова далеч от нас — както знаят осведомените...“¹¹⁵ И някои други византийски писатели също подчертават по-особените качества на населението в тема Македония. Така например Михаил Псел, като говори за Лъв, по род Торник, изтъква, че „той живееше в Адрианопол [Одрин] и беше надъхан с македонска самоувереност...“ (к. м., П. К.).¹¹⁶ Йоан Зонара (по повод същата византийска междусоборца) бележи: „Македонците, които и по-рано били под негово [т. е. на Лъв Торник] влияние... и му възлагали големи надежди, го извели през нощта от Цариград и го завели в техния главен град Одрин... Македонците, които били свикнали да се подиграват, като видели императора [Константин IX Мономах — 1042—1055], едни от тях го обиждали в лицето, а други повели хора и като съчинили подигравателни песни, ги пеели и играели, като подкачали по земята...“¹¹⁷

Тези техни характерни черти се обуславяли от бежанския им смесен произход, но и от съзнанието, че са необходими на империята, от готовността за всякакви военни подвизи и приключения, които биха им донесли блага.

Изобщо у византийските писатели се срещат често изрази като „страната на македонците“,¹¹⁸ „македонската земя“,¹¹⁹ „македонските градове“¹²⁰ и др., което също подкрепя идеята, че тема „Македония“ през средните векове отново е една напълно обособена област, но вече в Тракия, и че там живеел едва ли не особен етнокон.¹²¹ Последният обаче по причини от разнородно естество не се покривал с античния под същото име — „македонци“. Преди всичко те представлявали само потомците на еленизираната част от древните македонци в старата провинция и на едно мнозинство гърци, обитавали Елада и другите области в едноименния диоцез, примесили се с присъединилите се към тях при бягството им провизантийски елементи от траки, илيري и други стари етноси. В Тракия те се сродявали и с различни групи населения от Изтока и естествено — със заселилите се вече в областта славяни.

Близко до ума е, че хан Крум поискал да използва именно това особено положение, за да обърне меча, насочен срещу България, тъкмо против врага, който го изковал. Само около едно десетилетие след създаването на тема „Македония“ и на нейните стратиотски поселения — през 813 г., българските войски, водени от този владетел, прекосили победоносно територията ѝ и достигнали Цариград. Одрин бил превзет през есента на същата година. Последвалите събития показват прозорливостта на хан Крум и на неговите съветници, както и усилията им да ликвидират тема „Македония“ като пречка за естествено-териториално разширение на България.

На първо място хан Крум се стремил също като византийците да намали чрез системно разселване ромейското население в двете теми.¹²² След превземането на гр. Дебелт в 812 г. той прехвърлил жителите му заедно с епископа им във вътрешността на страната. Когато на следната година паднала и одринската крепост, 10 хиляди войнишко население било изселено някъде в обширните отъждунавски владения на България, наричани от византийските автори *Βουλγαρία ἐκτείνων τὸν Ἰσθμὸν ποταμοῦ* или *πέραν τοῦ Δαυνοῦ ποταμοῦ*, и в другите предели на ханството. Третото масово преселение българите осъществили при настъплението на 30-хилядната си „обкована в желязо“ армия през зимата на 813/814 г. Тогава били пленени нови десетки хиляди души от византийската тема „Тракия“. Ние също не разполагаме със сигурни сведения къде била настанена византийската стратиот от първата и третата депортация, но обикновено се приема, че тези от втората били изпратени в ди. Бесарабия.¹²³

Едновременно с това обаче хан Крум се опитал да приобщи към българската държава останените по местата им жители на областта. На това обстоятелство пръв обърна внимание Иван Венедиков,¹²⁴ позовавайки се на сведенията в т. нар. „Втори Хамбарлийски надпис“¹²⁵. Този паметник, намерен при ди. с. Маломирово (Ямболски окръг), представлява едно възвание към населението на превзетата територия от темата със среднеч Одрин с предназначение да го запознае с промяната в управлението, в което се привличали видни местни първенци и се вънасяло спокойствие след масовите депортации.

Хан Крум образувал нова погранична област, организирана според обичая на прабългарите и

наречена с тяхната дума „сарак“¹²⁶. Той я поверил на брата си, но дясната ѝ страна командувал ичиргубонитъ Тук, а лявата — кавханът Иратис. Първата обхващала вероятно земите на север от средното течение на р. Марица, от Берое (дн. Ст. Загора) до неотгъждествената крепост Дултроини, а втората — на изток до Черноморското крайбрежие с Анхило (дн. Поморие), Дебелт (дн. едноименно село в Бургаски окръг), Созопол и Ранули (локализирано с т. нар. днес „Вълчаново градище“ при устието на р. Ропотамо).¹²⁷ За помощници на дясната началници на страните от саракта били придадени в подчинение бивши местни военачалници, които запазили и в българската войска свои византийски сан на стратег.¹²⁸ Християнският (календерен) облик на имената им (Леон, или Лъв, Вардан, Янис или Йоан, Кордил и Григора) не сочи непременно гръцки произход на посителите им. Твърде вероятно е да са били потомци на старото местно тракийско население или на колонизирани от византийската власт арменци, сирийци и др. етноси от Изтока, но не е изключено и на елинизирани бежанци от бившите провинции и диоцез Македония.

Особено показателен е фактът, че петимата византийски саноинци продължили да изпълняват и командните си функции. Очевидно хан Крум се опитал по този начин да привлече както тях, така и част от воинишкото население на тема Македония, като им възложил същите задължения към българската държава, каквито преди това изпълнявали във Византия.

Теофан Изповедник съобщава, че когато хан Крум превзел с обсада Дебелт през 812 г., той „преселил жителите му, които преминали на негова страна заедно с епископа [к.м., П. К.], а византийската войска от Опсикийската и Тракейската тема се разбунтувала“¹²⁹. Това известие е също едно важно указание, че българският владетел водел политика, която целяла да приобщи воинишкото население в тема Македония и да го противопостави на Византия. Той се възползвал от това и завзел „още по-голяма част от Тракия и Македония“¹³⁰.

За жалост прозорливата политика на хан Крум към византийските военни поселници в темите „Македония“ и „Тракия“ не продължила или пък не можела да бъде следвана от приемниците му. След неговата смърт (13 април 814 г.) започнали гонения против видни саноинци в присъединената към България тема „Македония“. Наказани били със смърт митрополитът на Одрин Мануил, епископът на Дебелт (чисто име вероятно било Георги¹³¹), на Никея (т. е. Никича, дн. Хавса) — Лъв, друг епископ на име Петър и мнозина светски първенец, между които военачалниците Леон и Янис.¹³² Вероятно не било достатъчно византийските стратоти от Одринско да бъдат изпратени подалеч от Византия — на север от Дунав, за да пазят северноизточните граници на България.¹³³ Единият от командуващите ги бил стратегът (стратилат) Кордил, а другият — синът му Варданес,¹³⁴ които може би са същите, упоменати в хан Крумовия надпис-въззвание.

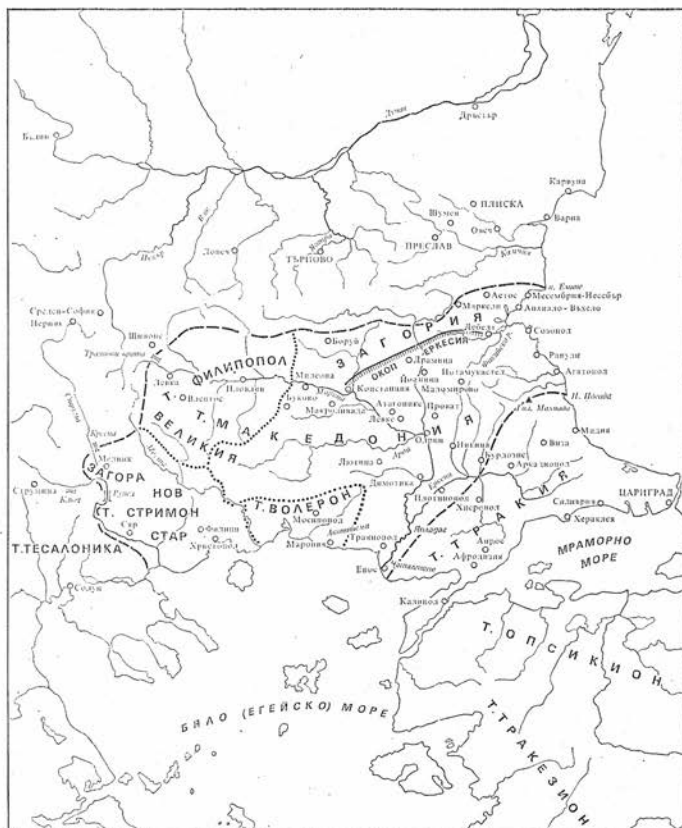
В историческата литература се правят различни догадки за причините, довели до промяна в отношението на българските управници към населението в бившата тема „Македония“. Съвременните византийски писатели представят погубените македонци за мъченици — разпространители на християнската религия сред езичниците славяни и прабългари. Това даде повод на някои сегашни автори да сметнат, че гоненията срещу византийското население в България са във връзка с верската дискриминация спрямо християните. Други историци съират вътрешнополитически причини и намеса на присъединеното население в борбата между прабългари и славяни.¹³⁵ Най-правилно ни се струва обаче обяснението, че за да предотврати стабилизацията на българската власт в тези територии, Византия може би е предприела военни нападения и настоячива агитация сред доскорошните свои военни поселници-стратоти с цел да възстанови тема „Македония“ — жизнено нужна ѝ за отбрана на столицата и като база за действия срещу България.

В подривната си дейност Византия била улеснена и от редица обективни фактори и преди всичко от обстоятелството, че т. нар. „македонци“ били християни и поради тази причина независимо от пъстрия си народностен произход се чувствували „ромей“, възпитани в духа на византийската цивилизация, с чувство на превъзходство над българите, които смятали за „варвари“.¹³⁶ В случая ще трябва да се има предвид и следното: 1) особенният характер на „македонците“, правещ впечатление и дори изтъкван от византийските писатели — с подчертаната си надменност и самоувереност¹³⁷ и 2) произходът на значителната част от тях — предимно бежанци от бившите провинции и диоцеза Македония, в съзнанието на които не може да не е била все още силна ненавистта към българите и славяните поради сравнително пресния спомен, че именно те са причината за изселването на делите им от старото отечество. Очевидно почвата за противобългарска пропаганда, подклаждана от Византия, била твърде благоприятна, когато се използвали неизбежно възникналите конфликти с ханската власт.

Според известията в изворите¹³⁸ Византия сполучила през 837 г. да организира бягството на „македонците“ от Отгъдлунавска България. Изпратените от император Теофил кораби навлезли по Долин Дунав и върали стратотите в територията на тема „Македония“. За тези събития ние разполагаме със сравнително обилни сведения благодарение на факта, че между изселените „македонци“ били родителите на Василий I, основател на т. нар. Македонска династия. След това неговият внук Василий II обаче получил прозвището „Българоубиец“, когато през 1018 г. завладял непокорената още част от царството — бившата антична Македония, носеща вече името „България“.

Тема „Македония“ била възстановена и укрепена със завръщането на изселеното ѝ воинишко население, за да бъде отново противопоставена през следващите столетия на българската държава. В другия параграф на тази глава ще се спрем на известията в източниците за нейното просъществуване.

ТЕМАТА МАКЕДОНИЯ В ТРАКИЯ КЪМ 800 г. И НЕЙНИТЕ ПРОИЗВОДНИ
ПРЕЗ СЛЕДВАЩИТЕ СТОЛЕТИЯ

Териториалният обхват на тема Македония е третият въпрос, чието изясняване си поставихме тук. Той е в зависимост от промените на българо-византийската граница и развитието на военно-административното устройство на империята в тази част от полуострова, съобразено преди всичко със задачите ѝ.

Тема „Македония“ е създадена подобно на малоазийските, възникнали чрез разоряване от най-ранните единици от този тип — Опсикион, Анатоликон и Армениакон.¹⁹⁰ За нейното образуване били отцепени западните предели на първоначалната балканска тема „Тракия“, като ѝ били придадени също и териториите, населени със славини, над които империята сполучила да възстанови своята власт през кампанията за „реконкиста“ през втората половина на VIII в.

Старата тема „Тракия“ била сведена почти до рамките на древната провинция „Европа“. Докато черноморските градове — пристанища на север от нос Иниада (древната Тиниада, дн. на турски Игнеада) — Месемврия — Несебър, Анхило — Въхело (дн. Поморие), Созопол и Агатопол (дн. Ахтопол) — винаги били издази за задземяето си — Северна Тракия, то Мидия (дн. Къикьой) и останалите малки пристанища на юг до Босфора са свързани по същия начин с Югоизточна

Тракия и Цариград. По тези естествени природогеографски и икономически причини северозападната граница на провинцията „Европа“ още през античността минавала между нос Иниада и устието на Марица при гр. Енос (дн. Енез) или по-точно: през високата част на Странджа пл. (вр. Голяма Махида 1031 м надморска височина), Хайроболските възвишения с Яйладаг и Хисарлъд аг (Чатаалтепе), източно от последния град. Странджанското бйдо отделяло „Европа“ от „Хемимонт“ а останалите височини — от „Родопа“¹⁴⁰. Така в тема „Тракия“ останали градовете Мидия, Визие (дн. Визе), Аркадиопол (дн. Люле Бургас), Силиврия, Афродизия и др., а средището ѝ било в Хераклея (дн. Мармара Ереглиси) — средището на митрополита на епархията „Европа“.¹⁴¹ По общо правило стратегът резидирал в едно и също укрепено средишно населено място с владиката.¹⁴²

При това положение новообразуваната тема „Македония“ обхващала земите на северозизток от така ограничената тема „Тракия“ и на изток от черноморския бряг — между носовите Емона (дн. Емине) и Иниада, т. е. т. нар. от византийските автори „Горна“ и „Приморска“ Тракия, а от българите — „Поморие“.¹⁴³ Басейна на Марица с долното течение на притока ѝ Регина (дн. Еркене), както и Родопите с Беломорската низина. Всъщност това била територията на античните и ранновизантийските провинции Първа и Втора Тракия, Хемимонт и Родопа. В нея влизали освен средището Одрин¹⁴⁴ и големите градове по Черноморието (Месемврия — Несебър, Анхало — Въхело,¹⁴⁵ Созопол и Агатопол), а по долината на Марица — Пловдив,¹⁴⁶ Траянопол (дн. Лутрас, Дедеагачко, дн. Александруполско¹⁴⁷) и др.

При своето развитие през следващите столетия променливи били само северната и западната граница на тема „Македония“, и то в зависимост от обхвата на византийската власт или поради учредяването на нови теми. Трудно е да се определят пределите ѝ в тези посоки през началните години от нейното съществуване, защото от оскъдните сведения в писмените извори не е ясно дали при обиколката си в Северна Тракия императрица Ирина и синът ѝ Константин VI, въпреки че разполагали с мощна армия, която ги придружавала, могли да задържат Вероя (дн. Ст. Загора) и Филипопол (Пловдив), до които стигнали. При положението, че след неуспешните военни действия от 791—792 г. бил сключен мир, който може би възвръщал Загория на България, Вероя следва да се изключи от началната територия на темата. В такъв случай при нейното създаване северната ѝ граница не минавала по билото или южните поли на Средна гора и Източна Стара планина, а по Ихтиманска (Западна) и Сърнена Средна гора, Чирпанските възвишения, десния бряг на Марица до Милеона (дн. с. Ябълково, Хасковски окръг) и Константиц (дн. Симеоновград), а оттам по линия, свързваща последната с Месемврия на Черно море.¹⁴⁸ Възможно е обаче Византия да е присъединила Вероя с областта Загория при похода срещу България в 807 г. през управлението на император Никифор I Геник.

С освобождаването при действията на хан Крум в 809 г. на Сердика — Средец (дн. София) заедно с полето му и долината на Горна Струма и със задържането на Филипопол под ромейска власт (до присъединяването му към България през управлението на хан Маламир) западната граница на тема „Македония“ достигала прохода Траянови врата (под връх Еледжик), или античния Succs,¹⁴⁹ и включвала клисура „Стримон“. В общи черти тя съвпадала със старата източна граница на префектурата Илирик по р. Места или Струма.¹⁵⁰

Клисура „Стримон“ вероятно била образувана като малка единица около 688 г. (когато Юстиниан II Ринотмет достигнал Солунско) и придала в подчинение на стратега на темата „Тракия“.¹⁵¹ Тъй като през VIII в. на територията ѝ (в планинския район между Рупелския пролом и Мелик¹⁵²) и по долината на Струма съществувала независима от империята Склaвиния,¹⁵³ т. е. княжение на племето струмци, при образуването на тема „Македония“ тези земи не влизали в нейните предели.

Опитът на империята да установи контрола си там бил осуетен с разгрома, нанесен от български отред на изпратената армия, и гибелта на стратега на тема „Тракия“ Филип през 789 г. Вероятно едва в самото начало на IX в. Цариград могъл временно да постигне целта си, и то по-точно в междуречието на Долна Струма и Места, защото при император Никифор I Геник, изглежда, били направени опити да се подсилат ромейският елемент с колонисти във Филипи и в други населени места в Беломорието. Така само може да се допусне, че тогава и тази територия, както и Боруй със Загория, била придала към тема „Македония“. Това обаче било за кратко време, тъй като Теофан Изповедник съобщава, че при действията на българската войска начело с хан Крум на юг по Струма в 808—809 г. населението на Анхало — Въхело, Вероя — Боруй, Филипопол — Пловдив, Проватон (дн. с. Правди, Одринско), Малка Никсея — Ницица (дн. Хафса), и Филипи (при дн. с. Фотолвос, между градовете Драма и Кавала) забягнали панически преди още те да бъдат достигнати от българската войска.¹⁵⁴

Видният френски византолог Пол Льомерл допуска, че още в края на хан Крумовото управление (по време на император Михаил Рангаве и Лъв Арменец) град Филипи бил в български ръце. Той се позовава на непряки сведения — по данни от житието на Григорий Декаполит (който към 815—820 г. попаднал на пирати-склавини при устието на Струма) и заключава, че по това време Византия не владееела вътрешността, а само Христопол — Морунец (дн. Кавала), а при нападенията си склавините достигали свободно до самия морски бряг. Затова Григорий не минал през Филипи и по Виз Егнация, а свил на юг през Пиерия. Ромейската администрация следяла зорко върху движението и издавала специални паспорти, за да се премине през териториите, контролирани от склавинските племена.¹⁵⁵ Очевидно империята се опасявала от външения и се стремела да предотв-

врати проникването там на люде, които биха предизвикали брожение.¹⁵⁶ Друго косвено доказателство, че земите по Средна Струма до Сидера (т. е. Рупелския пролом) са влизали в пределите на българската държава още при хан Крум или най-късно — при Маламир,¹⁵⁷ намираме в известието на Йоан Зонара, че преди княз Борис I именно Сидера „по-раго разделяла земите на ромей и българя...“¹⁵⁸

При действията си българската войска начело с хан Крум достигнала стените на Цариград и бреговете на Бяло и Мраморно море. По този начин тема Македония фактически била унищожена, а на „Тракия“ — нанесени тежки вреди. Военновременната българо-византийска граница обаче била уредена от сина му Омуртаг (814—831), който след неуспешните си военни действия тръгнал по пътя на преговорите, за да осигури тила си при разрешаването на откритите въпроси с Франкската държава. Затова той сключил през 814/15 г. 30-годишен мир с империята. Трасето на новата българо-византийска граница се очертава от текста на надписа, намерен край с. Сечиче (Шуменски окръг), от сведения в хрониката на Михаил Сирийски и др. донии. То започвало от Черноморския бряг на юг от Мандренското езеро, за да остави Дебелт, Месемврия — Несебър и Анхиало — Вълхело в България, следвало Медни рид и левия бряг на Факийската река (или северните предпланини на Странджа) до крепостта Потамакустел (при дн. с. Воден, Ямболски окръг), откъдето се насочвала приблизително по днешната българо-турска граница по Дервентските възвишения, за да мине между Сакар планина и Дервишка могила, „между многото бродове“ (по всичко изглежда на Мариичните притоци) и между Балзина (дн. с. Главан в Старозагорски окръг) и Агатоники (дн. с. Оряхово в Хасковски окръг), по западните склонове на Сакар планина до Левке (дн. с. Левка, Хасковски окръг) и Констанция (дн. гр. Симеоновград). След това границата съвпадала вероятно със старата от времето на хан Тервел: по п. Марица към Макроливада (дн. с. Узунджово в Хасковски окръг, по Чирпанските възвишения или Рахманлийската река към Сърнена и Сълдинска (Средна), но се отклонявала по Западна (Ихтиманска) Средна гора, за да остави придобитото при хан Крум Софийско поле и продължавала по западния дял на Родопите, Рила и Пирин.¹⁵⁹

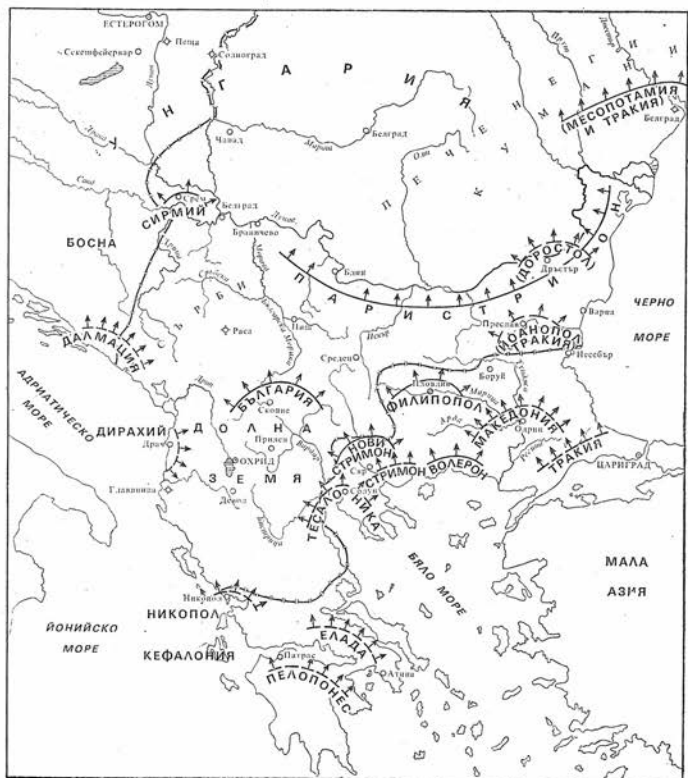
С овладяването от българите на черноморските градове-пристанища с част от Странджа, областта Загория и масивите в Западните Родопи, Рила и Пирин империята загубила в значителна степен предпоставките си възможности за нападателни действия, както по времето на Константин V Копроним и Никифор I Геник. Усилването на българската защитна система по суша променила съотношението на силите в полза на Плиска и преградила пътищата на Византия към старопланинските проходи и Вътрешната (Средищната) област на България, докато възможностите на българите да нанасят удари върху имперската столица и да ограничат византийската „реконквиста“ на Балканите значително нараснали. Новата гранична зона на империята се приближила към Цариград. Тя била принудена да организира защитата на столицата си по линията Агатополис — Потамакустел — Дервишката могила и Одрин — Левке — Агатонике — Констанция — Макроливада — Милео — Пловдив и родопските крепости — Христополис и Солун.¹⁶⁰ Територията на тема „Македония“ била много намалена, а и войнишкото население в значителна степен разстроено и пръснато след депортациите в различните предели на обширната българска държава.

При наследника на хан Омуртаг Маламир (831—836) тема „Македония“ понесла нови удари. По повод някакво нарушение на мира от страна на империята българските войски опустошили крепостите Проватон и Бурдозис (дн. гр. Бабаески) в Одринско и завзели земите по северните склонове на Родопите с Пловдив, както новият български владетел обявява това в мемориален надпис, намерен в Шумен.¹⁶¹

Новото намаление на територията на тема „Македония“ било съчетано с противовизантийски движения сред славянските княжения в дн. Македония. През управлението на хан Пресиян (836—852) много от тях се присъединили доброволно към държавата на своите съплеменници. Като противовъздействие империята пренесла с кораби от откъднуднаващи владения на България отвлечените стратиоти от тема „Македония“, за да възстанови войнишкото ѝ население и изпратила срещу смоляните значителна армия, начело с кесаря Алексий Мозеле, който превърнал Христополис — Морунец (дн. Кавала) в своя база. Пол Льюмерл приема, че по това време (между 831 и 838 г.) била възобновена калусурата Стримон,¹⁶² по-късно превърната в тема. Византия трябвало да се задоволи с този скромнен успех, който не могла да разшири, тъй като хан Пресиян подпомагал смоляните и достигнали с армия, командвана от кавхан Исбул и ичергубоила, град Филипи и Беломорския бряг.¹⁶³ По този начин сухопътната връзка между Солун и Цариград била прекъсната.

Империята сполучила да заздрави тема „Македония“ едва със сключението през 864 г. с княз Борис I „дълбок“ мир, по силата на който новата граница с България започвала от нос Емине на Черно море и вървяла по Еминската и Мала Айтошка глина (за да остави градовете Месемврия — Несебър, Анхиало — Вълхело, Дебелт, Аетос и други градове и крепости от Горна или Приморска Тракия в пределите на империята), продължавала по Карнобатските възвишения, Бакаджиците и северозападните разклонения на Странджа, пресичала Тунджа — западно от епископските градове Яница (дн. Елхово) и Драмица, за да мине по източните склонове на Манастирските възвишения и Сакар и по десния бряг на Тунджа. Тук границата съвпадала с тази при хан Омуртаг в участъка от точката между Сакар и Дервишка могила към Констанция, Макроливада и Милео, които заедно със споменатите епископски седалища продължавали да бъдат във Византия, а по-нататък — с границата при хан Маламир, т. е. следвала северните склонове на Родопите, оставйки епископите Буково (дн. с. Пилашево), Влептос (дн. с. Костандово, Пазарджишки окръг), Левка

ВИЗАНТИЯ В БОРБА ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА СВОЯТА ВЛАСТ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ
(VII—XI в.). ВИЗАНТИЙСКОТО ТЕМНО УСТРОЙСТВО НА БАЛКАНИТЕ

Граници на България през изграждането на Самуил (997—1014) — към 1000 г.
Византийски теми, създадени:
МАКЕДОНИЯ преди забравянето на България през 1018 г. (ИОАНОПОЛ) между 972 и 1018 г. БЪЛГАРИЯ след 1018 г.

(дн. Белово) и Великия също под ромейска власт. По на запад границата вероятно минавала по билата на Рила, Пирин, Славияка и Беласица, като епархията на смолянците и Великия спадали към Византия, а голямата част от Драгунития и другата Загория (между Рупелския и Кресненския пролом)¹⁶⁴ — към България.¹⁶⁵

По това време била организирана темата „Стримон“, за която цел била отделена територията на тема „Македония“ на запад от р. Места и Западния дял на Родопския масив.¹⁶⁶ Нейното предназначение било да осъществява връзка със създадената вече през началото на IX в. тема „Тесалоника“,¹⁶⁷ която се явявала приемник на префектурата „Илирик“ и заедно с нея трябвало да спира напора на българите към Бяло море. Главният град на тема „Стримон“, изглежда, бил Сяр, но когато бивал вън от пределите на империята, Христонопол ставал средището ѝ.¹⁶⁸

Изграждането на цяла система от теми както в тази област, така и в останалите във вътрешността и по крайбрежията на Балканите не било само отбранителна мярка на империята. То показва един процес на постепенно възстановяване на властта ѝ, прекратена със заселването на славяните. Целта на тази политическа „реокупация“ била и тяхната реелинизация с помощта на кръста. Противоедействието на България срещу денационализацията на славяните е мисията на

Климент Охридски в дн. Югоизточна Македония като „първи епископ на български език“ в епархиите на драговитите и Великия.¹⁶⁹

Друга част от тема „Македония“, която била откъсната и въздигната в тема е областта Волерон. Тя обхващала земите, обградени от север с Родопите, на юг с Бяло море, на запад с р. Места и на изток — с планинския хребет Аконитиса между градовете Марония и Траянупол (дн. Лутрас).¹⁷⁰ Последният град останал в тема „Македония“. Средичето на „Волерон“ било в Мосинопол, сега развалините Месникалеси до дн. гр. Гюмюрджина, преименуван на Комотини. Темата възникнала по-късно и отначало била съставка на Стримонската, или по-скоро като една от трите части на обединената военноадминистративна единица — тема „Волерон — Стримон — Тесалоника“ *Βολερὸν, Στρίμων καὶ Θεσσαλονίκης* под общото управление на военачалник със седалище в Солун. Най-ранното споменаване на Волерон като отделна единица, макар и не съвсем сигурно, е от 1039 г.¹⁷¹ Това обединение станало при административното преустройство след покоряването на Българското царство в 1018 г. При друга реформа през последната четвърт на XI в. „Волерон“ била отделена като самостоятелна единица, а „Стримон“ променил името си на „Серес“, но в края на XII столетияте трите области били отново обединени.¹⁷² Това състояние се запазило и през периода между завладяването им от кръстоносците и турците, но с известни промени до 1324 г., когато темата „Волерон“ се отделила отново за късо време.¹⁷³

От тема „Македония“ била откъсната още една част от територията ѝ — Пловдивската област. Тя образувала темата „Филипополис“, която заедно с „Волерон“ играла ролята на база при операциите на император Василий II Българобоец срещу запазилите свободата си западни български земи, където комитопулите организирали съпротивата срещу нашественика. Първото известие за нея е откъм 1000 г., когато Василий II назначил за стратег на „Филипопол“ протоспатарият Никифор Ксифия. Последният взел дейно участие в похода за повторното завладяване на Преслав и Плиска в 999 г.¹⁷⁴ След това вече като стратег на Пловдивската тема Н. Ксифия се отличил в операциите срещу западните области на България: в сражението в теснината Ключ през 1014 г. (когато именно той замислил и извършил съдоносния обход на Самуиловата войска)¹⁷⁵, в Мъгленската област (на следната година, действайки заедно със стратега на тема „Тесалоника“ К. Диоген)¹⁷⁶, срещу Средечкия комитат¹⁷⁷ и в Сърбия и Соск (вероятно дн. с. Съботско, преименувано на Ардея, в Мъгленската област) през 1019 г.¹⁷⁸

Темата „Филипополис“ съществувала и през 1083 г., тъй като в съставения от византийския вельможа Григорий Бакуриани тлик-устан за основаания от него Бачковски манастир дарените недвижими имоти са посочени в нейните предели.¹⁷⁹

В Ескуралската тактика (наричана още и на името на откривателя и издателя ѝ Н. Икономидис), съставена между 971 и 975 г., проличава, че в Одрин било седалището на дук, а от тема „Македония“ била отделена и стратегията „Вероя“, която обхващала старата област Загоре и части от античните провинции Първа Тракия и Хемимонт.¹⁸⁰ Според нас дукът е стоял начело на тема „Македония“ и дъщерните ѝ „Филипополис“ и „Вероя“, а вероятно и на още други единици — може би темата „Тракия“.¹⁸¹

Присъствието в споменатата тактика на още един сановник със същия висок ранг и в Солун подсказва, че двата най-значителни имперски града в Европа са били среднища на по-големи обединения. Н. Икономидис смята, че Одринското дукство била новооснована военноадминистративна единица, като в картата си на европейските владения на Византия той означава и „Македония“. Потвърждение, че темата продължила да съществува, като според нас е била само преустроена в дукство, на което се подчинявали във военно отношение съседни единици, намираме у Скилица — Кедрин. Той съобщава, че в 1050 г. Константин Арианит бил одрински дук и магистър на Запада, събрал „македонските войски“ (т. е. от темата с това име) и ги повел заедно с тези от други единици (наред с „македонците“ се споменават и „тракийците“, т. е. опълчението от темата „Тракия“).¹⁸² Също така и Михаил Псел съобщава за друг магистър Пот, управлявал Тракия и Македония, а съществуват и други източници, които споменават за тях като обединение и след това.

Несъмнено тема „Македония“ продължила да функционира и през XI и XII в., за което свидетелствуват писмените (наративни и епиграфски) паметници, които вече сме привели (като надпис от 1069 г., открит при Траянупол в Тракия) или на които се спираме по-подробно в следващия параграф на тази глава: надписът от 1006/1007 г., намерен в Егрек (Мала Азия); споменаванията в творбите от същия XI в. на Михаил Псел, Теофилакт Охридски, Никифор Вриений (сам родом от Одрин и затова наричан „македонец“), неговата съпруга Анна Комнина, Михаил Аталат и др., както и в документи, например в дарствената грамота в полза на М. Аталат, издадена в 1074 г. от император Михаил Дука,¹⁸³ завещанието от 1093 г. на курулалата Симватий Бакуриани (брат на основателя на Бачковския манастир) и др. От XII в. разполагаме с известия за темата у Й. Зонара, Й. Кинам, Мих. Глика, Конст. Манасий и др. Последното ѝ сигурно споменаване е във византийско-венецианския договор от 1199 г.¹⁸⁴ Вероятно тя била унищожена заедно с империята от кръстоносците в Четвъртия им поход през 1204 г. Дали е просъществувала обаче след възстановяването ѝ в 1261 г. липсват сигурни сведения.

* * *

Независимо от промените в териториалния си обхват при отделянето на някои покрайнини при преустройствата или изместванията на имперската граница тема „Македония“ изиграла важна

роля в историческото развитие на източния дял на Балканите, а, както ще видим от приведените в следващия параграф изворни известия и други паметници, тя наложила името си като областно географско понятие за почти цялата ѝ първоначална територия, т. е. на по-голямата част от Тракия: между Същинска Средна и Сърпена Средна гора и Източна Стара планина от север, Черно море — от изток, Странджа планина и възвишенията, съставляващи вододела на Маричиния басейн и Мраморно море — от югоизток, Бяло море — от юг, и Ихтиманска Средна гора, Септемврийския рид, Рила и р. Струма — от запад. Нещо повече — както може да се съди от по-късните свидетелства — то се запазило в Маричиния басейн в Тракия по традиция от средновековието не само след унищожаването на темата и османо-турското завоевание, но отгласял му се долавя дори и в началните десетилетия на нашия век.

3. МАКЕДОНИЯ — ОБЛАСТНО ИМЕ НА ЧАСТ ОТ ТРАКИЯ ОТ IX В. ДО ЗАВЛАДЯВАНЕТО ѝ ОТ ОСМАНСКИТЕ ТУРЦИ ПРЕЗ XIV В.

Коренните терминологични изменения в макротопонимията и историческата география на Балканския полуостров били вече напълно утвърдени с укрепването на тема „Македония“ в антична Тракия. То съвпаднало с мирното обхващане на значителна част от територията на древната и ранновизантийската провинция Македония и едноименен диоцез от българската държава. Последната им дала своето име „България“, но населението ѝ (когато било нужно да се уточни) ги нарекло „Долна земя“. Под името „Македония“ след 800 г. вече определено се разбирало само частта от старата провинция и диоцез Тракия — Маричиния басейн, където се простирала територията на тогавашната византийска военноадминистративна единица — темата „Македония“.

Това проличава от прегледа на средновековните документи, книжнина, картография, епиграфски, сфрагистични, хералдически и други паметници, където от IX в. насетне се явява името „Македония“. За по-голямата ясна част не ще се спрем на тях по хронологичния им ред, но по групи според народностната принадлежност на авторите или съставителите. Ще започнем естествено със запазените и достигнали до нас старобългарски писмени паметници, а след това ще посочим, някоя от византийските, сръбските и др. на околните народи, а също и на по-далечни — западно-европейските, близкосточните (арабски и персийски) и други извори.

Естествено нито е възможно, нито пък нужно да приведем или анализираме абсолютно всички случаи в източниците, където от IX до XIV в. включително се явява името „Македония“. Ето защо ще се задоволим с по-типичните, които са достатъчни, за да изяснят смисъла и териториалния му обхват през казания период. Ще се спрем на употребата на този термин само в случаите, където в изворните и другите известия не е спомената изрично темата, но при анализа се изяснява, че се отнася до нейната територия или като областно име на част от Тракия.

* * *

Не разполагаме с голям брой преки свидетелства как българите наричали земите на юг от Старопланинската верига, включваща и предпланината ѝ Средна гора, според старото схващане, че била част от масива ѝ. Преди всичко, както е известно, поради превратностите в историческата съдба на българския народ и неговата държава твърде малко от средновековните му паметници на културата са оцелели и достигнали до нас, защото били унищожени през продължителните периоди на византийското и османо-турското владичество¹. При осъществяване на домашни, старобългарски източници едно косвено свидетелство е областната номенклатура, която употребяват чужденците, защото се предполага, че в много от случаите са я научили пряко от обитателите на Балканите, в това число българите и техните съседи.

Първоначално старата българска книжнина била предимно преводна. Дори и оригиналните творби на българските писатели, появили се веднага след въвеждането на българославянската писменост, са изпитали чрез официалната църква силното влияние на византийската литература. Те се придържали повече или по-малко към нейните образци и така възприели някои византийски стилилни похвати и склонността към архаизации, особено що се отнася до традицията на римската и елинската географска номенклатура, в това число и макротопонимите.

Това се наблюдава най-отчетливо в по-старите паметници, като например Краткото или Приложно житие на Климент Охридски от Димитър Хоматин² и Второто житие на Наум Охридски³. В тях страните (областите) са наречени според античните имена на провинциите Мизия, Илирик, Панония, Далмация, Тракия, Европа и т. н. По характер тези религиозни произведения спазват консервативния дух, който е характерен за средите около църквата и във Византия. Въпреки това употребата в житието на Климент Охридски на термина „македонска страна“ наред със Солунската дава основание да се приеме, че те означават тогавашните теми „Македония“ и „Тесалоника“ (Солун). Още повече, че те са дадени след по-общото посочване на провинциите Панония, Далмация, Тракия и Илирик.⁴

Във второто житие на св. Наум името Македония изобщо не се споменава. Когато се говори

за областта Македония в днешния ѝ смисъл, се употребява „страна Лихнидонска“, т. е. Охридска⁸. Това трябва да се свърже с посочената по-горе грамота на Константин Тих-Асен, старобългарския превод на Манасиевия летопис и др., където се говори за „Долна земя, Охридска“.

През средновековието в българските паметници името „Македония“ не се употребява нито в класическия, нито в съвременния ѝ смисъл, защото народното име „Долна земя“ или „Долна България“ било по-силно от термините на военноадминистративното деление. Когато обаче било необходимо да се уточнят по-малки части от обширната „Долна земя“, се взимало предвид военноадминистративното устройство. В това именно се изразявало значението на последното при дадени случаи. Тези по-малки области обикновено носели името на средичето си, какъвто е посоченият по-горе случай с Деволяския комитат и др. В Долна земя такива областни центрове на комитати през Първото българско царство и на хори през Второто били Скопие и Деволя, но също тъй и Прилеп, Сяр, Охрид, Злетово и др.

За частите малкото избегнали унищожение и достигнали до нас документи на българската царска канцелария, между които са двете грамоти на цар Иван Асен II от около 1230 г., могат ясно да потвърдят това. В грамотата за привилегии на дубровничаните например се изброяват хорите в обширната българска държава, между които Скопската, Прилепската и Деволяската наред с Арбанашката земя (дн. Албания) и Солун.⁹ С присъединяването на Одрин и Димотика територията на тема „Македония“ очевидно била включена към българската държава. От упоменаването на тези два града⁷ може да се сди, че и те били средища на новообразувани административни единици, които наред с българските термини „страна“ или „област“ носели и равнозначния византийски „хора“⁸.

В грамотата, дадена на Ватопедския манастир (Света гора), подареното село Семалто (дн. Шемолто, преименувано на Микрон Сули, Зияховско, сега Неа-Зихин) се определя, че лежи в Сярска „страна“⁹, от което съдим, че Сяр бъл също административен център в България през царуването на Иван Асен II.

В Станиславовия пролог, като се говори за Лесновския манастир, определя се, че към 1330 г. той е в Овчеполската област, Злетовската хора.¹⁰

По-късно в смисъл на тема „Македония“ се употребява в приписката на последния лист от славянската редакция на разказа за избитите християни по времето на хан Крум, поместен в един ръкописен пролог от XVI в.¹¹ В изрече „Българе . . . изыдоша въ Македонію и Сѣрхию . . .“ без съмнение трябва да се разбира двете византийски теми — Тракия и Македония, респ. Югоизточна Тракия, защото именно там бил театърът на военните действия при похода на хан Крум до Цариград в 913 г. Авторът на приписката вероятно черпи сведенията си от по-стар източник, за което може да се сди по споменаването на Дукум и Диценг.

Като се има предвид, че по това време дн. Македония е в българските предели, в същия смисъл (на тема) трябва да се разбира терминът „Македония“ в двете жития, където се говори за похода на цар Калоян в Тракия през 1206 г., а именно: на св. Сава (написано от Теодосий)¹² и Проложното на св. Иларион Мъгленски — вероятно от XIII в.¹³

Съдържането, което средновековният българин влагал в термина „Македония“, става още по-ясно от житието на същия светия, написано от патриарх Евтимий Търновски. При разказа за земите, които цар Калоян отвоювал от ромеите, той пише: „ . . . Тогава [цар Калоян], който беше много храбър, завзе немалка част от земите на гърците — Тракия, наричана и Македония (Фракия глагола и Македония), също и Трибалия и Далмация, освен тях и Неада (вероятно Средна Гърция? и Елада), и още и Етолия . . .“¹⁴

Изобщо най-видният писател от златеа на средновековната нй държава употребява навсякъде името „Македония“, когато говори за територията на темата. Това се вижда и от друго негово агиографско произведение — за св. Петка.¹⁵ По реда на изброяването на земите, които цар Иван

Асен II е владял, под въве Македонские се подразбира цялата Македонска тема, защото следват Сяр, Атон, Солун с цяла Тесалия, Трибалия, Далмация, Арванитската земя и Драч,¹⁶ т. е. очертава се осященостен от него териториално разширение на България. Не се споменават владенията от предшествениците му Горна България (дн. Северна България с Добруджа, Моравско и Белградската област) и Долна земя — Македония.

От разказа на Исаия Сярски по повод Черноменската битка от 1371 г. и разоренето на Македония¹⁷ от турците следва да се заключи, че под това областно име също трябва да се разбира темата, т. е. Одринска Тракия. На същия автор се приписва¹⁸ и Анонимната българска хроника от началото на XV в., където под „Романия“ и „Македония“¹⁹ очевидно се има предвид Тракия.

Географската номенклатура от оригинала, общо взето, се спазва в старобългарските преводи на византийски летописни произведения. Наистина в някои случаи българският книжовник заменя някои термини, например: „славяни“ с „българи“, „Адрианопол“ с „Одрин“, „Салоника“ със „Солун“ и пр., но иначе се придържа към употребените от византийски автор областни имена. Това наблюдаваме както с античните топоними, с които си служи Йоан Малала в своята „Хронография“, така и с изменените през средновековието поради създаването съответно към 681 и около 800 г. на византийските теми, значения на областните географски имена „Тракия“ и особено „Македония“, включително и „тракиец“ и „македонец“ за обитателите на тези военноадминистративни единици. Примери в това отношение са преводите от X в. (по времето на цар Симеон или на цар

Петър) на летописа на Георги Амартол, както и в извършените през XIV в. (през управлението на цар Иван Александър-Асен) „Описание на света“ на Симеон Логотет, „Съхранена история“ на Йоан Зонара и „Историческо сказание“ на Константин Манасий и др. Българските преводачи е спазил и предал дори употребения термин от Георги Амартол (при явния му стремеж да архаизира) „Македид“ за територията на темата „Македония“, т. е. за Одринско, по повод разказа му за бунта на княз Михаил срещу братя си цар Петър към 930 г.¹⁹

От приведените примери се изяснява, че в българските книжовни творби името „Македония“ не се е употребявало в класическия му и днешен смисъл. След IX в. то все по-отчетливо се налага като име на Тракия както в книжовния език, така и в живата реч на българското население, ако се съди по споменатото пояснение на патриарх Евтимий — „Тракия; наричана и Македония“.

Особено значение за изясняването на този въпрос е разглеждането преди всичко на византийските, а след това и на западните източници, тъй като Маричината низина е била дълго време под властта и на Византия, а за кратко време — и на Латинската Цариградска империя.

Най-напред ще се спрем на византийските писмени извори.

Както вече споменахме, *Теофан Изповедник* (съставил Хронографията си между 810 и 815 г.) ни е оставил първото изрично съобщение за съществуването на тема „Македония“.²⁰ Естествено той е бил наясно по отношение новите имена на областите в империята — „Склавинии“ за дн. Македония, и „Македония“ за Маричиния басейн. Все пак обаче е необходимо да се изяснят и други пасажки от труда му, където се среща името „Македония“. Съобщенията му, че българите при хан Крум завзели още по-голяма част от Тракия и Македония и че християните побегнали, като изоставили Анхиало, Вероя, Никей, Проват, Филипопол и Филипи,²¹ безспорно трябва да се свържат с тема „Македония“, защото изброените крепости по това време били в пределите ѝ. Другото споменаване на Македония (по повод битката при Версинкия и преземането на Одрин от българите през 813 г.) също не може да буди съмнение, че се отнася пак до темата.²²

Приблизително от това време разполагаме с един друг официален акт, който ни разкрива употребата на термина „Македония“. Това е използваното вече от нас писмо от 10 април 824 г. на византийският император Михаил II Балба (820—829) до франкския император Людовик Благочестив (778—840), изпратено по повод въстанието на Тома Славинина (821—829 г.). Между другото в него се казва: „... по той [Тома], както бе казано по-горе, имаше голяма военна сила от [наши] врагове не само от тия, които споменахме по-горе, но също така от областите [всичко теми, б. м., П. К.] на Азия [погрешно в превода — Мизия] и Европа, Тракия, Македония, Тесалоника и от околните Склавинии ...“²³ Тук името на темата Македония се употребява като областно за територията ѝ, а не за старата провинция Македония. Последната е дадена с тогавашното ѝ име — „Тесалоника“ (също Тракия — като теми, създадени съответно след 681 г. и в началото на IX в.) и „Склавинии“ (като събирателно за териториите, населени с независими от империята славяни от българската група).

През първата половина на IX в. имената на новите военноадминистративни единици навлизат вече широко във византийската практика и книжнина. Например в писмо до заточения на о. Лемнос сакудийски игумен Платон *Теодор Студит* (759—826), въпреки склонността си да архаизира (нарича напр. Касандра с античното ѝ име Палене), говори за „Солунската област“, но не я назовава със старото ѝ име Македония.²⁴

Анонимният автор, описващ събития от 811 г. до 820 г. (вероятно написал съчинението си скоро след това),²⁵ и *Георги Монах* (Амартол=Грешник, писател от времето на император Михаил III, 842—867 г.) в хрониката си от сътворението на света до 842 г.²⁶ като говорят за жителите на темата, ги назовават според нейното име, т. е. „македонци“.

Друго по-ранно известие за „Македония“ в Тракия се съдържа в житието на *Петър от Армоа*, съставено наскоро след смъртта му — 837 г., но във всеки случай преди средата на IX в. В него се споменава за епископа на Анхиало, който град се намирал в Македония.²⁷

Явяна на господстващата в църквата консервативен дух обаче подведомствената ѝ йерархия не само през IX, но и през следващото столетие продължава да се придържа към старото административно деление на империята. Това особено ясно се вижда от т. нар. *Notitiae episcopatus*. В тези списъци епархиите носят имената на много от несъществуващите вече римски и ранновизантийски провинции. Това, разбира се, може да се отнася и на придържането от страна на съставителите към по-стари образци. Затова в списъците от времето на патриарх Никифор (806—815) епархиите все още носят имената Родопа, Европа, Мизия, Македония, Първа, Тракия, Хемимонт,²⁸ въпреки че това административно деление отдавна било приключено и отменено с образуването на теми и особено след териториалните промени.²⁹ Същото се наблюдава в т. нар. „Василева нотичия“ от средата на IX в.³⁰ и в съставената през управлението на император Лъв VI Мъдрия (886—912), датирана към 901—902 г. Според нас тя е изготвена около 890 г., т. е. преди конфликта между България и Византия поради преместването на тържището на българските търговци от Цариград в Солун.³¹ Докато в последния списък Тесалоника е показана вече в Тесалия, то Адрианопол (главният град на тема „Македония“) все още се сочи в Хемимонт, а Филипи — в Македония.³² Еднакво е положението и в епархийския списък, известен под името *Nova factica* и съставен по времето на император Константин Багрянородни (913—959) или, както приемаме по-точно, към 940 г.³³ В нотичията от времето на император Йоан Цимисхий (969—976), съставена преди 972 г.,³⁴ съзираме вече известно отражение на новото темно устройство. Наред с поставя-

нето на Тесалоника „в епархия Тесалия“³⁵ при някои архиепископи е налице частичното отпадане на имената на старите епархии. Обяснението е, че те вече съвсем загубили значението си. Между последните само Сяр е показан в „Македония“.³⁶ Забелязват се дори и обърквания — например, митрополитът на Филипи се причислява към епархията Родопа, 37 докато в предишните списъци е даван винаги към Македония.

Към тези римски и библейски традиции в имената се придържат и други близки на църковната лица. Един от тях е например *житиеписецът* на Герман Кушинички (Козинички, от края на IX в.)³⁸, който съобщава, че светецът въздигнал из основи „храм на една от македонските планини“.³⁹ Употребата тук на областното име „Македония“ не е без връзка с темата в Тракия. Кушинича пл. (античното име на която — Пангей — отново е възприето в Гърция) е в Сярската, т. е. Струмската област, която като клисура „Стримон“ е била свързана с тема „Тракия“, а после, като тема — отделена от тема „Македония“. Запазеното на древното име „Македония“ в споменатото житие се обяснява по-скоро с насловяване или съчетание със средновековната практика, което спомогнало за подновяване на античната традиция за името „Македония“ в югоизточната част на старата провинция.

Писателят и дипломат *Петър Сицилийски* също се ръководи от библейския текст за деянията на апостол Павел и възприето от павликните име на църквата им — „Църква на Македония“.⁴⁰ Въпреки че по това време движението, водено от Константин (Силван), било с център в Мала Азия.⁴¹

Към същия кръг от архаизиращи автори следва да причислим и *Йоан Камениат* — очевиден автор на описанието за превземането на Солун от арабите на 31 юли 904. Неговата голяма обща към родния град прозира отчетливо и ясно, когато съобщава, че е „родом от Солун“, който е „голям град и е пръв в Македония“.⁴² Именно локалният патриотизъм е породил у него склонност към известно архаизиране и затова се е позовал на славното минало на града и на Македония, за да повдигне духа на съгражданите си при едно действително трагично и съдбоносно за тях положение.

Типичен пример за архаизиране е и известното „Слово за мира с България“ от 927 г. (приписано на византийския книжовник от X в. *Теодор Дафнопат*).⁴³ където се предават някои легенди за македонския царски род.⁴⁴

Все пак паракхронизмите в употребата на името „Македония“ в архаичния му смисъл и териториален обхват се явяват по-скоро изключения. По правило обаче определено се налага изводът, че почти всички византийски автори от края на IX до края на XIII в. поначало употребяват името „Македония“ за територията на военноадминистративната единица — тема. Достатъчно е само да ги изброим, защото съобщенията им са ясни и не биха могли да предизвикат спор:

Филотей (протоспатрий при имп. Лъв VI Мъдр., 886–912) в своя „Клеторологий“.⁴⁵
Патриарх Николай Мистик (901–907 и 912–925) в седмото си писмо до българския княз Симеон от август 917 г.⁴⁶

Йосиф Генезий (писал своите *Reges* между 944 и 958 г., обхващащи периода от 813 до 886 г.).⁴⁷
Лъв Граматик в „Хронографията“ си от античността до 948 г., завършена в 1013 г.⁴⁸
Продължителят на Теофоновата „Хронография“ (изложение на събитията от 813 до 916 г.).⁴⁹
Последната глава също се приписва на Теодор Дафнопат.⁵⁰

Продължителят на хрониката на Георги Монах (обхващаща събитията от 842 до 948 г.).⁵¹
Псевдо-Симеон (условно име на хронограф), довеждащ изложението си до събития от 963 г.⁵²
Йоан Геометър (поет от края на X в.) в стиховете си.⁵³

Житиеписецът на св. Атанасий Атонски (писал наскоро след смъртта му — 1003 г.).⁵⁴
Той съобщава, че Василий II Българоубец установил войските си в Македония.⁵⁵ В случая ние считаме, че употребата на това име се отнася до темата, където специално в Одрин, Пловдив и Траянупол били съсредоточавани византийските войски при кампанията срещу България.

Преди да разгледаме съобщенията за тема „Македония“ у останалите византийски автори, писали своите произведения след падането на България под византийски иго (1018 г.) до освободението в края на XII в. и възобновяването на българската държава, ще анализираме тези от източниците от X в., където споменаванията на името „Македония“ следва да се пояснят.

На първо място това са съчиненията на византийския император *Константин Багрянородни*⁵⁶ (роден в 905 г. и заемал престола от 945 до 959 г.). Като е известно, този творби имат компилативен характер и са написани въз основа на много по-стари съчинения. Поради това именно някои от сведенията в трудовете му не отразяват положението през X в., а от по-ранни векове.⁵⁷ Константин Багрянородни говори за съвременните му теми, между които и Македония,⁵⁸ но специално в съчинението си „За темите“ той безскриптно е въмъкнал несъществуващи вече по неговото време ранновизантийски институции (като напр. хегемон, консуларий), административни единици (напр. префектурата Илирик, провинции Македония Първа и Втора). От тях всъщност сътрудниците му, подреждайки я правилно между „Тракия“ и „Стримон“, т. е. в Тракия, изброяват в нея градовете от античните две провинции Македония и Тесалия.⁵⁹ В същото произведение се срещат измислици за връзки с македонския царски род и т. н. Тези обърквания и примесването на действителността от неговото време с тази от по-стара епоха ни разкрива сам авторът, като никъде сочи и своя източник. Такъв е случаят с пасаж, где то говори за Солунската област: „Тесалоника, която сега се смята за тема, е главен град на Македония. Но също и писателят Хиерокъл поставя този град между македонските градове...“⁶⁰

По-скоро безкритичното придържане към стария автор като източник и образец, отколкото към една изчезнала, в най-добрия случай отслабила вече традиция се наблюдава и в съкращението на „Географията“ на *Страбон*, съставено вероятно през втората половина на Х в.,⁶¹ когато се съобщава: „А сега прочее скитите славяни обитават целия Епир, почти цяла Елада, Пелопонес и Македония.“⁶²

Пак поради липсата на критичност и обкръжане у византийските автори се забелязва тъкмо обратното на архаизацията — ретроспективни актуализации. Някои писатели наричат Тракия в обхвата ѝ на римска провинция с името Македония по повод на събития, станали още преди създаването на темата около 800 г. Като примери в това отношение могат да се дадат:

Менологият на Василий II, съставен по негово нареждане;⁶³

Синаксарът на Цариградската църква — сборник, редактиран в окончателна форма през Х в. въз основа на текстове от по-раншна епоха;⁶⁴

Псевдо-Симеоновата „Хронография“, където наред с актуализацията в назоваването на Тракия „Македония“⁶⁵, преди учредяването на темата, тя се нарича правилно така и след 800 г.;⁶⁶

Монемвасийската хроника от времето на император Никифор II Фока, 963—969 г., или на Йоан Цимисхий, 969—976 г.,⁶⁷ където се срещат също паракронизми⁶⁸ и обкръжане.⁶⁹

В хрониката си (писана около 992 г.)⁷⁰ Лъв Дякон се е заблудил или е прибягнал до архаизации при описването на събитията от VII в., като твърди, че Мизия до Дунава била част от Македония.⁷¹ Вероятно това се дължи на използвани по-стари автори, които са имали предвид положението в началото на римското владичество на Балканите.⁷² Ще се отнася обаче до съвременните му събития той съвсем точно употребява името „Македония“ и „страна на македонците“⁷³ според тогавашната практика.

Като типичен пример за склоността на византийските автори към архаизации по политически причини и събуждания, както и за обкръжането, до което се е стигало в писанията им поради неяснотата и непълнотите в познанията им по историята и географията на антична Македония, може да се посочи и случаят със свързването на Одрин и темата „Македония“ с една от ядките на Стара Македония — Орестнада и произволното прекръщаване на Адрианопол в „Орестнада“ от страна на приближените около император Константин Багрянородни, като например Продължителят на Теофан, Псевдо-Симеон и др. Това тенденциозно твърдение било безкритично подето от по-късните автори *Лъв Дякон*, *Никифор Вриений*, *Йоан Зонара*, *Анна Комнина*, *Никита Хониат*, *Георги Пакхимер*, *Теодор Скутариот* и дори *Никифор Григора*.⁷⁴

През периода IX—X в. понятието „Македония“ (със значение на определение за Маришкия басейн) трябва да се е утвърдило не само в представите на византийци и българи, но и на другите народи на Балканите. За това съдим по достигналите до нас и споменати дотук данни в извори, произлизали и отнасящи се до всички среди във Византия и България, като се започне от върховете (официалната светска власт и книжнината) и се стигне до народните изрази. Както видяхме, това име на част от Тракия се дължаело на преселеното се там старо население от провинцията и диоцеза Македония. То дало тяхното име на новото си отечество и на темата, която била образувана към 800 г. с център Одрин.

Още през средата на миналото столетие въз основа на известните тогава извори Ф. Тафел доловил правилно факта, че от края на VII до средата на IX в. Тракия придобила името „Македония“. Той съвързва промяната в областните имена с образуваната тема.⁷⁵ Поради това, че темата „Тракия“ (създадена от византийския император Константин IV, 668—685) продължила съществуването си и след като част от територията ѝ била отделена за новата тема „Македония“ и предвид нееднократното им обединение под общото командуване на един стратег (моностратег), Н. Скабаланович, смятал, че все още в XI в. името „Македония“ не е могло да измести напълно античното прозвище на областта — Тракия.⁷⁶

Писмените извори от IX и X в. обаче съвършено отчетливо очертават територията на темата където името „Македония“ се налага както в официалната, така и в частната практика. Тези извори са дали основание и на Г. Острогорски,⁷⁷ Х. Гелцер⁷⁸ и на други византолози да приемат без колебание, че двете теми са съществували успоредно и на съответните територии в Тракия през периода IX—X в.

Напоследък по повод датирването на намерен в Плиска печат Ст. Маслев изказва известни съмнения, че тема „Македония“ е съществувала отделно, и допуска, че тя била заличена с предаването ѝ под единното командуване на стратега на Тракия,⁷⁹ че „към края на Х и началото на ХI в. темата „Паристрион“, чийто главен град бил Дръстър, била придадена към темата „Тракия“ и че тема „Тракия“ имала по това време за северна граница Хемус“.⁸⁰ Същият автор приема, че „названието „Македония“ започва да измества названието „Тракия“, обаче поне за XI и XII в. само в народния говор, доколкото можем да проследим от хронистите“ и счита, че „едва през 1317 г. ние срещаме за пръв път безспорен случай, когато названието „Македония“ е придобило гражданственост и в официалния език“. Разбира се, Стоян Маслев смята тази дата само за *terminus ante quem*.⁸¹

Според нас, както се вижда от данните, с които разполагаме, появата на този термин и употребата му в официалните документи и в книжнината може с пълно основание да се пренесе още към първите десетилетия на IX в. Имаме предвид споменатото по-горе писмо на император Михаил II Балба до франкския император Людовик Благочестив от 10 април 824 г. и употребата на термина „Македония“ за темата с център Одрин в изброените по-горе византийски писмени източници.

Неприемливо е и становището на Е. Оберхюмер, че промяната на името на Тракия в Македония е станало едва след кръстоносните походи,⁸² тъй като изворните известия от IX до XII в. ясно доказват противното.

Ние допускаме, че употребата на новото областно име „Македония“ в старата провинция Тракия даже предхождало създаването на военноадминистративната единица и че тя го е получила именно по обяснения вече от нас път. Създаването на темата към 800 г. само е утвърдило, ограничило и конкретизирало донесеното от преселниците обитатели на унищожените от славяните римско и ранновизантийска провинция и диоцез и разпространило се сред народа име „Македония“ за Маричиния басейн.

Не би могло, струва ни се, да се постави под съмнение, че в края на X и през XI в. тема „Македония“ е продължила да съществува. Събитията от този период: усилията на Византия да унищожи българската държава и изникналата нова заплаха за империята от северозток — нахлуванията на печенегите, узи, а след тях и кумани са наложили нови промени във военноадминистративното устройство на европейските владения на Византия. Те засягат, но не унищожават тема „Македония“. Тя само търпи преустройство с оглед променената обстановка на Балканите и новите задачи, които ѝ се поставят.

При смъртния двубой на империята и царството през X в. военните действия се насочили към новия държавен център на българите — Охрид. Преслав, старият престолен град на Симеон и Петър, зедно със северозточните български територии бил превзет от Йоан Цимисхи на 7 април 971 г. и преименуван на Йоанопол в чест на покорителя му.⁸³

Бившите Столична или Срединна област и Дръстърският комитат тогава, изглежда, са били обединявани под общата команда на стратега на „Тракия“, което било честа византийска практика, тъй като в съставната между 971 и 975 г. и т. нар. „Ескурналка тактика“ или „Тактика на Икономидис“ (според откривателя ѝ изследвач или библиотеката, където се пазил ръкопис — Cod. Scorialensis gr. R-II—11) е посочена една военноадминистративна единица — стратегията „Тракия и Йоанопол“ δ [στратηγὴς] θέρκης καὶ Ἰαννοπόλεως [= Ἰωαννοπούλεως].⁸⁴ Съществуването на подобно съединение е засвидетелствано и от намерените печати на византийски вельможи, на които било възложено управлението му.⁸⁵ По всичко личи, че по-късно били извършени редица преустройства, за да бъде отразена опасността от военни действия на комитопулите и се укрепи имперската власт в завладения източен дял от царството. Така след 976 г. там, изглежда, била създадена нова обединена стратегия от бившата столична област и Дръстърския комитат.⁸⁶ а Тракия била обединена с отблъднуванските владения на царството (новообразуваното от завоевателя катепанство Месопотамия⁸⁷) или с Дръстър.⁸⁸

За възлагането върху съседните имперски теми на задачата да държат в покорност новозавладените земи говорят и други известия. Например при окончателното завладяване в 1000 г. на Северозточна България (след въстанието и присъединяването ѝ към установената централна власт в Охрид през лятото на 990 г.)⁸⁹ е включен с частта си началникът на производната от Македония Филипополската тема протоспатариат Никифор Ксифия,⁹⁰ участвувал дейно в борбата срещу цар Самуил и за слявяване на съпротивата в Долна България.

Очевидно въоръжените сили на тема „Македония“ нмали друга задача. Макар че била разположена по-близо до Преслав, пейното опълчение не е изпълнявало окупационни функции в срединната и северозточните области на царството. Те били възложени на тема „Тракия“, както това проличава от данните в писмените и сфрагистичните източници.

Въпреки че по същото време тема „Македония“ претърпяла големи преустройства с отделянето на новите военноадминистративни единици (темите „Филипопол“ и „Велерон“ и стратегията „Велерон“), самата тя станала срединна и началникът ѝ бил дук.⁹¹

Един епиграфски паметник ни позволява да допуснем, че силите на дукството „Македония“ също изпълнявали окупационни задачи, но в отнетата от българите Тесалия. За практиката да се обединяват под общо командване с такава задача отделечени теми съдим и по гръцкия надпис намерен в Егрек (на р. Тортув в дн. Езерумски окръг, М. Азия) от 1006/1007 г., където се споменава за патриция и стратег на Лариса и Македония Григорий Кихкатли. Въпреки че е възможно този византийски вельможа да е управлявал двете теми последователно,⁹² според нас възможността стратега на тема „Македония“ да е действувал, както Н. Ксифия с опълчението на Филипополската тема, на запад е по-голяма, като е изпълнявал окупационна задача в заветите южни предели на царството.

Едва след слявяването на последните гнезда на съпротива — на боилите Сермон, в Срем, и на Ивац във Врохот (т. е. върхът Томор, преименуван дн. на Партизан в пл. Камия или Томори, западно от дн. гр. Берат, НР Албания⁹³) — Византия създадала темите „България“ (от античната провинция и част от диоцеза „Македония“) със средище в Скопие, „Срем“, „Нови Стримон“ и „Паристрион“ (= Подунавие), а останалите български покрайнини били присъединени към съществуващите вече византийски теми „Тесалоника“, „Дирахон“, „Филипопол“, „Никопол“ и др. (вж. карта №9).⁹⁴

След пълното покоряване на България тема „Македония“ участвувала в борбата срещу печенегите — новата заплаха за Византия. При отбиването им едния от стратегите на тема „Македония“ — одринският дук и магистър Константин Арнанит, който действувал заедно с войските на съседни теми, загинал от смъртоносна рана в сражение през 1050 г.⁹⁵

Известията за тема „Македония“ във византийската литература от епохата XI—XIV в. са изо-

били и показват нейното съществуване — с едно прекъсване през периода на владичеството на Латинската цариградска империя до завладяването на територията ѝ от османските турци. В надкрепа на това са следните най-важни извори:

В своята „История“, описваща събитията от 1034 до 1079 г., *Михаил Аталиян* (роден през първата половина на XI в.)⁹⁶ определяно употребява името „Македония“ за земите между Зигос (Стара планина)⁹⁷ и гр. Редестос (дн. Текирдар).⁹⁸

В историческия си труд, който съдържа оригинално изложение на събитията между 811 г. (където завършва Теофан Изповедник) и 1057 г.,⁹⁹ *Йоан Скилица* се придържа по начало към съществуващото административно устройство на империята, що се отнася до областните имена „Тракия“, „Македония“ и т. н.¹⁰⁰ Само по повод на събитията от 378 г. (готските нашествия и смъртта на императора Валент) под Македония се разбира римската и ранновизантийската провинция.¹⁰¹ Това обаче често се дължи на използването на по-стар източник.

В Хронографията си (обхващаща събитията от възшествието на Василий II, т. е. 976 г., до възцаряването на Никифор Вотаник — 1078 г.)¹⁰², видният византийски писател *Михаил Псел* (1018—1096/1097 г.) безспорно употребява „Македония“ и прилагателното „македонски“ в съвременния нему смисъл.¹⁰³ В своята кореспонденция М. Псел споменава двама управители на тема „Македония“; вестарха Асан, съдия (*κρίτης*, стратег) на Македония и магистър Пот — на Тракия и Македония.¹⁰⁴

Охридският архиепископ *Теофилакт Български* в житието си за Тивериуполските мъченици се придържа към традицията, наричайки областите съответстващи на римските провинции „Древна Македония“ и „Древна Тракия“. Той явно си е давал отлично сметка, че по негово време „Древна Македония“ се наричала „България“ (защото сам като охридски архиепископ носи титлата „български“), а част от Тракия всъщност е съвременната му Македония. Именно поради това той подчертава определеното „древна“ с логическо ударение: „И като [българите] покрили цялата Илирийска страна, древна Македония до град Солун, при това древна Тракия, околността на Вероя, казвам, и Филипопол и по-горните места, задържаха...“¹⁰⁵

За гражданствеността на темното устройство и неговото възприемане от съвременниците представлява интерес един частен документ от 1093 г. — завещанието на кюралата *Симватий Бакуриани* (брат на основателя на Бачковския манастир Григорий Бакуриани, по произход грузинци). В този си акт той оставя на съпругата си между другото и „именето Радоливо (дн. с. Радоливо, Драмско), другото си имение Судага, което се намира в тема Македония...“¹⁰⁶ Каго дългогодишен византийски сановник, Симватий добре е познавал административното устройство на империята. Ето защо той определя темата, където се е намирало второто имение, като го противопоставя на първото, вероятно числящо се към „Стримон“.¹⁰⁷

Друг византийски вельможа — *Кекавмен* (живял през втората половина на XI в.) употребява в своя „Стратегикон“¹⁰⁸ навсякъде името „България“, когато говори за класическа Македония.¹⁰⁹ Когато разказва за разселването на власите към югозападните части на Балканите, Кекавмен споменава името „Македония“: „...И те, като напуснали тези места близо до р. Дунав и Сава, се преселвали из цял Египт и Македония, а по-голямата част от тях се поселили в Елада...“¹¹⁰ В този случай, който се отнася до времето, когато е съществувала още макар и номинално провинция, а темата не била учредена, терминът явно е употребен в древния му смисъл.¹¹¹

Областните имена, употребявани от византийските писатели през периода на ромейската власт над териториите, съставлявали Българското царство, съответствуват на имперското военноадминистративно деление. Затова споменаванията на „България“, „Паристрион“, „Тракия“, „Македония“, „Волерон“, „Стримон“ и пр. имат съвсем определено териториално значение, което напълно отговаряло на съществуващите теми. В такъв смисъл били употребявани тези макротопоними от Никифор Вриений (от втората половина на XI в.),¹¹² Анна Комнина (1083—1148)¹¹³ и Йоан Зонара¹¹⁴ (живели през първата половина на XII в.), Йоан Кинам,¹¹⁵ Михаил Глика¹¹⁶ и Константин Манасий¹¹⁷ (и тримата от втората половина на същото столетие) и др.

В края на XII и през първите години на XIII в. настъпили важни политически промени на Балканите: през 1186 г. българите възстановили своето царство, а през 1204 г. кръстоносците при четвъртия си поход към Божигроб унищожили Византия и образували в Цариград Латинската си империя. Тези събития обаче донесли малко изменения в макротопонимната. Преди всичко „Паристрион“ отпаднал с факта, че темата престанала да съществува след успешното въстание на братята Асеновци. Началната територия на възобновеното от тях царство и техните поданици отново придобили даването им обичайно име от византийците „Мизия“ и „мизи“, но наред с това някои автори употребяват в съчиненията си и пейоративното, целящо да дискредитира българите и държава-та им прозвище „власи“ и „Влахия“. Под „българи“ и „България“ продължавало да се разбира населението на „Долна земя“, т. е. бившата имперска тема (катепанство) в западния дял от обитаваните от българската народност земи. Може би по същите причини както ромеите и поради верския си критерий (по-късно българите не били католици) латинците също започнали да употребяват за тях, както и за други балкански православни, термина „власи“ или „Влахия“,¹¹⁸ но наред с това много често те си служели и със синонима на Търновското царство „Загорѣ“ или „Загория“.¹¹⁹ Както се видим по-нататък от приведените примери, западните писатели, запознати прикрито със съществуващото положение на Балканите, го представят много точно, що се касае до използваната от тях макротопонимия, защото тя е съобразена и повлиняна до голяма степен от византийската административна терминология.

Сред византийските автори особено характерен за употребата на термина „власи“ и „Влахия“ за българите е *Никита Хониат*, живял около 1150—1210 г. В своята „История“, която обхваща събитията от 1118 до 1206 г., той съобщава изрично, че задачата на възстането начело с Асеневци била „да съединят в едно властта над мизите и българите, както е било някога отдавна“.¹²⁰ Под „мизи“ и „българи“ тук може съвсем ясно да се разбира само населението в двете главни области на предишната българска държава: за първите — обитателите на „Горна земя“ или Мизия (т. е. темата „Паристрион“ с частта от Тракия и Софийската област с Тимошко), а за вторите — тези на „Долна земя“ (т. е. катепанството „България“ — дн. Македония, Южна и Средна Албания, Косово поле и Поморавието). Същият автор сам се пояснява малко по-напред в изложението си, като разказва как император Исак II Ангел предизвикал българите да възстанат: „... той незабелязано въоръжил срещу себе си и срещу ромеите варварите от Стара планина, които преди това се наричали мизи (т. е. българи, б. н., П. К.), а сега се наричали власи...“.¹²¹

Независимо от важните политически преобразувания на Балканите византийските писатели от XIII в. продължавали да наричат Маричиния басейн с името на унищожената от латинците тема „Македония“, несъмнено вече като областно географско понятие. Това се наблюдава не само в съчиненията на споменатия вече Никита Хониат,¹²² но и на други негови сънародници. Типичен пример е *Георги Акрополит*, чиято летопис била замислена като продължение на Никита Хониатовата за времето от 1203 до 1261 г. И този автор продължавал да употребява термините „Македония“, „македонска земя“, „македонски градове“ и пр.¹²³ Същото се отнася и за използвалите неговото и на други по-стари византийски писатели творби като *Теодор Скутариот* (писал своята „Обзорна хроника“ през 1282 г.)¹²⁴ и *Ефрем Монах* в стихотворното си произведение за императорите и патриарсите.¹²⁵ Това се наблюдава и у *Йоан Старакий* (в похвалното му слово за чудесата на св. Димитър Солунски),¹²⁶ в кореспонденцията на император Теодор II Ласкарис (1254—1261)¹²⁷ и други техни съвременници.

Особено внимание заслужава съчинението на *Георги Пахимер*, посветено на управлението на императорите-палеолози Михаил VIII (1259—1282) и Андроник II (1282—1328) и което се явява продължение на *Георги Акрополитовата* „Хроника“.¹²⁸ Наред с приетата административна терминология според темното устройство, по силата на която продължава да нарича Маричиния басейн „Македония“ и обитателите му „македонци“,¹²⁹ той си служи с другото традиционно ромейско определение „Запад“ и „западни области“¹³⁰ за европейските владения на Никейската (от 1261 г. възстановената Византийска) империя и по-специално за дн. Македония, Епир (съответно деспотството на Комнините и техните деди), Албания (Арбанаската земя) в дн. Средна и Южна Албания и др. Заслужава отбелязване, че Г. Пахимер, благодарение на високите служби, които заемал в църковната йерархия и високата си образованост, си служи с уточнени понятия. Така например според етнополитическите отношения на своето време, той определя, че „земята отвъд Пенея [дн. р. Пиннос в Тесалия, б. н., П. К.] е наречена Същинска Гърция...“ (*καὶ τὰ τοῦ Πηνειοῦ πέραν, τὴν ἑξῆς Ἑλλάδα λεγόμενην*),¹³¹ подбалканските полета и Приморска Тракия (старобългарското Поморие) — „вътрешните земи на Хемус“¹³² и пр.

Георги Пахимер пише в едно смутно време, когато самото съществуване на Византия е вече заплашено от надигащите се от всички страни опасности: от Запад натиска на Венецианската република, Неаполитанското кралство на Карл Анжуйски, съчетани със зараждащата се и бурно напраща експансия на Сърбия под Неманчиите, а от Изток — тревогата от задаващите се и утвърждаващи се в Мала Азия турските емирства. Всичко това обяснява неговият „лъжееслински“ патриотизъм, който го кара да използва многочислени цитати от Омир и други старогръцки автори и да архивизира изложението си с явната цел да изтъкне примесствеността с едно славно минало в древността и тъй да повдигне родолюбието у своите съотечественици. Затова той нарича Одрин „Орестинада“¹³³ и т. н.

Докато той и патриарх Калист I (1355—1362, в житието си за Теодосий Търновски)¹³⁴ продължават и през XIV в. да назовават съответната част от Тракия „Македония“, други видни техни съотечественици-писатели като Йоан Кантакузин, Никифор Григора, Димитър Кидонис и др., по същото време започват да влагат повече или по-малко антично съдържание и значение на това име.

Налага се да отделим повече внимание на Йоан Кантакузин, понеже в своята „История“ (обхващаща периода от 1320 до 1362 г.)¹³⁵ той употребява топонимия, отдалчаваща се по своята сложност. Този виден писател (заемал императорския престол в Цариград от 1347 до 1354 г. под името Йоан VI Палеолог и починал в 1383 г.) се придържал почти без изключения към античната географска номенклатура за макротопонимите, оронимите и хидронимите, но в много от случаите си служи с имената на селищата, вече наложени от българските славяни. Тъй като заетите от него стари термини не се покривали винаги по своя обхват и съдържание с античните, ще поясним това, което е влягал в тях поне за тези, които имат пряко отношение към интересуващите ни въпроси.

Йоан Кантакузин нарича теорията на Търновското царство и българите „Мизия“¹³⁶ и „мизин“,¹³⁷ сърбите — „трибали“¹³⁸ и т. н. Като си служи с имената на древните провинции и области (като например Епир и Акариания,¹³⁹ Тесалия и Беотия,¹⁴⁰ Далмация, Тракия, Македония, Мигдония и др.) той прави обаче грешки по отношение местоположението и границите на някои от тях. Така например Беотия, която се простира на север от Атика, между планините Парнас от север

и Кидайрон и Парис от юг, Йоан Кантакузин сочи като съседна на Тесалия, но от северната ѝ страна,¹⁴¹ а гр. Сервия от Македония — „в пограничните области на Беотия и Тесалия“.¹⁴² Невярно той причислява областта Полог (възприето българско име) към Далмация,¹⁴³ която никога не го е включвала. Той употребява и името „Влахия“,¹⁴⁴ което е възникнало също тъй през средните векове. Негочно той нарича „Мигдония“ античната област Бизалтика по долното течение на Струма и към Христупол (дн. Кавала) и към Филипи.¹⁴⁵ В действителност древната Мигдония била разположена между левия бряг на р. Галик и Круша планина, която я отделяла от Бизалтика.

Йоан Кантакузин само в общи черти се придържа към римското и ранновизантийско административно устройство по отношение Тракия и Македония, защото в известна степен се влияел от политическите граници през своето съвремие. Така например той говори отделно за Родопаите¹⁴⁶ и Пловдивско, като не ги причислява към Тракия, понеже тогава тези земи постоянно менили своите владетели. „Градовете на север от Виза“, т. е. в Причерноморска Северна Тракия (старобългарското Поморие), по негово време в пределите на Търновското царство, същият автор нарича „Горна Тракия“¹⁴⁷ или направо „Мизия“. „Тракийски градове“ той назовава освен Одрин („най-голям и най-важен град в Тракия“)¹⁴⁸ още и Ксанти, Кумуцена (дн. Комотини), Грацианопол (дн. с. Гратини, близо до последния град), Димотика, Вира (дн. Фере), Трапунпол (дн. с. Лутрас), Визие (дн. Виза), Хераклея Тракийска (дн. Мармара Ереглиси), Скополос (дн. Ески Полос, Лозенградско или Къркларелийско) и др., които били във владение на империята. При склонността си към арханизции Йоан Кантакузин говори за „земята на одрисите чак до Адрианопол“,¹⁴⁹ често позовавайки се на Омир и действителността през елинистката епоха.

Областта, която този автор назовава „Македония“, също не се покрива напълно с античната и ранновизантийска провинция. За него под това име се разбираат „градовете на юг от Прилеп и земите около него“,¹⁵⁰ т. е. само дн. Южна и Югоизточна Македония — пак територии под властта на империята или наскоро отнетите ѝ от Сърбия при Стефан Душан (1331—1355) и неговия баща Стефан Урош III Дечански (1321—1331). Йоан Кантакузин причислява към „македонските градове“ и крепости: Тесалоника (Солун), Верия (Бер), Сервия, Едеса (Воден), Нотия (Нѐте, дн. Енотия), Острово (дн. Арниса, Воденско), Стари дол (вероятно несъществуващото вече с. Ескидже, запад-северозападно от гр. Енидже-Вардар, дн. Янища), Петра (Петърско, дн. Петрес, Леринско), Соск (Съботско, дн. Ардея, Мъгленско), новопостроената крепост Гинекокастрон (Женско, село в Кукушко, дн. със средновековното си име), Кастория (Костур), Хлерин (Лерин, дн. Флорина), Струмица, Меланик, Драма, Филипи (в развалини при дн. с. Фотолново, между последния град и Кавала), Христупол (Моруец, дн. Кавала), Амфилоп (на устието на Струма), Рендина, Серс (Сяр), Ферас (дн. село в Сярско)¹⁵¹ и др.

Така територията, която Йоан Кантакузин назовава „Македония“, се ограничавала от север с планините Малешевска, Огражден, Плачковица, Благуща, Мориховска, Кожух, Нидже, Добро поле и Перистер; от запад — горното и средното течение на р. Бистрица (дн. отново с античното ѝ име Халиакмон), на юг — Камбунница, Олимп и брега на Бяло море, а на запад — Пирий планина и р. Места.

Текстът не е съвсем ясен, но трябва да допуснем, че по изключение под „Македония“ и „Тракия“ и „македонци и тракийци“ Йоан Кантакузин е имал предвид темите и войсковите им единици в отделни случаи.¹⁵²

Вероятно в същия териториален обхват като Йоан Кантакузин и цариградският патриарх Атанасий I (1289—1293 и 1303—1309) употребява термина „Македония“ във второто от наскоро издадените две негови писма, където разказва за безчинствата, извършени от каталонците-наемници.¹⁵³

В сравнение със своя политически противник Йоан Кантакузин, Никифор Григора показва в своята Византийска история по-добро познаване на древността при архаязичите. Наред с въмъкването в изложението на разкази от старогръцката митология и история, той се придържа, общо взето, към римското административно деление на провинции, но предпочитва елиниското назоваване на областите в Същинска Гърция, (например: Пелопонес вместо съвременното му Морея, Акарания погрешно за целия Епир, Тесалия, Етолия и т. н.), архаязичащите етноними (например: „мизи“ за българите, „трибали“ за сърбите, „миди“ или „персийци“ за турците и пр.), измисленото име „Орестиада“ вместо древното Ускудама или възприетото във Византия римско Адрианопол за Одрин и пр. Според Н. Григора Македония била областта между Илиризи, Трибалия, Акарания и Тесалия,¹⁵⁴ която, изглежда, включвала и част от Епир — може би поради продължителната му принадлежност към римската провинция Македония или към българската държава и Охридската българска архиепископия, бидейки все още населен с български славяни. За това съдим по доброта му осведоменост как се назовавали тези територии по негово време, защото той добросъвестно пояснява етническите и терминологическите промени: „... след като името на народа се разпространи там и страната била назована България, а Първа Юстиниана била наречена митрополия на България...“¹⁵⁵. Все пак Никифор Григора не е напълно последователен и понякога се влияе от средновековната макротопонимия, наложена от византийските теми. Така например той говори, че император Йоан III Дука Ватази (1222—1254) „започнал да напада тракийските и македонските градове, като започнал, така да се каже, от самите порти на Византион, стигнал чак до Стримон и си подчинил всички...“¹⁵⁶. Същото е и на други места.¹⁵⁷

Подобно на Йоан Кантакузин и Никифор Григора, видният писател и държавник от края на XIV в. Димитър Кидонис употребява античната географска номенклатура.¹⁶⁸ Причините за това са по-сложни. Наред с общата склонност да архавизират, вече под праяката заплаха за Византийската империя да се сгромоляса под неудържимия напор и ударите на османския завоевател, ромейските автори били принудени да търсят средства за повдигане духа и патриотичното чувство у своите сънародници. Късновизантийските писатели прибегнали до възкресването и оживяването на спомената за миналото величие на Рим, Елада и Македония, във възкресеното насамоуоповане и гордост у византийците като техни наследници и приемници. Успоредно с това те се стремели да изгънат и историческите права на империята върху завладеният от насhestvenika територии.

Наред с тези екскурсии в миналото е предимно политическа тенденция причини за възвръщане към древността, сред някои от представителите на византийската интелигенция проникнали идеите на ранния италиански Ренесанс с типичното преклонение пред Стария Рим и Елада. Между тези високообразовани за времето си личности Димитър Кидонис и кореспондиращия с него Никифор Григора заемали челии места.

Следва да се отбележи, че през втората половина на XIV в., т. е. при завладяването на Тракия от османските турци, това течение било още съвсем ограничено, и то сред най-образованите среди във Византия. Поради тази причина тенденцията да се влага антично съдържание в географската номенклатура и специално по отношение на макротопонимата, в това число и термина „Македония“, е съвсем слаба и частична. Тя далече не може да се противопостави на утвърдилата се средновековна практика — да се нарича „Македония“ територията на темата и да се приема съответно то за областно име на Маричиния басейн. Това се отнасяло не само до византийците, но и до цялото население на Балканския полуостров изобщо, което продължило да нарича „България“ античните провинции Дардания и Македония, „Загоре“ — двете Мизии и Малка Скития със Северна Тракия, „Тракия“ — територията на едноименната византийска тема — или старата провинция Европа. Решителна роля в това отношение изиграло византийското административно устройство и политическите граници през средните векове. Същото съдържание валаги в тези термини през същата епоха и по-отдалечените народи както на Изток, така и в Западна Европа, а особено техните представители, които лично или по книжовен път имали възможност да влизат в досег с българите и техните земи.

Промените, извършени във византийската администрация, все пак бавно стагали до повечето автори в Западна Европа. През IX и X, дори до XI в. по правило те продължавали да черпят географските си познания от запазените образци на стари автори и особено от римската картография. Затуй те се придържали обикновено към античната традиция, особено що се отнася до областните имена.

Така например Анастасий Библиотекар (живял приблизително от 800 до 880 г.) в съставената от него (по хрониките на патриарх Никифор, Георги Синкел и Теофан Исповедник) „Хронография“¹⁶⁹ се води по употребените в източниците му термини.¹⁶⁹ На места той се чувствава задължен да пояснява, какъвто е случаят със *Склавиниите* (Sclavenias penes Macedoniam, т. е. „Склавиниите от Македония“).¹⁶⁹ В някои случаи обаче Анастасий Библиотекар употребява имената на темите, очевидно, без да е съвсем наясно за местоположението им. Днешната географска област Македония той нарича различно — „Склавиния“ и „Дардания“ или „България“, като пояснява: „... чиято страна се нарича България по името на тези българини...“¹⁶⁹. В по-самостоятелните си произведения, какъвто е например житието на папа Адриан II (867—872), Анастасий изобщо започва областите по традицията — съобразно с римското деление на провинции.¹⁶⁹ Същото се отнася и до *Ландолф Сасаке* (Каптанус), продължил към края на X в. „Римската история“ на Павел Дякон до 813 г.¹⁶⁹ Въпреки това той вероятно е имал някаква представа за съществуващото по негово време положение на нещата, което го накарало да поясни, че Адрианопол „е в съседство с Македония“.¹⁶⁹

С достигнала вече информация за промените на Балканите до преписвача или читателя може да се обясни и пасажът у *Анонимния космограф от Равена*, където се говори за българите, че „отскоро (modo) живеят между Македония или Тракия (Macedonia vel Tracia) и Долна Мизия“.¹⁶⁹ Местото й в текста и явното противоречие с посоченото при основното описание в последващото изложение антично местоположение на Македония¹⁶⁹ говорят убедително за това.¹⁶⁹

Особено внимание и пояснения заслужават двете споменавания на „македонци“ при описанияте събития от 1027 и 1041 г. от *Неизвестния автор на Барийския летопис*, обхващащ периода от 605 до 1043 г.

В пасажа за първата година се говори за експедицията, пратена от император Василий II Българобубец, за да отвоюва Сицилия от арабите с войска, съставена от руси, вандала, турки, българи, власи, македонци и др.¹⁶⁹ В случая очевидно се говори за наемни войски от руси, вандала, турки (маджари или може би вярдатюти-турки или тюрки от малоазийските провинции на Византия) и отлъчени от темите „България“ (дн. Македония) и „Македония“ (дн. Тракия)¹⁶⁹ и власи от тема „Елада“.

Във втория пасаж (за 1043 г.) се описва походът от Сицилия в Ломбардия на византийската армия начело с протоспатария и катепан Михаил Дулкаан. От текста проличава, че армията му се е състояла от: а) местни войски от Италия — капитанати (от Каптанат, дн. провинция Фоджа в Апулия) и обескванни (т. е. съюзници от васалните територии и от вярното на Византия на-

селение на Италия и Йодийските острови — от темите „Лангобарди“ и „Калабрия“; б) опълчение от балканските теми („Тракия“ и „Македония“) и от малазийската тема „Анатоликон“; в) наемници — руси. Не се споменават войски от тема „България“, защото очевидно те не могли да бъдат изгледени, понеже по това време там бил центърът на текущото потушеното въстание начело с Петър Делян. Изглежда, че след завладяването на България предназначението на темите „Македония“ и „Тракия“ не било вече да браят империята от царството. Войските им получили ново назначение: да изпълняват задачи във владенията на Византия на Апенинския полуостров. При това съществувала практиката стратегите от опълчението на тези две теми да се избират измежду военачалниците от темите в Италия.¹⁷¹

По-показателни и безспорно заслужаващи доверие са свидетелствата на ринарите-кръстоносци за номенклатурата на областите в балканските земи, защото я била научили от местното население, при лични си контакт с него по време на походите към Бокирбоб. Техните разкази за пряко наблюдаваното от тях влезли в основата на многобройната литература в Западна Европа, описваща първи (1096—1099 г.) и трети (1189—1192 г.) кръстоносен поход. Общата констатация на очевидците е особено важна за нас, тъй като явно е предадена така, както е възприета пряко от населението. Тя е една и съща и затуй всички кръстоносци наричат областите с имената, които самото население ги изповядвало, а именно: днешна Македония — „България“,¹⁷² а Маричиния басейн — „Македония“. Тази номенклатура е отразена в почти всички хронии и съобщения. Като типични примери за употребата на термина „Македония“ и „македонци“ в този смисъл са следните автори:

Ордерик Виталис (живял към края на XI и началото на XII в.) в църковната си история, писана след 1136 г. и обхващаща периода 1048—1138 г.,¹⁷³ според разказа му жителите на Драч отворили в 1082 г. Вратите на крепостта си пред войските на Боемунд Тарентски, „като преценили, че норманите са напреднали навътре в България и са достигнали с военна сила много провинции на Византийската империя и че самите те са твърде отдалечени, за [да получат] помощ от тракийците и македонците (sequere ab auxilio Tracum seu Macedonum) и от всички свои съседи (omnia affinium suorum...)“.¹⁷⁴ Норманите били напреднали дълбоко в България, т. е. днешна Македония, и по всичко изглежда, че тук става дума за опълчението от отстоиците на значително разстояние от Драч теми Тракия и Македония.

Според maniera си *Фулхер* от Шартр (писал към 1100 г. своята „Ерусалимска история“, обхващаща събитията от 1096 до 1097 г. през първия кръстоносен поход)¹⁷⁵ назовава първо страната, а след това и др. местни имена, т. е. планините, реките и селищата. От това може да се уточни, че движейки се по Via Egnatia, след р. Струма кръстоносците преминали Македония (deinde Macedonia pervolantes...) ¹⁷⁶

Турският архиепископ *Вилхелм* използва ръкописа на Тудебод (където не се споменават областни имена), но смята за необходимо да поясни на читателите си промените в границите и имената на провинциите от Дунава до Цариград и Адриатическото море след завладяването им от българите.¹⁷⁷ По принцип той предпочитал и употребявал в разказа си¹⁷⁸ имената на римските административни единици, спазвайки живота на Запад традиция за античната географска номенклатура. Въпреки това в един от случаите сам напуска принципа си и съобразявайки се със съществуващото положение, нарича Тракия със съвременното ѝ име — Македония, — когато разказва, че войските, начело с Раймунд Тулузки, като поели отново пътя си (Via Egnatia), преминали през Солун и цяла Македония и с непрекъснати многодневни усилия стигнали до Родосто.¹⁷⁹

Съвсем ясно и определено наричат днешна Тракия със съвременното за тях име — Македония — авторите на разказите за третия кръстоносен поход. Учасниците, водени от Фридрих Барбароса, преминали през 1189 г. по Диагоналиния път (Via Militaris) и прекосили цяла днешна Тракия, могли да научат от самото местно население как се назовава тяхната страна. Като примери достатъчно е да посочим:

Анонимния автор на Пегаския летопис (съставен през XII в. в манастира Пегай до гр. Мерзбург — Саксония), който нарича Филипопол (дн. Пловдив), „най-големия град на Македония“ (Philippis vero, magnam civitatem Macedoniae...) ¹⁸⁰

Презитер Магнус в „Хрониката“ си (от края на XII в.) споменава „...цяла Македония чак до стените на Константинопол...“ (totā Macedonia usque ad muros Constantinopolis) ¹⁸¹

Неизвестният автор на „История на кръстоносците“ (от края на XVII в., съставена по различни автентични извори и материали) пише, че „...Филипопол е богат и виден средищен град, разположен в началото на Македония...“ (in capite Macedoniae sita) ¹⁸²

В историята на похода на император Фридрих I (приписвана на австрийския каноник *Ансберт*) се отбелязва, че „На 26 август 1189 г. с голяма радост влязохме във Филипопол... и императорът щеше да завладее цяла Македония“ (et totam Macedoniam occupasset) ¹⁸³ Прочутият херцог на Алемания... потегли от Адрианопол... решително мина през Македония... ¹⁸⁴

Пътенистът на *Ричард* от Лондон — „...Като напуснал България, императорът [Фридрих] навлязъл в Македония...“ ¹⁸⁵

Големият Кьолнски летопис: „Като пребродили най-сетне България... те навлезли в Македония... и приближили се също така до града Филипополис...“ ¹⁸⁶ и др.

Между авторите, които описват кръстоносните походи, някои все пак продължават да се придръжат към традиционната в Западна Европа римска картографска номенклатура. С несигуриите

си познания по стара история и география на балканските земи те обаче допускат грешки, обръквания и абсурди. Например *Айри дьо Валансиен* и *Жофроа дьо Вилардуен*, които дават името на древния македонски цар Филип II на цялото поле от Пангей (Кушинца пл.) до Родопите, а самият град, който действително носел неговото име, те назовават *Machedone* — деформация от Македония. По този начин името на страната се пренася на града, а името на селището — на областта.¹⁸⁷

В резултат на непосредствени наблюдения и друга пряка информация повечето от авторите употребяват съвременните им имена на областите, произлезли и придобити от настъпилите етнико-политически промени и от темното административно преустройство във Византия.

От особен интерес е схващането за имената на балканските области у книжовниците от другата, съседна на България страна Сърбия. Както вече споменахме, анонимният автор-свещеник, съставил Дуклянския летопис, нарича Македония при описването на ранните събития с античното ѝ име.¹⁸⁸ Това може да се обясни с използването на западни или по-стари източници. При близките му събития — във връзка с борбите на цар Самуил с Византия, с въстанието, начело с Константин Бодин, от 1072 г. и др.,¹⁸⁹ — като говори за същата област обаче, той я нарича „България“.

По правило в сръбските паметници под „Македония“ се разбира византийската тема в Тракия. Така например един от продължителите на сръбския архиепископ Дайило II (1324—1337) бележи, че Вълкашин и Углеша били убити от турците в Македония, в договора от 1396 г. между княгиня Милица и Немановите синове, от една страна, и игумена на светогорския манастир „Св. Пантелеймон“, от друга страна, се говори за Солун (т. е. едноименната тема и града), Македония (също като военна административна единица или територията ѝ, схваната като област) и Анатолия (т. е. азиатските владения на Византия), изброени по реда си в посока запад — изток.¹⁹⁰

Употребата в т. нар. Дечански синодик¹⁹¹ на термина „Македоний“ в смисъл вече на областно име за територията на темата в Тракия обаче не може да буди никакви съмнения. От разбора на текста:

Всѣи ѿрѣтници, иконоборци и паванкиа[ни] и богомалци, снрѣчь неботогомалци да бѹдуть проклетни. Авди тоже трижди. Нже во Македонїи болгарскїи въ Фланп[ол]ахъ и оустѣхъ възникши ѿрѣсь богомалъвъ и садружници его да бѹдуть проклетни трижди и анагема,¹⁹² могат да се извлекат следните интересни и важни изводи:

1. И сръбските книжовници наричали „Македония“ частта от Тракия, където се е простираща едноименната тема.

2. По това време северната част от тема Македония с град Пловдив се владее от българската държава и затова в представите на сърбите (респективно и на другите балкански народи) тя е назовавана „Българска Македония“ — за разлика от южната, която тогава била под властта на Византия. Именно последната е влизала в тези земи, които се наричали „Романия“,¹⁹³ т. е. владенията на ромеите.

3. Богомилството и сродните му ереси (сдружници его — очевидно павликянците)¹⁹⁴ възникнали в средновековна Македония или още по-точно — в Северна Тракия, наричана тогава „Българска Македония“.

Авторът на съответната част от излязлата в Скопие „История на македонският народ“ обаче погрешно се основава на този именно текст от Дечанския синодик и поддържа: „... составен по-доша, исто така се доказва, дека *богомилското движение се појавило в „Македонија бугарска“ и Тракија*“ (к. м. П. К.). Не се изяснява какво точно се разбира под термина „Македонија бугарска“.¹⁹⁵ Очевидно, като не поставя знак за равенство между този термин и Тракия, той разбира под „Македонија бугарска“ днешна Македония. Това проличава и от непосредствено следващото твърдение, че богомилството се появило и действувало в днешна Македония. За целта той се позовава на легендата в с. Богомила (Велешко), че там бил гробът на поп Богомил и на топонимията (самото с. Богомила и Бабуна пл.). Твърди се също, че павликянството и манихейството били разпространени от малоазиатските колонисти, населени от византийските императори „со цел да ја разбият компактността на Македонските Словени“.¹⁹⁶ А известно е, че тази политика на Византия била прокарвана именно по отношение българските славяни, но в Тракия.¹⁹⁷

В духа на разглежданата вече широко практикувана от Византия тактика на депортации за осигуряване отбраната на столицата трябва да се интерпретира и съобщението на арменски историк Асохиг, че император Василий II Македонец (976—1025) довел през 988—989 г. значителна арменска колония в „Македонските области“, за да укрепи границата си откъм България, и че бъдещият цар Самуил бил между тези арменски преселници.¹⁹⁸ За несъстоятелността на твърдението за Самуил е достатъчно да се вземе предвид фактът, че по време на тази колонизация той бил вече на зряла възраст.¹⁹⁹

Според нас „Македонските области“ и в този случай могат да бъдат само териториите на едноименната тема в Тракия, а не античната страна или днешна географска област Македония, както се приема от авторите на „История на македонският народ“. След въстанието си през 976 г. българите в Североизточна България отхвърлили византийското иго²⁰⁰ и се подчинили на тези, които тогава стоели начело на родната държавна власт и чийто център се преместил в Охрид. Очевидно тогава император Василий II трябвало да подсили тѣкмо „Македонските области“ от Тракия с нови контингенти арменско-иранско войнишко население. Именно за тези преселвания в Пловдивската

област говорят Йоан Зонара²⁰¹ и други автори. Логично е да се приеме, че с тези мерки се преследвала двойка цел: 1) да се противопостави на военните действия на комитопулите в Тракия²⁰² и 2) да се продължи борбата за повторното завладяване на Северозточна България, което се отдава на Византия едва в 1000 г.

Авторите, които се позовават на тези известия между другото, с оглед да свържат появата на богомилството с античната страна и дн. област Македония, се стремят да докажат наличието на малоазийски преселници и там, но пропускат някои важни обстоятелства:

1. Във въпросния откъс от време земите на север от Стара планина са отхвърлили византийската власт между 976 и 1000 г., така че и Мизия, и дн. Македония били в пределите на българската държава. Следователно Василий II не е могъл да ги колонизира.

2. През тази епоха именно част от Тракия се наричала „Македония“, поради което само там може да се търсят „Македонските области“. Тъкмо там единствено са могли да бъдат настанени военните поселници.

Посоченият текст в Дечанският синодик, допълнен с направените изследвания за връзката между павликянството и манхейството, от една страна, и богомилството, от друга, е едно изрично и най-положително посочване, че действителната люлка на богомилското движение е именно Тракия.²⁰³ Оттам то се разпространява в другите български земи, а след това сред сърби, босненци, сред населението в европейските и малоазиатските владения на Византия, в Русия и в Западна Европа до Атлантическия океан.²⁰⁴

Приведените тук примери от сръбската литература до края на XIV в. са в пълно съответствие с останалите източници от XV и следващите столетия. Също както домашните, византийските и западноевропейските източници и те показват, че името „Македония“ през средновековието се отнасяло почти изключително към Маричкия басейн в Тракия.

Макар и отстоящи на хиляди километри, и други, съседни на Византия народи от Изтока също са имали ясна представа за местонахождението на темата и областта Македония. Докато откъм Европа главният враг на империята били българите, на Изток — в Азия, заплахата идвала от араби и персийци. Именно срещу тях били организирани първите византийски теми в Мала Азия. Ако съдим по думите на Продължителя на Теофан Изповедник, че за стратегите на темите Тракия и Македония „бilo закон — когато имало мир с българите, те да споделят опасността и да воюват редом с източните войски...“²⁰⁵, то става ясно, че военнаадминистративната структура на Византия не само в Изтока, но и в Запада и специално темите Тракия и Македония са били доста добре познати на персийци и на араби. Потвърждение намираме в самите техни географски произведения, достигнали до нас.

Най-старото съчинение, с чийто текст разполагаме и където се среща името „Македония“, е „Книга за пътищата и държавите“ на Ибн Хордадбех,²⁰⁶ живял около 300 г. от Хиджра (=912 г. от н. е.) и роден около 205 (=820 г.). В глава VIII на тази творба, като се изброяват европейските теми на Византия, след Taflī (Цариград и неговите околности)²⁰⁷ и Traḡīy (=Тракия), третата провинция Maḡadunīya има граници: на изток — стени, ²⁰⁸ простиращи се между Bahr al-Khazar²⁰⁹ [=Хазарското море, т. е. Черно море] и Bahr al-Shām [=Сирийското море, в случай Мраморно море]²¹⁰, на юг — Средиземно море²¹¹, на запад — земите на Saqlība [=Славините],²¹² а на север Burḡān [=България]²¹³. Дължината ѝ е 15 дни път, ширината — 5 дни. В нея има три крепости.²¹⁴ За жалост последните не са изброени.

Това описание на тема Македония е от особен интерес, защото Ибн Хордадбех се позовава на Naḡīb ben Yaḥyā, но е използвал и други недостъпни за нас автори, съвременници на уредяването ѝ.

От своя страна текстът на Ибн Хордадбех е послужил при съставянето през 392 г. от Хиджра (=982 г. от н. е.) на персийската география, озаглавена „Страните в света“²¹⁵. В § 42 („Беседа за държавата на Рум [=Рим, т. е. Византия], нейните провинции и градове“) се очертават границите на Византия по следния начин: „Източно от тази страна лежи Армения, Сарир, Римското [Средиземното] море и Испания; на запад от нея — Западния [=Атлантическия] океан; на север от нея — някои ненаселени земи от Севера, някои части от страните на славяните и България (Barjā-st) [=Burjān] и някои части от Хазарското море“²¹⁶. . . Провинциите на Рум са четиринадесет, три лежат зад проливите на Цариград на западната страна и единадесет провинции лежат на изток от тези проливи. Тези, които лежат на запад, са следните: първата Taḡlīp, в което е разположен Цариград. Последният е седалището на царете на Рум и място на големи богатства. Другата е Македония. Александър Велики произхождал от нея. Тя лежи край Римското море [в случая Егейско море като част от Средиземното море]. Третата е Тракия, която лежи край Кипърското (daryā-yi Gurz) [=Егейското] море.“

Авторът говори за две главни групи славяни: едините (в § 3 и 6) той поставя на север от Черно море между Bulḡarī (наречени от В. Минорски „втрешни българи“ и Burjān). Според нас вероятно те са руските, като може би авторът включва в това понятие и западните славяни, а другите (в § 17) изброява между споменатите два етникона за българите (Burjān и Bulḡarī — съответно в § 16 и 18), но ги определя също и като покръстени славяни (al-Saqaliba al-mutanassira); „Една провинция на Рум, в която живеят славяни, които са станали християни (Saqalabī-yi tarsi

gashata). Те плащат харач (kharāḡ) [=поземлен данък] на Рум. Те са състоятелни хора и страната им е приятна и сигурна.²¹⁷ В коментара си В. Минорски ги идентифицира с „македонските славяни“²¹⁸. Ние предполагаме това да са Славините, останали подвластни на Византия и покръстени при Василий I Македонянин — всъщност техните княжения в темата „Тесалоника“ и в „Тесалия“. Тези покръстени славяни се споменават при описанието на пътя Цариград — Солун — Венеция — Рим у Ибн Хордадбех след Солун и Китрос (? според четенето на Маркварт²¹⁹): „Зад него [Китрос в Тесалия] пътуваш през заселени низини сред славяни, които живеят в дървени къщи. Те са християни; те бяха [постепенно] покръстени през времето на император [Василий I] и днес държат християнската вяра. Сред тях пътуваш цял месец през горите им, докато стигнеш града B. latis [т. е. Спалато, дн. Сплит . . .]“

В § 16 за Bīrjān се казва, че е „провинция с един окръг (shahr), наречен Тракия (B. rqiay); тя е цялто място, много благодетелствувало от природата, обаче има малко богатство. Общо взето, тя е степ с обработвани земи, благоприятно място и има текущи води. Част е от Рум и плаща харач на императора на Рум.“ В § 18 за Bulgharī се казва, че „е името на народа, живеещ на планината kuh-i Bulgharī [вероятно Стара планина]. Те са на северозапад от Рум. Те са неверници (kāfir) [т. е. немомхамедани]. Също са Рум [т. е. християни], но са непрекъснато във война с другите ромей (Rūmīs). Тези българи са планинци, притежават полета и огромен брой добитък.“²²⁰

В случая двата термина на българите могат да се обяснят със заимствуване от двата източника. Бурджан е арабският етнокон на българите.²²¹ Под окръга Тракия вероятно се разбира Загоре или частта от Тракия, пръдбоитата от България („Българска Македония“ в Дечанския синодик). Двойното споменаване на българите може да крие и двата клона от прабългарна на Балканите — дунавските и керамчийските (Куберовите). В полза на това говори и фактът, че покръстените славяни са поставени между тези две означения, т. е. така, както всъщност Славините са били разположени най-по-скоро техният дял, който е приел християнството.²²²

Терминът darū-yi Gūrз буди недоумение и у В. Минорски,²²³ но въпреки това го идентифицира с Черно море, свързва името му с Грузия, назовавайки го „Грузинско море“. Той го обяснява с паралелната иранска форма Gūrī, отговаряща на съвременните персийски и турски форми Gūrī и руската Gruz-in и обичайна за арабското писмо, често обвържвана с формата *Varang (=варяги), т. е. всъщност „Варяжко море“. Това е съвсем неприемливо преди всичко, защото същинска Грузия не опира на Черно море, а и грузинците не е известно да са плували по него. Въпреки че варягите са използвали Черно море при търговския си път, известен като „Из варяг в греки“, струва ни се, че обяснението трябва да се търси в друга посока. Неиздржаността на това обяснение проличава, като се вземе предвид дадената в § 15 страна Gūrз (също неидентифицирана от В. Минорски, но дадена под въпрос като Грузия). За нея се съобщава, че „също е провинция на Рум; повечето от [населението] ѝ живеят на малки острови. Край морето Gūrз те имат страна (shahr), наречена Gūrз, която лежи в Рум, на брега на казаното море. Всички обичай на тези хора приличат точно на народа на Рум (Rūmiyah)“, [т. е. на ромеите]. Според нас това са островите, населени с гърци, т. е. архипелага, а страната Gūrз е изопаченото име на о. Кипър (на арабски Kibrus),²²⁴ а морето е Егейско, в случая назовано по името на Кипър, който бъл най-близко разположен и най-добре познат на араби и перси. Континентална Гърция е дадена отделно в § 23 като Yūṣān, т. е. Йония, за която се казва, че в древни времена тази страна принадлежала на град Атина и всички мъдrecи и философи израснали под управлението на Атина.²²⁵

В същия ред са посочени трите византийски теми в Европа у Qudāma²²⁶ и I. Faḡīh, предаден от Yaḡūt.²²⁷

От последователността на изброяването, а особено от описанието на Ибн Хордадбех недвусмислено проличава, че за средновековните персийски автори още в IX и X в. Македония е областта на юг от Стара планина, респективно от България, на запад от Черно море, Анастасиевата стена и тема Тракия, на север от Егейско море и на изток от Славините, т. е. християнизирани славяни, подвластни на Византия и включени в темите „Тесалоника“ и „Стримон“. Запознати с някои факти от старата история (пъма предвид текстовите у Худут ал-Алам за Атина и за Александър Македонски), персийските автори смесват антична Македония със средновековното ѝ местоположение. Случаите с родната на Александър Велики може да се свърже и обясни и с преселението на потомците на старото население от антична Македония в Тракия или с ахронистично смесване.

Въпросът за темата „Македония“ и нейното съседство с „Тракия“ и подобните ѝ византийски военноадминистративни единици в арабските списъци е разглеждан от видния английски ориенталист Е. Брукс още в началото на нашето столетие въз основа на съчинението на Muslim Ibn Abi Muslim Al Garmi и други негови сънародници.²²⁸ Местоположението на Македония в Тракия е показано и в анонимното географско съчинение „Rasm“ от 833 г. (през управлението на арабския халиф Ал-Мамун), на чиято графична реконструкция на „Обитавания свят“ от Йоаким Лелевев ще се спрем по-долу.

Между описанията на Балканите от арабските географи тук ще разгледаме всъщност най-подробното, което е достигнало до нас — на Абу Абдаллах Мохамед ал Идриси в съчинението му Kitābu Nuzhat al-mushtak fi intirāk al-afāk (=Развлечение на копиецата да преброди страните). То е завършено в края на 1153 г.²²⁹ и не е написано въз основа на личните наблюдения на автора. За-

това в текста се забелязват редица обърквания и противоречия. Такъв е случаят и със споменатата от него страна „Макадуния“. Тя се поставя в Мизия — на изток от Белград и стига до Шумен, включвайки градовете Браничево, Ниш, Пирот, Видин, Ловеч, Разград, Шумен и др.²³⁹ с областта Румания — подбалканските полета и района между Средна гора и р. Камчия.²⁴¹ Що се отнася до планината Макадуния (al-Laquadāniya, на места al 'Laquādāniya), тя обхваща комплекса от планини на север и изток от Лариса, включвайки Олимп, Пирин, Рила, Родопите и Стара планина.²⁴² От това може да се заключи, че в пасажа си за Македонските планини Идриси е използвал източник, чийто автор се е съобразил с правилното средновековно местоположение на областта и темата Македония. Самият Идриси обаче не е бил наясно и затова назовава с това име приблизително антична Мизия. Твърде вероятно е обаче той да се е водил от арабски карти изображения, които представляват областта Македония в средата и югоизточния край на Балканския полуостров, може би с цел да примират античната традиция в географията с информацията за новото състояние на нещата във Византия и Тракия, където вече по тяхно време се е намирала прочутата тема „Македония“, наложилата името си и като областно за територията, върху която била разположена.

Важно свидетелство от XIV в. за местоположението на Македония е „Географията“ на арабина Абулфеда, най-значителният земеописател в Изтока през първата половина на същото столетие. Като използва много географски съчинения за творбата си, той съобщава следното за Македония: „§ 20. Македуния, у гърците *Μακεδονία*. Според Атхуал на 50-ия градус и 45 минути географска дължина и 41° — ширина, а според „Канун“ — 49° дължина и 41° ширина. Македония е една от провинциите на Цариградската империя, в петия климат. У „Канун“ четем, че Македония е родината на Александър Велики. От своя страна Ибн Хордадбек съобщава, че Македония е една от зависимите от Цариград провинции и че се намира на запад от канала, наречен на името на този град.“²³⁸ Географските координати на Македония съвпадат с дадените за Цариград.²⁴⁴

* * *

За още по-голяма яснота по средновековното схващане за географското място на Македония — наред с останалите писмени извори, следва да отделим внимание на въпроса, как е означавала Македония върху картите, съставени от IX до XV в. в Западна Европа и в Арабския Изток.

Преди всичко трябва да се отбележат две характерни и основни черти на средновековната картография. На първо място е нейният общ упадък в сравнение с античността,²⁴⁵ а на второ — подчертаният консерватизъм и ограниченост. До изработването на модерната карта върху математическа основа тя остава за столетия наред под силното влияние на античните образци. Това важи особено много за номенклатурата, която се оказва още по-устойчива както за областите, така и за някои по-големи и стари градове. Тази номенклатура се запазва и до днес в западноевропейската география и картография.²⁴⁶

Със залазя на Римската империя и със спускането на „Готическата нощ“ картите са само едно грубо копие на по-стари, недостигнали до нас римски изображения на света. По приведеното по-долу сведение съдим, че антични карти са се запазили през цялото средновековие. В зората на Ренесанса Франческо Петрарка (1304—1374), в чийто творби се приема, че за първи път се забелязват някои елементи от издирвания по историческа география, е използвал по-стари карти. Той ги назовава „cartae vetustissimae, quae ad manus nostros venerunt“. Според данните у тях и в съчиненията на римските географи (особено Помпоний Мела, Солин, Плиний) Петрарка се опитва да определи местоположението на срещаните у античните автори географски имена и да ги свърже със съществуващите от съвременната му географска номенклатура. Картите, с които Петрарка разполагал и по които правел своите мислени пътешествия в античността, някои автори погрешно предполагат, че са били портоланни (компасни) карти.²⁴⁷

Мореплавателните средновековни карти обаче съдържат означения само по морските брегове (предвид предназначението им), а още по-малко са могли именно те да бъдат наречени от Петрарка „cartae vetustissimae“, защото портуланните карти са появяват тъкмо по това време. След като очевидно той не е могъл да нарече портуланните карти „най-стари“, явно тук се касае до антични (римски) карти изображения, които обаче не се достигнали до нас. Те не са могли да бъдат някои средновековни (наричани още и „монастърски“) карти, защото по начало са твърде бедни откъм съдържание независимо от това, че техните съставители строго се придържали към римските оригинали. Що се касае до началото на историческата география като възстановяване на географията на миналите епохи, тя е връстник на най-старите научни дисциплини в нашата цивилизация, защото още през античността някои автори, като напр. Страбон, проявявали интерес към географските условия през Омировата епоха и на своите предци. Наред с тези намери при първите пробы към Ренесанса ние установихме, че такава необходимост се забелязва в старобългарската книжнина по-рано, отколкото сред италианските хуманисти, и дадохме за пример т. нар. „Българска апокрифна летопис от XI в.“ (Сказанието на пророк Исаия) и у Константин Костенечки, съвременник на Франческо Петрарка, Джованни Бокаччо, Флавио Блондо и др.²⁴⁸

Друго потвърждение за наличността на антични карти изображения през средновековието и за използването по това време в Западна Европа на унищожени по-сетне (след появата на по-нови) карти, може да се открие косвено и в обнародваните от видния шведски изследовател и историк

на картографията Адолф Ерик Нудешьблд карти, печатани преди 1520 г., без каквото и да било връзка с различните издания на Птолемеявата „География“.²³⁹ Огромното влияние на александрийския геоописател през по-голямата част от първото столетие на великите географски открития и изобилното огромно влияние на принос и неоспорим авторитет в зората на Ренесанса в Западна Европа (а на Балканския полуостров — дори до XIX в.) може да се обясни и със запазването на античните римски традиции в западноевропейската география и картография през цялото средновековие. Очевидно широкото разпространение и възприемане на труда му в ръкопис и в печатан вид е било подготвено и предпоставено именно от тези традиции, подхранвани от запазени и възпроизвеждани стари образци.²⁴⁰

По тези причини областната номенклатура в западноевропейската картография през средните векове с малки изключения се съобразява с римското провинциално деление. Затова и името „Македония“ като правило е поставяно в класическото му местоположение.

Това схващане се утвърждава още повече от XV в. насетне под действието на редица фактори. Поради нарастващия интерес към античния свят и при трудния, дори невъзможен достъп по това време до владенията на султана, основният източник за тази част на Европа е била Птолемеявата „География“. Тя задълго време оставя своя отпечатък върху концепциите на Западна Европа за земите във вътрешността на Балканите, независимо от постепенно набираната и разширявана информация за настъпилите там промени след заселването на славяни и прабългари и след завоеванията на османските турци.²⁴¹

Макар и схематично, Македония е представена в повечето средновековни картини изображения. Тук няма да се спираме върху изработената от каноника Беатус от Валкавадо (Австрия, рисувано в 776 г.)²⁴² и т. нар. „Меровингска“ карта (назена в гр. Алби, Лангедок). В тях Македония е поставена на класическото си място. Техните съставители са се придържали строго към античните образци и вероятно не са разполагали с каквито и да било сведения за настъпилите там етнически и други промени.

Същото вероятно се отнася и до западноевропейските картини изображения от IX в., които за жалост не са достигнали до нас. Може да се доспусе само, че в картата на анонимния космограф от Равена (за чието съществуване изобщо се съмняваме)²⁴³ Македония е можела да бъде поставена в Тракия, където именно била образувана темата „Македония“.²⁴⁴ Основание за това ни дава пасажът от „Космографията“, където се говори, че българите „отскоро живеят между Македония или Тракия и Долна Мизия“.²⁴⁵ Ако това не е късна добавка на преписвачите,²⁴⁶ произведението на анонимния автор от Равена следва да се отнесе към VII—VIII в. В полза на ранното съставяне на „Космографията“ говорят споменатите от автора и източници, а също и описанието на Македония в класическото ѝ местоположение в основния текст. В случай че споменатият пасаж е по-късна добавка, то картното изображение, ако изобщо е съставяно, е можело да спазва само античната традиция.

Въпреки че и арабските географи също и зпитвали силното влияние и се придържали към римската и елинската картография и нейната схематичност,²⁴⁷ все пак у тях най-рано проникнала и се отразила известна информация за настъпилите промени на Балканите. В това вече се уверихме от разгледаните персийски и арабски географски описания.

В реконструкцията на Йоаким Лелевел на анонимната, т. нар. „Първа арабска карта от епохата на арабския халиф Ал Мамун“ (813—833) или Tabula Almamuniana, изобразяваща обитавания свят в труда „Rasm“, са отбелязани: а) България (Borschan); б) едноименен град, поставен на север от Стара планина, и в) Македония (на север от Цариград, между Черно и Адриатическо море).²⁴⁸ Означението на Македония по този начин може да се дължи на опита от страна на реконструкцията да примирява традицията със сведенията на автора за съществуващото по това време положение.

Западноевропейската картография обаче не се отклонява задълго от античната традиция и римските си образци.²⁴⁹ Първото сигурно и достигнало до нас споменаване на българите върху западноевропейската карта е т. нар. „Англосаксонска“ карта (известна още като „Котонияна“ и „Присциана“) от първите две десетилетия на XI в.²⁵⁰ Наред с частичната съвременна информация, това картно изображение продължава да се придържа към античния си оригинал и поставя имената на провинциите. Между тях е и Македония.²⁵¹ Същото се наблюдава и в картите:

а) на Хайнрих от Майнц (от 1110 г.) — с трите провинции в нашите земи — Тракия, Мизия и Македония;

б) в Оксфордския псалтир (от 1110 г.) — само terra Macedonum;

в) на Гвидо Пизански (от 1119 г.)²⁵² Bulgaria и Macedonia — между Атина и Далмация;

г) на Ламбертус от Сент Омер (от 1120 г.) — само римските провинции, а за Адриатическото море — Mare Macedonum (което сочи за използването на римски източник);

д) първата карта към съчиненията на св. Иероним Блажен (копие от 1150 г.)²⁵³ — също само провинциите (Мизия обаче дадена равнозначна с България) без означение на градове.

Появата на името „България“ наред с тези на римските провинции може да се отладе на факта, че тя вече добива все по-голяма известност в Западна Европа, особено след разпространението на богомилството („българската ерес“) и кръстоносните походи.²⁵⁴

В известните ни две схематични арабски карти от XI в. Македония е поставена от метронома Абу Рихат Бируни (датирана 1030 г.) според класическото си положение, а в другата — на египтянина Абухасан Али ибн Юнис (от 1008 г.) — тя изобщо липсва.²⁵⁵

Арабският географ Идриси от 1153 г.²⁶⁶ изглежда е разполагал със сведения, че Маричиният басейн е област, носеща името Македония. Това личи от описанието и картите му, защото, както видяхме, той нарича Стара планина и Родопите „македонски планини“. Отбелязването на Тракия на изток от Родопите до Беломорския бряг и на Романия (вер. темите „Стримон“ и „Волерон“) — през Родопите до Беломорския бряг — засилва това убеждение. Неточното означение на Македония — от Железните врата до Кавалския залив, би могло да се отдаде също на опит да се примят старите традиции със съвременната информация.

През XIII в. името на утвърдило се възобновена българска държава се появява в три от шестте достигнали до нас карти, съставени през това столетие.²⁶⁷ Македония е означена според класическата традиция в пет от тях: Псалтирната в Британския музей (от 1225 г.), Ебсторфската на Гервазий от Тилбъри (от около 1284 г.), на Матей Парижки (от около 1250 г.), на Вилхелм от Триполи (от 1271 г.) и в Херфордската на Ричард де Бело (съставена между 1275 и 1317 г.).²⁶⁸

За отбелязване е, че макар и да дават повече съдържание на картите си (специално имена на градове и реки), Гервазий и Ричард де Бело, както и авторът на картата към съчинението на св. Иероним си служат изключително с класическата номенклатура.²⁶⁹ Това вече ясно показва какви са били техните източници — антични карти и описания.

Приготвянето на мапамунди и планисфери продължило по същия маниер и през следващите столетия, а даже и през XVI в. Върху планисферата на фра Паолоино Минорита (от около 1320 г.) и на Пьетро Веконте от Генуа (от същото време)²⁷⁰ разположението на Македония е съобразено пак с класическата традиция. Същото се наблюдава и на картата на Андреас Валспергер от 1362 г., приложена към един от ръкописите, пазени в Нойбургския манастир край Виена. Наред със средновековното означение Bulgaria са отбелязани и античните Macedonia, Climp, Thessalonika и Grecia.²⁷¹

От края на XIII и през следващите столетия т. нар. портуланни или компасни карти добиват много широко разпространение във връзка с бурното развитие на търговията и мореплаването. С оглед на прякото си предназначение по правило съставителите им отбелязват само пристанищата, носете, устиата на реките, плитчините и други подобни обекти. Независимо от относително голямата си точност в очертавания на бреговата линия в сравнение с останалите картини изображения през средновековието (картите от Новото време започват да се изработват на математическа основа), в нашия случай тези специални карти не представляват особен интерес, защото върху тях много рядко се отбелязват данни за вътрешността на сушата и което е най-важното — почти напълно липсват имената на държавите и областите.²⁷²

Ще се спрем накратко върху някои картини изображения, съставени до края на XIV в., в които въпреки спазването на традициите и строгото придържане към древните образци или въведената практика при новата мореплавателна картография, съществуващото положение е намерило отражението си, т. е. предадено е действителното местоположение на темата и географската област Македония през разглежданата епоха.

От изображенията на света (мапамунди и планисфери), които правят изключение, защото Македония е означена на юг от Стара планина, са например Женевският Салустиев кодекс от XIV в. (дадена в средата на полуострова, но до Черно море²⁷³), най-ранната голяма карта на англичанина Ранулф Хигден от около 1350 г. (отбелязана до Цариград) и на арабина Исмаил Абулфед (поставена в реконструкцията на Йоаким Левелев между Солун и Цариград, южно от Балкана²⁷⁴).

Поради обстоятелството, че данните за мореплавателните карти са почерпани на място, означението на Македония в Тракия, макар на сравнително малък брой от тях, е от особено значение. Ще преведем за пример някои от тези изображения:

1. На Джовани да Кариняно от началото на XIV в., където Македония е поставена в Тракия при Одрин, а „провинция Тесалия“ — при Солун. В картата обаче има някои грешки, като напр. Стара планина е показана като Олими, а Lacedemonia sive Sparata, т. е. Спарта — в дн. Банат.²⁷⁵

2. На Анхелино де Далорто от 1325 г., който е написал „Македония“ в Тракия, на юг от „Тракия“ и северозападно от „Гърция“, която е поставил при Цариград.²⁷⁶

3. На Анхелино Дулсерт от 1339 г., с Маседо в източния дял на полуострова.²⁷⁷

4. В т. нар. по името на библиотеката на Лоренцо Медичи във Флоренция (където се пазят) анонимен портулан от 1351 г. Македония е поставена югоизточно от Тракия и между нея и Цариград.²⁷⁸

5. На братята търговци Пинциани от 1367 г., с означения на област Македония и град Filliro в Тракия (която е означена под нея), а град Massedo — в източния дял на полуострова, приблизително в дн. Североизточна България.²⁷⁹

6. На Гилемус Солери, който в картата си на Средиземно море от около 1380 г. е поставил Македония източно от Солун, а България — в Мизия.²⁷⁹

От особен интерес е едно споменаване на Македония между 600-те акта за продажбата на роби, отвлечени предимно от каталонците-наемници във Византия от различни покрайнини на Балканите и колонните, регистрирани на тържището в гр. Кандия (о. Крит) от венециански нотариуси Брешано Манюли. Той е отбелязал на всички народностната принадлежност и родното място по градове. С малки изключения произхождащите от градовете в дн. област Македония (Солун с околността си, Скопие, Битоля, Охрид, Дебър, Девоп, Прилеп, Велес, Костур, Струмица, Мелник и др.) са означени като българи, а това е красноречиво доказателство за етническият ѝ състав. За гърци се сочат роби, идващи от Тесалия, Солун и Костур, за власи — от Бер и Костурско, а за сърби — са-

мо от Прищина и Косово поле, но от Ново Бърдо в същата област се срещат българи. Показанието с родно място Търново по-вероятно да са били от столицата на Янтра, а не от едноименния град в Тесалия²¹. Областното име на Македония, като „место наричано Македония“ (*Ioco vocato Macedonia*), е означено единствено в акта от 10 юли 1382 г. като родно място на робинята Ана. Друго изключение от правилото да се посочва градът от който произхождал продаденият, е случаят с роба-българин Кирик от Вардарско (*Chiriko bulgaro de loco Uardare*)²² в акта с дата 20 май 1315 г.

Изводът на Иван Сакъзов от споменатото единично отбелязване за робинята Ана, че „се научава ценното сведение, че между македонското население било популярно името „Македония“, според нас е неприемливо по следните съображения:

1. Самият израз „*Ioco vocato*“ не говори за самоназвание на родното място, а по-скоро за наричането му по този начин от други. Ако се отнасяло до античната или дн. Македония, то това може да е съобразено с придържащата се към римската традиция западноевропейска картография.

2. В останалите случаи се посочва само градът, а не областта.

3. Продадените роби не са произлизали само от областта Македония, а и от другите покрайнини на Балканите, включително и дн. Тракия.

При това положение по-скоро в изолираното посочване на Македония трябва да се има предвид не днешната, а средновековната област в басейна на река Марица.

* * *

Прегледът на разнообразните и най-типични от достигналите до нас източници от средните векове (или по-точно от началото на IX в. до османотурското завладяване) разкрива ясно как и защо името „Македония“ е било възприето за Марициния басейн както от местното българско и ромейско население (и в книжнината на двете страни, които дълго и упорито си оспорвали владението над цяла Тракия), така и от писателите и картографите от различни други народности в Изтока и Запада, влизали в досег с Балканския полуостров. Ширското и пълно налагане на този макротопоним не се дължало само на обстоятелството, че имперската тема със среднище в Одрин играла важна роля изобщо, но и на факта, че името ѝ се наложило като областно на земите, върху които се разпростира, и изместило античното Тракия.

Това терминологично изменение обаче е само една брънка от новата система в средновековната макротопонимия на полуострова, обусловена от разглежданите коренни и решителни етнически и политически промени от края на VI до края на IX в. Съобразно общото правило, че дадена територия придобивала народностното име на своето население, преразпределението на земите между новите и старите етноси на Балканите преобразило почти изцяло макротопонимията. Успоредно с това действували и други фактори за налагането на новите областни имена. От една страна, развитието на политическите условия, създадени от установената държавна власт и въвеждането от нея административно устройство, а, от друга — възприето от самото население подразделяне и назоваване на частите от земите, които то обитавало.

При взаимодействието на тези словобразуващи фактори от средата на IX в. в средния и югоизточния дял на Балканския полуостров се налагат следните главни макротопоними.

България — освен за цялата държава на българите, по-специално за предимните римски и рановизантийски провинции Македония и Дардания — поради българския им етнически състав, присъединяването към ханството (впоследствие — царство) и организирането на едноименното византийско катепанство в 1018 г.

Загоре (производно на „Горна земя“ при народното подразделяне от българите на своето отечество) — за бившите провинции Горна и Долна Мизия, Малка Скития (дн. Добруджа), Поморавието, Средечката (Софийската) област и североизточната част от Тракия.

Македония — за Марициния басейн, съответно територията на темата.

Тракия — за бившата провинция Еуропа и тематите, чиято територия заедно с темата Македония общо били наричани и Романия поради продължителната византийска власт над тях.

Велика Влахия — за частта от Епир и Тесалия, главно около Пинд пл., където се съсредоточила голяма част от романизирани елементи от старото балканско население.

Арбанюшка земя или **Албанон** — частта от старата провинция Нюви Епир, където се изтеглили в планинските райони остатъците от илрийското население.

Рашка и Сърбия — заемани от сърбите, клон на югозападните славяни.

Най-устойчива и почти непроменена се оказва макротопонимията в Адриатическото крайбрежие и Същинска и Островна Гърция: „Далмация“, „Елада“, „Пелопонес“ (преутвърдени от едноименните византийски теми), „Епир“ (част от който призма името на славянското племе войнич — „Вайонетия“), „Акарнания“, „Беогия“, „Тесалия“ и др. Това се обяснява по-скоро с частичното запазване или с по-бързото възстановяване на византийската власт, а не с употребата им от останалото по местата си, но силно разредено и примесено със славянски старо елинско население в тези покрайнини.

В античната провинция „Македония“ се наблюдават някои отклонения. В отделни случаи се назовават с нейното старо име като архаизаща тенденция или остатък от античната традиция в областната географска номенклатура. Така например само най-източната ѝ покрайнина (т. нар. *Macedonia Adiecta*), където отначало империята образувала клисура, по-късно темата „Стримон“, а също

и Солун с прилежащите му околности от най-южния дял на провинцията. За „Стримон“ запазването на древното име се обяснява по-скоро с наслоение или съчетание на античната традиция със средновековната практика, защото територията не е без връзка с темата „Македония“ в Тракия, от която била отделена. Що се отнася до Солун — най-големия град в античната провинция „Македония“, — след като бил откъснат от задземието си, той станал средище на темата „Тесалоника“, но областта му се нарича и „Втора Тесалия“, според античната провинция, откъдето приходили много бежанци при плътното ѝ заселване от славините.

Към тези изключения от обичайното име „Македония“ на Маричиният басейн трябва да се отбележат и общите отклонения от съвременната им средновековна макротопонимия на някои византийски писатели. Тези паракхронизми са в две направления. Едни от авторите по обичая си архаизирали. Поради консерватизма си (особено тези сред църковната йерархия или по патриотични подбуди) употребявали целенасочено, но според познанията, които имали, античната географска номенклатура за областите, т. е. служели си с имената на бившите римски провинции. Други писатели, обратно — ретроспективно актуализирали името „Македония“. Така те сочат събития, станали в антична Тракия преди образуването на темата „Македония“ за настъпили в старата провинция Македония и обратното. По същия начин или целенасочено някои древни македонски топоними, като например Орестия, с предпоставена цел или поради незнание, се пренасяли в Тракия.

Трябва да подчертаем, че в случаите, когато отделни автори се връщали назад към античната областна номенклатура, това е било само стилин похват и средство за въздействие. Те определено не влагали никакво етническо съдържание в употребените имена на римските провинции, а си служели с тях само в регионален или географски смисъл. По-скоро тук може да се разкрие една политическа претенция върху загубени територии или обосновка за тяхната „реконквиста“ от Византия като приемник на владетелите ѝ преди Македония и Рим.

Анализът на изворните известия за употребата на „Македония“ показва, че по общо правило тъй се е назовавал Маричиният басейн, т. е. територията на едноименната византийска тема. Паракхронизмите в употребата на този макротопоним за древната провинция и диоцез са само изолирани явления и по-скоро — изключения. В действителност те не се отразяват върху общата народна и официална практика, която си служи с утвърдените се през средновековието нови областни имена. Още повече, че името „Македония“ за част от Тракия става дори традиционно и се запазва продължително време след като османотурските завоеватели унищожили темата към средата на XIV в.

Тъкмо противното се наблюдава сред книжовниците и особено сред картографите в Западна Европа и арабския свят. У тях античната традиция в областната номенклатура остава почти ненакърнена. Осведомеността за настъпилите коренни промени на Балканите е сравнително слаба, обикновено посредствена и повърхностна. Затова те имали по-слабо въздействие и отражението им в книжнината и картографията са отделни изключения.

За запазването на традицията за строго придържане към римското провинциално деление в Западна Европа решително започнали да оказват влияние и два нови фактора: почти пълната изолация на султанските владения от християнския свят и иденте на хуманизма през Ренесанса. При обективната недостъпност на поробената от османите част на Балканския полуостров и преклонението пред класическата древност съчиненията на античните географи и схематичните с малка достоверност изображения на света, съставени по римски образци, останали задълго главните източници за познание на тази част от стария континент. Това имало огромно значение за формирането на представите и затвърдяването на античната традиция в областната и дори селищната номенклатура и е главна предпоставка за възприемането ѝ и в модерната географска наука в Западна Европа. Оттам римските провинциални имена проникват постепенно заедно с новата цивилизация и нейните постижения сред местното население във владенията на султана.

НОВОТО ГЕОГРАФСКО ПОНЯТИЕ „МАКЕДОНИЯ“

1. ОБРАЗУВАНЕТО НА БЕЙЛЕРБЕЙСТВОТО РУМЕЛИЯ
И ОТГЛАСЪТ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ТРАДИЦИЯ
ЗА МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ

Напредналите обществено-икономически отношения при развития феодализъм довели до значително раздробяване на балканските държави. Наред със сепаратистичните стремежи, които ги раздробили на малки по площ и лишени от материални ресурси, а оттам и от мощ владения, себичните интереси и взаимното недоверие на техните господари ги противопоставяли непрекъснато едни на други. Така те не съумели да се обединят пред общата заплаха от османотурското нашествие и да дадат задръжен отпор на завоевателя. Османците опознали богатствата на плодородните балкански земи, когато враждуващите помежду си византийски императори ги наемали в междусоборните си. Султаните вече не се задоволявали с откъпването плячка и започнали да воюват за свъз сметка. През 1352 г. синът на Орхан (1326—1362) Сюлейман завзел крепостта Цимпе, а в 1354 г. и особено важния от стратегическа гледна точка град Калипол (дн. Гелибол).¹ С тези две предмостовни укрепления на Дарданелския проток османските турци стъпили здраво на европейския бряг, сложили началото на своите завоевания на Балканите и точно след едно столетие поставили ръка и на Цариград, за да го превърнат в своя столица.

През 1361 г. отред на султан Орхан овладял много византийски укрепени градове като Чурул (дн. Чорлу), Аркадиопол (дн. Люлебургас), Вризис (дн. Пънархисар), Визия (дн. Визе), Русион (дн. Руской, Кешанско) и Димотика (Дидимотихон), където преместили столицата си от Бруса. През 1362—1364 г. османските орди накрили територията и на Търновското царство. Те превзели Боруи (дн. Стара Загора), Пловдив и др. селища от Северна Тракия. Пловдив станал седалище на първия началник на въоръжените сили и на завзетата територия в Европа — Лала Шахин.² Успоредно с това започнали да заселват плодородните полета на Маричината низина с тюркски етнически елементи от Мала Азия.³ Така значителен дял от територията на темата „Македония“ заедно със съседната ѝ „Тракия“ попаднали под властта на султана.

Катастрофалното поражение на християнското оръжие край крепостта Черномен (тур. Чирмен, дн. с. Орменион, Александруполски окръг) на 26 септември 1371 г. отбелязало пълен обрат в съотношението на силите и предвестило робската съдба на неговорчиите балкански владетели. На следната година султан Мурад I (1362—1389) овладял и Одрин, където преместил столицата си от Димотика.⁴ През пролетта на 1373 г. разделената на два отряда европейска войска на новоорганизираното начело с Лала Шахин бейлербейство присъединила към османските владения и долината на Тунджа с Янина (дн. Елхово) и Дъбилли (дн. Ямбол), както и Щипоне (дн. Ихтиман), Самоков и много крепости в Родопите,⁵ т. е. и останалата по-голяма част от бившата тема „Македония“.

Според системата на централизъм в устройството на своята държава султаните обединили европейските си завоевания в бейлербейство и го нарекли „Рум-или“ (=ромейска земя). Османските турци възприели термина „Рум“ вероятно от селджукските турци в Мала Азия. С това име мохамеданите назовавали Рим, а сетне и Византия (след обособяването ѝ от източния дял на Римската империя) и изобщо — православните християни. То било широко разпространено както в говоримия език, така и в книжнината на араби, персийци и др. източни народи. Може да се допусне също, че османските турци са преобразували или осмислили термина, когато са чули, че самото ромейско и българско население наричало владенията на империята „Романия“.⁶ От „Рум-или“ произлиза по-късното западноевропейско име на султанските владения в средния и източен дял на Балканския полуостров „Румелия“.

От своите азиатски територии османската държава образувала другото си бейлербейство „Анадо“.⁷ Султаните заимствували от Византия някои институции.⁸ Цариградските императори също делили от средата на Х в. въоръжените сили и провинциите си на Запад (Европа) и Изток (Азия). Може да се допусне, че османските владетели се повлияли за военноадминистративното устройство на своята държава до известна степен от Византия, което се съчетало с характерните за Изтока традиции, които те носели със себе си. Терминът „Анадо“ е видоизменение на името на областта и темата Анатолик, възприето на самото място, може би при завладяването ѝ.

НОВОТО ГЕОГРАФСКО ПОНЯТИЕ „МАКЕДОНИЯ“

1. ОБРАЗУВАНЕТО НА БЕЙЛЕРБЕЙСТВОТО РУМЕЛИЯ
И ОТГЛАСЪТ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ТРАДИЦИЯ
ЗА МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ

Напредналите обществено-икономически отношения при развития феодализъм довели до значително раздробяване на балканските държави. Наред със сепаратистичните стремежи, които ги раздробили на малки по площ и лишени от материални ресурси, а оттам и от мощ владения, себичните интереси и взаимното недоверие на техните господари ги противопоставяли непрекъснато едни на други. Така те не съумели да се обединят пред общата заплаха от османотурското нашествие и да дадат задръжен отпор на завоевателя. Османците опознали богатствата на плодородните балкански земи, когато враждуващите помежду си византийски императори ги наемали в междусоборните си. Султаните вече не се задоволявали с откъмването плячка и започнали да воюват за свъз сметка. През 1352 г. синът на Орхан (1326—1362) Сюлейман завзел крепостта Цимпе, а в 1354 г. и особено важния от стратегическа гледна точка град Калипол (дн. Гелибол).¹ С тези две предмостовни укрепления на Дарданелския проток османските турци стъпили здраво на европейския бряг, сложили началото на своите завоевания на Балканите и точно след едно столетие поставили ръка и на Цариград, за да го превърнат в своя столица.

През 1361 г. отред на султан Орхан овладял много византийски укрепени градове като Чурул (дн. Чорлу), Аркадиопол (дн. Люлебургас), Вризис (дн. Пънархисар), Визия (дн. Визе), Русион (дн. Руской, Кешанско) и Димотика (Дидимотихон), където преместили столицата си от Бруса. През 1362—1364 г. османските орди накрили територията и на Търновското царство. Те превзели Боруи (дн. Стара Загора), Пловдив и др. селища от Северна Тракия. Пловдив станал седалище на първия началник на въоръжените сили и на завзетата територия в Европа — Лала Шахин.² Успоредно с това започнали да заселват плодородните полета на Маричината низина с тюркски етнически елементи от Мала Азия.³ Така значителен дял от територията на темата „Македония“ заедно със съседната ѝ „Тракия“ попаднали под властта на султана.

Катастрофалното поражение на християнското оръжие край крепостта Черномен (тур. Чирмен, дн. с. Орменион, Александруполски окръг) на 26 септември 1371 г. отбелязало пълен обрат в съотношението на силите и предвестило робската съдба на неговорчиците балкански владетели. На следната година султан Мурад I (1362—1389) овладял и Одрин, където преместил столицата си от Димотика.⁴ През пролетта на 1373 г. разделената на два отряда европейска войска на новоорганизираното начело с Лала Шахин бейлербейство присъединила към османските владения и долината на Тунджа с Янина (дн. Елхово) и Дъбилли (дн. Ямбол), както и Щипоне (дн. Ихтиман), Самоков и много крепости в Родопите,⁵ т. е. и останалата по-голяма част от бившата тема „Македония“.

Според системата на централизъм в устройството на своята държава султаните обединили европейските си завоевания в бейлербейство и го нарекли „Рум-или“ (=ромейска земя). Османските турци възприели термина „Рум“ вероятно от селджукските турци в Мала Азия. С това име мохамеданите назовавали Рим, а сетне и Византия (след обособяването ѝ от източния дял на Римската империя) и изобщо — православните християни. То било широко разпространено както в говоримия език, така и в книжнината на араби, персийци и др. източни народи. Може да се допусне също, че османските турци са преобразували или осмислили термина, когато са чули, че самото ромейско и българско население наричало владенията на империята „Романия“.⁶ От „Рум-или“ произлиза по-късното западноевропейско име на султанските владения в средния и източен дял на Балканския полуостров „Румелия“.

От своите азиатски територии османската държава образувала другото си бейлербейство „Анадо“.⁷ Султаните заимствували от Византия някои институции.⁸ Цариградските императори също делили от средата на Х в. въоръжените сили и провинциите си на Запад (Европа) и Изток (Азия). Може да се допусне, че османските владетели се повлияли за военноадминистративното устройство на своята държава до известна степен от Византия, което се съчетало с характерните за Изтока традиции, които те носели със себе си. Терминът „Анадо“ е видоизменение на името на областта и темата Анатолик, възприето на самото място, може би при завладяването ѝ.

НОВОТО ГЕОГРАФСКО ПОНЯТИЕ „МАКЕДОНИЯ“

1. ОБРАЗУВАНЕТО НА БЕЙЛЕРБЕЙСТВОТО РУМЕЛИЯ
И ОТГЛАСЪТ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ТРАДИЦИЯ
ЗА МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ

Напредналите обществено-икономически отношения при развития феодализъм довели до значително раздробяване на балканските държави. Наред със сепаратистичните стремежи, които ги раздробили на малки по площ и лишени от материални ресурси, а оттам и от мощ владения, себичните интереси и взаимното недоверие на техните господари ги противопоставяли непрекъснато едни на други. Така те не съумели да се обединят пред общата заплаха от османотурското нашествие и да дадат задръжен отпор на завоевателя. Османците опознали богатствата на плодородните балкански земи, когато враждуващите помежду си византийски императори ги наемали в междусоборците си. Султаните вече не се задоволявали с откъмването плячка и започнали да воюват за свъз сметка. През 1352 г. синът на Орхан (1326—1362) Сюлейман завзел крепостта Цимпе, а в 1354 г. и особено важния от стратегическа гледна точка град Калипол (дн. Гелибол).¹ С тези две предмостовни укрепления на Дарданелския проток османските турци стъпили здраво на европейския бряг, сложили началото на своите завоевания на Балканите и точно след едно столетие поставили ръка и на Цариград, за да го превърнат в своя столица.

През 1361 г. отред на султан Орхан овладял много византийски укрепени градове като Чурул (дн. Чорлу), Аркадиопол (дн. Люлебургас), Вризис (дн. Пънархисар), Визия (дн. Визе), Русион (дн. Руской, Кешанско) и Димотика (Дидимотихон), където преместили столицата си от Бруса. През 1362—1364 г. османските орди накрили територията и на Търновското царство. Те превзели Боруи (дн. Стара Загора), Пловдив и др. селища от Северна Тракия. Пловдив станал седалище на първия началник на въоръжените сили и на завзетата територия в Европа — Лала Шахин.² Успоредно с това започнали да заселват плодородните полета на Маричината низина с тюркски етнически елементи от Мала Азия.³ Така значителен дял от територията на темата „Македония“ заедно със съседната ѝ „Тракия“ попаднали под властта на султана.

Катастрофалното поражение на християнското оръжие край крепостта Черномен (тур. Чирмен, дн. с. Орменион, Александруполски окръг) на 26 септември 1371 г. отбелязало пълен обрат в съотношението на силите и предвестило робската съдба на неговорчиите балкански владетели. На следната година султан Мурад I (1362—1389) овладял и Одрин, където преместил столицата си от Димотика.⁴ През пролетта на 1373 г. разделената на два отряда европейска войска на новоорганизираното начело с Лала Шахин бейлербейство присъединила към османските владения и долината на Тунджа с Яница (дн. Елхово) и Дъбилин (дн. Ямбол), както и Щипоне (дн. Ихтиман), Самоков и много крепости в Родопите,⁵ т. е. и останалата по-голяма част от бившата тема „Македония“.

Според системата на централизъм в устройството на своята държава султаните обединили европейските си завоевания в бейлербейство и го нарекли „Рум-или“ (=ромейска земя). Османските турци възприели термина „Рум“ вероятно от селджукските турци в Мала Азия. С това име мохамеданите назовавали Рим, а сетне и Византия (след обособяването ѝ от източния дял на Римската империя) и изобщо — православните християни. То било широко разпространено както в говоримия език, така и в книжнината на араби, персийци и др. източни народи. Може да се допусне също, че османските турци са преобразували или осмислили термина, когато са чули, че самото ромейско и българско население наричало владенията на империята „Романия“.⁶ От „Рум-или“ произлиза по-късното западноевропейско име на султанските владения в средния и източен дял на Балканския полуостров „Румелия“.

От своите азиатски територии османската държава образувала другото си бейлербейство „Анадо“.⁷ Султаните заимствували от Византия някои институции.⁸ Цариградските императори също делили от средата на Х в. въоръжените сили и провинциите си на Запад (Европа) и Изток (Азия). Може да се допусне, че османските владетели се повлияли за военноадминистративното устройство на своята държава до известна степен от Византия, което се съчетало с характерните за Изтока традиции, които те носели със себе си. Терминът „Анадо“ е видоизменение на името на областта и темата Анатолик, възприето на самото място, може би при завладяването ѝ.

По подобие на византийските теми „Тракия“ и „Македония“ султанът създал две административни единици за отбрана на столицата — Виза и Чирмен (Черномен). Ако аналогията е вярна, то обяснението, че средната им не съвпадала с византийските, е преди всичко, че главният град на една от темите (Одрин) станал столица. Освен това османците създавали свои сигурни опори в по-малки крепости — в противовес на старите по-големи градове и центрове, където християнското население преобладавало.⁹

Дадено първоначално на двете завладени и ликвидирани византийски теми „Тракия“ и „Македония“, името „Рум-или“ се разпростряло постепенно и върху новоприсъединените от турците територии на балканските християнски държавици. Това станало по две главни причини: от една страна, защото бивали веднага подчинени на румелийския бейлербей, а, от друга — понеже според верския критерий на мюсюлманите всички християни били „неверници“. Наблюднатата отлика и произходът на немюсюлманите бил без всякакво значение за завоевателя. С течение на годините както за арабите и персите „рум“ станал синоним на християнин и по-специално на всички изповядващи източното православие жители на Балканите, така и за турците „рурум-милиети“ било всичкото население на Цариградската гръцка патриаршия. За тази унификация на подвластното им „неверно“ население допринесъл и фактът, че след покоряването на независимите български държавици и унищожението на Търновската патриаршия, когато паднал и Цариград, ромейският патриарх бил признат от султаните за представител на всичките му православни подданици. Затова различните области и народности имена в покорените земи нямали за тях реален смисъл. Изключените направили бошняците и албанците (арнаути), които понели исляма.

Все пак, докато в отделни османотурски документи се срещат макротопоними, като Загоре, Тиквеш, Мода и др., името „Македония“ въобще не се споменава в нито един акт на султанската централна или провинциална администрация. За османските турци от българските или други макротопоними се запазили само имената на по-малките военноадминистративни единици, на които се поделяло бейлербейството — санджаките или ливите.¹⁰ Те били образувани:

а) по стратегически съображения, често във връзка с решителни спажения, станали на тяхната територия, напр.: Черномен (Cirmen) — в 1371 г., Аладжахисар (Alacahisar, дн. Крушевец) — при Плочник в 1387 г., Вълчитрън (Vulçitrn, дн. Вучитрън) — при Косово в 1389 г., Никопол — в 1396 г., Силистра — в 1391 и 1411 г. и др.¹¹

б) защото били заварени като столици или най-големи градове на подчинени феодални държавици (например Видин, Велбъжд и др.). Така например еялетът Силистра обхващал приблизително територията на Добруджанското деспотство, Видинският санджак — на Видинското царство, Кюстендилският — на Велбъждското деспотство, Никополският — на Търновското царство и т. н.¹²

При по-натъжното развитие на административното деление в Османската империя дяловете от територията на бившата тема Македония попаднали в санджаките Виза (Vize), Чирмен и Паша санджак (Paşa sancakı, Liva-i-Paşa). Последният обхващал повечето от балканските земи.

През първите десетилетия на XVI в. в Паша-санджак били включени: Пловдивско, Елховско, Одринско с долното течение на р. Еркене до планината Текир-даг; долината на Горна Марица без Старозагорско и Хасковско (до левия бряг на Долна Арда — последните включени в Черноменски санджак), на северозапад — до Западна Средна гора и Ихтиманските възвишения; Родопската област с Беломорието; долините на р. Места, обградени от север и северозапад от Рило-Пиринския масив, Долна Струма (южно от Беласица планина); долината на Вардар без левите притоци (реките Пчица, Крива река и Брегалница — включени в санджака Лъджа, т. е. Кюстендил), на запад до Западномакедонската планинска верига (Рудока, Бистра, Яма, Стогово, Турийе, Бигла и Галичица), долината на р. Бистрица до планините Мала Опара, Грамос, Костенария, Бурунус, Камбуница, Чапча и Олимп.¹³

Името си санджакът получил, защото там се намирало седалището на пашата — румелийски бейлербей. За известно време то било в Одрин, след това било преместено отново в Пловдив, а по-късно — в София.¹⁴ Измененията в боя и имената на санджаките били в зависимост от разпространението на султанската власт на Балканите.

Поради значително широкия си обхват името „Паша-санджак“ не могло да замени тези, с които дотогава били известни съставляващите го области. Ето защо липсата на съответстващо ново име също допринесло за запазването и на средновековното название — Македония в Маричииния басейн.

Това проличава и от малкото оцелели домашни паметници от първите векове на турското владичество — документи и устни предания, а също и от свидетелствата на чуждите наблюдатели, които очевидно могли да научат името на областта само от местното и околното население.

Най-напред ще се спрем на отклоненията от официалното име Рум-или и от започналата с по-голяма настойчивост (под влияние на хуманистичните идеи) употреба на името „Македония“ в него-вия античен смисъл сред късновизантийските писатели.

В споменатата вече „Безименна българска летопис“ от началото на XV в. употребеният макропоним „Македония“ е съобразен със средновековното разбиране, че тя се намирала в Тракия: „... Тогава Кантакузин се спогоди с Аморат [= Мурад, в 1326 г.] ... турците да не увещават в нищо гърците навек нито в Романия, нито в Македония. ... Турците тогава престъпиха клетвите, които бяха сключили с гърците, и си завзеха града Галиполи [повторно през лятото на 1371 г.] и околните му села, завзеха Македония и така наченаха да воюват, както им бе угодно. ... Като се завръщаше [след завладяването на Видинското царство и похода към Унгария след поражението при Никопол на кръстоносната войска в 1396 г.] с голяма победа и пристигна в Македония. Баязид премина през Адрианопол и Неапол [= дн. Кавала], отгдето възнамеряваше да отиде против Константиновия град [= Цариград]. ...¹⁵

От същия кръг български писатели е и изгнаникът Григорий Цамблак, който в житието си за своя учител патриарх Евтимий Търновски разказва, че последният бил заточен от турците в Македония (... божѣ же чашеѣка въ Македоніи заточена ѿттурците. ...)¹⁶. Прието е с известни уговорки, че последният Търновски патриарх е бил погребан в Бачковския манастир,¹⁷ т. е. в Пловдивско. Независимо от това интересувашото ни областно име се употребява в средновековното си значение, защото:

1) Така го употребява както патриарх Евтимий, така и школата му.

2) Близко до ума е завоевателят да заточи търновския първосвещеник в някой от манастирите в завзетите земи, между които била и теорията на темата.

В същия смисъл терминът е употребен и в т. нар. „Сарандрапошки летопис“ — на манастира „Св. Йоаким Осоговски“ до гр. Криворечна Паланка. За 6999 (= 1491) година там се съобщава: „Нъде цѣрь Бѣлѣтъ и съ вѣнѣстѣмъ“ до Македоніе и стѣна турѣца градъ Філіппѣ [= Пловдив] и пакы распѣстнѣхъ коє. възерѣтъ се въ Цѣрѣвъ. ...¹⁸

Почти по същото време така нарича Маричината долина и писателят Владислав Граматик родом от гр. Ново Брдо при Прищина (Косово поле), смятан за сърбин по потекло, но във всеки един случай тясно свързан с българската народност (както и населението в тази област) и нейната действителност. Той работил в Желгивския манастир (наричан по името на близката старобългарска крепост Желгиво, а също така и Матейче), при с. Младо Нагоричино, Кумановско, и вероятно в Рилския манастир. В кратката редакция на своята повесть за пренасянето на мощите на Иван Рилски през 1469 г. (която всъщност е по-кратката редакция, по препис от Белградската народна библиотека — ръкопис от XV—XVI в., приписвана от някои на неизвестен книжовник) се казва, че турците „с божие допущение“ достигнали Македония и сразили сръбската войска, която била в Македония при река Марица. В житието на Иван Рилски от 1479 г., което Владислав Граматик поместил в така известния в науката под името „Рилски сборник“, се говори за достигането от Вълкашин и Угleshа на Македония (... постигнавъ и въ Македоніи. ...) и поражението им при река Марица (... прѣвъ тако наидѣхъвъ Марица. ...)¹⁹.

В житието на св. Петка Търновска (Епиватска), запазено в ръкописния сборник на поп Йоан от Враца (писан през 1788 г.), съставено с известна преработка²⁰ на първообраза (разглежданото вече пространно житие от патриарх Евтимий Търновски), името „Македония“ пак е употребено в средновековния му смисъл и във връзка с темата, чиято територия цар Иван Асен II (1218—1241) присъединил към царството си след Клокотнишката битка от 1230 г.: „... съзъ Бѣлѣмъ повелѣнемъ —

Македонска земя и Серска, и Стѣ гора и Солань. И всѣ земя Фѣдѣнѣска и Тѣмѣлѣнѣска възъ, и Далматна и цю е Арбанашко дръжава и до Драча. ...²¹ Земята, която съставлявала антична и днешна Македония, била в пределите на България още при неговите предци, затова тя не се споменава от патриарх Евтимий сред изброените териториални придобивки през неговото управление.

Врачанският книжовник не е смятал за необходимо да замени името „Македония“ от първообраза си с „Тракия“, „Романия“ или с някой османски административен термин, защото, по всичко изглежда, и през последвалите османското завладение столетия, даже и през XVIII в. средновековното му значение било още живо в съзнанието на местното и околното население. Това население все още не е било влязло в досег със Западна Европа, за да се запознае с господстващото там схващане за термина. Ето защо твърде трудно е да се определи докога е спазвана традицията за наложилата се през средните векове употреба и доколко по-образованите българи били повлияни от архаизиралите макропонимията къснорезантски автори или са попаднали под въздействието на хуманистичните идеи на западноевропейския Ренесанс, възкресяващи античната географска номенклатура. Все пак те се отразили в известна мяра и донейде внесли объркване сред изселниците се на запад българи.

Типичен пример в това отношение е заявлението на известния български книжар Яков Крайков, който в предисловието на отпечатания от него във Венеция през 1569 г. псалтир пише: „... азъ Іаковъ ѿ предѣлахъ македонскѣхъ ѿ места зовемъ Сѣфна, Кранковъ сѣ. ...“²²

Същото наблюдаваме сред установилите се в Средна Европа т. нар. „гръцки“ търговци. Това виждаме и в списъците от 1765 и 1769 г. на назоваваните със същия етнически беканци от българските земи в град Нежин (Русия). Някои от тях посочавали под влияние на проникналите в Русия западноевропейски представи явно с оглед да не стават обхвърляни, че произлизали от „Македония“ в античния ѝ обхват. Въпреки това известен брой от тях при записването си заявявали, че идват от Филипопол (дн. Пловдив) и Адрианопол (Одрин, дн. Едирне) в „Македонската провинция“²³ — в смисъл на темата, явно наложила името си вече от продължително време като областно на Маричиния басейн.

Особено показателно за представите на простолюдието в самата Тракия е, че т. нар. „гагаузи“ от нейната южна и източна част, които се изселили и последвали в пределите на Руската империя оттеглящата се царска армия след победоносната кампания на Дибич-Забалкански през 1828/1829 г., са отбелязани от царските власти като „българи“, а после — „тракийци“ и „македонци“.²⁴ Гагаузите—беканци от Югоизточна Тракия след Балканските войни 1912/1913 г., настанали се в Ямболско, Бургаско и Старозагорско, били наричани от местното население „македонски“.²⁵

През миналото XIX столетие някои преселници от Родонската област, уселили в подбалканските полета, били наричани по традиция от местното население в новите им жилища също „македонци“, тъй като идвали от юг — от средновековната област „Македония“, а не защото били дошли от земите, които през античността и сега наричаме „Македония“.²⁶ Едно по-внимателно проследяване на произхода на носещите фамилията име „Македонски“ или прикора „македонци“ в пределите на НР България ще ни разкрие подобни случаи, където традицията на това средновековно име на част от Тракия явно е отзвучавало до твърде късно време.

Още по-показателни за името, което е носел Маричиният басейн през XV—XVIII в., са свидетелствата на очевидци-чужденци, пропътували по различни поводи през българските земи и по-специално по главния път, който свързвал османската столица Цариград със Средна Европа през Белград — Ниш — София — Пловдив — Одрин. От пряката информация, добила явно от местното и околното население, те констатирали, че тази част от Тракия продължавала да се нарича „Македония“, а Пловдив и Одрин се смятали за главните ѝ градове. В случая нито е нужно, нито възможно да се посочат всички подобни свидетелства. Ето защо тук ще се задоволим само с няколко и най-типичните от тях, където съвсем ясно проличава, че средновековната традиция за този макротопоним се е пазила в Тракия дълго време след унищожението на темата при османотурското завоевание. Като особено показателни примери ще приведем следните:

На връщане от Ерусалим бургундският рицар Бертрандон дьо ла Брокьер минал през Одрин и за 12 март 1433 г. отбелязва в своето съчинение: „... Цял ден яздихме покрай Мареш [= Марица] през много хубави места. Преприяхме реката със сал. На следния ден вървахме през гора по твърд добър път. Напуснахме Гърция и навлязохме в Македония. Преприяхме между две планини [вер. Родопите и Сакар] през много красива равнина, широка четиридесет мили, през която тече река Мареш. Скоро след това пристигнахме във Филипополи [= Пловдив], главен град на Македония, който е разположен сред тази красива равнина, на р. Мареш. ... 110-голямата част от жителите на града са българи, които изповядват гръцката вяра. На излизане от Филипополи преприяхме по мост река Мареш и още почти цял ден яздих през равнината, докато стигнах подножието на една планина. ... сега по тия места има две села, населени с българи, едно от които е разположено на границата между Македония и България. Планината [вероятно Западна Средна гора и Септемвриският рид] е лесно проходим; дължината ѝ е от 16 до 20 мили.“²⁷

В излязлата през 1536 г. книга на Бенедето Рамберти, секретар на венецианския посланик Даниел Людевичи за пътуването му през Турция Пловдив е поставен в Македония.²⁸ Според него обаче Македония имала по-широк обхват: „... На север се ограничава от Далмация, Сърбия и Тракия, на запад — от Ионийско или Адриатическо море, което е при Драч, на изток — от Егейското море и една част от Тракия, на юг — от Елир при планината Пинд. Сега тя, Македония и Тракия, и всичко, което турският султан държи в Европа, се нарича Романия или Гърция и се управлява от румелийския беглербей.“²⁹

През 1553 г. историкът и етнографът Ханс Дерншам също минал по т. нар. „Военен“ или „Диагонален“ път на Балканите от Виена до Цариград. Той придружавал пратеничеството до султан Сюлейман I на австрийския император Фердинанд I (1503—1504) начело с Жислен дьо Бусбек и епископ Антон Вранчиц. Според наблюденията и заключенията на Дерншам „България“ се наричала земята между Ниш и Одрин, а частта ѝ, която е на изток от клисурата при с. Ветрен (Пазарджишки окръг) — „Македония“. В дневника си за 13 август с. г. той бележи, че стигнал до Траянови врата (Капъ дервент) и клисурата, за която казва, че е „непрестъпна теснина в България, наричат я още Клисурата. ... И Ветрен също е в клисурата, до която стига Македония.“³⁰

Към средата на същото столетие Жак Гасо разкрива в пътепис си: „... Пристигнахме във Виетрено [Ветрен], после в Челопинци [изчезнало село или вероятно Целапница, въпреки че бърка поредността и може би с деформация поради подобие на чути други села с подобно окончание], Базарич [Пазарджик] и Коюса [Конущ, отново бърка последователността на селищата] — големи села. Сетне във Филипополи, Македония, древен град, изграден от Филип Македонски, баща на Александър Велики.“³¹

През 1572 г. френският дипломат Филип дьо Френ-Кане, добре осведомен за античната номенклатура на областите, пише, че „когато минахме едно село, наречено Бевент (Bevent) [=изчез-

налото селище Клисурса или Суха Клисурса], навлязохме в голяма равнина, наричана по народному Македония, на която всъщност е Тракия. . .³² Преди това същият автор разказва, че след преминаването си през Качанишкия проход „... излязохме в голяма равнина, в началото на която е разположен, почти скрит от няколко хълма, Скопия [= Скопие] много голям град, намиращ се според едни в България, но според мей — в Македония, ако се съблюдават древните граници. Този град е наречен Стоби [смесва Скупя със Стоби, дн. Пустоградско], съседен на Мигдония. Там тече река, наречена Вардар. . .³³ На 6 февруари [1572 г.] пристигнахме в Добрица [= с. Добрешани, Кумановско]. . . Оттам до Серича [= Страцин]. . . Това място е България или, както бихме казали, в Долна Мизия [всъщност то спадало към античната провинция Дардания].³⁴ Всички тези твърдения показват сравнително добрата осведоменост на френския дипломат върху античната областна номенклатура, но, от друга страна — за устойчивостта на средновековната традиция по негово време, защото той недвусмислено свидетелства, че и тогава дн. и антична Македония била наричана „България“, а Маричиният басейн — „Македония“.

Това се потвърждава от данните и на други петима западноевропейци, които преминали през това и двете следващи десетилетия по стария и обичаен път за Цариград. Сънародниците на Ф. дьо Френ-Кане—дипломатът Пиер Лескалоние бележи, че пристигнал на 1 април 1574 г. „в Дервен [споменатото вече несъществуващо с. Клисурса], последната паланка в България, сред която все още има древна порта [= Траяновите врата], отделяща България от Македония“,³⁵ а Жан Палери Форезиен нарича глава СХХV от пътеписа си за 1582 г. „За града Филипополи в Македония“, като съобщава, че е наречен така по името на македонския цар Филип, който го построял.³⁶

Участващите в дипломатически мисии на австрийския император също са ясни и категорични в бележите. Курьерът Якоб Бецек пише на 6. XII. 1564 г., че на път за Цариград, като излезли от София, „стигнахме Македония, също една хубава, плодородна и благодатна земя“. ³⁷ Соломон Швайгер, придружител на имперския пратеник до султана, отбелязва в гл. XIII от пътеписа си за Пловдив: „... на 18 декември [1578 г.] стигнахме във Филипополи, който е главен град на Македония и лежи под Родопската планина. Някогаж се наричал Pentropolis и Trimontium. Турците го казват Филибе (Philibre). . .³⁸ Сънародникът му Ханс Людвиг Лихтенщайн също нарича Пловдив „столица на Македония“.³⁹

Очевидно и през следващото XV II столетие не е настъпила промяна в макротопонимията сред местното население, защото някои пътешественици правят същите коластации. Така например Лъофевр, секретар на френския посланик в Цариград/Ашил дьо Санси, барон дьо ла Мол, бележи в 1611 г.: „... Както планината продължава отатък, видяхме на края й нещо като голям портал [явно Траянови врата] от тухли и камъни, много древен, полуразбит и разрушен. . . като преминахме по-нататък, стигнахме до друго село, пак в планината, наречено . . . [неразчетено, но явно се отнася до изчезналото споменатото вече село Клисурса]. . . Тук е пределът между България и Македония. . .⁴⁰ Към 1665/6 г. монахът-капуцин Робер дьо Дрьо, член на френската дипломатическа мисия, водена от посланика дьо ла Е-Валтеле, съобщава: „... Прекосихме Тракия, като минахме река Марича, която я дели от Македония. . .⁴¹

Георг Кристоф фон Майнций през 1634 г. величае Пловдив като „царски македонски столичен град (die königliche macedonische Residentz-Stadt) и добавя, че той лежи до полите на Родопите, в много прочуто старо кралство Македония.“⁴²

По същото време англичанин с инициали Н. В. смятал Пловдив за столица на древна Македония и като смесва Philippiopolis с гр. Филипи (между дн. градове Драма и Кавала), разказва подобно и на други западноевропейци за римските междуособици в 42 г. от н. е. (пораженето на Брут и Касий) така, като че са станали до Пловдив.⁴³

В края на XVII в. сръбският ипекски патриарх Арсений III Черноевич (починал в 1706 г.) пише в дневника си за пътуването до Ерусалим от края на 1682 до началото на 1683 г., че Пловдив се намирал в Македония: „... В мѣстѣ великомъ филлѣ въ Македоніи, покрай мѣста тогѣ рѣка Марича течѣ. . .⁴⁴

Един век след него граф Пиер дьо Совбоф, тръгнал на 6 юни 1788 г. от Цариград през Одрин и Пловдив и стигнал на 16 с. м. в София, движейки се след турските войски по същия път, бележи, че почти цялото население, ужасено от безчияствата и опустошенията им, било избягало в Македонските планини (in die Gebürge von Macedonien).⁴⁵ Наричайки дн. Тракия с традиционното ѝ средновековно име, той вероятно е имал предвид Рила, Родопите и Средна гора.

* * *

В началото на първата половина от XV в. силно притиснатата от завоевателя Византийска империя използвала междуособиците сред османските турци, за да си възвърне за последен път част от бившите си територии. Това обаче било за кратко време и завоевателите свели силно осакатената Византия отново до Цариградските полуострови с Редестос (дн. Текирдаг) и Силиврия, една тясна ивица около някои пристанища от южната дъга на Западното черноморско крайбрежие, Солун със западния дял от Халкидическия полуостров и Морея (Пелопонес) без владенията от Венеция Агрос, Модон, Малвасия и Корони.⁴⁶

След като Аменей VI Савойски („Зеленият граф“) отнел от България черноморските ѝ градове и ги предал в 1367 г. на Йоан V Палеолог, той поверил пристанищата на юг от нос Емине (съставя-

щи т. нар. от българите „Поморие“) на своя син Михаил, като го поставил за управител на областта, назована със старото българско име „Загора“.⁴²

При това последно разграничение на територията на Византия след Анкарската битка в 1402 г. Мануил II като съюзник на Сюлейман успял да получи от завоевателите Солун с част от околността му и някои черноморски пристанища. Той поверил управлението на Солун на своя племенник Йоан VII Палеолог, който носел от 1403 г. до смъртта си титлата *Βασιλεὺς πάσης Θερραλίας*.⁴³ Това ясно показва, че и през XV в. в административната и обществената практика все още се спазвало традиционното от средновековното име „Тесалия“⁴⁴ за тази част от Македония. Както и в случая със „Загора“ проличава как съвременната действителност давала своето отражение върху топонимията, в това число и областите ѝ.

Ние не можем да се съгласим с тезата на някои съвременни автори, които поддържат, че след Г. Акрополит византийските писатели от XIV в., особено след Никифор Григора и Йоан Кантакузин, отнасяли името „Македония“ към първоначалната територия на царството на Филип II и че както образованите писатели, така и гръцкият народ употребявали името „Македония“ в неговото старинно означение.⁴⁵

Редица византийски писатели след Г. Акрополит, като използващите го Теодор Скутариот и Ефрем Монах, продължителят му Георги Пахимер, Йоан Ставракий, император Теодор II Ласкарис, патриарх Калист I и др. не престанали да наричат Тракия „Македония“.⁴⁶ Наистина Никифор I Григора и Йоан Кантакузин използват с повече или по-малко познания, но твърде подчертано, античната топонимия и архивизират съзнателно изложението си с оглед да повдигнат патристичното чувство у поданиците на цариградския василевс. В случая обаче не бива да се пренебрегва и обстоятелството, че за тези писатели, особено за Никифор Григора не е чуждо влиянието на Ренесансовите идеи, обхванало го чрез връзките му с Д. Кидонис и други хуманисти. Тяхната тенденция не е чужда и на писателите от XV в., особено в лицето на атинянина Лаоник Халкокондил. На неговата географска номенклатура и на пропикването на хуманизма сред част от византийските книжовници ще се спрем по-обстойно по-долу.⁴⁷ В действителност това течение е съвсем ограничено и повърхностно, защото средновековната традиция за областните имена е все още жива, както сред мизанстволюбите от образованите византийци, така и в държавната практика, а особено сред лароа.

Георги Дука (висш византийски сановник на служба у генуезците, автор на историческото съчинение, обхващащо събитията от 1391 до 1462 г.),⁴⁸ продължава да нарича областите според старото византийско темно устройство. За него днешна Македония продължава да бъде „Тесалия“,⁴⁹ близките райони до Цариград — „Тракия“,⁵⁰ а територията, където е била едноименната средновековна тема — „Македония“.⁵¹ Дука говори по-малко за Македония, защото по негово време тя вече е окончателно завладяна от османците, а главният ѝ град — превърнат в тяхна столица. При това описваните от него действия се разиграват предимно в другите две теми (Тесалия и Тракия), в Морея, а най-вече — в столицата Цариград и Мала Азия.

Към традиционните средновековни имена на областите се придържа и Критобул от Имброс в своята „История“, написана в туркофилски дух и обхващаща периода от 1451 до 1462 г.⁵²

Особен интерес за макротопонимията в източния дял на Балканите представлява употребяваният от Георги Дука и Георги Сфранцес⁵³ традиционен военноадминистративен термин *ὁβίς*⁵⁴ (=Запад), за да означат европейските (по тяхно време вече ограничени само в дн. Тракия) владения на Византия.⁵⁵ Изглежда, че към края на съществуването на Византия терминът *ὁβίς* е обединил в понятието си и двете значения: за па д и дук ст в о. В териториално отношение военноедминистративната единица обхващала двете теми Тракия и Македония. На този етап от развитието си функциите на нейния началник-дук, изглежда, са включвали наред с командването на опълчението на двете теми⁵⁶ и старата (въведена през втората половина на X в.) джеспан „доместик на Запада“, т. е. върховното началство над военните сили в европейските владения на империята в противовес на „доместика на Изтока“, който изпълнявал същата длъжност в азиатските⁵⁷. От т. нар. „Ескуриалска“ тактика знаем, че към 976 г. е съществувало дукство „Адрианопол“ (Одрин). Допускаме, че при преустройството на тема „Македония“, когато от нея се отделили темите „Филипопол“ и „Волерон“, центърът ѝ е бил въздигнат в дукство.

През първата половина на XI в. в европейските владения на Византия е имало само едно дукство — Солун, което към 1048 г. било заместено от дукство с център Одрин.⁵⁸ Известно е, че дук на Одрин бил Йоан Кантакузин.⁵⁹

Изглежда, че през XV в. значението на византийския административен термин *ὁβίς* се е ограничило много, защото се свеждал вече до имперските владения в Европа — околностите на Цариград, няколко от егейските острови и част от Йелопонес. Липсват конкретни данни, но може да се допусне, че терминът е останал в употреба сред ромейското население (от което се рекрутирало опълчението на двете теми под общата команда на одринския дук) и през последните векове от съществуването на Византия. Той обаче не е могъл да измести макротопонима „Македония“, които се запазил за Маричиния басын дълго след османското завоеване на Балканите.

За широкото употребление на това име в Тракия сред местното и околното население, което го съобщавало на преминаващите през Балканите пътешественици, твърде показателни са и някои означения в западноевропейската картография през XV и следващите столетия, където средновековната макротопонимия е намерила своето отражение.

В т. нар. „Каталонска карта на Средиземно море“ от началото на XV в. (или около 1400 г.) в сбирката на Парижката национална библиотека Macedo е означено към Mesenber (дн. Несебър). а под него — Гърция.⁶⁴ В подобното изображение на Мечна де Виладестес от 1413 г. на същото място срещаме Macedon.⁶⁵

Тук трябва да отнесем споменатото вече изображение на света от 1457 г. на най-забележителния картограф в Западна Европа през епохата си Фра Мауро Камалдолезе.⁶⁶ В него той и неговите помощници Франческо де Керсо и Андреа Бианко са поставили два надписа „Македония“: — единият на изток от Шип и северозападно от Солун, а другият — в Родопите, източно от Места и до Марица и Одрин. Текстът при Скопие, че се намирал „на границата на Албания, Сърбия, България и Македония“, пояснява, че Македония се намирала на изток от този град, който с големата част от дн. област и античната провинция са отнесени към България, а още по-точно — в „Долна България“, защото надписът на тази страна е даден веднъж на изток от Искър (чисто име е поставено погрешно при Янтра) и втори и трети път — северозападно и югоизточно от Търново, за „Горна България“ с другото ѝ име „Загора“. „Тракия“ е поставена също съответстващо с темата (северозападно от Енос), а „Тесалия“ — на север и южно от Солун (т. е. има се предвид Първа и Втора Тесалия). В дн. Югозападна Македония са означени като области и „провинция Верия“ и „Пелагония“ — съответно средната им Бер и Битоля. Всичко това показва, че съставителите са спазвали съвременната им действителност по отношение на макротопонимията.

В един глобус от първата половина на XVI в., пазен във Франкфурт на Майн (ФРГ), „Македония“ е разположена на юг от „Тракия“ — и двете между Стара планина и Цариград,⁶⁷ в пределите на „Турция“.

Като отглас на средновековната тема и нейното местоположение може да се приеме и означението в някои карти от тази и по-късната епоха на несъществуващ в действителност град с името „Македо“. Подобни „грешки“, или по-скоро обърквания, се срещат често в палеокартографията и даже на картите, работени вече на математическа основа. Като примери може да се посочат отбелязванията на гр. Strumpon у Тоб. Конр. Лотер (в картата му Magna Turcarum Dominatoris imperium. . . от първата половина на XVIII в.), у Йохан Батиста Хоман (в картата му Fluviorum in Europa principis Danubii. . . от около 1730 г.) и други подобни случаи на Запад, а също и на Изток, като напр. гр. „Борджан“ у Исмаил Абулфеда от около 1331 г. и пр.

Според нас това са заемки от съставени преди тях карти или резултат на неясна информация. Доколкото ни е известно, за първи път град „Macedo“ се среща в мореплавателната карта на Анхелдино Дулсерт от 1339 г., който го отбелязал даже на две места, но в източния дял на Балканския полуостров. Вероятно от него е заимствувал в портуланната си карта от 1497 г. граф Хектоман де Фредидиус от Анкона. Той го поставя на изток от София, близо до река, която може да се отъждестви с Искър, в средната част на полуострова.⁶⁸ Логично е по него да се води и Батиста Аниезе, за да разположи едноименен град източно от София в картата на Балканите от атласа си, съставен около средата на XVI в.⁶⁹ Изглежда, от тези мореплавателни карти са почерпили погрешна информация мнозина по-късни картографи като Джовани Матео Контарини (в 1506 г.). Джакомо Гасталди (в 1546 г.), откъдето попада и у Герхард Меркатор (в 1589 г.), Йохан Хондиус (в 1633 г.) и др. Основание да я свържем с тема Македония ни дават поставените в тази област градове Comergena (дн. Комотини, тур. Гюмюрджина) в Беломорска Тракия и Rusio, т. е. Русон, дн. с. Руской, на хълма, разположен на 5 км югоизточно от гр. Кешан в Югоизточна Тракия, Турция.⁷⁰

Предпазливостта, с която някои автори приемат сведенията в картите от тази епоха, има свое основание. Случаят обаче с града „Macedo“ е един твърде типичен пример, който подрежда мисълта на изтъкнатия английски историк на картографията Р. Е. Скултън, че „една ранна карта пред нашите очи е крайният резултат на комплекс от серия процеси — сбор от информация от различни източници и в разнообразни форми (графични и текстови), една сплав от географските идеи на картографа, получена от предадените му картини образци или от неговия политически интерес — краен продукт от компилация, проверка, уточняване и копиране. Само след проучването на обстановката ние можем да надникнем над рамата на картографите и тогава ще почнем да разбираме защо той е очертал брега по този именно начин или е отъждествил или свързал дадени местни имена с един особен селг.“⁷¹ Юнататък този специалист по палеокартография подчертава: „За всяка подробност в една ранна карта трябва да се допусне, че съставителят и е имал своята причина, която изследвачът е задължен да разкрие. Всички означения в една такава карта не са в еднаква степен свидетелства за истината. Важното за историка е да отдели фактите от фантазията, опитът от илюзията и догадката, като открие доказателствата.“⁷² По този повод ще припомним и думите на неговия сънародник-историк Е. А. Фриман, че една легенда може да не предава факти, но съществуването на самата легенда сама по себе си е факт, който изисква своето обяснение.⁷³

В нашия случай отбелязването на град „Македония“ на посоченото място в тези карти безспорно е грешка или по-точно — непълна информация, която обаче води в своята същина до един факт: в югоизточната част на Балканите, към Русон и Комуцена е съществувала една „Македония“, която в действителност била област. Съставителят на мореплавателната карта не е могъл да я помести в средата на Тракия, където фактически е била областта, защото е имал известни данни или познания за местонахождението на древната държава на траките и едноименната им римска провинция. Не е поставил „Македония“ на мястото на класическата страна и провинция с това име, защото може би е разполагал с противоречиви сведения — че по негово време е наричана „Бълга-

рия". Убеден обаче, че все пак в източната част на полуострова съществувала „Мак-дония“, без да му е било напълно ясно точното положение, той я поставил там и като гред, т. е. с нейното средище, на което прикачил името ѝ.

За цярицата сред картосъставителите от тази епоха неяснота по отношение на действителното положение на макротопонимите и по-специално на „Македония“ може да се съди по следните примери: Шурманът на Христофор Колумб Хуан де ла Коза я поставя в своята карта от 1500 г. (която е първата на Атлантическия океан с част от Новия свят) на север от Дунава, Мизия — на юг от същата река, а Гърция — в Тракия.⁷¹ Грегориус Райш отбелязва на картата си от 1503 г. Македония в Елир и Тесалия, а Гърция надписва над Морея.⁷² В споменатата вече карта на Андреас Валспергер Македония е поставена на юг от Олимп, Гърция — в Югоизточна Тракия, а Тесалия — на югозапад от Тракия.

Подобни обърквания и неясноти се забелязват и в много по-късно време. Така например в атласа на Игнац Албрехт от 1791 г., независимо от отделната карта на Македония,⁷³ поставена във всякакво съмнение на класическото ѝ място, върху общата карта на първия дял надписът *Makedonien* е разположен между Пловдив и Охридското езеро.⁷⁴

Вероятно най-късни реминисценции и отгласи от средновековното местоположение на Македония, съответно на византийската тема, се явяват в означението на планинската верига южно и югоизточно от София и Софийското поле „Macedoniae Alpes“ в картата на Николаус Фишер от 1686 г.⁷⁵ и надписът „Makedonia oder Filibe vilajet“ (Македония или Пловдивски вилает) в картата на Европейска Турция, съставена от Франц фон Вайс през 1829 г.⁷⁶ Втората карта е уголемено копие от тази на френския инженер-географ П. Лапи, издадена в Париж през 1822 г.,⁷⁷ но надписът представлява една добавка на фон Вайс. Твърде е възможно горните две отбелязвания да са взети от някои по-стари източници.

* * *

Приведените български и византийски извори, както и свидетелствата на пътешествениците и някои карти изобразения от Западна Европа показват достатъчно добре устойчивостта и силата на средновековната традиция и след края на XIV в. що се отнася до областните имена и специално това на „Македония“ в Тракия. Ето защо не можем да се съгласим с твърдението на Н.П. Андриотис: „През време на османското владичество името „Македония“ преживяло в гръцките земи и се употребявало от народа, за да означа една гръцка страна. То се явява също в хрониката от това време в диалектната форма „Makidonia“, един факт, който удостоверява неговата популярна употреба. То се явява още и в народните песни от този период и през периода на македонската борба (1903 — 1908 г.).“⁷⁸

Изобщо архаизацията, в това число и употребата на античната топонимия, наистина е започнала да се използва малко по-широко като стилин похват от някои късноримскоантийски автори, като напр. Никифор Григора, Йоан Кантакюзин, Лаоник Халкокондил и др. Общият поток на ренесансовите идеи и на патриотичните тенденции очевидно не е могъл да не окаже въздействие и върху някои от гръцките хроники през периода на турското владичество, а също и върху православната негръцка интелигенция, доколкото тя е имала достъп до тези съчинения, като е изпадала под влияние или е била засягана по някакъв начин от това новоелинско движение. Струва ни се, че въздействието на късноримскоантийската книжнина върху народния епос сигурно е било още по-ограничено. Във всеки случай на нас не са ни достъпни и известни никакви специални и дори най-общи проучвания по този въпрос, тъй и появата на народните песни трудно може да бъде датирана дори с приблизителна точност.

Пълното отричане и пренебрегване на ренесансовите наеви би било явно отклонение от действителността за тази епоха и би довело до едностранично ѝ осветление. Ето защо те трябва да се проследят по пътищата, чрез които достигат до Балканите. Що се отнася обаче до категоричното обобщение в цитирания по-горе пасаж на Н. П. Андриотис, от което се прави извод за ранното възвръщане на името „Македония“ в античната му родина сред гръцкия народ, то ни се струва също декларативно и дори крайно, което в никакъв случай не разкрива историческата истина по въпроса.

2. СЪЗДАВАНЕТО НА НОВОТО ГЕОГРАФСКО ПОНЯТИЕ МАКЕДОНИЯ В МОДЕРНАТА ГЕОГРАФСКА НАУКА

Разгледаните в предходния параграф домашни извори и други данни наред с редица свидетелства на чужденци показват, че по традиция от средновековното името „Македония“ се запозило сред местното и околното население като макротопоним за територията, върху която се простираше византийската тема дълго време след нейното унищожение от завоевателите османски турци — дори и през първите десетилетия на нашето столетие.

Успоредно с това обаче от втората половина на XIV и особено на XV в. насетне някои по-образовани среди във Византия, а под тяхно и на западноевропейските хуманисти влияние, отделни книжници от останалите балкански и околни страни започнали все по-настойчиво да припом-

ният античното схващане за географския обхват на Македония като древно царство и римска и ранновизантийска административна единица. Така при вече коренно променените условия името „Македония“ започнало отново и по-често да се свързва с първата си родина. Отначало това ставало само по книжовен път, но с течение на годините достигало и по други различни начини до влезлите в пряк или косвен досег със Западна Европа търговци и интелигенция от балканските страни, докато накрая започнало да прониква и сред простолудията в България и останалите владения на османските султани.

Сложният процес на изместването на местоположението на макротопонима Македония в съзнанието и схващането на балканското население бил твърде продължителен. Анализът на данните показва, че всъщност пълното възприемане на промяната от интелигенцията и особено от широките слоеве на българския народ се наложило удивително късно — едва през втората половина на XIX в. Една от причините, както ще се уверим от приведените по-нататък различни източници, било обстоятелството, че обичайното деление на „Долна“ и „Горна“ земя, съответно „Долна“ и „Горна“ България или Загоре, се спазвало не само сред простолудията, но и у образованите българи.

Преобразованието в макротопонимията изобико на Балканите и по-специално в новото назоваване на дяловете от земите, населени с българи, т. е. изоставянето на установените през средновековното имена на областите, има голямо научно и обществено-политическо значение. Независимо от това извършването и протичането на промените все още не е изследвано. Още по-малко е стореното в българската и чуждестранната книжнина, за да бъдат те правилно изяснени. Обикновено авторите се задоволявали само да констатираат крайния резултат от твърде продължителния процес. Те го приемали едва ли не като една даденост, без изобико да се спират върху него, и още по-малко да търсят и анализират причините, довели до сегашното положение.

Колкото и устойчива и с продължителна значимост да е била местната средновековна традиция за назоваването на басейна на Марица „Македония“, а югозападните краища от земите, населени с българи — „Долна земя“ или „Долна България“, тя е трябвало да отстъпи пред една нова макротопонимия, която наистина преди дълги столетия била в сила там, но от края на античността вече излязала от употреба и била напълно забравена даже и от потомците на старите обитатели на полуострова, а въобще неизвестна за новите. Очевидно обяснението на това явление трябва да се търси в някакво сложно съчетание на редица причини и обстоятелства в самите Балкани и на непреодолимо силни въздействия отвън. Само комплексното и пълното им изясняване може да разкрие кои са били факторите, които в крайна сметка надделели, и по какъв път се е наложила тази промяна.

Първо ще се спрем на вътрешните причини, т. е. на предпоставките, спомогнали да се изменят така коренно значението на макротопонимите, а особено и в частност на „Македония“. Между по-значимите от тях са:

1. Унищожаването на темата „Македония“ и на нейните производни при завладяването на територията им от османските турци около средата на XIV в. Новата държавна власт в султанската империя естествено престанала да използва терминологията на византийското военноадминистративно устройство. Тя излязла от официална употреба, не се утвърждавала и загубила предишното си значение за местното и околното население.

2. Настъпните изменения в етническия състав на населението в Тракия. От една страна, то определяло при опустошителните нашествия и междусобичия през средновековието: част от него била избита или отвлечена, а и немалка част се изтегвила в планинските райони или забягнала в чужбина. От друга страна, за промяната в народността облик на областта допринесла и колонизаторската политика на завоевателите. Те непрекъснато довели в Маричината низина, по долините на ритоците ѝ и дори в планинските райони на Тракия разнородни турски групи от Мала Азия и прииждали от Средна Азия други племена — селджуки (коняи), юрчуци, надлюгени, къзълбаша и пр.¹ Султаните приложили същите похвати, както византийските императори: за да осигурят опора на властта си върху жизнено важни, но населени с чуждородни области от европейските си владения.

3. Налагането на новото официално име на военноадминистративната единица „Рум-или“ от султанските органи на властта и от прииждилите-мюсюлмани. По този начин в ежедневието практика се измествали старите макротопоними (макар да се превърнали от военноадминистративни термини в областни географски понятия). При това „Рум-или“ се сближавало и преосмисляло със старото име „Ремания“ (за владенията на Византия) както от местното население, така и от западноевропейците, които започнали да го възприемат по-късно като „Румелия“. Понастоящем османотурското административно деление се явило крайно непригодно за практически нужди, тъй като бейлербейството и паша-санджакът, или лива, били огромни по площ и не вънасяли необходимата конкретизация и уточняване на областите. Това се дължало и на обстоятелството, че имената на по-малките единици били чужди по звучене за западноевропейците, още повече, че той имал съвсем труден достъп до владенията на османските турци, за да ги научава постепенно. Така те останали неразбираеми и непознати за него, а в известна степен дори и за самите поданици на султана.

4. Името „Тракия“ като макротопоним и административно понятие не престанало да се употребява през столетията.² Не само през античността, но и през цялото средновековие така продължила да се нарича и образуваната още през последните десетилетия на VII в. византийска тема, макар и да била ограничена върху една сравнително малка по пространство (защото се простирила само върху югоизточната част от едноименната антична страна и римска и ранновизантийска администра-

тивна единица) провинция и диоцез. Името „Тракия“ останало и на митрополия във ведомството на Цариградската патриаршия.

5. Архаизирането в макротопонимията от страна на византийските писатели. От тяхна обичайна практика са изтъкване на приемствеността си с класическата древност и римската държавност архаизирането и възвръщането към античността и славното историческо минало се превърнало по-късно от стил и похват в средство за въздействие чрез възвеличаването му, за да повдигат патриотичното чувство сред сънародниците си. Това се наблюдава особено когато съществуването на империята било застрашено или ромеите изпадали в робска неволя. Тези реминисценции по необходимост се свързвали и връщали към историческата територия на древна Македония.

6. Антична Македония имала по-голяма историческа значимост за зараждащия се през XIV в. неоелинизъм, отколкото едноименната византийска тема. При това не бива да се забравя, че през средните векове образът на Александър Велики останал обаятелен и популярен не само сред ромеите, но с него по книжовен път се запознавали даже и по-образованите славяни.⁵ Срещаните през средновековието обръквания, които водели до ретроспективни актуализации и смесване на представите за двете географски области, вънасяли неяснота и естествено също ставали причина за отпадането на средновековния макротопоним.

7. Назрелата главно през XIX в. „мегали идея“ за възстановяването на Византийската империя. Тя се зародила и подела с фантастична настоячивост от преуспялата икономически гръцка буржоазия и особено от първенците в цариградския патриаршески квартал „Фанар“. Това са т. нар. „фанариоти“, които изобщо не загубили позициите си не само в църковната йерархия, ръководеща духовните дела на всички православни поданици на султана, но и в администрацията на завоевателя, където получавали високи службени постове.

Въпреки напредналата процес на ромеизация сред славините в Пелопонес и Елада и някои постигнати успехи в Тесалия и Епир чрез организирания там с оглед „реконквистата“ през средновековието всенноадминистративни единици — теми, колкото и парадоксално това да звучи, гръцкизмът започнал да печели почва в Сърбия. Гърция едва след унищожаването на Византийската империя. Това може да се констатира най-напред сред потомците на остатъците от древното балканско население — албанците и романизованите елементи (власи или куцо-ласи, наричани още и арумъни) — и то чрез кръста на православие, там, където мечът на императорите не можел да сполучи. Главната роля за потървяването на редица средища във „Велика Влахия“ историята отрежда на Цариградската патриаршия и нейния фанариотски клир. Богати търговци-арумъни от Москополе (дн. Восток) и от някои съседни селища се установили в Западна и Средна Европа, васалните на султана дунавски воеводства и Русия. Най-напред те оказали решително влияние върху приходите и създали си там състояние българи. Според установения в съответната страна ред, а и по свои професионални съображения, българите били длъжни да се причислят към църковните емигрантски общини, които били единствено гръцки. Първоначално българите — търговци и занаятчии, само формално се обявили за „гръци“, защото така наричали в католическия Запад всички православни, но потомците им още от второто и третото поколение бързо се денационализирали в гръцкия храм и училище.

Със средствата на богатите си съграждани в чужбина обхванати от елинизма и хуманизма просветени арумъни създали в Москополе една от най-известните гръцки школи и първата модерна печатница на Балканите. Те развили огромна дейност и си извоювали едва ли не ръководен престиж и в самата Елада. След разорението на града и съседните богати християнски селища от албански разбойнически шайки в 1796 г. потърчените власи, известни със своя елински фанатизъм, се пренесли в градовете на Македония, където придобили важно, а на мста и ръководно участие в стопанския живот. Образованите потърчени власи откривали за децата си училища. Там ученолюбивите и замонали се българи изпращали своите деца, които по този начин загубвали народността си съзнание. Така почти изключително от неелински по произхода си елементи се създадо „гръцкото“ гражданство в Македония и неговите общини се превърнали в опори на фанариотските владици и бази на „мегали идеята“.⁶

Дори до края на миналия век гръцката буржоазия все още не била в състояние да обоснове притезанията си върху Македония и Тракия с числен превес на свой етнически елемент в никоя от техните покрайнини. Затова тя се принуждавала да ги предявява по други начини. Така например в „етнографската“ си карта от 1899 г. атинският професор Клеантис Николаидис не се позовава върху майчиния, а на „търговския“ език на населението⁷ и така изтъквал на преден план гръцкото икономическо и културно влияние⁸ в земите, които шовинистичните среди в родината му обхващали за „Северна Гърция“.

В „Долната“ си земя обаче българите съставлявали неоспоримо мнозинство от населението. Това проличава в творбите на обективните етнокартографи,⁹ свидетелствата на непредубедени чужди учени и пътешественици, а не на последно място и от изявата по най-различни поводи на самите обитатели на областта,¹⁰ включително и в най-южните ѝ части. Това важи не само за XVIII и XIX в., но и до края на Балканските, а даже и през първото десетилетие след Първата световна война, всъщност до прогонването на българите по „доброволната“ размяна на населения и колонизацията, извършена от Кралска Гърция.

При слабите си народностни позиции сторонниците на „мегали идея“-та били принудени да се позовават преди всичко на исторически „права“. Те започнали да ги извеждат от древността, пред-

ставяйки невежно старите македонци за елини независимо от пълната обособеност на етноса и държавата им и преобладаването на негръцки съставки в него (както това проличава от източниците и новите изследвания на античните).⁹ Що се отнася до елинизацията на древните македонци, тя засегнала само един повърхностен слой, който напуснал родината си при заселването на славяните от българската група. При това положение архаизираното с макротопонима „Македония“ и възвръщането му в средния дял на Балканите се превърнало в средство за въздействие не само сред местното население, но и в чужбина. По същността си то е един опит за създаване на обособена за претенциите на гръцката буржоазия върху териториите, които имали важно значение като пространство в ъзка на Цариград със Сръбската Гърция при кроежите за възстановяване на Византийската империя. При това положение проличава колко несъответствували на действителността са твърденията на Н. П. Андриотис, че славянските народи били „научили“ за съществуването на името „Македония“ благодарение на панславистката пропаганда от края на миналия и началото на настоящия век.¹⁰

8. Объркването на понятията сред местното население и недопазуненията му със западноевропейците го отношение местонахождението на даден макротопоним. По различни поводи то научавало, че в свободните християнски страни не си служели със същите имена на областите, които то употребявало. Това важело специално за „Македония“ и „Тракия“, а особено след като и гръцката буржоазия по собствени съображения и в унисон със западноевропейската практика възприела древните им значения и съдържание.

При посочените обстоятелства и условия проличава решителното значение и влияние на външните фактори за изменението в употребата на макротопонимията на Балканите. Причините, обусловили въздействието на Западна Европа в тази насока, са следните:

1. Господството на античната традиция в западноевропейската картография още от средновековието. Придържането към римските образци от страна на съставителите на изображения на света в католишката Европа и след падането на Римската империя било причината за последователната употреба и през средните векове като областна номенклатура на имената на несъществуващи вече от столетия провинции, диоцези и префектури. Между тези термини била и „Македония“, което създавало погрешна представа у образованите люде на Запад, че местоположението ѝ останало непроменено от древността. По редица причини тази заблуда не могла да бъде разсеяна от противоречивата информация, която донасяли единичните автори, влезли в пряк досег с Балканите — ч. с това име от IX век насетне съществувала нова византийска военноадминистративна единица в антична Тракия, а в средния дял на полуострова то било заместено с етника на новите му обитатели и на държавата, която я владяла — България.

2. Разрастването на презморската търговия между западноевропейските страни и Източното Средиземноморие през XIII и XIV в. Естествено то създавало нов интерес към географските знания за Балканите и тласък за приготвянето на мореплавателни и други карти.

3. Създаването на Латинската цариградска империя при IV кръстоносен поход. Тя също допринесла за преупотребата на древната географска номенклатура в Западна Европа. Отчасти областните имена били заменени с тези на новите латински ленни владения, но това не могло да даде силно отражение, тъй като през 1261 г. империята на кръстоносците била унищожена, а Византия — възстановена. В крайна сметка не могли да окажат значимо влияние и изместват античната традиция и тези от авторите, които използвали местната средновековна топонимия на Балканите в своите описания на рицарските походи.

4. Тържеството на хуманизма в Западна Европа. При неговата най-ярка и основна изjava — проучването върху класическата култура и опознаването на елино-римския свят — интересът към техните огнища и средища се повишава. Успоредно били направени и твърде демонстративни, но неуспешни опити да ги спасят от игото на полумесеца. Така се създали условия за по-оживено общение между Западна Европа и Византия. То разкрило благоприятни възможности, от една страна, за проникването на хуманистичните идеи сред макар и съвсем ограничен кръг от интелектуалците на излизващата империя, а, от друга страна — католическият свят разширил познанията си за православния Изток, макар те да били пречупени през ренесансовите стремления и ограничени почти само до територията на древна Елада.

Преводите и изучаването на старогръцките и римските автори, между които и географските им съчинения, също значително допринесли, за да се преутвърди у образованите западноевропейски среди античната географска номенклатура на Балканите, дотогава разпространявана главно от картографиите.

5. Развитието на модерната географска наука и картография. Напредъкът ѝ е успореден с този на цивилизацията и се намирал също под знака на хуманистичните идеи. Същевременно тези отрасли на знанието получили силен тласък и от нарасналите икономически интереси в Западна Европа към суровините и пазарите на Османската империя, а особено с изострянето на източната криза, при бързия упадък и разложение на султанска Турция — с оглед разпределянето на наследство от белия край Босфора¹¹.

На първо място следва да се проследят пътищата и начините на въздействие и разпространение на хуманистичските идеи сред балканските народи и специално във Византия.

Твърде крупен и с решителни последици в тази насока факт е създаването в 1204 г. на Латинската цариградска империя и разпространението на властта на нейни феодални не само върху

катоизмът, но и в южния дял на Балканите. На югоизток били образувани Солунското кралство и Пловдивското херцогство, а на юг — Ахайското (Морейско) княжество и херцогствата на Атина и Наксос (от едноименния и други острови на Егейския архипелаг). Много други територии от полуострова преминали под управлението на градовете-републики Венеция и Генуя. Докато Латинската империя била унищожена с превземането на Цариград и възстановяването на Византийската империя в 1261 г., останалите кръстоносни владения в Същинска Гърция и островите оцелили по-продължително време. Всичко това разширило условията, от една страна, за споменатото общуване между Западна Европа и второто огнище на античната култура — Елада и нейния приемник Византия, а, от друга страна, и за общото развитие на самото хуманистично движение.¹¹

Постепенно и сближението между католическия Запад и православна Византия се разширявало.¹² През XIV и през първата половина на XV в. се създали твърде тесни културни връзки между двата християнски свята. Типичен пример в това отношение е Димитър Кидонис, писател и държавен деец с хуманистическо образование.¹³ Той превел на гръцки език трудовете на Тома Аквински и поддържал широка кореспонденция с много образовани мъже във Византия и Италия. Между тях бил и богословът, философ, писател и историк Никифор Григора със своя кръг от ученици, както и видните хуманисти в Италия Поджо Брачоллини, Бартоломео де Монтепулчано, Агатино Ченчи, Франческо Гателузи и др.¹⁴

През събоносните за Византия десетилетия около средата на XV в. италианските хуманисти вече дълбоко се развълнували за участието на застрашеното от османските завоеватели елинско културно наследство. Те повели активна пропаганда и създали обществено мнение за готовност да се спаси огнището на елинската цивилизация дори с оръжие в ръка от похитителите му.¹⁵

Един от най-пламенните радетели за нов кръстоносен поход, организиран от Римската курия, срещу полумесеца, бил кардинал Юлиан Цезарини (загинал в битката при Варна на 16 ноември 1444 г.)¹⁶. Той поддържал тесни връзки с хуманиста Поджо Брачоллини (Poggio Bracciolini, 1380—1449 г.)¹⁷ от Флоренция.¹⁸ Неговият съдийник Андреа Джустиниани (Andrea Justiniani Banca) бил в близка дружба с „основателя на епиграфиката и събирач на старогръцки ръкописи“ Чириак ди Пициколи от Анкона (Ciriaco di Pizzicoli, 1391—1452),¹⁹ който лично обикалял балканските страни и Мала Азия и също увещавал настойчиво папата да организира християнска коалиция и кръстоносен поход срещу султана.²⁰

Именно това ясно общение между византийските и западноевропейските учени, писатели и мислители още повече укрепвало корените и съдействувало за разцветяването на хуманизма.²¹

След падането на Византия забягналите в Италия византийски учени изиграли важна роля и дали своя принос за развитието на хуманистическото движение и за запознаването на Запада с прелестните творения на античната цивилизация.²²

Когато историците-съвременници на залавящата Византия, се запознали с хуманистичните идеи, те започнали все по-определено и настойчиво да се връщат към класическата древност. Един от показателите за това е по-честото придържане към античната макротопонимия. Пътят ѝ се проправял главно от хуманистичните идеи, а началото ѝ може да се открие още през втората половина на XIV в. у споменатите вече Димитър Кидонис, свързани с него Никифор Григора и политическия му противник Иоан Кантакузин.²³

Най-ярък представител на византийските писатели, обхванати от проникващите в родината им идеи на италианския хуманизъм, обаче е Леонокс Халкокондил²⁴, който бил на служба у известното генуезко семейство Гателузи. Роден и живял сред рушевините на древната Атина през втората половина на XIV в.,²⁵ когато османците слямавали последната съпротива на византийската столица, при написването на своята „История“²⁶ той не могъл да не обърне взор към величието на Древна Гърция. Неговият стремеж да архайзира вече е мотивиран от нескритата тенденция да припомни елинския произход и поведи патристичното самочувствие на своите сънародници. По същите подбуди Халкокондил приготвил първото печатно издание на Омир в 1488 г. и започнал своето историческо изложение от епохата на старата Асировавилония. Той обаче изтъква на преден план Елада и историята на Византия. Оригинално и най-подробно е разработена частта от творбата му, отнасяща се за периода от 1298 до 1463 г.

Интересно е да се отбележи, че даже и у този най-виден представител на хуманистичното направление в късновизантийската историография не се среща пълно сходство на областните имена със съответните римски провинции. За него Тракия е едно по-широко понятие от това, което разбираме днес и е представлявала през древността.²⁷ Халкокондил нарича византийските крайбрежия по Черно и Адриатическо море съответно „долен“ и „горен морски район“,²⁸ а Одринско (респективно бишката тема „Македония“) — Орестиадска област.²⁹ Понастоящем терминът „Македония“ е употребяван в античния му смисъл. Интересно е, че по всяка вероятност той различавал една „Голяма Македония“³⁰ (до Йонийско море³¹) от същинската, която погрешно смятал, че достигала само до Вардара.³²

За Халкокондил обаче Солун е „македонски град“,³³ като предпочита да го нарича Θέρμη.³⁴ От това определение и от съобщението му, че Орхан стигнал до Солун, след като „преминал македония и дошъл в Бер“³⁵, може да се заключи, че за него „същинска“ Македония се намирала на изток от Вардара, защото приемал, че тя се покривала със старото царство. Що се отнася до „Голяма Македония“ — в неговите представи тя е по-обширна от римската провинция със същото име, или по-скоро с държавата на Филип II и сина му. В нея се включвали наречените от него области

(убора) на Охрид,³⁵ Прилеп,³⁶ Скопие,³⁷ Костур³⁸ и др. Този автор употребява и термините „Горна Македония“³⁹ и „Средиземна или Вътрешна Македония“.⁴⁰ Според класическите понятия това са териториите във вътрешността на сушата, докато „крайбрежната“ и „долната“ земя били разположени край морето.

Географските термини за страните и градовете в Европа, употребени от Халкокондил, показват, от една страна, сравнително голяма осведоменост, а, от друга страна, ссчат и за разширените вече връзки между Византия и Запада през тази епоха. Това може да се отдаде на дълготрайната власт на италианци, каталонци и др. в родината на автора (Същинска Гърция), но е обяснимо и с по-тясното общение със западноевропейските страни при развитието на корабоплаването, разпространението на хуманизма и обходхристиянската борба за спасението на Византия от надвисналата османска заплаха.

Съвременникът на Халкокондил Георги Сфранцес е автор на „Малката хроника“, докато обширната ѝ редакция се приписва на монемвасийския митрополит Макарий.⁴¹ Той също арханзира, защото употребява „Македония“, общо взето, в античния ѝ смисъл.⁴² За Тракия, т. е. територията на двете византийски теми, Г. Сфранцес си служи с административния термин, станал постепенно вероятно и народен — „Запад“ (Δόσις).⁴³

През тази късна епоха употребата от византийските автори на макротопонима „Македония“ е твърде усложнена от сблъсъка на средновековната практика и обичая да се арханзира, съчетан с новите патриотични подбуди. При подобна ситуация (например завладяването на Солун от арабите в началото на X в.) ние констатирахме същата склонност към възвръщане и позволяване на славното минало на ромите през древността у Йоан Камениат.⁴⁴ В зависимост от средата, от която изхождат византийските писатели, техните политически тенденции и главно степента на хуманистичната им идея насоченост, надделявала употребата на едното или другото значение на термина.

Все пак не трябва да се забравя, че с античното си служел един твърде ограничен кръг от по-образованите византийски писатели, а средновековната практика, станала вече традиционна, си останала в сила, особено сред простолудното. Важно свидетелство, че населението продължавало да нарича Марициния басейн „Македония“, са творбите на немалък брой от западноевропейците, защото те научавали значението на топонима на самото място. Те го отбелязвали най-добросъвестно, както това се установява от техните съчинения, малка част от които дадохме в откъси в предишния параграф от тази глава.

Тези автори се явявали все пак единици сред многобройната и по-широко разпространена хуманистична книжнина в християнския Запад. Ето защо те не могли да наложат традиционната от средновековните макротопонимия на балканските народи и в цивилизованата Европа напълно надделяла античната. От една страна, разбира се, за това спомагали изолацията на султанските владения и засоят в културното развитие на поробените от полумесеца народи — обстоятелства, които не позволили да се създадат верни представи за тази част от стария континент, в това число и за нейната собствена и утвърдена от столетия топонимия. От друга страна, в Западна Европа все повече се налагала античната по традиция и преутвърдена от хуманистичните идеи картографска номенклатура в развиващата се по това време модерна географска наука, а тя от своя страна имала решителната дума и оказала най-силно въздействие върху самите балкански народи.

Ролята на хуманизма в развитието на модерната география и картография не е достатъчно изяснена в научната книжнина. От 1899 г., когато немският учен С. Гюнтер поставил въпроса пред състоялия се в Берлин VII международен конгрес на географите, в това направление не било сторено много нещо.⁴⁵ Покойният съветски историк В. К. Яцунски хвърли нова светлина в своето изследване върху зараждането и развитието на историческата география,⁴⁶ но проблемът остава още неизследван в необходимата пълнота. Налага се да го засегнем, макар и само накратко, защото е в съвсем тясна връзка с формирането на географската номенклатура за Балканите, протекло през три добре очертаващи се етапа:

1. От падането на Цариград под османска власт в 1453 г. докъм средата на XVI в. — време, когато съществуващата в Западна Европа антична традиция за географската номенклатура напълно се утвърдила в резултат на придобилите неоспорван авторитет и широко разпространени съчинения на древните землеописатели и на първо място Клавдий Птолемей.

2. От средата на XVI до края на XVIII в. — когато се създава картографията на математическа основа и окончателно (макар и без необходимата прецизност и яснота) се наложила приетата и днес макротопонимия за вътрешността и източния дял от Балканите. Въпреки присъствието на елементи от средновековната действителност (преди всичко името „България“) и започналото проникване на все още съвсем спорадична информация за съществуващото положение на Балканите античната традиция за тази част на Европа не само не отслабнала, но продължавала да се преутвърждава и през този период. Не на последно място то се дължало на картата на Гийом дьо Лил за подвластните на султана земи в Европа, където са запазени античните имена.

3. След началото на XIX в. — когато се прецизирала и е само микро-, но и макротопонимията, за да се оформи сегашната географска номенклатура за вътрешността на Балканите. Тя е резултат вече на системните изследвания от европейските учени (главно през първата половина) и на пълното развитие на модерната географска наука — през втората половина на същото столетие.

През първия етап при усложненото и трудно разбираемо за Западна Европа положение на Балканите, главно поради и пълната политическа раздробеност и сложните взаимоотношения в борбата срещу османотурския нашественик, спазваната почти изцяло от столетия антична традиция за областната географска номенклатура — получила своето пълно утвърждаване при общия в Стария континент процес на Ренесанса, осъществил прехода от средновековното към буржоазния свят.

Още от втората половина на XIV и особено през XV в. западноевропейските хуманисти изучавали с повишен интерес не само съчиненията на античните философи и историци, но и на географите. След като вече им били добре известни римските автори (Помпоний Мела, Гай Юлий Солин и Гай Плиний Секунд, или Стари), благодарение на бурно развитата се през XV в. преводческа дейност в Италия те започнали да се запознават основно и с написаното на старогръцки език от Клавдий Птолемей, Страбон и др.

Птолемей изпаднал за близо цяло хилядолетие в почти пълно забвение. Едва към 1466 г. Пала Строци донесъл от Византия във Флоренция един гръцки ръкопис на неговото съчинение *Γεωγραφικὴ ὁψφύς*, по-просто наричана *Στοιχγραφία*, а най-често — *Geographia*. Между 1466 и 1469 г. византийският учен Мануил Хрисолор и неговият ученик Джакомо д'Анджело да Скарпия (един от хуманистите, изучавали гръцки език в Цариград) превели Птолемеевата творба на латински. При възходящия ентусиазъм и засилващия се интерес към класическата древност първоначално тя започнала да се разпространява в ръкопис и без. карт.⁴⁰

За първи път Птолемеевата „География“ била отпечатана на 13 септември 1475 г. в гр. Виенца от Херман Лайхтенщайн (с латинизираното име Левипалис).⁴¹ Едва второто (болонско) издание от 1477 г. било придружено с карти,⁴² известни в науката като „Група А“. Те били „преведени“ от двама флорентинци, Франческо ди Лапачино и Доменико ди Бенвенини. В следващите десетилетия Птолемеевото съчинение вече се преиздавало няколкократно.⁴³

Колко жив интерес възбудила тази антична география, може да се съди по нейното широко разпространение още в ръкопис. В предговора към своя факсимиле-атлас по ранна история на картографията в Западна Европа известният шведски изследовател Адолф Ерик Нудешолд подчертава, че даденият от него каталог на малкото и незначителни карти, отпечатани преди 1520 г. без никаква пряка връзка с различните нови издания на Птолемеевата „География“, може да ни даде една представа за осъществено на стария александрийски географ дори и през по-голямата част от първия век на географските открития.⁴⁴ В случая обаче то трябва да се свърже и с предпоставеното от античната традиция и развитието на хуманистичните идеи. Въпросът за запазеното и господството на римската географска номенклатура в Западна Европа и несъответствието и с новата топонимия, която я заместила още през ранното средновековие на Балканите, изобщо не е поставян в пълната си значимост пред историците на географската наука и картографията. Едва когато се вземе предвид съблъсъкът между двете топонимии, по места наложили се вече като традиционни, може да се обяснят някои положения и особено еволюцията при формирането на съвременната географска номенклатура в Югоизточна Европа и по-специално на Балканите.

При бурното развитие на картографията през XVI в. с оглед да се задоволят потребностите на нарасналата преморска търговия, както и за нуждите на управлението в тогавашните големи държави и техните колонии, античното наследство продължило да се използва широко.⁴⁵ Според израза на историка на разцветяващата тогава фламанска картографска школа Анри-Емануел Воерманс, трудът на Клавдий Птолемей станал „библия на географите“ от това време.⁴⁶ В тази област на знанието античният географ останал основен авторитет не само през XV, но и почти през целия XVI в.⁴⁷ Ако приемем, че това е вярно за Западна Европа, то престижит на Птолемей, що се отнася до Балканите, останал почти непоколебим дори и през първите десетилетия на миналото столетие.

Не дълго след Птолемеевата била преведена на латински език и Страбоновата „География“. По нареждане на хуманиста папа Николай V тя била отпечатана в 1476 г. по превода на Гуариньо Веронезе (1374—1460).⁴⁸ По този начин двамата най-видни представители на елинското географско наследство станали пълно достойние на хуманистите в Западна Европа наред с римските земеписатели.

Отговаряйки на потребностите на своето време, италианските хуманисти не се задоволявали само с изучаването на античното наследство, но започнали да издават и свои географски творби. Естествено в работите си, особено отначало, те се старали да подражават на старите географи.⁴⁹ Така картографията всъщност направила значителна крачка назад. Ако например сравним бреговата линия на моретата с тази в компасните мореходни карти от XIII и XIV в. (отличаващи се с удивително голяма точност), а дори с картата на света на Фра Мауро Камалдолозе от 1449 г., ще констатираме още от пръв поглед, че очертанията на сушата в картите от изданията на Птолемеевата география са значително по-далеч от действителните.

Това вършане назад в картографията от тази епоха и старите и новите представи за света изпъкват най-ярко, ако се съпоставят двете приложения (една традиционна кръгла „мапамунди“ и една Птолемеева карта на света според новооткрития тогава негов ръкопис) напр. с десетте компасни карти, образуващи основното съдържание на пазения сега в Bibliotheca Marciana (във Венеция) атлас на Андреа Бианко от 1436 г.⁵⁰

През XVI в. издателите и редакторите на Птолемеевата „География“ започнали да отпечатват наред с картите от Птолемеевия свят и „модерни“ карти, където вече включили най-новата „географска информация или на места — предположенията си.“⁴⁴

Изданието на Птолемеевата „География“, приготвено от Франческо Берлингиери във Флоренция през 1482 г., е първият атлас на италиански език и същевременно най-ранният опит да се въведе „модерна“ география. В нея са включени четири нови карти (на Италия, Франция, Испания и Палестина), съставени, разбира се, на равнището на съвременните знания.⁴⁵ Италианският издател въобще не познавал османските владения и за тях използвал направо табулите и сведенията у Птолемей. В тази форма и със същата номенклатура през 1484 г. един брой от атласа му бил изпратен на султан Баязид II.

В римското издание от 1490 г. на „Географията“ била отпечатана и една карта на Германия, съставена от видния философ кардинал Николоус Кузанус (1401—1464).⁴⁶ Птолемеевата творба, издадена от Себастиан Мюнстер в Базел през 1540 г., съдържа още по-голям брой нови карти — двадесет, включително и на Новия свят, като за първи път се сочат и източниците за изработването им.⁴⁷ Атласът на Герхард де Йолде от 1578 г. пък е обогатен с 28 карти, посветени на Германската империя.⁴⁸

„Новите“ карти в атласите от това време, работени въз основа на разполагаемата информация, изобразяват само Западна и Средна Европа, Божигроб и отчасти откритията на испанските и португалските моряци в Новия свят. Що се отнася до владенията на Османската империя и специално българските земи, представеното е само една перифраза на Птолемеевата и изобщо на древните творби.

Господството на античните концепции и номенклатура за страните в Западна и Средна Европа било сравнително краткотрайно — то се запазило само около едно непълно столетие. Съвсем другояче стоят нещата с югоизточния дял на Стария континент и Близкия Изток. За тези страни Птолемеевата „География“ и нейните табли, предаващи положението на нещата към II в. от н. е., остават първостепенен и основен източник за още близо три столетия.

От табулите към Птолемеевата „География“ десетата (Tabula decima et ultima Europa) изобразява римските провинции Македония, Епир и Тесалия, а деветата (Tabula nona etc.) — Тракия, двете Мизии (Горна и Долна) и Дакия. В тях бреговете очертавания и хидрографията са съснем неправилни, а селищната мрежа е същата, каквато е била преди 13 столетия. Наред с изчезналите са отбелязани и тези градове, които просъществували, но вече със съвсем нови или силно видоизменени антични имена.

Птолемеевата географска номенклатура⁴⁹ е именно тази, която в най-значителна степен деформирала представите в Западна Европа за положението на Балканите. Въпреки че тя не могла в крайна сметка да измести напълно и задълбо малкото проникнали там и утвърдили се през средновековието в книжнината и консервативната картография имена на нови държави, откъслечната информация за съвременното състояние на нещата докъм средата на XVI в. остава изолирано и епизодично явление. Затова настъпващите коренни промени след края на античността — създаването на народности, тяхното разпространение и реалното им числено съотношение — дълго останали без подобаващото на значението им място в географската наука и картографията. Подвластните на султана територии за продължително време още останали извън ползването на западноевропейеца, а описанията на все пак малчината очевидци са били повърхностни и ограничени по отношение на читателския си кръг. Само някои от данните им са отбелязвали по изключение, и то на незначителен брой от картите, съставени през тази епоха.

Така авторитетът на александрийския земеописател наложил в Западна Европа убеждение, че на Балканите все още живеело античното население от гърци, траки, илيري, македонци и даки. Нещо повече, тази заблуда запазила своя отглас и до днес, умело подклаждана и подхранвана от различни среди, които не пропускали да използват романтичната слабост на западноевропейеца към класическата древност за своите политически цели.

Преутвърждаването на древната географска номенклатура през разглежданата откъс от време проличава от употребяваната топонимия в съчиненията на автори, влезли в досег с изпадналите в почти пълна изолация Балкани и при картографското им изобразяване. Броят на онези от тях, където е дадена преднина на античните имена, като дори и оскъждат новата информация е съобразена с понятията от земеописанията на старогръцките и римски земеописатели, се увеличавал все повече в сравнение с броя на авторите и картографите, използвали съществуващите на самото място макротопоними. Ето някои по-красноречиви примери от тоза направление.

Под влияние на хуманистичните идеали, които им били скъпи, авторите направо и последователно си служели с римското провинциално деление, за да означават териториите им като обособени области, оплаквайки унищожението на паметниците на древната култура. Това може да се илюстрира добре с няколко откъса от техни творби, а именно:

В своето изложение до папа Инокентий VIII от 1490 г. италианецът Филип Буонакорси Калмах (1437—1490) си служи с термините „Горна“ и „Долна Мизия“, „Средиземноморска Дакия“, „Македония“, „Тракия“ и др. и възкликва: „... Ако някой надникне в провинциите Мизия, Тракия, Македония, Ахая, Пелопонес, което аз наскоро сторих, ще намери тези провинции и области, които турчинът владее, доведени до такова голямо разорение и обезлюдяване, че в Македония нищо не

може да се намери от богатствата на македонците и от паметниците на някогашното тяхно величие, да не споменаваме за многобройните и жестоки войни в Тракия, поради които и от нея там не е останала следа. .⁴⁶⁰

Дубровничанинът по потекло, но също като Калимах на служба при полските крале, Феликс Петанчич бележи в своя пътепис: „... Откъм изток [Софийската равнина] е обрната към Долна Мизия. т. е. към Загория (Sagoria), която се поостира от река Цибър (Cyaburg) около градовете Видин и Никопол, покрай р. Дунав (Istrus) до Понтийското [= Черно] море. Към южната страна лежи Тракия, към запад — скордиските... оттам се възвишава Родопа. . . През нейните мъчни и тесни проходи се стига до равнината на Филипопол [= Пловдив] или на Романия. . .“⁴⁶¹

В биографията си за Георги Кастриоти (Скендербег) Марино Барлетий Шкондренски също употребява античната терминология, за да определи географските области Македония, Тракия, Епир и др., но без да влага в тях етническо съдържание. Той дори предпочита „Епир“ вместо името на родината си Албания.⁴⁶²

Добре запознатият с античната география френски естестволюбец и хуманист Пиер Белон дьо Ман, посетил към средата на XVI в. Гърция, Южна Македония и други страни от Близкия Изток, сочи стената на имп. Андроник II (1282—1328) при Кавала за граница между Тракия и Македония.⁴⁶³

Мнозина от тези автори все пак поради прекия си досег правят опити да свържат и преосмислят античната терминология със съвременното им положение на Балканите и констатираните от тях промени. Така например италианецът Якобо Промонторно де Кампис, опознал владенията на сultanите като придворен доставчик на Мехмед II и Баязид II в продължение на четвъртото столетие (от 1443 до 1468 г.), нарича бейлербейството „Рум-или“ (което преосмисля в „Румелия“) или „Гърция“ (под влияние на хуманизма), но Никополският санджак, т. е. Търновското царство в последните му дни — „Загора“.⁴⁶⁴ За Филип Б. Калимах тази територия е „Долна Мизия“, но той я назовава и „Долна България“.⁴⁶⁵ Същото прави и преводачът на германската посланическа мисия до султана от 1530 г. Бенедикт Курипешич, за когото Тракия е „Романия“, Мизия — „България“, и др.⁴⁶⁶ Марк Антонио Пинагата през 1567 г. нарича земята от с. Ветрен (Пазарджикско) до Цариград „Романия“, но пояснява, че „тя е част от Тракия, но по език може да се отнесе към България, а не към Романия“.⁴⁶⁷

От особен интерес са определенията на немския рицар Арнолд фон Харф, който към края на XV в. ходил на поклонение на Божигроб и ни оставил пътепис. Той нарича „Горна България“ източната дял от българските земи с Пловдив в Тракия и Кюстендил докъм Вардар, а територията отгътък тази река за него е „другата България“.⁴⁶⁸ Ние сме склонни да съзем в тези определения на фон Харф отражението на народния дележ у българите за своята родина на „долна“ и „горна“ земя.

Средновековната традиция в картографията за наложила да се името си след X в. поради своето важно международно значение в тогавашния свят българска държава⁴⁶⁹, не е могла да бъде заличена и намерила своето отражение, макар и с някои видоизменения или по-точно с ограничаване на нейния териториален обхват. Наред с България и другите две големи средновековни държави в Югоизточна Европа — Византийската империя и Унгарското царство — картографите започнали да означават също и добитите едва през XIV в. повече значимост Сърбия и Босна, както и новопоявилите се след средата на същото столетие на историческата сцена в периферията на Балканите феодални владения в Албания и воеводства Угровлахия и Молдава. Това се дължало на по-късното им в сравнение с България заваляване от османските турци, както и на обстоятелството, че през XV в. те станали арена на борбата с полумесеца, в която бил въвлечен и християнският Запад.

От края на XIV в. наред с римските провинции в южния и югоизточния край на Балканите картосоставителите отбелязвали вече не Византия, а Гърция под въздействието на хуманистичните идеи.⁴⁷⁰ Поради създаването се общуване между католическия и православния свят към средата на XVI в. в Западна Европа се създава погрешната представа, че всички християни от източно-православното вероизповедание в Югоизточна Европа са гърци, понеже били под лоното на Цариградската гръцка патриаршия. Затова Антониус Вилд показва на картата си от това време „гърци-християни“ (Graeci christiani) чак до Астрахан на Волга.⁴⁷¹

Успоредно с тези общения, при които все повече се губела конкретизацията в тогавашните картини изображения, съвсем открито се появяват единични отбелязвания на страни и географски обекти със съвременните им имена. Проявяването на тази информация в географската карта и съобразяването ѝ със съществуващото положение поне по отношение на микротопонимията, оро и хидрографията е една от характерните страни на качественото изменение през следващия етап, когато се събират количествени натрупвания на новите характерни белези и се увеличават несъответствията със старото съдържание. Понеже първите предвестници на новата формация се зараждат и появяват в старата, следва да ги споменем и посочим накратко тук.

Най-ранните съвременни имена на селища са от причерноморската област и означени на вариантите от картата на германеца — бенедиктински монах, доминус Николаус Германус (Donnis), работил през втората половина на XV в. в Северна Италия и специално във Венеция. Там той приготвил към Птолемеята „География“ карти с конична проекция, станала известна като „бенедиктинска“ и предпочетена за редица издания, като например Улмските от 1482 и 1486 г. и др.⁴⁷² Третият вариант от картата му на средна Европа бил подготвен за обновяване в римските издания на Птолемеята „География“ (от 1507 и сл. г.) от полския учен Бернард Ваповски, живял през първата половина на XVI в. и близък приятел на Николай Коперник.⁴⁷³ В него Syfria (= Схития) е заменена с „България“ и са означени съвременните имена „Килия“ и „Силистрия“. В картата си на Южна Сар-

тия Б. Ваповски е поставил в дн. Тракия Turcia и няколко града с именните им форми от негово време: Isakcha (=Исакча), Baba (=Бабадар), Варна, Провадия, Месембрия, Sisopol (=Созопол), и др. Текстът при Варна за битката на 10 ноември 1444 г. ни подсказва източника на тази информация — оцелелите рицари, участвували в кръстоносния поход начело с крал Владислав Варненчик.⁷⁴

Вторият етап от формирането на географската номенклатура за вътрешността на Балканите съвпада по време с все повече засилващото се в края на Ренесанса критично отношение към източниците за разкриването на фактите и с тържеството на рационализма, съчетано с полагането на основите на съвременната наука през Просвещението (XVII—XVIII в.). Както авторите на съчиненията, засягащи владенията на султаните, така и съставителите на карти, изобразяващи тези територии, все още оставали в плен на хуманистичните идеали и романтичната представа, че Балканите продължавали да принадлежат към елинския свят и през тяхното съвремие. При опита да примирят своите схващания с противоречията, които срещали в постепенно зачестилите и увеличаващи се вече по обем сведения за действителността на полуострова, в крайна сметка се стигнало до известни компромиси по отношение на областните имена и останалите означения на географските обекти — селища, реки, планини и пр.

Особено характерно за разглеждания етап е, че макро- и микротопонимията останали съвсем неуточнени. Съставителите на карти отбелязвали едни и същи селища на различни места и с именните им форми според информацията, с която разполагали. Още по-малка била яснотата за обхвата на отделните области. Макар и вече все по-рядко, някои автори продължавали да наричат Мадридния басейн „Македония“, но употребата на римската административна терминология се наложила окончателно в западната книжнина и картографията. Въпреки това на територията на днешната провинция се отбелязвали имената и на области като „Емболи“ и „Коменолитари“, които в действителност не съществували, или на по-малки покрайнини като Тиквеш, Пелагония, Вения и пр., обособени едва през средновековието. Все пак прославените в древността царства, родните места на Александър Македонски и Орфей, а сетне имперски провинции и диоцези Македония и Тракия се възприели като областни имена и заели в общи черти античните си позиции. Само името „Мизия“ влизало все по-рядко в обращение, замествано от „България“, или с уговорката за тяхната тъждественост. Това се обяснява с ред причини, като:

1. Свързано било с едно от тракийските племена, което не образувало свое царство през древността и станало известно само като римско и ранновизантийско административно понятие, но просъществувало сравнително по-кратко време от „Македония“ и „Тракия“. При това в Мала Азия също имало една „Мизия“ — област, получила името на част от това племе, което рано напуснало старите си европейски жилища.

2. От края на VII в. етнонима „мизия“ бил свързан с българите, съобразно със склонността на ромеите да арханзират. Така „Мизия“ станала равнозначна или синоним на „България“.

3. Още в средновековната западноевропейска и източна картография означението „България“ се възприело и наложило още от IX, а особено от началото на XI в. поради международното значение и мястото на българската държава.⁷⁵

4. За разлика от Македония и Тракия в Мизия византийците въобще не създали военна административна единица (тема) под това име. Когато отново завладели тази територия през XI в., те образували катепанството „Полудание“ (Паристрион), а поради ранната загуба на властта им името „Мизия“ не се запазило и като епархия в списъците на Цариградската патриаршия.

Съчетанието на една средновековна традиция в картографията за държавата или страната „България“ (или често синонима ѝ „Загорѣ“) с констатациите на преминаващите през земите, или впоследствие на участвували в походите срещу Османската империя немци и др., че са населени с българи, е причината това име да остане върху географската карта и след покоряването на царството. Въпреки това представата за териториалния обхват на България била съвсем неизяснена — докде тя в действителност се простирала във вътрешността на полуострова. След като се отбелязвали прочутите и традиционни провинции „Македония“ и „Тракия“, само земаща между Дунава, Черно море, Стара планина и Висока средна България с център София оставали свободни, за да се нанесе и „България“.⁷⁶ Ето защо в западноевропейската книжнина и картите от този период, даже и в началото на XIX в. срещаме една никога не съществувала в действителност султанска „провинция“ България,⁷⁷ граничеща на юг със също тъй нефигуриралите в никое османско административно устройство „провинции“ с имената „Македония“ и „Тракия“ или „Романия“.

Това проличава ясно от пътеписите на западноевропейците. Така например споменатият вече капелан на немското посолство Стефан Герлах, който по средновековната местна традиция нарича Родопите „Македонски планини“, на връщане от Цариград на 17 юли 1578 г., когато стигнал селата Каяли [дн. Филево, Хасковски окръг] и Папазлий [дн. Поповица, Пловдивски окръг], бележи: „... Тук захватват наляво много високи планини, които отделят Македония от една част на Тракия и на България. От дясната страна има друга висока планина [=Средна гора], под която тече р. Марица. ...“⁷⁸ Той си служи и с термина „Романия“, но нарича административния управител със седалище в София „бейлербей на Гърция“.

Още по-отчетливо забелязваме това у Адам Вернер, който придружавал през 1616 г. австрийския посланик барон Херман Черни в мисията му при султана. Като стигнал, както изглежда, прохода при Траянови врата, той съобщава: „[на 21 юли] оставихме България или Горна Мизия, а от лява страна — Долна Мизия, от дясно — Македония (в която все пак пропътувахме едно малко пространство) и се спуснахме в Тракия...“⁷⁹

Същия взел на границите между тогавашните области Дунавска България, Румелия и Македония — Траянови врата и Златия гора (Западна Средна гора) посочва и сръбският патриарх Василий Бръкин, който по „вопроси российского адмирала Орлова лета 1771 во Ливорне“ съставил „Опис турецких областей“. Той дословно пише, че Румелия „лежеше до Болгарии Дунавский“; границите на Румелия са „от полудне море, от запад Златия гора, от полунощ Стара планина, где и прѣта Траяна цесаря“, а Македония започвала на запад от „Златия гора“.⁸⁰ За Македония той подчертава: „Но как болгаров много больше турков, так во всей Македонии вси турки болгарский языкъ умеют.“⁸¹ Очевидно той смята Македония като част от България, затова нарича и Мизия „Болгарии Дунавский“.

От същата епоха и други западни пътешественици, като например Джон Бърбънч и граф Волфганг Етингенски, минали през Тракия (първият през 1664, а вторият — през 1699 г.), съобщават, че Стара планина разделя България от Романия, т.е. от Тракия.⁸² като за другите области си служат с римската провинциална терминология. Това потвърждава и от съчиненията от края на XVIII в. на френските консули в Солун Луи Огюст Божур⁸³ и Еспри-Мари Кузинери⁸⁴ и на други западноевропейци.

Неизвестен по име автор, придружавал френския посланик в Цариград Луи дьо Е, барон дьо Корманен, обяснява в пътеписа си: „... Понеже турците нямат никаква представа от география, назовават всичките си подвластни провинции според бейлербействата. Така например Сърбия, която е към санджака Семендре [=Смедерево], подведомствен на Буда, наричат „страната на Семендре“. Тази провинция била позната на древните под името Гоона Мизия. На север от нея е Унгария, на юг — Македония, на изток — България, на запад реката Дрина, която я отделя от Босненското кралство...“⁸⁵ Същият анонимен автор определя София като „столица на България“, приемник на Сердика и „седалище на губернатора на Гърция, което турците назовават Ромели беглербейлик... най-уважаваното и първото в цяла Турция... заради множеството подведомствени нему провинции: беглербейт управлява Романия, България, Македония, Албания, Епи, Ахея и Мопея... България е наречена от древните Долна Мизия. Но народите, които живеят по бреговете на Волга, когато дойдоха да живеят тук, я назоваха Волгария, което е изопачено на България. На изток от нея е Романия, на запад — Сърбия, на север — част от областта на Темешвар и от Влахия, и на юг Македония...“⁸⁶ Романия се е наричала Тракия в древността. Но понеже Константин пренесъл седалището на империята в Константинопол, който нарекъл нов Рим, поискал и околната област да се нарича Романия. Оттогава турците, като започнали завоеванията си в Европа от тази провинция, си служели със същото това име, наричайки я Ромелия. Но без да се отграничават в границите на Романия, те назовавали Ромели повече от завладенията в Европа земи...“⁸⁷ Анонимният обзаван французин познава добре митологията и античната географска номенклатура. Така например той назовава реката Струма „Стримон, а сега Мармара“, Стара планина — „Хемус“ и т. н., споменава изчезнали градове като Дориск, Тибиск и др. Въпреки стремежа да представи действителното положение в империята на султаните, географските му понятия са заети от древните автори като Птолемей и др., които са били и за съвременниците му авторитетите в тази област на знанието.

Повечето западноевропейци минали по Диагоналния път на Балканите, като се съобразявали с етнически състав на населението, с което влизали в съприкосновение, освен приетата „провинция България“ намират за необходимо да съобщят, че страната „България“ започвала от р. Морава или Нишава и достигала до Одрин.⁸⁸ Значително по-малко западноевропейци прекосявали Долна България, но установявали същото и в тази посока. Така например Филип дьо Френ-Кане съобщава: „Скопие е твърде голям град, според някои е разположен в България, но според моето мнение — в Македония, ако си служим с древните граници.“ Той обаче не се поколебава да постави кумановските села Страци и Добрешиани „в България или, както бихме казали, в Долна Мизия“⁸⁹. Ние сме склонни, както при Ариолд фон Харф, и тук да видим не римската провинция — синоним на „България“, а по-скоро отражение на информацията за народния дележ на българите за земята си — на „Долна“ и „Горна“.

Също и сънародникът му Еспри-Мари Кузинери съобщава за българомомахеданите в тази област, на запад от Вардара (наричан от него Аксий) като „чисто българска народностна група“ и населена с турци, които говорят всички помежду си български език: „Не можем да се съмняваме, че тази група население е от скитски произход: нейното уединение в тази част на Македония, някога България, позволява да се разбере, че е от расата на другите българи, от които е обкръжена...“⁹⁰

През този период от особена важност и твърде характерно е развитието на картографията. Въпреки че разпространението на съчиненията на античните геоописатели (и по-специално табелите към „Географията“ на Клавдий Птолемей) я върнало няколко крачка назад, не може да се отрече, че мрежата от географски координати на александрийския учен й дала мощен тласък напред. След като усвоили античното наследство, западноевропейските учени се заети да усъвършенствуват картографията с оглед на корабоплаването и други практически нужди. За целта те се стремели да

подобряват двата основни елемента на картата — проекцията и географското ѝ съдържание.⁸¹ Проекцията е математическият способ за изобразяване сферичността на Земята върху плоскост, а специалното съдържание обхваща релефа и местните предмети — резултат на природна дейност или изкуствено създадени от човека, плод на неговата обществена и културна дейност.

Решителният напредък в първата насока се дължи на най-значителния картограф от фламандската школа и изобщо на ХVІ в. Георг Хард Кремер (1512—1594), известен под латинизирания форма на фамилията си име — Меркатор. Той поддържал и приложил развитата от своя професор по математика и медицина в Лувенския университет Гема Фризиус (1508—1555) идея за триангулацията. Тя била доразработена през следващото столетие и поставила земен измерването и картографията на научна основа. Меркатор съставил по своя проекция много карти, които били събраны и издани по смъртта от неговия син през 1595 г. под заглавието „Gerardi Mercatoris Atlas sive Cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura“.⁸²

Още през 1578 г. Меркатор издал критично Птолемеята „География“, като само пречертал нейните табели, без да прибавя „нови“ карти. За него трудът на александрийския географ имал само историческа значимост и вече престанал да бъде безпогрешният авторитет по въпросите на географията.⁸³

Прещенката по този повод на френския историк на географията Люсен Галоя, че царството на елинския географ завършило,⁸⁴ според нас може да се приеме в абсолютен смисъл само за Западна Европа, която била сравнително добре позната. За тази част на стария континент вече се били появили много нови карти, които представляли отделните страни.⁸⁵ Наред с това и изображенията на далечните преморски страни непектисано се ползвали с нечуван дотогава острови, реки, планини и езера. През същото време България и другите огромни територии, подвластни на султана и в самия европейски континент, се появяват върху географската карта даже и през ХVІІІ в. само с някоя и друга фантастична планина, тук-там с криво изчертани реки, шестстотинхи огромни езера и цял куп невярно записани имена на селища, взети от картите от ХVІ и ХVІІ столетие.⁸⁶

Сред историците на картографията пари убеждението, че без сравнително точните карти на Меркатор от средата на ХVІ в. Гийом дьо Лил (1675—1726) нямало да може в началото на ХVІІІ в. да очисти картата на Европа от грешките, онаследени от античността.⁸⁷ В основата си това твърдение е вярно, но то не важи в такава степен за Балканите, а още по-малко — за вътрешността им, т. е. българските земи. Дори един бегъл поглед върху картата на Дьо Лил от 1707 г. Graeciae pars septentrionalis⁸⁸ показва значителните подобрения в хидрографията и орографията, но и все още слепото придържане към традициите за античната географска номенклатура с твърде слабо съобразяване със съвременната му топонимия, употребявана от местното и околното население през течение на цяло едно хилядолетие.⁸⁹

Според схващанията на тогавашната етнография за Югоизточна Европа цяла Македония и Тракия са включени в пределите на Гърция, а топонимията оставала изцяло антична. Като най-точни за времето си карти на Дьо Лил се превърнали в образец и служели за физикогеографска основа на всички последващи съставители на съвременни карти на Балканите.¹⁰⁰ Твърде съществено е, че те заели от него и античната географска номенклатура. Така поради авторитета си карти на Дьо Лил изиграли значителна роля за подновяване влиянието на Птолемей и другите древни земеиспитатели върху имената на географските обекти в западноевропейската карта на Балканите. В това число били и макротопонимите, включително и Македония за територията на бившата римска провинция. По-нататък това име било разпространявано и от другите автори на карти на полуострова даже и през началните две десетилетия на ХІХ в., защото и дотогава продължили да се използват изображенията на Дьо Лил като най-добър изходен материал за физическата география на тази част от Европа. Тези картосъставители се придържали и към другите елементи от античната му номенклатура поради коренно погрешната представа на Запад, че християнското население, подвластно на султана, принадлежало на гръцката народност.¹⁰¹

Освен филелинизма в Западна Европа и подведомствеността на всички източноправославни на цариградския патриарх за подхранването на тази заблуда възникнали и важни допълнителни фактори: разгарящото се гръцко националноосвободително движение и „мегали-идеята“ за възстановяването на Византийската империя, амбициите на руската императрица Екатерина ІІ да постави на византийския трон своя внук Константин, развитието на гръцката търговска флота, посредническата роля на гръцката буржоазия в стокообмена на Запада с Леванта и др. Така възникнал свят опознал от обитателите на Балканския полуостров главно и почти единствено гърците. При това и тези от православните му обитатели, които нямали елинско потекло, се представяли за гърци, за да се възползват от тяхното облагодетелствувано положение поради преклонението на западноевропейците-хуманисти пред класическата древност.

Като резултат на всичко това върху много от картите, съставени по това време, надписът „Гърция“ се простира до Дунава,¹⁰² но на почти всички — до Стара планина, а и първите етноложки карти (Еугора Poliglota, излязла в Нюрнберг през 1730 г., и на Ф. А. Етцел 1821 г.) показвали гръцкия елемент като мнозинство.¹⁰³ Ето как специално за Балканския полуостров господството на отживялата времето си номенклатура на Птолемеята „География“ продължило още близо две столетия. Нанстина то постепенно отслабвало, защото античните имена били замествани със съвременните, но това ставало бавно, поединично или на малки групи, според както били научавани в

Западна Европа. Все пак в крайна сметка влиянието на древните географи там се запазило и до ден днешен в макрорегионалната топонимия (в това число „Македония“, „Тракия“ и т. н.), в по-значителните селища (например Константинопол, Филипопол, Адрианоупол).¹⁰⁰ Любопитно е, че под въздействието вече на средновековната картографска традиция старобългарските форми „Белград“, „Землин“ (вместо по-новите, съответни сръбски имена Београд, Земун), София, Видин, Варна (съответ. вм. Сердика, Бонония, Одесос и пр.) продължават да се спазват и досега на Запад.

Както през предишния етап, така и на този главните източници за съставянето на картите били:

1. За очертаванията на морските брегове — мореплавателните карти, които от първата до последната четвърт на XVII в. започнали да се печатат.

2. За вътрешността на полуострова:

а) главно Птолемеевите табули и други стари изображения на света, между които съставените през средновековието;

б) пътни бележки, доклади на посланици, търговци и др. лица, военачалници, посетили султанските владения при различни обстоятелства и поводи.¹⁰¹

Именно от последните се черпели данните за новите имена на селищата, хидрографията, оротографията и др. оекти, които все още съвсем спорадично се появявали на „новите“ карти на Балканите. По-ранните от тях са съставени от видния немски географ Себастиан Мюнстер (1499—1552), които обогатил изданието си на Кл. Птолемеевия труд с 20 нови карти за съвременното състояние на света и с описания на различните страни.¹⁰² Той разширил източниковата си оаза, сочи за първи път своите извори и така дава редица български имена на селища като Гърново, по древния римски път Via Egnata — Уоцена, Уитона, Егесра, Егаса, Диге или Диги, поставя погрешно в източна Македония тракиските средновековни градове Solvrigia (осм. Сюмруджина, дн. преименувано на Комотини) и Kabiso (руснон, дн. с. Руской, Кешанско) и др.¹⁰³

Венецианецът Джовани Андреа Вавасори (vavassori vavassini, починал към 1572 г.) използвал мореплавателните карти, за да отосележи черноморските пристанища и средновековния синоним на Торна земя и Гърновското царство — „Занора“. Освен това в картата си от 1540 г., която оила по редица причини по-позната на западния свят,¹⁰⁴ той сочи за първа път и някои съвременни имена на селища като Улгига (с Зерото) и Лиги (дубър) в Западна Македония.

В известна степен се отклоняват от Птолемеевата номенклатура и синониматите вече Г. Меркатор¹⁰⁵ и др., между които немцитецт Джакото Гасталди, изготвил по-самостоятелна картна разработка на нашите земи,¹⁰⁶ които оказали въздействие и послужили за основа на по-късните карти на Меркатор „Waiscia, Sef via, Bugaria et Romania“ и „Macedonia, Erius et Asiana“, поместени в неговия атлас „Italiae, Slavoniae et Graeciae tabula geographica“, излизал през 1609 г.

От своя страна тези две карти на Г. Меркатор оказали силно влияние или още по-точно били просто копирани или направо увеличени, що се отнася до частите им за българските земи, от много картографи след него като братята Николем и Йоханес Ялон (или Ялавини), Йоханес Ялауеноерг, Николас Сансон, Джакомо Кантели да Виньола, Николас де Фер и др.¹⁰⁷ От тях картите на Дж. Кантели на Македония, на България и на Сърбия¹⁰⁸ влезли в основата на изображенията на Фредерик де Вит, Йохан Б. Хоман, Винцентус Коронели и др. от края на XVII и първите десетилетия на XVIII в.

Независимо от постоянно внасяните подобрения и осъвременявания картните произведения на Дж. Гасталди получили особена популярност, защото били включени в изданията от 1610 г. почти цял век многократно и на няколко езика атлас „Theatrum Orbis Terrarum“ на фламанския картограф Абрахам Ортели.¹⁰⁹ С. Мюнстер, Г. Меркатор, Дж. Кантели да Виньола и особено Гиниом дьо Лил в общи черти преутвърждават античните схващания и номенклатура даже и след средата на XIX в. Едва тогава благодарение на системното и изследване, вътрешността на Балканите престанала да бъде тега игнорирана.

Понятието „Македония“ в една от най-малко познатите покрайнини в средишната част на полуострова остава неопределено в картографията и през XVI—XVIII в. както по обхвата, така и по съдържанието си. Това ясно проличава от факта, че от средата на XVI в. картографите поместват през течение на още цели две столетия на територията, върху която през II в. от н. е. се простирала едноименната римска провинция, едновременно с този термин и областите Comenonlagi и Lianonon (даже като негови синоними), а отделни части от нея отоселявали със средновековните и съвременните имена Целагония, Тиквеш и пр.

Повечето от съставителите на карти през този период се придържали към Птолемеевото определение, съответстващо по обхвата си на съвременната му имперска провинция. Ето защо за източна граница с провинция Тракия преобладавала р. Nestus (= Места), но не Strymon (= Струма), а за северна — откъм Черна гора, Херцеговина, Гоплица и Албания — Scardus (= Шар планина). Между картографите, които предпочитали да се доверят на Кл. Птолемей, са Дж. Гасталди (1610 и 1610 г.), Д. Вартелн (1572), Г. де Йуде (1578 г.), И. Хонднус (който я означава от Круя и Адриатическо море до р. Струма — в 1633 г.), Н. Сансон (от 1655 г.), Дж. Кантели да Виньола (1684 г.), Т. Мютер (към 1730 г.), И. Хоман (от 1736, 1752 и др.), К. Шюц (1788), Ф. А. Шребел (от 1791 г.), Игн. Албрехт (от с. г.), И. Райнеке (от 1800 г.), Д. Раймонд (1805 г.), Б. Мюлер (от 1823 г.) и др.¹¹⁰

Само някои картографи ограничавали територията на Македония до същинската древна едно-

именна страна или по-точно до поемането на властта от цар Филип II. Към категорията на последните са: Г. Меркатор, който я поставя в картата си на тази област от 1554 г. в триъгълника Кастория (= Костур), Верия (= Бер) и Вардар; Джон Спийд — на запад от Солун, в междуречието на Бистрица и Струма;¹¹⁶ Иоханес Блой — между реките Вардар и Места;¹¹⁶ Иоханес М. Хазнус — между Bylazor a Kürg'ülü (= Велес), р. Струма и Via Egnati a;¹¹⁷ Ф. А. Шремпл — между Toli Manastir (= Битоля) и Strimon od. Emboli¹¹⁸ и др.

Пелагония и Верия са ясни като области — наречени са по името на главните си градове. Пелагония всъщност е и регионално понятие, чийто едноименен град (дп. Битоля) бил нейно средище още през древността и главен град на четвъртия меридиан при разделянето на Стара Македония от Рим през 168 г. пр. н. е. Същото може да се каже и за Верия, който е бил винаги военен и стопански център на района си още в древната македонска държава.

Покрайнината Тиквеш е означена от Дж. Гасталди не само като област, но и като град в картата му „Romani a (quae olim in Thracia dicta)“ от 1684 г. Той ги е поставил на север от традиционната и заета от античните географи надлъжна през целия Балкански полуостров планинска верига — между България, Топлица, Романия, но очевидно — в България. Това още по-ясно проличава от изготвената от него карта на Гърция в атласа на Абрахам Ортелиус. Основателно Д. Яранов допуска, че Дж. Гасталди е използвал много пътеписи, от които научил, че Тиквеш се намира в България, както венецианците и други западноевропейци-пътешественици наричали Македония.¹¹⁹ Както видяхме, местното население и преди, и тогава наричало своята страна България. Що се отнася до Пелагония и Верия, възможно е този италиански картограф да ги е заел от изображението на света, съставено от Фра Мауро Камалдолезе към средата на XV в., където те са дадени като области.

Тук ще се спрем по-обстойно на двете областни имена Iamboli и Comenoli tari, защото се нуждаят от изяснение и показват съществуващата неустановеност по отношение областните имена на Македония. Първи Джакомо Гасталди поставя означеното Iamboli regio за междуречието на Вардар и Струма в картата си на Гърция в Ортелиевия атлас от 1570 г., а сепие и в споменатата вече „Romani a“ etc. от 1684 г. Гасталди вероятно е взел това означение от португалните карти на Пьетро Веконте от около 1320 г. — Ponta de Lenbolo или на Андреа Бианко (съставена между 1436 и 1448 г.) — Chano del Noubolo. К. Кречмер погрешно свързва този термин с нос Карабурун (на 18 мили от Солун), затварящ вътрешния дял от Солунския залив.¹²⁰

Правилното е това областно име да се свърже с античния град Амфиполис на левия бряг и близо до устието на р. Струма, дп. в землището на с. Неохори.¹²¹ Според нас името на селището е заето от Кл. Птолемей, но като област е нанесено според известното за разделянето на Македония през 167 г. пр. н. е. на меридиан от покорителя и Рим. Целта на съставителите очевидно е била да се попълни билото петно в картата на Югостична Македония, която все още оставала твърде слабо позната в Европа по онова време. Интересен е въпросът, дали това име има пряка връзка с постелките с ресни, известни под името „ямболни“ и широко разпространени из цялата българска земя. В картата си „La Grécia Ulri ver sale Antî ca Paraganata con la Mode“ от 1683 г. Джакомо Кантели де Виньола отбелязва гр. Emboli с Амфиполис (Emboli olim Amphipolis).¹²²

Областното име „Emboli“ или „Iamboli“ се явява в много от споменатите вече карти — например на съставените от Донато Бертели (от 1572 г.), Г. де Йод (от 1578 г.), Г. Меркатор (от 1589 г.), Г. и И. Блой (от 1647 г.), Й. М. Хазнус (от 1744 г.), Й. Б. Хоман в Atlas compendium (от 1752 г.) и др.

Може би последната поява на този термин е през 1970 г. — върху картата на Северна Гърция¹²³ в атласа, подготвен от наследниците на Хоман. Обелязан преди това в 1755 г. като развалини,¹²⁴ Амфипол изобщо вече не се означавал като град на картата на Хомановите наследници.¹²⁵ Името Emboli обаче е поставено като второ име на Strimon от Ф. А. Schraeßl в картата Schauptatz ds-Russish Türkischen Krieger, издадена във Виена през 1782 г.

Друго областно означение е загадъчното Comenoli tari. То се дава за първи път също от Гасталди и е обградено от Tamoriza (вер. р. Томорица, лав приток на р. Девол, който събира водите си от пл. Томор, дп. Tomorii), на запад от Canina (по едноименния град, съществуващ от средновековието на Валонския залив), на юг — от Ianna (епископски град Янина) и планината Messo (вер. възле-ла Мецово в Пилд пл.), на север — от планината Demoniç uza). Може би това са Войнова планина или Грамос, Моравя, Вич и Снежник, последните две сега преименувани на Верон, от която събира водите си р. Девол, по чието име и масивът е даден в латинския си превод с българско окончание.¹²⁶ Над Demoniç uza е поставен надписът „Македония“. Трябва да се отбележи, че орографията и хидрографията в картата изобщо са неясни.

Въпреки силната деформация на картата от тази епоха все пак известно указание за местонахождението на Коменолитари са и означените около него селища: на северозапад — Strag a (= Струга), Ogrî da (= Охрид), на север — S. Nicolò (вер. Свети Никола), Колоня (по поречието на Горна Бистрица, южно от гр. Костур), и на югоизток — тесалийските градове Лариса и Трикала.

В историко-географския речник на Османската империя, издаден от Г. В. Маргароли през 1829 г., се обяснява, че турците наричали „Коменолитари“ областта Македония, в която някои включвали и Тесалия, докато други я разделяли на две части, наричайки едната „Македония в същинския смисъл на думата“, а другата — „Цизаксийска“ (т. е. Презвардарска).¹²⁷ Обаче това областно име, както и самото „Македония“ изобщо не се срещат в турските документи от периода на османското владичество.

По-приемливо ни се струва, че името „Коменолитари“ е от италиански произход. Както много изопачения на имена, и то би могло да се приеме като латинизирана деформация на планината Каменна (южно, простиращо се в посока изток—запад разклонение на Мокренския масив, на северозапад от езерото Малик) или на областта Костенари (Костенария). За италианския картограф и Каменна планина, и крайнината Костенария биха могли да се схванат като имена на гранична област на Албания, която му е по-позната. Така е отбелязана на северозапад от Македония и „Коменолитари“. Последната форма би могла да бъде съчетание на българската и гръцката преводна форма от името на планината Каменна. Практиката на подобни съчетавания на българската и преводната форма се наблюдава и при други топоними, предадени в италиански и славянски облик, като напр. Monte Brdo.

По-късно много картографи заели това означение от Гасталди, например: Г. и Й. Блой (в 1647 г.), Г. Меркатор (в 1589 г. като *Comenolitae*), Дж. Кантели (в 1684 г.) и др. Дж. Кантели показва южната част от областта Македония, т. е. същинското древно Македонско царство като Коменолитари, а северната — като същинска Македония. Според Кантели на запад от същинска Македония се намирала областите *Ducagini*, на северозапад—*Servia*, на север — *Bulgaria*, на североизток — *Romania*, а на изток — *Iamboli*.

През XVIII в. „Коменолитари“ вече си пробило път в западноевропейската картография и дори се появява като равнозначен термин — синоним на Македония. Това се наблюдава например в картата на Гърция от *Atlas novus ad usum Serenissimi Burgundiae Ducis* (издаден от Covens и Corneille Morle) — *Macedonia ou Comenolitari*; в картата на Унгария от 1703 на Гийом дьо Лил — *Macédoine, nommée par les turcs Comenolitae*; у Йохан М. Хазинус — *Propria Macedonia vel Comenolitae* или *Macedonia Comenolitae* — между Дрин, Места и *Via Egnatia*.¹²⁸

В края на XVIII и началото на XIX в. във връзка с постепенно увеличаващия се интерес към Турция у западноевропейците след Покраревацкия мир (от 1718 г.), особено след Наполеоновите войни на Изток,¹²⁹ производството на карти за тази част от континента непрекъснато нараствало. Въпреки натрупаните откъслечни сведения за периферните владения на султаните вътрешността на полуострова, населена с българи, останала в целостта си неясна, както това проличава от показаната макро- и микротопонимия в картографията. Въпреки представите, създадени под влиянието на хуманистичните идеализации, че Балканите са „гръцки полуостров“, населен с потомците на античните му обитатели, никой от влезлите в пряк досег с тях автори обаче не срещнал никакъв македонски, тракийски или друг етнос, тъй като никой от жителите на тези балкански области не се нарекъл „македонец“ или „тракиец“ по простата причина, че тези географски понятия били още съвсем непознати за местното население.

Третият и заключителен стадий от развитието на модерната западноевропейска картография и географска наука, което ни интересува във връзка с установяването на макротопонимията на Балканите, започва от началото на XIX в. Докато предишните етапи се характеризират с априорни и неотговарящи на действителността схващания за тази част от Европа, през XVIII в. зачестили наблюденията на пропътувалите я и излезлите през епохата на Просвещението по-значителни трудове по история, засягащи миналото на балканските народи, в това число и на българите.¹³⁰ Тази откъслечна информация обаче не могла да промени картината. Действителността започнала да се разкрива едва с всестранино и задълбочено изследване на полуострова поради засилилото се националноосвободително движение на поробените от султана християни и изострянето на т. нар. „Източен въпрос“.

По тези поводи Великите сили разпритили по различните краища на Балканския полуостров свои дипломати и консули, анкетири и разузнавачи, учени от различни отрасли на знанието и военни с особена подготовка. В резултат на тези специални мисии в Западна Европа отведижд се появили множество доклади и трудове (които се посрещали с огромен интерес, но в повечето случаи останали в ръцете на ограничените кръгове), графични произведения и картини изображения. Така неяснотата по отношение на Балканите едва започнала да се разсейва, а и доста продължително време било необходимо, за да се изживеят и преодолеят наслоените със столетия заблуди и романтични представи.

С оглед на завоевателните си планове Френското кралство възложило на военния си инженер-географ Пиер Лапи да приготви точна карта на европейските владения на султана. Тя имала предназначение да послужи при поход и с оглед на това неговата карта, съставена в две мерки (1:816 000 и 1:300 000), била почти изцяло попълнена със съвременната географска номенклатура, употребявана от местното население на Балканите. Това се отнася до селища, хидрография, орография и другите обекти, но не и за областните имена, които били съобразени с традиционното за Западна Европа римско провинциално деление. Така П. Лапи отбелязва османската административна единица „Рум-или“, но под формата „Румелия“ определя западния й дял като „Македония“, а източния — „Тракия“. За граница между тях той възприема по-скоро Птолемеевото, съответно римско разграничение (по р. Места), а не елинското схващане — по Струма. Очевидно местното население и османската власт не могли да противопоставят и наложат своя макротопонимия, която да се яви пригодна за практическите цели на западноевропейеца.

Картата на П. Лапи е ново явление, което имало решително значение. Според нас това картографско произведение всъщност прекратило въздействието на античната географска номенклатура, подновено от Гийом дьо Лил. Благодарение на високите си качества и преди всичко значителната си точност изображението на П. Лапи впоследствие се възпроизвежда от почти всички западноевропейски и балкански картографи. Между тях е и българинът Александър Хаджируссет (или Хаджик), който също я копирал на български език и издал в Щутгарт през 1843 г.¹²⁴

Най-важно е въздействието на картата на П. Лапи върху всички изследователи на Балканите и обстоятелството, че тя запазва своето значение до издаването през 60-те години на XIX в. на чувствително подобро изобразение на полуострова, съставено от признатия за най-авторитетен картограф на своето време — берлинския професор Хайнрих Киперт.¹²⁵

Ири бурно развиващите се събития на Балканите и необходимостта да се намери разрешение на „Източния въпрос“ нуждата от повече и точна географска, историческа и етническа информация заставали европейските правителства да я събират по различни пътища и с всякакви средства. През началните десетилетия на XIX в. широко разпространение и носени представи за „гръцкия“ характер на полуострова достигнали своя връх и това естествено имало своето значение за установяването на бъдещата политическа география в тази част от Европа.¹²⁶

Острият спор, породен от развитата от Якоб Фалмерайер теза за изчезването на „елниската раса“ още през средните векове, съсредоточил още повече вниманието на учения свят в Западна Европа върху тази част от континента. Там продължавала да съществува голяма неяснота, що се касае до обитателите ѝ, а върху географската карта — бели петна.

Едва през втората половина на XIX в. в резултат на системните вече изследвания на различни специалисти чуждият свят започнал да си изяснява положението във вътрешността на полуострова. Заслугата за това се пада на французите Е. М. Кузинери, Г. А. Оливие, Ф. Пуквил, А. Бюе, А. Бикенел, Г. Льожан, С. Робер, Ш. Алар, А. Бланки и др.¹²⁷, британците Уил. М. Лийк, Роб. Уолш, Дж. Кепел, Д. Ъркуърт, Уил. Джоухмс, Дж. Мур-Макензи и А. П. Ърби, лорд Странфорд, Дж. Бейкър и др.,¹²⁸ германците А. Гризбах, Я. Фалмерайер, бъдещия фелдмаршал М.-Х. фон Молтке, Х. Киперт, Х. Барт, М. Хайне, В. Мюлер, Ф. Хохцигер, поданиците на Хабсбургската монархия Н. И. Шафарик, д-р Й. Мюлер, Ф. Каниц, К. Ф. Петерс, Й. фон Хан, Ф. Тула, К. Сакс и много др., а от руска страна — на иноката Цартевий, В. Григорович, А. Гилфердинг, М. Ф. Маркович и пр. Тези безпристрастни хора на чистата наука събрали ценни материали не само за точните науки,¹²⁹ но и за етническите отношения,¹³⁰ историческото минало и културно-духовното състояние на населението.¹³¹

Едва към средата на XIX в. Европа „открила“ българската нация, с нейната обособеност и разпространение далече извън несъществуващата „провинция България“ между Дунава и Стара планина. Това се дължало на констатациите на редица пътешественици и учени, които се опитали да предпазят Европа от някои съвсем погрешни представи за този най-многоброен народ на Балканите.¹³² Разгарящата се борба на българите за народностно и културно-църковно отделение от фенерската патриаршия започнала в западните им покрайнини (Охрид, Скопие, Самоков и др.) още през последната четвърт на XVIII в. най-напред по повод унищожения на Охридската българска архиепископия, а през първата четвърт на XIX в. тя обхванала и останалите области, за да стигне върхната си точка с учредяването на Българската екзархия през 1870 г. Последвалят съгласно султанския ферман илтизам (= плебисцит), по силата на който източноправославното население в отбелязаните от западноевропейците области като „Македония“ и „Тракия“ (до Цариград, Солун, беломорския бряг и р. Бистрица) признало с 2/3 от гласовете своята възстановена след половин хилядолетие българска самостоятелна църква, потвърдил констатациите на непредубедените и неангажирани с преки политически цели изследователи за действителното разпространение на българската нация. Ионятията „балкански“ и „български“ станали почти синоними, а това по думите на видния английски картограф проф. Х. Уилкинсън било постигнато единствено чрез „скрития емоционален призив, който се излъчвал от етнографските карти“.¹³³

Напълно закономерно и в съответствие с данните в етнографските карти след жестоко потушаване на Априлското въстание от 1876 г. руските и английските специалисти очертали два проекта за автономия на териториите с преобладаващо българско население. При всеобщото убеждение за негодността на османската администрация да осигури справедливо и гарантирано правата на човека положение конференцията, свикана за посланиците на силите — гарантки на Парижкия мир от 1806 г. в Цариград, възприела през 1877 г. британския проект за създаването на два отделни вилаета с главни градове София и Търново. За първи път по настояването на британския водач на делегацията лорд Солсбъри и въпреки съпротивата на Високата порта те фигурирали под името „България“.

С малки изменения двата български вилаета били обединени според Санстефанския прелиминарен договор от следната 1878 г. в единно Българско княжество. Противоречивите интереси на Великите сили и амбициите за хегемония на младите буржоазии в съществуващите вече балкански държавичи съумели да обърнат остро оръжие — етнографската карта — срещу българския народ. Наред с набързо, но умело стъкмените дезориентации и тенденциозни етнографски карти била използвана и погрешната, но станала традиционна практика сред съставителите на географските карти да означават като „България“ само територията между Черно море, Дунава, Стара плани-

на и Рила. Така с оглед да се възпрепятства създаването или по-точно възстановяването на една българска държава в нейните естествени исторически и етнически граници, наред с редица външно-политически съображения, било прибегнато с успех и до различни други теории и спекулации с филелистическите и ренесансовите идеали на образованя западноевропейец.

Малцина от участниците в Берлинския конгрес, които разпоказали санстефанското Българско княжество, били осведомени върху действителното положение на нещата на Балканите. Мнозинството от делегатите, подобно на своите съотечественици в Западна Европа, не си сторили даже труда да се запознаят с обективната нова информация, която още не била успяла да разпръсне парящите от столетия заблуди. Така въпреки постиженията си новата картография и изследванията на хората на науката не могли да изиграят докрай своята истинска роля на обективен осведомител. Това се дължало не само на факта, че те не получили широка гражданственост и разпространение, но преди всичко на упоритата и злоумишлена нагласа на заинтересуваните балкански държавници, които се възползвали от обстоятелството, че положението в тази част от стария континент продължавало да бъде неясно за външния свят.¹⁴¹ Така те успели лесно да поведат или по-скоро да въвекат участниците в Берлинския конгрес в умиело организираната акция да се предотврати справедливо разрешение на националния въпрос на Балканите, а тази неправда донесе толкова нещастия не само и преди всичко на разпокъсания български народ, но и на съседните и по-отдалечени страни в Европа. Дестабилизираните Балкани се превърнаха в благоприятна почва за посетите семена на раздори и стълкновения, чиято жертва бяха безбройни ценности, потоци от кръв и сълзи както през войните на полуострова от 1885 и 1912—1913 г., така и по време на двата световни конфликта през 1914—1918 и 1939—1945 г.

Политическата обстановка на Балканите бе започнала да се мени твърде бързо още през XIX в., а това не можеше да не се отрази върху държавните граници и административния делаж. При реорганизацията на вилаети Високата порта не се ръководеше от естествените граници на географските области и още по-малко се съобразяваше с етническия им състав. Напротив, султанската власт образуваше такива единици, където нациите биваха разделени и противопоставяни една на друга. Така например, за да се избегне дори твърде ограниченото и погрешно поставено от картографите име „България“ само на територията на вилаета, обхващащ древната римска провинция Долна Мизия с части от Горна Мизия (Видинския санджак), Крайбрежна и Средиземна Дакия (Нишкия и Софийския санджак), той бил наречен „Туна“, т. е. Лунавски, а средното му било в гр. Русе. Докато почти цяла Тракия се обхващала от вилаета „Едирне“ (по турското име на средното му Одрин, за да се избегне географското понятие „Тракия“), то другата от трите основни области, населени с българи — т. нар. по традиция в Западна Европа „Македония“, била поделена между два вилаета, наречени също според главните им градове: „Селаник“ (османското име на Солун) и „Манастир“ (= Битоля). Първият обхващал санджаците Солун, Сяр и Драма, а вторият — Скопие, Битоля и Горица (алб. Корча).

След създаването на Княжество България само отчасти от Дунавския вилает (без Поморавието и Нишавието, придатени към Сръбското, а Северна Добруджа — към Румънското кралство) и след връщането на българите в Македония и Тракия отново под властта на султана според Берлинския договор Високата порта пак не въвежда в административна и практическа употреба макротопонимите на последните две области. Вместо това създадената с известна автономия област от Северна Тракия била произволно наречена „Източна Румелия“, въпреки че в действителност източният дял на „Рум-или“ съставлявала цялата територия на античната провинция „Тракия“. Шо се отнася до „Македония“ — тя сега била поделена на три вилаета, които продължили да бъдат наричани по имената на своите средища: Солун, Скопие и Битоля. С цел да се раздоби и разбие етническата на населението към Солунския вилает била придадена казата Катерини от Тесалия, към Скопския — Призренският и Пришкенският санджак от т. нар. „Стара Сърбия“, а към Битолския — някои преходни части от Албания (Биглишката каза) и Тесалия (Серфидженският санджак).¹⁴² За известно време Северна Македония била включена и в Косовския вилает.

Естествено модерната географска наука не е могла да се основа на постояннименящите се османтурски административни термини, а още по-малко — да ги възприеме. Оказало се, че понятията „България“ и „Румелия“ обхващали твърде обширни територии, които при това взаимно се покривали. Поради всичко това и неяснотата за външния свят от поделянето от самите българи на земята си на „Долна“ и „Горна“ (или „Загоре“) тези понятия не могли да служат за по-уточнено географско подразделяне и означение. Именно поради тези неудобства познатата от историята и традицията в западноевропейската картография и книжнина римска провинциална терминология се преутвърдила и наложила окончателно. Този е пътът, по който в съвременната географска наука се въвели вече най-приемливи и удобни областните географски имена „Македония“ и „Тракия“. Освен това и не на последно място така се избягвали също и неразбирателствата и недоразуменията, породени от съвпаденията в имената „Македония“ за две съвсем различни области: едната за Маричиния басейн по местната средновековна традиция, а другата — за древната страна и имперска провинция в средния дял на полуострова, според практиката на картографите и схващанията на хуманистите в Западна Европа.

Веднъж установени окончателно в модерната географска наука, те започнали постепенно да се разпространяват и възприемат и от местното население на Балканите, където от векове вече не си служели в практическия живот с тях и обитателите им от VII в. насетне изобщо не ги познавали с това им съдържание и обхват.

Не можем да се съгласим с Н. П. Андриотис, че „през осмийското иго името „Македония“ преживяло в гръцките земи и било употребявано от народа, за да означава една добре известна гръцка страна“, че „то се явявало в хрониките в това време с диалектната форма *Μακεδονία* — факт, който свидетелствувал за нейната чисто народна употреба“.¹⁴³ Явяването на името „Македония“ в хрониките след един твърд слой от образовани гърци под влияние на ренесансовите идеи съвсем не може да бъде указание за широка народна употреба. Що се отнася до споменаването на „Македония“ в народните песни (които обаче не са посочени, също както и цитираната по-горе народна форма на името „Македония“) — следваше да бъдат дадени източници, за да се установи преди всичко от коя епоха произхождат, т. е. дали са старинни и най-важното — дали не се отнасят до средновековната тема „Македония“ в Тракия.

Възприемането в класическата му родина на термина „Македония“ и въвеждането му в съвременна употреба идва на Балканите само от Западна Европа по описания вече от нас път и е резултат на външно влияние. Липсват каквито и да било данни и доказателства, че то се дължи на някаква запазена след местното и околното население традиция.

От тезите, застъпени от Н. П. Андриотис, следва, че „след освобождението на страната от османско иго името „Македония“ станало отново официалното, географското и административното име на една гръцка област, простирала се от планините Пинд и Олимп до р. Места“, че „името Македония било съвършено неизвестно на нашите съседни славянски народи“ и че „те изучили за негово съществуване благодарение на панславистката пропаганда от която на миналия и началото на нашия век“. Същност историческа истина има само в твърдението, че името „Македония“ е било неизвестно на българското и другородното население в носещата днес това име област докъм края на миналото столетие. На този въпрос обаче ще се спрем по-обстойно по-нататък.

По-сложен е въпросът за границите на областта Македония в географската наука. Английският географ Х. Р. Уилкинсън с основание бележи, че трудно ще може да се намерят два авторитета, които да са съгласни по точното ѝ очертаване, въпреки че всички са на едно мнение за общото ѝ местоположение.¹⁴⁴

До Берлинския договор от 1878 г. в Македония се включвали „делите поречия на Места, Струма, Вардар и Бистрица и горното течение на р. Черни Дрин. След освобождението на областта по Горна Струма (Кюстендилско и Станкедимитровско) от османско владичество и придаването ѝ към новообразуваното Българско княжество — за Македония започнали да се смятат само тези територии, които според решенията на Берлинския конгрес останали под пряката власт на султана.“¹⁴⁵

За съставянето на съвременното географско понятие „Македония“ в географската наука са взети предвид редица исторически, природни (географски, климатически и културно-географски) и етнически съображения, които са причина тази област да се схваща като естествено обособен район.¹⁴⁶

Северноалбанските планини, Шар, Скопска Черна гора, Руян, Доганица и други планини от вододела на Моравата и Вардар определят мястото на Македония в южната или средиземноморска част на Балканите, а масивът на Динаро-албанско-гръцките планини и специално тяхната част (Котаб, Беличка, Мокра, Каменна, Моравка, Грамос и Пинд) — в западния дял на полуострова. По историческата традиция като източна граница се възприема р. Места. Доспат и Запачните Родопи, а на юг планините Камбунца (дн. Хаса и Камбония) и Чипка (дн. Пиерия) вместо Темпе и Олимп в древността я отделят от равнината Тесалия.

За възприемането на Птолемеевата северна граница в ново време и специално през XIX в. са могли да изиграят роля вече и етническите съображения. По това време европейските наблюдатели, сръбската общественост и султанската власт били единодушни да приемат Шар планина за граница между българи и сърби.¹⁴⁷ Славянското население в Македония било причислявано без колебание и спом към българската народност.

При южната и западната граница също в основата и в най-общите черти се е взимал етническият принцип, но се е държал и физикогеографският, за да се дадат естествените предели на разпространението на българи, от една страна, и съответно — албанци и гърци, от друга страна.

Едва към края на XVIII в. и през първите две десетилетия на XIX в. някои шовинистични настроени кръгове в Сърбия и Гърция правят опити да се измести северната граница на Македония в южна посока. Всичко това обаче е било единствено с оглед да обосновават завоевателните си цели.

От началото на XX в. някои гръцки автори се опитват да причислят към Македония части от Албания (областта на Корча) и от Тесалия (областта на Еласон), но да изключат от географските ѝ граници цялата Северна Македония (областите по горното и средното течение на Вардар, на средното течение на Струма и по горното течение на Места).¹⁴⁸ Един от най-ожесточените застъпници да се откъдват съвременна с древна Македония на Филип II е гръцкият историк В. Колокотронис. В навечерието на Парижката конференция за мир след края на Първата световна война той си поставил за цел да обоснове исторически северната граница на кралство Гърция, определена в Букурещ през 1913 г., с това, че тя в общи черти се покривала с тази на класическа Македония.¹⁴⁹ Същата теза се поддържа вече близо половин век и от други съвременни гръцки автори, дори до наши дни.¹⁵⁰

Интересно е да се проследят опитите и на великосръбските среди да изместят северната граница на Македония на юг. В това отношение те били насърчени от лесния си успех да обявят за „старин сърби“ преходното, но с повече български етнографски и езикови черти население на се-

вер от Шар планина и Скопска Черна гора.¹⁵¹ При тези си домогвания в Отвѣдшарието те не срещнали организиран отпор от българската наука и общественост, изправени пред задачи, свързани с освобождаването на българската нация в главните области на отечеството — Мизия, Тракия и Македония. Възползувани от това, някои екзалтирани сръбски шовинисти от края на миналото столетие решили, че новозикнованото понятие „Стара Сърбия“ може с успех да се използва за по-нататъшна експанзия в южна посока. В този си стремеж те били тласкани и от някои велики сили, заинтересувани от подклаждането на раздори между братските славянски народи. На първо място сред Великите сили, които настръгвали и насочвали сръбските шовинисти към Македония, била Австро-Унгария. Последната целела да отклони погледа на сръбската буржоазия от Босна, Херцеговина, Войводина и други покрайнини, които под една или друга форма били включени в имперската територия или попадали в сферата на нейните интереси.

Първият повик за поход на юг надал през 1873 г. Милое С. Милоевич с един доклад в Сръбското кралско научно дружество, в който претендирал, че сръбският език и култура се простирали много по-на юг, отколкото се приемало дотогава, и че Македония била сръбска, а не българска територия. Всичко това хвърлило смут сред сръбските учени и предизвикало спонтанен отговор от страна на историка Стоян Новакович. Той веднага доказал несъстоятелността на Милоевичевите „аргументи“, които при това се оказали подправени.¹⁵² Докладчикът претърпял поражение и се оттеглил „като евтин злонамерен шовинист, единодушно осъден от колегите си, че е извършил един недружелюбен акт спрямо един добър съсед“.¹⁵³

Това било първата реакция сред някои съвсем ограничени кръгове в Сърбия (М. Веселинович, П. Средкович, Ст. Протич, архимандрит Сава и др.) срещу официалното признание на българската народност с учредяването на Българската Екзархия и срещу химерината „опасност на сръбството“ от една бъдеща българска държава, която би заела подобаващото и си място на Балканите.

Повиците на шовинистите намерили отглас едва когато за сръбската общественост станало ясно, че Австро-Унгария отклонява тяхното кралство от действително еднородните му земи на запад и югозапад. Хабсбургската монархия обхващала тези територии в своята сфера на влияние и фактическа власт, присъединявайки през 1878 г. Босна и Херцеговина. На стремящите се към експанзия среди в Кралство Сърбия вече започнали да внушават от Вiena, че те трябвало да търсят компенсация на юг и югоизток, т. е. за сметка на България. В действителност обаче самата Австро-Унгария имала намерение да присъедини Солун, но тя разчитала да осъществи това само след като сломи преградата от силотени южни славяни. Хабсбургската династия възнамерявала да стигне до Бяло море единствено като се провере между враждуващите помежду си братски народи или като арбитър в споровете им.

За осъществяване на тази политика на 23 юни 1881 г. бил подписан договор между кралството и империята. По силата на чл. 2 от този дипломатически акт Сърбия се отказала от претенциите си върху Босна, Херцеговина и Новопазарския санджак. Пряк резултат от договора била Сръбско-българската война от 1885 г., когато крал Милановата армия, под внушение и настръгвана от Австро-Унгария нахлула към София след Съединението на Източна Румелия с Княжествово. Но австрийската дипломатия трябвало да спасява сразената и отстъпваща крал Миланова армия от пълен разгром. При подновяването на договора в 1889 г. Австро-Унгария вече посла задължението да признае и евентуално да поддържа заедно с другите. Велики сили разширението на Сърбия по посока на Вардарската долина.

Именно тогава се появили и първите сръбски карти, в които територията на Македония се намалявала, за да се увеличи обхватът на произволно наречената област „Стара Сърбия“. Авторите на тези първи опити да се използва науката за оправдане на териториалната експанзия на Сърбия са Йован Драгашевич (в 1885 г.), Владимир Карич и Спиридон Гончевич (в 1889 г.).¹⁵⁴ С помощта на австро-унгарския Военногеографски институт Сл. Гончевич приготвил една карта, в която очертал северната граница на Македония приблизително по днешната гръцко-югославска граница — от Преспа до Беласица. Така Сл. Гончевич подхвърлил идеята за една бъдеща база за спогодба между Атина и Белград чрез подялбата на Македония. Две години по-късно белградски университетски професори обнародвали нова карта, в която „Стара Сърбия“ се простирала вече от Нови пазар до Прилеп.

Интересно е да се отбележи едно определение на същия Сл. Гончевич за обхвата на територията, населена с българи, в книгата му за Съединението на Източна Румелия с Княжествово в 1885 г. обнародвана три години, преди да обнародва споменатата си карта на „Стара Сърбия“: „Понятието България е твърде разтегливо, понеже е в зависимост от това, дали под него се разбира провинцията със същото име или пък цялата земя, населена с български народ. В последния случай трябва да се смята, че към нея принадлежи и Западна България, т. е. Македония, понеже етнографската граница между България и Албания тръгва от Егри (Крива) паланка, през Скопие към Шар планина, след това върви южно през Охрид към Костур, отклонява се през Солун към Сяр и стига до Егейското море при Кавала.“¹⁵⁵

Показателно е, че авторитетите на тогавашната географска наука отхвърлили тезите за Стара Сърбия“, прокарани в Гончевичевите и другите нова сръбски карти. Дори и австрийският географ Карл Остерайх (отличен познавач на Косово поле и приятелски настроен към сръбския народ) категорично и изобщо отрекъл термина „Стара Сърбия“ като име, което не означава географска област, а само историческа реминисценция, служеща за агитационна програма.¹⁵⁶

През почти целия XIX в. българският характер на Македония и респективно северната ѝ граница по Шар планина не се оспорвали и се признавали от всички сръбски учени.¹⁵⁷ Едва в края на миналото столетие се надали боязливи повичи срещу името „Македония“ и плахи претенции за принадлежността все още само на Скопско и Кумановско към „Стара Сърбия“. В началото на нашия век, малко преди Балканските войни те значително укрепнали. Постепенно територията на ефимерната, но добре използвана за политически спекулации „Стара Сърбия“ се увеличавала от година на година и стигнала до Солун. Най-красноречив пример за разрастването на изкуственото понятие „Стара Сърбия“ или по-скоро за ескалацията във великосръбските стремежи е „еволюцията“ в схващанията на ученика на Вл. Карич — белградския професор по география Йован Цвинч. Тя може да се проследи в четирите му карти, издадени последователно в 1907, 1909, 1913 и 1918 г.¹⁵⁸

Отначало той приложил името „Стара Сърбия“ само върху Скопско и Тетовско, а после и върху земите на юг до планините Плачковица, Бабуна и Баба.¹⁵⁹ Изв. Иванич поставил северната граница на Македония на юг от градовете Велес, Прилеп, Битоля и Охрид.¹⁶⁰ В 1908 г. П. М. Никетич разпрострял „Стара Сърбия“ в картата си на сръбските земи вече до Солун. Заедно с тях и Й. Цвинч променял последователно етиографските си карти, за да обхване в „научна“ форма политическите цели на тогавашните белградски управници.

След окупацията през 1912 г. и присъединяването с Букурещкия договор от следната година на Вардарска Македония от Сърбия името „Стара Сърбия“ било заменено с друг изобретен термин на завоевателя — „Южна Сърбия“.¹⁶¹ Белградските власти, подобно на Високата порта, забранили изобщо името „Македония“, защото то вече било тясно свързано с борбата на местните българи за просвета и богослужение на роден език и за свобода и обединение със сънародниците им в „Горна България“.

Походът на кралска Сърбия срещу името „Македония“ е проява на безуспешните ѝ опити да посярби населението в Македония. В училището, казармата и университета се полагали всякакви усилия да се наложи употребата на изкуствения термин „Южна Сърбия“. За това били мобилизирани цялата администрация и науката. През 1939 г. в навечерието на Втората световна война акад. проф. Н. Вулич се обвърнал към югославската общественост отново с патетичен повик срещу името „Македония“. То станало толкова кошмарно за великосръбската идея, колкото и на султанска Турция, защото отново било неразривно свързано с името на българския народ¹⁶² и неговите нови борби.

След прегърпения неуспех в прякото посярване на българите в Македония от Втората световна война тактиката отново се променя. В името на географската област се прави опит да бъде вложено ново съдържание. Полагат се усилия то да послужи за образуването на една нова нация върху основата на денационализациата — чрез отчуждаването на населението ѝ от българщината.

Единствено българите — както в Македония, така и в другите покрайнини, населени от тях — са се придържали последователно към възприетите от европейската и световната наука име и граници на тази област.

Българският народ и неговата наука винаги са поддържали естествената цялост на Македония — така, както тя е очертана в резултат на изследванията ѝ опознаването ѝ от чуждия свят през течение на XIX в., наричайки я с името, дадено ѝ от географската наука по силата на традициите на западноевропейската картография, Птолемея и Ренесанса.

Интересно е да се види как и защо българите и другите народности на Балканския полуостров са възприели името „Македония“, след като на място то било напълно забравено в продължение на повече от едно хилядолетие.

3. ВЪЗПРИЕМАНЕТО ПРЕЗ НОВОТО ВРЕМЕ ОТ МЕСТНОТО И ОКОЛНОТО НАСЕЛЕНИЕ НА „МАКЕДОНИЯ“ КАТО ИМЕ НА ГЕОГРАФСКА ОБЛАСТ В СРЕДИЩНИЯ ДЯЛ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

Данните показват, че през течение на едно цяло хилядолетие не могло да бъде премахнато несъответствието между областните имена, възприети от местните обитатели на Балканския полуостров след коренните етнически и политически преобразования от повратния VII в., от една страна, и тези, които били употребявани от образованите среди в Западна Европа по традиции от античността, но получили ново преутвърждение от хуманистичните идеи, от друга страна.

Общото, което се наблюдава, е, че всички съседни и по-далечни народи назовавали „България“ земите, населени с българи и включвани в тяхната държава почти през цялото ѝ съществуване. Тъй ги наричали и самите им обитатели, но поради значителната площ на тази територия за по-голяма определеност и ориентация още от средновековието те я били раздробили на три дяла. Изрично свидетелство в това отношение е сведениято в „Списъка на българските архиепископи“ (паметник, известен още и като „Дюканжов каталог“), че на Климент Охридски било вложено „да надзирава и третия дял от българското царство, т. е. от Солун до Перихо и Канина или Тасиниат“. В съзнанието на тогавашните българи, изглежда, поредиността на тези три дяла съответствувала

на хронологическия ред на придобиването им: първият съставлявал началната територия на държавата, вторият — Отгьдунавска България, която се обединила с нея през управлението на ханове Крум и Омуртаг, а третият — земите на доброволно присъединилите се славянски княжения при хан Преснан и княз Борис в югозападната част — т. нар. в домашните извори и до днес в говоримия език „Долна земя“ или „Долна земя Охридска“.¹

Същото схващане за трите съставки на българското царство откриваме и в известните от края на съществуването му и от XV в. хералдически паметници. В тях дядовата на българската земя са представени и се изразяват: а) в украшенията — лъвски глави, на трите хаста от монограмата на цар Михаил Шишман върху знамето, поставено при Търново на картата на Анхелино де Далорто от 1325 г.; б) нарисуваните три лъвски фигури, разположени един над друг върху щита на цар Иван Шишмановата стража в ръкопис на арабски пътешественик от края на XIV в., пазен в библиотеката на мароканския крал; в) същите — в герба на втория син на Иван Шишман Фружик на Kai ser von Bulgari, нарисуван от Улрих Рихентал, хронист на вселенския събор в гр. Констанц от 1414—1418 г.; г) същите — на герба на владетеля на Българското царство (поради международния му престиж в миналото пак определено като империя) — Der Kaiser von Bulgarien в ръкописния хералдически сборник на Конрад Грюнеберг от 1483 г., сега съхраняван в Баварската държавна библиотека — Мюнхен.² Според нас всяка една от лъвските фигури е представлявала единият от трите дяла на Българското царство. Поради тази причина много по-късно (през втората половина на XV в.) когато започват да се съставят гербовете на отделните български „провинции“, лъвовете се разпределят във всеки един от техните хералдически знакове.

Поради феодалистното разчленение при достигналния апогей си сепаратизъм на Балканите през втората половина на XIV в. и сложността в отношенията на феодалната зависимост преминалите през българските земи западноевропейски трудици са се ориентирали върху действителното политическо положение. Не случайно рицарят Йоханес Шилтбергер в края на XIV в. определя българските държавички като три, въпреки че всъщност броят им бил по-голям. Остава като предположение, че той е могъл да научи нещо за подразделянето на българските земи на три дяла, но преосмислил информацията си, като ги е отъждествил с Търновското и Видинското царство и Карвуинското княжество в Добруджа, които опознал при пътешествията си. Съвсем сигурно обаче с народния дележ на „Горна“ и „Долна“ земя може да се свърже споменатото вече съобщение на немския рицар Арнолд фон Харф от края на XV в., който нарича територията на изток от Вардара „Горна България“, а отатък Вардар — „другата България“. Същото сведение са добили и други пътешественици, които са научили тази терминология от местното население, но не са могли да я осмислят и предадат ясно и отчетливо.

Герб на България с два лъва отстрани е поместен на вътрешната страница от издания в Москва през 1824 г. труд на Константин Ф. Калайдович „Юаннъ Ексархъ Болгарскій“, без да се дават обяснения или се посочва източникът. Според нас може да се тълкува, че двата лъва са изобразявали Горна и Долна България, а третият лъв ще е отпаднал след обосноваването на отгьдунавските владения като Угровлашко и Молдованско воеводство при феодалистното разчленение на българските земи.

Неблагоприятното етнополитическо развитие на българската народност след унищожаването на нейната държава и самостоятелна църква в края на XIV в. неминуемо замъглило представите. Въпреки това най-доброто потвърждение за посочения от нас смисъл на всяка една от разположените една под друга три лъвски фигури в герба на Шишмановци — като дял от българската земя — намираме като реминисценция пак в хералдиката. Най-показателни в това отношение са българските гербове от обнародваната във Виена (първото й издание излязло на 21 октомври 1741 г.) „Стематография изобразение оружія илирических“ на Христофор Жефарович, родом от гр. Дойран, през 1690 г. В нейния предговор, на лист 53, сръбският митрополит на Карловиц Павел Ненадович определя автора-съставител с изреча „Блгв-почтеннымъ Господи́нъ Христо́фъ Жефа́ровичъ . . . ревни́телю о́ччества Болга́рскаго . . .“.

В герба на всяка българска област в „Стематографията“ е поставен по един лъв. Така например този, който е общ за България като страна, представлява изправен, обрнат надясно златен, вторичен и коронован лъв върху испански щит на червено поле и с царска корона над него. Освен герба на отечеството си България Христофор Жефарович представил и гербовете на четирите области, на които според него то се деляло: Мизия, Тракия, Македония и Дардания. За идеята да се дадат последните намираме отражение не само в служилата му като пряк образец „Стематография“ на Павел Ригер-Витезович (обнародвана през 1701 г. във Виена), наред със славянските, наричани „илирийски“ гербовници, но и влиянието на западноевропейското схващане за делението на балканските земи според римското провинциално устройство. С него Хр. Жефарович се запознал, когато придобил високото си образование в гръцки училища, но в случая е важно, че от своя страна той самият оказал силно влияние върху българските възрожденци, като се започне още от Пансий Хилендарски.³ Така Хр. Жефарович в действителност открил един от главните и решаващи пътища за проникването и налагането на западноевропейската областна географска терминология сред българския народ.

Гербът на Македония е почти еднакъв с главния на България, но в него лъвът е червен, без корона и на златно поле. На Тракия гербът също е с лъв (златен на син фон) и пак без корона, но

обърнат наляво, стъпнал на земята с вдигнат ляв крак и със слънце над гърба му. Липсата на корона на тези два лъва и княжеските, а не царски корони над щита недвусмислено показва, че Христофор Жефарович е подчертал подвластната принадлежност към българското царство на двете области и това, че те не били самостоятелни политически единици. В щита на герба на Мизия вместо лъв са поставени по вертикала (на същия син фон, както на герба на Тракия) две златни корони, обърнати в основата си една към друга. В герба на Дардания лъвът е червен, както в знака на Македония, но коронован и обърнат наляво, с копите в предните лапи.⁴ Хр. Дерменджиев обяснява поставената корона на лъва в герба на Дардания (за разлика от лъвовете в знаците Македония и Тракия) с обстоятелството, че в първата област комунополитите пренесли столицата на Българското царство, след като византийците превзели Преслав и изобико поради общата значимост на тази област в българската история.⁵

Ние разполагаме с редица изрични писмени свидетелства за непрекъснатата важност на средновековния дележ на родната си земя сред българите и през XIX в., а дори и в по-късно време. В тях „Долна земя“ или „Долна България“ продължават да са югозападните покрайнини: басейните на реките Вардар, Бистрица, Струма и Места, които се спускат към топлото Бяло море, наред с долините на Черни и Бели Дрин и горните течения на Девол и Бююса, вливащи се в Синьо (Адриатическо) море. Достатъчно е да приведем следните примери от миналото и сегашното столетие:

1. В първите десетилетия на XIX в. възрожденският ни книжовник Кирил Пейчинович (родом от с. Теарце в Долния Полог — Тетовско) издава две свои книги: *Книга сѣа зѣкомаа ѿгледаа до писаса радн потребы и ползеканїа прѣпростѣннѣмъ и не книжнѣмъ ѿзыкѣмъ Болгарскѣмъ до нѣа Мѣстѣн, (к. н., П. К.)* и *многѣмъшнѣмъ во ѿрономашѣхъ и не достѣнѣнѣшнѣмъ ѿгменѣмъ ... Кирїалъ Тетѣцъ Пейчиновѣнъ. . . Въ Бѣдинѣ градѣ* (Писмени Краљевскаа ѿнѣсерѣтета Пешимскїи. 1816.⁶

2. Книга *глаголемѣа ѿвѣщенїе грѣшнѣмъ прїебѣдѣнъ на прѣстїи ѿзыкъ ѿ Кирїала ѿрономѣахъ ѿвѣдѣшѣмъ нѣмъчѣмъ въ мѣнѣшѣмъ лѣшечкагѣмъ стагѣмъ 'Афанасїа. Въ тѣмъ Сѣлскѣмъ при ханѣ папа 'Фѣодѣсїа архимандрїта Сїнайтскагѣмъ. Въ лѣта 1840.*

В предговора към така озаглавения си последен труд Кирил Пейчинович бележи: *Сѣа книга зѣкомаа ѿвѣщенїе грѣшнѣмъ. . . прѣписано на прѣстїи ѿзыкъ болгарскїи долнѣа Мѣстѣи Скопскїи и Тѣтовскїи. . .*⁷ В изрази „прѣпрост и некнижовен български език от Долна Мизия“ или „на прост български език от Долна Мизия, Скопска и Тетовска“ видният български възрожденец безспорно е нямал предвид класическата римска провинция „Долна Мизия“ (*Moesia Inferior*), а разбирал народното име на родната си област, която нарича всъщност „Долна България“, тъй като „Мизия“ и тук е употребена според книжовната византийска традиция като равнозначен термин на „България“.

3. Братята-възрожденци Димитър и Константин Миладинови, родом от гр. Струга, също са верни на народния дележ на отечеството си България на „Горна“ и „Долна“. В едно прошение, отправено до „Одеското Бугарско Настоятелство“, постъпило на 13 ноември 1856 г. и подписано от Константин Миладинов „от Охрид“ (според тогавашното си местожителство), се казва: „... Знаено е на Ваше родолюбиво настоятелство, оти секой род саде со свойот ѿзык можит поборго да се просветит, и да се свѣстит от другите родове. Знайте уще колку нашата страна изгуби свойот ѿзык, и колку ке останит ѿзад от *Горна Бугарїа* [к. н. — П. К.] на ученето, ако не заватит да се учит на Бугарскїот ѿзык. . .”⁸ Явно е, че Константин Миладинов, като нарича напредналите вече в просветното дело области на България — Мизия и Тракия — „Горна България“, от само себе си се разбира, че смята западния дял от общото отечество, своята родна област (дн. Македония) „Долна България“.

4. Народното деление на България на „Долна“, т. е. Македония, и „Горна“ — останалите български покрайнини, продължило да се употребява и през 80-те години на XIX в. и от друг възрожденски книжовник — Райко (Ксенофонт) Жинзифов от Велес. Ние можем да съдим за това от стихотворението му „Гуслар в собор“:

Нек ся ширит, ся раздава
в България Горна, Долна
от Вардара до Дунава
дума свободна, народна. . .⁹

Влязъл в досег със западноевропейската цивилизация при своето дългогодишно пребиваване в Русия, този български народен будител е принуден да употребява и общоприетата вече областна терминология, но все пак чувствава необходимостта да заяви: „... Мие за българскїи ѿзык броеме той ѿзык, кой ся говорит по цѣла Македонїа, Тракиа и България, между говорите на кой има малу много разлика, но мие както и секой българин не кѣсголед, не можеме да речимѣ що словото рѣка или вода е македонско или тракийско, а рѣка или водѣ е българско, защото нема македонци, нема тра-

кийци като отделни народи, а има славяне-българи, които живеят по речните места, имената на кои, може би, нямат си право в землеописанието, а не в народността; накъсо да речем, има един целен народ български и един език български, който, как и секоя кой му драго другият език, ся делит на наречия."¹⁰ Нещмъно това заявление на Р. Жинзифов е предизвикано от недоуменията, които създавала западноевропейската областна географска терминология. Без да ѝ отрича правото на съществуване в географската наука („може би, нямат си право в землеописанието“) той намира за необходимо да обясни въпреки всичко действителното положение на нещата.

5. Изтъкванията напоследък в СР Македония като „македонист“ Кръсто Петков Мисирков (родом от с. Постол, дн. Агин Апостоли—Пела, Ениджевардарско) излезъл през 1902 г. в Санкт-Петербург (дн. Ленинград) пред общото събрание на тамошното българско студентско дружество доклад „Етническият лик на населението в Македония по данните на Васил Кънчов“. Там К. Мисирков изтъкнал, че в етническо и историческо отношение Македония представлява предимно българска земя, поради което в устата на местното население се наричала „Долна земя“¹¹.

От приведените примери проличава ясно, че терминът „Долна земя“ бил разпространен през целия XIX и в началото на нашия век из цяла Македония — от Тетово до Ениджевардарско. Това разграничение на българската земя, останало като традиция от средновековието до наши дни, можем да срещнем и в народния епос, и в съвременната литература, и в живата народна реч. За последното съдим и по употребата на „Горна“ и „Долна“ България и в трилогията на Димитър Талев (родом от гр. Прилеп) „Железният светилник“, „Преспанските камбани“ и „Илиден“. Така и през нашето столетие мизийските и тракийските диалекти — изобщо литературният общобългарски език — продължил да се нарича от населението в Македония „горнобугарски“.

Въпреки дълбоките си корени българската народна традиция за дележа на отечеството не могла да се наложи на външния свят. Западноевропейците не възприели нито нея, нито административната терминология на османската власт. Това се дължало, от една страна, на обстоятелството, че в политическото положение и при културната изостаналост, в която била изпаднала, българската нация едва успяла да се опази и обособи, не можейки да го отстои, а, от друга страна — напие били и други причини. Между тях ще припомним по-важните:

1. Западняят свят бил свикал и познавал сравнително добре римското административно деление, което всъщност изобщо не било излязло от употребление в картографията и даже се преутвърдило през Ренесанса и Просвещението.

2. Необходимостта от по-голяма конкретизация и яснота, която римското провинциално деление предоставяло именно защото по-добре различавало европейските владения на султана.

3. Наложителността да се избягнат недоразуменията, особено очебийни и противоречиви в определени местоположенията най-вече на областта „Македония“, поставяна в различни покрайнини на полуострова. За местното простолудие, придържащо се към средновековната традиция, тя била до късно в Маричиния басейн, но външният свят продължавал по антична традиция да отъждествява областта с римската провинция в средната част на Балканите.

4. Античната провинциална макротономия се явявала като компромисно положение за неяснотата, която по ред причини продължавала да съществува по отношение етническия облик на Балканите. Тъй се примиривала идеализацията на класическата древност у хуманистична Европа с противоречивите факти от действителността и се давала възможност на модерната географска наука и етнографията да влагат в приетите областни имена ново съдържание, което се смятало, че вече било в съответствие с резултатите от изследванията на учените.

Естествено това разкрило възможности за редица спекулации и извращения с оглед предпоставени политически цели, които за жалост не са излезли от обращение и до днес. Наред с поддържаната заблуда, че Македония и Тракия все още представлявали неразделна част от елинския свят и че те се обитавали от потомците на древните им обитатели, някои съвременни автори се опитват да „докажат“, че македонска народност и нация са съществували през средните векове и в ново време.

Много от многото опити да се използват за превратни тълкувания различни данни — ще се спрем като особено типичен и показателен случай за подправка на фактите и документите на книгата на скопския историк д-р Александър Матковски върху появилите се след XVI в. гробове на Македония, които той се опитва да използва, за да изтъкне: „идеята за автономия на секоя јужнословенски народ, включувајќи ја тука и Македонија, во една заедничка „илириска држава“.¹²

Още първият приведен и използван за тази цел хералдически знак, свързан с Македония обаче, показва изкуствените и лишени от историческа истина твърдения на автора. Гербът е създаден от дубровничанина (преселник от Босна) Петар Охмучевич. Като се прекръстил Педро и станал адмирал на испанска служба, той се стремел да проникне в затворената класа на благородниците в тази страна и, както самият А. Матковски отбелязва, „се послужил со конструирани фиктивни генеалогии, за да докаже дека бил по потекло од Хрелџа Охмучевич, или во народните песни наречен „Релџо Крилатиот“ и дека бил „од јасне и присвислите обители и куџе, кнеза Релџе Охмучевиџа Гргуриџа... тринаесет порода по мушкој крви от кој изих изајдоше бани од Костура у Малеџиџи“. Въз основа на „некои фалсификувани повелби и докази“ и „измислените или собрани грбове ги собрал во еден зборник и објавил дека божем бил составен уште в 1340 година, и пронајден меѓу светите книги во Света Гора во Македонија. Така се појавил првиот јужнословенски гробник

... Во овој гробник за прв пат се појавил и македонскиот грб со лав како амблем. Бидејќи Петар Охмучевич докажувал дека неговиот род имал поседи околу Костур во Македонија и бидејќи претендирајќи на нив (во случајните еден ден да се ослободат од Турците) било нормално во гробникот да фигурира и грбот на Македонија.¹³

Същият „първообраз“ на „македонски“ грб започнал да се копира от следващите съставители на гербовници. Давал се е наред с появилия се преди него грб на България и с този на Тракия. Знаковете на Македония и Тракия обаче се явяват като гербове на провинции съобразно с хералдическата практика и представите в западния свят за разпределението на Балканите на области според римското провинциално устройство. Съставителите на по-късните гербове се придържат строго към традицията и историческата действителност: те представят само България като самостоятелна държава единица, а „провинциите“ Мизия, Македония, Дардания и Тракия — като области. Както вече видяхме, елементите на тези гербове са общи (с изключение на Мизия, за което вече споменахме) — комбинации от основния и със стара традиция символ на българите и на тяхната страна — лъвът, със или без корона и разменени цветовете.

Д-р Ал. Матковски обаче старателно е избягнал да спомене изобщо, а още по-малко да съпостави и анализира гербовете на четирите български области. Премълчаването на фактите от негова страна очевидно е било единствената му „възможност“ да „докаже“ тезата си за една обособеност на Македония, каквато и на него, и на останалите скопски историци е добре известно, че въобще не е съществувала. Така значението с фалшификации и лични домогвания на самозванец Петар Охмучевич грб на Македония продължава и днес да бъде използван за представянето на друга тенденциозна теза, също лишена от опора в историческите факти и „обоснована“ с произволни и недържащи каквато и да било сметка за цялата истина „тълкувания“.¹⁴

Поради това, че в книгата на д-р Ал. Матковски за гербовете на Македония се засягат и други свързани с нашата тема въпроси и се прокарват тези, които са общи и на другите историци в СР Македония, особено във връзка с възкресяването на имената „Македония“ и „Илирия“, налага се да се спрем на вхванатията, застъпени от тях.

Д-р Ал. Матковски се позовава на А. Соловьев, който правилно свързва въвеждането наново в употреба на името „Македония“ с влиянието на италианския хуманизъм, разпространението на класическите науки, възвръщането към античните идеали и все по-широкото проучване на античната история, старогръцки език, археологията, античната философия и др. — „Тогаво оживяват спомените за могъщите стари царства и се появяват забравените имена на античните страни и народи.“ Скопският историк твърди, че учениците в Западна Европа не са имали точна представа за местонахождението на Македония до 1490 г. (т. е. до отпечатването на Птолемеевата „География“ и на нейните карти) и дори някогаш мислели, че дн. Пловдив бил центърът на Македония, а други — че дн. Добруджа и Черна гора влизали в пределите ѝ.

За включването на Добруджа и Черна гора в Македония, което всъщност е изключение, обяснението е в общата неточност и схематичност на средновековните карти. Скопският историк обаче не обяснява причините защо Пловдив (и пропуснатият от него Одрин) са били средищата на Македония през средните векове и изобщо премълчава за съществуването на темата Македония в Тракия. Погрешно е и твърдението му, че името „Македония“ било „... потискувано уште од времето

на Римската империя, видејќи тоа име предизизкувало кај Римлјаните реминисценција за македонската слава и ја намалувало славата на римските господари“ и че „заслугата на хуманизмот и ренесансата воопшто и на хрватските хуманисти одделно е и во тоа, што пак го изнеле на видело

името Македонија, што го создале македонскиот грб, и вклучувајќи го во збирката на јужнословенските грбови, на античното име му дала нова словенска содржина, која потоа, преку дубровничките, венецијанските и другите трговци, се пренесувало во Македонија“¹⁵.

Преди всичко името „Македонија“ съвсем не е било „потискувано“ от Рим. Дори, напротив, покорителите без колебание го дал на първата си провинция на Балканите, а, нещо повече — дори на съседни области около стичинска древна Македонија, независимо от това, дали преди са били в пределите на Филиповото царство и на неговите приеминици. Същото се наблюдава и във Византия, която назовава не само провинция, но и диоцез с името „Македонија“. Поначало западноевропейските съставители на изображения на света се придържали към римските си образци и съвсем последователно отбелязвали Македония като имперска провинция и в нейното древно място. По тази причина именно „учените“ били съвсем наясно по въпроса. Само влезлите в прик досег със средновековната действителност на Балканите автори и картографи изпаднали в противоречие с античната традиция, назовавайки и „Македонија“ частта от Тракия, обхваната от територията на едноименната византийска военноадминистративна единица — тема.

Съвсем ограничен е броят на авторите, които поради невежеството си смятали Александър Македонски за „сърбин, илириец или славянин“. Впрочем те не се посочват и от Ал. Матковски, който съвсем произволно и опростенчески твърди, че името „Македонија“ „губело античкиот и се по-веке добивало словенски характер“, а въобще неотговарящо на истината е, че дубровничаните, венецианците и другите трговци го били пренесли в Македония.

Дубровничаните, които кръстосвали ладлъж и нашир българските земи и поддържали оживени търговски отношения с много селища и покрайнини в трите основни области (Мизия, Тракия и

Македония), ги поясняват в релациите и другите си документи с определението „In par tibus (partim) Bulgariae“ или „In terra (partibus) Turcarum“.¹⁶ Предвид обстоятелството, че дубровничаните се разбирали пряко с жителите на българските владения на султана — българи и сърби — с положителност може да се приеме, че от всички чужденци те били най-добре запознати с точната употреба на местните имена и напълно наясно в коя страна или област са се намирали. Тяхната информация в много случаи е послужила на италианските картографи, защото Дубровник и италианските градове били в сравнително по-тесен досег не само с българските крайбрежия, но и с хингерланд. Не случайно най-ранните означения на действителните селища имена в полуострова върху географските карти са от Западна Македония. Както липсата на името „Македония“ в актовете на султанската власт, така и фактът, че то не се среща в документите на дубровничаните, показва, че това понятие в неговия архаичен смисъл не се е употребявало и от местното население и напълно опровергава твърдението на д-р Ал. Матовски, че било „пренесено в Македония от дубровнишките, венецианските и другите търговци“.

Що се отнася до термина „илирийски“, трябва да се има предвид, че с малки изключения българите поначало не били наричани „илири“. На Запад по-скоро ги смятали за „гърци“ поради православното им вероизповедание и подчиненост на Цариградската папартоската патриаршия, а под „Илирия“ разбирали по антична традиция територията на късноримската префектура Илирик. Българите понякога били уподобявани и бъркани с останалите южни славяни поради близостта в езика им и понеже свободните европейски страни вече били установили преки връзки с хърватите и словенци (поначало на Хабсбургската монархия и католици) или със сърбите, заселени в австрийската „Военна граница“. Така славяните, които обитавали Илирик и изобщо Балканския полуостров, били наричани „илири“, а езика им — Illyrico-slavonica. Тези термини се срещат в най-ранните етнологически карти в Западна Европа, където се приемало, че наред с османските турци и гърците на Балканите имало три разновидности „илири“: романизирани (влахи и албани) и послаславянчени — хървати, „ратци“, сърби и българи. Българите ограничавали обаче само между Дунав, Стара планина и Черно море¹⁷ вече под влияние на картографската практика. Ето как в Западна Европа използвали античната номенклатура, за да прикрият своите романтични илюзии за просъществуването на античните обитатели на полуострова с достигаша до тях съвсем противоречива информация, че в тази част на стария континент били станали коренни етнически промени.

Като идея за южнославянската общност „илиризъм“¹⁸ се подема от хърватите (по-късно особено развита от Йосип Шросмайер) и споделя искрено от словенци, българи и сърби по време, когато всички южни славяни се стремели да си възвърнат загубената свобода и вярвали, че ще се сдобият отново с нея чрез взаимното си подпомагане. Когато обаче тази идея била обсебена и използвана от великосръбските шовинисти, за да наложат хегемонията си над останалите южни славяни, последните се отдръпнали и я изоставили напълно.

В началото при подема на „илиризма“ започнали да се съставят различни гербовници с хералдически знаци на всяка южнославянска страна и нейните покрайнини. Така наред с герба на България в тези сборници били давани и гербовете на нейните области според римското административно деление — Македония, Тракия, Мизия и Дардания. Това изиграло значителна роля за по-широкото популяризиране чрез изображенията им на античните имена на провинциите като географски области не толкова на Запад, колкото на Балканите — пряко чрез „Стематографията“ на Хр. Жефарович и чрез творбите на използвалите я Пансиф Хилендарски и неговите следовници.

Преди да стане общоприет термин за означаване югозападната покрайнина на българското отечество, името „Македония“ се среща (извън за Маричиния басейн в Тракия) още за дн. Югоизточна Македония (за земите между Солун, Места и Родопите, като например у работилния през втората половина на XV в. книжовник Димитър Кантакузин в географското му съчинение)¹⁹ и изобщо без каквато и да било яснота за старата римска провинция, вероятно под влияние на архавизиращите късноримски писатели, съчетано с хуманистическите навет от Запада. Типичен пример за тези отражения върху българските книжовници е книгата „Кърмчия“, писана от монаха Виктор в 1590 г. и намерена в църквата „Св. Георги“ в гр. Струга. Там се споменават имената на римските провинции: Дакѣ, Превалѣ (т. е. Превалитана, рядко срещана в предишните столетия дори и във византийската книжнина), Македонѣ, Карданѣ (погрешно вместо Дардания и само по себе си сочело всъщност колко непознати са били като понятия римската административна терминология), Мисѣ Горнѣ и др.²⁰

Напразно бихме търсили някаква местна традиция за името „Македония“ сред населението в територията на античната едноименна провинция и сред обитателите на околните земи. Античната и от Новото време област Македония винаги се е схващала като част от българската страна или по-точно, както видяхме, за „Долна земя“ или „Долна България“.

За схващането на българите за пределите на своето отечество и как са наричали родината си, можем да съдим и от пазения в олгара на Съборната църква в Зографския манастир (в Света гора) поменик от 1527 г., преписан наново в 1706 и допълван до 1728 г. Отбелязаните в него лица са разпределени според местожителството си на следните главни групи: Българска земя, Гръцка земя, Сръбска земя, Патриаршия Илѣк, Угровлахия и Молдовлахия.²¹ Българската земя се подразделя на Загорне (обхващало Търновско, Свищовско, Костенец, Ловчанско, Врачанско, Видинско и др.), Средец (в него влизало и Самоковско, Паликарнията, Перинишко, Рилският мана-

стир и др.), Знеполе, Висок (Пиротско с долината на р. Темска), Пелагония (Пефлагония българска

земя), Разлог (Разлог българска земя) и Пловдивско (Пловдивско поле българска земя). Наред с Пловдивско то обхващало и Пазарджишко, Пешерско, Стапимашко (дн. Асеновградско), Кричим и др. Голяма част от дн. Македония обхващали двете области „Пелагония“ и „Разлог“ — подразделения на българската земя. В Пелагония влизали Ениджевардарско, Тиквеш, Прилепско, Велешко, Струмнишко, Радовишко, Скопско, Битолско, Шипско, Кичевско, Стругово, Костурско, Берско, Полянин (Дойранско), Кукушко и др., а в Разлог — Банско, Търлис, Неврокоп (дн. Гоце Делчев) и др. Името „Македония“ въобще не се споменава в паметника, защото очевидно не е било в употреба. Местното население наричало своята покрайнина в тесен смисъл „Пефлагония“ (Пелагония), „Разлог“, „Тиквеш“, „Полянин“ и т. н., но в широк смисъл „Българска земя“ или само „България“. Явно то не познавало още името „Македония“.

Същото се отнася и до сесидите на българите: сърби, албанци и гърците до подхващането на „метали идеята“ за възстановяване на Византийската империя.

В т. нар. Свободна географска грамота, всъщност една компилация от XVII в., съставена от грамотите на Лъв Мъдри (886—912), Иван Асен II, Стефан Душан (1331—1355), се говори: „... Н

приде багчѣтеи и хѣлюбинѣи царѣ стафанѣ сръбскѣ, дръжценѣ Българскаѣ земяю и грѣчскому и вѣсѣ
вѣселеню, в лѣтѣ с. в. н. д. (6859 = 1351 г.) индиктѣ д. ...”²²

За Ипекската сръбска патриаршия дн. Македония също е била част от България. Така например през 1557 г. потурнакът-везир Мехмед Соколович, брат на сръбския патриарх Макарий, издействувал от султана да се възстанови Ипекската патриаршия, и то в твърде разширени предели. Тогава под нейна юрисдикция били придадени много от българските земи (Скопие, Тетово, Куманово, Шип, Кюстендил, Кратово, Дупница, Самоков, Рилският манастир), които по това време се числели към Цариградската патриаршия. Това дало основание сръбският патриарх от Ипек да се титулува Патриархъ всѣмъ сръбскимъ и българымъ. За първия ипекски патриарх Макарий се казва изрично, че държи подвластни и български краища — където Макарий поддържал сръбските началства и българските и поморски страни.²³

В 1686 г. сръбският патриарх Арсений III Черноович посетил манастира „Св. Йоаким Осоговски“ край гр. Крива паланка и приписал в края на едно евангелие в Ипек: „... Нже по благодати Пресветаго и Животворящаго Духа данини овластни всехъ сръбскихъ и Поморскихъ и Българскихъ земяхъ: прѣдохъ зде в манастирѣ Осоговскѣ ...”²⁴

На път за Ерусалим през 1704 г. сръбският писател Йеротей Рачанин минал през Ниш на юг и от Моравя (който нарича Бугарска Моравя), слязъл във Вардарската долина. В пътеписа си той отбелязал: „... Н пакн дѣждѣмо на 14 конѣхъ у Велез градъ бугарский ...”²⁵

В едно „Раздѣление административно царства турскогъ по званичноизвѣстїю“, съставено не по-късно от началото на XIX в., са отбелязани като „Болгарїя“ вилаетите Силистренски, Видински, Нишки (включващ и долината на Топлица и Българска, дн. Южна Моравя с Лесковач) и Скопски.²⁶

Приведените примери далеч не изчерпват многобройните и достоверни свидетелства от страна на северозападните съседи на дн. област Македония — сърбите, че тя била населена с българи и че съставлявала неразделна част от родината им. Името „Македония“ и сред тях става известно по-късно и затова до проникването му от Запад не се употребява.

Не е нужно да се спираме на схващането на западните съседи — албанците. Те винаги и до днес смятат населението на Македония за българско и че чрез тази покрайнина тяхната страна граничи с България. Достатъчно е да си припомним посочените по-горе определения на известния албански книжовник Гин Музак, че границата между Албания и България минавала по планината Перистер („... и по исо помине Peri sferi ... e la se divide l'Albania dalla Bulgaria. ...) и че Вълкашин бил „крал на България“ или на „България и Сърбия“.²⁷

Твърде показателна за интересувания ни въпрос е промяната в схващанията на южните съседи — гърците, за назоваването на югозападните български земи, отразена в титулатурата на главата и висшия клер на Охридската архиепископия на цяла България. До унищожаването на пейната автокефалност от Цариградската патриаршия през 1767 г. Охридският архиепископ през миналите столетия носел най-различно формулирани титли, но винаги с прибавката „всѣ Българїѣ“, или „всѣмъ българымъ“, или „всѣа българскѣ земянѣ“, или „всѣа българскѣа странѣ“. ²⁸ В един акт, на писан на пергамент и на гръцки език, Охридският архиепископ Григорий от XVI в. се е подписвал със зелено мастило и титулувал както своите предшественици: „С божия милост на всичката България и на Първа Юстиниана Охрид архиепископ Григорий“.²⁹ На бронзовия кръг от големия полнелей в църквата „Света богородица“ в Охрид има надпис: „Πρѣοχτѣ мѣстїно Бѣно Архїепκпѣ прѣвн Юстинїанинъ Българѣмъ и сръбскѣмъ и прѣвѣ въ лѣтѣ зис (7057 = 1549 г.)“³⁰.

Някои от подомествените на Охридската архиепископия митрополити, като Костурският, Пелагонийският или Битолски и Струмнишкият продължавали да носят, както вече споменахме,³¹ даже и през първата половина на XIX в. титлите „Екзарх на България“ в различни варианти.

Във връзка с осъществяването на „Мегали идея“та от средите на гръцката буржоазия и фанариотската Патриаршия обаче най-рано настъпва промяната, като се възприема ревностно античното име на югозападните български краища — „Македония“. Това проличава от една бележка от 1617 г. върху първия лист на осмогласник-псалтиря в Зографския манастир на фанариотат-грък Георги, заемащ тогава охридския престол. Той се самотитулувал вече: „Блаженейшияго архієпископа Първе Юстиніана естемъ българомъ, сръблемъ, Македоніи, Албаніи, Босніи и Гроулахіи и прочимъ дакийскимъ земьлемъ патріархъ и благодателъ.“³² Той видоизменил традиционната титла на катедрата си, като вмъкнал наред с етническите съставки („на всички българи и сърби“) и географския обхват на диоцеза си. В този смисъл и под влияние на средновековната византийска практика да се арханзира, но с оглед новопоставената цел, той изобръща между подведомствените си и провинция „Македония“ (другите български земи — римските провинции Мизия и Тракия били подведомствени на цариградския патриарх) и страните Албания, Босна, Угровлахия и „други дакийски земи“.

Изобщо името „България“ се заменяло умишлено и целенасочено с „Македония“ от фанариотските среди. При посещението си в Витоля руският пътешественик и учен Виктор Ив. Григорович научил, че докъм средата на XIX в. битолският митрополит се наричал „Екзарх на цялата България“, но фанариотът, който управлявал епархията, променил титлата си, като поставил „Македония“ на мястото на „България“.³³ В разговорника на четирите езика, употребявани в Битолско (български, гръцки, влашки и албански), съставен от поп Данаил от Москополе в 1802 г. със средствата на битолския (пелагонийския) митрополит, последният е титулуван „Екзарх на цяла българска Македония“ (*Ἐκзарχος πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας*).³⁴

От началото на април 1871 г. по нареждане на Цариградската патриаршия титлата на костурския митрополит била променена от „Екзарх на цяла Стара България“ (*Ἐκзарχος πάσης παλαιας Βουλγαρίας*) на „Горна Македония“ (*Ἐπί Μηκεδονίας*).³⁵ Също и титлата на струмишкия митрополит била изменена по подобен начин — като били извърлени думите „българска Македония“.³⁶ Костурските българи в Цариград протестирали пред патриарх Кирил и поискали възстановяването на старата историческа титла на своя владика. Новото понятие им било още съвсем чуждо.

Очевидно Фенер преследвал упорито своите денационализаторски цели и умело си служел с името „Македония“, за да заличи историческото и народностното име „България“ в тази област.³⁷

Данните показват, че с оглед на своите политически цели гърците най-рано възприели макропонимия „Македония“ в неговия античен смисъл и местоположение. Така те станали един от решителните, ако не и главният фактор за налагането му сред останалите балкански народи и особено сред българите. Постигнали го не само пряко с настойчиво прокарваните мерки от действителния център на „мегали идея“ в Цариградския квартал „Фанар“ (т. е. Патриаршията и получила здрава икономическа и политическа опора буржоазия), но и косвено — с помощта на вече елинизирани негръцки елементи или чрез посредничеството на новогръцката литература и учебници, които в превод на български език се разпространявали сред българската интелигенция. Ето защо наред с главните проводници на замисъла да се възстанови Византийската империя — духовенството имотните и образованите гърци — в никой случай не трябва да се подценява ролята в същата насока и на гърцеещите се елементи от другите балкански народности както на самия полуостров, така и из Средна и Западна Европа.

В стремежа си да приобщи и елинизират православно негръцко население фанариотската Патриаршия и буржоазията си служели с най-разнообразни средства и методи. Един от първите им принципни точки били романизованите елементи от старите балкански обитатели — „власите“ или „арумъните“, наричани от околните им съжител и „цинциари“. Фанариотите постигнали значителни успехи сред тях, и то измежду най-имотните и влиятелните. Тъй арумъните в Епир и Тесалия станали ревностни разпространители на елинизма и неговите нови цели. С гордост те възприемали внушението, че произхождали от старите македонци на прославения Александър Велики. Втъпявало им се също, че предците им изпълнили историческата си мисия да разпространят елинизма през античната епоха в целия Близък и Среден Изток чак до Индия, но сега на тях — като „достойни потомци“, се възлага същата задача сред околните „варвари“. Особена роля в тази насока изиграли фанатизирани елинофони от гр. Москополе и околните селища. Тъкмо тези влиятелни икономически и културно погръчени власи и приобщените с тяхна помощ към елинизма българи станали разпространители и на името „Македония“ както сред местното население в областта, така също и в околните или по-далечните земи, особено в чужбина, където имало колонии от българитърговци. С основание видният български революционер и публицист Любен Каравелов подчертава, че западните български краища „по желанието на гръцките учени мъже се наричат Македония“. Все пак, ако проследим пътищата, по които това име се възвръща в древното си място, те се оказват многобройни, а местното и околното българско население го научило и възприело главно чрез:

1. Сънародниците си, влезли в досег със Запада като изселници или по други поводи, но продължили да поддържат връзки с отечеството си.

2. Ръкописните творби на първите български възрожденски книжовници начело с Паисий Хилендарски. Те използвали западноевропейска и новогръцка литература с античната им географска номенклатура за областните имена.

3. Печатните книги, периодични и особено новобългарското светско училище. Твърде важно значение имали учебниците по география (предимно преводни или написани по гръцки образци) и картите, съставени от чужденци и българи с модерната географска номенклатура, но при спазване на античната традиция за макротопонимията.

4. Борбата за културно-национална и политическа обособеност в периода, когато тя се разрасна и обхващала широките народни слоеве. Употребяваните на Запад имена на трите главни български области били вече възприети от интелигенцията в България или в емиграция и имените дейците на просветата и революцията ги популяризирали с ново съдържание и смисъл сред своите сънародници.

* * *

Античната локализация на Македония била известна на твърде ограничен кръг образовани българи, които имали достъп до книжнината на хуманистичната цивилизация в Западна Европа. Даже и до средата на XIX в. те били единици, защото след като получили по-широки знания и подготовка, обикновено се денационализирали, тъй като единствено българите измежду балканските народи не разполагали с какъвто и да било политически или духовен център, където да се изявят със своята националност. Освен гърците, които изобщо запазили своята Патриаршия и някои от земите им (Пелопонес, Крит и др.) твърде късно, а други (Йонийските острови) никога не попаднали под османско иго, също и останалите селища на българите били в много по-изгодно положение. Така например от самото начало власите и молдованите запазили относително самоуправление и възможности за културна изява, а сръбите успели чрез великите везири Соколовици и с други средства не само да възстановят своята Печка патриаршия, но от XVIII в. насетне се сдобили с една по същество автономна област — организираната от Австрийската империя „Военна граница“ по протежение на левите брегове на реките Сава и Дунав, които ги отделяли от Османската империя. Срещу известни задължения значителен брой бежанци-сърби се радвали на редица привилегии и свободи, а също така и на възможност за съвременно образование и културен живот. Твърде красноречива е сръбската поговорка, че „Черна гора спасила Сърбия от отчаяние през турското иго, а Войводина — от невежество“.

Българският народ останал най-дълго време всецяло под двойно политическо и духовно и почти напълно изолиран и лишен от всякаква възможност да създава свои средища, където да работи за издигането си и да осъществява културен обмен със свободния християнски свят. След петвековно робство официалното си признание от Високата порта българската нация получила едва в 1870 г. (с възстановяването на самостоятелната българска църква), т. е. 8 години преди възобновяването на българската държава на малка част от територията, владяна от нея през средновековието, и от земите, които населявала тогава българската народност, а в Новото време — нация.

По-образованите и пътувалите из родината си или в чужбина по различни поводи българи знаели обятността на своята родина, но едва когато попаднали в обкръжение на западноевропейци или балканици, влезли вече в досег със схващанията на Запада, те научавали имената на областите, на които родината им била поделена според римските провинции.

Един от първите, които получили висше образование на Запад, но се върнали сред своя народ били представителите на висшия клер от католическата пропаганда в България през XVII в. Твърде характерни свидетелства, що се отнася до необходимостта от уточняване обхвата на българското отечество, са докладите на софийски католически архиепископ (резидиращ в гр. Кипровец, дн. Чипровци) Петър Богдан (с латинизирано име Деодат) Бакшев. В доклада си от 1633 г. до „Конгрегацията за разпространение на вярата“ в Рим за нуждата да бъде разделен диоцеза му той говори само за България, Влахия и Молдавия като страни и ги отбелязва в приложената карта,³⁸ но в друг свой доклад от 1640 г. дава следното определение: „... България се нарича всичко това, което по-рано се е наричало Горна Мизия, част от Долна Мизия, цяла Тракия (въпреки че около Галиполи се употребява гръцкият език) и по-голямата част от Македония и цяла Моравя, чак до Охрид, чак до границите на Албания, Гърция и Сърбия.“ В историята си на София и България същият католически владика употребява изключително възприетата от хуманистите в Западна Европа антична географска номенклатура, в това число и Македония, защото нарича така територията на едноименната римска провинция.³⁹ П. Богдан завършил с докторат т. нар. „Славянски колеж“ в Лорето (Италия) и бил от най-образованите люди на своето време. Очевидно той познавал не само античната география и история, но съвременното, и то много добре, благодарение на служебните си обиколки, и своята родина. Той държал сметка, че понятието „България“ е твърде широко, а нейното народно деление — неразбираемо за страните в Западна Европа, поради което се пояснява с известните там понятия.

От друг доклад на същия духовник, отправен пак от Кипровец на 24 април 1654 г. проличава как българите наричали античната провинция и дн. Македония. Той взима отношение към спора между католическите ерхепископи на Охрид и Призрен, като подчертава, че прелатът на провинция България не трябва да се намесва в делата на колегата си в Сърбия, защото „Сърбия няма нищо общо с тази област на България, в която се намира градът Охрид...“ („...non havendo da-
ar niente la Servia con quella provincia della Bulgaria, nella quale vi e la citta d'Ochrida...“).⁴⁰

В края на XVII и първите десетилетия на XVIII век австрийските войски, начело с генерал Пиколомини, навлезли дълбоко в територията на Османската империя и достигнали Скопие, Велес, Кратово и други градове от Западна България. В докладите си военачалниците от кампанията през австро-турските войни от 1689—1690 г. и 1710—1711 г. означават земите — театър на бойните им действия — като България.⁴¹

Десетки хиляди българи от западните краища на родината и по-специално от Македония последвали оттеглящите се австрийски войски. Те били заселени от Хабсбургската империя заедно с братята си по участ от сръбските земи в т. нар. „Военна граница“. По-образованите от тях оставили писмени следи, където също се разкрива как те назовавали своята родина. Ето и някои примери за това:

Книжовникът Велко Попович — бежанец от Кратово, след австро-турската война през 1689 г. се настанил в Будим (частта Буда от дн. Будапеща). В неговите ръкописи, намерени в Гъретек (Фрушка гора) и манастира Раваница, той на две места саморъчно бележи: Книгъ снѣ чръта* 08

Бѣднискон вѣроушн Дѣакъ Вѣлко Поповичъ отъчѣствомъ же ѿ Българскѣ земи, ѿ места Кратова . . . в лѣто 1704. . .⁴² През 1753 г. във Фрушкогорските манастири се записали двама българи — бежанци от с. Катраница (Воденско): Филип Йеромонах (роднаси, в Катраници у Бугарској, ѿт имат 47⁴³) и монахът Йоаникий Манонлович (родом от Българин, рожден и воспитан у Катраници, лѣт 47, книгъ чрънаѣ по мало гречески у градѣ Серенджѣ . . . прѣишеа здѣ прѣшедшѣ турецкѣя рати бѣишѣя 1739 с своимъ нгуменомъ Муханломъ-еромонахомъ, отъ фамилни иматъ 2 брата трговецѣ у Шинскѣушѣ . . .⁴⁴ В описа на манастира Язак (пак във Фрушка гора) от 1753 г. е отбелязан о: „Ана монахъ на роднасиа у Кратову во Българин, ѿт иматъ отъ рождѣния 81 . . . прѣишла здѣ в манастирѣ 1747.“⁴⁵

В клира на Белградската митрополия в 1734—1735 г. бил свещеникът Янко, родом от Охрид („у Охридѣ ка българскѣй земи, снѣ Стоѣна българина“), Петър Кленски, роден в с. Баняни (Скопско), който все още говорел български (записанъ ѿзъкомъ болгарски) и Стоян Вучков, родом от България, с. Смолян, Прилепско. . . дошъл във Фрушка гора през 1745 г.⁴⁶

Между тези бежанци вероятно е бил и съставителят на „Стематографията“ Христофор Жефарович от Дойран.

Между посочените в цитираното съчинение на д-р Ал. Матковски за македонския герб бежанци, издигнали се в служебната (военна и гражданска) и в църковната йерархия на Австрийската империя и получили благородническо достойнство с правото на герб, има мнозина, за чийто произход можем да съдим само по тяхното име или по предиката, където е отбелязано родното място. Например Йован Манастирил (т. е. от Манастир—турското име на Битоля), Тодор Николчи „от Велес“, Георги Калинович „от Дойран“, Христофор и Кирил Нако от същата околия, Димитрие Атанасевич Сабов „от Негуш“ и др.

В гербовника на Siebmacher от 1605 г. се явява едно семейство, чинто членове заемали висши постове още през XV в. и носели името „Македонски“ (Macedonijai). Съставителят на гербовника обяснява произхода, че идвало от бежанското село Македония. За съжаление не разполагаме с повече данни (нищо с първоизточника, нито с ползуваната от д-р Ал. Матковски литература) и за този топоним и за прякора „Македонец“ на унгарския благородник Никола от времето на Мохачката битка (1526 г.).⁴⁶ Остава открит въпросът, дали те произхождали от днешна, respectivno антична Македония, или от едноименната средновековна тема и област в Тракия. Ако се касае до древната страна, то в случая не е изключено върху тях вече да са се отразили хуманизмът и античната традиция в западноевропейската картография като фактори за възкресяването на името „Македония“. То ще е било научно и възприето именно по този път и поради славата, на която започнало да се радва древното македонско царство през тази епоха на възходящ Ренесанс. Иначе българската емиграция в териториите, владени от хабсбургската монархия, по правило бележат старата си родина по долините на Вардар и Бистрица само като България, а народността си — българи. След непродължително време обаче те били принудени да се съобразяват с чуждата им антична макротопонимия и практика в Западна Европа и да я използват.

От бележката, поставена към началото на XVIII в. от преписвача (споменатия бежанец Велко Попович от Кратово) на „Сказание за буквите“ от Константин Костенечки (където също е употребен терминът Рѣмѣна),⁴⁷ се вижда, че възприетата от Западна Европа областна номенклатура на българските земи: България, Романия (или според официалното турско име — Румелия) и Македония била вече проникнала сред известна част от българските книжовници. В конкретния случай, струва ни се, изиграли роля контактите на населението и по-специално на образованите българи от Западна България с австрийците през кампанията им в Турция в 1689—1690 г. и 1711—1712 г. и после в емиграция. Препистват на Велко Попович е правен във Връднеч (Фрушка гора),⁴⁸ тогава в завзетите от Австрия територии.

По този именно път проникнало в новия си смисъл и означението Македония и сред търговската емиграция от българските земи в Австрия, Унгария, Русия и други европейски страни. Обширността на Османската империя, на бейлербейството Румелия и на българските земи налагала

известно уточняване и конкретизиране на областите, особено сред тези бежанци. В това отношение помощ им оказвали само географските карти, където през същата епоха все още се спазвало римското провинциално деление, а българите естествено били принудени за разбираемост и яснота да се съобщават с възприетите в тези страни географски понятия.

Всичко това се илюстрира особено отчетливо от запазените списъци на търговските колонии в съседните на Турция страни.

„Братството“ на „гръцките“ търговци в гр. Нежин (Русия) имало значителен български състав. За това може да се съди по имената, селищата (от които са дошли) или дори направо от произхода им „болгар“, „бугарин“, и т. н. в списъците на Нежинското „Братство“ от 1765 и 1769 г.⁴⁹ Така напр.: „грек македонски Иван Федунов Болгар“, „Семен Тодоров Болгарин“, роден в „города Огрида“, „Нако Божик Булгарин из македонской провинции“ и др. Тези българи обаче били в усилен процес на погърчване. Съдейки от името на „Стати Димов из города Янина кафедр Иперской“⁵⁰ (= Епирска), може да заключим, че между нежинските „гръци“ имало мнозина и от погърчваните се тъйко по това време българи-славяни от Епир и Тесалия. В споменатите списъци е указано, че нежинските „гръци“ идват от родните си места с определения като: „Никополе епархии Великого Туриава, Болгарин“, „отечеством из Русшуква Болгарин“, „из Македонии“, „македонской провинции“, „турецкой области“, „кафедри Иперской“ и др.⁵¹ Употребата на терминия „македонской провинции“, „Епир“, „Болгарин“ и др. разкрива добре критерия за разграничаването по области и източника му — съвременната западноевропейска география, развила се под влияние на Птолемей. В „Македонската провинция“ по това време обаче били включени не само земите на днешна Македония, но по традиция — териториите на средновековната тема в Тракия — Одрин и Пловдив.⁵²

На металната плоча над чудотворната „Арабска икона“ на св. Георги в Петроградската (дн. Ленинградска) съборна църква през 1822 г. са се подписали дарителите „одескихъ купцевъ славяноболгарскихъ македонскихъ происхожденіиъ изъ разныхъ епархіахъ“.⁵³

Името „Македония“ било възприето в античния му и днешен смисъл и от „гръцките“ търговци в Австро-Унгария. По произход обаче те били предимно българи и власи. Половината от „гръцката“ колония във Виена била от Македония, докато в Унгария повечето произхождали от тази област. Броят на „гръците“ във Виена през 1766 г. бил 82 души с постоянно местожителство и 268 прихождащи. Тяхната цифра се увеличила особено много през 40-те—50-те години на XVIII в.⁵⁴ В Будапеща 3% от всички регистрирани търговци били от „гръцки“ произход, като мнозинството от тях идвали от Македония и Епир (93%), а останалите — от различни части на Сърбиска Гърция.⁵⁵ Търговци от Москополе, Кожани, Костур, Сячища, Шиписка (сев.-изт. от Москополе) и др. имало и в Западна Унгария.⁵⁶ Между Дунав и Тиса през 1711 г. такива търговци живеели в 57 селища — Кечкемет, Рацкева, Бач, Вац и др. Повечето от тях пишели, че са родом от Македония. В Бач по-голямата част от „гръците“ идвали от селенията от Али паша Тенеденли влашки град Москополе и образували „Comunitas Graeca et Romanoslavica“.⁵⁷ Власите се пишели *Македоноръдковъ*,⁵⁸ а в Пеща — *македонотомъ*.⁵⁹ Има изрични данни, че в Пеща имало и такива, които се определяли „българи“.⁶⁰

През 1788 г. гърците и армените в Пеща поискали да се отделят от сръбската църква. При анкетата на магистрата се установило, че искането е на 69 глави на семейства (25 гърци, 41 власи и 3 албанци — аглът), а сръбският епископ Стефан Стратимирович поясnil, че в неговата община имало освен сърби и гърци още и власи и българи, като всички, освен 100 души от тях, не разбирали сръбски език. Очевидно това са гърците, власите и албанците. Накрая общо 179 домакинства поискали да се отделят, от което може да се заключи, че гърците се българи се присединили към отцепниците. Другата част от българите останали в сръбската църква. И в двата случая те се денационализирали. Между обявилите се за „гръци“ се срещат имената Славин (Szlavny), Стефанович Димкович, Станкович, Наум Стоян, Петрович, Попович, Кирович, Кучович, Гроданович (вер. Грозданович), Лозю, Богдан, Димо и т. н.

Между спомоществателите на славянската граматика, издадена през 1832 г. в Будин от Г. Захариадис, се срещат имената на Петар Казако „изъ Ловче“, Ангелко Наум „изъ Призрена“, Иоан х. Георг, Михаил х. Пано и Зафир Ангело „изъ Велеса“. В същия списък след известния словенски книжовник Копитар и Вук Ст. Караджич е вписан от „Велесе, у Мака-Донской. Господаръ Ангелко Палашовъ, Болгаринъ, Велики трговец, любитель Княжества и Основатель Библиотеке Велеске“.⁶¹ В случая е заселителята и следва да се обърне внимание на формата „Мака-Донски“. Тя показва колко е била чужда и трудно възприемчива за българина.

Приведените свидетелства са достатъчно красноречиви, за да разкрият, че българските изселници (търговци, занаятчии, книжовници и пр.) в Западна Европа са възприели областното име „Македония“ за югозападната покрайнина на своето отечество в страните, които са им дали прибежище и не на последно място — при съжителството си с гърци и елинизирани власи в тамошните „гръцки“, т. е. източноправославни колонии. Част от техните членове (българи и други балканци) поддържали търговски и различни връзки с останалите свои сънародници в бащините огнища. По този начин и чрез прехождатите кервани на „кираджии“ (предимно от град Банско), които пренасяли памук и други суровини от отечеството, а на връщане власни не само стоки от Австрия, Саксония и други западноевропейски страни, но и техни понятия, между които и чуждото дотогава име на родната им област — „Македония“.

През XVIII в. броят на замогналите се българи при непосилния гнет в империята на сулните бил твърде малък и техният досег с външния свят бил съвсем ограничен. За делови нужди на този все още тесен кръг по-състоятелни българи били съставяни писмовници с образци за водене кореспонденция и съставяния на прошения. Между тях бил и без точна датировка (обикновено отнасян към XVIII в.) т. нар. „Слепчански писмовник“. В него и другите подобни помагала вече се забелязва влиянието (вероятно от първообразите, от които било заимствувано) на западноевропейското областно подразделение на Османската империя. Така например в споменатия паметник в титлата на султана, при адреса на едно от писмата-образци се изброяват всички подвластни нему земи: Цару въсен Романинскон и Макѣдонскон и Бългѣрскон и Сръбскон и Чърногорскон и Анатолскон и Мисирскон и царь въселенскон. ...⁶²

Изследванията в областта на Българското възраждане през последно време разкриват, че броят на българите-книжовници от XVIII в. бил значително по-голям, а взаимоотношенията и диалектичната връзка с общите културно-исторически процеси през това и следващото столетие на Просвещението в Европа и особено в югоизточния ѝ дял — по-тесни и единни. Много от характерните черти на новото историческо познание и мисъл били присъщи и на историческата мисъл сред българските книжовници. Те са в основата на осъществяваните тогава взаимодействия с духовния напредък в другите страни, а след обстойно разглеждане на тегичните връзки и преди всичко типологическите сходства, показателни за самата общност, като изпълва наличното на интегрални полета в културно-националното развитие на исторически свързаните и общуващи помежду си си народи.⁶³

Наред с първите високообразовани личности в българското общество пак от средите на българите-католици като Кръсто Пейкич и барон Франц Ксавиер Иван де Пейачевич са споменатият вече Христофор Жефарович и силнотреницят Партеній Павлович, които също в емиграция извели своите просветени и с хуманистични идеи личности в творби преди Пансий Хилендарски в широк южнославянски план.⁶⁴ Докато от тях само „Стематографията“ на Хр. Жефарович добила разпространение сред сънародниците му, съвсем друга е ролята на исторически творби на българските възрожденци от втората половина на XVIII в. отец Пансий Хилендарски и йеросхимонах Спиридон. Наред с общото значение като най-ранен повик за национално осъществяване на „История славянобългарска“ от 1762 г. на светогорския монах, на този първ новобългарски исторически труд и книжовно произведение се пада немалка роля и за популяризирането на името „Македония“ сред българския народ като областно име на югозападния край на неговото отечество.

Пансий Хилендарски и йеросхимонахът Спиридон се запознали с въведената в Западна Европа антична областна номенклатура на Балканския полуостров от ползуваната книжнина и я възприели. Досега бе установено, че Пансий е използвал Жефаровичевата „Стематография“ и руските преводи „Книга историография“ от 1722 г. на абата Мавро Орбини⁶⁵ и „Деяния церковная и гражданская...“ от 1719 г. на кардинал Цезар Бароний, но проучванията на Илия Конев сочат, че през 1761 г. той не е достигнал само до Сремски Карловци в „Немска земя“, а вероятно и до Будапеща, Братислава и Виена, където събирал материали за своята творба.⁶⁶ Очевидно по този път Пансий въвел в нея терминологията на Запада, за да внесе необходимите съответствия, яснота и точност при означаването на областите, населени с българи: „... И одолевал (българите) много крѣтъ Греков и Римлянов и узимал от нѣхъ земя мѣсто, и тако да после узелъ всѣхъ Тракия и Македония и Илирик нека част и населил сѣ Българи на тѣхъ земя донинѣ, како сѣ видитъ...“⁶⁸ Така „История славянобългарска“ чрез многобройните си преписвачи, някак от които били в повече или по-слабо изразена пряка връзка с историческата наука в напредналите европейски страни от XVIII в.,⁶⁹ както и печатната ѝ преработка от Христиан Павлович („Царственик или История българска“, отпечатана в Буда през 1844 г.), а също и значителният кръг от читатели допринесли за широкото разпространение и въвеждане на името „Македония“ с новото му местоположение и значение.

Влиянието на класическата терминология за областите се забелязва много ясно и в Геровия препис на „История славянобългарска“ отпреди 1797 г.⁷⁰ Там има дори едно допълнение, че българската земя се разделяла на четири страни: Мисиния (т. е. Мизия) или Загорие — северната, Македония — южната, Тракия — източната и Дардания — западната „страна болгаром“. В Дардания се сочат 31 „градови болгарскы“ (Охрид „старая столица Болгаром“, Тетово, Призрен и др.), а в Македония — 37, между които Скопие, Шип, Кратово и др.

В „История“ по кратце о Болгарском народе славянском, сочиненѣ и списанѣ в лѣто 1792 Спиридоном йеросхимонахом „българите са наречени „илюрийци“. Също под влияние на използваното от Спиридон съчинение на кардинал Цезар Бароний се казва, че земята на българите обхваща Тракия, Македония, Далмация.⁷¹ Йеросхимонахът обаче недвусмислено твърди, че Скопие е естествено с областта Македония е в България: „Поиде [Муред] на Сербов и плени сербскую землю и възвѣди преди Бори и Раваницу в лѣто 6946 [= 1438 г.]. Также приде в Болгарии изгори град Скопѣ и в нем много души изгорѣша и окрестние град [и]...“⁷²

От друга страна, името „Македония“ стигало до българския народ чрез печатната книжнина и периодичните издания, а най-вече от училището. Веднъж възприето от интелигенцията, то започ-

нало редовно да се употребява в различни съчинения, печата, учебниците по география и други предмети, в географските карти и др. Така постепенно името „Македония“ добило пълна гражданственост, понеже отговаряло на необходимостта от конкретизация и точно определяне при посочването на един от дяловете на обширната територия, населена с българи. Както правилно отбелязва Димитър Яранов, през последните векове кръгозорът на хората се разширил значително. Обяснението, че дадено селище се намира в България не било достатъчно. Поради това се наложила употребата на областни имена. Те били взети наотом от възприетите в модерната география, от съществуващите карти и излезлите книги. Ето как в почти всички техни издания през XIX век и независимо на кой език, земята от Бяло море и Бистрица до Шар и Черна гора била отселявана вече с името „Македония“.⁷³

Най-съществена роля за възприемането на понятието „Македония“ сред по-широк кръг от образованиите се българи изиграло изучаването на предмета „Землеописание“. Повечето от учебниците по него били съставени по гръцки образци, но в превода имало известни допълнения за българските земи, между които била естествено и областта Македония.

В част пък на своето „Краткое политическое землеописание“ за обучението на българската младеж Неофит Бозвели (Хилеидагѣц) Сележи: „Македония е великая област — и определяеяся к восток от Тракия, която разделяея от Египта [т. е. юг] от Тесалия, и Албания — к запад от Адриатическото море — к полуостров [т. е. север] от Далмация, Босна, Сербия и Болгария. ... Жители Гречи, Болгари, Кусовласи все восточно благочестивни, и мало Магометане, и Евреи. ...“⁷⁴ Между Българските и Македонските предели нахождатся много Болгарскии градища, като: Бобо шево, Дупница, Струница с митрополия, Петрич, Радовиш Паланка, Шип, Кюстендил, Куманово-Разлог и др.⁷⁵

В изданията след 8 години от Константи Фотинов географски учебник българските земи се очертават по следния начин: „Македония к восточна убо страна определяея се от Тракия, к северна же от Болгария и Сербия, к запад от Албания и Ипир, а к южна от Тесалия и Бяло море. По-значителни реки в Македония са Вардар, Неста [= Места, показващо пак гръцкия първообраз] и Струма. А от многите гори и планини са Пангеа и Рила планина, които са предел на Тракия и Македония, и Атон гора при Бяло море и Олимп планина, която я определява от Тесалия. ... Първенствующий град на Македония е Солун.“⁷⁶ В Македония са изброени и следните градове: Сяр, Пра [в], ища, Драма, Кавала, Демир [х] псар [= Валовица, дн. Сидеркастрон], Мелик, Рилски манастир, Дупница [дн. Ст. Димитров], Кюстендил, Егри [Криворечна] паланка, Кратово, Шип, Радовиш, Градиска, Петрич, Скопие, Куманово, Велес, Прилеп, Охрид, Превеза, Манастир [Витоля], Кастория [= Костур], Негуша, Клисурса, Бузак [= Егри Буджак, Кожанско], Козани [= Кожани] Неохори [старият Амфилоис, на устието на Струма] и др. „В северна страна близу при сербските предели Македония има Скопи с 10 000 жители. ...“⁷⁷ Другите български области са също дадени — Тракия и „Стара-та убо Болгария (пояснена в бележка — „На старо время се е наричала Долна Мисия“).⁷⁸ Имената на някои от градовете също доказват гръцкия първообраз на учебника.

През същата година в Смирна излязъл друг учебник по география — на Сава Илиевич Панаяреца. Там също се употребяват като областни имена класическите: „Македония“ и „Румелия (сиречь Тракия)“.⁷⁹ Като знати градове в Македония се посочват Скопие („град славен в болгарската история“), Солун, Сяр, Прилеп и Дупница.⁸⁰

Тази областна номенклатура се утвърждавала още повече с излезлите през първите десетилетия от втората половина на XIX в. учебници по география на Иван Андреев Богоров⁸¹ и Георги Икономов Дупничанин.⁸²

Наред с учебниците съществена роля в това отношение изиграла и географската „Карта на сегашна България Тракия Македония и на прилежащите земи в 4 листове“, наричвана от Александър хаджи Русет, известен повече сред българската емиграция като Хаджик.

Във връзка с търговията на баща си той станал австрийски поданик. Служил като офицер в румънската армия и бил добре запознат с картографията. През Кримската война (1853—1856 г.) бил инструктор на българските доброволци в състава на руската армия.⁸³ Участвувал в преустройството на 16 март 1854 г. българска емигрантска организация, преименувана от „Епитропия“ в „Средоточно попечителство“ и влязъл в ръководството му.⁸⁴ Хаджик не бил чужд на редица други народополезни почини сред българската емиграция в Букурещ. Той бил в дружески отношения с Георги С. Раковски.⁸⁵ Починал от простуда в Брашов през ноември 1861 г. и завещал значителна сума на Русенското училище.

Картата на Хаджик била обнародвана през 1843 г. в Страсбург с издвигнатото на баща му Димитър хаджи Русет „в полза на новосъставеното в [родния му град] Руссчук [дн. Русе] словено-българско училище“⁸⁶. Тя била изработена въз основа на картата 1:800 000 на П. Лапи⁸⁷ в двойно по-едър мащаб — 1:1 600 000. Александър Хаджик се водел по източника си и възприетата в Западна Европа областна терминология за българските земи.

Ал. Хаджик внесъл някои поправки и уточнения в имената на селищата предимно за Североизточна България, откъдето всъщност произлизал и, предполага се, познавал най-добре.⁸⁸ В сравнение с картата на П. Лапи има изменения и в границите на Македония. Хаджик закръглил южната, като я продължил по р. Бистрица (Индже Кара су) до нейното устие в Солунския залив,

а също и източната — по р. Места — без оглед на турското административно деление, което послужило на Лани при очертаването на Македония, а и на самия Хаджик, но в други случаи.⁸⁹

По внушение на Г. С. Раковски Хаджик започнал да готви нова карта на България с означение на народностите и техния брой. За тази цел Г. С. Раковски щял да пропътува България и Македония, за да състави списък на числото на българския народ. Тези сведения били необходими на Ал. Хаджик не само за новата карта, но и за готвената от него пространна история на българския народ. С основание Христо Георгиев, от чиято писмо до Найдено Геров (от 23. II. 1862 г., Букуреш) узнаваме за това, пише: „И от истината ния българите изгубихме един многу важен човек за наши.“⁹⁰ Това е пръв, за съжаление несполучлив опит от българска страна да се състави една етнографска карта на балканските земи.

По всичко изглежда, Ал. Хаджик бил опитен картограф и действителна пазнина е, че до нас не е достигнал вторият, поправен вариант от неговата карта на българските земи. Но даже и първата е така фино изчертана, че издава забележителните му картографски познания. Проф. Ан. Иширов правдиво отбелязва, че толкова добре изпълнени и подробни карти по това време не са притежавали другите балкански страни, а и малко от останалите европейски държави.⁹¹

Двадесетина години по-късно се появява първата издадена у нас (в Пловдив, но отпечатана във Виена през 1862 г.) географска карта на Димитър Ангелидев,⁹² а една година след нея — на Христо Г. Данов.⁹³ Техният обхват е Европейска Турция, където били включени поробените български земи. Тези картографски произведения още повече утвърждават гражданствеността на областните имена „Македония“ и „Тракия“ сред образованите българи.

Още по-значителна роля в тази насока и по отношение на целия български народ допринесла и възрожденската ни преса, където често се срещат дописки, специални статии и рубрики, свързани със западната покрайнина на България, където тя се назовава от редакцията „Македония“. Дори извънредно важен и показателен е фактът, че едни от най-значимите наши възрожденски вестници е бил наречен „Македония“.

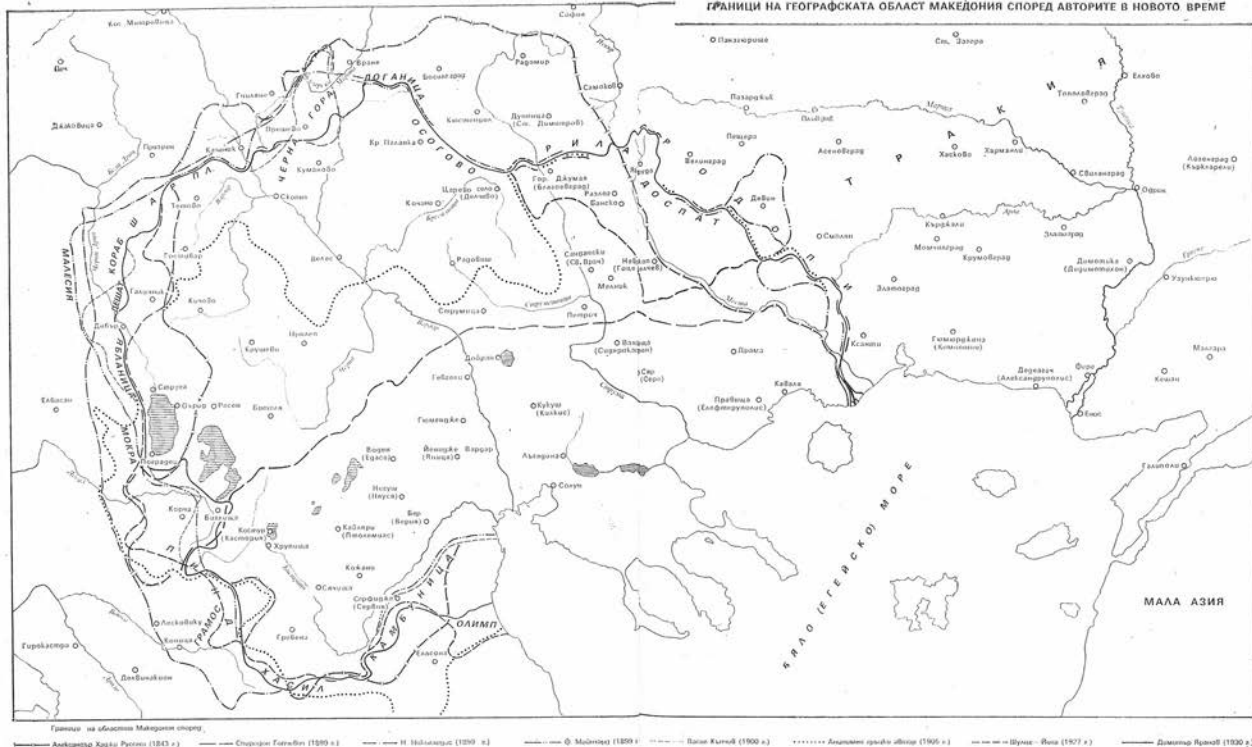
На 3 декември 1866 г. в Цариград видният български общественик Петко Р. Славейков започнал да издава вестник „Македония“, който излизал под това име в продължение на шест години (до 25 юли 1872 г.). Той бил едновременно най-разпространеният на времето си наши периодичници, изразител на обществените и културен живот на българския народ и информатор за положението му под турско иго. С борческия си тон той съдействувал за извоюването на самостоятелна българска църква, а след учредяването ѝ — за нейното демократично устройство.⁹⁴ Изборът на името на вестника не бил случаен — така вече се наричала най-заплашената от денационализацията българска покрайнина, но обитателите ѝ проявили първи неспиримостта си да се откажат от своята българска народност. През време на движението срещу Ферер за черковно-национална обособеност, а особено в борбите за политическа свобода и независимост,⁹⁵ това име станало знаме и символ на саможертва и героизъм.

Българите имали ясна представа, че Македония, Тракия и Мизия са съставните части от тяхното отечество. Те знаели, че най-значителната част от жителите на Македония в нейните естествени граници били техни сънародници. Опитите за денационализацията им породили силно противодействие и всъщност именно там започнало Българското възраждане и националноосвободителното движение.⁹⁶

Не може да се приеме за случайност, че създадените от тогавашната българска интелигенция сдружения — едни от най-ранните опити за организиран отпор срещу домогванията да се отнемат чрез денационализацията покрайнини от българските земи — са били наречени с имената на Тракия и Македония.

Към 1840 г. образуването от учаци се на о. Андрос българчета — Иван Добровски, Иларион Стоянович (по-късно епископ Макариополски), Захари Струмски, Георги папа Илиев, бъдещите доктори Стоян Чомаков и Георги Атанасович и др. — „Славянобългарско ученолюбиво дружество“ се преместило в Атина заедно с участващите в него младежи. В гръцката столица дошли също Георги С. Раковски и д-р Иван Селимски. Заедно с Иларион Стоянович те оглавявали обособената се в „Македонско дружество“ група от български младежи. Те имали за цел да работят за възраждането на своя народ.⁹⁷ В Цариград се създаде и „Македонска дружина“. Нейното начало произлиза от средата на същите деца, които основали дружеството в гръцката столица — Георги С. Раковски (който през време на Браилските бунтове се движел с паспорт под името Георги Македон), Иларион Макариополски, д-р Стоян Чомаков и др. Дружината събирала средства, доброволно пожертвували за борба срещу гръцката пропаганда в Македония от осъзнатите българи.

През септември 1843 г. пак в Атина се образувал „Трако-славянски комитет“. Целта му била да изпрати поне един представител на българската емиграция в гръцкия парламент. По този начин се смятало, че светът ще узнае, че Гърция е признала българската народност, допускайки нейни представители в своя най-висш законодателен орган. В това отношение се постигнал известен успех. Легендарният хайдутин и герой от сражението при Дервенка — командирът на конницата в гръцката армия голковник Хаджи Христо — станал депутат на българите. „Трако-славянски комитет“ просъществувал до 1846 г.⁹⁸ Поради липса на достатъчно сведения не е възможно да се разкрият организационните форми и дейност и на тези сдружения на българите в емиграция.

Узати чрез гръцката образованост едва към средата на XIX в. и още неприяни широко от простолудното на българския народ, класическите имена на областите "Тракия" и "Македония" не внасяли никакво недоумение, що се отнася до българския характер и цел на движението. За всички образовани българи и децни на националноосвободителното движение тези области, както и до се изовавали, съставлявали неразривни части от отечеството. Затова те не се смущавали да използват имената, дадени им от чужденците, за да изовават с тях дори и патриотичните си организации. Това се наблюдава и във всички други случаи на ежедневната практика. Между многото примери, от които проличава, че българите са чувствували трите области (Мизия, Тракия и Маке-

дония) като единно цяло, а също така и че под Македония специално се разбираа Западна България, е достатъчно да приведем само няколко от тях, а именно:

а) На 31 януари 1861 г. Константин Миладинов пише от Загреб на Георги С. Раковски във връзка с обнародването в неговия вестник "Дунавски лебед" на "Оглас" (обява) за набирането на абонаменти за подготовения сборник "Български народни песни": "Во огласот ми Македония назовах България (так и требат да се викат)". "Самият "Оглас" излязъл в брой 20 от 7 февруари 1861 г. на "Дунавски лебед".

Между другото в "Оглас" се казва: "... Песните предив години зафатихме да собираме от ся-

какви стърни от Западна България, т. е. от Македония [к. м., П. К.] например од Охрид, Струга, Прилеп, Велес, Кукуш, Струмица и други места: още и от Восточна България. . .“

б) На народния събор в Букурещ на 5 април 1867 г. се взима следната резолюция: „Предвид на това, че съвременното положение на работите подбужда всички угнетени народи в Турция да вземат мерки за своето освобождение, то и ние, българите, живущи в България, Тракия и Македония, се събрахме, за да обмислим и да намерим средства за освобождението на нашето съпно отечество. . . За постигането на тази цел нам е необходимо да изберем един съседен народ, с който бихме могли да достигнем освобождение и обща полза. За такъв народ ние не можем да бром никой друг освен сръбския. . . Предвид на такава братска близост ние. . . смятаме за нужно да турим в основата следните 12 пункта:

1) Между сърбите и българите трябва да се установи братско съединение под името Югославянско царство.

2) Югославянското царство се състои от Сърбия и България (към България спадат — Тракия и Македония). . .“¹⁰⁰

3) В обнародваното писмо в брой 7 от 13. II. 1871 г. на вестник „Свобода“ (излизал в Букурещ) Васил Левски възкликва: „... И ние сме хора и искаме да живеем човешки: да бъдем напълно свободни в земята си, там, гдего живее българинът — в България, Тракия, Македония. . . От каквато и народност да живеят в този наш рай, ще бъдат равноправни с българина във всичко. . .“

Твърде показателно е как западноевропейската географска областна номенклатура, включително и несъответстващият на действителността, а само на Мизия обхват на „България“, се възприема от всички български обществени дейци.

г) В статия по църковно-националната борба на българите и за положението в тази западна покрайнина на отечеството Любен Каравелов пише: „Оние справедливи възмущения и оние ожесточени гонения и ненависти, които произхождаха преди няколко години в дунавските страни на България против гръцкото духовенство, се повтарят и в западните български краища, които по желанието на гръцките учени мъже се наричат Македония“ [к. м., П. К.]. Множество факти ни доказват, че борбата в тия крайове е и по-жестока, и по-енергическа, и по-силна. Разбира се, че големите притеснения и силните бури изискват големи и силни съпротивления. И наистина ние не знаем друга българска или друга православна страна, която да е търпяла от честите фанаристи и от елинските клефти [пропагандисти] толкова, колкото е търпяла Западна България. . .“¹⁰¹

д) Във възвизането за Априлското въстание от 1876 г., подписано от „Българските апостоли в Тракия“, се казва: „... Настъпва денят на народното въстание на всички българи в България, Тракия и Македония.“¹⁰²

През 1866 г. вестник „Македония“ прави предложение да се създаде „Македонска дружина“ към Цариградското читалище със задача да се откриват български училища, да се подпомагат създадените, да се осигури издръжката на бедни ученици и снабдят с учебници, а населението — с книги и др. подобни почини в Македония.¹⁰³

Не е необходимо да се посочват още изказвания и определения за обхвата на земите, населени с българи, на по-видни или по-малко известни обществени дейци, на обикновени образовани люди или на хора, които, благодарение на професията си (търгозия, джелезство, бегличийство, кираджийство и т. н.), имали по-широк кръгзор и били запознати с действителните предели на своето отечество. Те показват, от друга страна, единодушното им отношение това, що е България, а, от друга страна, още колко неустановена била по това време областната терминология за българските покрайнини.

Народът продължавал да ги нарича България. Както видяхме, населението в дн. Македония през целия XIX в., а дори и досега продължава да назовава башиния си край „Долна земя“ или „Долна България“, а освободените предели от отечеството — „Горна земя“ или „Горна България“¹⁰⁴. Образоваността обаче изисквала съобразяване с общоприетите в културния свят географски имена независимо от обстоятелството дали са взети от класическата древност и са още непознати за самите жители на тези области. В продължение на цяло едно хилядолетие населението не било чувало тези имена и те напълно загубили своя предишен смисъл. В това отношение гръцкият учен Н. П. Андриотис в най-общи черти е прав, като твърди, че за славяните на Балканския полуостров името „Македония“ останало неизвестно до началото на нашия век. Той обаче се отклонява от истината, като заявява, че те научили за съществуването му от панславистката пропаганда.¹⁰⁵ В действителност то достигнало и проникнало до българския народ от Западна Европа и чрез Гърция или още по-точно — именно в резултат на панелинската „медали идея“. Тъкмо в борба срещу настъпването ѝ били създадени първите отряди, на които били дадени имената на най-заstraшените от денационализация покрайнини — Македония и Тракия.

След откъсването на Македония от освободените български краища по силата на Берлинския договор от 1878 г. и когато тя бе поставена отново под пряката власт на султана, през 1880 г. в Русе се образувала „Българо-македонска лига“ начело с Васил Димандиев, а Никола Живков започнал да издава от 1 ноември с. г. пак там вестник „Македонец“. И в двата случая употребата на това име не е случайно.

Едва след разпокъсването на Санстефанска България от Берлинския конгрес северноизточните предели на областта Македония се определяли окончателно. За граница била приета политическата на Княжество България. Тя станала северноизточен географски предел, който отделил територията,

който получила областното име Македония. По такъв начин освободеното и придадено към Княжеството горно течение на Струма оттогава насетне било изключено от Македония. Така започнали да се наричат само земите, останали под игото на султана — на юг от Рила и на запад от Осоговската планина.

През Възраждането името „Македония“ било пуснало вече здрави корени сред българския народ. Обичичено с ореола на борбите, то придобило свой общонароден смисъл и значение — на неразделния и страдалчески югозападен дял от България. По тези причини един почин да се замени името „Македония“, дори наложено отвън и без старинни корени в историята на българския народ, претърпял неуспех. Това било през 90-те години на XIX в., когато ограничен кръг български общественици-родолюбци около проф. Йордан Иванов, мнозина произхождащи от самата Македония, започнали да издават на 11 септември 1893 г. вестник „Югозападна България“.¹⁰⁶ Наред със задачата да изясняват Македонския въпрос като общобългарски, те между другото се опитали подобно на Константин Миладинов да популяризират това име, смятайки възприетото и утвърждаващо се сред народа и обществеността като небългарско, служещо на целите на панелинската пропаганда.

Името „Македония“ обаче, обгорено от пламъка на народната борба, се свързало неразривно със стремжките за обединение на всички българи. Те го поели снова енергия и несъкрушима воля за победа. Затова името „Македония“ получило най-широко разпространение както сред местното население, така и сред всички българи, особено по време на борбите на Вътрешната Македоно-Одринска революционна организация (ВМОРО), създадена в Солун през 1893 г. от самото българско население в Македония и Южна (Одринска) Тракия.¹⁰⁷

С развитието на борбата от края на миналия век и в първите десетилетия на нашия век името „Македония“ породило страх у поробителите. Не само Високата порта, но по-късно и кралска Югославия забранявали неговата употреба, защото за тях било действително равнозначно на „България“.

Независимо какво е означавало през древността и средновековието, усвоеното от българите през Възраждането име „Македония“ е било гече свързано неразделно с борбата им за културно-национална и политическа обособеност и свобода. Оттогава българският народ и неговата общественост и наука винаги са отстоявали възприетото в съвременната географска наука име на областта като географско понятие и като част от общото им отечество.

БЕЛЕЖКИ

ГЛАВА ПЪРВА МАКЕДОНИЯ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА

1. ИМЕ И ГРАНИЦИ НА ДРЕВНА МАКЕДОНИЯ

¹ Вж. бълг. превод в ГИБ И, т. V, с. 195; ИИТТ, т. I, с. 56.

² История на България, т. I, С., 1979, с. 115—116.

³ ИИТТ, т. I, с. 188.

⁴ Вж. посочванията и анализа на тези и на други източници у В. Бешевлиев, Към въпроса за народността на старите македонци, ГСУ, ИФФ, т. XXVIII, 7, 1932.

⁵ Срв. N. G. L. Hammond, The Archaeological Background to the Macedonian Kingdom, Ancient Macedonia, First International Symposium, Thessaloniki, 1970, p. 63.

⁶ O. Abel, Makedonien vor König Philipp, Leipzig, 1874; G. H. Hatzidakis, Zur Abstammung der Alten Makedonier, Athènes, 1897; O. Hoffmann, Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum, Göttingen, 1906; E. d. Meyer, Geschichte des Altertums, II, Berlin, 1928; K. J. Beloch, Griechische Geschichte (в 4 тома), 1912—1927; А. Керамполов, 'Η αρχαία νεκρόπολις τῶς Τριπλίνας παρὰ τὴν Αἰάντ τῆς Ἀγρίδος, 'Αρχαιολ. Εφημ. (1927—1928); Idem, Μακεδονία καὶ Μακεδόνες, 'Αθήναι, 1930; E. Geyer, Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II, München, 1930; idem, PWRE, v. XIV, col. 697 sqq.; G. Glotz, Histoire ancienne, II, Histoire grecque, t. III, Paris, 1936; J. N. Kalleris, Les anciens Macédoniens, Etudes linguistiques et historiques, t. I, Collection de l'Institut Français d'Athènes, Athènes—Paris, 1954; U. Wilken, Griechische Geschichte im Rahmen des Altertums-geschichte, München, 1958; P. Clodh, Un fondateur d'empire, Philippe, roi de Macédoine, Saint-Etienne, 1955; idem, La dislocation d'un empire, Paris, 1959; idem, Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand, Paris, 1960.

⁷ Her. I. 56.

⁸ Вж. В. И. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков, М., 1958, с. 142—144 и сл. и пос. лит.; Срв. I. P. dič, Die Sprache des Alten Makedonen, Studia Balcanica, t. V, 1971.

⁹ История на България, т. I, с. 116.

¹⁰ За единизма вж. А. Б. Ранович, Единизм и еро историческа роль, М. — Л., 1950; A. P. Daskalakis, The Hellenism of the Ancient Macedonians, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1965.

¹¹ K. O. Müller, Über die Wohnsitze, die Abstammung und die ältere Geschichte des Makedonischen Volkes, Berlin, 1825; A. H. Hirt, Die Indogermanen, Strassburg I—II, 1905—1907; idem, Handbuch der Griechischen Land- und Formenlehre, Heidelberg, 1912; Г. Ил. Кацаров, Етнографското положение на старите македонци, сп. Минало, год. I, 1909, кн. 2, с. 156—175 и кн. 3, с. 263—281; idem, Observations sur la nationalité des anciens Macédoins, Revue des études grecques, t. XXIII, 1910, p. 243 sqq., същият, Цар Филип II Македонски' С., 1922.

¹² V. Lesný, Zeitschrift für vergl. Sprachforsch., Bd. XLII, 1909; W. W. Tarn, Antigonus Gonatas, Oxford, 1913; A. С. Шофман, История античной Македонии, т. I. Доэллинистическая Македония; т. II. Македония и Рим, Казан 1960—1963; Д. Петрушевски, Създаване и развиток на древната македонска държава, История на македонскиот народ, кн. I, Скопје, 1959, с. 33 и сл.; N. G. L. Hammond, History of Macedonia, vol. I, Oxford, 1971; I. P. dič, Die Sprache der alten Makedonen, Studia balcanica, t. V, 1971.

¹³ История на България, т. I, с. 116.

Преди да се разграничи като политическа единица, Македония била смятана за част от Тракия. Омир не споменава за Македония, а говори за тракийски князе, градове, коне, мечове, златни съдове и пр., повечето от които идвали от областа около Солун, т. е. от Беломорска Македония. Вж. G. Sotirov, Homeric Overtones in Surviving Macedonian Toponymy, Onomastica, vol. XLI, № 41, Québec, 1971, p. 5. Македония се явява само в Омирите сходи, добавени между средата на VI в. пр. н. е. и XII в. пр. н. е. Вж. ИИТТ, т. I, с. 7.

¹⁴ Г. Ил. Кацаров, Цар Филип..., с. 22.

¹⁵ В. Бешевлиев, Към въпроса..., с. 30, бел. 5.

¹⁶ Вж. Sil. Ital. XIII, 878, XIV, 5, XVII, 414, 632; Stat. Sil. IV, 6, 106; Anson. de Clar. Urb. II, 9, De Them. и др. Според някои автори (напр. G. N. Hatzidakis, Zur Abstammung..., S. 20) това име е по-старо, при все че се среща у по-късни автори — Athen. 198 e; Eustath. ad Dion. II, p. 989₂₅.

¹⁷ Вж. N. P. Adriotti, History..., p. 143.

¹⁸ Пак там, с. 143—144.

¹⁹ К. Влахов, Името на древните жители на нашата земя — траките, сп. Език и литература, год. XXV, 1968, кн. 2, с. 31—34.

²⁰ Вж. История на България..., т. I, с. 200—202, за тези миграции W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, London, 1939; W. Miloičič, Die dorische Wanderung in Lichts der vorgeschichtliche Funde, Archæol. Anzeiger, Bd. 50, 1948—1949, S. 12—30; Chr. Zervos, La civilisation Hellénique, v. I, Paris, 1969; N. G. L. Hammond, The Archaeological Background...

²¹ Към Долна Македония спадали още областите: Понерия — между Олимп, р. Пеней (дн. Пиннос), десният

бряг на Бистрица, долината Темпе и беломорският бряг; Амфаксипта по долното течение на Вардар до р. Ехейдор (дн. Галик) и Алмопия по р. Мъгленца (Лудлас).

²¹ Вж. напр. очертаването на морския бряг на Солунския залив към V в. пр. н. е. в нашата карта „Пътуванията на Херодот и Ксенофонт в Древна Тракия“ у Хр. М. Данаов, Дрезна Тракия, С., 1968, с. 54.

²² Пак там.

²³ Въз основа на съобщението на Юстин, че цар Каран преименувал Еге ка Едеса (Justin, 7.1.7 f.).

²⁴ N. G. L. Hammond, The Archaeological Background..., p. 64—65, p. 17.

²⁵ Herod. 8, 137; Thuc. 2, 99, 3; 5, 80, 2; Appian, Syr. 62.

²⁶ Вж. N. G. L. Hammond, The Archaeological Background..., p. 64—67 и пос. лит. Той приема, че гробът с трон е на Филип II, убит в Еге, дн. Верги.

²⁷ За разкопките във Верги вж. M. Andronicos, G. Sawkwell, H. Dell, Ch. Edison, Philip of Macedon, Athens, 1980.

²⁸ За политическите събития през VI—V в. в Македония вж. Г. Ил. Кацаров, Цар Филип II Македонски, История на Македония до 336 г., С., 1922, с. 38 и сл.; Ал. Фол, Тракия и Балканите през ранноелинистката епоха, С., 1975; История на България..., т. I, с. 200—210.

²⁹ За датировката на съчинението на Равенския анонимен автор вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания на българите върху старинните карти, Изв. ИИ, т. 20, 1968, с. 227—233 и пос. лит.

³⁰ ЛИБИИ, т. I, С., 1958, с. 395, бел. 6.

³¹ За Касториус вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 228, бел. 44.

³² ЛИБИИ, т. I, с. 391, бел. 12.

³³ Български превод по ЛИБИИ, т. I, с. 396.

³⁴ Вж. пак там.

³⁵ Бълг. превод в ИСИГТМ, с. 143.

³⁶ В. Бешевлиев, Към въпроса..., с. 68.

³⁷ C. [Müller] Muellierius, Geographi Graeci Minores, t. I, Paris, p. 221. 1855, II изд. от 1882 г.

³⁸ Пак там, с. 239.

³⁹ ИСИГТМ, с. 236, 262.

⁴⁰ Пак там, с. 264.

⁴¹ Пак там, с. 310.

⁴² Пак там, с. 325, 330, 333.

⁴³ Вж. F. Geyer: PWRE, Bd. IV, col. 767.

⁴⁴ Вж. C. Müller, op. cit., t. I, p. 108.

⁴⁵ ИСИГТМ, с. 354.

⁴⁶ Пак там, с. 357—358.

⁴⁷ Пак там, с. 389.

⁴⁸ Вж. напр. в разказа му за похода на Филип V в земята на медите през 211 г. пр. н. е., пак там, с. 148.

⁴⁹ Пак там, с. 169—170.

⁵⁰ „... После, при Големия [Средиземното] море, се поставя страната, която се нарича Тесалийска Елада [к. м. П. К.]. Та граница с горесписаната Македония. Учените, споменати по-горе, които са описали тази Македония, са описали и Елада...“ (Вж. бълг. превод в ЛИБИИ, т. I, с. 397).

⁵¹ Вж. тук, по-горе.

⁵² ИСИГТМ, с. 221.

⁵³ Пак там.

⁵⁴ Пак там, с. 264.

⁵⁵ Пак там, с. 389.

⁵⁶ Страбон причислява орестите към епирските племена. Пак там, с. 218.

⁵⁷ Пак там, с. 169—170.

⁵⁸ Пак там, с. 354.

⁵⁹ N. P. Andriotes, History..., p. 145; H. Dell, The Western Frontier of Macedonian Monarchy, Ancient Macedonia, Thessaloniki, 1970, p. 115—126.

⁶⁰ Апен съобщава, че гърците смятат за илirii тези, които живеят над Македония (ИСИГТМ, с. 325).

⁶¹ Г. Ил. Кацаров, Пеония, Принос към старата етнография и история на Македония, С., 1921. Вж. схващането на Тит Ливий за принадлежността на пеонците, които живеели покрай Аксий, към областта Тесалоника и Пела към 168 г. пр. н. е. (ИСИГТМ, с. 169). За Пеония вж. също Irgwin L. Merker, The Ancient Kingdom of Pannonia, v. 6, 1965, pp. 34—54.

⁶² ИСИГТМ, с. 264.

⁶³ Пак там, с. 389.

⁶⁴ Пак там, с. 354.

⁶⁵ Пак там, с. 230, бел. 208. Според Клавдий Птолемей Бергиск се намира в Югоизточна Македония, може би Богданската планина или Бешик даг, дн. Кердлийон (пак там, с. 356, 359, бел. 12).

⁶⁶ Пак там, с. 172, бел. 122; с. 230, бел. 209; с. 258, бел. 1.

⁶⁷ Вж. Б. Геров, Проучвания върху западнотракийските земи през римското време, ГСУ Фф, т. LIV, 3 (1959—1960), с. 167—168.

⁶⁸ ИСИГТМ, с. 221.

⁶⁹ За точката, където се срещали границите на провинциите Тракия, Мизия и Македония, вж. Б. Геров, Проучвания..., с. 181—183.

⁷⁰ Срв. ИСИГТМ, с. 218.

⁷¹ Пак там, с. 265.

2. МАКЕДОНИЯ—РИМСКА ПРОВИНЦИЯ

¹ Вж. разказа на Тит Ливий в *Titii Livi Ab urbe condita libri*, ed. M. Maeller, Lipsiae, 1897, XLV, 29, 30 и българския превод в ИСИГТМ, с. 160—170.

² Вж. B. Lenk, Thrake, PWRE, Bd. VI A, col. 439.

³ Вж. F. Geyer, Makedonia, PWRE, Bd. XIV, col. 766 и пос. лит.

⁴ Cic. in Pisonem, 16 (38).

⁵ Вж. F. Geyer, Makedonia..., col. 767.

⁶ Пак там, col. 766 и пос. лит.

⁷ Б. Геров, Проучвания..., с. 177. Земята, населена от тракийското племе меди не са били под контрола на македонския цар и затова тази област не е била включена в Македония при разделянето ѝ на меридии (пак там, с. 170).

⁸ Б. Геров, Северната граница на провинция Тракия, Изв. АИМ, т. XVII (1950), с. 25—26 и пос. лит.

- ⁹ F. Geuер, *Makedonia*... col. 767; *Историја на македонскиот народ*, т. I, с. 53.
- ¹⁰ Б. Геров, *Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан*, ГСУ, ИФФ, т. XIV, 1948/1949, кн. 4, с. 7.
- ¹¹ Провинциализирането ѝ станало постепенно, а военната префектура останала да съществува и след това (пак там, с. 7 и сл.). Вж. пос. лит. и A. V. Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesia, Österreichische Jahrbuch*, Bd. I, 1898, S. 145—196; Stout, *The Governors of Moesia*, Princeton, 1911, §§ 1—4, 9; Б. Фидлов, Римското владичество на Долни Дунав, *Българска сбирка*, кн. VI, 1906 и др.
- ¹² Max Fluss, *Moesia*, PWR E, Bd. XV (1932), col. 2350—2411; Б. Геров, *Романизмът*..., с. 7.
- ¹³ Б. Геров, *Северната граница*..., с. 26 и пос. лит.
- ¹⁴ F. Geuер, *Makedonia*..., col. 767.
- ¹⁵ Б. Геров, *Романизмът*..., с. 7.
- ¹⁶ Пак там, с. 8; същият, *Северната граница*..., с. II и сл.
- ¹⁷ Вж. G. Sell, *Essai sur le royaume de l'empereur Domitian*, Paris, 1894, p. 135—137.
- ¹⁸ Вж. *Itinerarium Antonini Augusti* (предп. илп. Каракала, 212—218), ЛИБ И, т. I, с. 36, т. 10.
- ¹⁹ Вж. тук, по-горе. N. P. Andriotès, *History*..., p. 145; Б. Геров, *Проучвания*..., с. 181—183 и пос. лит.
- ²⁰ Б. Геров, *Проучвания*..., с. 180—184, за границата между провинциите Тракия и Македония, определена от Страбон и Птолемей, срв. PWR E, 2 R, Bd. VI, col. 395—396.
- ²¹ Б. Геров, *Проучвания*..., с. 180.
- ²² Пак там, с. 183—184, заедно с аргументацията за опорните точки и пос. лит.
- ²³ Вж. определеният ѝ от тези двама антични писатели в PWR E, 2 R, Bd. VI, col. 395—396.
- ²⁴ Вж. *определенията на Птолемей*.
- ²⁵ Вж. F. Geuер, *Makedonia*..., col. 767; за границата между Македония и Ахея вж. C. G. Brandis, *Achaia*, PWR E, Bd. I, col. 193.
- ²⁶ Вж. *определенията на Кл. Птолемей тук*.
- ²⁷ Срв. *Notitia Dignitatum* в ЛИБ И, т. I, с. 229 и 255.
- ²⁸ Д. Ангелов, *История на Византия*, т. I, С., 1968⁴, с. 47. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Oxford, 1956, p. 32—33.
- ²⁹ V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity*, Amsterdam, 1977, p. 61.
- ³⁰ За прохода Succi вж. П. Мутафчиев, *Старият друм през Траянови врата*, СпБАН, кн. 55, Ка. Ист. — филол. и филос. — съобщения, 27, 1937 г., с. 19 и сл. (=Избр. произв., т. II, С., 1973, с. 478 и сл.).
- ³¹ ЛИБ И, т. I, с. 225 и пос. лит. Вж. също А. Н. М. Jones, *The Date and Value of the Verona List*, *Journal of Roman Studies*, vol. 44, 1954, p. 215 sq. За диоцезите — E. Kogemann, *Diocesis*, PWR E, Bd. V, col. 730.
- ³² Вж. *Notitia Dignitatum*, бълг. превод в ЛИБ И, т. I, с. 255. Срв. PWR E, Bd. IX, col. 1085—1088; Ю. Кулаковски, *История Византия*, Т. I, Киев, 1913, с. 42.
- ³³ Вж. съобщенията на Созомен в ЛИБ И, т. I, с. 51 и на Евтропий в ЛИБ И, т. I, с. 88.
- ³⁴ ЛИБ И, т. I, с. 222, бел. 582.
- ³⁵ При смъртта на Константин Велики имало само три префекти (вж. Th. Mommsen, *Gesam. Schriften*, Bd. VI, S. 284 sqq.).
- ³⁶ ЛИБ И, т. I, с. 163.
- ³⁷ За Аконтиома вж. П. Мутафчиев, *Старият друм през Траянови врата*, с. 29 (488); P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine* (Bibl. des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, № 158), Paris, 1945, p. 70; S. Kyriakides, *Byz. Mel.*, II—IV, Thessalonique, 1957, p. 110.
- ³⁸ ЛИБ И, т. I, с. 151.
- ³⁹ Пак там, с. 43—44.
- ⁴⁰ V. Velkov, *Cities*..., p. 62.
- ⁴¹ Вж. ЛИБ И, т. I, с. 229.
- ⁴² V. Velkov, *Cities*..., p. 63.
- ⁴³ G. Ostrogorsky, *History*..., p. 49 и пос. лит., пак там, бел. 2. N. P. Andriotès, *History*..., p. 146.
- ⁴⁴ Бълг. превод в ЛИБ И, т. I, с. 256.
- ⁴⁵ F. Geuер, PWR E, Bd. XIV, col. 768 и пос. лит. Вж. също F. Parazoglou, *La Macédoine Salutaris et la Macédoine Seconde*, *Bulletin de la Classe des lettres de l'Académie royale de Belgique*, t. 42, 1956.
- ⁴⁶ Вж. Б. Сариа, *Истраживања у Стобима*, Год. Скопског научног друштва, кн. V, 2, 1929, с. 1—3; PWR E, 2 R, Bd. IV, col. 47 sq.

3. МАКЕДОНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНАТА СИСТЕМА НА ВИЗАНТИЯ (IV—VII в.)

- ¹ *История Византия*, т. I, М. 1967, с. 129—130; E. Honigmann, *Le Synekdemos d'Hieroklès et l'Opusculum géographique de Georges de Chypre*, Bruxelles, 1939, p. 12 (631.3); E. Kogemann, *Diocesis*, PWR E, Bd. V, col. 730.
- ² Вж. текста и българския превод на *Notitia Dignitatum* в ЛИБ И, т. I, с. 229. Липсата на повече данни не може да изясни дали част от Македония Салутарис е причислена към Първа Македония и защо територията от нея са припаднали на провинция Превалитана, а не на граничната Дардания.
- ³ Вж. ЛИБ И, т. II, с. 90.
- ⁴ Вж. локализацията пак там, с. 91.
- ⁵ Също. Погрешно отъждествено със с. Моранди или Ряки, Кожанско.
- ⁶ Също, бел. 6 — за идентификацията му от К. Милер с Битоля. Вж. също PWR E, Bd. VIII, col. 429.
- ⁷ ЛИБ И, т. II, с. 92.
- ⁸ Пак там, с. 91, бел. 8.
- ⁹ Б. Геров, *Проучвания*..., с. 166.
- ¹⁰ Пак там.
- ¹¹ Пак там.
- ¹² Пак там, с. 192.
- ¹³ Вж. по-горе, с. 21.
- ¹⁴ Вж. *Атлас по българска история*, С., 1963, с. 71.
- ¹⁵ Вж. българския превод в ЛИБ И, т. II, с. 47.
- ¹⁶ Д. Ангелов, *История*..., т. I, с. 32. *История Византия*, т. I, с. 233.
- ¹⁷ *История Византия*, т. I, с. 234.

¹⁸ Пак там, с. 233 и пос. лит.

¹⁹ За отъждествяването на Юстиниана Прима със с. Тавор, Скопско, вж. П. Коледаров, Към въпроса за развитието на селищната мрежа и на нейните елементи в средищната и източната част на Балканите от VII до XVIII в., Изв. ИИ, т. 18, 1967, с. 117, бел. 97. Срв. Фр. Баринши, Досадашни покушави унификации града Justiniana Prima, Сборник философског факултета, кн. VII, 1963, с. 127—142 и пос. лит.

²⁰ Вж. текста и българския превод в ГИБН, т. II, с. 154—178.

²¹ Вж. N. P. Andriotis, History..., p. 146.

²² Вж. Византиски извори за историју народа Југославије (ВНИНЈ), т. I, Белград, 1955, с. 59, бел. 128.

²³ Става въпрос за основното изложение. Що се отнася до датирането на добавките, вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 228—233.

²⁴ Вж. латинския текст и бълг. превод в ЛИБН, т. I, с. 396 и сл.

²⁵ ГИБН, т. III, с. 184, 189 и сл.

ГЛАВА ВТОРА

МАКЕДОНИЯ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

1. АНТИЧНА МАКЕДОНИЯ ПРИДОБИВА ИМЕНАТА „СКЛАВИНИИ“, „БЪЛГАРИЯ“ И „ДОЛНА ЗЕМЯ“

¹ P. Kolarov, Political and Ethnical Preconditions. ... p. 299; idem, Zur Frage der politischen und ethnischen Veränderungen auf dem Balkan im 7. Jahrhundert, Etudes historiques, t. IX, 1980, S. 77 sqq.

Не случайно VII в. е привличал особения интерес на изследователите на Балканите и византолозите. Вж. по-важните изследвания пак там, бел. 1.

² Ем. Михайлов, Склавини и анти в Долнодунавските земи, ГСУ ФИФ, т. 64, кн. III — История, 1970, с. 30 и сл.

³ Тези действия, приемани досега като първа обсада на Солун всъщност били едно нападение, предприето по нареждане на аварския хаган. Вж. P. Lemerle, Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, t. II. Commentaire, Paris, 1981, p. 48—49.

Вж. рецензията на Ив. Божилов за този капитален труд на П. Лемерля в Bulgarian Historical Review, 1982, № 2, p. 115—121.

⁴ Вж. История на България, т. II, С., 1980, с. 36 и сл.; Д. Ангелов, Образуване на българската народност, С., 1981², с. 90 и сл.

⁵ R. J. Lilie, Die byzantinische Reaction auf die Ausbreitung der Araber. Studien zur Strukturwandlung des byzantinischen Staates im 7. u. 8. Jh. Miscellanea Byzantina Monacensia, Bd. 22, München, 1976.

⁶ Idem, „Thrakien“ und „Thrakien“, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, Bd. 26, 1977, S. 26—27.

⁷ G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, Oxford, 1956; P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle, Revue historique, t. 211, LXXVIII, 1954, p. 290 (= Essais sur le monde byzantin, London, VR 1980).

⁸ P. Lemerle, Les plus anciens recueils. ... t. II, p. 183.

⁹ Пак там, с. 133—134. Вж. за същото пак там, с. 116 и 127.

¹⁰ Idem, Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris, 1954, p. 116.

¹¹ Idem, Les plus anciens recueils. ... t. II, p. 193.

¹² История Византии, т. I, М., 1967, с. 350.

¹³ P. Lemerle, Les plus anciens recueils. ... дава най-приемливата хронология за тях: след първата аваро-славянска от 22—29 септември 586 (т. II, p. 69, 80, 171), втората била осъществена с изненада от уседналите вече склавински племена на 26 октомври 604 г. (пак там, с. 73, 80, 172), третата, организирана от Хаюн — през 615 (пак там, с. 94, 172), четвъртата — в 618 (пак там, с. 103, 173), петата, подготвена от заложени и умъртвени през 676 г. Пребыл, княз на рихините, които обсаждали града от 677 до 678 (пак там, с. 132, 173) и последната — шеста и обща с Куберните българи — в 682—684 г. (пак там, с. 161, 173). Срв. А. Бурмов, Славянските нападения срещу Солун в „Чудеса на св. Димитра“ и тяхната хронология. — ГСУ ФИФ, 1952, кн. II, с. 178—185; Фр. Бариниш, Чуда Димитрија Солунског као историски извор, Београд, 1953, в. 56—64 — в 586 г.

¹⁴ История Византии, т. I, с. 350; П. Коледаров, Българската средновековна държава и черноморския бряг, Средновековна България и Черноморието (сб. доклади от научна конференция), Варна 1980, Варна 1982, с. 20—21 и пос. лит., пак там, бел. 12 и 13.

¹⁵ К. Иречек, Географско изучение на България, Псп, кн. I, 1882, с. 241 и сл.; P. Kolarov, Traditions of Antiquity and the Middle Ages in the Regional Nomenclature in the Modern Map of the Balkans, BBI, t. IV, S. 1979, p. 147 sqq.; idem, Political and Ethnical Preconditions. ... p. 313.

¹⁶ H. R. W. Wilkinson, Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia, Liverpool, 1951, pp. 64, 68, 88 etc.

¹⁷ J. P. Fallmerayer, Geschichte der Halbinsel Mærea während des Mittelalters, Stuttgart 1830. За него вж. Н. О. Еберт, Jacob — Philipp. Fallmerayers Schriften in ihrer Bedeutung für die historische Erkenntnis des grieco-slavischen Kulturkreises, Kiel, 1930.

¹⁸ C. Norp, Geschichte Griechenlands im Mittelalter, Leipzig, 1867; К. Сатас, Documents inédits, relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen âge, t. I, Paris, 1880; вж. напр. К. Панагарицис (Σαλαβας και ην τας 'Ελληνικας χερσας επικρίσας В. Иордан, Прегледати, Атина, 1958); К. Амантос (Σαλαβας και Σαλαβισμοι εις τας 'Ελληνικας χερσας, Πρακτικά της 'Ελληνικής 'Ανθρωπολογικής, 'Εταιρείας, 1926, с. 10 и сл.; 'Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, т. I, Атина, 1940, с. 266 и сл.; οι Σαλαβας εις την 'Ελλάδα, BNI, Bd. XVII, 1944, p. 210—211 sqq.); П. Кириакидес (Βυζαντινά Μελта, II—IV, Солун 1937); Д. Д. Закитинос (Οι Σαλαβας εν 'Ελλάδι, Атина, 1945); П. Хратнис (в сборника от статии по демографските въпроси във Византия — Studies on the Demography of the Byzantine Empire, VR London, 1972) и др.

Вж. и рецензията на Ив. Снегаров. Тенденциозно разглеждане на ранната история на славяните. — Изв. ИИ, 1951, 1—2, с. 335—350.

¹⁹ Вж. напр. работите на Дж. Б. Бъри, Л. Нидерле, А. А. Василев, Фр. Дворник, Ст. Рънсиман, Г. Острогорски, А. Бон и др., които засягат този въпрос, а особено по-специалните изследвания върху южната част от Балканите на G. Weigand, Die Arumunen, Ethnographische-historische Untersuchungen, I. Bd., Leipzig, 1895; M.

Vasmer, Die Slaven in Griechenland. AdPAdW Phil.-hist. Klasse, № 12, Berlin, 1941 (Nachdruck mit einem Vorwort von H. Ditten. Leipzig, 1970); G. Stadtmüller, Der Peloponnes: Landschaft, Geschichte, Kunstaten. Athen, 1944; P. Lemerle, *Philippines. ... idem, Invasions et migrations. ... D. Obolensky, The Empire and its Northern Boundaries, 565–1018. The Cambridge Medieval History, vol. IV. Cambridge, 1966, p. 473–518; D. M. Nicol, Byzantium and Greece. Inaugural Lecture in the Kores Chvir of Modern Greek and Byzantine History, Language and Literature, University of London, King's College, Oct. 26th, 1971; J. Koder, Zur Frage der slavischen Siedlungsgebiete im mittelalterlichen Griechenland, BZ. Jahrgang 71, 1978; H. Ditten, Zur Bedeutung der Einwanderung der Slaven. Byzanz im 7. Jahrhundert, Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus. Berlin, 1878; M. W. Weitzmann, Die slavische Bevölkerung auf der Griechischen Halbinsel, Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südosteuropas, München, 1878 etc.*

20 C. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, Bd. I, 1901, S. 21.
21 P. Lemerle, La chronique improprement dite de Moménas: Le contexte historique et légendaire, Revue des études byzantines, vol. XXI, 1963, p. 29, sq.

22 R. J. H. Jenkins, Byzantium and Byzantinism, Lectures in Memory of Louise Taft Semole delivered November 5 and 6, 1969. Cincinnati, 1963, p. 21–42; idem, Byzantium the Imperial Centuries. A. D. 600–1071 New York, 1966, p. 45, 54 sq.

Съв. мненията на P. Lemerle. Les plus anciens recueils. ... t. II, p. 415, който приема: „Проблемът Фалмрайер е един лъжечеем. Да, имало е наистина време, когато Гърция е била почти напълно славянизирана, но в края на краищата Византия покорости тези славяни, претопи ги и ги направи гърци. Това не е единствената победа, постигната от единият гений.“

23 R. J. H. Jenkins, Byzantium and Byzantinism. ... p. 45.

24 Пак там, с. 25. Съсем основателно Пол Лямел отхвърля подобна идея и изтъква, че скилинските племена не били единни и в действителност не съществувала истинска тяхна държава в Гърция. Вж. P. Lemerle, Les plus anciens recueils. ... t. II, p. 187.

25 P. Charanis, Observations on the History of Greece during the Early Middle Ages, Balkan Studies, 1970, № 1, p. 1–24 (= Studies on the Demography. ... № XXI, pp. 28–34). Много по-умерени са неговите изказвания в по-ранните статии, поместени в същия сборник, като например № II, III, XI и др.

26 Вж. за разместването на населението във Византийската империя idem, The Transfer of Population as Policy in the Byzantine Empire, ibidem, № III.

27 R. J. Lillie, „Thrakien“ und „Thraakesion“. ... S. 42 и картите му на с. 39 и 44.

28 P. Charanis, Nicephorus I the Savior of Greece from the Slavs (810 A. D.), Byzantina-Metabyzantina, 1946, p. 75–99.

29 R. J. Lillie, „Thrakien“ und „Thraakesion“. ... S. 36 sq.

Първа обща внимание върху факта, че владичите от вътрешността на Тракия не са представени на черковния събор от 680–681 г. Юр. П. Трифанов. Известия на синодския презвитер Константин за Испериховата победа над византийците, Изв. БИД, кн. XI–XII, 1931/1932, с. 215.

През 591 император Маврикий (582–602) издал едикт с разпореждане до владичите в Илирик да осигурят убежище и подслон на прокудените си колеги, а вселенският събор от 691 г. взел решение да се запазят заветите, правата и привилегиите на епископите, които са чужбени седищата и епархиите си (вж. Michel le Syrien, p. Patrice Jacobite d'Antioche (1166–1190), Chronique, éditée et traduite par J.-B. Chabot, t. II, Paris, 1901, p. 363; Правилата на светата православна църква и тълкуванията им, т. II, С. 1913, с. 190–191).

30 Вж. картата на Р. Й. Лиле „(Thrakien) und „Thraakesion“. ... S. 39; G. Ostrogorsky, History. ... p. 84–85 и карта № 1 „Greece in the Seventeenth Century A. D.“ у J. A. Тоунбе, с. Porphyrogenitus, op. cit.

31 Вж. обяснението за това положение у П. Коледаров, Политическа география на средновековната българска държава, ч. I, 681–1018 г., С., 1979, с. 9, бел. 15.

32 Вж. гръцкия текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. III, с. 146. Сбъитието се датира различно: между 643 и 677 г. Вж. пак там, с. 144, бел. 1. Според уточнението на P. Lemerle (Les plus anciens recueils. ... t. II, p. 132, 173) сбъитието е от 676 г.

33 В съчинението му „За строежите“, гръцки текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. II, с. 176.

34 Пак там, т. III, с. 308–309.

35 G. Weigand, Die Armenen. Ethnographische-historische. ... A. M. Сел ишев, Славянское население в Албании, С. 1931; M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland. ... Също по-новите обобщителни работи на J. Koder, Zur Frage der slavischen Siedlungsgebiete im Mittelalterlichen Griechenland. ... M. W. Weitzmann, Die Slavische Bevölkerung. ... и др. пос. лт. у P. Kolodarov, Zur Frage. ... S. 87, Bem. 19.

36 Вж. по-значителните изследвания в тази област, посочени у П. Коледаров, Политическа география. ... ч. I, с. 20, бел. 176; с. 30, бел. 3 и с. 38, бел. 90.

37 Вж. Ив. Божилов, Културата Дриду и Първото българско царство, ИПр, год. XXVI, 1970, кн. 4, с. 115–124 и пос. лт.

38 Вж. за това П. Коледаров, Полит. география. ... ч. I и ч. II 1186–1396 (под печат).

39 Св. картата „Care ethnographique de la race slave“ у L. Niederle, La race slave, Paris, 1911, където за положението към VII–VIII в. тази граница е показана според източната на диалекта „сто“ (възляз на основата на книжовния сръбски език) — от Вар през Призрен и Прищина до, устия на Тимок, като се изключва Поморавието и Белградската област. До XIV в. обаче последните са свързани неопознано с българската народност и държава — до завладяването им от мажарския васал Стефан Драгутин в 1316 г. Дотогава властта върху тези северозападни български покрайнини е бивала оспорвана само от унгарското кралство. Вж. също картата „Карта разселения славян до второй половине IX столетия“ на Т. Д. Флоринский, Славянское племя, Киев, 1907.

За разпространението на южноизточните славяни, съотв. българската народност може да се съди и по границата на българските говори в новото време. Вж. по този въпрос П. Иванов, Българите в Македония. Издирвания и документи за тяхното потекло, език и народност, С., 1917, с. 20 и сл.; Б. Цонев, История на българския език, т. I, С., 1940; същият и, Резултати от моите изследвания за моравските говори през 1916–1917 г. (Издадено като ръкопис), С., 1917, 35 стр.; А. Иширков, Западните краища на българската земя. Бележки и материали, с. II карти, С., 1915; К. Мирчев, Историческа граматика на българския език, С., 1963; К. Църн и ушаинов, Българските народни говори и единството на българския език, С., 1968; Единството на българския език в миналото и днес, сп. Българ. език, 1978, кн. I, с. 3–43 (и отделен отпечатък, изд. на БАН); Ст. Младенов, История на българския език, С., 1979 и др.

Вж. също нашите историко-етнографски карти за разпространението на българската народност: у Д. Ангелов, Образование. ... с. I41 и у Р. Коледаров, Political and Ethical Preconditions. ... p. 295; Българска материална култура, С., 1981; Българска етнография, т. I, С., 1981, и др.

40 Вж. Procopii Caesariensis, Opera omnia, rec. J. Haury, vol. III. Historia que dicitur arcania, ed. ster. G. Wirth, Lipsiae 1963, p. 114–115; бълг. превод в ГИ Б И, т. V, с. 198; L. Hauptmann, Les rap-

⁴¹ P. Koledarov, Zur Frage... S. 80-81.

⁴² Пак там, с. 78-80.

⁴³ Пак там, с. 80-81.

⁴⁴ Оше К. Иречек (История на българите... с. 102-103) посочва, че „цяла стара Дакия, както планинската страна на дн. Трансилвания, така и низината, били осеяни със славянски селища“. Той дава много примери за имената на реките, повечето от планините и на областите, които са славянски, т. е. български. Същото важе за Влашко и Молдова. Между неговите примери за Селимградско е р. Кокал у саксонците (Наг Кьокьольо), която сред румуните носи името Търнава (Търнава Маре). К. Иречек отбелязва, че славянската топонимия заедно с много думи е останала в говоримия език, въпреки че славяните са изчезнали от тези места, претопени от власите. Вече преди края на миналото столетие обаче в селимградските села все още се чувала славянска реч, което ще рече, че този български елемент се е поразширил едва в последните десетилетия на XVIII в.

Изследванията на унгарския езиковед Ищан Книжема разкриха също, че дори в планинската област на Селимградско, где би могло да се очаква запазеността на романизирани даки, оро- и хидрографията е славянска. Това особено важи за горните течения на реките и е твърде показателен факт, ако се съпостави с положението на юг от Дунава, където се наблюдава обратното явление. Това показва, че славяните от българската група не са заварили дакиско население, което да им съобщил своите топоними и така те назовали планините, реките и областите само със собствени слова.

⁴⁵ За Мавровлахия вж. напр. картата на света от Фра Маур Камалдолозе от средата на XV в. Отъждествява се с дн. Влашка планина — веригата, простирала се от Дубровник на северозапад до пл. Велебит в областта Лика в Хърватско (Вж. Monumenta Cartographica Jugoslaviae, t. II, Beograd, 1979, p. 29), т. е. по протежение на цяла Далмация, в карстовата област, която в късното средновековие носела името Мавровлахия. Според Дуклянский презентер от IX в. тя била населена с „morovlachi“ или „nigri latini“ (вж. Летописи по-на Дуклянина, изд. Ф. Шишић, Београд, 1928, с. 289).

Стари Влахи — областта между средното течение на р. Дрина и Рашка, която обхваща комплекса от планините Тара, Златибор, Явор, Голия и др. Освен нея през средните векове по горното течение на Бели Дрин имало и друга област „Влашка земя“ (вж. Г. Шкриванић, Властелинство св. Стефана у Банској Историјски часопис, САН, гол. VI, 1956, с. 197 и пос. лит.).

⁴⁶ В разказ за събития от първата половина на XIII в. в стария летописен свод на Влашкото воеводство, написан на румънски език и съставен по-късно (в края на XVII в. — началото на XVIII в.) се съобщава: „Преди всичко трябва да се почне с румуните, които са се отделили от римляните [ромите, т. е. византийците, б. м. — П. К.] и побегнали на север. Поради това те, като преминали р. Дунав, поселили се в Турю Северин [дн. Дробета — Турну Северин, — б. м. — П. К.], а други в унгарската страна (tore Ungreasca) и достигнали до Марамуреш по реките Олт, Муреш и Тиса.“ Вж. Istoria Tarii Române. 1290-1680 (Letopisețul Cantacuzesc), Editie critica în

tocmita de C. Grecescu, D. Simonescu, București, 1960, p. 1); R. Popescu, Istoriile domniilor Tarii Românești (1290-1728), ed. critica de C. Grecescu, București, 1963, p. 3.

⁴⁷ G. Moravcsik, Pour une alliance byzantino-hongroise, Byzantion, t. VIII, 1933, p. 555 sq.; Fr. Dölger, Ungarn und die byzantinische Reichs Politik, Archivum Europae Ougro-orientalis, vol. 8, 1942, H. 3-4, S. 5, sq.

⁴⁸ Вж. История Венгрии, т. I, М., 1971, с. 144, бел. 31.

⁴⁹ Вж. за това у А. Д. Дмитриев, Движение скамаров, ВВР., т. V, 1952, с. 3-13; Д. Ангелов, История на Византия, т. I, с. 126.

Ситрудничество между славяните и скамарите (въоръжени отряди на селяни, съпротивляващи се на византийската власт) продължило и през втората половина на VIII в., което проличава от сведението у Теофан Исповедник за еднородствие между „главатар“ на скамарите Христиан и княза на северите Славци, които били заловени с измама в 764/5 г. от византийците заради направените „злнии в Тракция“, ГИБИ, т. III, с. 272.

⁵⁰ La chronique de Michel le Syrien, livre X, chap. XXI, ed. J. B. Chabot, vol. II, ... p. 361.

⁵¹ За първоначално огнище и център на богомилството в Пловдивско вж. P. Koledarov, On the Initial Heath and Centre of the Bogomil Teaching, Bizantinobulgerica, t. VI, 1980, p. 133-135.

⁵² P. Koledarov, Zur Frage... S. 82.

⁵³ Fr. Dölger, Ein Fall slavischer Einsiedlungen im Hinterland von Thessaloniki im 10. Jh., Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 1952, H. 1, S. 25.

⁵⁴ Theophylacti Simocatae Historiae, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1887, p. 292-293; българският превод в ГИБИ, т. II (с. 253, § 21) е неточен. Св. ВИНН, т. I, с. 125: титлата на Петър е била „strater на провинция Европа“ (отраствити вж. Историю на България, т. I, с. 50).

⁵⁵ Св. бълг. превод в ГИБИ, т. III, с. 114, § 9: „Тогавя повикал при себе си цялото беззерно зверско племе на славяните [к. я. — П. К.], защото целият този народ му бил подчинен...“ Св. ВИНН, т. I, с. 117, където сръбохърватският превод на изрече и на термина „Склавини“ е точен и съобразен с анализа и правдивите предложения на Fr. Dölger (Ein Fall... S. 25), че в случая трябва да се превежда „Склавини“, а не „славяни“, както обикновено се превеждало дотогава.

⁵⁶ ВИНН, т. I, с. 177, бел. 7; В. Н. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. I, ч. I, С., 1918, с. 136 — определят Склавинните като земи, заети от славяните — на запад от Солун.

⁵⁷ P. Lemerle, Les plus anciens recueils... t. II, p. 71.

⁵⁸ R. Jenkins, Byzantium and Byzantinism... p. 45.

Р. Дженкин в случая обобщава, но югославият историк Стипеан Антолак с оглед застъпването от него и други негови сънародници теза за съществуването на отделна „македонска“ народност през средновековието, прави опит да разпростере термина Склавиния и върху земите, населени с югозападните славяни. Вж. St. Antolija k Unsere „Skavlinien“, Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines, Ochride, 10-16 sept. 1961, t. II, Beograd, 1964, p. 9-13.

„Склавинните“ в дн. Македония били населени със славяни, т. е. югоизточните славяни (главната съставка на българската народност) и племените им територии действително носели това име. Ст. Антолак обаче произволно приписал към „Склавинните“ и тези на югозападните славяни в дн. Черна гора, Босна, Хърватско, Словенско и старата Панония. Той пропусна, че в много от приведените примери се дава формата „Словени“, а що се отнася до „Склавинните“ в Панония и Каринтия — обстоятелство, че те са наречени така, защото са излизали в пределите на българската държава. (Вж. П. Коледаров, Политическа география, ч. I... с. 21, 38-40). Затова именно народността име на населението и е пренесено от някои западни автори върху сродните в тези територии словенци. Същото се отнася и до някои негови примери с византийски писатели (като К. Багрянородни и др.). Ст. Антолак не взима предвид и факта, че останалите клонове от славяните взимат името на българските славяни поради тяхната политическа значимост и влиянието на собствената им култура. Вж. за това К. Иречек, История на българите с поправки и добавки от самия автор, С., 1978, с. 133.

Терминът *Славянина* в първоначалния си смисъл и основа е присъщ на българските славяни и носи тяхното име. Срв. също И. А. Голубов, О термине „славянин“, Проблемы обществено-политической истории России и славянских стран, Сб. статей к 70-лет. акад. М. Н. Тихомирова, М., 1963, с. 47 и сл.

¹² L. Nédélec, Manuel de l'antiquité slave, t. I. Paris, 1923, p. 104—105 (=Slovanské starožitnosti), t. II (Převod a ročkový slovník jazyčn), Praha, 1906, p. 121.

¹³ Вж. за това у Fr. Dölger, Ein Fall... S. 25.

¹⁴ За статута на славянските територии преди завладяването им от Византия може да се съди от съобщението у К. Багрянородни (DAl, § 50, p. 232—Г И Б И, т. V, с. 217—218), където полонските (морейски) славянини се окличават като „независими“ (βιβροφικ), „автономни и самостоятелни“ (αὐτονομία καὶ αὐτοβασίλευς). Р. Lemerle, Les plus anciens recueils... t. II, p. 122, който приема, че тези князеша са били напълно самостоятелни по отношение цариградската власт.

¹⁵ В. Н. Златарски, История... т. I, ч. 2, с. 17 и сл.; 136, 160 и др.; П. Мутафчиев, История... т. I, с. 82, 144, 160; Fr. Dvornik, Les slaves, Byzance et Rome au XIe siècle, Paris, 1926, p. 12 sq. Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague, 1933, p. 15 sq.

¹⁶ Ив. Дуйчев, Славяни и първобългари... с. 197 и сл.; В И И Н Ж, т. I, с. 177, бел. 7 — всяка област, населена със славяни, пак там, с. 125, 235, бел. 6.

¹⁷ P. Chagani's, Studies... XXI, p. 11.

¹⁸ Theophori Chronographia, rec. C. de Boor, I, Lipsiae 1883, p. 347—7. А. М. 6149—657, всъщност 658 г. Срв. бълг. превод в Г И Б И, т. III, с. 260, § 30 и пос. лит., бел. 4 и във В И И Н Ж, т. I, с. 221, бел. 8 лит.).

¹⁹ В И И Н Ж, т. I, с. 177, бел. 7; В. Н. Златарски, История... т. I, ч. 1, с. 136 — определят Славянините като заети от славяните земи на запад от Солун.

²⁰ Theophori Chronogr., p. 364—10—А. М. 6179—687 г. Срв. бълг. превод в Г И Б И, т. III, с. 265, § 33. Тук явно се говори за Куевските прелати в Керасийското поле.

²¹ Theophori Chronogr., p. 364—10—А. М. 6180—688 г. Вж. бълг. превод в Г И Б И, т. III, с. 265, § 33 и пос. бел. 6 лит.; срв. В И И Н Ж, т. I, с. 226, бел. 23.

²² Вж. П. Коледаров, Пол. география... ч. I, с. 12, бел. 64 и пос. лит., пак там.

²³ Theophori Chronogr., 430—21—А. М. 6250. Вж. бълг. текст в Г И Б И, т. III, с. 265. Срв. В И И Н Ж, т. I, с. 230, бел. 41, където се уточнява датата.

²⁴ В И И Н Ж, т. I, с. 230, бел. 41.

²⁵ A. Lombard, Constantin V, Empereur des Romains, Paris, 1902, p. 44, 97 и др.

²⁶ Theophori Chronogr., p. 486—10—А. М. 6302. Вж. бълг. превод в Г И Б И, т. III, с. 280, § 60.

²⁷ Вж. прегледа на книжната и аргументите срещу тази теза във В И И Н Ж, т. I, с. 235, бел. 67. Само Р. Chagani's, Nicephorus I, the Savior... p. 78 sq. смята, че колонизацията е в Морей.

²⁸ Вж. Ив. Дуйчев, Нови жителни данни за похода на Никифор I в България през 811 г., СпБАН, LIV (1936), с. 147—188 и българската превод на съния в Г И Б И, т. IV, с. 13. Срв. пос. лит. във В И И Н Ж, с. 251, бел. 5. Ив. Дуйчев, Славяни и първобългари... с. 208, обръща внимание на противоположанието на термина *България* (βουλгарία) и *българи* (βουλγαροι) на *Славянини* (σλαφονικ), т. е. независимите славянски области.

²⁹ Scriptor incertus de Leone Armenio, Leonis Grammatici Chronographia, ed. Bonn, p. 347—11—Вж. бълг. превод в Г И Б И, т. IV, с. 23, където в бел. 6 погрешно се пояснява, че се отнася до славяните в дн. Северна България.

³⁰ За разгрома на Никифор I вж. Б В И Ф, с. 165—172; Д. Христов, Войната между България и Византия през 811 г., Изв. на Военно-истор. д-во, т. 4 (1967), с. 64—95.

³¹ Извън известните изрази в Хан-Омураговите възпоминателни надписи за починалите първници „вн“ и „внтр“, ние разполагаме с едно изрично, но пренебрегнато съобщение за средната област в българската държава у Теофан Исповедник в известния му разказ за образването и след като българите „преследвали (ромените) чак до Дунава, преминали го и стигнали до т. нар. Варна, близо до Одесос и тамошната средна земя (καὶ τὸ αἰεὶς ἀποσπασμένη)...“ Вж. гръц. текст и сравни българския превод в Г И Б И, т. III, с. 263, където определението „средна“ е пропуснато — „и до тамошната земя“.

³² Вж. П. Коледаров, Отбраниелата и гранична система на българската държава в 681 до 1018, ВИСБ, 1978, кн. 3, с. 109—123; idem, Administrative Structure and Frontier Set up of the First Bulgarian Tsardom, Etudes Balcaniques, 1978, № 3, pp. 132—140; същият, Политическа география... ч. I, с. 10—22; същият, По характера на българската държава в началния и период (VII—IX в.), *Правна листва*, 1981, кн. 3, с. 19—34.

³³ Вж. П. Коледаров, Политическа география... ч. I, с. 11—13.
Ив. Дуйчев (La chronique byzantine de l'an 811, Travaux et Mémoires, t. I, 1965, p. 236 с основание възразява срещу предположението, изразено от А. Грегор, че под Славянини в случая следва да се разбират селяните славяни от околността на столицата. Ив. Дуйчев обаче приема, че в двата случая се отнася до славянски племена, настанени около българската държава, и които далеч не са били подчинени, поддържали приятелски връзки с нейния владетел.

³⁴ Вж. за колонизационната политика и военните действия срещу независимите Славянини в Пелопонес и пос. лит. у П. Коледаров, Политическа география... ч. I, с. 13 и 33.

³⁵ Michaelis Balbi et Theophili imprr. Constantinop. epistola De non Adorandis Imaginibus ad Ludovicum Pium imprr. Romanorum de anno DCCCXXIV; J. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio. Florenz, 1769 (преизд. в Graz 1960—1962), vol. 14, col. 418 (Г И Б И, т. II, с. 26, където е допусната очевидна грешка в бълг. превод — вместо „Азия“ се дава „Мизия“).

³⁶ П. Тивчев, Бунтът на Тома Славянина и намесата на българския хан Омураг, НПР, 1969, кн. 5, с. 68—76; V. Beševliev, Nachrichten über den Aufstand Thomas des Slawen aus protobulgarischen Inschriften. Byzantica, VIII, 1976, p. 339—342.

³⁷ Вж. гръцкия текст и бълг. превод в Г И Б И, т. IV, с. 39; Срв. Р. А. Наследова, Македонските славяне конца IX — начала X в., ВВР, т. XI, 1956 г., с. 86—89.

³⁸ Вж. реценцията на П. Мутафчиев за Fr. Dvornik, La vie de Saint Grégoire de Décapolite et les slaves Macédoniens au IXe siècle, Paris 1926, в сп. *Мак. преглед*, год. IV, 1928 г., кн. 2, с. 145.

³⁹ Fr. Dvornik, La vie... p. 36—37; Р. Lemerle, Philippines... p. 127, 133, 137.

⁴⁰ Вж. лат. текст и бълг. превод в Г И Б И, т. II, с. 261.

⁴¹ Theophori Chronogr., p. 447—10—Срв. бълг. превод в Г И Б И, т. IV, с. 247.

За събитията вж. В. Н. Златарски, История... т. I, ч. 1, с. 230—234.

Съобщението е първоначално у Г. Момах (Амартол) през втората половина на IX в. (Вж. Г И Б И, т. IV, с. 51, § 21) като *Βερζύτι* у Анаст. Библиотекар от същото време (вж. Г И Б И, т. II, с. 261, § 50) като *Verziti* у Лъв Граматик (вж. Г И Б И, т. V, с. 152, § 33) и Скилица — Кедрин (Г И Б И, т. VI, с. 219, § 55) като *Βερζύτιαν*.

⁴² Вж. К. Иречек, История на българите... с. 135; по Шафарик и по М. С. Дининов, Заселение... с. 163; L. Niederle, Slovanské starožitnosti, II, 1, с. 428—429; idem, Manuel de l'antiquité slave, p. 106; В.

К[ъ]нчов, Кичево и Преишта, сп. Библиотека, год. I, кн. 3 (1894 г.), с. 96; същият, Македония, Етнография и статистика, С., 1900, с. 90; А. А. Алексиев, Етнографски бележки за поляните, мияците и бърсиците, СбНУНК, кн. ХХХ, 1914, с. 1—43; вж. също В. И. И. Н. Ж., т. I, с. 189, бел. 7.

⁹² Вж. „Чудесата на св. Димитър“, ГИ Б И, т. III, с. 129 и 150.

⁹³ Вж. Иван Каменац за превземането на града Солун, пак там, т. V, с. 22.

⁹⁴ Вж. тук по-долу.

⁹⁵ В спархияния списък от времето на имп. Лъв VI Мъдрий (886—912) и в следващия допълнителен (ГИ Б И, т. IV, с. 160, 163); Р. G a u t i e r, Clément d'Ochrid, évêque de Dragovist, Revue des études byzantines, t. XXVI, 1964, p. 199 sq.; И. Коледаров, Климент Охридски, първи епископ на български език на драгунците в Солунско и на Великия в Западните Родопи, сб. Константин-Кирил Философ, С., 1969, с. 141 и сл. Като имаме предвид, че Струмица е била едно от седалищата на Климент (вероятно средите на спархията Драгунците) и че от вътрешността на полуострова единствено епископът на Стоби се явявал редовно на църковните събори през VII—VIII в., това е обяснимо с добрите отношения на империята, респ. на града Солун с драгунците, които са пропускали египетските владения. (Вж. И. Коледаров, Политическа география..., ч. I, с. 8, бел. 15). Би следвало да приемем, че тези два града са се намидали в тяхното княжение, което може би е обхващало също долините на Струмица и Брегалница с Овче поле, Тиквеш с Долна Черна, а може би и Белес, на юг до Нидже, Кожух и Паяк пл., а на запад — Осоговската, Малешевската, Сграждана, Веласката и Круша пл.

⁹⁶ За други споменавания на драгунците вж. В. И. И. Н. Ж., т. I, с. 186—187, бел. 3. I. v. D u j e v, Dragovista-Dragovistia, Revue des études byzantines, t. XXII, 1964, p. 215—222; В. М. И. К. о. в., Локализация на някои изчезнали антични и средновековни селища и крепости в България, Археология, 1968, кн. 4, с. 36—38.

⁹⁷ Вж. за локализацията им П. Коледаров, Народноистиният състав на Драмско до средата на XIX в., Изв. И. И. Н. Ж., т. 10, 1962, с. 153 и сл.

⁹⁸ За епархията на съмяните вж. локализацията и изворните сведения у П. Коледаров, Климент Охридски..., с. 142 и сл., а за темата — в типика на Григорий Бакуриани, за Бачковския манастир от 1083 г. в ГИ Б И, т. VII, с. 64.

⁹⁹ Вж. локализацията и у П. Коледаров, Климент Охридски..., с. 145 и сл.

¹⁰⁰ Вж. пос. лит. във В. И. И. Н. Ж., т. I, с. 188, бел. 5 и с. 119, бел. 7.

¹⁰¹ За тях и областта им вж. „Чудесата на св. Димитър“, ГИ Б И, т. II, с. 129 и 150 и др. пос. в Tabula Imperii Byzantini, Bd. Hellas und Thessalia vom J. Koder und Fr. Hild, Wien, 1976, S. 41, 57—59, 133. За provincia Belegezitia в договора от 1199 г. на виз. имп. Алексий III с Венеция вж. Fr. D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden des österrömischen Reiches, Bd. II, München, 1925, S. 104.

¹⁰² Посочването за Малака Византия в Т. И. В. 3; Nikopolis und Kephallenia von P. Soustal unter Mitwirkung von J. Koder, Wien, 1981, S. 120.

¹⁰³ Пак там, с. 119.

¹⁰⁴ H. Inalcik, Hier 835 Tarhili Süreti delfer-i Sancak-i Arvanid, Ankara, 1954, p. 3—9, 12—13, 19—20, 28, 30, etc. и картата му Arvanid Sancagi timar delfterine göre 1431 de Arvanid sancag.

¹⁰⁵ Вж. изворите и книжнината за Вагенция в Т. И. В. 3, Bd. 3, S. 119—120.

¹⁰⁶ Вж. надпис на печата от втората половина на IX в. на Есагис, императорски спатарокадидат и княз на вихитите. Христоматия по История на Б-я, т. I, С., 1978, с. 57. Запазен са още три печата на архонти на това племе: от VIII—IX в. (обн. от G. S c h l u m b e r g e r, Sigillographie de l'Empire byzantin, Paris 1884, p. 731) и още два от втората половина на IX в.) обн. от A. M o r d t m a n n i z, Mosaik der byzantinischen Herrschaft von Byzanz bis zu den Arabern, Berlin, 1886, p. 149 и един необнародван в Париж IFEB 355, за който ми съобщил д-р Валтер Заифт, комуто изказвам своята благодарност.

¹⁰⁷ Вж. изворните известия у К. Иречек, История..., с. 141.

¹⁰⁸ Пак там, К. Багрянороди „цялата страна [т. е. същинска континентална Гърция] се пославявчила и станала варварска“ (ГИ Б И, т. V, с. 197—198). Вж. Д. Ангелов, „Образуване...“, с. 200—201 и пос. там извори и книжнина.

¹⁰⁹ Вж. А. А. Василев, Славяне в Грещи, ВВР., т. V, 1898, с. 422 и

¹¹⁰ I o a n n i s Z o n a r a e Lexicon, ed. Bonn., s. v., бълг. превод в ГИ Б И, т. VII, с. 208. Вж. също G. y. M o r a v s i k, Byzantino-turcica, Bd. II, Berlin, 1958, S. 236.

¹¹¹ Д. Ангелов, Образуване на българската народност..., с. 274 и сл.; 295 и сл.; 363 и сл. и др.

¹¹² Старобългарски текст на Именина на българските ханове у Ив. Дуйчев, Из старата бълг. книжнина, т. I, С., 1943, с. 1, 125; В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 277, бел. 5.

¹¹³ Scriptor Incertus, гръц. текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. IV, с. 23.

¹¹⁴ Вж. напр. протоколите на VIII вселенски събор от 869—870 г. и т. нар. „Пълни сбор“ на патр. Фотий (879 г.) в ГИ Б И, т. IV, с. 117; Notitia episcopatum, пак там, с. 160, 163.

¹¹⁵ ГИ Б И, т. IV, с. 161, 163, 165.

¹¹⁶ Р. Коледаров, Political and Ethnical Preconditions..., p. 304.

¹¹⁷ Вж. старобългарския текст у Йорд. Иванов, Български старини из Македония, С., 1936², съств. с. 419, 421.

На тези домашни и единствени известия за разпространението на Калояновата власт върху Северна същинска Гърция по време на българо-гръцкия съюз срещу Латинската християнска империя, който погрешно се ограничавал в Тракия, се спираме на съств. място в гл. III от втората част на нашата „Политическа география на Средновековната българска държава“ (под печат).

¹¹⁸ Вж. Д. Ангелов, Образуване на българската народност..., с. 333 и сл., където изтъква, че териториалното ядро за образуване на бълг. народност са Мизия, Тракия и Македония, но сочи за по-широкото ѝ разпространение и извън тези области.

¹¹⁹ Това преселение станало според Н. G e l z e r (Die Genesis..., S. 42) между 640 и 650 г.; според Н. Милев (в Кубрат от историята на Кубрат от Чудесата на св. Димитрия Солунски, ПСН, кн. 71, 1910, с. 565—575) между 670 и 675 г.; според А. Бурмов (Чудесата..., с. 211) през шестото десетилетие на VII в.; според Фр. Бариш и Н. Чуда..., с. 126—138) между 680 и 685 г. Вж. също и литература по въпроса у последните двама автори съответно: с. 172—173, бел. 2 и с. 130—133.

¹²⁰ Вж. гръц. текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. III, с. 158 и сл.

¹²¹ Докато Г. Фехер (Първата поява на прабългарите в Македония, Мисл. преглед, год. IV, 1928, кн. 3, с. 94—97) потърсил доказателство в самото му име (което навежда от Кубрат, а не от Курт-Кубрат), Н. Antonidis-Bibico и (A propos de la première mention d'un stratège de Caravistens, Byzantinoslavica, vol. XXVII/1, 1966, p. 75. сж. определя българския му произход от заглавието на откъса в Парижкия Мазаринов ръкопис на „Чудесата“: „За междоусобната война срещу нашия град, замислена тайно от българите (των Βουλγαρων) Мавър и Кубрат“.

Вж. там пос. библиографията по въпроса.

¹²² ГИ Б И, т. III, с. 159.

¹²³ Вж. сведенията на Фредегарий (ЛИ Б И, т. I, с. 389), на Павел Дякон (пак там, с. 45 и сл.).

¹²⁴ ГИ Б И, т. III, с. 159.

¹²⁵ Пак там, с. 160.

¹²⁶ Локализацията не е уточнена. Според F. Tafel (De Thessalonica..., р. XCVIII, бел. 76) това е в Битолското поле или около античния град Керамея (Ceramea) между Битоля и Охрид, срв. Г. И. Л. F. Tafel, Via militaris Romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia et Thracia ingebantur, Pars orientalis, Tubingae, 1841, р. 39, а според P. Lemerle (Invasion..., с. 297).

¹²⁷ ГИ Б И, т. III, с. 160. В текста за драгунските племена е казано, че са „близо до нас“, т. е. до Солун. Те били също седи на Куберовите българи, които се настанили явно сред бърсяците, където била Керамея, защото не се сочи изрично, че били в земята на драгуните. P. Lemerle, Les plus anciens recueils..., т. II, р. 121 и сл. очертава една картина на отношенията между Солун и славяните, които по-скоро били търговски, отколкото дипломатически и създали modus vivendi между тях.

¹²⁸ П. Фехер (Първа поява..., с. 97) предполага, че Мавър е гръц. превод на прабългарско име, означавало „черен“ — кара, подобно на Кракра. Срв. G. Mogavski, Byzantinoturcica, В. II, с. 163.

¹²⁹ ГИ Б И, т. III, с. 160—166; Mir., Lib. II, V, 199—207. Срв. бълг. превод в ГИ Б И, т. III, с. 161—165. За събитията вж. А. Тоугаф, De l'histoire prophane, dans les actes grecs des Bollandistes, Paris 1874, с. 111; Н. Милев, Кубрат..., с. 568—575; В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, 155—160; А. Д. Бурмов, Чудесата..., с. 209—210; В. Бешевлиев, Мадарският конник..., с. 190—194.

¹³⁰ По последната и убедителна датировка на P. Lemerle, Les plus anciens recueils..., т. II, р. 161, 173. Срв. по-старите у Фр. Бариши, Чуда..., с. 128 и сл.; срв. В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 155 и сл.

¹³¹ Вж. G. Cankova-Petkova, Bulgarians and Byzantium During the First Decades after the Foundation of the Bulgarian State, Byzantinoslavica, vol. XXIV/1, 1963, р. 51.

В. Гюзелев, Произход и ранна история на прабългарите. Сб. от лекции за следдипломна квалификация на СУ „Климент Охридски“, Ист. ф-т, кн. III, с. 1979, с. 74 и сл.

¹³² P. Lemerle, Les plus anciens recueils..., т. II, р. 147, 150.

¹³³ Пак там, с. 161—162.

¹³⁴ Пак там, с. 145, 162.

¹³⁵ Вж. ГИ Б И, т. III, съответно с. 262 и 295. Вж. за това П. Срећковић, Историја српског народа, т. I, Београд, 1884, с. 361; Йорд. Иванов, Изв. Бълг. Археол. дво, т. I, 1910, с. 237; Н. Милев, Кубрат от историята..., с. 319; В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 121 и сл.

¹³⁶ Вж. разчитането на текста от В. Бешевлиев в сб. Мадарски конник, Прочуваания върху надписите и релефа, с. 1956, с. 55, 59—64; същият, Първобългарски надписи..., т. I, с. 94 и коментара, пак там, с. 96—101.

Кисинските селища се локализирали около пл. Хортак (според античното му име — Кисос, където имало прабългарски поселения, пак там, с. 97).

Вж. също и К. Вогнинг, Byzantium and Bulgaria, London, 1975, р. 46.

¹³⁷ Вж. съобщението на патриарх Никифор в ГИ Б И, т. III, с. 300 и 301, § 10. Пръв В. Бешевлиев (сб. Мадарски конник..., с. 63) го свързва с прабългарите в Солунско и бе подкрепен от Г. Цанкова-Петкова, Българо-византийските отношения при управлението на Тервел и Корисими, сб. Изследвания в чест на М. Дринов, С., 1961, с. 619; същата, Bulgarians and Byzantium..., р. 46.

¹³⁸ Вж. В. Гюзелев, Средновековна България в светлината на нови извори, С., 1981, с. 139—140. Независният автор съобщава, че Багаст бил заточен в страната на борджаните.

За този арабски етроним на българите вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 241, бел. 76.

¹³⁹ В. Гюзелев (Средновековна България..., с. 140) с основание изтъква, че арабският писател е знаел за съществуването и им съпоставя разказите му за заточаването на Анастасий II и решителното поражение, нанесено от долавноунаските българи над обсаждащите Цариград араби в 717—718 г.

¹⁴⁰ Вж. приведените писмени известия от П. Петров, Образование на българската държава..., с. 319—327. С положителност трябва да отпадне свързването на „скините“, участници в бунта през 930 г. на Михаил срещу брат си цар Петър. Анализът на изворните известия сочи, че въстанието не е започнало в Струмската област, а в Тракия и след византийска смърт на княза привържениците му преминали във владенията от ромеите част от тази област, а темата Стримон е спомената в изброените военноадминистративни единици по пъти на към Никополс в Епир. Вж. за това П. Коледаров, Цар Петър I, Вист. сб. 1982, кн. 4, с. 199. Също така трябва да се отхвърля и участието на Куберовите българи в похода на Юстиниан II през 688/89 г. срещу Славяните и България, вж. тук.

¹⁴¹ Български преводи на текстовете на печатите, обнародвани от Д. Заков и А. Веглери, дадени от В. Гюзелев в Хрестоматия по история на България, т. I, С., 1978, с. 87. Вж. също И. Юркова, Мавър от писмените извори и печатите, Векове, 1980, кн. 3, с. 10 и сл.

¹⁴² Вж. ГИ Б И, т. V, с. 197 и В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 160—161.

¹⁴³ T. Follieri, Iv. Dujeve, Un'accolita inedita per i martiri di Bulgaria dell'anno 813, Byzantium, vol. XXIII, 1963, р. 72.

¹⁴⁴ Вж. съобщението на Йосиф Генезий, ГИ Б И, т. IV, с. 335; П. Петров, Образование..., с. 324.

¹⁴⁵ Вж. История на Византия, т. I, с. 67; Д. Ангелов, История на Византия, т. I, с. 287.

По датирването на славянската обседа съгласно: едни автори (G. Ostrogorsky, History..., р. 17) и Д. Ангелов, История на Византия, т. I, с. 287) приемат, че обсадата е станала в 805 г., а P. Lemerle, La chronique imprévue dite de Monemvasie..., р. 37 — между 805—806 и 811 г.

¹⁴⁶ Вж. изказаните от Сп. Н. Палаузов и П. Мутафчиев предположения за потеклото на хан Крум, нашите съображения и новите доводи у И. Вова, The Pannonian Onogurs Khan Krum and the Formation of the Bulgarian and Hungarian Politics, ВНК, 1983, № I.

¹⁴⁷ Вж. История на Византия, т. II, М., 1967, с. 76; Д. Ангелов, История на Византия, т. I, с. 284 и пос. лит.

¹⁴⁸ Вж. Фр. Dvornik, La vie..., р. 62—63, § 19; P. Lemerle, Philippines..., р. 136—138.

¹⁴⁹ Вж. текста и превода на надписа у В. Бешевлиев, Първобългарски надписи, С., 1929, № 14, с. 132—139, който не приема тълкуването на Фр. Dvornik, Deux inscriptions gréco-bulgares de Philippines, BCH, 111, 1928, р. 141, че българите искали да се възползват от въстанието на славяните и поддържа, че хан Преснан изпратил войската си в помощ на ромеите в изпълнение на съюзните си задължения, по се оттеглял, защото разбрал, че бил измамен — ромеите-пленници в Овгядунавска България се завърнали обратно в тема Македония.

¹⁵⁰ Фр. Dvornik, La vie..., р. 35 sq., 62 sq., § 17; P. Lemerle, Philippines..., р. 136 sq.

¹⁵¹ Ив. Дуйчев, Нов исторически извор за българо-византийските отношения през първата половина на IX в., Изв. ИИ, т. 14—15, 1964, с. 349—352.

- ¹³² История на България, т. II, с. 160. Вж. текста у В. Бешевлиев, *Първобългарски надписи*, № 16, с. 141, който обаче свързва с действия по Струма през 808 г.
- ¹³³ Срв. В. Н. Златарски, *История*, т. I, ч. I, с. 338; вж. П. Ников, Хан Омуртаг и кавхан Ибсул, *БИБ*, год. IV, 1931, кн. I.
- ¹³⁴ Вж. изворите, доводите и съображенията у П. Коледаров, *Политическа география*, ч. I, с. 33 и 41—42.
- ¹³⁵ Пак там, с. 41, 62 и др.; P. Koledarov, *Political and Ethnical Preconditions*, p. 302—303.
- ¹³⁶ ГИ Б И, т. V, с. 209. За събитията вж. К. Я. Грот, *Известия Константина Багрянородного о сѣрбах и хорватах*, Петербург, 1879, с. 181 сл.; C. Jilgeseck: *ASiPh*, Bd. XXI, 1890, S. 609—610; В. Н. Златарски, *История*, т. I, ч. I, с. 343—343.
- ¹³⁷ ГИ Б И, т. V, с. 217; В. Н. Златарски, *История*, т. I, ч. I, с. 348—349; Д. Ангелов, *История*, т. I, с. 330 и пос. лст.
- ¹³⁸ Вж. Д. Ангелов, *Образуване на българската народност*, с. 363 и сл.
- ¹³⁹ Вж. епиграфите из Византия и в житие на Йозн Нови Гракилски, ГИ Б И, т. VI, с. 65, 78. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, p. 275.
- ¹⁴⁰ Вж. за това Н. Скабеланович, *Византийское государство и церковь XI в.*, СПб 1884, с. 225 и сл.; В. Н. Златарски, *История*, т. II, с. 1934, с. I и сл.; П. Мутафчиев, *История*, т. II, с. 1943, с. I и сл.; Д. Ангелов, *История*, т. II, с. 1974, с. 101 и сл.; Г. Г. Лавтарин, *Болгария и Византия в XI—XII вв.*, М., 1933, с. 230 и сл. и др.
- ¹⁴¹ Вж. ГИ Б И, т. VI, с. 41—47.
- ¹⁴² Вж. за границите на Охридската архиепископия през XI—XII в. нашите карти в Атлас по българската история, С., 1933, с. 15 и История на България, т. II, с. 41.
- ¹⁴³ Вж. за това М. С. Дринов, *Съчинения*, т. II, С., 1911, с. 244.
- ¹⁴⁴ В надпис от 1373 г. над южната врата (отвътре) на църквата Стари Са. Климент в гр. Охрид (вж. Йорд. Иванов, *БСМ*, с. 42; Н. Мавродиев, *Старобългарската живопис*, С., 1946, с. 40—49).
- ¹⁴⁵ Вж. Н. Снегаров, *Охридската патриаршия* (Няйния произход, граници и епархии), С., 1919; същият, *История на Охридската архиепископия*, т. I, С., 1924; същият, *История на Охридската архиепископия*, патриаршия. От падането и под турците до нейното унищожение (1394—1767 г.), С., 1932; същият, *Към историята на Охридската архиепископия-патриаршия*, сп. *Млх. преглед*, год. XII, 1943, кн. I, с. 1—42; кн. 2, с. 1—26; кн. 3, с. 1—35.
- ¹⁴⁶ Вж. за тази титла на костурския митрополит от XIII в. у М. С. Дринов, Няколко думи за титлите на Костурския митрополит и на други гръцки владци, *ПСН*, кн. 27, 1883, с. 342 и сл.; кн. 46, 1894, с. 724 (=Съчинения, т. II, с. 241—244; 243—250). Тук може би трябва да се има предвид, че първородният комитопул Давид е управлявал Костурския край на Македония и носел титлата „цар“. Това старшинство във феодализма ред на тогавашна България несъмнено давала тези права на Костурския владика и той се позовавал на традицията, като ги падел ревниво.
- ¹⁴⁷ В. Григорович (Очерк путешествия по Европейской Турции, М., 1877, с. 95) съобщава, че тогавашният кн 1845 г., когато го посетил) гръцки митрополит заменил в титлата си името „България“ с „Македония“. Дали в старата титла на този митрополит не се крие една традиция от Куберово време, когато територията на неговата епархия вече се наричала „България“?
- ¹⁴⁸ М. С. Дринов, Няколко думи..., *Съч.*, т. II, с. 243. Може би византийската църковна власт имала предвид само частта от Македония (без темите „Тесалоника“ и „Стримон“), която влизала в пределите на българската държава. Друга вероятност е тази титла да е наследена от времето на „първия епископ на български език“ Климент Охридски, средното на чиято епархия на драгувите и на Великия е бил в Струмица. Вж. П. Коледаров, *Климент Охридски*, с. 165.
- ¹⁴⁹ *Anast. Biblioth.*, Vita Hadriani, II, 636. Вж. латинския текст и бълг. превод в ЛИБИ, т. II, с. 190—191.
- ¹⁵⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, I. 15. Venetiis, 1770 (фототипно издание, Graz, 1960), p. 815.
- ¹⁵¹ Ioannis Malalas Chronographia, rec. L. Dindorf, Bonnæ, 1831, p. 97^а—21. Срв. бълг. превод в ГИ Б И, т. II, с. 206, § 1.
- ¹⁵² Г. Сепкова-Petkova, *Bulgarians*, p. 48—49, бел. 36. Куберовите българи обаче заселват Средна Македония най-рано през средата на VII в., около половин столетие след смъртта на И. Малала (края на VI в.).
- ¹⁵³ Вж. Йорд. Иванов, *Българите в Македония*, С., 1917, с. 124—125. Изобщо за термина „миридонци“ в смисъл на „българи“ у И. Малала и у други по-късни автори вж. Г. У. Моравески, *Byzantinoturcica*, II, S 179—180.
- ¹⁵⁴ Вж. ГИ Б И, т. VI, с. 177—178. Срв. примерите а обяснението у Г. У. Моравески, *Byzantinoturcica*, Bd. II, S. 207.
- ¹⁵⁵ Вж. А. Н. Веселовски, *Из истории романа и повести*, вып. I. Греко-византийский период, СПб, 1886, с. 367—368; К. Ф. Радченко, *Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием*, Киев, 1898, с. 32; Хр. Кодов, *Опис на славянските ръкописи в ВАН*, С., 1969, с. 14.
- ¹⁵⁶ Вж. гръцкия текст у Р. Matrangas, *Anecdota Graeca*, t. I, Roma 1850, p. 15 и срв. бълг. превод в ГИ Б И, т. X, с. 104.
- ¹⁵⁷ Пак там, с. 105.
- ¹⁵⁸ Пак там, с. 105—106.
- ¹⁵⁹ Пак там, т. VII, с. 208.
- ¹⁶⁰ ГИ Б И, т. III, с. 92.
- ¹⁶¹ Вж. примерите и обясненията у Г. У. Моравески, *Byzantinoturcica*, Bd. II, S. 207; Д. Ангелов, *Образуване*, с. 333 и сл.
- ¹⁶² Напр. свещеник-французин Фулко в описанието му на първия кръстоносен поход съобщава, че българите наричали траки „Vulgariorum, quos vocant Thracas“. Вж. ЛИБИ, т. III, с. 111.
- ¹⁶³ Вж. И. Зограф, *Илари. Варзари. Траки*, Мисля, че са българи. ГИ Б И, т. VII, с. 208.
- ¹⁶⁴ В английската версия на Павел-Орозиевата творба „Adversus paganos“, преведена и допълнена от крал Алфред Велики (871—904) се дават изключително точни данни за пределите на българската държава (вж. П. Коледаров, *Политическа география*, ч. I, с. 21, 39, 62). Като взема предвид, че древна Македония и част от Илария са владели от България, кралят книжовник отъждествява и иларите с българите в своя разказ за Александър Македонски. Вж. *King Alfred's Orosius*, ed. by H. Sweet, London, 1883, p. 110.
- ¹⁶⁵ Вж. тук приведените примери.
- ¹⁶⁶ A. Gadolin, *A Theory of History and Society with Special Reference to the Chronographia of M. Psellus* (Eleventh Century Byzantium), Stockholm—Göteborg—Uppsala, 1970; H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Bd. I—II, München, 1978.
- ¹⁶⁷ Вж. посочваните и обясненията на тези и други етноними у Г. У. Моравески, *Byzantinoturcica*, Bd.

П. М. В. Биби́ков, Пути имманентного анализа византийских источников по средневековой истории СССР (ХП — первой половины XIII вв.), Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР, М., 1978, с. 101 и сл.; *idem*, Problems of Medieval Historical Approach (Based on Materials of Byzantine Historiography), *Macedonian Studies*, 1983, № 1, pp. 7—17.

¹⁸⁷ Р. J. Migne, *Patrologia Graeca*, т. 129, col. 151. Срв. бълг. преводи на Йорд. Иванов, *Българите...*, с. 121; митрополит Симеон Варненски. Писмата на Теофилакт Охридски, СБАН, т. XXVII, Каон историко-философски и филолог.-обществен. кн. 15, 1931, с. 256.

¹⁸⁸ ГИ Б И, т. X, с. 100, 102.

¹⁸⁹ Вж. за това тук, по-горе.

¹⁹⁰ Вж. *Notitiae episcopatum* в ГИ Б И, т. IV, с. 160, 163 и др.

¹⁹¹ Nicéphorus Gregoras, *Byzantina Historia*, rec. J. Schopeni, v. I, Bonn, 1829, p. 27. Вж. бълг. превод в ГИ Б И, т. XI, с. 126.

¹⁹² Guillelmi Tyrensis *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, lib. II, cap. IV, *Recueil des historiens des croisades, Historiens Occidentaux*, v. I, Paris, 1844, p. 79. Срв. бълг. превод в Л И Б И, т. III, с. 190, § 8.

¹⁹³ В. Г. Басилевский, Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI—XII вв., Галард и его деряговы в Константинополе, ЖМНП, т. CXXXVII (1875), II, с. 304—451 (=Труды, т. I, Йорд. Иванов, *Българите...*, с. 133; В. Н. Златарски, *История...*, т. II, с. 77;

Г. Г. Литаврин, *Византия и България...*, с. 376 и сл.

¹⁹⁴ Вж. Л И Б И, т. III, с. 129.

¹⁹⁵ Пак там, с. 63.

¹⁹⁶ Пак там, с. 16.

¹⁹⁷ Пак там, с. 72.

¹⁹⁸ Пак там, с. 91.

¹⁹⁹ Пак там, с. 26. Същият израз е употребен и от подражателя и продължителя на Тудебод (пак там, с. 104).

²⁰⁰ Пак там, с. 29 — из споменатото писмо на Кербога.

²⁰¹ Пак там, с. 161.

²⁰² Пак там, с. 66.

²⁰³ Вж. коментар, пак там, с. 66, бел. 3.

²⁰⁴ За събитията вж. G. Ostrogorsky, *History...*, p. 401—405, *История Византии*, т. II, с. 78—79; S. T. Runciman, *The Sicilian Vesper*, Cambridge University Press, 1958.

²⁰⁵ М. С. Дринов, Съчинение, т. II, С., 1911, с. 222, бел. 9.

²⁰⁶ Вж. Ив. Дуячев, *Миниатурите на Манасиевата летопис*, С., 1962, с. 28.

²⁰⁷ За употребата на Загоре като източен дял или „Горна земя“ вж. P. Kolev, *More about Zagore*, *Bulgarian Historical Review*, 1974, № 4, p. 100 sq. Там са дадени много примери за известността под това име на Търновското царство в Италия и Западна Европа още от времето на цар Калоян, а също и върху картите от тази епоха.

²⁰⁸ Вж. реконструкцията на J. Lelewel, *Géographie du moyen âge*, Atlas, Bruxelles, 1857, pl. XIX, XXIV' 52 анализа й у P. Kolev, *The Bulgarian State in Medieval Cartography (9th—15th Century A. D.)*, *Etudes historiques*, t. VI, 1973, p. 45.

²⁰⁹ За датираната и подробния й анализ вж. П. Коледаров, Военна карта на Балканите, съставена между 1388 и 1393 г., *Визб.*, 1975, № 4, с. 85—96; същият, Укрепените градове южно от Дунава във военната карта, съставена между 1388 и 1393 г., пак там, 1976, № 3, с. 11—23.

²¹⁰ Същият, Военна карта..., с. 90. В. Бешевлиев приема, за трето отбелязване на България надписи *Bugari*, северозападно от София. Според нас това е по-скоро деформация на Боана или Урнич. Пак там, с. 90, бел. 2).

В *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, т. II, p. 81 Милица Николч споменява, че южно от Дунава на две места е спомената България, и то северно от Сяр и северозападно от Пловдив. Очевидно се премъглява обстоятелството, че единият надпис „България“ е поставен северозападно от Скопие, до който град е по-близко, а не общо „северно от Сяр“. Коментараторът по този начин е щяла да заобиколи факта, че дн. Македония (като областно име въобще не е отбелязана) била наречена през тази епоха „България“. Вторият надпис — северозападно от Пловдив, сочи също, че не само източните, но и западните български земи (вкл. и Поморавието) са носили същото име. Още повече, че вторият надпис е югоизточно от *Bugari*, която крепост се отъждествява неправилно с Ниш, тъй като е поставена югоизточно от София.

Срв. късното датиране на картата през XV в. въз основа на отбелязването на Смедерево (чиято крепост била издигната от 1428 до 1430 г.), без да се вземе предвид, че стигналото до нас не е оригинал, а късно копие, на което Смедерево е могло да бъде добавено. Вж. и последното изследване на картата на I. Dimitriu Snagov *Codex militari et machina bellicis*, Bucuresti, 1979, който необосновано приема по-късна датировка на картата и че е приготвена във Влашко.

²¹¹ Вж. изданието на R. Gasparini Leporace на картата *Fra Mauro*, II Mappamondo, *représentation de R. Amalgia, Venezia, 1504*, репрод. на tav. XXIX и в разчетените списъци под № 152.

За датировката вж. също A. F. Nordenskiöld, *Fascimile Atlas of the Early History of Cartography*, *Sichelm 1889* (Фототипно издание от 1970).

²¹² R. Gasparini Leporace, *Fra Mauro...*, № 155, 255, 258, 272.

²¹³ Пак там, № 267, 270.

²¹⁴ Пак там, № 147, 150, 154, срв. Г. Шкриванич, *Fra Mauro*, Mappamondo I. *Исторически часопис*, кн. XII—XIII, 1963, с. 162 и в *Monumenta Cartographica Jugoslaviae*, т. II, p. 27 и 29, който погрешно сочи, че Македония е означена северно-в. северозападно от Солун, но отбелязва сръбски и др. източници от XV в., където Македония също е поставена в Тракия, до Марина.

²¹⁵ Пак там, № 110 и 124. За Пелагония Г. Шкриванич (MCJ, p. 28) смята, че „погрешно е отпратена северозападно от Валона“ (Албания), но посочата у Фра Мауро е вярна.

²¹⁶ Л И Б И, т. III, с. 170.

²¹⁷ Пак там, с. 170, бел. 1 и 2.

²¹⁸ Пак там, бел. 4.

²¹⁹ Пак там, с. 173—179 и др.

²²⁰ Вж. много примери у А. Иширков, Цвинчивите възгледи върху етнографията на Македония, *ПСЛ*, кн. 67, 1906; П. Ангелов, Названията „България“ и „българи“ в титулатурата на сръбските крале от XIV в., *Вокруг*, 1979, кн. 2, с. 48—59.

Понастояще още преди Ст. Душан в сръбското кралство съществувало деление на „сръбска“ и „гръшка“ (понеже пряко била завоювана не от българското царство, а от Византия, която я отнела по различни времена от него) зе-

- м. Това е отразено в редица официални актове на сръбската владетелска канцелария. Вж. примери за този своеобразен административен дуализъм, независимо от различните му обяснения у Ал. Соловьев, Законодателство Стефан Душана, чала соба и грка, Б., 1928, с. 71 и сл.; Т. Тарановски, Историја српског права у Неманичкој Србији, т. I, Б., 1931, с. 166 и др.; Историја народа Југославије, т. I, ..., с. 363; Љ. Мажичић и Ђ. Поретски систем у грчким областима српског царства, ЗРВН, кн. 17, 1976, с. 101 и сл.
- ²²¹ Вж. ВВр., т. XIII, с. 100.
- ²²² Йорд. Иванов, Българите в Македония..., с. 157, където цитира извора по М. Константинович в „Гласник српског ученог друштва“, кн. XVIII, с. 75—76.
- ²²³ Gio. Musachi, *Historia della casa Musachia*, ed. K. Hopf, *Chroniques greco-roumaines inédites et peu connues*, Berlin, 1973, p. 281—282.
- ²²⁴ Португалският монах Diogo de Castilho също нарича Марко princepe de Bulgaria в своята книга *Liuro da origem dos Turcos*, отпечатана в Лувен (Белгия) през 1538 г. и написана въз основа на италиански източници. Вж. Ив. Петканов, Славянски влияния в романските езици и диалекти (До XVI в.), ГСУ, Фф. Т. LIII, I, 1959, с. 289.
- ²²⁵ G. Snhrantz, *Memorii (1401—1472)*. In anexa Pseudosphranzes: Makarie Melissenos Chronica (1258—1481), ed. V. Grecu, Bucuresti 1966, p. 194—195.
- ²²⁶ Вж. у А. Иширков, Циничовите възгледи..., с. 489.
- ²²⁷ Вж. превода пак там.
- ²²⁸ Румелия и Босна, географски описи Мустафа бен Абдуллах хаджи Калфа, от нехкото издание на Йосиф фон Хамер превел и снабдил с обяснителни бележки Стоян Аргиров, Архив за поселиници проучвания, год. I, 1938, кн. 3, с. 56.
- ²²⁹ Вж. изданието на паметника в Гласник српског ученог друштва, кн. V, 1853, с. 71, 25.
- ²³⁰ Вж. многобройните примери, посочени у Д. Ангелов, Образоване на българската народност..., с. 325 и сл., 363 и 366.
- ²³¹ N. P. Andriotes, *History...*, p. 147.
- ²³² Вж. текста у Йорд. Иванов, БСМ..., с. 282—283.
- ²³³ Ив. Дуйчев, СБК, т. I, с. 157, 161, 237.
- ²³⁴ Вж. П. Коледаров, Кога и защо Димитър Хоматан е написал Краткото житие на Кл. Охридски *Литературна мисъл*, 1983, кн. 3, с. 89—100.
- ²³⁵ В гръцкия оригинал: „Бил по род от европейските мизи, които народът обикновено знае и като българи“ (ὁ δὲν γένος ἔχων τῶν Ἑσπερίων Μυθίων, οὗς καὶ Βουλγάρους ἢ πολὺς οἶον ἄνθρωπος) (вж. Ал. Милев, Гръцки жития на Климент Охридски, С., 1966, с. 174—175). В случая Д. Хоматан, за да не стане обръкване, изрично сочи европейска Мизия, тъй като му е известна и малоазиатска Мизия.
- ²³⁶ За границите на България при княз Борис I вж. П. Коледаров, Полит. география..., ч. I, с. 24—45.
- ²³⁷ Ал. Милев, Гръцки жития..., с. 174—175.
- ²³⁸ Вж. Ив. Дуйчев, СБК..., т. I, с. 202 и пос. лит. Срв. Йорд. Иванов, БСМ..., с. 312—313.
- ²³⁹ Йорд. Иванов, БСМ..., с. 312.
- ²⁴⁰ G. U. Mogavcsik, *Byzantinoturcica*, Bd. II, S. 398.
- ²⁴¹ Вж. българския превод в ГИБ И, т. V, с. 251—252. Срв. G. Sankova-Petkova, *Bulgarians...*, p. 52, която обръща внимание, че в случая „Македония се употребява, за да означава територия на юг от Дунава, включена в българската земя“.
- ²⁴² По повод въстанието начело с Гр. Войтех в 1072 г., със средите в Скопие. Вж. за събитията Историја на България, т. 3, с. 72—73, а гръц. текст и бълг. превод в ГИБ И, т. VII, с. 115.
- ²⁴³ Срв. бълг. превод в ГИБ И, т. VII, с. 120. В бел. 2 там „Нова Мизия“ е пояснена с тема „Нова България“ (?), която включвава югозападните български земи и някои области на Южна България до Стара планина, позволявайки се на митрополит Симеон Варненски, Писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ Български, прев. от гръцки..., Сб. БАН, кн. XXVII, 1931, Кл. ист.-филол. и философ.-обществен, 15, с. 211—212.
- ²⁴⁴ Вж. Йорд. Иванов, БСМ..., с. 34—35; Т. Бошковић, Неколку натписа са зидова српских средновековних црква, Споменик Срп. краљ. академија, кн. IXXVII, Б., 1938, с. 13—15.
- ²⁴⁵ З. М. Мурзаев, Основные направления топонимических исследований, сб. Принципы топонимики, М., 1964, с. 31; А. В. Сперанская, Как вас зовут? Где вы живете?, М., 1964, с. 41.
- ²⁴⁶ За начина, по който се определят посоките, е любозитно да се приведе и как българите наричат ветровете: този, който духа от северозток, по някои места в Западна България е „горняк“ („горничко“, „горнеко“), а западните ветрове в източните краища на България — „долняк“ или „долен вятър“. Вж. Н. П. Ковачев, Принос към изясняването на ветровете в България, Трудове на ВПИ „Братя Кирил и Методий“, В. Търново, т. 5, 1967/1968 г., ч. 2, с. 8, 22 и 23—24.
- ²⁴⁷ А. И. Иширков, Македония..., с. 6 обръща внимание, че високите изворни области на най-големите македонски реки като Вардар и Черни Дрия носят името „Долна земя“, противно на хингеометричните отношения.
- ²⁴⁸ Вж. Г. А. Ильинский, Грамоты болгарских царей, М., 1911, с. 15, 112; Йорд. Иванов, БСМ..., с. 581; Ив. Дуйчев, СБК..., т. I, с. 56, 339.
- ²⁴⁹ Йорд. Иванов, БСМ..., с. 620.
- ²⁵⁰ Очевидно зографският монах Яков е засел от достъпен нему в Света гора старобългарски апокрифен летописен паметник от типа на известните „сказания“ името на цар Самуиловия вуйк Петър Делян в облика, който се среща в някои известни творби от вид — „Сказание“. То е образувано с погрешка при транскрибирането на гръцката му форма *δελταβίος* — със сливане на предпоследния член за мъжки род. Този облик на Петър Деляновото име се среща в така нар. „Български апокрифен летопис“ от XI в. (... и след това излезе друг цар на име Гаган, а прозвището му беше Одеяня, много красив. ... — вж. текста у Йорд. Иванов, Богосмисли книги и легенди, С., 1925, фототипно преиздание под ред. на Д. Ангелов, С., 1970, с. 287 и бълг. превод на Ив. Дуйчев, СБК, т. I, с. 16) и в „Сказание на св. пророк Исаия за бидните години и царете и за антихриста, който ще дойде“ от манастира Николац в Черна гора, СФРЮ (вж. текста, обнародван от А. Миланова и М. Каймаканова в *Paleobulgaria*, № 4 от 1983 г. и бълг. превод на А. Тотоманова в „Стера българска литература“, т. III, С., 1983, с. 72. ... Гаген и по прякор Одеяня. ... „Гаган“ и „Геген“ очевидно са деформации на титлата „хаган“, като съчетанието и сходството в името и титлата подсказват за общ първообраз или извор.
- ²⁵¹ Йорд. Иванов, БСМ..., с. 564. Текстът е даден по достигналния до нас Пражки кодекс. Срв. ГИБ И, т. VII, с. 109—111.
- ²⁵² За титлата на Климент Охридски и епархията му вж. П. Коледаров, Климент Охридски..., с. 157—162, 165—166.
- ²⁵³ Пак там, с. 158.

- 192 Вж. превода у Ив. Венедиков, Климент Охридски и Добета, сб. Климент Охридски 916—1966, С., 1966, с. 310. Срв. А. Л. Милев, Гръцките жития..., с. 125.
- 193 Вж. за различията у В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. 2, с. 226, бел. 2.
- 194 Н. Б. Туницкий, (Св. Климент, епископ словенский, его жизнь и просветительская деятельность, Сергиев Посад, 1913, с. 177—182) отхвърля схващането на П. И. Шафарик и други автори за прабългарския произход на думата и приема, че е взета от византийската терминология като извращение на *хатонъ*—*хатонъ*—*хатонъ* със значение „долина земя“, „долина страна“ (*хатонъ* *дъ* *хатонъ* *убо*), поради което смята, че това е южната част на Балканския полуостров или на Македония; В. Баласчев (Климент, епископ словенски и службата му по стар словенски превод с един гръцки паралелен текст, С., 1968, с. ХХI—ХХII) приема, че е територия, равна на Кутиничина. Ив. Снегаров (Българският първоучител св. Климент Охридски, Гол. на СВ. Богосл. фак., т. I (1927), с. 262 и сл.) счита, че с Кутиничина са означени области, които се намирали в югозападната част на тогавашната българска държава, а специално Кутиничина обхващала преди всичко Охридската котловина; S. I. R. P. (History of the First Bulgarian Empire, London, 1930, p. 128, бел. 1) — за адаптация за гръцката дума *хатонъ* със значение „долина“ и име на провинция в Македония; В. Н. Златарски (История..., т. I, ч. 2, с. 228) — областта, която откъснатието с „третата част на българското царство“, спомената в Дюканевия каталог; коментаторът във В. И. И. Н. (т. I, с. 299—300, бел. 4) — за област, чийто обем и локализация остават непотвърдени, но като част от Кутиничина. Това географско понятие приемат и много други автори като Е. М. Гергиев (Охридската книжовна школа, сб. Климент Охридски. 916—1966, с. 58 и сл.), А. Л. Милев, Гръцките жития..., с. 156, бел. 115, и др.
- 195 М. Райнов, Някои въпроси във връзка с образването на българската държава и покръстването на българите, Изв. ИИ, т. 10 (1962), с. 302—303, преследва пасаж до житието: ... отдели (иззе) Кутиничина от Котокит, който освободи от управлението ѝ и тузи за управител Домета... (пак там, с. 303, бел. 110). Вж. също М. Райнов, *Mémoires et Géographie chez Anne Comnène et Koutoukios dans La Vie détaillée de St. Clément d'Ochrida*, *Studia Balcanica*, № 1 (1970), p. 100—101.
- 196 Ив. Венедиков, Климент Охридски..., с. 310; срв. превода на А. Л. Милев (Гръцките жития..., с. 125).
- 197 За това прочитане на Момчил Чалъков, въз основа на паралели сред други тюркоезични народи, вж. П. Коледаров, Климент Охридски..., с. 158—159.
- 198 За локализирането на Девол, изворите известия и обширната книжнина по въпроса вж. П. Коледаров, О местонахождението славяно-византийския гора Девол и преглед на ономимата област. Ч. I и II *Paleobulgaria — Странобългаристика*, 1989, кн. 1, с. 87—101 и кн. 2, с. 75—90.
- 199 В. Баласчев (Климент, епископ словенски..., с. ХХI—ХХII) смята, че обхващала голяма територия, понеже имала 12 епархии, равна на Котокит; Н. Л. Туницкий (Св. Климент..., с. 151—155, 177—182) — че заемал цялата югоизточна част на Македония и Албания, от Солун и Йерусо до Адриатическия бряг, през Костур и Волан и я откъснатието с „третата част на българското царство“; Ф. Д. Вогоник (Les Slaves..., p. 315, бел. 1) — според мненията му; В. Н. Златарски (История..., т. I, ч. 2, с. 227 и сл.) — „Кутиничина въз основа на географските данни (Охрид, Главиница и Девол) е обхващала страната от Охридското езеро на запад в областта на реките Девол и Шкумба (в горното и средното ѝ течение) и между басейните на реките Семени и Воюса (долните течения) до Адриатическия бряг, следователно являвала в състава на „третата част“ на българската държава, а понеже Кутиничина съставлявала част от Котокит, то по името *Котокъ* ние разбираме тъкмо „третата част“, т. е. цялата югозападна част на българската държава при Бориса“. Мнението на В. Н. Златарски се възприема и от Ив. Снегаров (Българският първоучител..., с. 262 и сл.), но той ограничава Кутиничина само до Охридската котловина. В коментара си В. И. И. Н. (т. I, с. 300, бел. 4) смята локализираната, обхвата и името за неясни, но „из податка житија ясно је само да су питању делови Македоније и Албаније и да је Котокит већи од Кутиничине“.
- 200 Ив. Снегаров, Къде се намирал средновековният град Главиница, сп. *Археология* год. V. 1963, кн. 3, с. 1 и сл.
- 201 Вж. Ив. Венедиков, Климент Охридски и Добета..., с. 310 и сл.; с щият, Военното и административното устройство на България през IX и X в., С., 1979, с. 80—84.

2. ОБРАЗУВАНЕТО НА ТЕМА „МАКЕДОНИЧ“ В ТРАКИЯ

- 1 Първоначалният вариант на този параграф обнародвахме под същото заглавие в Изв. ИИ, т. 21, 1970, с. 216—243.
- 2 П. Коледаров, Характерът на българската държава в началния ѝ период (VII—IX в.), Правна мисъл, 1981, кн. 3, с. 19—34. За кризата във Византия вж. История Византии..., т. I, гл. 15 и 19, с. 337—378; Д. Ангелов, История на Византия, т. 14, с. 223 и сл.
- 3 G. Ostrogorsky, History..., p. 88, 104, 117, 119; История Византии, т. II, с. 35.
- 4 За темата организация вж.: H. Gelzer, Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung, Abhandlung der Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Bd. 18, № 5, Leipzig, 1899 (фотоинтип преизд. Амстердам 1966 г.); Ch. Diehl, L'origine du régime des thèmes dans l'Empire byzantin, Etudes byzantines, 1905, p. 276—292; Ф. И. Успенский, Военное устройство византийской империи, ИРАК, кн. 6, 1900, с. 154—207; E. W. Brooks, Arab List of the Byzantine Themes, Journal of Hellenic Studies, vol. 21, 1901, pp. 67—77.
- 5 И. Кулаковский, История Византии, т. III, Киев, 1915, с. 387—431; E. Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches, vornehmlich unter den Kaisern Justinianus II und Tiberius Constantinus, Stuttgart, 1919, S. 117—140; idem, Ein Kapitel vom persischen und vom byzantinischen Staat, BNJ, vol. 1, 1920, S. 50—80; E. Honnigmann, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen, Bruxelles, 1935; E. Darko, Die militärischen Reformen des Kaisers Herakleios, ИБАИ, кн. IX, 1935, S. 110—116. Influence Iouraniens sur l'évolution de l'art militaire des Grecs, Romains et Byzantins, Byzantion, vol. 10, 1935, p. 443 sq.; vol. 12, 1937, p. 119 sq.; St. P. Kyriakides, *Βυζαντινὰ Μνημεία*, II—V, Thessalonica, 1937, p. 117 sq.; F. Dvornik, Les légendes de Constantine et de Méthode vues de Byzance, Byzantinoslavica, Supplementa, I, 1933, p. 1 sq.; P. Lemerle, Philippines..., p. 120 sq.; A. Pertusi, Constantino Porfirogenito „De thematibus“, Studi e Testi, v. 160, 1952, 103 sq.; idem, La formation des thèmes byzantins, Berichte zum XI Internationalen byzantinischen Kongress, München, 1959, S. 1—40; N. H. Baynes, The Emperor Heraclius and the Military Theme System, English Historical Review, vol. 67, 1952, p. 308 sq.; G. Ostrogorsky, Sur la date de la composition du Livre des Thèmes et sur l'époque de la composition des premiers thèmes d'Asie Mineure, Byzantion, vol. 23, 1954, p. 31 sq.; idem, History..., p. 74, 119, 148, 154, 172, 177, 220, 223; idem, Поставане на тема Хеллада и Пелопонез..., 36РВИ, кн. I, 1952, с. 64 и сл.; J. Karayannopoulos, Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung, München, 1959; idem, Über die vermeintliche Reformtätigkeit des Kaisers Herakleios, JOBG, Bd. X, 1961, S. 53—72; N. A. Oikonomides, Les listes de préséance byzantines des IX et X siècles, Paris 1972; R. J. Lilie, Die byzantinische Reaktion..., Kap. VI.
- 6 Вж. G. Ostrogorsky, History..., pp. 86—87, n. 1, 90, n. 4 и посочените там противоречия в гледищата на отделните автори. Вж. също и историографския преглед у R. J. Lilie, Die Byzantinische Reaktion...

8 Ж. История Византии, т. I, с. 376; P. Charanis, The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire, Studies... № III.

9 Constantinus Porphyrogenitus, De thematibus, т. II, p. 44, 46. Сръб. превод в ГИ Б И, т. V, С. 1964, с. 192—193.

10 J. P. Migne, PL, t. 96, col. 425—428; P. Lemerle, Philippos... p. 120—121.

11 Г. Острогорский, Поставане на Хеллада и Пелопонес... с. 64—77; Д. Ангелов, История на Византия, т. I, с. 235; T. I. B. d. I. Hellas und Thessalia... S. 57 sq. и пос. лит.

12 Вж. В. Гюзелев, Участието на българите в отблъскването на арабската обсада на Цариград през 717—718, според средновековните писмени извори и интерпретацията му в съвременната историография, Средновековна България в светлината на нови извори, С. 1981, с. 129—155.

13 Вж. R. J. Lilie, "Thrakien" und "Thrakiesion"... S. 8 sq.

14 Вж. пак там, с. 40 и сл. и картата на с. 44; П. Коледаров, Политическа география... ч. I, с. 130—31.

15 Вж. англ. превод у E. W. Brooks, The Campaign of 716—718 from Arabic Sources, Journal of Hellenic Studies, vol. XIX, 1899, p. 23.

16 Кой са били враждебните елементи в Тракия вж. П. Коледаров, Политическа география... ч. I, с. 30. За пръв път обрнат внимание върху това условие в българо-византийския договор за мир от 681 г. пак там, с. 10, бел. 34.

17 Вж. тук § I, бел. 32—34.

18 За славянските поселения в Мала Азия вж. В. Н. Ламанский, О славянах в Малой Азии, в Африке и в Испании, СПб, 1859; Ф. И. Успенский, К истории крестьянского земледелия в Византии, ЖМНП, 1880, № 7, с. 98—170, № I, с. 355—404; W. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, London, 1890, p. 209; В. Панченко, Памятник славян в Вифинии, VII в., ИРАИК, т. VIII (1902); с. 1—18; L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, v. I, Paris, 1923, p. 114—115; P. Charanis, The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the 13th Century Byzantium, 18 (1946—1948), p. 69—83; idem, On the Ethnic Composition of Byzantine Asia Minor, Византизм, Метаморфоза 4 1953, p. 140—147.

19 Вж. гръцкия текст, бълг. превод и коментар в ГИ Б И, т. IV, с. 158—165, а за уточненията в датировките на списъците — П. Коледаров, Климент Охридски... ч. I, с. 146 и 156, бел. 1.

20 M. Vaster, Die Slaven... S. 231—234.

21 За тях и споменаването им в изворите вж. нашите работи Климент Охридски и "More about the Name Zagore".

22 Вж. П. Коледаров, Политическа география... ч. I, с. 29—31.

23 За инфилтрацията на българските славяни в градовете вж. П. Коледаров, Към въпроса за развитието на селищната мрежа и на нейните елементи в средната и източната част на Балканите от VII до XVIII в., ИзвИИ, т. 18, 1967, с. 103. Сръб. Стр. Лишев, Българският средновековен град, С., 1970, с. 14, който приема, че славяните най-напред се заселили в равнините.

24 V. Jagić, Rupel oder Rupalani, Eigentümlichkeiten ihrer Dialectes, AISIPH, Bd. VII, 1883, S. 320—324; Б. Цонев, История на българският език, т. I, С., 1919, с. 377.

25 Ст. Младенов, Хр. Колов, Езикът на тракийските и малозийските българи, С., 1295; Ст. Младенов, История на българския език, С., 1979, с. 30, 220 и др. бълг. превод на немското издание в Берлин от 1929 г.).

26 Вж. сб. Тракия, С., 1946, с. 120.

27 Наред с преобладаващото мнение, че рупичите се заселили едновременно в Странджа и Източните Родопи, напоследък се допуска, че страджанските рупичи са по-късни родопски преселици. Вж. Комплексна научна страджанска експедиция през 1955 г., БАН, С., 1957, с. 13. Това е още едно основание да се приеме, че Рупчос е част от територията на славянското племе "рупичи" и е една от Склавините в Тракия.

28 Вж. текста и българския превод на тези Теофанови известия в ГИ Б И, т. III, § 31, с. 260; § 265 и § 41, с. 269.

29 Вж. за тези сведения у Т. Левинский, Из научных последований арабских источников (Неизвестные арабские документы о славянах 720 ж., Восточные источники по истории народов Юго-восточной и Центральной Европы, [т. I], М., 1964, с. 6—14.

30 Вж. П. Коледаров, Политическа география... ч. I, с. 28—30.

31 Пак там.

32 Съобщение на патр. Никифор, ГИ Б И, т. III, с. 301—302.

33 За събитията вж. В. Н. Златарски, История... т. I, ч. I, с. 202 и сл.; V. Beševliev, Die Feldzüge des Kaisers Konstantin V gegen die Bulgaren, Etudes balcaniques, 1901, No 3, S. 5—17.

34 Вж. R. J. Lilie, "Thrakien" und "Thrakiesion"... S. 42 и картата на византийските владения на Балканите в края на VIII в., пак там, с. 44. Сръб. и сведенията за Маркели при дн. Карнобат на патриарх Никифор, че "тази крепост се намира най-близко до българите" (ГИ Б И, т. III, с. 301).

35 Вж. разказа на Теофан, гръцкия текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. III, с. 276.

36 Пак там.

37 Пак там, с. 276—277.

38 Пак там, с. 277.

39 Пак там.

40 Вж. В. Н. Златарски, История... т. I, ч. I, с. 244.

41 Вж. П. Коледаров, Политическа география... т. I, с. 31.

42 Вж. гръцкия текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. V, с. 118.

43 ГИ Б И, т. III, с. 278.

44 ГИ Б И, т. VII, с. 162, § 23: "Аеций, който бил много влиятелен в двореца, замислил да устои с царска власт собствения си брат Лъв, който Лъв бил назначен за общ стратег на Тракия и Македония чрез застъпничеството на Аеций...". За титлата "монстратер" и други звания, носени от началниците на темите, вж. T. Wasiłiewsky, Les titres de duc, de catépan et de pronœres dans l'Empire Byzantin du IXe jusqu' au XIIe siècle, Actes du XIIe congrès internationale d'études byzantines, Ochrida, 10—16 Septembre 1961, т. II, Beograd, 1964, pp. 233.

45 P. Lemerle, Philippos... p. 122 sq.

46 N. Gelzer, Die Genesis... S. 911; F. R. Dvornik, Les légendes... I, 1933, pp. 7—8; Supl. V, p. 122; G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, München, 1940, p. 133 etc.

47 Theoph. Chronographia, A. M. 6275, p. 456; сръб. превод в ГИ Б И, т. III, с. 276, § 54.

48 P. Lemerle, Philippos... p. 122.

49 Вж. ГИ Б И, т. V, с. 221, бел. 8 и пос. лит.

50 Вж. Д. Ангелов, История... т. I, с. 43.

51 Theoph. Chronographia, A. M. 6291, p. 47. Сръб. превод в ГИ Б И, т. III, с. 278.

- 49 П. Коледаров, *Образуване на тема „Македония“*, с. 222—223. Срв. P. Lemerle, *Philippes*, p. 128.
- 50 Вж. за тях G. Ostrogorsky, *History*, p. 172, п. 2.]
- 51 T. I. B., Bd. 3. *Nikopolis and Kephallénia*, S. 52.
- 52 Вж. за тях G. Ostrogorsky, *History*, p. 172; Д. [Ангелов], *История*, т. I, с. 275 и пос. лит.
- 53 Вж. K. Amantos, *ΕΕΒΣ*, I, 1924, p. 41—44 и дадените там примери.
- 54 F. Tafel, *Constantini Porphyrogeneti de provinciis regni byzantini liber secundum*, Tubigae, 1846, p. XIII—XXIII.
- 55 St. Kyriakides, *Βυζαντινὰ Μελέται*, II—IV, p. 128.
- 56 Вж. В. Велков, *Градът в Тракия и Дакия*, С. 1959, с. 236 и сл.
- 57 Вж. I. Jurukova, *The invasions slaves au sud du Danube d'après les trésors monétaires en Bulgares, Bizantinobulgaria*, t. II, 1969; V. Popović, *Aux origines de la slavisation des Balkans: la constitution des premières slavinités macédoniennes à la fin du VI siècle*, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (SRAL)*, Paris 1980, p. 230—257; P. Lemerle, *Les plus anciens recueils*, t. II, p. 68.
- 58 V. Veltkov, *Das Schicksal der antiken Städte in den Ost-balkanländern*, *Wissenschaftliche Zeitschrift des Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe*, Jg. XII, 1969, 7/8, S. 839—843.
- Още К. Иречек (*История*, с. 102—103) отбелязва, че в Мизия се откриват значително по-малобройни антични топоними, в сравнение с Тракия, а в отъждуванска Дакия може да се каже, че те изобщо не съществуват. За разлика от И. Йорев, И. Бълеску и др. съвременни румънски историци, които необосновано поддържат, че през средновековното между Дунав и Стара планина властели били многобройни, редица техни сънародници повече или по-малко са категорични противници на подобни твърдения. Те отчитат, че през интересувашата ни епоха или въобще не се споменават за население от датински произход (напр. A. D. Xenopol, *Istoria Romnilor din Dacia Traiana*, t. II, București [1925], p. 224), или сочат, че там то било най-малобройно в сравнение с останалите български земи, защото в тази област въобще липсвала римска топонимия (S. Dragomir, *Viașii din Nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959, p. 11) или ако се срещала в източния дял на Балканите, то това се дължало на обстоятелството, че ромеизованите елементи увеличавали броя си от придвижвали се маси от западните части на Полуострова през византийското владичество в България (G. Mitcu, *Les roumains de la Bulgarie médiévale*, Balcanica, Bucarest, 1938, p. 15 sq.).
- 59 P. Lemerle, *Les plus anciens recueils*, t. I, Texte, Paris, 1979, p. 185. Срв. бълг. превод в ГИБ И, т. III, с. 134.
- 60 Ibidem, p. 186. Срв. бълг. превод в ГИБ И, т. III, с. 135.
- 61 Ibidem, p. 137 — бълг. превод в ГИБ И, т. III, с. 117. Коментарът на „Чудесата“ във ВНИИ, с. 178, бел. 11а с основание приема, че Македония и Гърция по това време са били съвсем слабо населени. За датировката на тази обсада вж. тук, § 1, бел. 13 по Н. Йемер.
- 62 P. Lemerle, *Les plus anciens recueils*, t. I, p. 227—228 — бълг. превод в ГИБ И, т. III, с. 158 и сл.
- 63 Procopii Caesariensis, *Libri de bellis VIII*. Текстът и бълг. превод в ГИБ И, т. II, с. 133, § 43. Отнася се за превземането на крепостта Тонир през 550 г.
- 64 Пак там, с. 146—147, § 52.
- 65 Procopii Caesariensis, *Historia arcania*, пак там, с. 151, § 60.
- 66 Mir., Lib. II, § 195. Срв. бълг. превод в ГИБ И, т. III, с. 158 и сл.
- 67 Пак там, § 197, съответно с. 160.
- 68 P. Lemerle, *Les plus anciens recueils*, t. II, p. 133—134.
- 69 „За строежите“, гръцки текст и бълг. превод в ГИБ И, т. II, с. 176—177. Ив. Дуличев, *Балканският югонток през първата половина на VI в., Белоноски преглед*, т. I (1942), с. 267.
- 70 Срв. бълг. превод в ГИБ И, т. III, с. 160.
- 71 F. Tafel, *De Thessalonica jusque argo dissertatio geographica*, Berolini 1839, p. 12.
- 72 Примери за промяната в териториалния обхват на тези имена вж. у F. Tafel, *Constantini Porphyrogeniti de thematibus*, p. XV—XXXIII; O. Tafrali, *Thessalonique au Xe siècle*, Paris, 1912, p. 53, бел. 4; St. Kyriakides, *Βυζαντινὰ Μελέται*, II—V, с. 210, бел. I и др.
- 73 P. Lemerle, *La chronique improprement dite de Monemvadia*, p. 15.
- 74 ГИБ И, т. II, с. 116, 123, 129, 155, 156, 169.
- 75 Вж. Georgius Hamartolos, *Chronicon*, ed. E. de Murali, Petropoli 1859, p. 724—725.
- 76 *ἡ ὁρασιμότης ἐν Μακεδονίᾳ Κορυθαῖς . . . ἀρχὴν τῶν Μακεδόνων τῶν βυζαντίνων πρὸς τὴν πόλιν τοῦ ποταμοῦ Δαυνοῦ*; ibidem, p. 725—726 . . . *οὗ ἐν Μακεδονίᾳ ἐκστράτευσε βασιλεὺς αὐτῶν κτλ.* . .
- Срв. В. Н. Златарски, *История*, т. I, ч. I, с. 277 смята, че „македонците“ били настанени „шейде в Южна Бесарбия между р. Серет и Диестър“. Тази локализация обаче не е сигурна, защото присъствието им на Долния Дунав е свързано само с тяхното връщане обратно в темата в Тракия. Вж. за това и обширната литература с различни предположения за мястото, където били настанени „македонците“ в дисертационния труд на Ив. Божилков, „Към въпроса за „Отъждуванска България (681—1018)“.
- 77 За дейността на имп. Филип срещу карпите вж. S. Sorponi, *Castellum Carporum, Folia Archaeologica*, V, XV (1963), p. 43 sq.
- 78 Б. Геров, *Романизмът между Дунав и Балкана*, ч. 2, ГСУ Фф, т. 47, 1950, 1—1951, 2, с. 12—13.
- 79 R. J. Lilie, *„Thrakien“ und „Thrakiesion“*, S. 26—27.
- 80 Georgii Cedreni Compendium Historiarum, ed. Bonn., p. 183—184. Вж. С. В. Овнянян, *Армяно-българските исторически връзки и армянските колонии в България во втората половина XII в.*, Ереван, 1968, с. 25; P. Chaganis, *The Armenians in the Byzantine State*, Byzantinoslavica, t. XXII, 1961, p. 199 sq.
- 81 С. В. Овнянян, *Армяно-българските връзки*, с. 26 и пос. лит.
- 82 Leo Grammaticus, *Chronographia* [обхваща събитията до смъртта на Роман Лакапин — 948 г.], ГИБ И, т. V, с. 155, § 41: „... той се родил в Македония, в адрианополските села, през управлението на Михаил Рангаве.“ За произхода на Василий I вж. А. А. Вгасилев, *Происхождение императора Василия Македонянина*, ВВР, т. XII, 1906, с. 148—165; N. Adontz, *L'age et l'origine de Basile I*, Byzantion, t. VIII, 1933, p. 475—550, t. VIII, 1934, p. 223—260; G. Moravcsik, *Sagen und Legenden über Kaiser Basileios I*, Dumbarton Oaks Papers, 1961, p. 110 sq.
- 83 Вж. Georgius Monachus Continuatus, *Chronicon*, ГИБ И, т. V, с. 118.
- 84 Вж. бълг. превод пак там.
- 85 Вж. бълг. превод в ГИБ И, т. VI, с. 238.
- 86 Вж. ГИБ И, т. VII, с. 172, § 29.
- 87 С. В. Овнянян, *Армяно-българските връзки*, с. 26.
- 88 Пак там, с. 26—27 и пос. лит.

- ⁸⁸ Пак там, с. 27 и пос. лит.
- ⁸⁹ Theophanes, Chronographia, p. 429, бълг. превод в ГИ Б И, т. III, с. 269—270.
- ⁹⁰ Вж. В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 201; П. Мутафчиев, История на българския народ, т. I, с. 1943, с. 130; Д. Ангелов, История на Византия, т. I, с. 261.
- ⁹¹ Вж. сведенията в житието на византийския светия Стефан Нови, цит. по С. В. Овчарова, Армяно-българските исторически связи..., с. 28 и пос. лит.
- ⁹² Пак там, с. 27.
- ⁹³ Пак там, В. "Алексиада" на Анна Комнина се съобщава, че имп. Йоан Цимисхи (969—976) преследва павликианите в Пловдивско от Хадива и Арменци и се предназначенето им било да служат за стража срещу "скитските" (т. е. българските) набези в Тракия. Вж. А. Сомпена, Alexias II, Bonn., 1878, p. 298 ¹⁻¹³. бълг. превод в ГИ Б И, т. VIII, с. 136—137.
- ⁹⁴ Вж. Д. Ангелов, Богомилството в България, С., 1969^a, с. 128 и сл.
- ⁹⁵ Пак там, с. 141 и сл.
- ⁹⁶ P. Koledarov, On the Initial Hearth..., p. 237—242.
- ⁹⁷ Вж. за тези преселвания Хр. Гандев, Българската народност през 15- и в., Демографско и етнографско изследване, С., 1972, с. 133—135.
- ⁹⁸ М. Йовков, Павликени и павликианството в България, Сб. Павликени и Павликенският край, С., 1977, с. 81 и сл.
- ⁹⁹ Л. Милетич, Нашите павликани, Сб. СБНУН, кн. XIX, 1903, с. 1—369; същият, Нови документи по миналото на нашите павликани, пак там, кн. XXI, 1905, с. 1—155; същият, Павликянското наречие, пак там, кн. XXVI, 1912, с. 1—28.
- ¹⁰⁰ Абагар на Филип Станиславов, Рим, 1961. Представен от Бож. Райков, С., 1979.
- ¹⁰¹ Н. Милев, Католическата пропаганда в България през XVII в., С., 1914.
- ¹⁰² П. Коледаров, Духовният живот на българите в Банатско, Славянска беседа, год. II, 1938, кн. 4.
- ¹⁰³ Вж. ИСИГТМ, с. 218. Срв. и разказа на Солин, пак там, с. 389.
- ¹⁰⁴ ГИ Б И, т. V, с. 127.
- ¹⁰⁵ Пак там.
- ¹⁰⁶ Пак там, с. 175.
- ¹⁰⁷ Пак там, с. 195.
- ¹⁰⁸ Пак там, с. 260.
- ¹⁰⁹ Пак там, т. VII, с. 117.
- ¹¹⁰ Пак там, с. 194.
- ¹¹¹ Nicetas Choniatae, Historia, ed. Im. Bekker, Bonn., I—II, 1835, — I, с. 7, т. II, с. 212, 404, 406 (по руския превод).
- ¹¹² Georgii Pachymeris de Micaele et Andronico Palaeologis, rec. Im. Bekkeri, v. I, Bonn., 1835, p. 137, 310; v. II, Bonn., 1835, p. 447, 549, 603 etc.; вж. бълг. превод в ГИ Б И, т. X, с. 151, 161, 206, 209, 213 и др.
- ¹¹³ Nicephori Gregorae Byzantina Historia, ed. I. Schopen, v. I—II, Bonn., 1829—1830, pp. 99, 144, 150, 152, 153, 178, 187, 762, etc.
- ¹¹⁴ Вж. у Аман Марцелин, ИСИГТМ, с. 399, Йорданес (пак там, с. 427) и ЛИБИ, т. I, с. 118.
- ¹¹⁵ Вж. превода на този пасаж от Historia Compendi на Скилица—Кедрин в ГИ Б И, т. VI, с. 294.
- ¹¹⁶ Michael Psellus, Chronographia (от възшествието на Василий II — 976 г., до възцаряването на Никифор Врхотинат — 1078 г.) (Вж. ГИ Б И, т. VI, с. 99).
- ¹¹⁷ Joannes Zonaras, Epitome Historiarum Libri XVIII (от сътворението на света до възшествието на Алексей I Комнин — 1118 г.) (вж. ГИ Б И, т. VII, с. 194—195). Анна Комнина също нарича Льва Торник "македонен" (вж. А. Сомпена, Alexias I, Bonn. 1839, p. 45; ср.).
- ¹¹⁸ Leonis Diaconi Historia (написана около 992 г. и обхващаща периода от 959 до 989 г.) (вж. ГИ Б И, т. V, с. 259).
- ¹¹⁹ Пак там, с. 275; Joannis Geometrae Carmina (писани в края на X в.) (вж. ГИ Б И, т. V, с. 319).
- ¹²⁰ Michaelis Attaleiatae Historia (написана през втората половина на XI в. и обхваща периода 1034 до 1079), вж. ГИ Б И, т. VI, с. 165, 188. Symeon Magister, Annales, ed. Bonn., p. 615 (ГИ Б И, т. VII, с. 20).
- ¹²¹ Вж. също споменаването у Продължителя на Теофан, че потомците на Аршаковци образували "нещо като особено племе" (вж. тук § 3).
- ¹²² Вж. В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 278—279, 291.
- ¹²³ Вж. изворните известия за тези преселения освен у Теофан (ГИ Б И, т. II, с. 284) също и Неизвестния автор (пак там, т. IV, с. 22), Георги Монах (пак там, с. 56), Симеон Магистър (Псевдо Симеон, пак там, т. V, с. 172), Льва Граматик (пак там, с. 156—157), Скилица—Кедрин (пак там, т. VI, с. 239—240), Продължителя на Г. Монах (пак там, с. 136), Йоан Зонара (пак там, т. VII, с. 172), Теофилакт Българския (в "Мъченичеството на свети славни свещеномъченици, пострадали в Тивернопол, именувана на български Струмица в царстването на алочесия Юлиан Отстъпника, написано от Теофилакт, светейшия архиепископ на цяла България — бълг. превод на митрополит Симеон Варненски в СББАН, кн. XXVII, Кл. истор.-филос. и филолог.-обществ., 15, 1931, с. 256) и др.
- ¹²⁴ Вж. В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 177—178; Gy. Moravcsik, Sagen und Legenden über Kaiser Basileios, DOP, vol. XV, 1961, S. 58—164, 177, 206—208 (=Studia Byzantina, Budapestini, 1967, p. 206 sq.), а за откъдаунаска България Ив. Божилков, Анонимът на Хазе, С., 1979, с. 176 и сл.
- ¹²⁵ V. Venedikov, La population byzantine en Bulgarie au début du XIe siècle, Byzantinobulgarica, I, 1962, pp. 263—277; В. Гюзелев, Функциите и ролята на кавхана в живота на Първата българска държава, ИСУФИФ, т. LX, кн. III — История, 1967, с. 153—157.
- ¹²⁶ Гръцкият текст, бълг. превод и коментар вж. у В. Бешевлиев, Първобългарски надписи..., № 47, с. 173—180.
- ¹²⁷ За значението на "сарак" като "погранична област" вж. П. Коледаров, Политическа география..., ч. I, с. 11, а пос. там различни гледнища — пак там, бел. 54.
- ¹²⁸ За локализацията на Раниуи вж. Б. Димитров, За местонахождението на крепостта Раниуи, Студентски проучвания, кн. I, 1973, с. 7—9, 17—20. Срв. В. Бешевлиев, Първобългарски надписи..., № 47, с. 177.
- ¹²⁹ Пак там, с. 276. Срв. също В. Н. Златарски, Студии по българска история. Един от Провидийските Омуртагови надписи, ПСП, кн. 13 (1903), с. 104—105; същият, История..., т. I, ч. I, с. 358—359.
- ¹³⁰ Гръцки текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. III, с. 284.
- ¹³¹ Пак там; срв. за същото у Anast. Bibl. ЛИБИ, т. II, с. 271.
- ¹³² Според известията на Г. Девоиски. Вж. В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 291.

¹³² Вж. споменаванията им в Синаксара на Цариградската патриаршия и у Продължителя на Георги Монах в Бълг. превод: ГИ Б И, т. VI, с. 136.

¹³³ В. Н. Златарски, Студии по българска история..., с. 104—105.

¹³⁴ L. Grammaticus, Chronographia гръц. текст и бълг. превод: ГИ Б И, т. V, с. 156.

¹³⁵ В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I, с. 291—297.

¹³⁶ J. Venedikov, La Population..., p. 276.

¹³⁷ Вж. тук по-горе.

¹³⁸ Известия за преселението на „македонците“ ни дават неизвестният автор (ГИ Б И, т. III, с. 22), хрониката на Г. Монах (пак там, с. 56), неговият и на Теофан продължител (пак там, т. V, с. 118—119), Лъв Граматик (пак там, с. 155—157), Псевдо Симеон (пак там, с. 171—173), старобългарският превод на хрониката на Симеон Метопаста и Логотета (Славянският превод хрониката Симеона Логотета с допълнения, В. Срезневский, СПб 1906, с. 101—102).

Напоследък В. Тълкова-Заимова изказа мнение, че връщането на „македонците“ трябва да се отнесе към 852 г. вместо към 837 г. (вж. Ролата и административната организация на т. нар. „Следлундска България“, с. 64. I dem, Quelques observations sur la domination byzantine aux bouches du Danube — Lesort de Lykostomon et de quelques autres villes côtières, Studia Balcanica, t. I, 1970, p. 80). Но обаче остава изобосновано и в пълно противоречие с изворните известия на византийските автори, които съобщават изрично, че имп. Теофан (829—842) е изпратил кораби на Дунава, за да ги пренесат обратно във византийските предели.

¹³⁹ G. Ostrogorsky, History..., p. 172 и прил. карта; Д. Ангелов, История..., т. II, с. 1969, с. 49.

¹⁴⁰ Вж. картата „Forma Imperii Byzantini II“, приложение към Hierokles Synecdemus, II, и нашите към Л. И. Б. И, т. I (картата на илрийдските и тракийски провинции с означение на селищата и пътищата през IV—VI в.) и към В. Велков, Cities (Cities and Roads in the Central Eastern Balkan Provinces in Late Antiquity, 4th—6th Centuries A. D.).

Неправилно тази граница е прокарана диагонално от Сакар пл. до Анастасевата (Дългата) стена, респ. до Силирия в картата на А. Pertusi, Constantino Porphyrogenito...

¹⁴¹ Вж. Епарийските списъци в ГИ Б И, т. IV, с. 160 и сл.

¹⁴² Вж. П. Коледаров, Към въпроса за развитието на селищната мрежа..., с. 93, 77.

¹⁴³ Вж. за тези макротопоними напр. Йоан Кантакузин (ГИ Б И, т. X, с. 259) и в Похвалата на цар Иван Александър Асен от 1387 г. в т. нар. „Писмевец“ (Хр. Кодов, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на БАН..., с. 14).

¹⁴⁴ Р. Lemerle, Philippos..., с. 132 и Й. Золяра (ГИ Б И, т. VII, с. 194—195).

¹⁴⁵ Вж. Житието на Петър от Артоа, ГИ Б И, т. IV, с. 144.

¹⁴⁶ Р. Lemerle, Philippos..., p. 132 sq.

¹⁴⁷ Вж. надпис от 1069 г., намерен там. В него изрично се сочи, че Траянупол се числи към Македония. Вж. V. Beshevliev, Notices epigraphiques, Год. на Нар. музей Пловдив, кн. II, 1950, с. 66.

¹⁴⁸ Вж. П. Коледаров, Политическа география..., ч. I, с. 28—30.

¹⁴⁹ Вж. С. Jirecek, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, Prag, 1877, S. 92. (Ново изд. Amsterdam, 1967, S. 30 sq.) П. Мутафчиев, Старият друм през „Траяновата врата“..., с. 19 и сл. (=478 и сл.)

¹⁵⁰ St. Kyriakides, Византийски Македония, II—IV..., p. 132—135.

¹⁵¹ Вж. М. Рајкович, Област Стримона и тема Стримон, ЗОРСАН, кн. LIX, Виз. институт, №5, 1958, с. 9. Авторът разглежда историята на тази покрайнина от VII до X в. и показва редицата особености на византийската власт в областта.

¹⁵² Р. Lemerle, Philippos..., p. 125; В. И. И. И. И. И., т. I, с. 208, бел. 46.

¹⁵³ М. Рајкович, Област Стримона..., с. 9 и сл.

¹⁵⁴ Вж. ГИ Б И, т. III, с. 284.

¹⁵⁵ Р. Lemerle, Philippos..., p. 131—132.

¹⁵⁶ П. Коледаров, Политическа география..., ч. I, с. 33.

¹⁵⁷ Пак там, с. 41 и 43.

¹⁵⁸ ГИ Б И, т. VII, с. 171.

¹⁵⁹ П. Коледаров, Политическа география..., ч. I, с. 34—36; същият, За българо-византийската граница в Тракия по 30-годишния мир от 814/15 г., сб. Българско средновековие в чест на 70-годишнината на проф. Ив. Дуйчев, С., 1980, с. 56—61 и приложената карта.

¹⁶⁰ Пак там.

¹⁶¹ Вж. текста, бълг. превод и коментар у В. Бешевлиев, Първобългарски надписи..., №13, с. 127—132. Вж. също В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. I..., с. 336; П. Коледаров, Политическа география..., ч. I, с. 41—42.

¹⁶² Р. Lemerle, Philippos..., p. 127, 132.

¹⁶³ Вж. споменатите вече надписи от Фланин и за сражение при Сяр. Вж. В. Гюзелев, Функциите и ролята на кавхана..., с. 141—142.

Срв. мнението, изказано от В. Бешевлиев (Първобългарски надписи..., с. 137—138), че хан Преснан воювал срещу смяляните като византийски съюзник.

¹⁶⁴ За тази различна от тракийската „Загория“ в дн. Югисточна Македония вж. Р. Коледаров, More about the Name Zagoria..., p. 98—99 и пос. лит. в бел. 53—67.

¹⁶⁵ Уточнението на българо-византийската граница от 864 г. вж. П. Коледаров, Политическа география..., ч. I, с. 43—44.

¹⁶⁶ Срв. М. Рајкович, Област Стримон..., с. 2, който приема, че е била учредена към средата на IX в. Г. Г. Лтаврин, България и Византия XI—XII вв., М., 1960, с. 121—124, 271—272.

За пръв път Стримон като тема се споменава в Клятогослогия на Филотей (вж. Р. Lemerle, Philippos..., p. 127).

¹⁶⁷ Р. Lemerle, Philippos..., p. 152. Срв. G. Ostrogorsky, History..., p. 172, който приема средата на същото столетие.

Първото споменаване е в житието на Григорий Декаполит. Вж. Fr. Dvornik, La vie..., p. 36, 62.

¹⁶⁸ Р. Lemerle, Philippos..., p. 128.

¹⁶⁹ Вж. П. Коледаров, Климент Охридски..., с. 162—163.

¹⁷⁰ Р. Lemerle, Philippos..., p. 129.

¹⁷¹ Пак там, с. 159, п. 5.

¹⁷² Пак там, с. 168.

¹⁷³ Пак там, с. 221 и сл.; 227—237.

¹⁷⁴ Вж. съобщението на И. Скилица, гръцки текст и български превод в ГИ Б И, т. VI, с. 280, 282, §101.

¹⁷⁵ Пак там, с. 283—284.

¹⁷⁶ Пак там, с. 286.

- ⁸⁶ Georgius Monachus (*Ἀματωλάς*). Χρονικόν, пак там, т. III, с. 55.
- ⁸⁷ La Vie merveilleuse de Saint Pierre d'Artois (+837), éditée, traduite et commentée par V. Laurent, Subsidiaria hagiographica, № 29, Bruxelles, 1956, cap. LXVI, p. 193: *Ἐργεῖον γεγόντα τῆς κατὰ Μακεδονίαν ἐν ἡμέραις ἐν ἀγίοις ταραχῇ*. . . . Вж. Ив. Дуйчев, Нов исторически извор за българо-византийските отношения през първата половина на IX в., Изв. ИИ, т. 14—15, 1964, с. 349.
- ⁸⁸ Пак там, т. IV, с. 145—155: . . . в епархия Първа Македония от Илирик митрополитът на Тесалоника (Солун). Същият и за митрополитът на Филипи: „в епархия Тракия митрополитът на Филиппол“ (Пловдив); „в епархия Хемимонт, митрополитът на Адрианопол“ (Одрин), пак там, с. 148, 150, 153.
- ⁸⁹ За византийската практика да се запазват титлите на владците в загубени вече територии вж. П. Коледаров, Климент Охридски, . . . с. 152, бел. 3.
- ⁹⁰ ГИ Б И, т. IV, с. 155—156.
- ⁹¹ Вж. П. Коледаров, Климент Охридски, . . . с. 156, бел. 1. За датирането на първата война на цар Симеон вж. Г. Цанкова-Петкова, Първата война между България и Византия при цар Симеон и възстановяването на българската търговия с Цариград, Изв. ИИ, т. 20, 1968, с. 167 и сл.
- ⁹² ГИ Б И, т. IV, с. 160. Вж. локализацията на епикопствата в тази митрополия у П. Коледаров, Климент Охридски, . . . с. 147—157.
- ⁹³ Р. Lemerle, *Philippes*, . . . p. 257—259.
- ⁹⁴ ГИ Б И, т. V, с. 242.
- ⁹⁵ Пак там, с. 243.
- ⁹⁶ Пак там, с. 244. Произволно допълнено без уговорка от преводача (В. Тълкова-Заимова), която се е водила от предните епархийски списъци (публикувачи в ГИ Б И, т. III и IV), без да поправа допуснатите грешки или да обяснява пропуските.
- ⁹⁷ Пак там, с. 243.
- ⁹⁸ *Vita Sancti Germanii*, ГИ Б И, т. V, с. 102 и пос. лит.
- ⁹⁹ Вероятно епиграфът се водил от традицията, по силата на която Филипи, в чиято околност се намира пл. Кушинца (Кошинца, Пангел), бил причисляван към епархията „Македония“.
- ¹⁰⁰ Вж. ГИ Б И, т. IV, с. 110—112 — *Historia utilis*. . . написана в Тефедра след 869 г. и посветена на предстоятеля на българската църква. Преводът на В. Тълкова-Заимова, § XXXVIII: . . . църквата в Македония“ (пак там, с. 112) е неверен — следва да бъде „църквата на Македония“, за да се предаде истинският смисъл на текста.
- ¹⁰¹ За папският Силван и П. Сицилийски вж. Д. Ангелов, Богомилството в България, С., 1963, с. 123 и сл.
- ¹⁰² *Ioannes Cameniatæ De excidio Thessalonicensi* — ГИ Б И, т. V, с. 19.
- ¹⁰³ Пак там, с. 82.
- ¹⁰⁴ Пак там, с. 99.
- ¹⁰⁵ *Philothæus, Cletoerologium* — пак там, т. IV, с. 122 и 123. В коментара обаче на с. 122, бел. 5 и 6, неправилно са определени териториите на темите.
- ¹⁰⁶ Пак там, с. 210 и 211. Вж. също с. 213, където вече се говори за Драчката и Солунската тема.
- ¹⁰⁷ Пак там, с. 320 и 334. Правилно коментирано, че събраните срещу арабите „тракийци“ и „македонци“ били войници от темите „Тракия“ и „Македония“.
- ¹⁰⁸ *Leo Grammaticus, Chronographia* — пак там, т. V, с. 140, 157, 158, 167. Лъв Граматик употребява термина *Романия* за владенията на империята в Европа.
- ¹⁰⁹ Продължителят на Хрониката на Теофан Исповедник обхваща събития от 842 г. — пак там, с. 107.
- ¹¹⁰ *Theophanis Continuatus (Scriptores post Theophanem)*, *Chronographia* — пак там, с. 113, 118, 132, 138.
- ¹¹¹ В последния откъс (§ 32) се разказва за бунта на цар Петровия брат Михаил. След смъртта му се провалило въстанието, което избухнало в Тракия и участниците избягали във владенията на империята. Пътят им е съвсем ясно посочен според темите, през които преминали („Македония“, „Стримон“ и „Елада“), за да достигнат „Никопол“ (по едноименния град в Епир). Вж. П. Коледаров, Цар Петър I, ВИСБ, 1982, кн. 4, с. 199 и пос. лит. и изв. в бел. 33.
- ¹¹² Преводът е източен в ГИ Б И, както и мнението, че въстанието избухнало в Струмската област. Вж. В. Н. Златарски, История, . . . т. I, ч. 2, с. 538 и 837 и сл.; История на България, т. II, с. 371, където без всякаква изворна податка въстанието дори е „уточнено“ в Долна Струма.
- ¹¹³ *Georgius Monachi Continuatus* — ГИ Б И, т. IV, с. 133, 135, 136, 137, 139.
- ¹¹⁴ *Pseudo-Symeonis Chronographia* — ГИ Б И, т. V, с. 169, 174, 179 и 182. Вж. също старобългарския превод от времето на цар Иван-Александър Асен „Симона Метастафа и Логофета спикание мнѣ от бытъя и лѣтоуника съдѣан отъ разнѣмъхъ лѣтоуницѣхъ“ в новобългарския превод на Р. Златанова в „Стара българска литература“, т. III, с. 1983, с. 206, където „благородните македонци“ са наречени жителите на темата в Тракия — вж. пак там, бел. 50 на с. 396).
- ¹¹⁵ *Joannis Geometrae Carmina* — ГИ Б И, т. V, с. 319.
- ¹¹⁶ *Vita Athanasii Athonitæ* — ГИ Б И, т. VI, с. 8.
- ¹¹⁷ Пак там, с. 9.
- ¹¹⁸ *De thematibus, De administrando imperio et De ceremoniis aulae Byzantina libri duo*. Вж. ГИ Б И, т. V, 190—229.
- ¹¹⁹ Пак там, с. 190 и пос. лит.
- ¹²⁰ Пак там, с. 195, 196, 197, 217, 221.
- ¹²¹ Пак там, с. 195—196.
- ¹²² Пак там, с. 197.
- ¹²³ *Strabonis Geographicorum Epitomæ* — ГИ Б И, т. V, с. 311.
- ¹²⁴ Пак там.
- ¹²⁵ *Menologium Basilii II* — ГИ Б И, т. V, с. 48, 49, 55, 56. Поради обкръване Доростол е поставен в Македония (пак там, с. 58).
- ¹²⁶ *Sinaxarium ecclesiae Constantinopolitanae* — ГИ Б И, т. V, с. 281, 287.
- ¹²⁷ *Pseudo-Symeonis Chronographia* — ГИ Б И, т. V, с. 169, 175.
- ¹²⁸ Пак там, с. 174.
- ¹²⁹ Пак там, т. VI, с. 174, 179 и 182.
- ¹³⁰ Пак там, с. 67, 68.
- ¹³¹ Пак там, с. 69. Тракия никога не е спадала към префектурата Илирик.
- ¹³² *Leo Dionisi Historia* — ГИ Б И, т. V, с. 245.
- ¹³³ Пак там, с. 252.
- ¹³⁴ Вж. тук гла. I, § 2.
- ¹³⁵ ГИ Б И, т. V, с. 256, 259 и 275.
- ¹³⁶ Вж. тук § 2.

- ⁷⁵ Th. L. F. Tafel, *Constantinus Prophyrogenitus novis curis editus*, Tübingae, 1846, p. XV.
- ⁷⁶ Н. Скабаданович, Византийское государство и церковь в XI веке, от смерти Василия II Болгаробойца до восшествия Алексия I Комнина, С. Петербург, 1884, с. 224.
- ⁷⁷ G. Ostrogorsky, *History*, ... p. 172, 177, 220, 223 и картата „Basil II's Empire c. 1025“.
- ⁷⁸ H. Gelzer, *Die Genesis*, ... S. 82, 90.
- ⁷⁹ Ст. Маслев, Византийски оловни печати от Плиска и Преслав, Изв АИМ, т. XX, 1955, с. 448.
- ⁸⁰ Пак там, с. 449.
- ⁸¹ Пак там.
- ⁸² E. Oberhummer, *Zweite Reiche*, P W R E, Bd. XI, col. 404.
- ⁸³ Вж. съобщенията на Лъв Дякон (Г И Б И, т. V, с. 265) и на Скилица — Кедрин (пак там, т. VI, с. 266).
- ⁸⁴ N. Oikonomides, *Les listes*, ... p. 265, „За корекция в името на Неонопол вж. пак там, с. 261, бел. 20.“
- ⁸⁵ Те са намерени в Преслав: единият на стратега Никифор и другите пет на Леон Саракинопол (вж. Ив. Йорданов, Печати на Леон Саракинопол от Велики Преслав, *Археология*, 1982, кн. 1, с. 20—21) и още един на последния, пазен в Еринтаж (В. С. Шандаровска, Из истории Болгарии X—XI вв. по данным сфрагистики, *Bizantinobulgarica*, т. VII, 1981, p. 460—461).
- ⁸⁶ Ив. Божилев, Печатът на Леон Саракинопол, *ИПР*, год. XXVI, 1970, кн. 5, с. 98—109, първоначално я датираме между 971—975 г. (пак там, с. 105—106), но я отнася след 796 г. (вж. същия, Анонимът на Хазе, ... с. 123).
- ⁸⁷ За непубликуван печат на дук Дамиян, управляващ Тракия и Месопотамия вж. Ив. Йорданов, Печати, ... с. 21.
- ⁸⁸ За катепанството Месопотамия на Запад вж. Ив. Божилев, Анонимът на Хазе, ... с. 185 и сл.
- ⁸⁹ Ст. Маслев, Византийски оловни печати, ... с. 448—450.
- ⁹⁰ Вж. това приемливо хронологично уточнение на Ив. Божилев, Анонимът на Хазе, ... с. 123 и сл. и пос. там различни гледища.
- ⁹¹ Вж. съобщенията у Скилица — Кедрин в Г И Б И, т. 280.
- ⁹² За тези преустройства вж. тук, § 2.
- ⁹³ Вж. Г. Г. Литаврин, Совети и разкази, ... с. 414—415, бел. 394—419 и посочените там различни гледища за родствената връзка между Гр. Кихкати и Кекавмен.
- ⁹⁴ П. Коледаров, О местонахождении средневекового города Девола, ... ч. II, *Paleobulgarica*, 1982, №2, с. 79, бел. 28.
- ⁹⁵ Вж. П. Мутафчиев, Към въпроса на българо-румънските отношения в средните векове, ГСУ, ф. т. XXVIII (1931—1933), 2. Още за Паристрион, с. 35—36; същият, Добруджа, Сборник от студии, С., (1940), 330; Г. Г. Литаврин, България и Византия, ... с. 249 и сл. История на България, ... т. с. 123—25.
- ⁹⁶ За катепанството — тема „България“ вж. Г. Г. Литаврин, Совети и разкази, ... с. 434, бел. 438.
- ⁹⁷ Вж. пак там, с. 321.
- ⁹⁸ Michaelis Attaleiatae *Historia* — Г И Б И, т. VI, с. 159.
- ⁹⁹ За употребата на термина *Zyubis* вж. Ив. Дуйчев, Прочувания върху българското средновековие, СБАН, кн. XLI, 21, 1949, с. 151 и сл.
- ¹⁰⁰ Г И Б И, т. VI, с. 161, 165, 170, 178, 184, 185, 188, 189, 195.
- ¹⁰¹ Scylitzes — Cedrinus, *Historiarum compendium* — Г И Б И, т. VI, с. 198.
- ¹⁰² Пак там, с. 238, 242, 243, 253, 255—257, 276, 289, 291, 294, 300, 301, 315, 322, 325. — Същото се наблюдава и за продължителя, пак там, с. 328, 331, 332, 333, 337 и др.
- ¹⁰³ Пак там, с. 201.
- ¹⁰⁴ Пак там, с. 92.
- ¹⁰⁵ Пак там, с. 99, 102.
- ¹⁰⁶ Вж. посоченията у Н. Скабаданович, Византийское государство, ... с. 225, бел. 2.
- ¹⁰⁷ Митрополит Симеон Варненски, Писмата, ... с. 256—261. Вж. тук, §1.
- ¹⁰⁸ Вж. Г. Цанкова-Петкова, Феодалния рента в българските земи под византийско владичество, ВВР, т. XIX (1961), с. 12; същата, За аграрните отношения в Средновековна България XI—XIII в., С., 1964, с. 42 и сл. Срв. гръцкия текст и бълг. превод в Г И Б И, т. VII, с. 68.
- ¹⁰⁹ В коментарта в Г И Б И, т. VII, с. 68, бел. 4 се предлага идентификация със с. Сякавче (дн. Ливадохорнон, Нигритско), обаче последното е спадало към тема Тесалоника (Соулун).
- ¹¹⁰ Сesa i m e n i Strategicon — Г И Б И, т. VII, с. 12 и сл. Г. Г. Литаврин, Совети и разкази, ... с. 5 и сл.
- ¹¹¹ Пак там, с. 17, 26, 29, 37 и др. Вж. за термина „България“ у Г. Г. Литаврин, Совети и разкази, ... с. 434, бел. 438.
- ¹¹² Пак там, с. 32.
- ¹¹³ Срв. Г. Г. Литаврин, Совети и разкази, ... с. 562—563, бел. 1070, заключава правилно, че не се отнася до темата в Тракия, но приема, че терминът „Македония“ от V в. до н. е. се отнася до едноименна антична провинция и дн. област с уговорката, че през византийската епоха се употребявал двете значения: „като географско название, ... и като наименование на административна област (тема), която не винаги съответствувала с географското понятие Македония“. Той смята, че „според Константин Багрянородия тя съвпадала със съвременното понятие, но в XI в., след като Византия покорила западнобългарското царство и създаването на катепанството България, територията на темата отново се преместила на изток. Столицата на темата бил Одрин. Г. Г. Литаврин правилно отбелязва, че „именно с това административно значение употребявали термина „Македония“ съвременниците на Кекавмен (Аталаг и Скилица)“.
- Г. Г. Литаврин обаче не взима предвид обикновеното у Константин Багрянородия поради безкритичното използване на по-стари автори, което обяснихме по-горе, и затова смята, че административната единица (тема „Македония“) по времето на император-писателя е с връщала временно на античното си местоположение, за което липсват каквито и да било сведения в източниците. Поради тази причина и като не взема под внимание похватите на някои византийски автори да архивизират, той приема, че в случая Кекавмен е употребил „Македония“ като съвременно „географско определение“. В смисъл на географско понятие в античния му смисъл през средните векове „Македония“ наистина остава в употреба, но това е съвсем ограничено и се среща на запад и изток, където традицията за римско административно деление се запазва почти изключително в картографията и имената на провинциите продължават да служат и като областни географски.
- ¹¹⁴ Nisephorii Breguini *Historia* — Г И Б И, т. VII, с. 114, 120 и др.
- ¹¹⁵ Annae Comnenae *Prophyrogenitae Alexias*, edit. A. Reifferscheid, Bonnæ, vol. I—II, Lipsiae 1884 — бълг. превод в откъси в Г И Б И, т. VIII, с. 10, 43, 58 и 137, където има споменаванията и за „Македония“ и „македонци“.

Вж. превода на руски език: Анна Комнина, Александра, Вступ. статья, пер. и коммент. Я. Н. Любарского, М., 1965.

¹¹⁴ Joannis Zonarae Epitome Historiarum libri XVIII — ГИ Б И, т. VII, с. 162, 172, 176, 177, 186—190, 193—196, 199—204. Този автор дори бърка при арханазията, смесвайки Орестиди с Одрин (с. 194).

¹¹⁵ Joannis Cinnami Historia — ГИ Б И, т. VII, с. 209—210, 247 и др.
¹¹⁶ Michaelis Glycas Annales, rec. I. Bekkeri, Bonn, 1836—откъси и бълг. превод на ГИ Б И, т. X, с. 119 и 123.

¹¹⁷ Бълг. превод на откъси от летописа му пак там, с. 123, където нарича Одрин „първия и славен македонски год“.

¹¹⁸ На интересния въпрос за значението на термина „влах“, който е предмет на много спекулации, се спираме обстоятелствено в ч. II на нашата Политическа география... (под печат).

¹¹⁹ Вж. за името „Загоре“ у Р. Коледаров, More about the Name „Zagore“... р. 100 sq.
¹²⁰ Nicetae Choniatae Historia, ed I. Bekkeri, Bonn., 1835, р. 488—489, бълг. превод в ГИ Б И, т. XI, с. 29.

¹²¹ ГИ Б И, т. XI, с. 26.
¹²² Пак там, с. 8, 53, 61, 73 и др. Н. Хониат нарича обаче Одрин с измисленото име Орестиада. Вж. пак там, с. 40, 65, 70 и 73. В бел. 128 на с. 40 В. Тълкова-Займова погрешно го определя като антично, когато то е изобретено и пушено в обръщение от приближените на Константин Багрянородни.

Вж. руския превод: Никиты Хониата История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина, т. I (1118—1185), пер. под ред. проф. В. И. Долгого, СПб, 1860, т. II (1186—1206), пер. под ред. Н. В. Чельцова, СПб, 1862, с. 7, 168, 376 и др.

¹²³ Georgii Acoropolitae Opera, rec. A. Heisenberg, vol. I, Lipsiae 1903 — бълг. превод в откъси в ГИ Б И, т. VIII, с. 155, 156, 165, 166, 170 и 171.

Вж. и превода на руски език: Летопись великого логофета Георгия Акрополита, пер. под ред. И. Троицкого, СПб, 1865. Срв. за употреба у този автор и на името „Македония“ като област у В. Н. Златарски, История... т. III, с. 399.

¹²⁴ Вж. гръцкия текст и бълг. превод в ГИ Б И, т. VIII, с. 217, 218, 222, 265, 272, 273, 277, 279 и 293.
¹²⁵ Epiphagmii Monachi Imperatorum et Patriciarum, rec. interpr. A. Maio ex recog. Imm. Bekkeri, Bonn, 1840.

¹²⁶ Вж. бълг. превод на откъса за обсадата на Солун от цар Калоян и гибелта му в ГИ Б И, т. X, с. 129. Старобългарски превод у В. Н. Златарски, История... т. III, с. 582.

¹²⁷ Вж. превода на откъси от окръжното писание на юп. Теодор Ласкарис след мур, сключен с България при р. Регина (дн. Еркене) в 1256 г. у В. Н. Златарски, История... т. III, с. 461.

¹²⁸ Georgius Pachymeris, De Michaelae et Andronico Palaeologis libri tredecim, rec. J. Bekkeri, I—II, Bonn., 1835. Бълг. превод на откъси в ГИ Б И, т. X, с. 149—127. Вж. руския превод: Георгий Пахимер, История о Михаиле и Андронике Палеологах, т. I, СПб, 1862.

¹²⁹ ГИ Б И, т. X, с. 153, 161, 163, 185, и 208.
¹³⁰ Вж. пак там, напр. с. 150 и др.

¹³¹ Пак там, с. 153.
¹³² За значението на земите по отношение на Стара планина и нейните прилежащи възвишения вж. С. Asdrachas, Le terme „Naemus“ chez Pachymeres, Studia Balcanica, т. X, 1975, р. 137 sq. П. Коледаров, Българската народност и държава в Странджа-Сакар и прилежащите ѝ земи през средните векове, сб. от доклади на I научен интердисциплинарен симпозиум „Странджа“, Бургас 17—18. VIII, 1978 Странджанско-Сакарски сборник, т. I. М. Търново 1984, с. 96—97, където е направен преглед на тези географски определения също и у византийски автори като Никифор Генгора, Йоан Кантакузин и др. византийски писатели.

¹³³ ГИ Б И, т. X, с. 151, 154, 172, 206.
¹³⁴ Вж. Вл. Сл. Киселков, Клифарският отшелник Теодосий, Бълг. ист. библи., год. I, 1928, т. II, с. 132 и сл.

¹³⁵ Joannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum libri IV, cura I Schopeni, v. I—III, Bonn., 1828—1832. Вж. откъси с превод на бълг. език от Л. Йончев в ГИ Б И, т. X, с. 218—396.

¹³⁶ ГИ Б И, т. X, с. 233 и сл.
¹³⁷ Пак там, с. 219 и сл.

¹³⁸ Пак там, с. 238 и др.
¹³⁹ Пак там, с. 305, 219 и сл.

¹⁴⁰ Пак там, с. 275 и др.
¹⁴¹ Пак там, с. 275 и 355.

¹⁴² Пак там, с. 385.
¹⁴³ Пак там, с. 220.

¹⁴⁴ Пак там, с. 334—335.
¹⁴⁵ Пак там, с. 372 (погрешно пояснено и в коментара, бел. 299), 377 и 390.

¹⁴⁶ Пак там, с. 296 — „градовете в Тракия и Родопите“.
¹⁴⁷ Пак там, с. 259.

¹⁴⁸ Пак там, с. 362.
¹⁴⁹ Пак там, с. 233.

¹⁵⁰ Пак там, с. 220, пояснено в коментара (бел. 14) — „Южна Македония“.
¹⁵¹ Вж. В. Кънчов, Македония. Етнография и статистика, С., 1900, с. 479. Тази крепост Й. Кантакузин бележи като Фъзас (ГИ Б И, т. X, с. 240, 242, 250, 303, 328, 332, 337—339, 376 и др.), като съобщава, че е близка до Зихна (Зихна) (ГИ Б И, т. X, с. 241) и до Сидерокастрон (бълг. Валовища) (пак там, с. 278) и до Мелник (пак там, с. 337). Тя е обкръжана в ГИ Б И на много места с града Фере на Марица, който Кантакузин изписва Вързас. Вж. споменаванията на Фере в ГИ Б И, т. X, с. 227, бел. 44, с. 240 и др.

¹⁵² ГИ Б И, т. X, с. 261, 357, 359 и 377.
¹⁵³ R. Guillard, La correspondance inédite d'Athanase, patriarche de Constantinople (1289—1293, 1304—1310), Mélanges Ch. Diehl, t. I, Paris, 1930, р. 130: EEBs, 1952, S. 231.

¹⁵⁴ Nicephori Gregorii Byzantina Historia libri postremi, v. I—II, Bonn. 1829—1830, ed. I. Schopeni, v. III, Bonn., 1855, ed. Im. Bekkeri. Бълг. превод на откъси в ГИ Б И, т. XI, с. 123—193, а руски превод: Римская история Никифора Григора начинающаяся с о взятии Константинополя латинами, т. I (1204—1341), пер. под. ред. бакк. П. Шелфова, СПб, 1862.

За местоположението на Македония вж. ГИ Б И, т. XI, с. 126 и 143. За Орестиада — пак там, с. 141, 144 и

161. Съобразно с принадлежността на територията на дн. Албания към римската провинция Македония докъм IV в. от н. е. той приписвава Белград (дн. Бераг) към Македония (пак там, с. 138 и 152).

135 Г. И. Б. И., т. XI, с. 126.

136 Пак там, с. 128.

137 Пак там, с. 125 („Солун, който е пръв в страната на македонците“ не се отнася до темата, както коментаторът сочи в бел. 21, поделен от Г. Острогорски, както и архиепископът на България в случая не е търновският Василий, а охридският Димитър Хоматин — пак там, бел. 22), 126, 129 и др.

138 Напр. като изброява провинциите, върху които се е простирала Римската, респ. Византийската империя (вж. Р. Г. Г., т. 154, col. 964).

139 Anastasii Bibliothecarii Chronographia tripartita, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1885.

140 Л. И. Б. И., т. II, с. 257, 261, 263, 271 и др.

141 Пак там, с. 257.

142 Vita Hadriani II — бълг. превод в Л. И. Б. И., т. II, с. 191. Вж. също и с. 200.

143 Пак там, с. 190—191.

144 Landolfi Sagacis Additamenta ad Pauli Historiarum Romanum — пак там, с. 331 и сл.

145 Пак там, с. 339.

146 Ravennati Anonimi Cosmographia — Л. И. Б. И., т. II, с. 393. Вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания... с. 288 и сл.

147 Л. И. Б. И., т. II, с. 396—397.

148 П. Коледаров, Най-ранни споменавания... с. 231—232.

149 Annales Baresens — Л. И. Б. И., т. I, с. 358.

150 Вж. поясненията в Л. И. Б. И., т. II, с. 358, бел. 3, за мнението на G. Schlumberger, L'Eropée byzantine, Basile II, tuer de Bulgarie, II partie, Paris, 1900, pp. 598—599. Срв. В. Г. Васильевски, Византия и печенегите, ЖМНП, ноември 1872, с. 116.

151 Вж. Т. Wasiliewsky, Les titres de duc... pp. 233—240.

152 За средновековното име „България“ в дн. Македония вж. тук §1.

153 Orderici Vitalis Historia ecclesiastica — вж. текста и бълг. превод в Л. И. Б. И., т. III, с. 60 и сл.

154 Пак там, с. 63.

155 Fulcheris Carnotensis? Historia Iherosolymitana — вж. текста и бълг. превод в пак там, с. 71 и сл.

156 Вж. пак там, с. 74—75. В съкратеното извлечение от Фулхеровата хроника (пак там, с. 78 и сл.), съставена по-късно от неизвестен компилатор, някои имена са събрани. Напр. в оригиналния Фулхеров текст Лукреция (вер. Охрид) е дадена веднага след Баба пл. и Ботела (Битоля) преди Солун и преди да се говори за Беломорието (пак там, с. 80).

157 Вж. тук глава II, §1, Л. И. Б. И., т. III, с. 190—191.

158 Wilhermi Tyrensis archiepiscopi Historia rerum in partibus transmarinis gestarum — бълг. превод в Л. И. Б. И., т. III, с. 180 и сл.

159 Пак там, с. 194.

160 Annales Pegavienses — пак там, с. 205.

161 Chronicon Magni Presbyteri — пак там, с. 213.

162 Historia Peregrinorum — пак там, с. 232.

163 Historia de expeditione Friderici imperatoria — пак там, с. 263.

164 Пак там, с. 279.

165 Ex itinerario peregrinorum auctore Ricardo Londonensis — пак там, с. 303.

166 Annales Colonenses maximi — пак там, с. 381.

167 Вж. за това Р. Lemerle, Philippe, с. 181.

168 Вж. разказа за княз Борис, който след Салудзия (идентифицирана със Сърбия?) завладял „цяла Македония, а след това покорил и цялата област на латинците.“ (Л. И. Б. И., т. III, с. 170—171).

169 Вж. пак там, с. 171, 179 и гр.

170 За гибелта на Влахияни и Угеша в Б. Д. и н. и в Живото крадее и архиепископа српских, написано архиепископ Данило и други, Загреб, 1866, с. 381 (фототипно преиздание V. R., London, 1971) или на с. 290 в по-новото издание на Л. Миркович, излязло в Белград през 1935 г.

Известното е заимствувано от авторите на по-късните српски летописи, които го припохват: буквално в най-стария (Врхобрезнички от XVII в.) и с допълнението, че двамата братя били убити в Македония от „пар Отоман“, който изел Одрин — в по-късните (Дорпатски, Рачански и Руварачеви). Вж. за тях Споменик Српске Крадеевске Академије, т. III, с. 126, 151, др. Тези и останалите приведени данни показват, че също през XVII и XVIII в. српските книжовници, а още повече и престолюдието наричали Мариничина басейн „Македония“.

За договора от 1396 г. вж. Законски споменик српских владара средьего века, Пискупию и уредно Стојан Новаковић, књ. V, Срп. краљ. академија, Београд, 1912, с. 524. В целия том това е единственото споменаване на името Македония.

171 Носи името си по това на манастира Дечани (южно от гр. Печ), където е бил открит в една стара книга от византолога В. А. Мошин. Той предполага, че този откъс в Синодика за Неделята на православие е местна глоса, защото не се среща в текста на другите достигнали до нас синодони: Цар Борилиевият (изд. от М. Г. Поп-Ружичко, Синодик царя Борилиа, Български старини, кн. VIII, С. 1928, с. 28), Руският — в ръкопис на Московската синодална библиотека, инв. М667; византийските (вж. В. А. Мошин, Сербская редакция Синодика в Неделя Православия, ВВР, т. XVII, 1960, с. 347).

Синодикът е превод на византийския „Синодик в неделята на православие“ още в началото на XII в., но е бил въведен като официален документ в сръбската църква след събора в Жича през 1221 г., когато била провъзгласена автокефалността и се утвърдили основните положения на вярата при борбата с еретическите възгледи. Вж. А. Solovjev, Svetodetsanstvo pravoslavni izvora o bogomilstvu na Balkanu, Codišnjak Istoriskog Društva Bosne i Hercegovine (Sarajevo), t. V, 1953, S. 37 sq.

172 Вж. В. А. Мошин, Сербская редакция... с. 347—348. Курсивният текст е срещаният само в Дечанския препис.

173 За значението на термина „Романия“ вж. К. Куев, Областното име Романия и Романия в народната песен и историята, Език и литература, год. I, 1946, кн. 5, с. 22—31.

174 В. Мошин тълкува израза „сърджини нгв“ в смисъл на богомили, които били преки последователи на поп Богомил, макар че неговото име е пропуснато в текста. Вж. В. А. Мошин, Сербская редакция... ВВР, т. XVI, 1959, с. 389; Д. Ангелов, Богомилството в България... с. 150—151. Според нас „сърджини“ на богомилите могат да бъдат само сродните им ваякини, които били твърде разпространени в Северна Тракия, респ. Пловдивско, и свързани с българската ерес.

За павликните вж. Б. Примов, Българското народностно име в Западна Европа във връзка с богомил-

те, Изв. III, т. 6, 1956, с. 359 и сл.; същият, Богомилският дуализъм, Произход, същност и обществено-политическо значение, пак там, т. 8, 1960, с. 73 и сл.; същият, За името „попеликани“ на еретиците в Западна Европа, Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, С., 1953, с. 763 и сл. Вж. също: F. Scheidweiler, Paulikianerprobleme, Byzantinische Zeitschrift, Bd. 43, 1950; Е. Ә. Липшиц, Павликианское движение в Византии в VII и первой половине IX в. ВВр, т. V, 1952, с. 49 и сл.

¹⁹⁵ История на македонскиот народ, т. I, с. 112.

¹⁹⁶ Пак там.

¹⁹⁷ Вж. тук §1.

¹⁹⁸ Вж. D. Obolensky, The Bogomils, A Study in Balkan Neo-Manichaeism, Cambridge, 1948, p. 147.

¹⁹⁹ Майката на цар Самуил наистина носи типичното арменско име Рипсимия (Рипсиме) и би могла действително да води произхода си или по някакъв начин да е била свързана с арменския епископ. За народността на цар Самуил вж. Б. Благоева, За произхода на цар Самуил, ИПр, год. XXII, 1966, кн. 2, с. 79 и сл.

²⁰⁰ Вж. В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. 2, с. 611; П. Петров, Восстание Петра и Бояна в 976 г. и борьба комитопулов с Византией, Byzantinobulgarica, т. I, 1962, с. 137 и сл.; Вж. основателните поправки у Ив. Божилов, Анонимът на Хазе..., с. 123—124, бел. 51.

²⁰¹ ГИБ И, т. VII, с. 179.

²⁰² Вж. рецензията на П. Мутафчиев (в МПР, 1928, кн. 4, с. 127—128) за Д. Анастасиев и Н. Хипотеза о „Западно“ Бугарској“, Гласник скопског научног друштва, т. III, 1927.

²⁰³ По повод за началното огнище на богомилството съществуват разногласия. Повечето автори приемат за център на това учение югозападните български земи (вж. посочванията у Д. Ангелов, Богомилството в България..., с. 149, бел. 15).

Пръв обрща внимание върху въпросния текст в сръбската редакция на Синодния А. Соловьев, който правилно приема, че под „Македония“ български“ следва да се разбира Тракия (вж. A. Solov'ev, Aufbruch des Bogomiles, Byzantium, т. 22, 1952, p. 81 sq.; срв. Ernst Wegner, Neue Lösungsversuche des Bogomilenproblems, Zeitschrift für Geschichtswiss., 111 Jahrgang (1955), Heft 5, S. 797). Склонен да приеме това схващане е и Д. Ангелов (Богомилството в България..., с. 55), като смята обаче, че наред с дн. Македония и Тракия е била също център на новата ерес (пак там, с. 151).

По съображенията, изложени тук, според нас не би следвало да се поставя под съмнение, че именно Тракия е началното огнище на богомилското учение. Поради това ние го застъпваме и в картите за разпространението му, приложени към монографиите на Д. Ангелов (Богомилството в България..., с. 424—425 и 456—457) и на Б. Примов (Бугрите, Книга за поп Богомил и неговите последователи, С., 1970, с. 296—297 и в статията си On the Initial Hearth and Centre of the Bogomil Teaching, Byzantinobulgarica, vol. VI, 1980, p. 237—242).

²⁰⁴ Вж. Д. Ангелов, Богомилството в България..., Б. Примов Бугрите...

²⁰⁵ Срв. бълг. превод в ГИБ И, т. V, с. 118. Вж. тук §1, бел. 13.

²⁰⁶ Ibn Khurādādhbih, Kitāb al-Masālik wa-l-Mamālik, ed. de Goeje, Bibliotheca geographorum arabicum, т. V, Вж. също П. Г. Булаков, „Книга путей и государств“ Ибн Хордадбека (К изучению и датировке редакций, Палестинский сборник, вып. 3, М. — Л., 1958).

²⁰⁷ Среща се в многобройни варианти в различни автори (вж. de Goeje, Ibn Khurādādhbih..., p. 105, бел. 1) го обяснява като Табара (Tabarra).

Адри Грегор отхвърля съществуването на такава тема като недоразумение (H. Grégoire, Le thème byzantin de Taifa-Tablan, Nouvelle Cléo, 1952, No 4, p. 388 и сл.). Според нас това е обграденото в стените на Цариград пространство, а може би и с Анастасиевата стена.

²⁰⁸ Очевидно става дума за Анастасиевата стена, известна още като „Дългата стена“, построена от виз. имп. Анастасий I (491—518) и наречена от историците „признак на безсиле, маятник на страхливостта“ (вж. В. Н. Златарски, История..., т. I, ч. 1, с. 48). Издигната е от Держок (дн. Теркос) на Черно море и стига до Силиврия на Мраморско море, за да осигури защитата на близките околности на столицата от беззащитните нападения на прабългарското племе кутигури.

²⁰⁹ Daryū ī Khazarān се нарича Черно море и в съчинението Hudūd al-'Ālam (The Regions of the World. A Persian Geography 372 A. H. — 982 A. D. Translated and explained by V. Minorsky with a Preface by V. V. Barthold (+1930). Translated from the Russian, London, 1937, p. 156, 42. Вж. пак там — коментар, с. 419.

В една своя по-късна работа В. Ф. Минорский (Куда ездили древние русы, об Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы, т. I, М., 1964, с. 21, бел. 10) отъждествява „Хазарското море“ у Ибн Хурдадбек с „Черно (вернее, Азовское) море“.

²¹⁰ Hudūd al-'Ālam, p. 423. Обикновено под Сирийско море у Ибн Хордадбек трябва да се разбира Средиземно море (срв. R. G. A., т. VI, p. 103), но в случая последното е наречено „Римско“ в превода на Минорский (?).

²¹¹ Срв. Tadeusz Lewicki, Zródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny, т. I, Wrocław-Kraków, 1956, текст на с. 70, полски превод с. 71, латинския превод — с. 363: Tertia provincia est provincia Maqadunija. Fines eius [efficiunt] ab oriente Murus, a parte meridionali Mare Syriacum, ab occidente regio Saqlaborum, a septentrione vero Burgan.

²¹² Според В. Минорский под „Земя на славяните“ се разбира сръбската територия (Hudūd al-'Ālam, пос. изд., с. 423, §17). Той свързва Saqlāba с описанието на пътя Цариград — Salūqiya (Солун — форма, дадена от персийския автор по подобие и по влияние на Селикия) — В. ud. qus (Венеция) — Рим през В. Lātis (Спалато, дн. Сплит).

²¹³ За този арабски етикет на българите вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 241, бел. 76.

²¹⁴ Вж. английския превод у V. Minorsky, Hudūd al-'Ālam..., p. 423, §17 и у T. Lewicki, Zródła..., p. 70, 71, 363.

²¹⁵ Вж. V. Minorsky, Hudūd al-'Ālam..., p. 419.

²¹⁶ Пак там, с. 156.

²¹⁷ Пак там, с. 157.

²¹⁸ Пак там, с. 428—429.

²¹⁹ Цит. по В. Минорский, пак там, с. 423—424. Китрос е другото име на епископията Платамон, със седалище в последната крепост в Пиерия.

²²⁰ Пак там, с. 157—158.

²²¹ Вж. тук бел. 213.

²²² За покръстените от Византия български славяни в Югоизточна и Южна Македония и Беломорска Тракия: вж. П. Коледаров, Климент Охридски..., с. 154 и сл.

²²³ Вж. V. Minorsky, Hudūd al-'Ālam..., p. 421, §15.

²²⁴ Вж. напр. картата на Nasir addin Tusi от около 1270 г. в латинска транскрипция — C. Miller, Marrae Arabica, Bd. I, Heft I, Islam — Atlas N°VI. Die Karten des Mittelmeeres, Taf. IV, 4.

²²⁵ V. Minorsky, Hudūd al-'Ālam..., p. 158.

²²⁶ Quadamda, Bibliotheca Geographorum arabicum, ed. de Goeje, т. VI, където се казва, че славяните са селили на Македония от запад, а българите — на Тракия от запад, и на Македония — от север.

- ²²⁷ Вж. V. Minorsky, *Hudūd al-'Alam*, p. 420.
- ²²⁸ E. W. Brooks, *Arabic Lists of Byzantine Themes*, *Journal of Hellenic Studies*, vol. 21, 1901 p. 70.
- ²²⁹ Вж. най-новото издание на Софийския ръкопис от Б. Недков, България и съседните ѝ земи през XIII в. според Географията на Идриси, С., 1960.
- ²³⁰ Пак там, с. 69. Вж. също бел. 212 на с. 129.
- ²³¹ Пак там.
- ²³² Пак там, с. 49 и бел. 120 на с. 112.
- ²³³ *Géographie d'Abou'léda*, traduite de l'arabe en français et accompagnée de notes et d'éclaircissements par M. Reinaud, t. II, 1re partie, Paris, 1848, p. 316.
- ²³⁴ Пак там, с. 315.
- ²³⁵ За развоя на средновековната картография в Европа вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 22—227; същият, *Българите, техните земи и държава в най-старите карти*, История, изкуство и култура на Средновековна България, С., 1981, с. 84—103.
- ²³⁶ Вж. P. Kolodarov, *Traditions of Antiquity and the Middle Ages in the Regional Nomenclature in the Modern Map of the Balkans*, *Byzantinobulgaria*, t. IV, 1973, p. 145—174.
- ²³⁷ Вж. В. К. Янцукский, Историческая география. История ее возникновения и развития в XIV—XVII веках, М., 1955, с. 28—29. P. Nolhas, *Pétrarque et l'humanisme*, v. II, Paris, 1907, p. 215.
- ²³⁸ П. Коледаров, Историческата география и нейните задачи в България, Помощни исторически дисциплини, т. I, С., 1979, с. 190—191.
- ²³⁹ A. d.-E. Nördenskiöld, *Facsimile-Atlas to the Early History of Cartography*, with Reproductions of the Most Important Maps, Printed in the XV and XVI Centuries, Translated from the Swedish Original by John Adolf Ekeblöf and Clementis R. Markham, Stockholm, MDCCCLXXXIX (1889), New York 1970.
- ²⁴⁰ Вж. пак там, Предговора; P. Kolodarov, *Traditions of Antiquity*...
- ²⁴¹ Пак там.
- ²⁴² Вж. скицата и у Д. Яранов, Карта на Македония в географските ѝ граници в мярка 1:300 000, С., 1933, с. 4, фиг. 2.
- ²⁴³ Вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., табл. I.
- ²⁴⁴ Пак там, с. 227—233 и предложената от нас реставрация, пак там, с. 232.
- ²⁴⁵ Ravenp. Anon. Cosmographia, KH. IV, gl. VI. Вж. превода в ЛИБ И, т. I, с. 393.
- ²⁴⁶ Вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 228 и сл.
- ²⁴⁷ L. Vagrow, *History of Cartography*, Cambridge-Harvard University Press, 1966.
- ²⁴⁸ За арабския етикон на българите вж. тук бел. 213.
- ²⁴⁹ J. Lelewel, *Géographie du Moyen Age*, étudiée par..., Atlas composé de 35 planches, gravées par l'auteur, Bruxelles, 1850 (фотоинно издание, Amsterdam, 1967), Pl. I, карта №1—*Quadrantis habitabilis*, Anponum Khovazezmii, Tabula Almamuniana 833.
- ²⁵⁰ За означаване на областните имена в българските земи в западноевропейската картография през VIII—XIII в. вж. таблиците №1 и 2 у П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 250 и приложението.
- ²⁵¹ За датировката вж. пак там, с. 233 и сл.
- ²⁵² Вж. нормализацията в, пак там, с. 243.
- ²⁵³ Вж. репродукцията в, пак там, с. 239.
- ²⁵⁴ Вж. репродукцията в, пак там, с. 240. За всички тези карти подробно у П. Коледаров, Първата българска държава в средновековната картография, *Векве*, 1973, кн. I, с. 21—22.
- ²⁵⁵ П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., с. 249 и пос. лит. същият, *The Bulgarian State in Medieval Cartography*, *Etudes historiques*, t. VI, 1973, p. 40; същият, Историко-географско развитие и картографското представяне на средновековната българска държава, *Проблеми на географията*, 1982, кн. 4, с. 53 и сл.
- ²⁵⁶ Вж. реставрацията и у J. Lelewel, *Atlas*..., Pl. IV и II.
- ²⁵⁷ Вж. Б. Недков, България и съседните ѝ земи..., Приложената репродукция на петата секция от шестия климат.
- ²⁵⁸ Вж. П. Коледаров, Най-ранни споменавания..., табл. №1; същият, Втората българска държава в старинните карти от XIII—XIV в., *Векве*, 1973, кн. 4, с. 15—26.
- ²⁵⁹ Пак там.
- ²⁶⁰ Пак там.
- ²⁶¹ Вж. репродукцията им у R. Almagià, *Monumenta Cartographica Vaticana*, v. I, Vaticana, 1948, tav. I, V.
- ²⁶² Dana Bennett Durand, *The Vienne-Kloster-Neuburg Map Corpus of the XVth Century. A Study in the Transition from Medieval to Modern Science*, Leiden, 1952, p. XV, p. 209—213.
- ²⁶³ За мореплавателните карти вж. P. Kolodarov, *West Back Sea Coast Ports, Listed on Nautical Charts in the Late Middle Ages (14th—16th Centuries A. D.)*, *Etudes historiques*, t. V, 1970, pp. 241—272 и пос. лит.
- ²⁶⁴ Вж. за нея П. Коледаров, Втората българска държава..., с. 21 и репродукцията, пак там, с. 23.
- ²⁶⁵ J. Lelewel, *Atlas*..., p. XIX; Ranulf Higden (Huggeden), монах от абатството St. Werburg в Честър (Англия), починал в 1363 г. Вж. K. Miller, *Mappeamundi. Die ältesten Weltkarten, herausgegeben und erläutert von...*, H. III, Stuttgart, 1895, S. 94.
- ²⁶⁶ От картата на Хигден, пазиена в Лондон, са достигнали до нас около двадесет варианта. Разглежданият се смята за №1 според подредбата на Конрад Милер (пос. съч., с. III, с. 95). Класификацията и хронологията на К. Милер изглеждат правилни, защото може да се допусне, че първообразът е бил съобразен със съществуващото през съвременното положение, докато останалите — копия, са били измислени от преписвачите, съобразно царската в Западна Европа практика за строго придържане към античните образци и тяхната провинциална номенклатура.
- ²⁶⁷ Вж. репродукцията, пак там, св. II, табл. №15. Срв. със с. 100.
- ²⁶⁸ Оригиналет е унищожен през бомбардировката през Втората световна война, но копие от него се пази във Флоренция (*Archivio di Stato, Carte nat. №2*) и е репродукцирана у Y. Kamal, *Monumenta Cartographica Africæ et Aegypti*, t. IV, fasc. I, fol. 1138. Същите грешки правят и картографите Пиетро Бесконе, Фра Паоло Минорита (ок. 1320 г.).
- ²⁶⁹ The Portolan Chart of Angelino de Salorbo MCCCXXV, in the Collection of Prince Corsini at Florence, with a Note in the Surviving Charts and Atlases of the Fourteenth Century by A. R. Hink, F. R. S., Secretary of the Royal Geographical Society, Reproductions of Early Manuscript Maps, I, London, 1929. За нея вж. П. Коледаров, Втората българска държава..., с. 19.
- ²⁷⁰ Y. Kamal, *Monumenta*..., t. IV, fasc. II, fol. 1222. За тази карта вж. П. Коледаров, Втората българска държава..., с. 20.
- ²⁷¹ Репродуцирана у Y. Kamal, *Monumenta*..., t. IV, fasc. II, fol. 1246, 1247. За нея вж. P. Kolodarov, *The Medieval Maps as a Source of Bulgarian History*, *Bulgarian Historical Review*, 1982, No 2, p. 104.
- ²⁷² Репродуцирана у Y. Kamal, *Monumenta*..., t. IV, fasc. II, fol. 1286.
- ²⁷³ Оригиналет в Парижката нац. библиотека под сигнатура Rés. Ge. v. 1131.
- ²⁷⁴ Вж. И. В. Сакъзов, Македония в италианските архиви, Сб. в чест на проф. Л. Милетич за 70-годишнината от рождението му, С., 1933, с. 649—652; същият, Новооткрити документи от края на XIV в. за българите от Македония, продавани като робин, МПР, год. VII, 1332, кн. 3—4, с. 1—66.
- ²⁷⁵ Същият, Македония в италианските архиви..., с. 651.

ГЛАВА ТРЕТА НОВОТО ГЕОГРАФСКО ПОНЯТИЕ „МАКЕДОНИЯ“

1. ОБРАЗУВАНЕТО НА БЕЙЛЕРБЕЙСТВОТО „РУМЕЛИЯ“ И ОТГЛАСЪТ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА ТРАДИЦИЯ ЗА МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ

¹ За сведението у Йоан Кантакузин вж. ГИ Б И, т. X, с. 395—396.

² Вж. речта на Димитър Кидонис, произнесена през 1366 г. у D. Cydonii, Ad Romaeos deliberative, PGr, t. CLIV, col. 973.

За османските завоевания вж. П. Никова, Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци, Изв. БИД, кн. VII—VIII, 1928, с. 48 и сл.; Д. Ангелов, Турското завоевание и борбата на българските народи против нашествениците, ИПр, 1953 г., кн. 4, с. 387 и сл.; idem, Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les turcs, Byzantinoslavica, vol. XVII, 2, 1956, p. 220—275.

³ Извори известия у L. Chalcondylos, Historiarum demonstrationes, ed. E. Darcò, t. I, Budapest, 1922, p. 94; O. L. Barkan, Les déportations comme méthode du peuplement et colonisation dans l'Empire Ottoman, Revue de la Faculté des sciences économiques de l'Université d'Istanbul, 1949—1950, No 1—4, p. 105 sq.

⁴ По датировката на превземането на Одрин от османските турци съществува разногласие. Вж. А. Бурмов, Когато е завладян Одрин от турците, Изв. БИД, кн. XIII, с. 23 и сл.; I. Beldiceanu-Schreiner, La conquête d'Andrinople par les turcs, La pénétration en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes, Travaux et mémoires, t. I, Paris, 1965, p. 439—461 (която смята, че е зает между 1365 и 1380 г.); H. Inalcik, L'Empire Ottoman, Rapports pour la séance plénière du Premier Congrès international des études balkaniques, Sofia 1965, p. 12 (който приема, че османската столица е преместена в Одрин през 1402 г.); P. Schreiner, Die byzantinischen Kleinchroniken, Bd. III, Wien, 1975, S. 297 sq.

⁵ Д. Ангелов, Турското завладяване..., с. 383 и сл.

⁶ Вж. V. Minorsky, Hucud al-'Alam, гл. VIII; византийски автори в ГИ Б И: Теофан Исповедник (т. III, с. 260, 265, 274), Г. Момах (т. IV, с. 48), Лъв Граматик (т. V, с. 156, 158, 164, 182), Продължителя му (пак там, т. VI, с. 138, 155), Кекамен (т. VII, с. 13), Григорий Бакуриан (пак там, с. 53) и др. Го преминало у българите в смисъл на владенията от византийците част от Тракия (вж. изсп. споменаването му в надписа на цар Иван — Асен II за Клокотнишката битка от 1230 г.), „Равна Романия“ се явява и в българските народни песни и говор (жетварките от Търновско прехраняли Стара планина, за да отидат „Румаян“) и др. Вж. К. Кюев, Областното име Романия и Романия..., с. 22—31.

Терминът е възприет и от западноевропейските автори. Вж. например, в ЛИБИ: Consularia Constantinopolitana, (т. I, с. 296, 297), Йорданес (пак там, с. 328, 347, 359), Ан. Библиотекар (т. II, с. 246, 252), П. Тудебод (т. III, с. 17, 20, 21), Айхарт (пак там, с. 37—38), Ансберт (пак там, с. 265, 289 и др.) и пр.

Според К. Иречек това име на източноримския провинция с времето останало да означава само Тракийската низина (К. Иречек, Княжество България, С., 1972, т. I, с. 189; т. II, с. 730); Fr. Thiriet, La Romanie Vénétienne au Moyen âge, La développement et l'exploitation du domaine colonial Vénétien (XII—XV siècles), Paris, 1959. Вж. реч. на Н. П. Соколов: ВВр, т. XIX, 1961, с. 329 — под Романия трябва да се разбира Пелопонес, Атика, Тесалия с Епир, Македония и Тракия, заедно с островния сряг, разположен в моретата, мисли тези части на Балканския полуостров.

Това определение обаче следва да се допълни и с азиатските територии на Византийската империя, защото всъщност терминът е означавал всички нейни владения. В посочените по-горе латински извори се говори, че различни христославни-рицари владели ленове от Романия както в Европа, така и в Мала Азия.

Името „Романия“ у българите и византийците мисля да се тълкува и в смисъл на земята на ромите. Така се наричала територията на двете византийски теми в дн. Тракия, приютила роменизираното старо население от другите бивши имперски провинции след заселването на българските славяни.

⁷ J. von Hammer, Das osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien, 1915, S. 248—273.

⁸ В. Светков, L'influence exercée par certaines institutions de Byzance et des pays balkaniques du Moyen âge sur le système féodal Ottoman, Byzantinobulgarica, t. I, p. 237 sq.

⁹ Седмилето на първия бейлербей на „Рум-или“ било в Пловдив, а след това — преместено в София. През 1595 г., според писмата на търговско-дубровничани Павел Джорджич (обнародвани от В. В. Макушев в ЖМНП, т. 163) следващо на тази военноминистративна единица вече било в София. Към нея не спадали Босна, а по-късно били отделили дн. Северна България (образувала Дунавския вилает), Албания (след 1839 г.), Гърция и други територии. Изобщо „Румелия“ означавала различни области в административното устройство на Османската империя през дена епоха. Вж. С. Табакова, Една тенденционна италианска книга по Македонския въпрос, ПСп, кн. 6, 1908 г., с. 788. Станя се до работата на елфиофила Дж. Амаори-Виргилий.

¹⁰ С разрастването на националноосвободителното движение на българското население в Македония и Тракия след Берлинския конгрес от 1878 г. султанската власт отново и с настойчивост въвежда термина „Рум-или“, за да избегне употребата на неразривно свързаните вече с революционната борба на българите имена „Македония“ и „Тракия“.

¹¹ Вж. Х. Р. Гандев, Българската народност..., с. 293.

За границите на саяджите към началото на XVI в. вж. нашата диакартограма, съставена с Николай Тодоров, Административно деление и демографско състояние на част от балканските земи (в началото на XVI в.), в АТ-лас по българска история, С., 1963, с. 26.

Относно административното устройство през същата епоха вж. Н. Тодоров, За демографското състояние на Балканския полуостров през XV—XVI в., ГСУ, ФИФ, т. I, 111/2, 1959, с. 195—201 и пос. лит.

¹¹ За тази практика на османотурската власт вж. П. Коледаров, Към въпроса за развитието на селищната мрежа..., с. 108.

¹² Пак там. За границите на Видинското царство според едноименния саяидж вж. К. Иречек, Балгарският цар Срацимир Видински, ПСП, кн. I, 1882, с. 30—55. Допълнителни съображения и пос. лит. в нашата Политическа география на средновековната българска държава, ч. 2, гл. V (под печат).

¹³ Н. Тодоров, За демографското състояние..., с. 199.

¹⁴ Пак там, с. 196.

¹⁵ Вж. старобългарския текст у J. von Bogdan, Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung, Afslipn, Bd. XIII, 1891, S. 528—535 и българския превод и коментар у Йорд. Иванов, Старобългарски разкази..., с. 66—71 и Ив. Дуйчев, СВК, т. II, с. 265—275, 406—411.

¹⁶ За Григорий Цамблак вж. П. Русев, Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература, С., 1966; старобългарския текст — У Ем. Кализньакски, Aus der panegyrischen Literatur der Südslawen, Wien, 1901, S. 55, а новобългарския превод у Йорд. Иванов, Старобългарски разкази..., с. 55—65 и Ив. Дуйчев, СВК, т. II, с. 239—250, 401—403.

¹⁷ Една приписка в Ловешкия (Неделчев) сборник от XV в. е най-положителното сведение за заточението и смъртта на патриарх Евтимий в Бачковския манастир (вж. Г. Иванов, Приписка за последните дни от живота на Евтимий Търновски от неизвестен ученик на Константин Костенечки в „Ловешкия сборник“ от XV в., Изв. БИД, кн. 4, 1915; Доклад на Комисията по изследване откритието на св. мощи на последния български патриарх Евтимий от 14. XII. 1905 г., Църковен вестник, бр. 50 от 23. XII. 1905.; В. Н. Златарски, Где и кога е бил заточен и умрял българският патриарх Евтимий, Летопис на Българския манастир и гробът на св. Евтимий Търновски, Станимака, 1928 и др.

¹⁸ Вж. Йорд. Иванов, БСМ, с. 150. Ръкописът се пази в Сараевския музей и е обнародван в Гласник Земаљског музеја, т. VI, 1894, с. 461 и сл.

¹⁹ Вж. изданието на изгорелата през 1941 г. кратка редакция от Белградската народна библиотека на Ст. Николович у Йорд. Иванов, Жития на св. Иван Рилски с уводни бележки от..., ГСУ ИФФ, кн. XXXII, 13, 1936 г., с. 74.

За приписките на памятника и изданията им вж. Г. Данчев, Към въпроса за приписките и редакциите на Рилската повест на Владислав Граматик, сб. Руско-балкански културни връзки през Средновековието, С., 1982, с. 89—101.

При сводния си от двете редакции превод Вл. Сл. Киселков (Владислав Граматик и неговата Рилска повест, С., 1947, с. 57 и сл.) е възмъжал вероятно за яснота, че сръбските войски били „тогава в Тракия, при т. нар. Марица“. Въпреки неточността и несъответствието с оригинала, този превод се използва и до днес. Вж. например в „Стара българска литература“, т. III, Исторически съчинения, Съставителство и редакция Изв. Божилов, С., 1983, с. 92 и 3/0.

По-правилно е доловил и спазил името „Македония“ за Маришката басейн в Тракия у Исая Сярски и Владислав Граматик във връзка с макротопонима „северно от Солун и на изток, обхващащ Родопското приморие до устието на Марица, на север до гребена на Родопите“ в картата на Фра Мауро Камадолезе от същото време (с редакцията на XV в.) Г. А. Шкриванин и Г. Мауро, II парамптоло, Исторически часписи, кн. XII—XIII, 1963, с. 159, въпреки че не могъл да обясни причините.

²⁰ Сборникът се пази в ръкописната сбирка на БАН — София. Текстът е издал от Б. Ст. Ангелов, Из старата българска..., т. I, с. 104.

²¹ Пак там.

²² Йорд. Иванов, БСМ, с. 106, където се пояснява, че под „Македония“ тогава се разбирали земите дори до Дунава и до Черна гора.

²³ В. Хаджиколов, Българо-руските стопански отношения и връзки до Освобождението ни от турско иго, Трудове на ВНИ „К. Маркс“, кн. I, 1957, с. 61—62 и пос. лит.

По произход нежиките „гърци“ в мнозинството си били българи. За това може да се съди от местожождението им и изричното посочване на българското им потекло.

²⁴ Ем. Боев, За потеклото на гагаузите, сб. Циркамал-Карпуна-Каварна, С., 1982, с. 115, където се използва изследванията: R. Grulich, Die Gagasnen, Jahrbuch der Dobrudzha-Deutschen, Bd. 21, Patenstadt Heilbronn, 1976, S. 4 и дипломни работи на студенти.

²⁵ Пак там.

²⁶ Никола Пеев Македонски, жител на гр. Калофер (род. 1915 г.) е син на преселници в този град Пеев Македонски (род. кн. 1880 г.). Последният е бил пренесен от родителите си от с. Карлъково (дн. Славейно, Смолянско) по време на миграциите след Освобождението руско-турска война 1877/78 г. Дядо му и неговите земяци-преселници в Пловдив и в подбалканските полета от селища в Северните и Средните Родопи исели прозвището „македонци“. Самият Н. Македонски, пропътувал като каменар и през време на военната си служба Родопите и дн. Македония, опознал обитателите им, твърдял за положителност, че езикът, обичаите и битът като преселници са типично родопски. При това в семейството им нямало никакъв спомен, че те са дошли от Македония в свързаниите й географски предели.

²⁷ Le voyage d'Outremer de Bertrand de la Broquiere, publié et annoté par Ch. Schefer, Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIIe jusqu'à la fin du XVIe siècle, t. XII, Paris, 1892, p. 200: „... Philippopolis qui est la chef de la Macédoine...“. Вж. бълг. превод на Н. Колев и коментар на П. Коледаров във „Френски пътеписи за Балканите. XV—XVIII в., т. I, С., 1975, с. 54—55, а за автора и съчинението му — уводните бележки на М. Киселичева, пак там, с. 49—50. Срв. откритието от това съчинение, преведени на български език от К. Иречек, Стари пътеписи по България от 16—18 столетия, ПСП, кн. 3, 1883, с. 73.

²⁸ Benedetto Ramberti, Libri tre della cose dei Turchia, Venetia, 1536, p. 8: „... E Philipopolis nelle Macedonia...“.

²⁹ Вж. бълг. превод на К. Иречек, Стари пътеписи..., ПСП, кн. 4, 1883, с. 101.

³⁰ Дневникът на Ханс Дершав за пътуването му до Цариград през 1553—1555 г., превод от руско-ново-германско-немски М. Киселичева, предговор и бележки от В. Мутафчиева, С., 1970, с. 36—37.

³¹ Le Discours du voyage de Venise à Constantinople, contenant la querelle du Grand Seigneur contre le Scchi, avec élegante description de plusieurs lieux, villes et citez de la Grèce, et choses admirables en icelle. Par maistre Jacques Gassot, dédié et envoyé à maistre Tiboust, escheur, Seigneur de Quantilly, Notaire et Secrétaire du Roy et Son Esleu Berry, 1550, f. 7a—8b. Бълг. превод на Б. Цветкова, а коментар на същата и на П. Коледаров, Френски пътеписи..., т. I, с. 76.

³² F. Hippolyte du Fresnoy, Le voyage de Levant, publié et annoté par M. H. Hauser, Recueil de voyages et documents..., t. XVII, 1897, p. 40. Бълг. превод на Б. Цветкова, коментар на същата и на П. Коледаров, Френски пътеписи..., т. I, с. 142.

- За Траянови врата вж. П. Мутафчиев, Старият друм през Траянови врата, Избр. произв., т. II, с. 478—486, а за изчезналото селище Клеусва — пак там, с. 512 и 521—523.
- ³⁵ Вж. пос. издание на френския текст във „Френски пътеписи...“, т. I, с. 145, а бълг. превод на Б. Цветкова и коментара на същата и П. Коледаров, пак там, с. 140.
- ³⁶ Срв. прегода на А. Матковски и П. Ангелкова, Фланкиският пътеписец Philippe du Fresne-Sapayе во Македония 1573 година, сп. *История* (Скопје), год. VI, 1970, бр. 1.
- ³⁷ Френски пътеписи... т. I, с. 140.
- ³⁸ Пак там, с. 152.
- ³⁹ Пак там, с. 169.
- ⁴⁰ Вж. М. Йонов, Пътните заметки Якоб фон Бенек на българските земи XVI века, *Byzantinobulgarica*, т. IV, 1973, с. 298, 303. Пътешникът на Соломон Швайгер е сбъркал под заглавието: Ein neue Reysbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel im 1619 (Прегледът е написан 11 години по-рано).
- ⁴¹ Цит. по Ив. Д. Шишманов, Стари пътувания през България в посока на римския военен път от Белград за Цариград, СГНУНХ, кн. IV, 1899, с. 436.
- ⁴² Hans Ludwig Liechtenstein, Grosse Reise und Begebenheiten, 1585—1589. Herausgegeben von H. von Rottenbaum, München, 1902, S. 23.
- ⁴³ Френски пътеписи... т. I, с. 188, където в коментара не сме го уточнили.
- ⁴⁴ Пак там, с. 234.
- ⁴⁵ George Christoff Neizschütz, Siebenjähre Welt-Beschauung, Budiddin 1666, S. 82.
- ⁴⁶ Н. В. Voyage into Levant, London 1626, p. 19.
- ⁴⁷ На лист 5^о от ръкописа, пазен в Архива на Сръбската академия на науките и изкуствата в Белград, сити. 136/328.
- Дневникът е издаван неколккратно: Ст. Новяковић, Из хроника деспота Бурџа Бранковића, Дневник патри. Ар. Црнојевића с пътувању у Јерусалим 1683 године, Гласник Српског ученог друштва, кн. XXXIII, 1872, с. 184—190; Борис Сп. Радичић, Путиско патријарха Арсенија Црнојевића с краја 1682 и почетка 1683 године, Браничево-Пожаревац IX, 1903, св. 1—5, с. 18—22; Ал. Миленовић, Особине графичке и језичка путискога на патријарха Арсенија III Црнојевића из 1682 године, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, т. VIII, 1965.
- ⁴⁸ Вж. бълг. превод на Б. Цветкова във „Френски пътеписи...“, т. I, с. 344.
- ⁴⁹ Вж. за това Б. Цветкова, Паметна битка на народите, Варна 1969, с. 68 и сл., пос. лит. и нашите карти на Балканите за 1400—1420 и 1421—1440 г. приложени там.
- ⁵⁰ В. Гюргелев, Chronicon Mesembriae (Бележки върху историята на българското Черноморие в периода 1366—1448 г.), ГСН ИФФ, т. LXVI, 1972/73, кн. III — *История*, с. 154.
- ⁵¹ P. Lemerle, Philippe..., p. 220.
- ⁵² През XVII в. Леонардо съобщава, че Евренос бей взел Сяр в Тесалия (Вж. коментара на с. 552 за текста на с. 50, от Дукае Michaelis Ducae Nepotis Historia Byzantina, rec. In Bekkeri, Bonn. 1834).
- ⁵³ N. P. Andriotes, History..., p. 147.
- ⁵⁴ Вж. тук, гл. II, §3.
- ⁵⁵ Пак там, §2 и гл. III, §2.
- ⁵⁶ Освен Бонското, по-ново издание на V. Grecu — Duca, Istorie Turco-Byzantina, București, 1958. Руски превод само на главите 35—40 и 42 (за превземането на Цариград от османските турци) от А. С. Степанов във ВВР, VII, 1953, за Дука вж. Е. Черноусов, Дука, един из историкот конца Византии, ВВР, т. XXI, 1914—1915, с. 171 и сл.; Д. Ангелов, История..., т. III, с. 145.
- ⁵⁷ Вж. напр. ed. Bonn., p. 15g-3, 18g, 501-2, 140g-12 et pass. Според Дука Сяр е също в Тесалия (вж. р. 199).
- ⁵⁸ Пак там, р. 18 et pass. Специално за Тракия като тема вж. pp. 14, 135²⁰⁻²².
- ⁵⁹ Пак там, р. 201²⁰, където се говори за тракийски и македонски тагаи.
- ⁶⁰ Critobul din Imbros, Din domniile lui Mahomed al II lea anu 1451—1467, ed. V. Grecu, București, 1963. Вж. пасажите в показалена под *Mazezova*.
- Ханс Дитен основателно прави констатацията, че Критовул заменя термина „Тракия“ преди всичко с „Македония“ и че в същинския смисъл представлява един архаизъм по отношение съвременната му турска Румелия. (H. Ditten, Bemerkungen zu Leonikos Chalkokondyles' Nachrichten über die Länder und Völker an den europäischen Küsten des Schwarzen Meeres (15.Jh. u. Z.), Klio, Bd. 43—45, 1965, S. 195.
- За Критовул вж. З. В. Удальцова, Византийский историк Критовул о южных славянах и других народах Балканского полуострова в XV в. ВВР, т. IV, 1951; с. 91—121; същата, К вопросу о социально-политических взглядах византийского историка XV в. Критовула, ВВР, т. XII, 1957, с. 172; V. Grecu, Critobulus aus Imbros, Byzantinoslavica, т. 18, 1957, S. 1 sq.; Д. Ангелов, История..., т. III, с. 140.
- ⁶¹ Георги Сфранцес е живял и работил през средата на XV в. Бил секретар на последния византийски император Константин XI Палеолог (1449—1453). След падането на Цариград емигрирал на о-в Корфу и служил на Венеция. За него вж. Д. Ангелов, История..., т. III, с. 145 и пос. лит.
- Хрониката на Г. Сфранцес е достигнала до нас в две редакции. Кратката се приема да е неговата, а пространната се приписва на монемвасийския митрополит Макарий Мелисен (вж. История Византии..., т. III, с. 10). Те са известни като Chron. Maius и Chron. Minus. Вж. Р. J. Migne, PGR, t. 156. По-ново издание G. eorgios Sphrantzes, Memorie (1401—1472), ed. V. Grecu, Bucuresti, 1966. Руски превод само на част от Пространната редакция, извършен от А. С. Степанов във ВВР, т. VII, 1953. Отнася се само до падането на Цариград под османска власт.
- ⁶² Вж. посочените от H. Ditten, Bemerkungen..., S. 191, Bem. 2, направени по изданието на В. Греку, са: 93: *παλαιά στρατιὰ*, *ὁ θάνατος καὶ ἀντολήν*.
- ⁶³ R. Guillard, Etudes sur l'histoire administrative de Byzance: le domestique des Scholes, Revue des études byzantines, vol. 8, 1950, p. 5 sq.; Д. Ангелов, История..., т. II, с. 159.
- ⁶⁴ T. Wassiliewsky, Les titres de duc, de catépan..., p. 234—235.
- ⁶⁵ Ibidem, p. 235.
- ⁶⁶ Вж. Летопис великого логсфета Георгия Акрополита, пос. изд., с. 99 и коментара за този термин и пак там, обр. 1.
- ⁶⁷ Bibliothèque Nationale, Paris, Département des Cartes et plans, Rés. Ge. AA 751. Репродуцирана у Y. Kamaï, MCAA, t. IV, fasc. IV, fol. 1396.
- ⁶⁸ Пак там, съответно Rés. Ge. AA 566 и t. IV, fasc. 3, fol. 1369.
- ⁶⁹ Вж. тук, гл. II, §1, бел. 211—215.
- ⁷⁰ Репродукция у E.-F. Jomard, Les monuments de la géographie ou recueil d'anciennes cartes, Paris, 1842—1846, № 15—16.

- ⁶⁸ Оригиналът се пази в Bibliothèque National, Paris, Dep. de Cartes. . . , Ge CC 1235 LIV.
⁶⁹ Репродуцирана у L. Bagrow, Die Geschichte der Kartographie. . . , Taf. 55, който погрешно я датира
 1579 г.
⁷⁰ Вж. А. Н. Сп. Разбойников, Кешанска околия. Поселцини и етнографски приноси, Изв. ЕИМ,
 кн. VI, 1963, с. 49—50.
⁷¹ R. E. Skelton, Looking at an Early Map, Laurence, Kansas, USA, 1965, p. 4.
⁷² Пак там, с. 28.
⁷³ Пак там.
⁷⁴ Вж. републиката у A. -E. Nordenskiöld, Periplus. . . , pl. XLIII.
⁷⁵ Ibidem, pl. XXXI.
⁷⁶ Schauplatz der fünf Theile der Welt, Mit beständiger Rücksicht auf die Besten Originalwerke in drey Theile
 zusammengetragen von Einer Gesellschaft Geographen, Nach und zu Büschings Grosser Erdbeschreibung, Herausgege-
 ben von F. I. I. von Reilly, Erster Theile Enthält I Ungarn und das Osmanische Reich in Europa. . . , Wien, 1791,
 Gestochen von Ignatz Albrecht, Wien 1791, № 17 — Die Landschaft Macedonien.
⁷⁷ Ibidem, . . . — General Karte von dem Koenigreich Ungarn und dem Osmanischen Reichs in Europa.
⁷⁸ Totius regni Hungarie et adjacentium Regionum tabula denuo ob res bellicas inter christianos et Turcas exacte
 correcte ac innumeris locis sucta per Nicolaum Visscher [Belgium 1686].
 В тази карта авторът е поставил Mons Naemus (= Стара планина) на една линия с Rhodope Mons, на север от
 Пловдив. Южно от синая трад е нанесен няколко планински възвишения, наречени Benticus Mons. Този топоним
 явно е свързан с тракийското племе бени (влизали в състава на Одриската държава). За тях вж. Плиний Стари,
 ИСИГТ М, с. 265. През римското владичество е съществувала Бенийска стратегия, спомената от Кл. Птолемей в
 неговата „География“. (Пак там, с. 353).
⁷⁹ Carte der Europäischen Türkei nebst einem Theile von Kleinasien in XXI Blättern. Nach den besten Hülf-
 quellen entworfen und gerechnet durch den K. K. Oberstleutenant Franz von Weiss, herausgegeben von dem k. k. öst-
 ter. Generalquartiermeisterstabe im Jahre 1829.
⁸⁰ Вж. Д. Яранов, Карта на Македония. . . с. 19.
⁸¹ N. P. Andriotès, History. . . , p. 147.

2. СЪЗДАВАНЕТО НА НОВОТО ГЕОГРАФСКО ПОНЯТИЕ „МАКЕДОНИЯ“ В МОДЕРНАТА ГЕОГРАФСКА НАУКА

- ¹ За турската колонизация вж. В. П. Мутафчиева, Нови материали за юруците в нашите земи, Сб.
 НУНК, т. L, 1962; П. Коледаров, Народният състав на Драмско до средата на XIX в., ИзвИИ, т. 10,
 1962, с. 164 и сл.
² P. Kolodarov, „Thrace“ as a Name in Historical Geography, Thracia, vol. II, Sofia, 1974, p. 111—118.
 Във византийската книжнина подвиките на македонския цар никога не са били забравяни и през течение на
 вековете се явявали като източник за вдъхновение и увлекателно четиво. До Освобождението „Александрия“ се
 е четяла с интерес и от българската интелигенция, до която историята на Александър Велики стигнала по преводен
 път от гръцки език.
³ П. Коледаров, Народният състав на Драмско. . . , с. 184—185.
⁴ Carte ethnographique et linguistique de la Macédoine — приложение към Cl. Nicolaidès, La Macédoine,
 Berlin, 1899.
⁵ За тази карта вж. П. Коледаров, Българите в етнографските карти до края на Първата световна
 война, ВИ сб., 1981, №4, с. 169.
⁶ За преценките на обективната чужда етнокартография вж. пак там, с. 161—176 и приложенията.
⁷ Достатъчни примери могат да се приведат: проведеният плебисцит (цитирам) съгласно чл. 10 от султанския
 ферман за учредяването на Българската екзархия през 1870 г., когато две трети от християнското население се при-
 съединява към нея; разрастването на училищното дело на български език и обхващането на населението до ВМОРО;
 участието в нейните изяви, чийто връх бе Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. и пр.
⁸ Вж. тук, гл. I.
⁹ N. P. Andriotès, History. . . , p. 147.
¹⁰ История Византии. . . , т. III, с. 27.
¹¹ Пак там, с. 176; Г. М. Хартман, Значение греческой культуры для развития итальянского гуманиз-
 ма, ВВр, т. XV, 1959, с. 100—125.
¹² H.-G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reiche, München, 1959, S. 733.
¹³ K. E. Zachariae von Lingenthal, Proemien zu Chrisobullen von Demetrius Cydonos, Sitzungs-
 berichte der kön. Preuss. Akad. der Wissenschaften zu Berlin, 1888, II.
¹⁴ Вж. Б. Цветкова, Паметна битка. . . , с. 190.
¹⁵ Пак там, с. 251.
¹⁶ За него вж. E. n. Walser, Poggio Florentinus, Leben und Werke, Leipzig, 1914; G. B. de Rossi, In-
 scriptions Christianae urbe Romae, v. II, pars I, Roma, 1888, Osc. Halecki, The Crusade of Varna. A Discussion
 of Controversial Problems, New York, 1943.
¹⁷ E. Pall, Ciriaco d'Ancona e la Crociata contro i Turchi, Bulletin de la Section historique de l'Académie
 Roumaine, v. XX, Valenii Munte 1937; idem, Le condizioni e gli echi internazionali della lotta antiotomana del
 1442—1443, condotta da Giovanni di Hunedora, Revue des études sud-est européennes, v. III, 1965, №3—4.
¹⁸ Б. Цветкова, Паметна битка. . . , с. 190.
¹⁹ D. J. Gennakopoulos, Byzantine East and Latin West, New York and Evanston, 1967, p. 124; И с-
 тория Византии. . . , т. III, с. 230.
²⁰ Пак там, с. 215, 230—232.
²¹ Вж. тук, гл. II, §3.
²² За него вж. E. Darkó, Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes, rec. . . , v. I—II, Buda-
 pest, 1922—1927; W. Miller, The Last Athenian Historian: Laonices Chalkondyles, Journal of Hellenic
 Studies, v. 42, 1922; E. Darkó, Neue Beiträge zur Biographie des Laonices Chalkondyles, II Congrès
 International des études byzantines — Belgrad, 1929; Д. Ангелов, История. . . , т. III, с. 144.
²³ Приема се, че е роден не по-рано от 1429 или даже 1432 г. Вж. руския превод: Лаоник Халкокондил „Ис-
 тория“ (из кн. VIII), пер. и предисловие Е. Б. Веселого, ВВр, т. VII, 1953; Е. Б. Веселого, Историческое
 сочинение Л. Халкокондила (опыт литературной характеристики), пак там, т. XII, 1957, с. 203—217; същи-
 ят, Еще раз о Л. Халкокондиле и его историческом труде, пак там, т. XIV, 1958, с. 190—199; В. Греку,
 К вопросу биографии в историческом труде Л. Халкокондила, пак там, т. XII, 1958, с. 188—210.
²⁴ Laonici Chalcocondylae Atheniensis, Historiarum de origine ac rebus gestis turcarum
 libri decem, ex recognitione Im. Bekkeri, Bonnæ 1843; J. P. Migne, PGR, t. 159; френски превод — L'histoire

de la decandance de l'Emgrecois, et l'establissement de celui des Turcs par Chalkocondile Athénien. De la traduction de B. de Vigenere Bourbonner Paris, 1632; руски превод—ВВр, т. VII, 1953.

²⁶ H. Dittl: "Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles", S. 194—195, обяснява това с влиянието на Херодот върху Халкокондил.

²⁷ L. Chalkocondyla e, Historiarum..., ed. Bonn., p. 8.

²⁸ Пак там, с. 326; *ὑόρμα καὶ Ορεστιάδης* но обяснява, че гравят Одрин се наричал и Адрианопол (Пак там, с. 31).

²⁹ Пак там, с. 27.

³⁰ Пак там, с. 432; *πρὸς τὸν Ἰωνῶν τῆς Μακεδονίας*...

³¹ Пак там, с. 28.

³² Пак там, с. 46; 101; 235, и др.

³³ Пак там, с. 465 (където пояснява, че се нарича и Тесалоника) et passim.

³⁴ Пак там, с. 177; *... διὰ τῆς Μακεδονίας ἐπὶ Βερρην...*

³⁵ Пак там, с. 28, 53.

³⁶ Пак там, с. 28.

³⁷ Пак там, с. 60, 101.

³⁸ Пак там, с. 53.

³⁹ Пак там, с. 527 19—20 *Ζαχάρω τῆς Μακεδονίας τῆς κατὰ ἑσπέρην γυναικὸς*

⁴⁰ Пак там, с. 33, 209 и др.

⁴¹ За Г. Сфрандес и съчинението му вж. тук, гл. II, §3, бел.

⁴² Вж. преведените откъси във ВВр, т. VII, 1953, с. 424.

⁴³ За значението и употребата му през втората половина на XIV в. вж. тук, гл. II, §3, с.

⁴⁴ Пак там.

⁴⁵ В. К. Яцунский, Историческая география. История ее возникновения и развития в XIV—XVIII веках, М., 1955, с. 60—61.

⁴⁶ Пак там.

⁴⁷ Твърде съществено е дали картите към Птолемеята "География" са били негова творба и приложени към съчинението му още при написването през II в. от н. е. Съвременните историци на картографията допускат, че са дело на негова предшественик Маринус от Тир или на ученика му Агатодемон от Александрия (вж. J. Fischer, Claudii Ptolemai Geographiae Codex Urbinae Graecus 82, phototypice depictus, t. pr., Lipsiae, 1932) или на Максим Планудес (1260—1310), който открил и дал гласност на един от предците на това наистина капитално за древността и късното средновековие произведение, или на други византийски учени, които са ги компилирали по някои време между X и XIV в. (вж. L. Bagrow, The Origin of Ptolemy's Geography, Geografiska Annaler, t. XXVII, 1945, p. 318 sq.; idem, Die Geschichte der Kartographie, S. 21—25).

Вън от всякакви съмнение, много пасажки са били добавени към оригиналния текст в по-късно време (вж. P. Schenabel, Die Entstehungsgeschichte des kartographischen Erbildes des Klaudios Ptolemaios, Sitzungsberichte der preuss. Akademie der Wissenschaften, Philos.—hist. Klasse, Bd. XIV, 1930, S. 214 sq.; idem, Text und Karten des Ptolemäus, Quellen und Forschungen zur Geschichte der Geographie und Völkerkunde, Bd. II, 2, 1938; E. Polaschek, Ptolemy's Geography in a New Light, Imago Mundi, v. 1959, p. 17 sq.).

Независимо от това, кой е съставил картите по текста на Птолемей, в общи черти трябва да се приеме, че и двете версии (с 27 и с 64 карти) в основата си представляват състоянието на нещата в Европа и познатия тогава свят през I и II в. и са съобразени с текста на "Географията".

Наред със споменатите вече, от особен интерес са проучванията върху Птолемеята "География" карти на M. R. Aidelin, Commentation critico-literaria de Claudii Ptolemai Geographiae ejusque codicibus 1737; J. Fischer, An Important Ptolemy Manuscript with Maps in the New York Public Library, Historica, I, Records and Studies t. VI, 2, 1913; E. L. Stephenson, J. Fischer, The Geography of Claudius Ptolemy... including Reproductions of the Maps from the Ebnar Manuscript, New York, Public Library, 1932, etc.

За други съчинения върху Птолемея вж. библиографията на W. H. Stahl, Ptolemy's Geography, A Select Bibliography, New York, 1953 и общите курсове по история на картографията.

⁴⁸ J. Leveque, Géographie du Moyen Age, vol. II, Bruxelles, 1852, §§ 178—183.

⁴⁹ Вж. Ptolemaeus, Claudius, Cosmographia Geographiké hiphagesis. Latina reddidit Iacopo da Scarpezal (Jacopo d'Angelo), ed. Filippo Beroaldo il Vecchio, Girolamo di Manfredi, etc., Bologna 1477 (de Lapis) — Facsimile-Atlas, Introduction by R. A. Skelton, Amsterdam, 1963.

⁵⁰ Без възможност да бъдем изчерпателни, достатъчно е да изберем само по-важните ранни издания: в Рим от 1478 (на Conrad Sweynheym и Arnold Bucking по коническата проекция на германския монах доминиканец Николас—Donnus Nicol); в Улм от 1482 (на Leenhort); във Флоренция от 1482 и 1486 (на Francesco Berlinghieri); в Рим от 1490 г. (на Petri de Turre); във Фрибург от 1503 г. (на Georgius Reisch); в Рим от 1507 и 1508 г. (на Ruysch); в Краков от 1512 г. (на Joannes de Stobnicza); в Спрзабург от 1513, 1520, 1522 и 1525; в Базел от 1540 г. (на Sebastian Münster); в Лувен от 1597 г. (на Cornelius à Wytiliet) и много други.

⁵¹ A.-E. Nordenskiöld, Facsimile-Atlas, пос. изд., Предговорът.

⁵² В. К. Яцунский, Историческая география..., с. 88.

⁵³ H. Wawermans, Histoire de l'école cartographique belge et anveroise du XVIe siècle, Bruxelles, 1895, t. I, p. 146 (Facsimile—президане в Амстердам от 1964 г.).

⁵⁴ В. К. Яцунский, Историческая география..., с. 62.

⁵⁵ S. Tabo, Geographia. Übers. von Karl Kärcher, Stuttgart, 1829—1836.—Metzler, 1498 (Griechische Prosaiker in neuen Übers.); A. M. Firmi-Didot, Alde Maurice et l'hellénisme à Venise, Paris (1875, pl. XLIII); M. C. Корнелии, Ранний итальянский гуманизм и его историография, т. IV с. 47.

⁵⁶ В. К. Яцунский, Историческая география..., с. 62.

⁵⁷ R. E. Skelton, Looking at an Early Map..., p. 1.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Francesco Berlinghieri, Geographia, Florence, 1482, Folio 372 p., incl. 31 doublepage engraved maps, with a Bibliographical Note by R. E. Skelton, Theatrum Orbis Terrarum, III Series of Atlases in facsimile, Amsterdam, 1966.

⁶⁰ Claudius Ptolemaeus [Cosmographia], ed. Petri de Turre, Roma, Nov. 4, 1490.

⁶¹ Claudius Ptolemaeus [Ptolemaeus Klaudios], Geographia [Geographiké hiphagesis], Ed. Sebastian Münster, Basle, 1540, Quart 44 p., incl. 48 doublepage woodcut maps, Bibliographical Note by R. A. Skelton, Theatrum Orbis Terrarum, Facsimile-Atlases, Amsterdam, 1966.

⁶² G. de Jode, Speculum Orbis terrarum, Antwerpen, 1578, Folio 292 p., incl. 64 doublepage maps and a Bibliographical Note by R. A. Skelton, Theatrum Orbis Terrarum, Facsimile-Atlases, Amsterdam, 1965.

⁶³ За Птолемеята географска номенклатура вж. G. Schütte, Études sur nomenclature géographique de Ptolémée, Revue internationale d'Onomastique, 1956.

- ⁶⁰ Philipp Callimachi Experientis ad Innocentium Octavum Pontificem Maximum... de bello Turcis inferendo oratio, Francofurti 1601 p. 280—282.
- ⁶¹ F. Petritius, Itinerariis in Turcicum Ibelus — отпечатано за първи път във Виена през 1552 г. Откритие, които се отнасят до българските земи, са преведени от К. Иречек, Стари пътешествия по България, ПСн, кн. 4, 1883, с. 67—75. Цит. откъс е на с. 70.
- ⁶² Marini Barletti Scordensis de Vita et Rebus Gestis Scaderbegi paraclaraissimii Epirotarum Principis ad donseandum Castriotum ejus nepotem, 1593. Сведенията дължа на акад. Д. Ангелов, за което му благодарим.
- ⁶³ P. Belon du Mans, Observations de plusieurs singularitez et choses memorables, trouvees en Grece, rsie, Inde Egypte, Arabie et autres pays estranges redigees en trois livres par... Paris, 1553, p. 59. Вж. български Ареводи: Наблюдения на множество реки и забележителни неща, видени в Гърция, Азия, Юдея, Египет, Арабия и други страни. Прев. и коментар от проф. Всесолд Николаев при сътрудничеството на акад. Иг. Буреш и др., С., 1963; Френски пътеписи..., т. I, с. 79—115.
- ⁶⁴ Якоб Промонторно де Кампес, Управлението и приходите на султана, превод на италианския текст от П. П. Исковски, ИзвБИД, кн. IX, 1929, с. 1—80.
- ⁶⁵ П. С. изд. с. 282.
- ⁶⁶ К. Иречек, Стари пътешествия..., ПСн, кн. 4, 1883, с. 91.
- ⁶⁷ Itinerario di M. A. Pigafetta..., p. 126, цит. по М. Йонов, Европа отново открива българите. XV—XVIII в., С., 1980, с. 88.
- ⁶⁸ Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf... in den Jahren 1496 bis 1499, Köln, 1860, S. 210—212.
- ⁶⁹ Вж. Р. Коледаров, The Bulgarian State..., с. 23 и т. 1, Първата българска държава в средновековната картография, Векое, год. II, 1973, кн. I, с. 11—22.
- ⁷⁰ Вж. това в картите, където България изобщо липсва като надпис — на Хуан де ла Коа (1500 г.), португалската португалска карта (1501—1504), изображението на света на Иован Руйш (1508 г.), Иован Шабияс (1515 г.), Хуан Веспучи (около 1523 г.), Диего Рибейро (1529 г.), венецианската карта на Адриатик и Бялото море (около 1530 г.), португалската карта на Пиер Десалиер (1548 г.) и др. Вж. репродукциите иж у А.-Е. Норденскиöld, Periplus..., съответно pl. pl. XLII, XXXII, XLVII, XLIX, XXVII, XXXIII, XXXI и др.
- ⁷¹ Пак там, pl. XXXV.
- ⁷² K. Buczec, The History of Polish Cartography from the 15th to the 18th Century, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968, p. 27 sq.
- ⁷³ За него вж. пак там, с. 30—41, бел. 98 и картното приложение № 7.
- ⁷⁴ Пак там, приложение № 8.
- ⁷⁵ Р. Коледаров, Traditions of Antiquity..., p. 165 sq.
- ⁷⁶ Пак там; с. 23 и т. 1, Картографията за българския етнос през Възраждането (вкл. на Берлинския конгрес), сб. Българската нация през Възраждането, С., 1980, с. 452—453.
- ⁷⁷ Вж. декларацията на външния министър на Високата Порта Сафвет паша на Цариградската конференция на посланиците на великите сили през 1876 г.: „... Що се отнася специално до България, тя никога не е образувала провинция. До времето, когато е учредена Екзархията, името България никога не е употребено в нито един официален документ на Високата порта.“ Вж. протоколът от заседанието в „Blue Book“—Turkey, №2 (1877). Correspondence Respecting the Conference of Constantinople and the Affairs of Turkey. 1876—1877. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, № 230, London, 1877, p. 345.
- ⁷⁸ Вж. превод на откритие за българските земи на К. Иречек, Стари пътешествия..., ПСн, кн. 6, 1883, с. 108.
- ⁷⁹ Вж. Ив. Д. Шишманов, Стари пътувания през България, Сб НУНК, кн. IV, 1891, с. 457.
- ⁸⁰ Цит. по Б. Ангелов, Из старата българска литература..., т. II, с. 246.
- ⁸¹ Пак там. Срв. Яков Крайков от София, който поставя родния си град в Македония.
- ⁸² Хр. Кривков, Стари пътувания през България, ПСн, кн. 58, 1899, с. 596 и 635.
- ⁸³ Френски пътеписи..., т. I, с. 401 и сл.
- ⁸⁴ Пак там, с. 359 и сл.
- ⁸⁵ Пак там, с. 199—200.
- ⁸⁶ Пак там, с. 201—202.
- ⁸⁷ Пак там, с. 206.
- ⁸⁸ Вж. редица подобни съобщения у М. Йонов, Европа отново открива българите..., с. 68—91.
- ⁸⁹ Френски пътеписи..., т. I, с. 140.
- ⁹⁰ Пак там, с. 364. Същият автор съобщава за българското население в Пела (при с. Постол, Енидже-Вардарско или дн. Янишко) с възстановено антично име от гръцката власт), Воден (дн. Едеса), Сяр, Солунско и др. Вж. пак там, с. 374 и сл.
- ⁹¹ В. К. Яцунский, Историческая география..., с. 91.
- ⁹² Пак там, с. 93.
- ⁹³ Пак там, с. 94.
- ⁹⁴ L. Gallois, Les géographes allemands et la Renaissance, Paris, 1890, p. 241.
- ⁹⁵ За тях вж. у В. К. Яцунский, Историческая география..., с. 89—91.
- ⁹⁶ К. Иречек, Географското изучение на България, ПСн, кн. I, 1882, с. 241.
- ⁹⁷ C. Sandier, Die Reformation der Kartographie um 1700, München, 1905; K. Buczec, The History..., p. 7, etc.
- ⁹⁸ Вж. репродукцията у Д. Яранов, Карта на Македония в географските ѝ граници, в мярка 1:300 000, С., 1933, с. 15, фиг. 8.
- ⁹⁹ Вж. същото, пак там, с. 5 и картографския ѝ анализ, пак там, с. 11—14. За заслугите на д-р Лия (de l'Isle или Delisle) към развитието на картографията вж. В. К. Яцунский, Историческая география..., с. 179, 237 и сл. Той пръв използва астрономическите определения на географските точки, а наред с това и римските итерариуми, съчиненията на пътешествениците и др. източници, за да отбележи верното разстояние между обектите. Неговият метод е усъвършенстван от сънародника му Jean Baptiste Bourguignon d'Anville (1697—1782).
- ¹⁰⁰ Например N. de Fer (La Crée ou la partie meridionale de la Turquie d'Europe от 1716 г., братята Lotter (Neue Grenzskarte zwischen Oesterreich, Russland und der Turkey, обнародвана между 1718 и 1735 г.) и Graecia Nova et Mare Aegeum s. Archipelagus in qua Mappa Macedonia, Albania et distincte exhibetur на Т. С. Lotter от 1730 г.). I. M. Nasius (Ungariae tabula, etc. от 1744 г. и Imperium Turcicum), Robert (Turquie Européenne от 1755 г.), наследниците на Хоман в Atlas geographicus Major от 1770 г. и др. Вж. бележките по тях на Д. Яранов, Карта на Македония..., с. 16—17.
- ¹⁰¹ Р. Коледаров, Traditions of Antiquity..., p. 164—165.
- ¹⁰² Например, у Cornelius de Judaëis, Speculum orbis terrae, Antwerpiae, 1593.
- ¹⁰³ H. R. Wilkinson, Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia, Liverpool 1951, p. 8 sq. П. Коледаров, Картографията за българския етнос..., с. 449—450.
- ¹⁰⁴ Р. Коледаров, Traditions of Antiquity..., p. 153.

¹⁰⁸ Пак там, с. 160.

¹⁰⁹ В пос. факсимиле — преиздания на Себастиан-Мюнстеровата редакция на Кл.-Протомеевата „География“, излязла в Базел през 1540 г. За него вж. V. H a n t z s c h, S. Münster, Leben, Werke, Wissenschaftliche Bedeutung, Abhandlung der philos.-hist. Klasse der Königl. Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, Bd. III, 1898. Този автор сочи 46 издания на неговия атлас.

¹⁰⁷ Вж. факсимиле—преизданието на С.-Мюнстеровия атлас, с. 46, 49 и др. Срв. Д. Яранов, Карта на Македония, ... с. 8.

¹⁰⁶ Вж. картата му Totius Graeciae Descriptio, отпечатана в родния му град. За него вж. L. B a g r o w, G. A. Vassavore, A Venetian Cartographer of the 16th Century, A Descriptive List of his Maps, Publications Tall Tree Library, №14, Jenkinson 1939; idem; Imago Mundi, vol. V, 1948, г. 73.

¹⁰⁹ G e r h a r d M e r c a t o r, Karte von Europa, Facsimile-Druck, herausgegeben von der Gesellschaft für Erdkunde, Berlin, 1898.

¹¹⁰ La vera descrizione di tutta la Ungheria, ... et la Bavera della Parte Australe del Danubio, La Bulgaria, Bossina, Servia, et Romania, Parte di Italia, etc. (от 1546 г.) Carte dei Paesi Danubiani e delle regioni contermini: La vera descrizione, ... di Giacomo Gastaldi, Stampata da Matteo Pagano, Venezia, 1546, Riprodotta dell'unico esemplare conosciuto conservato nella Bibliotheca Vaticana con un commento illustrativo di Roberto Almagià, Bibl. Apostolica Vaticana 1939.

Как представя Македония вж. Д. Яранов, Карта на Македония, ... с. 9.

¹¹¹ За тях вж. Д. Яранов, Карта на Македония, ... с. 10—11; P. K o l e d a r o v, Traditions of Antiquity, ... p. 163.

¹¹² Macedonia, Epiro, Livadia, Albania e Ianna, Divise nelle sue parti principali da Giacomo Cantelli da Vignola, su l'Esemplare delle corti migliori, e sù le piùcerte Relationi con l'accrescimento di molta notizie—в атлас на G. de Rossi Mercurio Geografico overo Guida geografica in tutte le parti del Mondo, Roma, 1684; La Bulgaria e la Romania con Parte di Macedonia (в изданието от 1689 г.); Il Regno della Servia (пак там)—с повече съвременна информация за Северна Македония (по p. Vardar ojlum) Axios II, в Поморавието (Morava di Bulgaria).

¹¹³ A b r a h a m O r t e l i u s, Theatrum Orbis Terrarum, Antwerp, 1570, Facsimile-Atlas, Teatrum Orbis Terrarum, First Series, vol. III, Amsterdam, 1964.

¹¹⁴ P. K o l e d a r o v, Traditions of Antiquity, ... p. 166.

¹¹⁵ В картата му The Turkish Empire в неговия атлас от 1627 г.

¹¹⁶ В атласа му Atlas Novus от 1647 г.

¹¹⁷ В картата си на Унгария от 1744 г.

¹¹⁸ Schauplatz des Russisch-Türkischen Krieges (от 1878 г.).

¹¹⁹ Д. Яранов, Карта на Македония, ... с. 9.

¹²⁰ K. K r e t s c h m e r, Die italienischen Portulane des Mittelalters. Veröff. des Inst. für Meereskunde und des Geographischen Inst. an der Universität zu Berlin, Hildesheim, 1962 (фототипно преиздание на Берлинското издание от 1903 г.). S. 638, s. v. Lembo.

¹²¹ Вж. Д. Яранов, Карта на Македония, ... с. 9. Въпросът за местоположението и отъждествяването на Амфилоп Хрисопол през средновековното е според J. P a r a s t a v r u, Amphipolis, Geschichte und Prosopographie, Klio, Beih. 37, 1936; Ф. Паназозлу, Ейон-Амфилоп-Хрисопол, ЗРКАН, кн. 4, XXXVI, 1953, Византологически институт, кн. 2.

¹²² Означението се явява и на картата му Macedonia, Epiro, Livadia, Albania e Ianna в споменатия вече атлас Mercurio Geografico overo Guida Geografica, etc., е издаден в Рим през 1684 г.

¹²³ Mappa Geographica Graeciae septentrionalis Hodiernae sive Provinciarum Macedoniae, Thessaliae e Albanae.

¹²⁴ Turquie Européenne par Sr Robert — „Emboli ruine“.

¹²⁵ Carte d'Hongrie en general contenant selon... Bulgarie в Atlas Compendiarius на Хомановите наследници, издаден в Нюрнберг през 1752 г.

¹²⁶ П. К о л e d a r o v, О местонахождението средновековного города Девол... ч. I, с. 92.

¹²⁷ Dizionario geografico storico dell' Impero Ottomano compilato da G. V. M a g a r o l i, ché fa seguito alla Turchia osservata dallo stesso autore [La Turchia ovvero l'Impero Ottomano osservato nella sua situazione Geografica-Statistica-Politica e Religiosa non ché nella sua Storia da G. V. Margaroli], t. II, Milano, 1829, p. 153.

¹²⁸ Hungaria Tabula от 1747 г. Вж. репродукцията ѝ у Д. Яранов, Карта на Македония, ... с. 17.

¹²⁹ При срещата си в Тилт през 1807 г. Наполеон I и Александър I постигнали съгласие за разделянето на Османската империя. Русия добивала правото над Бесарабия, Молдова, Влашко и България до Стара планина, а Франция — върху Албания, Тесалия, Гърция с остров Крит, докато Австрия — над Босна и част от Сърбия. Само Умения (т. е. Македония и Тракия с Цариград) и азиатските провинции се предвиждало да останат временно под властта на султана.

¹³⁰ Вж. Д. Цанев, За българите. Чуждата историческа българистика през XVIII—XIX в., С., 1981, с. 21—22.

¹³¹ Карта на сегашния Болгария, Фракия, Македония и на прилежащите земи в 4 листове, рисуващ, писал и литографира Александър X. Руссет, Страсбург, 1843.

Картата е издадена с пояснителни бележки от Анастас Иширков като № 4 от „Географска библиотека“, С., 1924 г.

Повече за личността и дейността на този българин-революционер и картограф вж. Цв. К р и с т а н о в, Ив. Пенков, Ст. Маслев, Д-р Ив. Селимски, С., 1962, с. 64 и сл.; П. К о л e d a r o v, Към предисторията на Добродетелната дружина, ИзвИИ, т. 16—17, 1966, с. 402 и сл. и тук, по-долу.

¹³² За тези карти произведения вж. Д. Яранов, Карта на Македония, ... с. 18—19.

¹³³ H. R. W i l k i n s o n, Maps and Politics, ... p. 14.

¹³⁴ Вж. и за други френски пътешественици-изследователи във Френски пътешесии... sm. II, С., 1981 и sm. III (под печат).

¹³⁵ За тях и за техните сънародници-пътешественици вж. W. H a s l u c k, Notes on Manuscripts in the British Museum related to Levant Geography and Travel, British School of Athens, An. № XII, 1905—1906, p. 199—214; M. L e o, La Bulgarie et son peuple sous la domination Ottomane tels que les ont vus les voyageurs Anglo-Saxons (1586—1878), S., 1949; R. F e d d e n, English Travellers in the Near East, London, 1959.

¹³⁶ Вж. К. Иречек, Географското изучение...; Н. Николов, В. Г. Радев, Преглед на литературата по геологията, палеонтологията, минералогията, петрографията, мините, кариерите и минералните води в България. 1828—1928, СБАН, кн. XXIII, 1928, с. 1—123; И. Д. К о в а ч е в, Принос към историята на картата на България (Епоха до Освобождението), пак там; М. В. Юркевич, 25-летие итги княжества Болгария, 1879—1904 г., т. кн. С., 1905.

¹³⁷ Вж. П. К о л e d a r o v, Картографията за българския етнос, ... с. 447—466.

¹³⁸ Д. Цанев, За българите, ... с. 16 и сл.

¹³⁹ Вж. разглежданите творби на западноевропейските учени у П. К о л e d a r o v, Картографията за българския етнос, ... с. 453—455.

¹⁴⁰ Н. R. Wilkinson, Maps and Politics... , p. 64.

¹⁴¹ П. Коледаров, Картографията за българския етнос... , с. 464—465.

¹⁴² В. Кънчов, Македония... , с. 438—439.

¹⁴³ N. P. Andriotes, History... , p. 147.

¹⁴⁴ Н. R. Wilkinson, Maps and Politics... , p. 1.

¹⁴⁵ Д. Яранов, Карта на Македония... , с. 33.

¹⁴⁶ Това гледнище и естествените граници на Македония са застъпвани от придържащите се към принципа съображения западноевропейски и български автори, като: В. Кънчов. Орхидеография на Македония, Пловдив, 1911; D. M. Brankoff [D. Мишев], La Macédoine et sa population chrétienne, Paris, 1905; H. N. Brailford, Macedonia. Its Races and their Future, London, 1906; L. Dominiari, The Frontiers of Language and Nationality in Europe, New York, 1917; The Balkan States, Peace Handbook, vol. IV. Historical Section of the Foreign Office, London, 1920; Ж. Радев, Геоморфологични белези на българските земи и тяхното значение за температурните и валежните отношения в страната, Естествознание и география, год. IV, 1920, с. 118; с. щият, Географска и етнографска Македония (Средният на Балканския полуостров), МПР, год. I, 1924, с. 21 и сл.; А. Иширков, Македония, име и граници... ; E. Driault, Histoire diplomatique de la Grèce, Paris, 1926; L. Schultze-Jena, Makedonien, Landschaften und Kulturbilder, Jena, 1927; Vaughan Cornish, Borderlands of Language in Europe, London, 1936; [Д. Яранов], Македония като природно и стопанско цяло, С., 1945.

Н. R. Wilkinson, Maps and Politics... , p. 1 правилно приема, че опростените очертания на Македония, дадени от Клавдий Птолемей по планинските масиви на Пинд, Скар (=Шар) и Родопите са в основата на концепцията у съвременните учени за областта като „естествен район“.

¹⁴⁷ Сръбската общественост не е проявявала никакви претенции към Македония през тази епоха. Турската власт заселила татари и черкези в планинските области на Шар планина с цел да раздели и откъсне дала народа един от друг. Вж. H. R. Wilkinson, Maps and Politics... , p. 31.

¹⁴⁸ Вж. за тях у D. M. Brankoff [D. Мишев], La Macédoine — Carie des écoles chrétiennes de la Macédoine.

¹⁴⁹ V. Colocotronis, La Macédoine et l'Hellénisme, Etudes historiques et ethnographiques, Paris, 1919. Според X. Уилкинсон (op. cit., p. 2) този автор е посетил 400 страници и много снимки от карти, за да подкрепи тезата си, но е останал убежден.

¹⁵⁰ N. P. Andriotes, History... , p. 147.

¹⁵¹ Ал. Теодоров-Балан, Западните български говори, ПСн, кн. 19—20, 1886, с. 146—213; Кр. Мисирков, Бележи по южно-славянската филология и история, Македоно-Одрински преглед, 1907, кн. 34—40, 1908, кн. 1—2; с. щият. Значението на моравското наречие за съвременната и историческата етнография на Балканския полуостров, Българска сбирка, 1910 г., кн. 1—5 и 8—10, 1911, кн. 2—4; Б. Цонев, Резултати от моите проучвания на моравските говори през 1916—1917 г. (из каторъкопис), С., 1917 и др.

¹⁵² Вж. реферата (рецензия) на Ст. Новакович и М. Куонджич върху събраните от М. Миловиец песни в т. нар. „Стара Сърбия“, обнародвана в Гласник сръпског ученог друштва, т. XXXVIII, 1973, с. 329—348.

¹⁵³ Н. R. Wilkinson, Maps and Politics... , p. 93, 95.

¹⁵⁴ За тези карти вж. П. Коледаров, Българите в етнографските карти... , с. 168—169.

¹⁵⁵ S. P. Gotschevich, Bulgarien und Ost Rumelien, Leipzig, 1886, S. 3.

¹⁵⁶ K. Oesterreich, Reiseum Druck aus dem Vilayet Cossovo, Abhandlungen der k. k. Geograph. Gesellschaft in Wien, Bd. I, 4—5, 1899, S. 332; i dem, Die Bevölkerung von Makedonien, Geographische Zeitschrift (Leipzig), Bd. XI, 1905.

Същите свхвщания по въпроса заели в рецензиите си и други видни хора на науката, като например, A. Nehring в „Petermann's Mitteilungen“ и др. Против шовинистическите тези на Сп. Голчевич се произнесли и много от най-известните слависти като Д. Т. Флорински (в „Живая старина“, год. I, с. 20—23), Любор Нидерле (в „Македонския въпрос...“, с. 26—27), Вратослав Ягич (в AISIP, Bd. XV, S. 618), Мурко, Кочубински, В. Томашек, Зигер, Науман, Опел, Г. Вайнд, Хрон, Башмаков, П. Милюков и др. Вр. Ягич писал: Schade um das schöne Papir und das schönen Druck — die beiden „gediegensten“ Seiten des Werkes... .

За тях вж. А. Иширков, Циничовите възгледи върху етнографията на Македония, ПСн, кн. 67, 1907, с. 510, бел. 5.

¹⁵⁷ Вж. например картите на Д. Давидович (Земь у коима пребиваю сръбля, издадена в Белград през 1848г), проф. Г. Дежарден (Србия и земь у коима се сръпски говори са некими частима, програмирани и земаля, управино и ма цинкуе резано одь проф. Г. Дежардена у Београду, 1853), както и други карти и изображения от тази епоха.

Най-големият сръбски историк от това време — проф. Стоян Новакович — нарича в трудовите си Скопие „средисти северне Македоние“ (вж. Ст. Новаковић, Ново Брдо и Вранско Поморавље у историји Сръпско XIV и XV века, Београд, 1880, с. 6 и др.).

Вж. също посочените от В. Карпич, Србија, Београд, 1887, с. 480—481 географски определения на Сърбия от Йован Радич (1794—1795), Соларич (1804 г.), Вук Караджич (1827 г.), а също и дадените от П. Милюков, Сръбско-българските отношения по Македонският въпрос, Български преглед, год. I, кн. IX—X, с. 51, 76, 77 и др. свхвщания за обхвата на Сърбия според изтъкнати сръбски патриоти.

През време на Кримската война сръбските автори Янкович и Груич наричат Нови Пазар, Метохия (с гр. Призер) и Косово поле „Стара Сърбия“ (Ancien Serbie). Вж. Iankovitch, Groutich, Slaves du Sud ou le peuple Serb avec les Croates et les Bulgares, Aperçu de leur vie historique, politique et sociale, Paris, 1953, p. 126.

¹⁵⁸ Вж. приложение 15 към П. Коледаров, Българите в етнографските карти... .

¹⁵⁹ Вж. многобройните издания на сръбски и чужди езици на неговата работа „Неколкократна проматряна о етнография на македонски словеса“, отпечатана първо в Дело, год. X, 1906, кн. 38, с. 1—46, и аргументирания отговор на А. Иширков, Циничовите възгледи върху етнографията на Македония, ПСн, кн. 67, 1907, с. 469—520.

¹⁶⁰ Ив. Иванов, Македония и македонци, Путешествие белеше са географском, етнографском, статистичком и привредно-трговачком графом, Београд, 1906, с. XII.

¹⁶¹ Д. Яранов, Македония или „Южна Сърбия“... .

¹⁶² Пак там, с. 61.

3. ВЪЗПРИЕМАНЕТО ПРЕЗ НОВОТО ВРЕМЕ ОТ МЕСТНОТО И ОКОЛНОТО НАСЕЛЕНИЕ НА „МАКЕДОНИЯ“ КАТО ИМЕ НА ГЕОГРАФСКА ОБЛАСТ В СРЕДИШНИЯ ДЯЛ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

¹ За народния дележ на българското отечество и изворите и книжвината за това вж. тук, гл. I, §1, бел. 246—251.

Наред с посочената вече титла на битолския митрополит („Екаарх на всичката Горна България“), запазена и през първата половина на XIX в., трябва да се има предвид, че в приписка от 1710 г. се говори за Дов земл, без обаче да се определи точно значението на изрече. Вж. Љ. Стојановић, Стари сръпски записи и натписи, T. V, с. 19, № 7399.

² За тези хералдически паметници вж. П. Коледаров, Хр. Дерменджиев, Нови данни за герба на Велико Търново, „В. Търново“, 1974 г., с. 4.

За Хр. Жефарович вж. Ил. Конев, Българското Възраждане и Просвещението, С., 1981, с. 121 и сл.⁷ Описанието на гербовете е по Хр. Дърманджиев, Художественото наследство на Христофор Жефарович и неговото значение за Българското национално възраждане, *Векове*, 1979 г., кн. 5, с. 48—57.

⁴ Хр. Дерменджиев, Художественото наследство. . ., с. 51—52

³ Па к т а м, с. 52. Шо се отнася до неяснотата за наличието на две корони в герба на Мизия, то би могло да се обясни с факта, че в тази област е било средното на царството както при образуването му, така и след неговото възстановяване от Асеневци. Вж. за текста към герба на „Мизия (днес България)“ и у П. К. О н е с в, Българското Възраждане, ... с. 129.

⁶ Йорд. Иванов, БСМ, с. 124.

⁷ Пактам, с. 99, 194—195.

⁸ Ив. Георгов, Документи от времето на нашето Възраждане, ПСп, кн. 63, 1902—1903, с. 574.

⁹ Р. Жинзифов, Избрани произведения, С., 1943², с. 51.

¹⁰ Македонија, Сборник от документи и материали, С., 1978, с. 197.

¹¹ НБ „Кирил и Методий“ — С., БИА, ф. 111 (Марин С. Дринов), а. е. 20.

¹² А. Матковски, Грбовите на Македонија, Скопје, 1970, с. 65.

¹³ П а к т а м, с. 47, 49.

За подпиранието грамотот сбирниш от гербове и други документи по поредак на пототыка-самозанеане на десото Рельо Омхувенид жв. и А. В. Соловьев, Постапак илндрске хералдике и породица Омхувенид, Гласник Српског научног друштва, књ. XII, Скопје, 1933 сџи ят, Законодавство Стефана Душана цара срба и грка. Скопје, 1928.

Фалшивият сборник от рбове, създаден към 1595 г., не обявява, че съществува от времето на Стефан Душа, става символният израз на идеята за възстановяването на империята на последния и обличава във формата на „лиризиъм“. В уводната си студия към българския превод на съчинението на Мавро Орбини Н. Дравеев сътворява самозванството на адмирала П. Охмучевич с претенцията, извършена към 1529 г. на костурския владика да оглавява българската църква като „първопрестолен митрополит на цяла България“ (Вж. Йорд. Иванов, БСМ, с. 571). Сънят за автора допуска, че костурския митрополит „би разполагал с документи от историкографски характер. Вж. М. а в р. 1911, с. 1. Цитиранията са взети от: превод В. Уристов, С., 1983, с. 38, бележително дава съответно даводът на костурския владика са били от рода на титлата му „Екзарх на цяла Българска Македония“. За нея вж. Тук, во-долу.

¹⁴ Вж. основателната критика на Хр. Дерменджиев, *Художественото наследство*, т. 1, с. 55–56, където сочи недобросъвестността и неприкритите противобългарски тенденции на д-р Ал. Матковски чрез преувеличаване на факти (като например съществуването на гербове и на другите български области и за общите им елементи и пр.) и особено за препратките тълкувания на паметниците, в т. ч. и на гербовете, изобразени в Рилския манастир (според „Стематографията“ на Хр. Жефарович) в гл. III от цит. свъч.

¹⁶ А. Д. Матковски, Грбовете..., с. 53—55.

¹⁶ Сведенията дължа на Йоанна Списаревска, която ми предостави материалите от дисертационния си труд, събрани в дубровнишките архиви, за което ѝ благодаря.

¹⁷ П. Коледаров, *Картографията за българския етнос*, . . . , с. 450 и пос. там карти и лит.

¹⁸ За „илиризма“ през XVIII в. вж. Ил. Конев, Българското Възраждане..., с. 116 и сл.

¹⁹ Вж. текста у Б. Ангелов, Из старата българска..., т. I, с. 242: ... иже ист Лаврентий въ полудни

²⁰ Вж. текста у Йорд. Иванов, БСМ, с. 52: „Писа же се 8 стубахъ въ лѣт[о] ѿ в. ч. ѿ. [7098 = 1590 г.] . . . ѿ ѿхридскомъ престоятъ нѣкѣ и балгарскыи наместъ се елженинѣншаго архієпископа Прѣлѣ Истинѣнѣе на- шего вѣдѣствѣ нѣмѣтъ прино подъ собою епископы епархїи какѣ, сн рече Стргѣлахѣ, Меланѣранѣ, сн рече Стргѣла зѣмла, и Дакрѣнѣ, сн рече Стргѣла зѣмла, до западнаго моря . . . Рипинѣ и Прѣлѣахѣ, сн рече ѿ Дѣнака до Соавна, еке гла- голѣтъ се Македонїа и Карланиѣ и Мнѣте Горнѣе, сн рече ѿ ѿхридѣ даже до Дѣноа и даже до Коринѣа . . .

²¹ Пак там. с. 490 и сл.

По тогата време областта „Пелагонија“ вж. тук, гл. III, §2, с. 260. Като „Пелагонийска страна“ тя се споменава и в четвороевангелието от 1573 г. в Народната библиотека „Кирил и Методи“ (София), № 58 (517), писано от поп Димитър в Горна Митрополія. Плевенско.

²² Йорд. Иванов, БСМ, с. 543.

²³ П а к т а м, с. 107.

²⁴ Пак там, с. 149.

²⁵ Цит. по Д. Яранов, *Македония или Южна Сърбия...*, с. 51.

²⁶ Вж. у Ан. Иширков, Цвиичовите възгледи. . . , с. 493.

²⁷ Breve memoria de l'discendenti de nostra casa Musachi. . . , ed, Ch. Hopf, p. 281—282.

²⁸ Н. Кантеилов, Ахридские архиепископы и подчиненные или неархиды разных кафедр являвшиеся в Москву за милостию в XVI, XVII и в начале XIX столетия. Прибавление к творениям Св. Отцев, 41 часть, М., 1888, с 124—125.

²⁰ Ръкописът се пази в Румянцевия музей (Москва) в сбирката на Виктор Григорович под №820. Вж. Йорд. Иванов, БСМ, с. 41.

В 1585 г. охридският архиепископ Гаврил получава от цариградския патриарх писмо за събиране на милостиня в Русия, където бил титулуван „архиепископ и патриарх на Царя Юстиниана—Охрид, и на цяла България, Сърбия, Албания, Молдовляхия, Угрозлахия и друге земи“. Вж. Ив. Снегаров, История на Охридската архиепископия-патриаршия. От падането ѝ под турците до нейното унищожаване (1394–1767 г.), С., 1932, с. 67–68, 86–87.

³⁰ Пак там, с. 39.

³¹ За тази титла вж. тук, гл. II, §1.

³² Йорд. Иванов, БСМ, с. 248.

³⁹ Вж. В. Григорович, Очерк путешествия... , с. 95 и тук, гл. II, §1.

³⁴ Заглавието на разговорника е: Εισαγωγική διδασκαλία περιέχουσα λεξιλόν τετραγλωσσόν τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἢτοι τῆς ἀπλῆς Ῥωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισαῖ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς, καὶ Ἀλβαντικῆς. Българският текст е на битолско наречие.

³⁶ Вж. тук, гл. II, §1.

⁸⁰ Н. С. Державин, Македонскиот проблем и българо-сербските взаимоотношения, СПб, 1914, с. 70—71, бел. под линия.

⁸¹ Вж. пак там, Срв. А. Шопов, Материали за новата история на Македонија, ПСп, кн. 31, 1889, с. 93; М. С. Дриннов, Към бележките на г. Шопов за титлите на билотските владци, пак там, кн. 32—33, 1890, с. 363.

⁸² E. Fermentziju [Fermendzin], Acta Bulgariae ecclesiasticae ab anno 1565 usque ad annum 1799, Zagabriae 1887 (Monumenta Slavorum meridionalium, т. 18), p. 136—138. Картата е между с. 136 и 137.

⁸³ Пак там, с. 68. Срв. превода на Л. Милетиц, Из историята на българската католическа пропаганда в XVII в., *Български преглед*, год. I, 1894 г., кн. XI, с. 175 за доклада и Б. Димитров, За историята на София и България от П. Богдан, Исторически преглед, 1979, г., кн. I, с. 103—105.

За Петър Богдан и за неговите описания на българските земи и главни селища, съдържащи се в докладите му до Конгрегацията за разпространението на вярата в Рим и по-специално за описаното от 1640 г. вж. също Н. Милетиц, Католическата пропаганда в България през XVII в., С. 1914, с. 117—118; Н. Дуйчев, Софийската католическа архиепископия през XVII в., С. 1939; същият, Два исторически опита на архиепископ П. Богдан Бакшев, *Родина*, год. I, кн. 3, с. 162—163; същият, Описанието на България от 1640 г. на архиепископ П. Богдан, Архив за поселищни проучвания, год. II, 1938, кн. 2.

⁸⁴ Л. Милетиц, Из историята..., с. 176.

⁸⁵ Вж. докладите на военачалниците, действували на Балканите през тези войни във Виенския Kriegsarchiv.

⁸⁶ Вж. Д. Стојановић, Стари српски записи, т. II, Београд, 1903, 2128, 2129, 2147; Данић, у к. Stargine, т. I, 4; Йорд. Иванов, БСМ, с. 155; Б. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература..., т. II, с. 200 и сл.

⁸⁷ Д. Руварац, Описе српских Фрушкогорских манастира до 1753 г., Ср. Карловици 1903, с. 42; 321—322 (шп. по Йорд. Иванов, БСМ, с. 178).

⁸⁸ Д. Руварац, Описе..., с. 88—89 (шп. по Йорд. Иванов, БСМ, с. 156).

⁸⁹ Д. Руварац, Митрополита Београдска око 1735 г., Словеник српске краљске академије, кн. II, 1905.

⁹⁰ Ал. Матковски, Гробовите..., с. 183—186.

⁹¹ Вж. тексты у Б. Ангелов, Из старата българска..., т. II, с. 220: се по пикала писана јакта, а се тече тѣмънъ еъ стеа единъ, изъ еъ Рымънъ и Ло Дарце, и Ло Бѣгѣра и Сѣмънъ.

⁹² Пак там.

⁹³ Вж. В. Хаджидимитров, Българо-руски стопански отношения..., с. 60—62. Например: „грк македонски Иван Феодуов Болгар“, „Семен Теодоров Болгарин“, роден в „города Огрида“, „Нако Божик Болгарин из македонской провинции“ и др. Тези българи обаче са били в процес на усилено погрчарване.

⁹⁴ Пак там, където се цитира В. Савва, Материали из Архива Нежинских греческих братства и магистратии, вып. I, Нежин, 1908, с. 7.

⁹⁵ Вж. М. М. Плохинский, Иноземцы в старой Малороссии, Труды XII Археологического съезда в Харьков, т. II, М., 1905; В. Савва, Материали...

⁹⁶ За това вж. тук, §2.

⁹⁷ Вж. текста у Йорд. Иванов, БСМ, с. 262.

⁹⁸ Füves Ödön, Az ostrák Levéltárak görög anyagának magyar vonatkozásai, Antik Tanulmányok, IX, 3—4, p. 228—231.

⁹⁹ Idem, Statisztikai adatok Pest és Buda 1687—1848 közt polgárját nyert görög származású lakosairól, Különlönyomat az antik tanulmányok, 1963, Évi 3—4, számából, p. 235—238.

¹⁰⁰ Idem, Görögkereskedők a Dunán 1754—1771 között, ibidem, 1965, Évi XII I, számából, p. 127—132.

¹⁰¹ Idem, Görögök a Duna-Tiszaközben, ibidem, 1966, Évi I, számából.

¹⁰² В 1771 г. в окръга Бач имало 131 „грци“ при 33 немци-търговци. Броят на „търците“ нараствал в 1840 г. на 400 души.

¹⁰³ Idem, A magyarországi görög telepek a legújabbkori görög történelmi irodalomban, ibidem, 1963 Évi I—2, számából.

¹⁰⁴ Idem, A Pesti görögök önállóságát folytatott harca 175 évvel ezelőtt, ibidem, 1964, Évi I—2, számából.

¹⁰⁵ Пак там, Сведенията на „грците“ търговци в Австро-Унгария дълга на *Мирто Бир-Марковска*, за което ѝ благодарим. Вж. също изследванията и по тези въпроси: М. Виг, Die Österreichische Militärgrenze im XIX Jh. Neue Angaben zur Geschichte der Wojwodina, *Etudes balkaniques*, т. II—III, 1965, S. 213—232.

¹⁰⁶ Тр. Радев, Обществението славяно в спомоществователство у някои от най-ранните български старопечатни книги, Год. на Българския библиографски институт „Елин Пелин“, т. V, 1955, с. 140 и сл.

¹⁰⁷ Йорд. Иванов, БСМ, с. 484.

¹⁰⁸ Ил. Конев, Българското възрождение..., с. 303—306.

¹⁰⁹ Пак там, с. 111 и сл.

¹¹⁰ Il Regno degli Slavi hoggi correntemente detti Schlavoni. Historia di don Mavro Orbini Ragusco abate Melitense, Pesaro MDCL [—1601 г.]; Мавро Орбини, Царството на славяните 1601. Откъс. Превод от италиански Б. Христов, под ред. на Т. Сарафов, съст. Н. Драгова, С., 1983.

¹¹¹ Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1598, Roma 1588—1607.

¹¹² Ил. Конев, Българското възрождение..., с. 146 и сл.

¹¹³ История славянобългарская, съчинил Йорд. Иванов, С., 1914, с.

¹¹⁴ Ил. Конев, Българското възрождение..., с. 69.

¹¹⁵ Издаден от В. И. Ламанский, Българская словесность XVIII века, Журнал Министерства Народного Просвещения, септ. 1869, с. 19—20 (Съм. т. I, с. 131—132).

¹¹⁶ Издадена от В. Н. Златарски, под това заглавие през 1900 г. Вж. с. 13 от това издание.

¹¹⁷ Пак там, с. 94, XLIV. Съобщението е заето от сръбски летопис, но името „България“ е добавено от вѣросхинонахъ Спридонъ.

¹¹⁸ Д. Яранов, Македония или Южна Сърбия..., с. 60.

¹¹⁹ Кратко политическо землеописание за обучение на българското Младенчество, написаното с одобрението и изданието на Его Светлости княз Сръбската Милоша Феодоровича Обреновича на даръ съущащия Български епископ. Благодарението за просвѣщенѣе на Сърби митрополита Господина Петра и издадено от Неодита архимандрита Хилендарца, родомъ Котляна, Ч. пятая, В Крагуевце у Книжеской Сербской Типографии, 1836, с. 28—29.

¹²⁰ Пак там, с. 31.

¹²¹ Общо землеописание въкрѣе за сѣмъта земя, преведено от гречески на славянобългарски език, умножено же съ разпространението и прибавленіемъ многобройныхъ потребныхъ областей, и сега първо на света издадено въ домъ Константина Г. Фотинова, Сиринъ, 1843, с. 103.

⁷⁷ Пак там, с. 108.

⁷⁸ Пак там, с. 71 и 81.

⁷⁹ Силният урон земеписаният е Гречески на Български език преведени от Саввы Илиевича Панагюрца в полза учащите Български юнаци, в Смирне, 1843, с. 29, 32.

⁸⁰ Пак там, с. 53.

⁸¹ Всеобща География, за децата преведен от руският език Ив. А. Богоров, Белград, 1843. В този учебник няма описания на българските земи и на Европейска Турция.

⁸² В „Кратка география математическа, физическа и политическа от И. Андреева [Богоров], издадена в Букурещ през 1851 г.“ На с. 158—159 се говори за „България“, „Румелия (Тракия)“ и „Македония“.

⁸³ Кръсто земеписаният естествено-математически и граждански от Георгия Економова Дупничанина, Букурещ, 1856.

Българските земи са включени в областите Румелия (Бургас, Созопол, с Тракия до Цариград вкл.), Тракия, Македония (Сар, Солун, Битоля, Воден, Енидже [Вардар], Филипи, Костендил, Дупница [дн. Стайки Димитров], Самоков, Струмица, Мелик, Дрема, Кавала, с Гоморджина и Атон и България (София, Пирот, Ниш, Призрен, Видин, Враца, Никопол, Сливов, Русе, Силистра, Шумен, Търново, Варна и Карнобат).

⁸⁴ Ив. Кривостанов, Ив. Пенков, Ст. Мазлев, Д-р Иван Селимински..., с. 202—207.

⁸⁵ П. Коледаров, Към предисторията на „Добродетелната дружина“, ИзвНИИ, т. 16—17, 1966, с. 402—404.

⁸⁶ Вж. писмата до Г. С. Ракевски на Теодосий Ником от 28 май 1861 г. и на В. Живкович от 19 октомври с. г. — Архив в Г. С. Ракевски, т. 3, под ред. на Никола Трайков, подготвени за печат и с обяснителни бележки на Веселин Н. Трайков, С., 1966, с. 492 и 805—807.

⁸⁷ Вж. лит. бележки изданието от 1924 г. на картата, подготвено от Ан. Иширков.

⁸⁸ Пак там, с. 5.

⁸⁹ Пак там, с. 7.

⁹⁰ Пак там, с. 6, 11—12.

⁹¹ Из архива на Найден Геров, кн. I, С. 1911, с. 254.

⁹² Вж. лит. издание на картата от Ан. Иширков, с. 4.

По този случай следва да се отбележи, че старите титлици в картографията (вж. за тях П. Коледаров, България, техните земи и държави в най-старите карти, сб. История, изкуство и култура на Средновековна България, С., 1981, с. 87) сред българите най-често изиват си и у друг техен сънародник, инженер Иован Бугарски, който съставя първата карта на Сърбия на френски език през 1845 г. в мащаб 1:350 000. За качествата на тази карта вж. Пречек К. Географско изучение..., с. 73, а повече данни за съставителя ѝ — в архива на Сръбската академия на науките и изкуствата, за чието член е бил избран. По неизвестни причини обаче картата му въобще не е предмет на изследванията по картографското изобразяване на Сърбия, нито се възпроизвежда.

⁹³ Карта проследявана на Европейския Турция съгласно изгледите към княжества Унгария, и Сърбия и съгласно западните княжества на Черна гора, издава от Димитрий Ангелидега, [Пловдив (отпечатана във Виена — литографията на Г. Клаус — през 1862 г.).

⁹⁴ Главна карта на Европейска Турция, Пловдив, книжарница Хр. Г. Данов, литографирана у Оберхаймер във Виена, 1863 г.

⁹⁵ За „Македония. Вестник политически и филологически. Ще излиза всяка събота. Редактор Петко Р. Славейков. Отговорен П. Т. Карявджия. Цариград, печатница на А. Минакова и съдружие“, вж. Д. Косев, Петко Рачев Славейков, ч. I, С., 1947, с. 90—111; Г. Боршков, История на българската журналистика от зараждането на българския печат до Съвременно време през 1878 г., С., 1957, с. 144—164; Българският периодичен печат 1844—1944, т. I, С., 1962, с. 457.

⁹⁶ За тези бунтове вж. История на България, т. I², с. 349—351 и пос. в бел. 4 книжка. С. Радев, La Macédoine et la Renaissance Bulgare aux XIXe siècle, S., 1918. Вж. българския превод: С. Радев, Македония и Българското възраждане в XIX век, ч. I, С., 1927, излязъл като №7 от „Македонска библиотека“, издадени на Македонския научен институт.

⁹⁷ Вж. Д. Косев, Лекции по нова българска история, С., 1951, с. 9; П. Коледаров, Към предисторията..., с. 387 и пос. лит.

⁹⁸ П. Коледаров, Към предисторията..., с. 388 и пос. лит.

⁹⁹ Братя Миладинови, Преписка, С., 1964, с. 137.

¹⁰⁰ П. Милошков, Сръбско-българските отношения..., с. 61; М. С. Пиротанца, Кнез Михаил и заедническия радия балкански народ, Белград, 1895, с. 35—37; ПСН, кн. 61, 1900, с. 8—9.

¹⁰¹ В-к „Независимост“ (Букурещ), бр. 19 от 23 февруари 1874.

След като загубили позициите си в по-значителната част от земите, населени с българи, сторонниците на „малагидеи“ направили усилията си предимно към Южна Тракия и Македония. Главният дял от планомерната духовна асимилация на българите, прекарани под формата на „укрепване на гръцкото съзнание“ у „българогласните гърци“ бил отреден на гръцките политико-обществени дружества „Силосос“ със седалища в Цариград и Атина. Вж. П. Николов, Възраждане на българския народ. Гръцко-български борби и постижения, С., [1929], (второ изд., С., 1971); Н. Данов, Националният пробуд в гръцките политически програми през XIX в., С., 1980. За по-голямото основание да се говори за „гръцкогласни българи“ вместо за „българогласни гърци“ вж. П. Коледаров, Националният състав на Драмско..., с. 185.

С депанационализаторската си дейност в съседните, предимно населени с българи земи Южна Метохия и Косово поле (наричани обаче провинции и тенецките „Стара Сърбия“) и в дн. Македония не останали назад и велико-сръбските шевиници средни в Белград. В 1868 г. бил създаден специален комитет за училищата и учителите в „Стара Сърбия“. Той се превърнал в средина на сръбската пропаганда, която скоро придобила остра целенасоченост. Вж. Г. Ристић, Спопътни отношения Сърбе новията времена, т. III, Белград, 1901, с. 278—279; Н. Гелчев, Поглед върху просветното движение в Македония през XIX в. до 1878 г., Сб. Пламъкът на Солунския светилник, С., 1970, с. 30.

¹⁰² Априлско въстание, Сб. от документи, т. III, С., 1956, с. 15—16.

¹⁰³ Н. Начов, Цариград като културен център на българите до 1877 г., СбАН, кн. XIX, 1925, с. 60 и сл.

¹⁰⁴ Вж. пос. примери тук, т. II, §1 и т. III, §3.

¹⁰⁵ N. P. A. d'Hotels, History..., p. 147.

¹⁰⁶ За неговата македono-одринска революционна организация вж. Ив. П. Орманджиев, Необходими поправки в историята на македонското и трагическото революционно движение, ИИР, год. XVII, 1961, кн. 2, с. 75—77. По-късно ТМОР е преименувана на БМОР и ВМОРО.

¹⁰⁷ За вестника Косовоградска България, излязъл от 11 април 1893 до 20 март 1894 г. под ред. на Юрдан Иванов вж. Българският периодичен печат 1844—1944, т. II, С., 1966, №805, с. 512.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Историческите сведения в източниците (наративните писмени извори, старинните карти, епиграфските, сфрагическите, хералдическите, топонимните и различни паметници) за събитията на Балканския полуостров през последните две хилядолетия позволяват да се разкрие точния смисъл, в който понятието „Македония“ е било употребявано в миналото. Те спомогат да се обяснят ясно и по-цялостно също и редица от множеството промени в историята на тази географска област, която само от около век и половина след промеждутък от около хиляда години отново се назовава от нейните обитатели и от околното население с античното ѝ име.

Ако проследим последователното развитие на понятието „Македония“ през всяка една епоха, осезателно изпъква голямото, дори коренно различие в съдържанието му. Тогава блясва и пълната несъстоятелност на теориите за някаква приемственост или даже едва ли не за етническата равнозначност между нейните древни, средновековни и съвременни жители. Това е очевидно дори ако се вземат предвид само разселванията на старите и заселванията на новите обитатели, административните промени, както и причинната им връзка с назоваването на много други територии из целия Балкански полуостров, а даже и на север от Дунава и извън Европа с името Македония.

От непредубедения анализ на етиконна на древните македонци и на производното от него географско име на страната им проличава значението му само за себе си, че те са образувани като много други народности имена и макротопоними и че не могат да се извеждат от измислени епоними. Съпоставката на сведенията у античните автори ни позволява да очертаем съвсем отчетливо пределите на обособилата се още в предисторическо време същинска стара Македония и да се отдели тези от покрайнините, които нейните владетели включили в нея като резултат от завоеванията си в различните посоки. Така например цар Филип II (359—336 г. пр. н. е.) сполучил да разпростре властта си извън границите на тази страна — до Йонийско море, Охридското и Преспанските езера, Скард (дн. Шар пл.), Донакс (дн. Рила), Хемус (дн. Стара планина), Евксинския Понт (дн. Черно море), Пропонтида (дн. Мраморно море) и Егейско (Бяло) море, поставяйки също и Епир, Тесалия, Пеония, Тракия и Елада под своя зависимост, а синът му Александър Велики създал една милолетна световна империя между реките Българска (дн. преименувана на Южна) Морава и Инд.

В 148 г. пр. н. е. завоевателите-римляни образували една от първите си балкански провинции с името „Македония“. Нейните граници обаче се разпрострирали в зависимост от успеха на техните мечове: от Адриатическо море (което започнали да наричат „Македонско“) и планината Олимп до бреговете на Понта, Пропонтида и Дунава. Дълго време тази провинция обхващала още Епир, Тесалия и Ахайска Гърция с о. Крит. Клавдий Птолемей очертал границите ѝ след административните преустройства от II в. от н. е., но през IV и следващите две столетия нейните предели се менели често от приемниците на Рим в Изтока — Византия. През Късната античност името Македония било давано на различни по териториалния си обхват единици: отначало само провинция, а от 327 г. — провинция и диоцез, който отново включвал Континентална Гърция с о. Крит. Откъм 800 г. „Македония“ вече наричали една византийска тема, която обаче имала свършено променено местоположение — тя обхващала част от антична Тракия. Така от II в. пр. н. е. насетне „Македония“ престанала да бъде народностен и политически термин, свързан пряко с етноса на старите македонци и тяхната държава, защото придобил съвсем условно значение на военноадминистративно понятие, което прераснало в областно географско.

Масовото заселване през V—VI в. на Балканите от славините или югоизточните славяни (основната съставка на бъдещата българска народност), настъпването там на прабългарите, начело с Аспарух и Кубер, а накрая — образуването на българо-славянската държава в 678—681 г. на двата бряга на Долни Дунав и в Северозападното Черноморие — това са трите решителни исторически факта, които внесли коренен прелом в етнополитическия облик на полуострова. За дълбочината на преобразованието може да се съди и по настъпилите радикални терминологически из-

менения в макротопонимията, които се подчиняват на неотменното правило: дадена територия придобива името на обитателите си, а впоследствие — обратното.

Унищожаването на имперската власт при заселването на южните славяни предизвикало също и пълна поляризация сред старото балканско население в заетите от тях територии. В средиземния и източния дял на полуострова неподдавали се дотогава на елинизация простолудие от траки и македонци, което не напуснало бащините си огнища, попаднало сред масата на югоизточните славяни. Те постепенно се ввели и претопили в нея и престанали да се самоназовават с древните си етнически имена. Същевременно елинизираният прослойка от македонци и траки вече се смятала за „ромей“ и потърсила сигурност заедно с потомците на старите гърци във вече твърде ограничениите по площ покрайнини, където Византия съумяла да запази своя контрол: Цариградската полуостров, Солун, Атика с части от Пелопонес и Драч с тесни нивци от близките му морски брегове. Тези бежанци се изтеглили главно към Солун и столицата. Имперската власт ги оземлявала като воинско население и те дали на своето ново отечество името на предишната си родина. Така например Солунската област станала „Тесалия“, старата провинция Европа — „Тракия“ и т. н.

Още в края на VII в. Византия създава на територията на античната провинция Европа първата на Балканите военноадминистративна единица от новата си темна организация със задача да отблъсква столицата от нападенията на новооснованата българска държава. Действителната причина, за да получи темата името „Тракия“, било нейното опълчение, съставено от елините и елинизиранияте траки-бежанци от диоцеза „Тракия“, прогонени от българските славяни, които масово се заселили на територията му и го унищожили като звено от имперската провинциална власт.

Подобен бил случаят и с бежанците от престанията да съществува по същите причини диоцез „Македония“, който и в края на VI в. обхващал освен едноименната провинция и Континентална Гърция с много от йонийските и егейските острови. При походите, организирани през втората половина на VIII в. от император Константин V Копроним, Византия си възвърнала Маричиния басейн, Родопите и Беломорието от бившия диоцез „Тракия“. Цариградската власт настанила сред и там уседналите вече пълно славяни елините и ромеизиранияте древни македонци от целия бивш диоцез „Македония“. Наред с тях Византия оземлила и военни поселения от Изтока — арменци, сирийци и др. Към 800 г. тя образувала още една тема със средище Одрин и същата задача, както подобната ѝ „Тракия“. Нарекла я „Македония“, защото най-боката и надеждна част от опълчение то ѝ съставлявали бежанците от едноименния бивш диоцез.

Ето как от началото на IX в. военноадминистративният термин „Македония“ започнал да означава вече съвсем различна територия от предишните едноименни. Сега в това понятие напълно и окончателно се прекъснала пряката връзка с древния етнос, защото „македонци“ започнали да се наричат само обитателите на новата тема, които представлявали един конгломерат от разнороден произход. Включените в него потомци на древните македонци съвсем загубили стария си език, бит и самосъзнание, защото вече били денационализирани — станали „ромей“. Все пак в резултат на твърде изпъстрения народностен състав на населението в древна Тракия и специално поради преобладаването на славянския над останалите елементи значителна част от древното неелинизирано тракийско население, а вероятно и значителен брой от поселинците-малоазийци се побългарили постепенно.

След като славяните станали господари на бившите диоцези Македония, Дакия и Тракия, те дали своето етническо име като събирателно за териториите на отделните племена — „Славини“ (според гръцката форма, която се употребява в изворите), т. е. не само на цялата вътрешност на Балканите, но и на значителна част от морските крайбрежия, които също заели.

Като „България“ станали известни земите, където се настанили двете прабългарски групи. Първата, водена от хан Аспарух, заела част от бившата провинция Долна Мизия и Малка Скития, по двата бряга на Долин Дунав. Втората група, водена от братя му Кубер, минала през Аварското хаганство и града Срем и се поселила в бившата провинция Македония или по-точно — в Приленско-Битолското поле и част от Солунско. Така и тези територии започнали да се наричат в съвременните византийски и източни извори „Страна на българите“. Името „България“ все повече се разпространявало с утвърждаването и териториалното нарастване на образуваната при съюзяването на славяните и Аспаруховите българи държава и успоредно с тяхното сливане в българската народност, формирала се през IX—X в.

Именно отсъствието в продължение на цяло едно хилядолетие на името „Македония“ сред местното население в средиземната част на Балканите, както и действителните причини за преместването му в Тракия целенасочено се премълчават от някои съвременни автори очевидно за да не се отслабят „историческите права“ на тяхната страна върху тази област.

С доброволното присъединяване през IX—X в. на племената от югоизточната славянска група към българската държава с оглед да се спасят от опитите на ромеите да ги обезличат народността, а особено след образуването в пределите ѝ на българската народност настъпили нови изменения в макротопонимията на Балканите. Общото „Славини“ и имената на отделните племена, обитавали античната провинция и значителен дял от диоцеза Македония, били заместени с „България“, а на обитателите им — с „българи“. Тези нови имена на територията, заемана от едноименните древно царство, провинция и диоцез, както и на населението, се утвърдили още повече, когато завоевателката Византия през 1018 г. образувала катепанството (тема) „България“ със средище в Скопие.

Българите осъзнавали, че населяваната от тях територия представлява единно цяло, но по местната антична, съчетана с донесената от прабългарите от Изтока традиция, в съгласие и с общото типологично разчленение те я поделели на „Долна“ и „Горна“ земя или България. Забележителното е, че това средновековно народно деление на родината се запазило през столетията и до наши дни.

В сила била и една друга закономерност: термините на единиците от административното устройство прераснали в областни географски понятия. Така още от IX в. насетне териториите на темата и по-специално нейното ядро — Маричиният басейн — вече станали известни като нова географска област „Македония“, а обитателите на темата, по-късно и на областта — „македонци“. Това било както за местното и околното балканско население, така и за влезлите в досег с него чужденци от Запада и Изтока. С географското си положение в Тракия „Македония“ като тема и област последователно се явява в почти всички наши домашни, византийски и сръбски източници, в много от западноевропейските и мюсюлманските книжовни творби, а също и в официални и частни документи, карти и други паметници от средновековието. Същото се отразило и в живата народна реч на местното население от началото на IX в. дори до първите десетилетия на XX в. На самото място научили името на областта и започнали да го употребяват също и влезлите в съприкосновение с обитателите на Балканите чужденци не само през средните векове, но и в новото време.

След 800 г. темата Македония до такава степен наложила името си в практиката, че в някои случаи станала причина за ретроспективни актуализации — името „Македония“ в средновековния си обхват се свързва и пренася върху събития, станали преди създаването на темата и всъщност в античните предели на Македония. Понятието „Македония“ в Тракия се утвърдило още през IX в. вече дотолкова, щото за кратко време земите от отъждунавските владения в България, където хан Крум изселил част от поселиниците на Одринската тема, временно придобили името „Македония“.

Етническите и политическите промени на Балканите наложили своя решителен отпечатък върху средновековната книжнина от различен жанр, но дали много по-слабо отражение върху съставените в Западна Европа и на Изток изображения на познатия тогава свят. Независимо от схематичността и неточността им новата действителност много трудно и бавно намирала мястото си в картата преди всичко заради строгото придържане към античните образци. Докато българската държава поради важното си международно значение е отбелязана сравнително рано и в почти всички изображения на света след XI в., само по изключение някои от съставителите на карти поставят темите Македония и Тракия и отразяват другите факти от съвременната си епоха.

Всe пак античното значение на Македония се запазило само по изключение и което следва да подчертаем — не и между населението в територията на древната страна и провинция Македония, а извън нея, и то сред съвсем ограничени кръгове. Това са именно:

1. Картографите в Западна Европа, които продължили да имат за образец римските схематични изображения на света и тяхната географска номенклатура за градовете и провинциите, в това число и Македония. Традицията да се използват термините на имперското административно устройство като областни географски имена останала като практика и за съставителите на картите през новото време. Тя била спазвана не само за Балканите, но дълго време и за Средна, а даже и Западна Европа, макар и по-ограничено.

2. Консервативните църковни кръгове, които запазили старите имена на някои от епархиите, получили ги от отмененото вече римско (а след това и византийско) административно устройство, тъй като през древността архиепископните или митрополитните и епископните съвпадали със съответните диоцези и провинции. В епархийските списъци на Цариградската патриаршия обаче скоро започнали да се допускат очебийни грешки с просъществуващите и след VI—VII в. титли на владетелите.

3. Отделни византийски писатели, които по общ обичай в империята архаизирали с употребата на елините и главно римските понятия или пък през XIV—XV в. вече били обхванати от идеите на зараждащия се в Италия Ренесанс. Типичното и показателното в тези все пак ограничени по броя си случаи е, че авторите влагали в името „Македония“ антично съдържание, за да използват отминалата слава на древномакедонското царство с оглед да повдигнат патриотичното чувство у сънародниците си ромен. Не случайно и заслужава да се подчертае обстоятелството, че това се наблюдава изключително и само в особено критични за Византия моменти. И за тези автори обаче обхватът на Македония не е напълно изяснен и не съпада изцяло с античната провинция. Това може да се обясни с честите промени през вековете с единиците, носещи това име. Важно е още едно обстоятелство — и в тези случаи „Македония“ вече има само политическо и регионално-географско, но не и етническо съдържание, защото тя се смятала от архаизиращите автори за част от Елада.

Дълбоко вкорененото след началото на IX в. и всеобщо за балканските народи убеждение, че Македония е разположена в Маричиния басейн, било наложено от византийската тема. То обаче я преживяло и се запазило дълги столетия след нейното унищожение.

Традиционната, почти равностепен на канон практика в картографията да се използват римските провинции като областно подразделение се запазва през цялото средновековие. Нещо повече — тя намира нова опора и оправдание в Западна Европа, когато Западът е обхванат от идеи

те на хуманизма и идеализира класическата древност. По време Ренесансът съпада с почти пълната изолация, в която югоизточният дял от стария континент се оказва в резултат на османските завоевания през XIV—XV в. Всичко това допринася да се продължи употребата на античните провинциални имена като макротопоними вместо неразбираемите и непригодни за християнския свят термини от административното деление на султанските владения или географската номенклатура на местното население, която още не им била известна.

Немалка роля в същата насока изиграват и широко разпространените се в превод на новите езици съчинения на Клавдий Птолемей и други древни геоописатели. Те дават тласък за развитието на модерната географска наука в Западна Европа, но остават даже и до средата на XIX в. непопулярни авторитети и един от основните източници за познание на Балканите — особено по отношение на общицата на еллинистическата култура, което забавя вярното им представяне и широко опознаване.

При това положение на нещата дори до началото на XIX в. съществувала голяма неяснота изобщо по местоположението и обхвата на Македония като област. Редица пътешественици, преминали по различни порови през Балканите, установяват, че средновековната традиция за този макротопоним в Тракия се спазвала от местното население. Затова те съобщават в съчиненията си, че Одрин и Пловдив били главните градове на Македония. По този начин се получило стълкновение с широко разпространеното на Запад, но несъобразено с една действителност, която съществувала вече от столетия, схващане, че с „Македония“ следвало да се означава територията на едноименната антична страна и провинция.

Въпреки дълговековната традиция в западноевропейската картография не може да се каже, че в тази насока е съществувала каквато и да било определеност както за обхвата на антична Македония, така и за имената на отделните ѝ части. Това проличава добре от успоредно срещаното в съставяните през XVI—XVIII в. географски карти нейно равнозначно име „Коменолитари“ или от назоваването на нейни покрайнини „Емболи“, (Ямболи) — от Амфиполис, главен град на една от четирите меридии, учредени от Рим през 169 г. пр. н. е.) наред с античните и средновековните области „Пелагония“ и „Верия“, българския макротопоним „Тиквеш“ и пр. Обяснението се крие в много причини, между които трябва да се вземат предвид и многократните промени в административното устройство на Рим и Византия, настъпващите коренини етнически и политически преобразования през средновековието и преди всичко — невъзможността за западноевропейските картографи да проверят на място както действителното положение на нещата, така и писмените извори и достигащите до тях по различен път непреки сведения.

Едва през XIX в. модерната географска наука започнала системно да изследва трудността на та и съвсем непозната вътрешност на Балканския полуостров. Проучванията на място постепенно разпръснали наслените заблуди, породени от романтичните, но априорни представи на обхвата на ренесансовите идеи и с подчертана слабост към екзотиката западноевропейец. Така доскоро той вярваше, че тази част от стария континент продължавала да се обитават от потомците на древните пелаззи, елини, македонци, траки и илири, изобщо, че Балканите етнически и културно били „Гръцки полуостров“.

„Откритията“ и попълването на „белите полета“ в географските и етническите карти за тази част от Европа обаче съвсем слабо се отразили върху античната областна номенклатура, възприета от древността и спазвана в Западна Европа през цялото средновековие. Те засегнали само хидро- и оронимията, както и по-малките селища. По-забележителните градове запазили и до ден днешен в западните езици и картография античните си имена, като например: Константинопол, Адрианопол, Филипопол и пр. Тъй оформилата се едва след средата на миналото столетие модерна географска наука не възприела по споменатите вече причини нито местните народни областни имена, нито османотурската административна терминология, а продължила да се придържа към въведената от столетия в католико-християнска Европа практика да се именуват областите според римските провинции.

С оглед да се уеднакви понятията и за да се отстрани напълно възможността за недоразумения поради разноразличните географите и картографите постепенно и предимно през XIX в. наложени и на балканските народи античната макротопонимия, въпреки че тя им била съвсем чужда при липсата на каквато и да било пряка устна и твърде ограничена и посредствена книжовна приемственост. Особено типично това се проявява в случая с макротопонима Македония поради несъответствието с представите на обитателите на полуострова, които в продължение на цяло едно хилядолетие приемали, че областта с това име била разположена не в средния дял на Балканите, а в територията, която на Запад наричали Тракия. Вследствие на това обхватът на Тракия бил значително ограничен и свеждан само до неговата югоизточна покрайнина.

От всички балкански народи най-напред и особено радущо възприели античната макротопонимия гърците. Това се дължало не само на обстоятелството, че те най-рано влезли в съприкосновение със Запада, но и с оглед на националното си самочувствие, подхранвано от издигнатата от цивилизована Европа на висок пиедестал класическа древност и особено за нуждите на своята „Мегалидея“. Освен това гърците били главните посредници със Западна Европа в областта на икономиката и културния напредък на останалите балкански народи, включително и за българите. Поставени в най-безправно и изолирано положение в сравнение с останалите поданици на султана, бълга-

рите били принудени да се съобразяват с понятията на останалия външен свят. Така българският народ трябвало да възприеме заедно с други постижения на европейската цивилизация и античните области имена на ядрото от земите, които населявал — Мизия, Тракия и Македония, — независимо че имал свои обичайни имена, които се били утвърдили през течение на повече от хилядолетие: „Долна“ и „Горна“ земя и др.

В крайна сметка новите за българите области имена били възприети нашироко и сравнително бързо най-напред от новобългарската интелегенция заедно с дълбоко проникналото сред тях културно въздействие от свободния християнски свят, а по-бавно и постепенно — и от престолюдието. Главните пътища, по които проникнала античната, съответно западноевропейската областна номенклатура, са следните:

1. Чрез синародниците им, влезли в досег със Запада като изселници, по търговия или други поводи, но които продължавали да поддържат връзки с отечеството си.

2. От ръкописните творби на първите български възрожденски книжовници от XVIII в., като се започне с Паисий Хилендарски, които използвали руска, новогръцка и западноевропейска литература.

3. Под въздействието на печатните книги, периодичници и главно — бързо развитото се новобългарско светско образование от XIX в. Особено било мястото в това отношение на учебниците по география (предимно преведени или написани по руски, гръцки или друг образец), картите, съставени от чужденци и българи, и др.

4. В борбата за културно-национална и политическа обособеност в периода, когато тя се разраства и обхваща широките народни слоеве. Именно дейците на просветата и революцията (като Г. С. Раковски, В. Левски, Л. Каравелов, П. Р. Славейков и др.) ги популяризирали сред своите съестественици. Те използвали наред с Тракия и Македония и България като областно име за Мизия или дн. Северна България. Съвсем очевидно те били напълно наясно за действителния обхват на родината си и знаели добре, че въобще не е съществувала султанска провинция с името „България“. Твърде знаменателно и показателно е възмущението, изказано от Любен Каравелов, че западните български краища се наричат Македония „по желанието на гръцките учени мъже“.

Заслужава да бъде отбелязан и един многозначим и характерен факт: в бурно разразилите се борби за културно-национална обособеност и политическа свобода името „Македония“ придобило ново съдържание и особено дълбок смисъл за българския народ. То се възприело не само от жителите на „Долна земя“, според народния дележ на родината, но и от целия български народ, който започнал да нарича така югозападната част от отечеството си, останала след 1878 г. по силата на Берлинския договор под игото на султана. Това определил едва в края на XIX и началото на XX в. и териториалния ѝ обхват като област. Нейните граници не съответствуват изцяло на предисторическата страна или еднотимно древно царство, а по-скоро се доближават до пределите на римската провинция от времето на Клавдий Птолемей (т.е. от II в. от н.е., очевидно пак под влиянието на неговата „Космография“ и утвърдени от нея представи у западноевропейците в новото време), без обаче да се покриват напълно с нея, защото днешната географска област Македония включвала и имперската провинция Дардания.

Възвърнало се по този път в класическото си местоположение — в средата на Балканския полуостров, — името „Македония“ се възприело от всички като областно географско, в което никой не влагал каквото и да било етническо съдържание. Нещо повече — в съвременното си развитие през нашето бурно столетие то станало синоним на величавата борба на българския народ за постигане на своето политическо освобождение и обединение. Именно поради това то се избягвало и дори забранявало от султанска власт и в кралска Югославия.

Източниците и направеният историко-географски преглед показват отчетливо, че след II в. пр. н.е. или още през античността и средновековието, както и в новото време, под „Македония“ народите на Балканите и в другите страни винаги са подразбирали някаква определена административна или географска област. То било едно регионално понятие, в което въобще вече не се влагало каквото и да било определено или обособено етническо съдържание.

Проследяването на многократните промени в местоположението, обхвата и съдържанието на понятието „Македония“ от най-дълбока древност до наши дни ярко показва колко сложно било развитието през последните четири хилядолетия в Балканския полуостров, в това число и на макротопонимията му. Наред с това се разкрива и колко стари били опитите чрез това име да се постигнат множество прикрити и преднамерени политически цели. Началото им се наблюдава още от древноста, когато македонските царе извеждали името на своята страна от измислен епоним с оглед да укрепят авторите на властта си и я разпространят върху целия елински свят.

Същите опити наблюдаваме и през средновековието, защото при анализа на източниците проличава ясно, че император Константин Багренородни и неговите приближени извели произволно потеклото на неговата, произхождаща от гр. Никича в темата „Македония“ династия, именно от Филип II и Александър Велики, като започнали да наричат и главния град на тази военна административна област Орестинада, без изобщо селището да е носило това име — било е наричано преди римското завоевание от траките Ускудами и преименуван в чест на император Адриан — Адрианопо-

лис. През същата епоха и византийските писатели изземвали славното минало на древна Македония и го представяли като история на предците на ромеите с цел да повдигнат самочувствието им.

Извращенията на историческото минало и спекулациите с фактите продължават и през нашето съвремие. Така например: 1) изобщо се премълчаваше истинското обяснение как и защо византийската тема с главен град Одрин в басейна на р. Марица е била назована „Македония“; 2) обитателите на дн. област Македония се представяха от сторонниците на „Мегали-идеята“ и техните приемници за „българогласни елнии“ и преки потомци на старите македонци; 3) по-малко от столетие — отначало предпазливо, а от 40-ина години вече съвсем настойчиво, се прокарва тезата, че още от средновековието и през новото време се били обособили съответно македонската народност и нация, и пр.

Несъстоятелността на посочените и подобните им „теории“, които се „обосновават“ на несъществуваща, следователно и недоказуема пряка приемственост или местна традиция за макротопонима „Македония“ в географската област, която получила отново античното си име само под въздействието на външни фактори, става съвсем очевидна за всеки непредубеден наблюдател на фактите.

Не на последно място заличаването на името „Македония“ сред обитателите на средищния дял от Балканския полуостров за родната им покрайнина в продължение на цяло хилядолетие е едно ярко доказателство за дълбочината на настъпилите от началото на VII в. коренни етнически преобразования. Възприетите последователно имена на античната страна Македония — „Склавинии“, след заселването на югоизточната или българската група славяни на юг от Дунава, и „България“ или „Долна земя“ след влизането ѝ в пределите на българската държава и образуването на българската народност — разкриват чия е принадлежността и историческата съдба на тази територия през следващите столетия. Още от средновековието тя става неразделна покрайнина от земите, населявани от българската народност, и едно от главните средища на нейната култура. Това обяснява неразривната връзка и решителната роля на населението от тази област в общата борба за националното обособяване, освобождение и обединение на целия български народ както през Възраждането, така и в годините след освобождението на България.

СЪКРАЩЕНИЯ КЪМ ПОКАЗАЛЦИТЕ

австр.	== австрийски	окр.	== окръг
алб.	== албански	осм.-тур.	== османотурски
араб.	== арабски	патр.	== патриарх
арм.	== арменски	пол.	== полски
б.	== бивш	п-в	== полуостров
беломор.	== беломорски	погр.	== погрешно
архиеп.	== архиепископ	прабълг.	== прабългарски
бълг.	== български	р.	== река
венец.	== венециански	преним.	== преименуван
вж.	== виж	пров.	== провинция
виз.	== византийски	рим.	== римски
герм.	== германски	рум.	== румънски
гр.	== град	рус.	== руски
гръц.	== гръцки	с.	== село
диоц.	== диоцез	св.	== свети, светия
ди.	== диес	слав.	== славянски
древ.	== древен	средновеков.	== средновековен
древногръц.	== древногръцки	старобълг.	== старобългарски
древномак.	== древномакедонски	СФРЮ	== Съюза на федеративна република Югославия
ез.	== езеро	СР	== Социалистическа република
зап.	== западен	сръб.	== сръбски
изт.	== източен	трак.	== тракийски
имп.	== император	тур.	== турски
ист.	== исторически	унг.	== унгарски
итал.	== италиански	феод.	== феодален
креп.	== крепост	франц.	== французки
лат.	== латински	ФР	== Федеративна република
мак.	== македонски	наригр.	== нариградски
неуточ.	== неуточнен	югонз.	== югонзоточен
НР	== Народна република	югозапад.	== югозападен
обл.	== област	юж.	== южен

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА*

- Абрицион, рим. учен 15
 Абулфеда Исмил, араб. земеописател 46, 83, 85, 94, 156
 Абу Рихан (Рейхан) ал-Бируни, араб. учен 84
 а Витфлидт, Корнелиус, картограф 161
 Аврелиан, рим. имп. (270—275) 31, 59
 Агамемнон, син на Атрей, вожд на ахайските воини в
 Троянската война, Омиров герой 61
 Агатадемон от Александрия, ученик на Кл. Птоле-
 мей 161
 аддин Туси, Насър, араб. земеописател 155
 Адриан (Хадриан), рим. имп. (117—138) 61, 134, 172
 Адриан II, рим. папа 42, 78, 154
 Аещий, виз. патриций 55, 146
 Айххард, франкски писател 157
 Акамир, бълг. славянски княз 29, 36
 ал-Абас ибн ал-Валид, араб. пълководец 54
 Алар, Шарл, фран. инженер 110
 Алберт Аквински, кръстоносен писател 45
 Албрехт, Иенац, картограф 95, 107
 ал-Гарми, Мусалим ибн Мусалим, араб. земеописа-
 тел 82
 Александър I, макс. цар /495—454 пр.н.е./ 14
 Александър III Великият, макс. цар (336—323 г.пр.н.е.)
 7, 11, 15, 25, 42, 61, 81—83, 91, 97, 99, 104, 118—119,
 121, 132, 142, 160, 168, 172
 Александър I Романович, рус. цар (1801—1825) 163
 Алексеев, А. А. 140
 Алексий I Комнин, виз. имп. (1081—1118) 45, 48—49,
 148
 Алексий III, виз. имп. (1195—1203) 140
 Алексий Мозеле, виз. кесар 39, 66
 ал-Идриси, Абу Абдалах Мохамед, араб. земеопи-
 сател 82, 85, 156
 Али паша Тепедали, алб. феодал 124
 Ал-Мамун, араб. халиф (812—833) 82, 84, 156
 Алфред Велики, англ. крал (871—904) 142
 Амабери-Вирелий, Дж. 157
 Амантос, К. 33
 Амедей Савойски VI („Зеленият граф“) 92—93
 Амин Марцелин, виз. историк 22, 148
 Ана, монахиня от Кратово 123
 Ана, робиня от Македония 86
 Анастасий I, виз. имп. (491—518) 49, 155

* Имената на лицата са подредени:

1. По традиционната им българска форма. В случаите, когато не съществува такава, те са транскрипирани от съответния език.

2. По личните им имена за лицата от древността и средновековието. Изключения са направени само когато произвизимата им са по-известни. В такива случаи обаче се дават препратки от малките им имена.

3. По предлозите при сложни имена (дъ, де, да, ди, фон и др.), когато се съдържат в семейните.

С курсив са дадени имената на авторите, чии произведения са използвани в работата. От тях съвременните и от новото време лица, както и по-известните, не са пояснени.

- Анастасий II (Артемий, Бастас), виз. имп. (713—715) 38—39, 141
 Анастасий Библиотекар, виз. летописец 35, 42, 78, 139, 142, 148, 154, 157
 Анастасијевић, Д. 155
 Ангелидев, Димитрий картограф 127, 167
 Ангелкова, Ц. 159
 Ангелко Наум „из Призрена“, взаимоспомоществува-
 тел 124
 Ангелов, Б. Ст. 150, 158, 162, 165—166
 Ангелов, Д. С. 6, 9, 134, 136—138, 140—142, 144—149,
 151, 155—159, 162
 Ангелов, П. Д. 143
 Андрей, виз. подстрател на Опиският тема 39-
 Андрей II Музаки, алб. феодал 46
 Андрей Дандоло, венец. дож (1343—1354) 46
 Андриотис, Н. П. 13, 47, 95, 98, 112, 130
 Андрикс (Лъже-Филип), древномак. вожд 17
 Андроник II Палеолог, виз. имп. (1282—1328) 76, 103,
 153
 Анџе, Батиста, картограф 94
 Анна Комнина, виз. писателка 68, 73, 75, 148, 152—153
 Анри дьо Валансиен, франкски писател и историк 80
 Ансберт, ханоник, кръстоносен писател 79, 157
 Антигон Гонат, макс. цар (276/5—240/39 г. пр.н.е.) 15
 Антонин Пий, рим. имп. (138—161) 16, 19
 Аплян, древногръц. историк 14, 16, 133
 Аполинарий, епископ 48
 Аполондор, елински писател 11
 Арсений III Черноевич, сръб. ипекски патр. 92, 120, 159
 Артаван, арм. княз 59
 Аригрон, Ст. 144
 Аристарх, елински географ и астроном 15—16
 Архелай, макс. цар (413—399 г. пр.н.е.) 14
 Аршаковци (Арсакиди), арм. царска династия 59—61
 Асан, вестарх и стрател на тема Македония 75
 Асеневици, бълг. царска династия 75—76, 165
 Асохи, арм. историк 80
 Аспар (Асфер), мъченик 39
 Аспарух, бълг. хан (679—700), 37—38, 52—53, 137,
 168—169
 Атанасий Атонски, св. 72, 151
 Атанасий I, царигр. патр. 77, 153
 Атанасович, д-р Георги 127
 Атридид, вж. Агамемнон 42
 Атруал, араб. земеописател 83
 Ахид, син на мирмидонския цар Пелей, Омиров ге-
 рой 42

Баласчев, Гр. 145

Балдуин II, лат. имп. (1228—1261) 45

Баршиш, Фр. 135—136, 140—141

Бароний, вж. Цезар Бароний

Барт, Хайнрих, герм. географ 110

Бастас вж. Анастасий II

Башмаков, Ал. Ал., рус. публицист 164

Баязид I Илдаръм, осм.-тур. султан (1389—1402)

Баязид II, осм.-тур. султан (1481—1512) 102—103
Батис, каноник от Валавло 84
Бейкър, Дж., англ. пътешественик 110
Белон дьо Мам, Пьер, френ. естествоисп. 103, 162
Берлингери, Франческо, картограф 102
Бертели, Донато (Фернандо), картограф 107—108
Безек, Якоб, вж. Фон Бекер 92, 159
Бешевалиев, В. 12—13, 132—133, 141—143, 148—149
Бианко, Андреа, картограф 94, 101, 108
Библиков, М. В. 143
Биондо, Флавио, итал. хуманист 83
Блавова, Б. 155
Бланки, Жером-Адолф, френ. икономист и пътешественик 110
Блой (Блауис), *Гилемус* и *Йоханес*, картографи 107—109
Богоров, Иван Андреев 126, 167
Богомил, поп, ереснарх 50, 154
Боев, Ем. 158
Боемунд Тарантски, нормански херцог 42, 45, 79
Божик Булгарин, Нахо „из македонски провинции“, търговец в Нежин 124, 166
Божислав, Ио 136—137, 147—148, 152, 155, 158
Божур, Луи-Огюст, френ. консул 105
Бокаччо, Джовани, итал. хуманист 83
Борил, бълг. цар (1207—1218) 154
Борис I, бълг. княз (852—889) 48, 50, 65—66, 115—154
Боричков, Г. 167
Бошковиц, Б. 144
Боян, бълг. болярин 155
Бранкович, Георги, сръб. деспот 159
Брачолини, Поджо, итал. хуманист 99, 160
Брешано, Маноло, венец. нотариус в Крит 85
Брукс, Е. Ф. 82
Брут, Марк Юний, рим. политически деец 92
Бутарски, Йован, инж.-картограф 167
Бусе, Ами, френ. естествоизпитател и пътешественик 110
Буржански, Ева 8
Буркин, Арнолд, картограф 161
Булгаков, П. Г. 155
Бурганов д'Анели, Жан-Батист, картограф 162
Бур-Марковски, М. 166
Бурени, Ио 162
Бурмов, А. А. 136, 140—141, 157
Бусбек, вж. дьо Бусбек 91
Б. Х., англ. пътешественик 92
Бюеску, Н., рум. историк 147
Бърбери, Джон, англ. пътешественик 105
Вавасоре, Джовани Андреа, картограф 107
Вайланд, Густав 30, 164
Валент, рим. имп. (364—378) 75
Валсеперер, Андреас, картограф 85, 95
Вапвски, Бернард, картограф 103—104
Вардан (Варданес), виз. стратег от тема Македония 63
Вардан, виз. стратег на тема Тракезиев 56
Василий I Македонец, виз. имп. (867—886) 59, 61, 82, 147
Василий II Българоубиец, виз. имп. (976—1025) 41—42, 46, 59, 63, 68, 72—73, 75, 78, 80—81, 142, 148, 151, 154
Василий, търновски архиеп. 154
Василий Бркич, сръб. патр. 105
Васильев, А. А. 140, 147
Василевский, В. Г. 143, 154
Валков, Вел. Ио 8, 147
Валков, Ст. 8
Ванедиков, Ио 50, 62, 145
Вернер, Адам, австр. пътешественик 105
Веронезе, Гуарино, итал. хуманист 101
Веселий, Е. Б. 160
Веселиновиц, М., сръб. полит. деец 113
Веселовский, А. Н. 142
Вескенте, Пистро, картограф 85, 108, 156
Веспути, Хуан, картограф 162
Вийлд, Антониус, картограф 103
Викенел, А., френ. географ 110
Виктор, бълг. монах 119
Вихелем Тирски, кръстоносен писател 44, 79, 143, 154
Вихелем от Триполи, картограф 85
Вителзонич, Павел Ритер, стематолог 115
Владим, сръб. княз 46; вж. и Властимир

Владислав III Варненчик (Варненски), пол.-унг. крал (1424—1444) 104
Владислав Граматик, бълг. книжовник 90, 158
Властимир, сръб. жупан от средата на IX в. 41, 46; вж. и Владимир
Влахос, К. 132
Воерманс, Анри-Ем. 101
Войноу, М. 50, 145
Войтех, Георги, бълг. болярин 144
Вранчич, Алтон, епископ 91
Вулич, Н., сръб. академик 114
Вучков, Стоян от с. Смоляни, Прилепско 123
Вълканин, прилепски феодал, владетел 46—47, 80, 90, 120, 154
Гаврил, охридски архиепископ 165
Гаган (Геген); вж. П. Делян
Гаррик, арм. княз 59
Гай Помпей Сабин, имп. наместник в Мизия 18
Галос, Люсиен 106
Ганде, Хр. 148, 157
Гасо, Жак, френ. пътешественик 158
Гасталди, Джованни, картограф 94, 107—109
Гателузи, генуезко семейство 99
Гателузи, Франческо, итал. хуманист 99
Гатоу Пизански, картограф 84
Гендер, Х. 73
Генчев, Н. 167
Георги Акрополит, виз. летописец 76, 93, 153, 159
Георги Амартол; вж. Георги Монах
Георги, епископ на Дебелт 63
Георги Девалски, епископ 148
Георги Лука, виз. писател 93
Георги Кедрин, виз. летописец 59, 147—148
Георги Монах (Амартол), виз. летописец 43, 59, 71, 139, 147—149, 151, 157
Продължител на—72, 148—149, 151
Георги Охридски, бълг. архиеп. 121
Георги Пахимер, виз. летописец 43, 61, 73, 76, 93, 148, 53
Георги Синкел, виз. летописец 35, 78
Георги Сфранцес, виз. писател 93, 100, 144, 159, 161
Георгиев, В. Н. 132
Георгиев, Ем. 145
Георгиев, Христо, бълг. търговец и благодетел 127
Георгиев, Ио 165
Герасим от Тилбери, англ. писател и картограф 85
Герлах, Стефан, герм. канелан и пътешественик 104
Герман Кушинички (Козинички), св. 72, 151
Германус, Николаус (Донис), монах и картограф 103, 161
Герон В. 18, 133—134, 147
Герон, Найдан, бълг. книжовник 127, 167
Гиберт, абат и франкски историк 42, 45, 48
Гилфердинг, Ал. Феод., рус. учен 110
Голубов, Н. А. 139
Голчев, Спиридон, сръб. дипломат 113
Грациан, зап.-рим. имп. (375—383) 22
Грегор, А. 139
Греку, В. 160
Григора, виз. стратег 63
Григорий Бакириани, виз. велможа, domestik на Занада 68, 75, 140, 157
Григорий Декаполит, св. 34—35, 39, 65, 139, 149
Григорий Кихкатици, виз. патриций, стратег на Лариса и Македония 74
Григорий Охридски, бълг. архиеп. 49, 120
Григорий Цамблак, бълг. книжовник 90, 158
Григориев, Виктор Ио., рус. славист 110, 121, 142, 150, 165
Гризлбах, А., герм. естествоисп. и пътешественик 110
Грот, К. Я. 142
Грюненберг, Конрад, герм. хералдист 115
Гузела, В. 141, 146, 148—149, 158
Гюнтер, С., немски учен 100
Давид, комитопул 142
Давидовиц, Д. 164
да Каринлио, Джовани, картограф 85
Дамян, виз. стратег на темите Тракия и Македония 152
Данца, поп от Москополе
Данило I (1324—1337), сръб. архиепископ 80, 154
Данчиц, Й. 154

Данов, Хр. Г. 127, 167

Данов, Хр. М. 133

Данова, Н. Хр. 167

Данчев, Г. 158

да Скарпия, Джакомо д'Анджело, итал. хуманист 101

да Вилдест, Мечия, картограф 94

да Вит, Фредерик, картограф 107

Девкалион, мит. лице 11

де Далорто, Анхелино, картограф 85, 115, 156

Десгорден, Г., картограф 164

де Йодс, Герхард, картограф 102, 107—108

де Керго, Франческо, картограф 94

де ла Екса, Хан, картограф 95 162

де Монтепулчано, Бартоломео, итал. хуманист 99

Демостен, атински политик 11

Денисов, П. В., чувашки историк и етнограф 49

де Печевич, барон Франц-Ксавиер Иван 125

Державин, Н. С. 166

Державин, Хр. 116, 165

Дерншам, Ханс, нем. историк и пътешественик 91, 158

Десслер, Пиер, картограф 162

де Туре, Петри, картограф 161

де Фер, Никола, картограф 107, 162

де Фредрикс, граф Хектолан, картограф 94

Деян, вж. Петър Делян

Деянови, Константин и Иван Драгаш, велбъждски

феод. владетели 47

Дженикс, Ромил 29, 33

Джизот, Йордан хаджи Константинов, бълг. въз-

рожденец 150

Джорджови, Павел, дубровничанин-търговец 157

Джохис, Уил., англ. пътешественик 110

Джустиниани, Андреа, итал. хуманист 99

Джамандиев, Васил, бълг. общественик 130

ди Бенинци, Домениго, итал. хуманист 101

Дибич-Забалкански, Ив. Ив., граф, рус. фелдмаршал

91

Дитен, Ханс 159

Дикерх (Атений), елински земеописател 16

ди Лапачино, Франческо, итал. хуманист 101

Димитров, Б. 148, 166

Димитър Кантакузин, бълг. книжовник 119

Димитър Кидонис, виз. писател 76, 78, 93, 99, 157, 160

Димитър Солунски, св. 36, 38, 53, 57—58

Димитър Хоматиан, охридски архиеп. и писател

48, 69, 144, 154

Диодор от Сицилия, рим. писател 11, 43

Диоклетиан, рим. имп. (284—305) 19—22, 134

Дионис-Озирис, мит. божество 11

Дионисий Калафонтос, елин. земеописател 15

ди Пицколи, Чириако, итал. хуманист 99

Дицет, бълг. боил 70

Димитров, А. М. 138

Добета, бълг. комит 50, 145

Добровски, Иван, бълг. възрожденец 127

Долоцкий, В. И. 153

Доминиан, рим. имп. (81—96) 18

Драгашевич, Йован, срб. политик 113

Драгова, Н. 165

Драгомир, вхш сановник при хан Крум 39

Дриков, М. С. 54, 139, 141—143, 165—166

Дуйчев, Ив. 139—141, 143—144, 147, 149—152, 158, 166

Дуклянский презвитер, черногорски летописец 80, 138

Дукум, бълг. боил 70

Дусерт, Анхелино, картограф 85 94

дво Бусбек, Жислен, френ. дипломат 91

дво Вилардуен; вж. Жофроя дво Вилардуен

дво ла Броксер, Бертрандон, бургундски рыцар 91, 158

дво ла Е, Луи, барон дво Корманен, френ. дипломат 105

дво ла Е, Вантеле, френ. дипломат 92

дво Дро, Робер, монах-капуцин и пътешественик 92

дво Гил, Гийом, френ. географ и картограф 100, 106—

107, 109—110, 162

дво Санси, Ашил, барон дво ла Мол, френ. дипломат

92

дво Савоиф, Фьер, граф, френ. пътешественик 92

дво Френ-Кане, Филипп, френ. дипломат 91—92, 105, 158—159

Дюканж, Шарл, френ. византолог 50, 114—115, 145

цамбазовски, Климент 7

Еак, син на Зевс 11

Евренос бей, осм.-тур. военачалник 159

Евстатий Дафномиа, виз. управител в Охрид 62

Евтимий Търновски, патриарх и писател 37, 70—71, 90, 150, 158

Евтропий, рановиз. писател 134

Егина, митологическо лице и о-в 11

Екатерина II Андреевна, рус. имп. (1762—1796) 106

Економов Дупничанин, Георги 126, 167

Еллан, елински писател 11

Еном, Омйров герой, предводител на мизите 42

Еол, син на Елин, цар на Тесалия и епоним на еолий-

ците 11

Есагис, виз. спатарокандидат 140

Етингенски, граф Волфганг, герм. пътешественик

105

Етцел, Ф. А., герм. етнолог 106

Ефрем Монах, виз. летописец-поет 93, 153

Жефарович, Христофор, бълг. книжовник 115—116, 119, 123, 125, 165

Живков, Никола, бълг. общественик 130

Живкович, В., кореспондент на Г. С. Раковски 167

Жизифов, Райко, бълг. книжовник 116—117, 164

Жофроя дво Вилардуен, лат. писател-историк 80

Зайф, д-р Валтер, австр. нумизмат 140

Зафир Ангело „из Велеса“, взаимоспомоществател

124

Захарнадис, Г., съставител на южнославянски гра-

матика 124

Зевс, мит. божество 11, 13

Зигер 164

Златанова, Р. 151

Златарски, В. Н. 138—143, 145—153, 155, 158, 166

Зосим, виз. писател 22—23

Иби-Фагис, араб. земеописател 82

ибн-Хордадбек (Ибн Хурдабаа), араб. земеописател

81—83, 155

ибн-Юнис, Абухасан Али, араб. учен 84

Иван Александър-Асен, бълг. цар (1331—1371) 45, 71, 149, 151

Иван Асен II, бълг. цар (1218—1241) 70, 90, 120, 157

Иван Срацимир, видински бълг. цар (1371—1396)

158

Иван Шишман, търновски бълг. цар (1371—1395)

115

Иван Драгаш Деянов, бълг. феод. владетел в Маке-

дония (Велбъжд) 46

Иван Рилски, св. 90, 158

Иван Угледша, бълг. феод. владетел в Македония

(Сяр) 46—47, 80, 90, 154

Иванов Ив. 114, 164

Иванов, Г. 158

Иванов, Йордан, бълг. историк 131, 137, 140—144, 150, 158, 165—166

Иванов, Юрдан, бълг. библиограф 167

Иван, бълг. болярин 62, 74

Игнатий, дакон, жителнасец 34

Идриси, вж. ал-Идриси

Иковски, П. П. 162

Иконоидис, Н., гръц. византолог 68, 74

Икономов, Георги; вж. Економов, Г.

Икономов, Теодосий, кореспондент на Г. С. Раков-

ски 167

Иларион Мъгленски, св. 37, 70

Иларион Стоянович, епископ Макариополски 127

Илмич Паназогорч, Савва 126, 167

Илминский, Г. А. 144

Инокентий III, рим. папа 102

Ираклий, виз. имп. (611—641) 27, 29—30, 33, 52, 59, 145

Иратис, бълг. кавхан 63

Иречек, Константин Й. 8, 136, 138, 140, 147, 157—

158, 162—163, 167

Ирина, виз. имп. (796—802) 29, 54—56, 65

Исак II Ангел, виз. имп. (1185—1195) 76

Исая, пророк 48, 144

Исая Сярски, бълг. книжовник 70, 83, 158

- Исбул, бълг. кавхан 39, 66, 142
 Искотар, едински писател 11
 Иширков, Ан. 8, 127, 137, 143—144, 163—165, 167
 Йероним Блажени, църковен писател 84—85
 Йоан Цимисхий, виз. имп. (969—976) 71—74, 148
 Йоан II Комнин, виз. имп. (1118—1143) 153
 Йоан III Дука Ватац, виз. никейски имп. (1222—1254) 77
 Йоан V Палеолог, виз. имп. (1341—1391) 92
 Йоан VI Палеолог, виз. имп. (1347—1354); вж. Кан-такузин, Йоан
 Йоан VII Палеолог, виз. имп. (1390) 93
 Йоан Геометър, виз. пост 72, 148, 151
 Йоан Екзарх, бълг. писател 115
 Йоан Ефески, виз. писател 30
 Йоан Зонара, виз. писател 37, 42, 59, 61—62, 65, 68, 71, 73, 75, 81, 140, 142, 148, 153
 Йоан Калемист, виз. писател 36, 43, 72, 100, 140, 151
 Йоан Кантакузин (Йоан VI Палеолог, виз. имп. 1347—1354), виз. писател 43, 76—78, 90, 92—93, 95, 99, 149, 153, 157
 Йоан Кинал, виз. писател 68, 75, 153
 Йоан Малава, виз. летописец 42, 70, 142
 Йоан Нови Тракийски, св. 142
 Йоан, поп, бълг. книжовник от Враца 90
 Йоан Скилица, виз. летописец 43, 59, 61, 68, 75, 139, 148—149, 152
 Йоан Ставрийски, виз. летописец 76, 93
 Йоан Цеця, виз. писател 42
 Йоанис от Стобница, картограф 161
 Йовков, М. 148
 Йонов, М. 159, 162
 Йовчев, Л. 153
 Йорга, Н., рум. историк 147
 Йорданес, готски историк 148, 157
 Йорданов, Ив. 152
 Йосиф, Генезий, виз. писател 72, 141
 Йосиф Троица, йеромонах, срб. книжовник 47
 Казако, Петър „из Ловче“ 124
 Каймакамов, М. 144
 Калайдович, К. Ф. 115
 Каламак, Филип Буонакорси, ит. хуманист и пътешественик 102—103, 161
 Калинович, Георги от Дойран, унг. благородник 123
 Калист I, царигр. патр. и писател 76, 93
 Калоян, бълг. цар (1197—1207) 37, 70, 140, 143, 150, 153
 Кавиц, Ф., унг. географ 110
 Кантакузин, Димитър, бълг. книжовник 119
 Кантакузин, Йоан; вж. Йоан Кантакузин
 Кантели да Вильола, Джакомо, картограф 107—109
 Кантеров, Н. 165
 Коравалов, Любен 121, 130, 172
 Караджич, Вук Ст., србски книжовник 124, 164
 Каракала, рим. имп. (211—217) 134
 Каран, митологичен създател на мац. царство 133
 Кардам, бълг. цар (777—ок. 803) 39
 Карич, Вл., срб. географ 113—114, 164
 Карл I Анжуйски, сипилийски крал (ок. 1226—1285) и неополитански крал (1268—1285) 45, 76
 Карл Мартел, франкски мажордом (715—741) 53
 Карягдъ, П. Г., отговорен редактор на в. „Македония“ 167
 Касандър, мац. цар (306—297) 15
 Касий Лонгин, Гай, рим. политически деец (1 в. пр. н. е.) 92
 Касторий (Касториус), древен географ 15, 133
 Кастриоти, Георги (Скендербег), алб. владетел 103, 162
 Кацаров, Г. Ил. 12, 132—133
 Каава, араб. землепосетител 82, 155
 Кекавен, виз. велможа и писател 75, 150, 152, 157
 Кепел, Дж., анг. пътешественик 110
 Кеперг, мъченик 39
 Кесков, Хр. 162
 Килерг, Хайрих, герм. географ и картограф 110
 Кириах, роб-българин от Вардарско 86
 Кириах от Анкона, итал. хуманист 169
 Кириакидис, Ст. 56, 58
 Кирил, царигр. патр. 121
 Киселинчева, М. 158
 Киселков, В. Сл. 150, 153, 158
 Клавдий, рим. имп. (41—54) 18
 Клавдий Птолемей, вж. Птолемей, Кл.
 Кленски, Петър, свещеник в Белград 123
 Климент Охридски, епископ и бълг. книжовник 36, 48, 50, 68—69, 114, 140
 Клитмистра, мит. лице, дъщеря на спартанския цар
 Тиндайер и съпруга на Агамемнон 61
 Кнйежа, Ишван, унг. езиковед 138
 Ковак, Н. Д. 163
 Ковачев, Н. П. 144
 Ковачев, Л. 150
 Кодов, Хр. 142, 146, 149
 Колев, Н. 158
 Коледаров, П. 5—6, 8, 133, 135—156, 158—160, 162—165, 167
 Колокотронис, В., гръцки историк 112
 Колумб, Христофор, мореплавател 95
 комитопули, синове на комит Никола 81
 Комнини, виз. аристокр. семейство 76
 Конев, Ил. 125, 165—166
 Конон, рим. папа 53
 Констанс II, виз. имп. (641—668) 29—30, 33
 Константин Тих-Асен, бълг. цар (1257—1278) 45, 49, 70
 Константин I Великий, рим. имп. (305—337) 19—23, 105, 134
 Константин IV Погонат, виз. имп. (668—685) 29, 48, 52—53, 73
 Константин V Копроним, виз. имп. (741—775), 29—30, 33, 35, 54, 60—61, 139, 146, 169
 Константин VI, виз. имп. (780—797) 55—56, 65
 Константин VII Багрянородни, виз. имп. (913—959) и писател 11, 30, 39, 43, 52—53, 59, 61—62, 71—73, 132, 137—140, 142, 145—146, 151—153, 172
 Константин IX Мономах, виз. имп. (1042—1055) 62
 Константин XI Палеолог, виз. имп. (1449—1453) 159
 Константин Павлович, велик рус. княз, син на Екатерина II 106
 Константин Арнанит, одрински дук и магистър 68, 74, 150
 Константин Бодин, черногорски княз 46, 80
 Константин Воила, виз. велможа 56
 Константин Дянов, воевода; вж. Дянови
 Константин Дюгел, стратег на тема Тесалоника 68
 Константин-Кирия Философ 47—48, 145
 Константинови Костенечки, бълг. книжовник 83, 123, 158
 Константинов Манасий, виз. летописец 49, 68, 70—71, 75
 Константин (Силван), ереснарх 72
 Константин, сирийски президент 137
 Контарини, Джовани Матео, картограф 94
 Коперник, Николай, полски астроном 103
 Копитар, Йерофей, словенски възрожденец и славист 124
 Кордил (Кордилас), виз. стратег 63
 Корисош, бълг. хан (740—756) 141
 Корнели, М. С. 161
 Корнели, Винченцо, картограф 107
 Косев, Д. 167
 Котский, бълг. комит 50, 145
 Кочубинский, А., рус. славист 164
 Крайков, Яков, бълг. книжар 90, 162
 Кракра Перинишки, бълг. болярин 141
 Кречмер, Конрад 108
 Кристианов, Цв. 163, 167
 Кривола от Иврос, виз. историк 93, 159
 Крум, бълг. хан (ок. 803—814) 33—34, 39—40, 45, 50, 59, 62—63, 65, 70—71, 115, 141
 Ксенофонт, елински историк и философ 133
 Кубер, прабългар. вожд 36—39, 58, 82, 136, 140—142, 169
 Кубрат, прабългар. хан 38, 140, 142
 Кузанус, Николаус, кардинал 102
 Крис, К. 150, 154, 157
 Крисов, А. 9
 Кузнери, Мари-Есари, френ. консул 105, 110
 Кулаковски, Ю. И. 134, 145
 Курпишечки, Бенедикт, 103

Куонджич, М., срб. учен 164
Кучов, В. 117, 139—140, 153, 164

Лала Шахин, осм. тур. пъководец 88
Ламански, В. Н. 146, 166
Ламбертус дво Сент-Омер, картограф 84
Ландоф Сасаке (Кампанус) 78, 154
Ланон Халкокондид, виз. писател 43, 93, 99—100, 157, 159—161
Лали, П., френ. инж. картограф 95, 109—110, 126—127
Ларенберг, Йоханес, картограф 107
Левиняпис (Херман Лихтенщайн), герм. хуманист 101
Левички, Т. 146
Левски, Васил 130, 172
Лелевски, Йоаким, полски географ и историк 82—85
Ленхарт, картограф 161
Леон, виз. стратег 63
Лескалопие, Пиер, френ. дипломат 92
Ливаний, ксьоноризки учен 15
Лийк, Уил. М., англ. пътешествник 110
Лизимах, зам. управител на Тракия (223—305) и трак. цар (306—281 г. пр. н. е.) 15
Ликаон, цар на Аркадия 11
Лилие, Раф Йоханес, герм. византолог 27, 30, 137
Липшиц, Е. Э. 155
Литаврин, Г. Г. 142—143, 149—150, 152
Лихтенщайн, Ханс Людвиг, герм. пътешествник 92, 159
Липиний, рим. имп. (307—325) 22
Лисог, Стр. 146
Лолван, ксьонориз. географ 15
Лотер, Конрад Готт., картограф 94, 107, 162
Луций Емилиј Павел, рим. консул 17
Лъв III, Исавър, виз. имп. (717—741) 38
Лъв IV Хазар (775—780) 29, 60
Лъв V Арменец, виз. имп. (813—820) 65, 139, 150
Лъв VI Мъдри, виз. имп. (886—912) 53, 71—72, 120
Лъв Граматик, виз. летописец 72, 139, 147—149, 151, 157; продължител на ~157
Лъв Дикон, виз. летописец 48, 61, 73, 148, 151—152
Лъв, епископ на Никитца 63
Лъв, монострател на теми Тракия и Македония 146
Лъв Саракинопол, виз. вельможа 152
Лъв Торник, виз. вельможа 62, 148
Лже-Филип; вж. Андриск
Льонан, Гийом, френски историк и картограф 110
Льоммер, П. френ. византолог и археолог 28, 32—33, 38, 55, 65—66
Льовфев, секретар на френ. посланик 92
Льобарски, Я. Н. 153
Людевичи, Данаил, венециански дипломат 91
Людвик Благочестив, франкски крал (814—840) 34, 71, 73, 139
Маврикий, виз. имп. (582—602) 26—27, 32, 60, 137
Мауро Орбини, абат и писател 124, 165—166
Мауроидинов, Н. 142
Мавър, прабългар. боил 38—39, 140—141
Магнет, брат на Македон, миг. лице 11
Магнус, Презвитер, крстоносен летописец 79
Мазарини, Джулио Раймондо кардинал, френ. държавник 141
Макарий, срб. патр. 120
Макарий Мелисен, номевасийски митрополит и писател 46—47, 100, 144, 159
Македон, син на Зевс и Троя, епоним на македонците 11, 13—14, 61
Македонски, унг. благородническо семейство 123
Македоний, ереспарх 48
Македонски Пено и Никола Пено, калоферско семейство 158
Максим Изповедник, св. 30, 53
Максимиови, Лв. 144
Максим Планудес, виз. учен 161
Макушев, В. В. 157
Маламир, българ. хан (831—836) 65—66
Манастирци, Йован, унг. благородник 123
Маконолович, Иоанкич, монах от с. Катраница, Воденско 123
Манол и Брешано; вж. Брешано, М.

Мануил II Палеолог, виз. имп. (1391—1425) 93
Мануил, одрински митрополит 63
Мануил Хризолар, виз. учен 101
Маргароли, Г. В. 108—109
Маринус от Тур, картограф 161
Марк Емилиј Крас, рим. проконсул 18
Марк Теренций Варон Лукул, рим. военачалник 18
Марко, прилепски феодал, владетел (1371—1395) 46—47, 144
Маркович, М. Ф., рус. учен 110
Марсий, елниски писател 61
Маслов, Ст. 73, 151, 163, 167
Матей Парижки, писател и картограф 85
Матковски, А. А. 117—119, 123, 159, 165—166
Мауро Камалодже (Фра Мауро), картограф 46, 94, 101, 108, 138, 143, 158
Медичи, Лоренцо Великолепни, управител на Флоренция (1409—1492) 85
Меркатор, Герхард Кремер, картограф 94, 106—109
Методиј, българ. славянски просветител 145
Мехмед II, Завоевател осм. тур. султан (1451—1481) 103, 159
Мехмед Соколович, осм. тур. велик везир 120
Мечева, К. 150
Миков, В. 140
Миладинови, Дим. и Константин, българ. възрожденци 116, 129—131, 167
Милан Обренович, срб. княз (1868—1882) и крал (1882—1889) 113
Милев, А. А. 144—145, 166
Милев, Н. 140—141, 148
Милетич, Л. 146, 148, 166
Милана, срб. княгиня 80
Милош Обренович, срб. княз (1815—1830 и 1858—1860) 166
Милоевич, Милое С., великокръбски деец 113, 164
Миланова, А. 144
Миловова, П. Н. 164, 167
Миновски, В. Ф. 81—82
Мирковић, Л. 154
Мирчев, К. 137
Мисирков, Кръстю П. 117, 164
Михаил Шинман, българ. цар (1323—1330) 115
Михаил I Ратгабе, виз. имп. (811—813) 59, 65, 147
Михаил II Балаб (Травъл) виз. имп. (820—829) 34, 71, 73, 139
Михаил III, виз. имп. (842—867) 71
Михаил VII Дука, виз. имп. (1071—1078) 68
Михаил VIII Палеолог, виз. имп. (1259—1282) 4 5, 76, 148, 153
Михаил, син на цар Симеон 71, 141, 151
Михаил Аталат, виз. писател 42, 68, 75, 148, 150, 152
Михаил Глика, виз. писател 68, 75, 153
Михаил Дука, виз. писател 159
Михаил Дулкиан, виз. протоспатарий и катепан 78
Михаил, верономах от с. Катраница, Воденско 123
Михаил Константинович от Остролица, срб. писател 46, 144
Михаил Пелеолог, син на имп. Йоан V 93
Михаил Пела, виз. писател 43, 68, 75, 142, 148
Михаил Сиридски, летописец 32, 66, 137—138
Михайлов, Ем. 136
Мишев, Д. 164
Младенов, Стр. 137, 146
Младенович, А. 159
Монсей, библи. лице 49
Момек Т. 22
Мошин, В. А. 154
Музаки, Гин, алб. писател 46, 120
Мурад I, осм. тур. султан (1362—1389) 88, 90
Мурад II, осм. тур. султан (1421—1451) 125
Мурзаев, З. М. 144
Мурко, М. 164
Мутафчиев, П. 34—35, 134, 139, 141—142, 148—149, 152, 155, 159
Мутафчиева, В. П. 158, 160
Мюлер, Е., картограф 107, 110
Мюлер, Йозеф, австр. пътешественик 110
Мюстер, Себастиан, картограф 102, 107, 163
Мюр-Махензи, Дж., англ. пътешественик 110
Найшиц, Георге Кристоф, вж. фон Найшиц

- Нако, Христофор и Кирил от Дойранско, унг. благородници 123
 Наполеон Бонапарт, френ. имп. (1804—1814 и 1815) 109, 163
 Наследова, Р. А. 139
 Наум Охридски 48, 69, 150
 Науман, Едмунд 164
 Начов, Н. 167
 Неделко, ученик на К. Костенечки 158
 Нейков, Б. 156
 Неманини, сръб. кралска династия 76, 80, 144
 Неполович, Павел, сръб. митрополит 115
 Нефит Бозвели (архимандрит Хилендарец) 126, 166
 Нестор, Омиров герой легендарен цар на Пилос 42
 Нидерле, Любор, чехословашки славист 33, 164
 Никитич, П. М., сръб. картограф 114
 Никита, домашник на схолите 56
 Никита Хоншат, виз. историк 43, 61, 73, 76, 148, 153
 Никифор I Геник, виз. имп. (802—811) 29—30, 33—34, 39, 56, 60, 65—66, 137, 139
 Никифор II Фока, виз. имп. (963—969) 73
 Никифор III Вотаниат, виз. имп. (1078—1081) 48—49, 75, 148
 Никифор Василиаки, виз. стратег на тема Дирахвон 48—49
 Никифор Вриений, виз. историк 48—49, 61, 68, 73, 75, 152
 Никифор Григора, виз. писател 44, 61, 73, 76—78, 93, 95, 99, 143, 148 153—154
 Никифор Ксифия, виз. протоспатарий 68, 74
 Никифор, патриарх, виз. летописец 35, 38, 71, 78 141, 146
 Никифор, стратег на тема Тракия и Йованпол 152
 Нико, П. 142, 157, 167
 Николаев, В. 162
 Никола Македонец, унг. благородник 123
 Николаидис, Ксантис, гръц. историк 97
 Николай V, рим. папа 101
 Николай Мистик, царигр. патр. 72
 Николаус Донис (Донус); вж. Германус
 Николай, М. 143
 Николит, Тодор от Велес, унг. благородник 123
 Николов, Н. 163
 Ноевков, Ст. 7, 113, 154 158—159, 164
 Нудешьовд, Адолф-Ерик, шведски историк на картата 83—84, 101
 Оберхюмер, Е. 74
 Оделян, вж. Петър Делян
 Ованян, С. В. 147—148
 Октавиан Август Гай, рим. имп. (27—14 г. пр. н.е.) 18
 Оливие, Г. А., френ. пътешественик 110
 Охрид, древногръц. епически поет 11, 13—14, 42, 44, 76—77, 83, 99, 132
 Омуртаг, бълг. хан (814—831) 34, 50, 59, 66 115, 139 142, 148
 Опл 146
 Ордерик, Виталис, църковен историк 79, 154
 Орест, син на Агамемнон, мит. лице 61
 Орлов, А. Г., рус. адмирал 105
 Орманджиев, Н. П. 167
 Ортелиус, Абрахам, фламански съставител на атлас 107—108
 Орфей, древнотракийски поет, певец и философ 104
 Орхан, осм. тур. султан (1326—1362) 88, 99
 Остерхай, Карл, австрийски географ 113, 164
 Островерски, Г. 73, 145—146
 Охмуевич, Петър (Педро), испански адмирал 117—118, 165
 Павел, апостол 72
 Павел Дякон, готски историк 78, 140
 Павел Орозий, църковен писател 142
 Павзаний, рим. земеописател 15—16
 Павлович, Христати, бълг. възрожденски книжовник 125
 Пасий Хилендарски 115, 119, 121, 125, 166, 172
 Палашов, Ангелко от Велес, търговец 124
 Палаузов, Сп. Н. 141
 Панайотов, Любомир, бълг. историк 9
 Панченко, В. 146
 Папазоглу, Ф. 163
 Папа Иллев, Георги, бълг. възрожденец 127
 Партений Павловски, епископ и бълг. книжовник 125
 Партений, рус. инок и пътешественик 110
 Пастирев, архимандрит Пасий 158
 Патон, сакудийски игумен 71
 Патрокъл, Омиров герой 42
 Пейкич, Кръстю, бълг. книжовник 125
 Пейчинович, Кирил, бълг. възрожденец 116
 Пенаков, На. Ст. 163, 167
 Пердика I, мак. цар (ок. 707—660 г. пр. н.е.) 14
 Персей, мак. цар (179—163 г. пр.н.е.) 17
 Петанчик, Феликс, придворен на полските князе и пътешественик 103, 161
 Петерс, К. Ф., немски учен 110
 Петканов, На. 144
 Петка Търновска (Парашкева Е пиватска), св. 70, 90, 150
 Петрарка, Франческо, итал. хуманист 83—84
 Петрова, П. Хр. 141, 155
 Петрушевски, Д. 132
 Петър I, бълг. цар (927—970) 70—71, 74, 141, 151
 Петър, виз. стратег 32, 138
 Петър от Артоа, св. 39, 71, 149, 151
 Петър, бълг. болярин 155
 Петър, епископ 63
 Петър Богдан (Деодат) Бакшев, софийски католически архиепископ 122—123, 166
 Петър Делян, бълг. княз 44, 48—49, 79, 144
 Петър Сицилийски, виз. писател и дипломат 72, 151
 Петър, сръб. митрополит 166
 Петър Тудебод (Тудебод), кръстоносни писател 45, 79, 143, 157
 Печачев; вж. де Печачевич
 Пигафета, Марк-Антонио, итал. пътешественик 103, 162
 Пиколомини, австрийски генерал 123
 Пирехмий (Пирехмес), Омиров герой, вожд на пеоните 42
 Пиротанац, М. С. 162
 Пичигини, братя, картографи 85
 Плиний Секунд (Стар), Гай, рим. географ 15—17, 43, 83, 101, 160
 Платински, М. М. 166
 Плутарх, рим. писател 43
 Поляной, рим. писател 43
 Помпей Трог, рим. географ и историк 15
 Помпоний Мела, рим. географ 15, 83, 101
 Попович, Велко, бълг. книжовник от с. Катраница, Воденско 123
 Попруженко, М. Г. 154
 Пот, виз. магистър 75
 Пребънд, ринхиски княз 30, 36, 53, 136
 Пресна, виз. хан (836—852) 36, 39, 41, 50, 66, 115, 141, 149
 Примов, Б. 154—155
 Проконий Кесарийски, виз. писател 23, 30—32, 53, 57—58, 137, 147
 Промонитор де Кампис, Якобо, придворен доставчик на осм. тур. султани 103, 162
 Протич, Ст., великокръбски деятел 113
 Прохор, Охридски бълг. архиеп. 120
 Псевдосимеон (Симеон Магистър), виз. писател 61, 71—73, 148—149, 151
 Псевдоскимнос, елински учен 15
 Птолемей, Клавдий, рим. географ 15—16, 18, 23, 43, 84, 100—102, 105—110, 112, 114, 118, 124, 133—134, 160—161, 164, 168, 171—172
 Пуквил, Ф., френ. пътешественик 110
 Равенски земеописател (Аноним) 15—16, 23, 78, 84, 133, 154, 156
 Радев, В. Г. 163
 Радев, Ж. 164
 Радев, С. 167
 Радев, Тр. 166
 Радоичич, Б. 159
 Раченко, К. Ф. 142
 Разбойников, Ан. Сп. 160
 Ранч, Йован, южнослав. историк 164
 Райков, Бож. 148
 Райкович, М. 149
 Раймонд, Д. картограф 107

Раймонд Тулузски, граф, кръстоносни предводител 79
Райнеке, Й. картограф 107
Райш, Грегориус, картограф 95
 Раковски, Георги С. 126—127, 129, 167, 172
Рамберти, Бенедето, итал. пътешественик 91, 158
Ранович, А. Б. 132
 Ранулф Хигден; вж. Хигден, Ранулф
Рачанин, Йеротей, сръб. писател 120 154
Рибери, Диего, картограф 162
 Рипсимия, майка на комитопулите 155
Ристић, Ј. 167
Рихентал, Улрих, секретар на Константианския събор 115
Ричард де Бело (Халдрингъм и Лафорд), картограф 85
 Ричард Лъвското сърце, англ. крал 79, 154
Ришар (Рикардус) от Поатие, кръстоносни летописец 44—45
Робер, картограф 162
Робер, Сиприен, френ. литератор и славист 110
 Роберт Гискар, нормански херцог 44—45
 Роман, бълг. цар 49
 Роман Лакапин, виз. имп. (920—944) 147
Рубрац, Д. 154, 166
Русев, П. 158

Саадедин, осм. тур. историк 47
 Сабоу, Димитрие Атanasиевич от Негуш, унг. благородник 123
 Сава, архимандрит и великосръбски деятел 70, 113
Савава, В. 166
 Сакс, Карл, австрийски дипломат и картограф 110
Сакхзов, Ис. 86, 156
 Самуил, бълг. цар (997—1014) 46, 48, 68, 74, 80—81, 144, 155
Сансон, Никола, картограф 107
Сарафов, Т. 165
Сарна, Б. 134
Сатас, К., гръц. историк 28—29
 Сафет паша, осм. тур. държавник 162
Себеос, арм. историк 60
Сеимински, д-р Ис. 127, 163, 167
Селищев, А. М. 30, 137
 Сермон, бълг. боярин 74
 Силван, павликянски ересарх 151
 Симватий Бакуриан, виз. вельможа 68, 75
 Симеон, бълг. цар (893—927) 70—72, 74, 151
Симеон Варненски, митрополит 143—144, 148, 152
 Симеон Магьстър; вж. Псевдосимеон
 Сисиний (Рендакис), виз. патриций 38—39
 Сисиний, стратег на тема Тракия 56
Скобланичов, Н. 73, 142, 152
 Скелтън, Р. Е., британски историк на картата 94—95
Славейков, Петко Р. 127, 167, 172
Снегаров, Ис. 136, 142, 145, 165
 Сокомен, виз. църковен историк 134
Соколов, Н. П. 157
 Соколовиц, сръб. семейство осм. тур. велики везири 120, 122
Сомери, Гилеяус, картограф 85
Солин, Гай Юлий, рим. учен 16, 83, 101, 148
Солсбъри, А. В. 118, 144, 155, 165
 Солсбъри, лорд Роберт-Артур-Боксони-Сесия 110
Сперанская, А. В. 144
 Спийд, Джон, картограф 108
Спиридон, аероскимолах, бълг. книжовник 125, 166
 Спирарева, Йованна Д. 165
 Срезневский, В. И. 149
Срећковић, П., историк и великосръбски деятел 113, 141
 Ставракий, виз. патриций 55
Станиславов, Филип, никополски католишки епископ 61, 148
 Стат Димов „из города Янина кафедры Иперской“, търговец в Нежин 124
Степанов, А. С. 159
Стефан Византийски, кръстоносни земеописател 11, 43
 Стефан Драгутин, сръб. крал (1276—1278) и маджарски феодал владетел 137
 Стефан Душан, сръб. крал и цар (1331—1355) 7, 46—47, 77, 120, 143—144, 165
 Стефан Нови, св. 148

Стефан Урош III Дечански, сръб. крал (1321—1331) 77
 Стефан Урош V Лудия, сръб. цар (1355—1371) 46—47
Стојановић, Љ. 164—166
 Страбон, елиниски земеописател 15—17, 19, 43, 61, 73, 83, 101, 133—134, 151, 161
 Странфорд, лорд, Е. англ. пътешественик 110
Стратимировиц, Стефан, сръб. епископ 124
 Строщи, Пала, итал. хуманист 101
 Струмски, Захари, бълг. възрожденски деец 127
 Сюлейман I, осм. тур. султан (1402—1410) 88, 91, 93

Табаков, С. 157
Таже, Димитър, бълг. писател 117
Тарановски, Т. 144
 Тарасий, прабългар. вожд, ипат 39
Татела, Ф. 56, 73
 Тахиаос, Емил-Антоан, гръц. славист 48
 Телериц, бълг. хан (768—777) 35—36
Теодор II Ласкарис, никейски виз. имп. (1254—1258) 93, 153
 Теодор Дафнопат, виз. църковен писател 72
Теодор, Скутариот, виз. летописец 73, 93
 Теодор Студит, виз. църковен писател 71
Теодоров-Балан, А. А. 164
 Теодоров Боларин, Семен от Охрид, търговец в Нежин 166
 Теодосий иконом 167
 Теодосий I, рим. имп. (379—395) 22
 Теодосий Търновски, патр. 76, 153
 Теодосий, житиеписец на св. Сава 70
 Теодосий Синаитски, архимандрит 116
 Текстист Врений, виз. протосатрап 41
Теофан Изповедник, виз. летописец 33, 35, 38, 43, 52, 54—55, 63, 65, 71, 75, 78, 81, 138—139, 146—148, 157; Продължител на со 72—73, 148—149, 151
 Теофила, виз. имп. (829—842) 41, 59, 63, 139
Теофилакт Български, архиеп. охридски 44, 50, 68, 75, 143—144, 148
Теофилакт Симоката, виз. летописец 32, 138
 Теофоб, предводител на перси-десертори 39
 Тервел, бълг. хан (701—717) 38, 54, 66, 141
 Тибериус I, рим. имп. (14—37) 18
 Тибериус I, виз. имп. (578—582) 26, 145
Тичев, П. 139, 150
 Тит, Луций, рим. историк 15—16, 133
Тихомиров, М. Н. 139
Тодоров, Н. 157—158
 Тома Акивински, монах-схоластик 99
 Тома Славинин, слав. въстанически вожд 34, 71, 139
 Томашек, В., австрийски географ 164
Тотоманова, А.-М. 144
 Трайков, В. Н. 167
Трайков, Н. 167
 Траян, Марк-Улий, рим. имп. (53—117) 31, 105
Трифонов, Юрд. 137
 Троцкий, И. 153
 Тудебод; вж. Петър Тудебод
 Тукидид, елиниски историк 14, 133
 Тула, ф. австрийски пътешественик 110
Тунцикий, Н. Л. 145
Тяжкова-Зашмова, В. 149—151, 153
 Туюя, нимфра. мит. лице 11

Угледша; вж. Ис. Угледша
Удальцова, З. В. 159
Удальков, Х. Р., англ. географ и картограф 110, 112
 Уолш, Роберт, англ. свещеник и пътешественик 110
Успенский, Ф. И. 145—146

Фалмстрайер, Якоб, герм. учен 28—29, 110, 137
 Фасмер, Макс, герм. славист 30, 54
 Федунув Болгар, Иван „грек македонски“, търговец в Нежин 124, 166
 Фердинанд I, австрийски имп. (1503—1564) 91
Фехер, Г. 140—141
 Филип II, мац. цар (359—336 г. пр. н. е.) 11, 15—17, 23, 80, 91—93, 99—100, 112, 168, 172
 Филип V, мац. цар (237—179 г. пр. н. е.) 133
 Филип Араб, рим. имп. (244—249) 59, 147
 Филип I, френ. крал. (1060—1108) 45

Филип, йеромонах от с. Катраница, Воденско 123
Филит, стратег на тема Тракия 55, 65
Филос, Б. 134
Филотей, виз. протоспатарий и писател 72, 149, 151
Фишер, Николаус, картограф 95, 160
Флоринский, Т. Д. 137, 164
Фока, виз. имп. (602—610) 27
Фол, А. 133
фон Беек, Якоб, австр. диплом. куриер 92, 159
фон Вайс, Франц, картограф 95, 160
фон Молтке, М.-Х., герм. фелдмаршал 110
фон Наймиш, Георг Кристоф, нем. пътешественик 92, 159
фон Хан, Йохан, австр. географ 110
фон Харф, Арнолд, нем. рицар 103, 105, 115, 162
Форезен, Ждан-Жанс, френ. пътешественик 92
Фотий, цариградски патриарх 140
Фотинов, Константин Г. 126, 166—167
Фра Мауро вж. Мауро, Камалдолье
Фра Паоло Минорита, картограф 85, 156
Фредегарий, схоластик, лат. летописец 140
Фридрих I Барбароса, герм. имп. (1152—1190) 79, 154
Фризус, Гема, фламандски учен естествоиспител 106
Фриман, Е. А., британски историк 94
Фружин, бълг. княз 115
Фуко, френ. свещеник и кръстоносен писател 142
Фулхер от Шартр, кръстоносен писател 45, 79, 154
хаджи Георг, Йоан „из Велеса“, спомоществувател 124
Хаджи (Хаджириссет), Александър, картограф и бълг. революционер деец 110, 126—127, 163
Хаджи Калфа, осм. тур. земеописател 47, 144
Хаджискинов, В. Д. 158, 166
хаджи Пано, Михаил „из Велеса“, взаимоспомоществувател 124
Хаджи Руссет, Димитър, бълг. търговец и благодетел 126
Хаджи Христо, гръц. депутат и командир на гръц. конница 127
Хазис, Йоханес М., картограф 108—109, 162
Хайне, М. 110
Хайрих от Майнц, картограф 84
Харалд Хардрад, норвежки вожд и крал 44, 143
Харанис, П. гръц. византолог 29
Хартман, М. Г. 160
Харун бен Яхия, араб. земеописател 81
Харун, слав. княз 136
Хезиод, елински писател 11, 14
Хеланик от Лесбос, елински писател 11
Херодот, елински историк 11, 14, 43, 133, 161
Хиенен, Рануф, картограф и писател 85, 156
Хиерокла, ксьноантичен земеописател 23, 43, 72, 149
Хилас, ксьноантичен земеописател 15
Хилфердинг, Ал. Феод., вж. Гилфердинг, А. Ф.
Хоман, Йохан Батиста, картограф 94, 107—108, 162
Хондиус, Йохан, картограф 94, 107
Хонорий Августодунски, среднов. географ 45
Хоф, К. 28
Хосрое II Парвеза, персийски шах (590—628) 60
Хошметер, Ф., герм. естествоиспител 110
Хрельо Охмучевич Гргурич, деспот 117—118, 165
Християн, вожд на скамарите 138
Христос, Б. 165
Христос, Д. 139
Хромий, Омзоров герой, предводител на мизитите 42
Хрон. Кара 164
Хуго Магнус, кръстоносен предводител 45
Хямъид, Николъс, англ. праисторик 14

Цанев, Д. 163
Цанкова-Петкова, Г. 141, 151—152
Цветкова, Б. 158—160
Цацуйл, Йоан 8, 114, 143—144, 164
Цезар Бароний, кардинал и писател 125
Цезарини, Юлиан, кардинал и хуманист 99
Цицерон, рим. държавник и оратор 18
Цонев, Б. 137, 146, 164
Църнушанов, К. 137

Чалъков, Момчил, бълг. езиковед 50, 145
Челъцов, Н. В. 153
Ченчи, Агантио, итал. хуманист 99
Чернин, Херман, австр. дипломат 105
Черноусов, Е. 159

Чомаков, д-р Стоян, бълг. възрожденски деец 127

Шандровская, В. С. 152
Шафарик (Шафаржиц), Павел Й, чехословашки сла-
вист 54, 110, 139, 145
Шайдер, Соломон, немски пътешественик 92, 158
Швайкхайм, Конрад, картограф 161
Шлафее, П. 153
Шмолбургер, Йоханес, герм. рицар 115
Шиний, Фр. 138
Шинианов, На. Д. 159, 162
Шиниановици, бълг. царска династия 115, 157
Шкодренски, Марино Барлетий, алб. книжовник 103, 162
Шкрипанич, Г. 138, 143, 158
Шопов, А. 166
Шофман, А. С. 132
Шреба, Ф. А., картограф 107—108
Шюк, К., картограф 107
Шлабус, Йохан, картограф 162
Шросийер, Йосип, хърватски епископ и южнотсла-
вянски възрожденец 119

Ърби, А. П., англ. пътешественичка 110
Ъркуурт, Д., англ. пътешественик 110

Юлиан Отстъпник, рим. имп. (361—363) 148
Юркович, М. В. 163
Юркова, И. 141
Юстин, раннохристиянски писател 133
Юстиниан I, виз. имп. (527—565) 23, 26, 41, 44, 52, 58
Юстиниан II Ринотмет, виз. имп. (685—695 и 705—
711) 29, 33, 38—39, 48, 53—54, 65, 141, 145

Ягут, араб. земеописател 82
Язид II, араб. халиф (720—724) 54
Яков, Зографски монах и книжовник 49, 144
Яконо д'Анажело, итал. хуманист 161
Янис (Йоан), виз. стратег 63
Янко, син на Стоян — българина от Охрид, свеще-
ник в Белград 123
Яранов, Дим. 8, 108, 126, 156, 160, 162—166
Яцунский, В. К. 100, 156, 161—162

Abel, C. 132
Adontz, N. 147
Albrecht, Ign. 160
Almagid, R. 143, 156, 163
Amanthos, K. 136, 147
Andriotes, N. P. 8, 132—134, 144, 159—160, 164, 167
Andronicos, M. 133
Angelov, D. 157
Antoljak, St. 138
Antoniadis-Bibicon, H. 140
Asdracha, C. 153

Bagrow, L. 156, 160—161, 163
Barkan, Ö. L. 157
Bartelius Scordensis, Marinus 162
Baynes, N. H. 145
Beck, H. G. 160
Bedeldiceanu-Steiner, I. 157
Bekker, Im. 148, 153, 159—160
Beloch, K. J. 132
Benneth Durand, D. 156
Berlinghieri, Fr. 161
Beroaldo il Vecchio, Ph. 160
Besovlev, V. 139, 146, 149
Boba, Im. 141
Bogdan, J. 158
Bozilov, Iv. 136
Bonn, A. 136
Brailsford, H. N. 164
Brandis, C. G. 134
Brancoff, D. M. [ishev] 164
Brooks, E. W. 145—146, 156
Browning, R. 141
Buczek, K. 161
Bucking, Arn. 161

- Bur, M. 166
 Burry, G. 136
- Cankova-Petkova, G. 141—142, 144
 Cantelli da Vignola, Giac. 163
 Cawkwell, G. 133
 Chabot, J.-B. 137—138
 Charanis, P. 136—137, 139, 146—147
 Claudius Ptolemaeus 161
 Cloché, P. 132
 Colocotronis, V. 164
 Cornich, Vaughan 164
 Covens, Cornelle Mortie 109
 Cvetkova, B. 157
- Darkó, E. 145, 157, 160
 Dascalakis, Ap. 132
 da Scarpezel, Iacc. 161
 de Boor, C. 138
 de Castilho, D. 144
 de Fer, N. 162
 de Goëj 155
 de Jode, G. 161
 de Judaeis, Corn. 162
 Demetrius Cydonis 157
 Dell, H. 133
 de Muralt, E. 147
 de Rossi, G. B. 160, 163
 de Stobnicza, J. 161
 de Turre, P. 161
 Diel, Ch. 145, 153
 di Manfredi, Gir. 161
 Dimitriu Snagov, I. 143
 Dindorf, L. 142
 Ditten, H. 137, 159, 161
 Dölger, Fr. 138—140
 Dominiani, L. 164
 Donnus Nicolaus 161
 Driault, E. 164
 Dragomir, S. 147
 Dujčev, Iv. 140—141
 Dvornik, Fr. 136, 139, 141, 145—146
- Ebert, H. O. 136
 Edison, Ch. 133
 Ekniof, Ad. 156
- Fallmerayer, J. P. 136
 Fedden, R. 163
- Fermendzin, Eus. 166
 Firmin-Didot, A. 161
 Fischer, J. 161
 Fluss, M. 134
 Follieri, T. 141
 Flöves, Od. 166
- Gadolin, A. 142
 Gallois, L. 162
 Gasparini-Leporace, T. 143
 Gastaldi, Giac. 163
 Gautier, P. 140
 Gelzer, H. 140, 145—146, 152
 Gennakopoulos, D. J. 160
 Geyer, F. 132—134
 Giotz, G. 132
 Gopischevic, Sp. 164
 Grecescu, C. 138
 Grecu, V. 144, 159
 Grégoire, H. 139, 155
 Grouitch 164
 Grulich, R. 158
 Guillard, R. 153, 159
- Halecki, Osc. 160
 Hantzsch, V. H. 163
 Hasius, I. M. 162
 Hasluck, W. 163
 Hauser, M. H. 158
 Heisenberg, A. 153
 Heurtley, W. A. 132
 Hammond, N. G. L. 132—133
 Hatzidakis, G. H. 132
- Hauptmann, L. 137—138
 Hild, Fr. 140
 Hink, A. R. 156
 Hirt, A. H. 132
 Hoffmann, O. 132
 Honigmann, E. 134, 145
 Hoph, Ch. 136, 144, 165
 Hunger, H. 142
- Iankovitch 164
 Inaleik, H. 140, 157
 Jagić, V. 146, 164
 Jenkins, R. J. H. 137—138
 Jireček, C. 8, 137, 142, 149
 Jonard, E.-F. 159
 Jones, A. H. M. 134
 Jurukova, I. 147
- Koledarov, P. 136—138, 142—143, 148—153, 155—156, 160, 162—163
 Kallieris, J. N. 132
 Kaluzniacki, Em. 150, 158
 Kamal, Y. 156—157, 159
 Karayannopoulos, J. 145
 Kärcher, K. 161
 Keramópoulos, A. 132
 Koder, J. 137, 140
 Kornemann, E. 134
 Kretschmer, C. 163
 Kyriakides, St. P. 134, 136, 145—147, 149, 151, 159
- Laonicus Chalcocondylus Atheniensis 157
 Laurent, V. 151
 Leenhart 161
 Lelucel, J. 143, 156, 161
 Le merle, P. 134, 136—139, 141—147, 149, 151, 159
 Lenk, B. 133
 Leo, M. 163
 Leonclavius 159
 Lesny, V. 132
 Lewicki, T. 155
 Little, R. J. 136—137, 145—147
 Lombard, A. 139
 Lotter, T. C. 162
- Mansi, J. D. 139, 142
 Margaroli, G. B. 163
 Markham, Cl. 156
 Matrangola, P. 142
 Markwart, J. 82
 Merkator, G. 163
 Merker, Irw. L. 133
 Meyer, Ed. 132
 Migne, J. P. 143, 146, 159—160
- Miklošič, Fr. 150
 Miller, C. 155—156
 Miller, W. 160
 Milošić, W. 132
 Minorsky, V. 155—157
 Momsen, Th. 134
 Moravcsik, Gy. 138, 140—142, 144, 147—148
 Mordtmann, Jr., A. 140
 Muellertus (Mueller, Müller), C. 133—134
 Müller, J. 150
 Münster, Seb. 161
 Murnu, G. 147
 Musachi, Giov. 144
- Nehring, A. 164
 Nicol, D. M. 137
 Nicolaidēs, Cl. 160
 Niederle, L. 136—137, 139, 146, 164
 Nolhac, P. 156
 Nordenskiöld, A. F. 143, 156, 160—162
- Oberhammer, E. 152
 Obolensky, D. 137, 155
 Oesterreich, K. 164

Oikonomides, N. A. 145, 150, 152
Ortelius, Abr. 163
Ostrogorsky, G. 134, 136—137, 141—143, 145—147, 149, 152
Pall, Fr. 160
Papastavru, J. 163
Papazoglu, F. 134
Paparygopoulos, K. 136
Pertusi, A. 145, 149
Polaschek, E. 161
Popescu, R. 138
Popović, Vi. 147
Premerslein, A. V. 134
Pudić, I. 132
Radev, S. 167
Raidelin, M. 161
Ramsay, W. 146
Reifferscheid, A. 152
Reinaud, M. 156
Reisch, G. 161
Runciman, St. 136, 143, 145
Ruysh, J. 161—162
Sandler, C. 162
Sathas, K. 136
Schefer, Ch. 138
Scheidweiler, F. 155
Schlumberger, G. 140, 154
Schnabel, P. 163
Schopen, J. 143, 148, 153
Schraembl, F. A. 163
Schreiner, P. 157
Schultze-Jena, L. 164
Schlütze, G. 161
Scriptor Incertus de Leone Armenio 139—140
Sell, G. 134
Siebmacher, J. 123
Simonescu, D. 138
Shelton, R. E. 160—161
Solovjev, A. 154—155
Soproni, S. 147
Sotirov, G. 132
Stadtmüller, G. 137
Soustal, P. 140

Stahl, W. H. 161
Stephenson, E. L. 161
Stein, E. 145
Strabo 161
Sweet, H. 142
Sweyheim, C. 161
Tafel, Th. L. F. 140, 147, 150, 152
Tafrafi, O. 147
Tarn, W. W. 132
Thiriet, Fr. 157
Tougaard, A. 141
Toynbee, A. 137
Vasmer, M. 136—137, 146
Vavassore, G. A. 163
Velkov, V. 134, 147, 149
Venedikov, Iv. 148—149
Visscher, N. 160
Vojnov, M. 145
von Barthold, V. 155
von Hahn, J. G. 8
von Hammer, J. 144, 157
von Reilly, F. I. 160
von Rottenbaum, H. 159
von Weiss, Fr. 160
Walser, Ern. 160
Vasiliewsky, T. 146, 154, 159
Waxvoermans, H. 161
Weigand, G. 136—137, 164
Weithmann, M. W. 137
Verner, Ern. 155
Wilken, U. 132
Wilkinson, H. R. W. 136, 162—164
Wirth, Ster. G. 137
Wyffliet, C. 161
Xenopol, A. D. 147
Zachara von Lingenthal, K. E. 160
Zakynthos, D. 136
Zervos, Chr. 132

ПОКАЗАТЕЛ НА ГЕОГРАФСКИТЕ И ЕТНИЧЕСКИТЕ ИМЕНА*

Абдера, древ. гр. в Югозап. Тракия, Гърция 17
авари 26, 28, 32, 34, 44, 57—58
Аварско хаганство 38, 50, 136, 169
Августа Траяна вж. Ст. Загора
Авлон (Валона) вж. Вълора
Аврет Хисар вж. Женско
Австрия (Австро-Унгария) 84, 91—92, 105, 110, 113, 122—125, 166
агатирси, племе 43
Агатоник вж. Оряхово
Агатополис вж. Ахтопол
Адрианопол (Хадрианопол) вж. Одрин
Адрианополис, дукство 93
Адриатик, Адриатическо (Адрийско, Македонско, Сино) море 7, 16, 24, 26, 29, 30—31, 37, 43—45, 50—51, 79, 84, 91, 99, 107, 116, 126, 145, 168
Азия, 34, 71, 81, 88; Предна~ 11; Средна~ 49, 96; вж. и М. Азия
Айи Апостоли вж. Пела
Азовско море 155
Айтос (среднов. Аетос), гр. 54, 66
Акарния, обл. 76—77, 86; вж. и Епир
Аконтия (дн. Неа Кардия), прох. 22, 134; ~хре-бет 68
Аксий (Аксиос) вж. Вардар
Аладжа Хисар вж. Крушевец
~, осм. тур. дива 89
Албания (Албанон, Арабанашка или Арванитска зе-мля) 25, 30, 37, 41, 45—46, 48, 50—51, 70, 74, 76, 86, 90, 94, 103, 105, 107, 109, 111—113, 120—126, 137, 140, 145, 150, 154, 157, 163, 165
албанци 29, 89, 87, 112, 119—121, 124
Алби, гр. във Франция 84
Александрия, гр. в Египет 16, 84, 101, 161
Александрополско (Дедеагачко) 65, 88
алемани, герм. племе 14
Алемания, среднов. обл. в Германия 74
Алмония, обл. в Македония 15, 133
Алмус вж. Лом
алтайски народи 26 вж. и прабългари; тюрки
Алутус вж. Олт
Амасия, древ. гр. дн. Амася 15
Амбракия, древ. гр. при дн. с. Станоз, окр. Месолон-гион, Гърция 15
Америка (Новият свят) 95, 102, 105
Амфакситида, обл. в древна Македония 133
Амфиол, древ. гр. при дн. с. Неохорион, Беломор. Македония, Гърция 17, 77, 108, 126, 163, 171

* Имената са подредени по традиционната им бъл-гарска форма, а където такава няма — по днешна официална в съответната държава. Основните дан-ни са при традиционната или официална форма.

Имената на държавите, по-значителните области и столиците градове са дадени без пояснения.

Означените само като „гр.“ селища са в пределите на НР България. За останалите са посочени дър-жавите, където се намират.

Анадол, бейлербейство 88; вж. и Анатолия; М. Азия
Анастасева (Дълга) стена (Тафрос, Тафла, Тафран) 26, 55, 81—82, 149, 155
Анатоликон, виз. тема в М. Азия 27, 64, 79, 88
Анатолия вж. Мала Азия
англосаксонци 84, 110, 112, 142—143, 156, 163
Андрос, о-в 127
Анистри (Пегасийски) зал. 15
Анкара (древ. гр. Анкира) 93
Анкара, гр. в Италия 94, 99
анти 26, 58, 136; вж. и славяни, източни; руси
Антигония, древ. гр. и обл. в Македония 17
Антитания, обл. в Епир 16—17
Анхалос вж. Поморие
Апенински п-в вж. Италия
Апулия, обл. в Италия 45, 78
араби 26—27, 39—41, 43, 52—54, 59—60, 72, 78, 81—84, 87—88, 100, 115, 124, 141, 145—146, 151, 155—156
Арбанашка земя вж. Албания
Арванитска земя 37, 70 вж. Албания
Аргирокастро вж. Гирокастра
Аргос Орестийски, древ. гр. 14, 61, 92
Аргос, гр. в Пелопонес 92
Арда (древ. Артак), р. 54, 61, 89
Ардея вж. Съботско
Аретуза, рим. пътна станция в Кавалско 22
Арзос вж. Тунджа
Аркадиопол вж. Люлебургаз
аркадийци 11
Аркадия, обл. в Гърция 11
армаспани, племе 43
Армениакон, виз. тема в М. Азия 64, 148
арменци 29, 52—53, 59—63, 80, 145, 147, 155, 169
Армения 59—62, 81, 148
Арниса вж. Острово
Арпа, гр. 36
арумъни (цинци) вж. власи; романизирано старо бал-канско население
Архипелаг вж. Егейски острови
Арчар (древ. Рациария), с. във Видински окр. 18
Асеновградско (б. Станимашко) 120
Асировавилония 99
Астибос (Астибус) вж. Шип
Астрахан, гр. в Калмикия АССР 103
Атика, обл. в Гърция 6, 14, 30, 76—77, 157, 169
Атина 8, 11, 82, 84, 89, 97, 99, 113, 127, 167
~ско херцогство 98—99
Атлантически (Западен) океан 81, 95
Атон (Атос) вж. Света гора
Африка, рим. префектура 20
Афридания, древ. и среднов. гр. в Югоизт. Тракия, Гърция (неут.) 165
Ахия (Ахия, Приантана) 11, 14, 18—19, 22—23, 33, 57, 102, 105, 107, 134, 157
Ахайско кръстоносно княжество 45, 98—99
Ахтопол (среднов. Агатополис), гр. 64—66

Баба пл. 16, 23, 114, 154
 Бабадаг, гр. в Сев. Добруджа, СР Румъния 104
 Бабески (среднов. Бурдоси и Вулгарофигон), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 66
 Бабуна пл. 16, 36, 80, 114
 Бавария, обл. във ФР Германия 115
 Базел, гр. в Швейцария 102, 161, 163
 Бажджиджиче, възвишения 54, 66
 Балкан (Хемус, Зигос, Маторие гори, Стара планина Kuhl-Bulgari) пл. 5—7, 17, 31, 52, 54—55, 57, 65, 73, 76, 81—85, 94, 104—105, 110, 119, 134, 147, 157, 160, 168
 ~Източен 65, 68 вж. и Хемус, орографски комплекс
 Балкани (Балкански п-в) 5—7, 16—17, 20—24, 27—32, 37, 40—47, 52, 76, 78, 83—84, 97—99, 101, 108—112, 114, 124, 127, 168
 Балканско старо население 14, 27—32, 43—44, 52—63, 73, 86—87, 96—98, 102, 106—107, 110
 Банат, обл. в СР Румъния, СФР Югославия и НР Унгария 31, 38, 61, 85, 148
 Баниво (среднов. гр. Термопол, Терми), с. в Бургаски окр. 54
 Банско, гр. 120, 124
 Баниян, с. в Скопско, СР Македония, СФР Югославия 123
 Вар, гр. в СР Черна гора, СФР Югославия 137
 Вари, гр. в Италия 45, 78, 154
 бастарни, герм. пл. 18
 Бач, гр. в НР Унгария 124
 Бачковски (Петрици) ман. 68, 75, 90, 140
 Беласица (древ. Орбелон) пл. 16—17, 23, 50, 67, 89, 113, 140
 Белград (сръб. Београд) 82, 90—81, 107, 113—114, 123, 154, 158—159, 166
 ~ска обл. 70
 Белград, бълг. среднов. креп., ди. гр. Берат, НР Албания 74, 154
 Бели Дрин, р. 116, 138
 Беличка пл. 122
 Белово (среднов. Левка), гр. 66—67
 Беломорие 15—16, 49, 52, 54—55, 65—68
 бени, трак. племе 160
 Бентикус, пл. 160
 Београд вж. Белград
 Беотия (Беотия), обл. в Гърция 14, 76—77, 86
 Бер (древ. Верое и Верия, бълг. Бер), ди. Верия, гр. в Беломорска Македония, Гърция 14, 34—36, 46, 49, 77, 85, 94, 108
 ~ско 120
 Берат вж. Белград
 Берития, бълг. слав. княжение 35—36, 139
 Берлин 100, 111—112, 130, 157
 Берое вж. Стара Загория
 Бертиск (Бертиско), орографски комплекс вж. Североалбански пл.
 Бесарабия, обл., ди. в Украинска и Молдавска ССР 147, 163
 беси, трак. племе 18
 Бескиди, пл. 30, 37
 Бешик даг вж. Богданска пл.
 Бигла пл. 89
 Биглища, ди. Билищи, гр. в НР Албания 111
 бизалти, трак. племе 17
 Бизалтика, обл. в древна Македония 77
 Вилзора вж. Велес
 Вистра пл. 16, 89
 Вистрица (древ. и ди. Халиакмон), р. 5, 7, 14—16, 22—23, 36, 77, 89, 108, 110, 112, 116, 123, 126, 133
 Битоля (древ. Пелагония и Хераклея, тур. Монастир), гр. в СР Македония, СФР Югославия 16—17, 23, 39, 42, 49—50, 85, 94, 107—108, 111, 114, 120—121, 123, 126, 134, 141, 154, 164—167; ~ско 23, 36, 120, 165; ~ско поле 36, 140, 169
 Благуша пл. 77
 Бобошево, с. в Кюстендизски окр. 126
 Богданска пл. (тур. Бешик даг, преим. Кордалион) 133
 Ботомла, с. във Велешко, СР Македония, СФР Югославия 70
 Божигроб вж. Ерусалим
 Боздаг вж. Мраморница пл.
 Бора вж. Нидже пл.
 Болоня, гр. в Италия 161

Болония вж. Видин
 борджани вж. бурджани
 Боруй вж. Стара Загора
 Борч (Борач), среднов. гр. в Сърбия 125
 Босна 47, 81, 103, 105, 113, 117, 121, 126, 138, 157, 163
 Босфор, проток 83, 98
 Бояна, среднов. креп., ди. квартал от София 143
 Бояна, р. 30
 Брайла, гр. в СР Румъния 127
 Браничево (Браница, древ. Виминациум), ди. гр. Костолоц, СФР Югославия 83
 Братислава, гр. в Словакия, СССР 125
 Брашов, гр. в Седмисградско, СР Румъния 126
 Брегалница, р. 18, 23, 48, 89, 140
 Брус (Пруса), ди. гр. Бурса, М. Азия, Турция 88
 Бруцила, рвн. пътна станция вж. Буково
 Бугарска (Бугар) Моравя вж. Българска Моравя
 Булашеца 105, 116, 123—125, 166
 Бузак вж. Егирбуджак
 Буково вж. Пилашево
 Буково (древ. Бруцила), с. в Ресенско, СР Македония, СФР Югославия 22
 Букурещ 112, 114, 126—127, 130, 167
 Бунархисар (древ. Вризис), ди. гр. Пънархисар, Югоизт. Тракия, Турция 88
 Бургас, гр. 167
 ~ско 91
 Бургундия, обл. във Франция 91, 109, 158
 бурджани (борджани) 39, 46, 141, 155—156 вж. и пра-българи
 Бурунус пл. 89
 България — каптапство (тема) 5, 41, 45, 51—52, 74—76, 78—79, 86, 152;
 ~— шестистефанска провинция 104—117, 123, 162, 167, 172;
 ~— земя на българите в Солунската обл. 39, 169
 българомохамедани 105
 Българска (Бугар, Бугарска) Моравя, ди. преименувана на Южна~, р. 7, 15, 40, 120, 168
 Български планини 44
 Бързания (Берзития), бълг. слав. княжение 36
 бърсия, бълг. слав. племе в Македония 36, 140—141
 Бяло (Егейско, Римско, Кипърско) море 7, 17—19, 37, 41, 65—66, 77, 81—82, 85, 89, 91, 110, 113, 116, 126, 154, 158, 168
 Вагенетия, бълг. слав. княжение в Епир 36—37, 140
 Вайонетия, осм.-тур. вилает в Епир 36—37, 86, 140
 Валандово (древ. Добер или Довир), с. в СР Македония, СФР Югославия 23
 Валерия, рим. пров. 22
 Валзина (Близме) вж. Главан
 Валошница (древ. Хераклея Синтияска, тур. Демирхиса или Тимурхисар ди. Сидерокастро), гр. в Беломорска Македония, Гърция 23, 126, 153
 Валоно вж. Мелора
 ~ски зал. 108
 вандала, герм. племе 78
 Вардар (Аксий или Аксис), р. 5, 7, 14, 16, 23, 28, 30, 36, 39, 42, 44, 49—50, 57, 86, 89, 92, 99, 103, 105, 108, 112—113, 115—116, 120, 123, 132—133, 144
 вардариоти — турки 78
 Варна (древ. Одесос), гр. 18, 99, 104, 107, 139, 167
 Вароша (древ. Керамен), с. в Прилепско, СР Македония, СФР Югославия 38, 141
 варяги (нормани) 44, 82
 Варяжко море 82
 Ватопедски ман. в Света гора 70
 Вац, гр. в НР Унгария 124
 ваонити (войничии или войници), бълг. слав. племе в Епир 36, 86
 Велбъжд вж. Кюстендил; ~ско деснотство 89
 Велебит, пл. 138
 велегезити, бълг. слав. племе 36, 58
 Велегезития, бълг. слав. княжение в Тесалия 36—37
 Велзетия, бълг. слав. княжение 36
 Велес (древ. Вилзора), гр. в СР Македония, СФР Югославия 17, 50, 85, 108, 114, 120, 123—124, 126, 129, 140
 Велешко 36, 80, 120
 Велика (Великия), епархия и обл. 36, 50, 54, 67—68, 140, 142

Велика Влахия, обл. в Сев. Тесалия и Епир 31, 37, 77, 86

Велики Преслав вж. Преслав

Велико Търново, гр. 89—90, 94, 107, 110, 115, 119, 124, 164, 167

~ско 157

Велушина (древ. Никея), с. в Битолско, Вард. Македония, СФРЮ 23

Венеция, гр. в Италия 46, 76, 82, 85, 90—92, 99, 101, 103, 107—108, 118—119, 140, 155, 157—159

Верги (Вергина), с. в окр. Верия, Беломорска, Македония, Гърция 14, 133

Верия вж. Бер

~пров. и обл. 94, 104, 108, 171

Вернон вж. Вич и Снежний пл.

Вероя вж. Стара Загора; ~, виз. стратегия 68, 74

Верона, гр. в Италия 22

Версиникия, среднов. креп. в Сдринско (неуточ.) 55, 71

Ветрен (Ветрино), с. в Пазарджикски окр. 91, 103

Видин (древ. Вонония, старобълг. Вѣдин), гр. 41,

49, 83, 89, 103, 107, 167

~ски вилает 120; ~ски санджак 89, 111; ~ско 119;

~ско царство 89—90, 115

Виена 8, 85, 91, 108, 113, 115—116, 124—125, 127, 156, 166—167

Виза (древ. Визия, ди. Визие), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 30, 77, 88—89; ~, осм. тур. лива 89

Византион (Константинопол) вж. Цариград

Византия (Византийска империя) 5, 22, 36—38—46, 48, 51—69, 71—99, 103, 121, 130, 157, 169—170

Вира вж. Фера

Висок, обл. 120 вж. в Пиротско

Вит (древ. Утус), р. 21, 31

вихити, бълг. слав. племе в Елада 36, 140

Вич пл. (преим. Вернон) 23, 36, 108

Виченца, гр. в Италия 101

власн (латинци) 31, 41, 75, 78, 85, 97, 49, 121, 124, 126, 136, 138, 147, 153—154, ~—българи 75—76;

вж. и арумъни; кучовласи; румъни

Влахия пл. 23

Влахия—България 75—77

Влашка пл. в Далмация 138

Влашко (Влахия, Угровлахия) 26, 31, 61, 97, 105, 107, 122, 138, 143, 163

Влентос вж. Костандово

Влора (древ. и среднов. Авлон, итал. Валона), гр. в НР Албания 18—19, 45, 108, 143, 165

Вола, р. 14

Воден (преим. на Едеса), гр. в Беломор. Македония, Гърция 14, 77, 133, 145, 162, 167

Воден (среднов. креп. Потамаукастел), с. в Ямболски окр. 66, 107

Воленско (ди. Едеско) 77, 123

Войводина, автоном. обл. в СФРЮ 113, 122

войнички вж. ваюнички

Войнова, пл. 108

Волга, р. 49, 103, 105

Волгария вж. България

Волтерн, виз. тема 49, 68, 74—75, 85, 93

волонки българи вж. чувашки

Волос (среднов. Дионитрида), гр. в Тесалия, Гърция 36

Волоски зал. 36

Воскопож вж. Москополе

Воюса (алб. Вюса), р. 116, 145

Враца, гр. 90, 167

Врачанско 119

Врдиец (Врдици), с. във Фружка гора, С.Авт. обл. Войводина, СФРЮ 123

Вризис вж. Бунарихисар

Врохот (Томор, преим. на Партизан), вр. на пл. Томорит 74

Вълчиртун (преим. на Вучитри), гр. в Косово поле, СФРЮ 89

~, осм. тур. лива 89

Вхело вж. Поморие

гагаузи, бълг. етническа група 91, 158

Галик (Галико, древ. Екейдор), р. 77, 133

Галиполи (древ. Калиполис, ди. Гелибол), гр. в Турция 88, 90, 122

Галиполски п-в (Тракийски Херсонес) 17, 58

Галичица пл. 89

Галия, рим. префектура 20

~Нарбонска, пров. обл. 15

Гелибол (Гелиболу) вж. Галиполи

Генуа, гр. в Италия 85, 99

гепиди=унгарци 43

Германейка вж. Мараш

Германия 102

германци (немци) 13—14, 26, 47, 103—107, 110, 158—159, 160, 162—163

Гинекостраон вж. Женско

Гирокастра (грц. Аргирокастра), гр. в НР Албания 36

Главан (среднов. креп. Валзена, старобълг. Ближе), с. в Старозагорски окр. 66

Главиница (грц. Кефалония), среднов. гр., ди. с. Балши, НР Албания 50, 145

Голешница, пл. 16—17, 23

Голня пл. 138

Голяма Махида, вр. в Странджа пл. 65

Горна Градешница, с. в Благоевградски окр. 19

Горна земя (Горна България) 39, 42, 46, 49—50, 70, 76, 94, 96, 103, 105, 111, 114—117, 130, 144, 170, 172, 184

Горна Митрополи, с. в Плевенски окр. 165

Гортияна, древ. обл. и гр. в Македония 17

готи 75

Гоце Делчев (б. Неврокоп), гр. 120

Градска (неут.) 126

Градско, гара в СР Македония, СФРЮ 22

Грамос, пл. 19, 89, 108, 112

Гран вж. Хрон (Харам)

Градианополи, среднов. гр., ди. с. Гратини, Комотинско, Югоизт. Тракия, Гърция 77

Грива, пл. 19

Грузинско море 82

грузинци 68, 75, 82

Грузия 82

„Гръцки“ полуостров вж. Балкани 110, 171

Гургетек, ман. във Фружка гора, С.Авт. обл. Войводина, СФРЮ 123

гърци 18, 43, 47, 57—58, 82, 97—98, 102, 106, 109, 112, 120—122, 124—127, 130, 167, 169 171—172; ~—

българи 45, 90, 119, 124, 167, 173; ~—православни 103, 119; ~—древни вж. елини; ромеи

Гърция (Юнан) 8, 13—15, 25, 29, 33, 54, 56, 58, 82, 85, 94—95, 97, 103, 105, 107, 109, 112, 119, 122, 127, 130, 137, 147, 157, 162—163; ~—Византия 91, 94

~шхисна 25, 28—29, 39, 53, 56, 76—77, 86, 97—100, 124, 140 ~континентална 25, 30, 37, 82, 140, 168—169

~островна 86; ~Средна 70; ~древна 99 вж. и Иония; ~—Балкански п-в 106; ~—бейлербейство Румели 104—105

Гюмюрджина вж. Комотини

Гянина вж. Енидже Вардар

даки, трак. племе 18, 31, 59, 102, 138; ~—българи 42; ~—йски (панонски) прабългари 38, 40; ~—ийски славяни 26; вж. и югоизточни (български) славяни

Дакция, древ. царство 147; ~—Отъядунавска (Траянова) 31, 36; ~—рим. и виз. провинция 22, 59, 102, 119, 134, 138, 165; ~—Крайбрежна (Ripensis) 22, 31, 36, 57, 59, 102; ~—Средиземна (Витрепна, Mediterra-

nea) 22, 31, 36, 57, 59, 102; ~, диоцез 21—22, 169

Дакрония вж. Сърбия

далматини=хървати 43

Далмация, обл. 28, 30—31, 37, 45, 48, 57, 70, 76—77, 84, 86, 90—91, 125—126, 137—138, 150; ~, рим. пров. 16, 18, 22, 28, 69, 76; ~—Албания 70, 91

Дарданели, проток 88

дардани, племе 16; ~—българи 42—43

Дардания (Кардания), пров. 17, 22—23, 41—42, 45, 57, 78, 86, 92, 115—116, 118—119, 125, 134, 165, 172; ~—България 42, 78

дардания, обитатели на пров. Дардания 59, 78

Дебелт (древ. Деултум), с. в Бургаски окр. 31, 54, 62—63, 66

Дебър, гр. в СР Македония, СФРЮ 50, 85, 107

Девия, гр. (древ. Марцианополи) 18

Девол, среднов. бълг. гр. в Корчанско, НР Албания 41, 50, 70, 85, 145, 150, 152;

~, р. 108, 116, 145;

~—ски комитат 50, 70

Деврион, обл. в древна Македония 15
 Дедегач вж. Александруполис
 Демир Капия (древ. Стене), пролом на Вардара 17—18, 23
 Дервенка (Дервенаки) пл Теспия в Пелопонес, Гърция
 Дервешки възвишения 66
 Дервешка могила 66
 Деркос, дн. Теркос, гр. в Югоизт. Тракия, Турция 155
 Десаретия, обл. в древна Македония 15, 23
 Десудав вж. Кочане
 Деултум вж. Дебелт
 Деуши, маи. до гр. Печ в Метохия, СФРЮ 80—82, 154
 Дешат пл. 16, 23
 Димитриада вж. Волос
 Димотика (Дидимотихон), гр. в Беломор. Македония, Гърция, 70, 77, 88
 Динаро-албано-гръцки пл. 112
 Диос (Дион), древ. гр. в пров. Македония Първа 23—24
 Дирахий (Дирахин) вж. Драч
 Дирахин, виз. тема 56, 74, 151
 Дисорон вж. Круша пл.
 Диепър, р. 48, 52
 Диепър, р. 147
 Дюбер (Дювер) вж. Валаново
 Добрешани (погр. Добрица), с. в Кумановско, Вард. Македония, СФРЮ 92, 105
 Добро поле, пл. 77
 Добруджа, обл. 6, 21, 70, 86, 115, 118, 152, 158; ~ Сев. 111; ~ско деспотство 89
 Доганина пл. 112
 Добран (старобълг. Полянина), гр. в СР Македония, СФРЮ 115, 123; ~ско 120, 123
 Долина Градешница, с. в Благоевградски окр. 19
 Долина земя (Долина България) 39, 46, 49—52, 74—76, 94, 96—97, 100, 103, 105, 111, 115—117, 130, 144—145, 170, 172—173
 Донак вж. Рила пл.
 дорийци 11
 Дориск, древ. гр., дн. Тузла при гр. Фере, в Беломор. Тракия, Гърция 105
 Доростол вж. Силистра
 Доспат пл. 112
 Драва, р. 30
 драговици, бълг. слав. племе в Тракия 54
 драгутици, бълг. слав. племе в Македония 30, 34, 36, 38, 68, 140—142
 Драгутиция, бълг. слав. княжение 34, 37, 67, 140
 Драма, гр. в Беломор. Македония, Гърция 23, 39, 65, 77, 92, 126, 167; ~ски санџак 111; ~ско 36, 75, 140
 Драма, с. в Ямболски окр. 53
 Драмина, среднов. гр. при дн. с. Малък Манастир и Драма, Ямболски окр. 53, 66
 Драч (древ. Епидама, Епидамос или Дирахий, Дирахин, итал. Дурацо) дн. Дурьси, НР Албания 16, 18, 29—30, 42, 45, 70, 79, 90—91, 150—151, 169
 Дрянополе вж. Одрин
 Дрина, р. 5, 30
 Дрина, р. 105
 Дринуполис, среднов. гр. при дн. с. Софратика, Епир, Гърция 36
 Друполи, р. 36
 Дръстар вж. Силистра
 Дръстърски комитат 74
 Дуревин, гр. в Далмация, СФРЮ 70, 103, 117—119, 138, 157, 165
 Дукагин, ист. обл. в Албания 109
 Дукачи вж. Келидос
 Дукаля, обл. в СР Черна гора, СФРЮ 46, 80
 Дулатрония, виз. креп. (пест.) 63
 Дунав (древ. Истрос), р. 17—18, 24, 26—27, 30—32, 37, 44—45, 49, 53, 57, 60, 75, 79, 94—95, 103—104, 110, 117, 119, 122, 124, 134, 138—139, 143—144, 147, 149, 158, 165, 168
 ~Долни 28, 39, 41, 52, 63, 134, 136, 147, 162; ~Средни 37—39; ~България 105; ~ска дельта 46; ~ски (Туна) вилает 111, 157
 Дупница вж. Станке Димитров
 Дураа пл. 23
 Дуросторум вж. Силистра

Дурьси вж. Драч
 Дъбелин вж. Ямбол
 Ебсторф, гр. в Долна Саксония, ФРГ 85
 Евбей, о-в 53
 Евксински Понт (Понт) вж. Черно море
 Евматия, обл. в древна Македония 58
 евреи 126
 Европа Западна 8, 25—26, 28, 43—45, 53, 69, 71, 78—79, 81, 83—87, 90, 84—99, 101—112, 116—117, 121—124, 131, 146, 157, 170—171; ~, епархия 65, 71; ~, Мизийска 48; ~Източна 53; ~Средна 90—91, 97, 102; ~Югоизточна 101, 103, 105, 146; ~, рим. и виз. пров. 30, 32, 34, 64—65, 69, 71, 78, 86, 138, 169
 Еге, първата мак. столица, при дн. с. Верги вж. 14, 133
 Егей (Егейско море) вж. Бяло море
 Егейски о-ви (Архипелаг) 21—25, 28, 99, 169
 Египет (осм.-тур. Мисир) 125
 Егри дере вж. Крива река
 Егридере паланка вж. Крива паланка
 Егрек, с. в Ерзерумски окр., М. Азия, Турция 68, 74
 Егри буджак, обл. 126 вж. и Кожинско
 Едеса, вж. Воден
 Едирне вж. Одрин; ~вилает 111
 едоии, трак. племе 17
 Ежево (древ. Ехинос, дн. Тахино), с. в Нигритско, Беломор. Македония, Гърция 23
 езерица (езерити), бълг. слав. племе в Пелопонес 36
 Елада 11—12, 14—17, 22—23, 26, 29, 36—37, 43, 55, 62, 70, 73, 75, 78, 86, 98—99, 133, 168; ~, виз. тема 36, 53, 146, 151; Нова 37, 70, 150; Тесалийска 133
 Еласона, гр. в Тесалия, Гърция 112
 Елджик (преим. Бенковски), вр. в Зап. Средна гора 65
 Елефтеруполис вж. Правица
 Елимей, обл. в древна Македония 15—16
 Елимпотида, обл. в Илирия 16—17
 елини (древни гръци) 11—12, 14—15, 28, 43, 59, 109—110, 112, 121—122, 169
 елинизирани (роменизирани) стари обитатели на Балканския п-в 36, 41, 53, 56—57, 63, 67, 97—98, 124, 169
 елинизирани бълг. славяни и българи 67, 97, 123—124, 137, 150
 Елхово (среднов. Йовница, Яница), гр. в Ямболски окр. 53, 66, 88
 Елховско 53, 89
 Ематия, обл. в древна Македония 14
 Емболи (Ямболи), обл. в Македония 104, 107—109, 171
 Еминска пл. 66
 Емона, дн. Емине, нос 30, 65—66, 92—93
 Енидже Вардар, преим. на Гяница, гр. в Беломор. Македония, Гърция 77, 117, 167; ~ско 117, 120, 162; ~ско (Пазарско) езеро 14
 Енос, дн. Енез, гр. в Югоизт. Тракия, Турция 17, 65, 94
 Енотия вж. Нџе
 еолияци, племе 11; еорден, племе 16
 Еордея, обл. в древна Македония 15, 17; ~, древен гр. вж. Моранли
 Епидама (Епидамос) вж. Драч
 Епир, обл. в Гърция 11, 15—19, 22, 29—33, 36—37, 41—42, 51, 73, 75, 78, 86, 91, 95, 103, 105, 107, 121, 124, 126, 133, 141, 150—151, 157, 168 ~, рим. и виз. пров. 18, 102; ~, Нов 22—23, 42, 86; ~, Стар 22—23, 42; ~ско деспотство 76
 епирци (епириоти), иллирийско племе 42; ~, обитатели на пров. Епир 58; ~—българи 42—43, 48
 Ерзерум (среднов. Теодосиупол), гр. в М. Азия, Турция 54, 74
 Еркене (древ. Регина), р. 30, 65, 89, 153
 Еригон вж. Черна (Църна)
 Ерусалим (Божигроб), гр. в Палестина 45, 75, 79, 91—92, 103, 120, 159
 Ескидже, среднов. креп. Стари дол, дн. изчезнало с. в Енидже — Вардарско, Беломор. Македония, Гърция 77

Ески Полос (среднов. креп. Скопелос), с. в Лозенградско (дн. Къркларелия), Югоизт. Тракия, Турция 77
Ескуриал, ман. при гр. Толедо, Испания 68, 74, 93
Естрон вж. Струмица
Етолия, обл. в Гърция 15, 37, 70, 77
Етър вж. Янтра
Ехейдор вж. Галик
Ехинос вж. Ежево

Жеглигово, старобългар. креп. в Кумановско 90
Жеглиговски ман. (Матейче) при с. Младо Нагоричино, Кумановско 90
Железни врата, дунавски пролом 85
Женева, гр. в Швейцария 85
Женско (осм.-тур. Авет Хисар), преим. Неон Гинекокастрои, с. в Кукушко (дн. Килико), Беломор. Македония, Гърция 77
Жича, ман. при гр. Кралево, Сърбия, СФРЮ 154

Загоре (Загорие, Загория), обл. в Тракия 48, 54—55, 65—66, 82, 93; ~, обл. в Югоизт. Македония 67, 149; ~—България 45, 75, 103—104, 107, 150; ~—Горна България 46, 50, 78, 86, 94, 96, 107, 111, 119; ~—Мизия 125;
загорци, българ. слав. племе 54
Загреб 129, 154
Задар (древ. Ядер, итал. Зара), гр. в Далмация СФРЮ 29
Запад, европейските владения на Византия и Осм. империя 89, 93
Западномакедонски пл. 23, 89
Запара вж. Цапари
Зариата, с. в Пелопонес, Гърция 36
Захълмие, обл. в Черна гора, СФРЮ 46
Зайтуни (Малийски) зал. 16
Землин (срб. Земун), дн. квартал на Белград 107
Зета, обл. в Черна гора, СФРЮ 46
Зигос вж. Балкан (Стара планина)
Зияхово, преим. Зихин, гр. в Сярско, Беломор. Македония, Гърция 70
Златибор пл. 105, 138
Златия гори вж. Западна (Ихтиманска) Средна гора
Злетовска хора 70
Знеполе, обл. 120
Зограф, ман. в Света гора 49, 119—121
Зълна, преим. на Неа Зихин, гр. в Беломор. Македония, Гърция 153

Ибър вж. Марица
Ивайловград (среднов. Лютица), гр. 53
Игнеада вж. Иниада
Измър вж. Смирна
Изинк (древ. Никея), гр. в М. Азия, Турция 30, 55
Изток (Орнеис), рим. префектура 20—21; ~, азиатските владения на Рим, Византия и Османската империя 88; ~, Близък 25, 103, 121, 170; ~, Среден 121, 170
Източна Румелия, обл. вж. Румелия
Илрия (илярийци) 5, 11—12, 14, 16, 18, 28, 56, 62, 102, 133; ~—българи 43, 125, 142;
~—хървати 43, 119; ~—южнин славяни 119
Иллири, рим. пров. 18, 21—23, 44, 48, 57—58, 65, 69, 137; ~префектура 21—22, 67, 75, 119, 125, 150—151;
~, Източен 22; ~, Западен 22
Иллирия, обл. 11, 14—17, 21, 44, 48, 75, 77, 118, 142
Имброс, о-в 93
Инд, р. 7, 11, 15, 168
Индия 121
Индже Кара су вж. Бистрица
Иниада (Игнеада, древ. Тиннада), дн. Игнеада, нос 64—65
Ипек вж. Печ
Ипс, р. в Мала Азия 15
Ирак (Персия) 15, 59
Иринуполис вж. Стара Загора
Исаврия, виз. пров. в Мала Азия 23, 59
исаврийци, обитатели на пров. ~59
Исакча, гр. в Добруджа, СР Румъния 104
Искър (древ. Ескус) р. 46, 94

Испания 81, 102, 117, 148
Истрия (Истрос, Хисрия), древ. гр. в Свз. Д, руджа, СР Румъния 17
Истръ вж. Дунав
италианци 99—103, 107, 157—158
Италия — Африка, рим. префектура 20
Италия (Апеннински п-в) 15, 28—29, 38, 44—45, 60, 78—79, 83—85, 99, 102, 119, 122, 143, 156; ~католичество 78
Ихтиман (среднов. креп. Щипоне), гр. 88
Ишим (древ. Пистум), с. в окръг Дуръси, НР Албания 18
Иерисо, среднов. гр. в НР Албания 50, 114, 145
Иешил кьой вж. Сан Стефано
Иовница вж. Елхово
Иоаннопол вж. Преслав
Ионийско море 15—16, 29—30, 36, 44, 58, 91, 99, 168
Ионийски о-ви 28, 79, 122, 169
Иония вж. Гърция
Кавзла (древ. Неапол и Христопол, старобългар. Морунеш), гр. в Беломор. Македония, Гърция 23, 39, 65—67, 77, 90, 92, 103, 113, 126, 167; ~ски зал. 85
Каварна, гр. 158
Каймакчалан вж. Нидже пл.
калалбрийци, обитатели на пров. и обл. Калабрия 59
Калабрия, виз. тема и пров. в Италия 59, 79
Калатис вж. Мангалия
Калипол (Калиполис) вж. Галиполи
Калофер, гр. 54, 158
Камбуница (древ. Камбунон, дн. преимен. на Камбония), пл. 16, 77, 89, 112
Камена пл. 23, 109, 112
Камия (Томори), пл. 74
Камчия (древ. Панизос), р. 83
Кандия, гр. на о-в Крит, Гърция 85
Кания (Таспипат), среднов. креп. в окр. Вълъра, НР Албания 50, 108, 114
кападокийци, обитатели на тема Кападокия 59
Кападокия, виз. пров. в М. Азия 59
Капитанов, обл. дн. пров. Фоджа и Апулия в Италия 78
Кара Азмак вж. Мъгленца
Карабурун, нос в Солунския залив 108
Карадаг (древ. Маър), пл. 49
Карауноско десетство 115; вж. Добруджа
Карадания вж. Дардания
Карловци вж. Сремски Карловци
Каринтия, обл. в Австрия 138
Карлъково вж. Славейно
Карнобат (среднов. креп. Маркели), гр. 55—56, 141, 167; ~ски възвзвращения 55, 66
Карпати пл. 26, 39, 50; ~Гористи 37; ~ска обл. 31
карпи, герм. племе 59, 147
Картген 17
Касандра (древ. Палена), гр. в Халкидическия п-в 71
Кастория (Кастра) вж. Костур
каталонци 77, 85—86, 94, 100
Катериин, гр. в Тесалия, Гърция 111
Катраница, с. дн. преим. Пирги, окръг Птолеманс във Воденско, Беломор. Македония, Гърция 123
кауки, (схаси) племе 13
Качанишки проход 92
Качан вж. Филево
квади, герм. племе 13
Келидинос (дн. Дукати), р. 16, 19
Керакса вж. Варош
Керамнейско поле 38, 58, 82
Кефалония вж. Главиница; ~, о-в и виз. тема 56, 140—141, 147
Кешкемет, гр. в НР Унгария 124
Кешан, гр. в Югоизт. Тракия, Турция 94; ~ско 94, 160
Кидайрон, пл. в Беотия 77
Килифарево, гр. 157
Килия, гр. в Украинска СР Румъния 103
Кипровец вж. Чипровци
Кипър, о-в 28, 48, 82
Кипърско море вж. Бяло (Егейско) море

- Кисос вж. Хортач
Китрос, (Древна Пидна), гр. в Тесалия, Гърция 17, 82, 155
Кичево, гр. в СР Македония, СФРЮ 50, 140; ~ско 120
Класура, с. в Костурски окр., Беломор. Македония, Гърция 36, 126
Класура (Суха Класура, Дервент или Дервент), изчезало с. в Пазарджикско 91—92, 158
Клокотница, с. в Хасковски окр. 90, 157
Ключ, пролом (Ключка класура) 68
Кожани (преим. Козани), гр. в Беломор. Македония, Гърция 124, 126; ~ско 126, 134; вж. и Егри Буджак
Кожух пл. 23, 77, 140
Кокел (унг. Кьокьольо), р. 138
Колония (алб. Кольоня), обл. в НР Албания 108
Колубара, р. 18, 30
Коменолитари, обл. 103, 107—109, 171; ~Македония 109, 171
Комотиини, — осм.-тур. Гюмюрджина (среднов. Комергена и Комендана, Мосинопол), гр. в Беломор. Тракия, Гърция 68, 77, 94, 107, 167
Константинопол вж. Цариград
Констанд, гр. във ФР Германия 115
Констанция (древ. Томи, среднов. Констанция, осм.-тур. Кюстенджа), гр. в Сев. Добруджа, СР Румъния 17
Констанция вж. Симеоновград
Конуш, с. в Пловдивски окр. 91
кояри вж. селджукски турци
Копаник, пл. 30
Кораб, пл. 112
Коринт, гр. в Гърция 30, 165
Корони, гр. в Пелопонес, Гърция 92
Корфу, о-в, Гърция 159
Корча (бълг. Корича), гр. в НР Албания 50, 111—112; ~ско 50
Косово поле, обл. СФРЮ 24, 40, 76, 85, 89—90, 113, 167; ~ски вилает 89, 111
Костандово (среднов. Валентос), с. в Пазарджикски окр. 66
Костенария, пл. 89, 109
Костенец, с. в Софийски окръг 119
Косталца вж. Браницево
Костур (Кастория, Кастра), гр. в Беломор. Македония, Гърция 15, 23, 31, 42, 50, 85, 100, 108, 113, 117—118, 120—121, 124, 126, 142, 145, 165; ~ско 85, 120, 142
Кочане (древ. Десудав), гр. в СР Македония, СФРЮ 18
Краков, гр. в Полша 161
Кратово, гр. в СР Македония, СФРЮ 120, 123, 125—126
Кресна (~енски пролом) 18—19, 23, 67
Крестония, обл. в Македония 12
Крива река (осм.-тур. Егри дере), р. 89
Криворечна (Крива) паланка (осм.-тур. Егри дере) паланка, гр. в СР Македония, СФРЮ 90, 113, 120, 126
Крим, п-в, Украинска ССР 29, 126
Крит, о-в, Гърция 22—25, 28, 47, 56, 82, 85, 122, 163, 168
Кричим, гр. 120
Круша пл. (древ. Дисорон) 77, 140
Крушеван, (тур. Аладжакисар), гр. в Поморавието, СФРЮ 89
Крушица, с. в Скопско, СР Македония, СФРЮ 18
Круя, гр. в НР Албания 107
Ксанти (бълг. Царево), гр. в Югозап. Тракия, Гърция 77
Куберий българи (куберийци, сирмисанци, скити, западни скити) 36—39, 68, 82, 136, 140—142; вж. и прабългари
Кукуш (преим. на Килкис), гр. в Беломор. Македония, Гърция 77, 129; ~ко 77, 120
кумани 74
Куканово, гр. в СР Македония, СФРЮ 120, 126; ~ско 90, 92, 114
Кумуцена вж. Комотиини
Кутмичиница (Кутмичевица), обл. 50, 145
кутригури, прабълг. племе 15; вж. и прабългари
- Küh- iBulgarî вж. Балкан (Стара планина)
кудовлас вж. власи
Кушиница (Кошиница, дрв. и дн. Пангей, Пангеон), пл. 72, 80, 126, 151
къзълбашини, мюсюлманска секта 96; вж. и перси
Кънкой вж. Мидия
Кюли, гр. във ФР Германия 79, 154
Коприя (старобълг. Равни, Равно), дн. гр. Чуприя* в Поморавието, СФРЮ 48
Кюстенджа вж. Констанция
Кюстендил (древ. Пауталия, старобълг. Велбъжд), гр. 47, 89, 103, 120, 126, 167; ~ско
- Лангедок, обл. във Франция 84
лангобарди, герм. племе 13
Лангобарди, виз. тема в Италия 79
Лариса, гр. в Тесалия, Гърция 42, 74, 83, 108; ~, стратегия 74
Латинска цариградска империя 98—99, 140
Лаканокострон вж. Хорайокострон
Левка вж. Белово
Левка (среднов. креп. Левке), с. в Хасковски окр. 66
Ленинград (б. Петроград, Санкт-Петербург) 117, 124
Лемнос, о-в, Гърция 71
Лерин (древ. Хераклея Линкестийска, дн. Флорина), гр. в Беломор. Македония, Гърция 23, 77; ~ско 77
Лесбос, о-в 11
Лесковец, гр. в Поморавието, СФРЮ 120
Лесновски (Св. Гаврил ~), ман. при гр. Кратово 70
Леш (древ. Лисус, итал. Алесно, дн. Леш), гр. в НР Албания, 18, 29
Лешок, ман. вж. Св. Атанасий
Ливорно, гр. в Италия 105
лигурийци, обитатели на пров. Лигурия в Италия 59
Лика, обл. в Хърватско, СФРЮ 138
линкестини, линкестийски племе 16
Линкестия (Линкестиди), обл. в древ. Македония 14—15, 17, 23
Липляя (древ. Улпиана), гр. в Косово поле, СФРЮ 31
Лисус вж. Леш
Лихнида вж. Охрид
Лихнидска страна 48, 70, 150; ~ски земи 48; вж. и Охридска (Долна) земя
Ловеч, гр. 83, 124, 158
Ловчанско 119
Лозенградско (дн. Къркларелийско), Югоизт. Тракия, Турция 54, 77
Лом (древ. Алмус), р. 18, 31
Ломбардия, обл. в Италия 78; вж. и Лангобардия
Лондон 29, 85
Лорето, гр. в Италия 61, 122
Лувеи, гр. в Бельгия 105, 144, 161
Луднас вж. Мыленица
Лукренция вж. Охрид
Лунга, пл. 19
Лутра (Терма Лутра) вж. Траянопол
Лъджа (среднов. Лютница), дн. квартал от гр. Ивайловград 53
Лъджа (Кюстендилски) санджак 89
Люлебулгаз (среднов. Аркадиопол), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 65, 88
Лютница вж. Ивайловград
Лявопонтийски градове 18
- Мавровлахия, обл. 31, 36, 138; вж. и Черна гора
Мавър вж. Карадаг
Магнезия, обл. в Гърция 11, 15—16
Мадра, с. в Шуменски окр. 38, 141
„Мака-донски“ 124
Macedo (Macedon), гр. (несъществуващ) 80, 85—86, 94
Macedonia Adjecta 17, 23
Македония, географска обл. в НР България, СФРЮ и Гърция 5, 7—8, 33—36, 38—52, 54, 57, 72, 75—76, 80—81, 97, 103, 105, 111—120, 122—131, 151, 157; ~, древна страна (царство) 5, 8, 11—18, 23—25, 43—44, 47, 61—62, 72—73, 75, 78, 80, 82, 84, 86, 90, 92—93, 95—97, 100, 102—103, 107—108, 123—168, 170; ~, Долна (Приморска) 14—15, 132—133; ~, Горна 15, 121; ~, рим. и виз. пров. 5—9, 15, 17—25, 28, 47, 73—78, 102, 104—107, 121, 124, 154; ~, Първа

- (Prima) 22—23, 72, 134; ~, Втора (Secunda) 22—23, 72, 134; ~, рим. и виз. диоцез 22—24, 37, 41—42, 47, 56—57, 62—63, 69, 73—74, 76, 104, 163; ~, епархия 23, 44, 71—72, 124, 151, 170; ~, църква 72, 151 ~Болгарския 80, 82, 121; ~Българска 42, 94—95; ~, виз. тема и средновеков. географско понятие в Тракия 5, 8, 11, 34, 37, 44—45, 47, 49, 89, 90—96, 99—100, 104, 112, 123, 145—154, 168—169; ~ в отъждунаватите владения на българската държава 7, 59, 63; ~ в Мизия 73; ~, Средиземна (Витрешна) 100; ~, Цизаксийска (Презвардарска) 108; ~, с., несъществуващо 123
- Македонска Пеония 16, 23
- Македонски Алий 95
- Македонски планини=Хемус, Родопи и Рила 72, 85, 92, 104
- Македонско море=Адриатическо и Ионийско море 16, 84, 168
- македонци, древни 5—6, 8, 11—18, 23—25, 28, 37, 42—43, 47, 56, 61—62, 82, 102, 118, 121, 131, 168—169 ~Българи 42—43, 116; вж. и хирондонци; ~, елинизирани 5, 37, 47, 73, 163; ~, обитатели на виз. тема Македония 47, 58—59, 62—63, 68, 70—71, 73, 76, 169—170; ~, обитатели на географската обл. Македония 91
- Макейтия (Макегид) 13, 61, 71, 150
- Makidonia, обл., гръц. диалектна форма 95, 112
- макрокефали, племе 13
- Макроливада (Макриливада) вж. Узунджово
- Мала Азия (Анатолия, Анадола) 26—30, 32, 34, 36, 40, 48, 52—54, 57, 59—60, 62, 68, 72, 74, 78—81, 88, 93, 96, 99, 104, 125, 146, 157
- Мала Айтоска пл. 66
- Мала Овара пл. 89
- Малатра, нос 23—24
- Малатя (среднов. Метилена), гр. в М. Азия, Турция 54
- Малвасия, гр. в Пелопонес, Гърция 92
- Малгарско, Югоизт. Тракия, Турция 54
- Малей, нос 36
- Малешат пл. 23
- Малешевска пл. 19, 77, 140
- Малийски (Зейтуни), зал. 16, 19
- Малик, ез. 109
- Малино, с. в Кузмановско, СР Македония, СФРЮ 18
- Малка Никей (Никиа) вж. Хавса
- Малка Скития, рим. и виз. пров. 21, 37, 41, 78, 86, 169
- Маломирово (б. Хамбарлий), с. в Ямболски окр. 62
- Малък Манастир, с. в Ямболски окр. 53
- Манастир (Монастир) вж. Витоля
- ~, осм.-тур. вилает 111
- Манастирски възвишение в Тракия 54, 66
- Мангалия (древ. Калатис), гр. в Сев. Добруджа, СР Румъния 17
- Мандренско ез. 66
- Марамуреш, обл. в СР Румъния 138
- Мараш (древ. Германикес), гр. в Турция 54
- Маргаритино, гр. в Епир, Гърция 36
- Маргус вж. Морав
- Маргуска Мизия вж. Мизия, Горна
- Марина (Хебр., Хебрис, Нюбр., Мареш), р. 15, 17—18, 30, 46, 54, 60—61, 65, 90, 92, 94, 104, 158, 166
- Маричина долина, язлина, басейн и поречието (Маричина Тракия) 8—9, 61, 69, 71, 73—74, 76, 78—79, 81, 85—89, 91—92, 96, 100, 104, 111, 117, 119, 143, 154, 158, 169—170, 173
- Маркел вж. Карнобат
- Маршара вж. Струма
- Маршара Ереглис (древ. Хераклея Тракийска или Пропонтийска), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 38, 65, 77
- Марокко 115
- Марония, гр. в Югоизт. Тракия, Гърция 17, 68
- Mashedone 80
- Маршианопол вж. Девица
- меди, трак. племе 18
- Медитеране вж. Унгария
- Медни рид, възвишение в Тракия 66
- Мелитена вж. Малатя
- Мелник, гр. 65, 77, 85, 126, 153, 167
- Мерзебург, гр. в Саксония, Германска ДР 79
- Месемария вж. Несебър
- Месникалес 68; вж. Комотини (Мосинопол)
- Месопотамия, дн. Ирак 60
- Месопотамия на Запад, катапекство в Отъждунавска България 74, 152
- Места (Нест., Нестос), р. 16—24, 30—31, 33, 36, 65, 67—68, 77, 89, 94, 107, 109, 112, 116, 119, 126
- Метохия, обл. в СФРЮ 40, 91, 111—112, 167
- Мецово (дн. преименувано Мецово), проход и с. в окръг Янина, Епир, Гърция 108
- мигдонци, трак. племе 17
- Мигдония, обл. в Македония
- миди=осм. турци 77
- Мидия (преим. Кыкълкой), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 64—65
- мизя, трак. племе 18, 42, 104; ~Българи 43, 47, 49, 75—77, 144
- мизийци, обитатели на пров. и географската обл. Мизия 58
- Мизия, рим. и виз. пров. и географска обл. 5—6, 18, 21—28, 31, 41—42, 45—46, 48, 50—52, 57, 60, 69, 78, 80—82, 84—85, 95, 115—120, 125, 134, 147, 165, 172; ~, Горна (Маргуска), рим. и виз. пров. 16, 18, 21, 37, 47—49, 78, 86, 102, 105, 111, 122; ~, Долна, рим. и виз. пров. 18, 21—22, 37, 47—49, 53, 78, 84, 86, 92, 102, 105, 111, 116, 122, 169; ~България 48, 75—76, 105, 126; ~Македония 73; ~Долна България 103, 116; ~ рим. и виз. диоцез 20—21, 37; ~, епархия 71; ~, Нова 49, 144; ~, географска обл. 77; вж. и Паристрино; ~, обл. в Мала Азия 104
- Микроп Сули вж. Семалто
- Милеона вж. Ябълково
- милиниги (милиниги), бълг. слав. племе в Пелопонес 36
- миридонци (атридити)=Българи 42—43
- Мисиния 125; вж. Мизия
- Мисир вж. Египет
- миция, бълг. етнографска група 140
- Младо Нагоричино, с. в Кузмановско, СР Македония, СФРЮ 90
- Модон, гр. в Пелопонес, Гърция 92
- Мокра пл. 125
- Молдова (Молдовахия) 32, 97, 103, 115, 119, 122, 138, 163, 165
- Молдованци вж. власи
- Момевасия, епископия в Пелопонес, Гърция 73, 100, 137
- Мора, обл. в Родопите 89
- Морана (древ. Маргус), р. 22, 28, 31, 57, 105, 112, 122
- Моравя пл. 108, 112
- Моравско вж. Поморавие
- Моранли (Ряки, древ. Бордея), с. в Кожанско, Беломор. Македония, Гърция 134
- Морей вж. Пелопонес
- Морейско (Ахайско) княжество 99
- Мориховска пл. 77
- Моровлахия, среднов. обл. 138; вж. Мавровлахия
- Мосинопол вж. Комотини
- Москва 50, 115, 150, 165
- Москополе, преим. на Воскополя, гр. в НР Албания 50, 97, 121, 124
- Мохац, гр. в НР Унгария 123
- Мраморница (осм.-тур. Боздаг, преим. на Фалакрон), пл. 17, 19, 23
- Мраморно море (древ. Пропонтида, Пропонтис, Сирийско море) 17—18, 23, 30, 37, 66, 68, 81, 155, 161
- Муралар, дн. Пеларгос, Кайларско (дн. Птолемаиско), Беломор. Македония, Гърция 23—24, 134
- Муреш (Мурешул, унг. Марош), р. 61, 138
- Мъглен, среднов. креп. в Беломор. Македония, Гърция 50; ~ ска обл. 68, 77
- Мъгленска (осм.-тур. Кара Азмак, гръц. Лудина), р. 14—15, 133
- мърващи (мораци), бълг. етнографска група 54
- Мюнхен, гр. в Бавария, ФРГ 115
- Наисос вж. Ниси
- Накос, о-в и франкско херцогство 98—99
- наладжени, тюркско племе 96
- Неада=Нова Елада, обл. 37, 70, 150
- Неапол, гр. в Италия 45, 76; ~ско кралство 76
- Неврокоп вж. Гоце Делчев

Негуш, премн. на Нгушта, гр. в Беломор. Македония, Гърция 123, 126
 Нежин, гр. в Украинска ССР 91, 124, 158, 166
 немци вж. германци и австрийци
 Неохорион (Неохори), с. в Сярско, Беломорска Македония, Гърция 17, 108, 126; вж. и Амфилоп
 Несебър (древ. Месемврия), гр. 18, 30—31, 48, 54—55, 64—65, 94, 104, 159
 Нест (Нестос) вж. Места
 Ней Зихни вж. Зиялхаво и Зъхна
 Ней Кардия вж. Аконтисма
 Ней Пела, гр. в Беломор. Македония, Гърция 14
 Нигритско, Беломор. Македония, Гърция 23
 Нидже (древ. Бора) пл. 16—17, 23, 36, 77, 140
 Никейска виз. империя 76
 Никей вж. Велушина
 Никей вж. Изник
 Никей (Никина, Малка Никей) вж. Хавса
 Никопол, гр. в Мизия, НР България 49, 60, 89, 103, 167; ~ (Ниболу), осм.-тур. лива и санджак 89—90, 103, 124; ~ ско 61
 Никополска, виз. тема в Епир 74, 140—141, 147, 151
 ~, гр. в Епир 151
 Ниш (древ. Наисос), гр. в Нишавско, СФРЮ 31, 46, 57, 82, 120, 143, 167
 Нишава, р. 40, 105
 Нишавско 111
 Нишки вилает 120; ~ санджак 111
 Нова Елада вж. Неада
 Нова Мизия=Нова България=Македония 48
 Нови Стримон, виз. тема 74
 Нови Пазар, гр. в СР Сърбия, СФРЮ 113
 Ново Бърдо, гр. в Косово поле, СФРЮ 86, 90
 Новопазарски санджак 113
 Новум Колум, древ. гр. в Сев. Италия 15
 Нойбургски ман. край Вiena 85, 156
 Норвегия 44
 нормани (варяги) 44, 79, 143
 Нът (среднов. креп. Нотия), премн. Енотия, с. в Мъгленско, Беломор. Македония, Гърция 77
 Нюрберг, гр. в Бавария, ФР Германия 106
 Няуса вж. Негуш
 обсеквани 78—79
 Овче поле, обл. в СР Македония, СФРЮ 17—18, 70, 140
 Огражден пл. 17—18, 77, 140
 Одеса, гр. в Украинска ССР 116, 124
 Одесос вж. Варна
 одоманти, трак. племе 17
 Одрин (древ. Ускудана, Адрианополис или Хадрианополис, Дренополе), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 5, 30—31, 43, 46—48, 53, 57—59, 61—62, 66, 68, 70—73, 76—78, 85—86, 88—94, 99, 105, 107, 118, 124, 151, 153—154, 157, 161, 165, 169, 171, 173; вж. и Орестна; ~ски вилает 111; ~ско 41, 53, 55, 59, 63, 71, 89, 99, 147; вж. и Маричина долина; ~ско дукство 68, 74
 одрис, трак. племе 18, 61, 77
 Одриско трак. царство 14—15, 18, 44, 160
 Оксфорд, гр. във Великобритания 84
 Олимп пл. 11, 14—16, 22, 77, 83, 85, 89, 95, 112, 126, 132, 168
 Олт (древ. Алутус), р. 31, 138
 Опсикон (Опсикийска), виз. тема в Мала Азия 39, 63—64
 Орбел (Орбелон) вж. Беласница
 ~, орографски комплекс 16
 Орбелия (Параорбелия), обл. 17
 орести, мах. племе 133
 Орестна (Орестиада) вж. Одрин и Македония, тема Орбелия (Орестиада), обл. в Македония 14—16
 Орестиадска обл. 43, 61—62, 73, 76—77, 87, 153, 161, 172
 Ориенс вж. Изток
 Ория, гр. в Италия 45
 Ормений вж. Черномон
 Оряхово (среднов. креп. Агагоники), с. в Хасковски окр. 66
 Оса пл. 15
 Осло (б. Христиания) 44
 османски труци 8, 28, 69, 77—78, 84, 87—96, 100, 103, 105, 119, 157—160; вж. и миди; персийци

Османска империя (Турция) 102—114, 118—120
 Осоговска пл. 15—18, 23, 131, 140
 Осоговски ман. вж. Св. Йоаким Осоговски
 Островна, среднов. селище в Сърбия (при Бохач), Босна, СФРЮ 46
 Острово, премн. на Ариуса, Воденско, Беломор. Македония, Гърция 77
 Островско ез. 15
 Остм (древ. Асемус), р. 18, 31
 Огъвдунавска България 48, 50—51, 62—63, 115, 141, 147
 Огъвдунавски земи 7, 62—63, 66, 168
 Огъвдунарне 113; вж. Метохия; Косово поле
 Огранто, гр. в Италия 45
 Охрид (древ. Лихида, Лукреция), гр. в СР Македония, СФРЮ 23, 37, 41, 44, 49—50, 62, 74, 80, 95, 100, 107—108, 110, 114, 116, 120, 122—125, 129, 141—142, 150, 154; ~ска Архиепископия на цяла България 41—42, 44, 46, 48—49, 70, 75, 77, 110, 120, 142, 154, 165—166; ~ска Долна земя 49, 70, 115; вж. и Лихнидска земя
 Охридско 36, 70, 145; ~ез. 15, 24, 150, 168; вж. и Дасаретски езера
 Павликеи, гр. 60, 148
 Пагасийски (Анистри) зал. 15
 Пазарджик (осм.-тур. Татар-Пазарджик, Базарич), гр. 91
 Пазарджикско 57, 66, 91—92, 120
 Пазарско вж. Биндже-Вардарско ез.
 Палене вж. Касандра
 Палестина 120; вж. и Ерусалим
 Паликарна, обл. в Софийско 119
 Пангей (Пангеон) вж. Кушиния
 Панапия, диоцез 21—22, 42, 48, 57—58, 138, 150; ~пров. 22, 38, 68; ~Горна 38; ~, Долна 38—39, 45
 панаонци=българи 42—43; ~унгарци 43
 Папазлий вж. Поповица
 Паравей, обл. в Епир 16—17
 Париж 46, 94—95, 110, 156, 159—160
 Параорбелия (Орбелия), обл. 17
 Паристрион (Парадунавон, Подунавие), виз. тема 41, 73—75, 104, 152
 Парнас, пл. 76
 Парнис, пл. 77
 Партизан (Томор. Врхот), вр. в пл. Томори 74
 Патрас, гр. в Пелопонес, Гърция 29—30, 39
 пафлагонийци, обитатели на пров. Пафлагония 59
 Пафлагония, виз. пров. в Мала Азия 59
 Паша санджак, осм.-тур. лива 89, 96
 Паяк пл. 140
 Пегау, гр. в Саксония, Германска ДР 79, 154
 Пела, древ. мах. столица при дн. с. Постол (Айя Аполони), и Неа Пела, окр. Пелис, Беломор. Македония, Гърция 14, 17, 44, 117, 133, 162
 пелазги 171
 пелазгон, племе 16
 Пелазгония (Пелфлагония), обл. 12, 16—17, 104, 108, 120, 143, 165, 171; ~, пров. 94
 Пелазгония вж. Битоля
 Пелопонес (Морея), п-в и обл. Гърция 16, 28—30, 33—34, 36, 39, 41, 53, 55, 58, 73, 77, 86, 92—93, 95, 102, 105, 122, 136—137, 139, 146, 157, 169; ~, виз. тема 36—37, 41
 Пеней (Пиниос), р. 15—17, 76, 132
 пеонии (пеонии) 16, 42; ~българи 42, 43; ~сърби 43
 Пеония, страна и древ. царство 12, 15—17, 22—23, 42, 133, 168; ~Македонска 16—17, 23; ~България 42
 Первер, древ. гр. в Югоизт. Тракия, Турция (неокализирани) 30, 53
 Перистер (Пелистер), пл. 77, 120
 Пернишко 119
 перси (персийци, иранци) 26, 39, 52, 69, 81—82, 84, 88; ~осм. турци 77; вж. и миди
 Персия вж. Иран
 Петра (Петрес) вж. Петърско
 Петрииска пл. 23
 Петрич, гр. 126
 Петроград вж. Ленинград

Петриро (среднов. креп. Пестра), дн. с. Петрес, Леринско, Беломор, Македония, Гърция 77

Пелагония вж. Пелагония

Пен (тур. Пнек), гр. в Метохия, СФРЮ 119—120, 122, 154

печенег 74

Пешерско 120

пигаси, племе 13

Пидна, древ. гр., дн. Китрос, Тесалия, Гърция 17

Пиза, гр. в Италия 84

Пиперия, обл. 11, 14, 16, 65, 132, 155; ~, пл. 162; вж. Чянка пл.

Пиланево (среднов. креп. Буково), с. в Хасковски окр. 53, 66

Пинд, пл. 11, 16, 19, 31, 42, 86, 91, 112, 164

Пирин, пл. 17, 19, 23, 36, 66—67, 77, 83, 89

Пиринен, пл. 53

Пирот, гр. в Нишавско, СФРЮ 83, 167; ~ско 120

вж. вивоск

писидийци, обитатели на пров. Писидия 59

Писидия, пров. в Мала Азия 59

Пистум вж. Ишми

Платанов, среднов. креп., дн. с. в окр. Катерини, Тесалия, Гърция 155

Плачковци, пл. 17—18, 23, 77, 117

Пласка, старобълг. (столица), дн. гр. в Шуменски окр. 34, 39, 41, 50, 66, 68, 73, 151

Пловдив (древ. Пуллуева, Филиппопол, Пентрополис, Тринадия, старобълг. Плавдин, осм.-тур. Филибо), гр. 30—31, 44, 46, 53, 55, 57—58, 60—61, 65—66, 68, 71—72, 75, 79—80, 88—92, 95, 103, 107, 118, 124, 127, 143, 151, 157—158, 160, 171; ~ски вилает Филибе 95; ~ско 57, 68, 77, 80, 89—90, 104, 120, 148, 154; ~ лат. християнство 98—99

Плотинопол (вер. дн. Улзюкюпрю), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 30, 53, 58

Плочник, среднов. креп. на р. Топлица при дн. гр. Куршумлия, Поморавие, СФРЮ 89

Плывдин вж. Пловдив

Полате, гр. във Франция 44, 53

Подбалкански полета 91

Подунавие 57; вж. Паристрион

Пожаревац, гр. в Поморавието, СФРЮ 109

Полог, обл. в Македония 77; Долни ~ 116

Полянии вж. Дойран

поляци 47, 103

Поморавие (Моравско), обл. в СФРЮ 41, 46, 48, 70, 76, 86, 111, 137, 143

Поморие (древ. Анхало, бълг. Выхело), гр. 31, 54—56, 63—66, 71

Поморие (Приморска Тракия), обл. 65, 76—77, 92—93

Понг (Понтоз Евксинос) вж. Черно море

Поповици (б. Палазлий), с. в Пловдивски окр. 104

Португалия 102, 144

Постол (Апостол), преим. на Пела, с. в Енидже-Вардарско, Беломор, Македония, Гърция 14, 117

Потамукаста вж. Воден

прабългари 25—26, 37—39, 41—42, 44, 46, 52, 57, 62—63, 81—82, 84, 138—141, 145, 168—170; ~дакийски (карпатски) 38—39; ~панонски 38, 40; вж. в Куберови българци

Правди (среднов. креп. Проватон, Проват), с. в Одринско, Югоизт. Тракия, Турция 55, 65—66, 71

Правнища, преим. на Елестеруполис, гр. в Беломор, Македония, Гърция 126

Прага 8

Превалитана (погр. Превалие), рим. пров. 22—23, 119, 134, 165

Прелеза, гр. в Епир, Гърция 126

преденесенти, бълг. слав. племе 34

Президиум, рим. пътна станция при дн. с. Кожле, Скопско, СР Македония 15

Преслав (Иовнопол), гр. 41, 68, 74, 116, 151

Пресла, обл. в Македония 36, 107, 113; ~ски езера 15, 23, 168

Прест, с. (вероятно с. Брест, Щипско) 18

Приватива вж. Ахия

Призрен, гр. в Метохия, СФРЮ 111, 122, 124—125, 137, 167; ~ски санджак 111;

Прилеп, гр. в СР Македония, СФРЮ 38, 50, 70, 77, 85, 100, 113—114, 117, 126, 129; ~ско 70, 120, 123; ~ско (Керамисийско) поле 38, 169

Прищина, гр. в Косово поле, СФРЮ 86, 90, 111, 137

Провадия, гр. 104, 148

Проват (Проватон) вж. Правди

Пропонтида (Пропонтиз) вж. Мраморно море

Проход Пичински, ман. при с. Ябланица, Кумановско, СР Македония, СФРЮ 47

Пулулудева вж. Пловдив

Пурдис, рим. пътна станция в Кавалско вж. Саръшабин

Пустоградско вж. Стоби

Пиния, р. 23, 89

Пылархисар вж. Булархисар

Първа Юстиниана, гр. и архиепископия Юстиниана

Пърма 23, 41, 44, 77, 135, 165

Раваница, мая. при с. Сенски Рудник, Кюприйско Поморавие, СФРЮ 123, 125

Равена, гр. в Италия 15, 78, 84

Равия (Равно) вж. Кюприя

Радовичка пл. 19

Радовин паланка, дн. Радовин, гр. във Вардарска Македония, СФРЮ 126

Радовичко 120

Радоново (Радоново), с. в Драмско, Беломор, Македония, Гърция 75

Разград, гр. 83

Разлог, обл. 120, 126

Раули, среднов. креп., дн. „Вълчаново градище“ при устието на р. Ропотамо 63, 148

Раса, бълг. епископия в Сърбия 41

ратин вж. сярби

Рахманилий, р. 66

Рачинар вж. Арчар

Рачкеве, гр. на о-в Чепел в НР Унгария 124

Рашка, обл. в Сърбия, СФРЮ 31, 86, 138

Ретина вж. Еркене

Редестос вж. Родосто

Рендина, среднов. креп., дн. с. в Солунско, Беломор, Македония, Гърция 77

Рендински зал. 36

Рила (древ. Донаке), пл. 21, 66—67, 69, 83, 89, 92, 111, 126, 131, 168

Рилски ман. 90, 119—120, 126, 158, 165

Рим, гр. 34, 45, 60—61, 82, 103, 122, 161, 166

Рим (Римска империя) 5, 8, 15—26, 43, 78, 81—83, 87, 98, 101, 108, 118, 133—134, 154, 168, 170—171

~ско море вж. Средиземно море

ринхиян, бълг. слав. племе 30, 36, 136

Ринхиос, р. 36

Ripa Thraciae 18

Родопа, рим. пров. 22—23, 65; ~, епархия 71—72

Родопи, пл. 16, 22, 46, 65—68, 77, 80, 83—84, 88—89, 91—92, 94, 104, 119, 153, 158, 160, 164, 169; ~Източни 146; ~, Западни 21, 36, 50, 53—54, 66, 112; ~Македонски пл. 92; ~, Средни 54, 158

Родос, о-в 28

Родосто (среднов. Редестос), дн. Текирдат, гр. в Югоизт. Тракия, Турция 75, 79, 92

романизовано старо балканско население 31, 41; вж. и власи; армъни; куповласи, румъни

Романия, обл. 70, 80, 85—86, 88, 90—91, 96, 104—105, 107—108, 123—124, 151, 154, 157; ~Гърция 91, 103; ~Тракия 103, 105; вж. и Волеор; Стрийон; Румелия; Тракия, Южна

ромей (византийци) 29, 32, 58, 43, 80, 170—172; вж. и гърци

Ромелия вж. Румелия; Романия

ромейзиран (поромейски) вж. елнизирани

Ропотам, р. 63

Рудник пл. 30

Рудока, пл. 16, 89

Рум вж. Рим (Византия)

Румания, обл. 157

Румания, обл. 47, 88, 91, 103—105, 109, 123, 167; ~Гърция 105; ~, Източна = Тракия 111, 113

~, Западна = Македония 109

Рум-или (Ромели), бейлербейство 88—89, 91, 96, 103, 105, 109, 111, 123, 157

румын 30—31; вж. и власи

Румъния 48, 111, 126, 158
Рупелски пролом (гръц. Сидера) 17—18, 23, 65—67
рупи, бълг. слав. племе 54, 146
Рупос, обл. в Родопите 54, 146
Русе (осм.-тур. Русчук), гр. 111, 124, 126, 167
рус 78—79, 81—82, 105, 110, 121, 155, 158, 172; вж.
и анти; източни славяни
Русон (среднов. креп.), дн. с. Руской, Кешанско,
Югоизт. Тракия, Турция 88, 94, 107
Русия (Руска империя) 81, 91, 97, 123—124, 126, 158,
163, 172
Русчук вж. Русе
Рутин пл. 112

Сава, р. 24, 30, 75, 122
сагудати, бълг. слав. племе 36
Сакар пл. 53, 66, 91, 149, 153
Саксония, обл. в Германска ДР 79, 124
Салона вж. Сплит
Салоника вж. Солун
Самово, гр. 88, 110, 120, 167; ~ско 119
Самос, о-в, Гърция 15—16
Самотраки, о-в, Гърция 23
Санкт-Петербург вж. Ленинград
Сан-Стефано, дн. Иешилкой, предградие на Цари-
град 110, 130

Сараево 158
сарир, алтайски етнос 81
Сарышабан (древ. Пурдис), дн. гр. Хрисуполис, Бе-
ломор. Македония, Гърция 22
Света гора (Атон, Атос), п-в 70, 80, 90, 117, 119—120,
144, 150, 167
Св. Атанасий (Лешок), ман. в Кичевско 116
Св. Георги Бързи (Виргински), ман. в Скопско 49
Св. Иоаким (Яким) Отоговски (Сарадарпорски) ман.
при гр. Крива паланка, Вардар. Македония, СФРЮ
90, 120
Свети Николе, гр. във Вардар. Македония, СФРЮ
18, 108

Св. Пантелеймон, ман. в Света гора 80
Свишов, гр. 60, 167; ~ско 61, 119
Северноалбански пл. (Бергис) 16, 18, 30, 112
Седжиградско (Трансильвания), обл. в СР Румъния
31, 38, 138

Селяни вж. Солун; ~, вилает и санджак 111
селджуки турци (селджуци, коняри) 96
Селечка пл. 36
Семалто (Шемолто), преим. на Микрон Сули, с. в
Зияховско (Неа Зихин), Беломор. Македония,
Гърция 70

Семени, р. 145
Сент-Омер, гр. във Франция 84
Сентеверийски рид, пл. 69, 91
Сервия (осм.-тур. Серфидже), гр. в Беломор. Маке-
дония, Гърция 36, 68, 77, 111, 123

серди (сарди), трак. племе 18
Сердика (Сардика) вж. София
Серес, виз. тема 68
Серес вж. Сир
Серет, р. 147

Серфидже (Селфидже) вж. Сервия; санджак ~ 111
Сечища (б. Сюлейманкой), с. в Шуменски окр. 66
Сидера вж. Рупелски пролом
Сидерокастро вж. Валовица
Силиврия, дн. Силиври, гр. в Югоизт. Тракия, Тур-
ция 65, 92, 149

Силистра (древ. Дуросторум, среднов.-гръц. Дорос-
тол, старобългар. Гръстьяр), гр. 31, 73, 89, 103, 151,

167; ~, еялет 89; ~ски вилает 88—89, 120
Силудузия (=Сърбия?), обл. (неуточ.) 46, 154
Симеоновград (среднов. Констанция), гр. 54, 65—66
Синсиати (Шинциати), гр. в щата Охайо, САЩ 29
ситини, трак. племе 17

Синьо вж. Адриатическо море
Сирийско море вж. Мраморно море
сиринци 29, 32, 52, 54—55, 59—60, 63, 145, 169
Сирия 54, 61, 137; ~, Северна 60
Сирия вж. Страница
Сирини (Сиринум) вж. Сремска Митровица
сирисианци (куберийци) вж. Куберови българи
Ситония, обл. в древна Македония 12
Сицилия, о-в, Италия 43, 59, 78

Скард (Скардус), орографски комплекс вж. Шар пл.
скити 39, 43; ~българи 39, 42—43, 47, 53; ~сла-
вяни 62 ~, западни 43; вж. Куберови прабългари
~ обитатели на пров. Малка Скития 43, 59

Скития=Северно Черноморие 42, 44, 169; ~Бъл-
гария 42—43, 47, 103
склавини (славини), югоизт. дакийски или български
славяни 25, 26—41, 47—48, 52, 55, 57, 59, 67,
74, 77, 81—82, 136—139, 141—144, 168—169

Склавини 5, 29, 32—37, 48, 50—55, 64—66, 71, 78,
81—82, 169, 173

Склавония (Славония), обл. в СФРЮ 107
Скопелос вж. Ески Полос

Скопие (древ. Скупи, осм.-тур. Юскюб) 5, 7, 31, 41—
42, 45—46, 49—50, 70, 74, 80, 85, 92, 94, 105, 110—
111, 113, 118, 120, 123, 125—126, 143—144; ~ски
вилает 120; ~ско 114, 120, 123

Скопска Черна гора, пл. 46, 112—113
скордански, племе 103

Скупи вж. Скопие
Славейно (б. Карлъково), с. в Смолянски окр. 158

славяни 26, 29, 84; ~западни 81—82; ~, южни 5, 8,
26, 52; югозап. 28; ~, югоизт. вж. славяни

Слепче (Св. Богородица), ман. в Прилепско, СР Ма-
кедония, СФРЮ 125

словаци 30
Словенско (Словения) 138
словенци 28, 119

Смедерево, гр. в СР Сърбия, СФРЮ 105, 143
Смирна (осм.-тур. Измир), гр. в Мала Азия, Турция
126, 167

смоляни, бълг. слав. племе 36, 39, 66—67, 140
Смоления, бълг. слав. княжение 37

Смоляни, с. в Прилепско, СР Македония, СФРЮ 123
Смолянско 158

Снежник пл., преим. на Вернон 108
Созопол, гр. 63, 65, 104, 167

Солун (древ. Терма, Салоника, Тесалоника, осм.-тур.
Селяник), гр. 17, 22—23, 28, 34, 36, 38, 39, 44,
46—49, 52—58, 66, 68—72, 75, 77, 79—80, 82, 85—
86, 90, 92—94, 100—108, 110—111, 113—114, 116,
119, 126, 133, 136, 138, 140—141, 145, 147, 150—
151, 153—155, 158, 161, 165, 167—169; ~ски
зад. 14, 30, 108, 126, 133; ~ски вилает 111;
~ско (~ска обл.) 26, 28, 38—39, 50, 55, 65,
71—72, 162, 169; ~ско латинско кралство 99

Сопоти (среднов. Сопот), с. в НР Албания 36
Соск вж. Съботско

Софийска обл. 68, 76, 86, 103; вж. и Средецки коми-
тат

Софийско 57, 66, 76, 86, 95, 103—104
София (древ. Сердика или Сардика, среднов. Сре-
дец) 30—31, 33—34, 39, 55, 57, 65, 68, 89—92, 94,
104—105, 107, 110, 113, 122—123, 143, 157, 162,
167

Совратия (среднов. кр. Дринуполис), с. в Епир,
Гърция 36

Спарта (Лакедемония) 36, 85
Сплит (древ. Салона, итал. Спалато), гр. в Далма-
ция, СФРЮ 28, 82, 155

Среден вж. София
Средска обл. вж. Софийско

Средецки комитат 68
Средиземно (Голямото, Римско) море 7, 45, 81, 85,
94, 133, 155

Средна гора, пл. 54, 65, 68—69, 86, 104; ~, Западна
(Ихтиманска) 21, 65—66, 68, 89, 91, 105; ~, Сър-
пена 54, 66, 69; ~, Сидинска 66, 68—69

Срем, обл. 38, 41; ~ виз. тема 61, 74

Сремска Митровица (древ. Сирий, Сирийум), гр. в
Авто. обл. Войводина, СФРЮ 22, 28, 38, 58, 74,
169

Сремски Карловци, гр. във Войводина, СФРЮ 115,
125

Станиманско вж. Асеновградско
Станке Димитров (б. Дупица), гр. 120, 126, 167;
~ско 112

Станос, с. в окр. Месолонгони, Гърция 15

Стара Загора (древ. Борея и Августа Траяна, сред-
нов. Вероя и Припополис, старобългар. Боруй), гр.
30—31, 44, 53, 55, 57—58, 63, 65, 67—68, 71, 75, 88
~ско 66, 89, 91

Стара планина вж. Балкан

„Стара Сърбия“, обл. 31, 111, 113, 197
 Стара Бишнов, преим. Дудещи веки, с. в Бинат, СР Румъния 61
 Стари Влах, обл. в Сърбия 31, 138
 Стари дол, среднов. креп. в Ениджевардарско, Беломор. Македония, Гърция 77; вж. и Ескидже
 Стене вж. Демиркапия
 Стиния вж. Шип
 Стоби, древ.-гр., ди. Пустоградско в СР Македония, СФРЮ 17, 23, 30, 38, 92, 134, 140
 Стогово, пл. 89
 Столова, пл. 30
 Стража, селовина при гр. Калофер 54
 Страбург, гр. в Елзас, Франция 126, 161, 163
 Страджа, пл. 53—54, 65—66, 68, 146, 153
 Стражданско-Сакарски край 53—54
 Страция (погр. Сирица), с. в Кумановско, СР Македония, СФРЮ 92, 105
 Струма вж. Струма
 Стримон, виз. клисура 39, 65—69, 72, 74—75, 82, 85—87, 94; Нови ~, виз. тема 74, 142, 149, 151
 стримонци вж. струмичани
 Струга, гр. в СР Македония, СФРЮ 107—108, 116, 119, 129, 165; Стружко 120
 Струма (древ. Стримон, Мармара), р. 5, 16—17, 19, 23, 31—33, 36, 49, 65—66, 69, 77, 79, 89, 105, 107—109, 112, 116, 126, 131, 149, 151
 Струмешница, р. 23, 140
 Струмица (древ. Естроно, среднов. Тивернупол), гр. в СР Македония, СФРЮ 23, 42, 49—50, 77, 85, 120—121, 126, 129, 140, 142, 148, 167
 Струмишко 120
 Струмска обл. 55, 141
 струмичани (стримонци), бълг. слав. племе 36, 65
 Суки вж. Траянови врата
 Суха гора, пл. 16
 Суха Клисура вж. Клисура
 Съботско (среднов. креп. Соск) преим. Ардея, с. в Мугленско, Беломор. Македония, Гърция 68, 77
 сърби 7, 28, 37, 41, 43, 46, 76—77, 80—81, 85—86, 90, 112—114, 118—120, 122, 130, 137, 142, 154, 164—166; вж. и ратци
 Сърбия 7—8, 45—46, 76—77, 80, 86, 91, 94, 103, 105, 107, 109, 111—113, 119, 122, 126, 130, 154, 163, 165, 167; ~, Същинска 41; ~, Южна 114; вж. и Рашка; „Стара“ ~8
 Сърпена гора, пл. 54, 65; вж. и Средна гора
 Сякавче, преим. Ливадохорон, Нигритско, Беломор. Македония, Гърция 152
 Сяр (Серес, Серс), гр. в Беломор. Македония, Гърция 23, 39, 46, 67—68, 70, 72, 77, 90, 111, 113, 126, 150, 159, 162, 165, 167; ~ско обл. 72; ~ско 36, 77, 162
 Сячица, преим. на Ситиста, гр. в Беломор. Македония, Гърция 124
 Таблан вж. Цариградска обл.
 Табор, с. в Скопско 135
 таври, племе 135
 Тайгет, пл. 36
 Тара, пл. 138
 Таренто, гр. в Италия 45
 Таспинат вж. Канина
 Тасос, о-в, Гърция 23
 татари 164
 Татри, Високи, пл. 30, 37
 Тафрос (Тафран; вж. Анастасиева (Дълга) стена Теарце, с. в Тетовско, СР Македония, СФРЮ 116
 Текирдаг вж. Родосто
 Текирдаг, пл. 89
 Темешвар вж. Тимшоара
 Темле, долина 15—16, 112, 133
 Темска, р. 120
 Теодосиупол вж. Ерзерум
 Теркос вж. Деркос
 Терма (Терме) вж. Солун
 Термопол (Терми) вж. Банево
 Тесалия, обл. 6, 11, 15—17, 22, 29—30, 36—37, 41—42, 48, 51, 57—58, 70—72, 74, 76—77, 82, 85—86, 93—95, 102, 108, 111—112, 121, 124, 126, 150, 159, 163, 168; ~сепархия 71—72; ~, рим. и виз. пров. 21, 90; ~, Първа (Солунската обл.) 45, 58, 94;

~, Втора (Същинска 58, 87, 91; ~, Северна 31; ~Македония 93—94 ~, 169
 тесалийци, обитатели на пров. ~15; ~българи 43
 Тесалоника вж. Солун
 Тесалоника, виз. тема 34, 47, 67—69, 71—72, 74, 82
 87, 142, 150—152
 Тетово, гр. в СР Македония, СФРЮ 117, 120, 125; ~ско 114, 116
 Тефрика, ди. гр. Дивряк, окръг Сивас, М. Азия, Турция 151
 Тибиск, древ.-гр. 105
 Тина, гр. във Фтиотида, Гърция 36
 Тивериупол, древ. гр. в Мала Азия, Турция 42, 44, 50, 75, 148
 Тивериупол вж. Струмица
 Тиквеш, обл. в СР Македония, СФРЮ 47, 89, 104, 108, 129, 140, 171
 Тизит, ди. Советск, гр. в Калининградска обл., РСФСР, СССР 163
 Тимшоара (унг. Темешвар), гр. в Банат, СР Румъния 105
 Тимок, древ. Тимахос, р. 31, 137
 тимочани, бълг. слав. племе 34
 Тимощко 76
 Тимфенда (Тимфея), обл. в Египт, 16—17
 Тингентера, рим. гр. в Испания 15
 Тинида, вж. Инида
 Тиса, р. 124, 138
 Томи вж. Констанца
 Томор (Партизан) вж. Врохот
 Томор (Томори), пл. 74, 108
 Томорина, р. 108
 Тонзос вж. Тунджа
 Топир, рим. и виз. креп. по Долна Струма 147
 Топлица, р. и обл. в Поморавието, СФРЮ 107—108, 120
 Тортум, р. 74
 Травовитице, с. в Малешеве, СР Македония, СФРЮ 23
 Тракезони (Тракезийска), виз. тема 27, 36, 56, 59, 63, 136
 траки 5, 11—12, 14, 17—18, 27—28, 31—32, 36—37, 42—43, 53, 56, 59, 62—63, 82, 102, 169; ~българи 42—43, 91, 116—117, 142
 тракийци, жители на пров. и тема Тракия 68, 70; ~на географска обл. 91
 Тракийски Херсонес вж. Галиполски п-в
 Тракийско море 17
 Тракия, географска обл. 5—8, 11, 15—17, 25—28, 33, 37—38, 41—44, 47—48, 50—74, 97—98, 103—105, 111—113, 115—120, 122, 136, 141—143, 146—147, 152, 155, 157—159, 163, 167—168; Горна ~65; ~, Сев. 64, 77, 81, 88; вж. и Изт. Румелия; ~, Югоизт. (Одринска) 26, 28, 30, 70, 91, 94—95, 131; ~, древ. (Одриско) царство 11, 14—16, 18, 44, 160 ~, рим. и виз. провинция 18, 23, 69, 73, 75—76, 98, 102; ~Първа 65, 68; ~, Втора 65; ~, епархия 53—54, 71, 97; ~, диоцез 22, 53, 169; ~Европа 169; ~Македония преди учредяването на тема Македония 15—17, 25, 26—40; ~Романия 157
 Тракия, виз. тема 28, 34, 37, 45, 52—53, 55, 60, 62, 64—66, 68, 70, 72—73, 75, 78—79, 81, 89, 93—94, 96—97, 100, 132, 137—138, 146—147, 150—151, 159, 169
 Тракия и Йоанопол, виз. тема (стратегия) 74
 Трансильвания вж. Седмиградско
 Траянови врата (древ. Суки, осм.-тур. Капъ дервент), проход 21, 65, 91—92, 105, 134, 159
 Траянупол, ант. гр., ди. с. Лутра (Терма Лутра), Югозап. Тракия, Гърция 65, 68, 72, 149
 трибали, трак. племе 16, 18, 37; ~сърби 43, 76—77, 150;
 Трибалия 18, 22, 70, 77, 90; ~Сърбия 90
 Трикала, гр. в Тесалия, Гърция 108
 Троири (древ. Трагурум), гр. в Далмация, СФРЮ 29
 Троя 42
 Туна (Дунавски) впадет 111
 Тунджа (Тъжа, древ. Тонзос или Арзос), р. 15, 31, 61, 66
 Турпе, пл. 16, 23, 89
 Турну Северни, преим. на Дробета Турну Северни, гр. във Влашко, СР Румъния 138

турци вж. османски турци
Тъжа вж. Тунджа
Търлис, с. в Сярско, Беломор. Македония, Гърция 120
Търнава (Търнава-Маре), р. 138
Търново вж. Велико Търново
Търновска блг. патриаршия 89
Търновско царство 76—77, 88—89, 103, 107, 115, 143; вж. и Загоре
Търновско вж. Велико-Търновско
турки 52, 76, 78, 88, 96, 145; ~ унгарци 78
туркмени 49

Угровлашко поведовство (Угровлахия) 103, 115, 119, 121, 165, 167; вж. и Влашко
Угърска земя вж. Унгария
узи 74
Узунджава (среднов. Макреливада или Макролинада), с. в Хасковски окр. 66
Узункюрю (вер. среднов. Платинопол), гр. в Югоизт. Тракия, Турция, 30, 53; ~ рибско 54
Улм, гр. в Бавария, ФР Германия 103, 161
Уланиа вж. Липлян
Унгари (Маджарско, Угърска земя) 31, 48, 90, 103, 105, 109, 123—124, 137—138, 163, 165
унгарци (маджари) 30, 43, 46, 78, 110; вж. и панонци; турки
Урич, среднов. креп. в Софийско 143
Ускудма вж. Одрин
Утж вж. Вит

Факийска р. 66
Фалакор вж. Мраморица
Ферас, с. в Сярско, Беломор. Македония, Гърция 77, 153
Фере (среднов. Вира), гр. в Югозап. Тракия, Гърция 77, 153
Филево (б. Каял), с. в Хасковски окр. 104
Филибе вж. Пловдив
Филибе, владет 95
Филипи, древ. и среднов. гр. при дн. с. Фотоливо, Драмско; Беломор. Македония, Гърция, 23, 39, 65—66, 71—72, 77, 92, 134, 141, 149, 151, 167
Филипопол вж. Пловдив
Филипопол, виз. тема 68, 74, 93; ~, епархия 53—54
Финес, рим. пътна станция при дн. Лепенец СФРЮ 15, 17
Фламандия, обл. в Белгия 157
Флоренция, гр. в Италия 99, 101—102, 156, 161
Фоджа, гр. в Италия 78
Фокда, обл. в Гърция 15—16
Фотоливо (Фотолivos), с. в Драмско, Беломор. Македония, Гърция 39, 65
франки 14, 53
Франкиска империя 66
Франкфурт на Майн, гр. във ФР Германия 94
Франция 15, 102, 109
французи 91—92, 105, 109—110, 158—160, 162—163
Фрибург, гр. във ФР Германия 161
фриги, трак. племе 12
Фтиотид, обл. в Гърция 16, 36
Фружка гора, пл. 30, 123

Хавса (Хафса, древ. Хостудизум, среднов. Никея, Никкиа, Малка Никея), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 59, 63, 65, 71, 172
Хазарско море вж. Черно море
Хайроболки възвишения 65
Хайроболско, Югоизт. Тракия, Турция 54
Халиакмон вж. Бистрица
Халива, обл. в Армения 148
Халкидик (Халкидикески) п-в 16, 19, 23, 36, 92
Хамбарлий вж. Маломирово
Харам вж. Хрон
Хармония вж. Травовитница
Хасковско 53—54, 57, 65—66, 89, 104
Хаса пл. 112
Хебър (Хеброс), вж. Марица
хелони, племе 43
Хелос, древ. гр. в Пелопонес, Гърция, 36; ~, епархия 71, 151
Хемимонт, рим. и виз. пров. 65, 68, 71

Хемус вж. Балкан; ~, орографски комплекс 153
Хераклея вж. Битоля
Хераклея Линкестийска вж. Лерни
Хераклея Пропонтийска или Тракийска вж. Марыра Ереглинс
Хераклея Синтийска вж. Валовища
Херсонес вж. Галиполски п-в
Херфорд, гр. във Великобритания 85
Хертеговина, обл. в СФРЮ 107, 113
Хестиеотида, обл. в Тесалия 16
Хиландарски манастир в Света гора 49
Химара, среднов. гр., дн. с. в окръг Вльора НР Албания 36
Хисарлъдаг (Чатад тене), пл. 65
Хорайкастра (среднов. Лаханокастра), с. в Енир, Гърция 36
Хортат (древ. Кисос), преим. на Хортатис, пл. 38, 141
Хостудизум вж. Хавса
Хрисуполяс вж. Сарылабан
Христопол вж. Казала
Хрон (Харам, Грап), р. 30, 37
хули 26, 38, 58; ~ унгарци 43
Хунски военноплеменски съюз 26
хървати 28, 43, 118—119, 142
Хърватско 138

Цаланица, с. в Пловдивски окр. 91
Цанари (древ. Запара), с. в Битолско, СР Македония, СФРЮ 23
Цариград (Византион, Константинопол) 22, 26, 28—29, 34, 36—37, 39, 41—42, 44—45, 53—56, 58, 60, 62, 65—66, 70—71, 73, 75—78, 79, 81—85, 88—92, 94, 97—98, 100, 104—107, 110, 119—121, 127, 130, 141, 143, 146, 149, 155, 158—159, 162—163, 167, 169—171; ~ ска обл. /Таблани/ 81, 93; ~ ски п-в 30, 54, 92, 169

Цибрица (древ. Кнаброс), р. 18, 103
Цимне, креп. на Галиполски п-в 88
цишари (аружини) вж. власи
Цурул (Цурулоп) вж. Чорлу
Църна вж. Черна

Чатад тене (Хисарлъдаг), пл. 65
Челопинци (изчезнало с. в Пловдивски окр.) вж. Цаланица
Червен, среднов. гр., дн. с. в Русенски окръг 48
черкези 164
Черна (Църна, древ. Еригон), р. 15—16, 23, 140
Черна гора 31, 107, 118, 122, 126, 138, 158, 167
Черни Дрин, р. 40, 112, 144
черногорци 46
Черпомен (осм. -тур. Чирмен, преим. на Ормепион), с. в Беломор. Тракия, Гърция 47, 70, 88—89
Черно море (Евксински Поит, Поит, Хазарско море) 7, 15—18, 24, 37, 41, 49, 52, 57, 65, 68, 81—82, 84—85, 99, 103, 110, 119, 125, 136, 155, 158, 168
Черноморие, Северозападно 26, 39, 43, 48, 52
Чировци (Кипровец), гр. 61, 122—123
Чирмен вж. Черпомен; ~, осм. -тур. липа (санджак) 89
Чирпански възвишения 54, 65—66
Чичашица пл. 30
Чорлу (виз. Цурулоп, Цурул), гр. в Югоизт. Тракия, Турция 88
чүваши (волжин българи) 49
Чуприя вж. Кюприя
Чяпка пл. (прием. Пнерия) 89, 112

Шар (Скард, Скардос) пл. 15—16, 18, 40, 46, 107, 112—113, 126, 164, 168
Шартр, гр. във Франция 45, 79
Швеция 83—84
Шяклош, гр. в НР Унгари 123
Шянкас, с. в Корчанско, НР Албания 124
Шкумба (Шкумби), р. 145
Шумадия, обл. в Сърбия 30
Шумен гр. 66, 83, 167; ~ско 66
Шип (древ. Астибос, Ступий), гр. в СР Македония, СФРЮ 18, 31, 48—49, 94, 120, 125—126; ~ско 120
Шипоне вж. Ихтиман
Щутгарт, гр. във ФР Германия 110

Югославия, СФР 8, 172
Югославянско царство 130
Южношумадийски пл. 30
юруци 96
Юскюб, осм.-тур. вилает вж. и Скопско
Юстиниана Прима вж. Първа Юстиниана

Ябълково (среднов. креп. Митрона), с. в Хасковски
окр. 54, 65—66
Явор пл. 133

Язак, ман. във Фружка гора 123
Яйладаг, пл. 65
Якупица, вр. и орографски възел 16, 36
Яма, пл. 16, 89
Ямбол (старобълг. Дъбилин), гр. 88
Ямболи вж. Емболи
Ямболско 62, 66, 91
Янина, гр. в Епир, Гърция 108, 124
Яница, с. в Пелопонес, Гърция 36
Яница (Юзаница) вж. Елхово
Янтра (Етьр дрез. Ягрос), р. 18, 31, 86, 94

СПИСЪК НА КАРТНИТЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ

АВТОРСКИ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИ КАРТИ

1. СЪЩИНСКА КЛАСИЧЕСКА МАКЕДОНИЯ СПОРЕД АНТИЧНИТЕ АВТОРИ	13
2. РИМСКИТЕ ЗАВОЕВАНИЯ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ДО ПОСЛЕДНАТА ЧЕТВЪРТИНА НА I В. ПР. Н. Е., ПРИСЪЕДИНЕНИ КЪМ ПРОВИНЦИЯ МАКЕДОНИЯ	19
3. РИМСКАТА ПРОВИНЦИЯ МАКЕДОНИЯ И СЪСЕДНИТЕ И АДМИНИСТРАТИВНИ ЕДИНИЦИ ОТКЪМ КРАЯ НА II ДО IV В. ОТ Н. Е.	21
4. ДИОЦЕЗЪТ МАКЕДОНИЯ И ПРОВИНЦИИТЕ СЪС СЪЩОТО ИМЕ ОТ КРАЯ НА IV ДО VI В.	24
5. РАЗСЕЛВАНЕТО НА СЛАВЯНИ И ПРАБЪЛГАРИ (IV—VI В.)	27
6. РАЗСЕЛВАНЕТО НА СКЛАВИНИТЕ (СЛАВЯНИТЕ ОТ БЪЛГАРСКАТА ГРУПА)	35
7. ТЕРИТОРИАЛНОТО РАЗШИРЕНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА И ОБЕДИНЕНИЕТО НА СЛАВЯНИТЕ ОТ БЪЛГАРСКАТА ГРУПА В НЕЙНИТЕ ПРЕДЕЛИ (681—996 Г.)	40
8. ВЪЗСТАНОВЕНАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА 1186—1396 Г.	51
9. ТЕМАТА МАКЕДОНИЯ В ТРАКИЯ КЪМ 800 Г. И НЕЙНИТЕ ПРОИЗВОДНИ ПРЕЗ СЛЕДВАЩОТО СТОЛЕТИЕ	64
10. ВИЗАНТИЯ В БОРБА ЗА ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА СВОЯТА ВЛАСТ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ (VII—XI В.). ВИЗАНТИЙСКОТО ТЕМНО УСТРОЙСТВО НА БАЛКАНИТЕ	67
11. ГРАНИЦИ НА ГЕОГРАФСКАТА ОБЛАСТ МАКЕДОНИЯ СПОРЕД АВТОРИТЕ В НОВОТО ВРЕМЕ	128

СЪКРАЩЕНИЯ

- Б. — Белград
БСМ — Йорд. Иванов, Български старини из Македония, С., 1931²
ВВр — Византийский Временник
ВИИНЈ — Византиски извори за историју народа Југославије, т. I, Б., 1955
ГИБИ — Гръцки извори за българската история, т. I — X, С., 1953—1981
ГСУ ИФФ — Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“ — Историко-филологически факултет
ГСУ ФИФ — ГСУ — Философско-исторически факултет
ГСУ ФФ — ГСУ — Филологически факултет
ЖМНПр — Журнал Министерства народного просвещения
ЗРВИ — Сборник радова Византолошког института
ЗРСАН — Сборник радова Српског академије науки и уметности
ИБАН — Известия на Българския археологически институт
ИзвБИНД — Известия на Българското историческо дружество
ИзвИИ — Известия на Института за история
ИИПТ — Извори за историята на Тракия и траките, т. I, С., 1981
ИПр — Исторически преглед
ИРАНК — Известия Русского археологического института в Константинополе
ИСИГТМ — Извори за старата история и география на Тракия и Македония, С., 1949²
ЛИБИ — Латински извори за българската история, т. I—IV, С., 1958—1982
Л. — Ленинград
М. — Москва
С. — София
СББАН — Сборник на Българската академия на науките
СБК — Ив. Дуйчев, Старата българска книжнина, т. I—II, С., 1943—1944
СБНУНК — Сборник народни умотворения, наука и книжнина
СлБАН — Списание на Българската академия на науките
ХИБ — Христоматия по история на България, т. I, С., 1964; също т. 1—2, С., 1978
AISIPI — Archiv für slavische Philologie
AdPAdW — Abhandlungen der preussische Akademie der Wissenschaften
AdP. — h. CIKSGdW — Abhandlungen der philologisch-historische Classe der Königlische Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften
BCH — Bulletin de correspondance hellénique
BZ — Byzantinische Zeitschrift
GGM — K. Müller, Geographi Graeci Minores, t. I
PG — J. P. Migne, Patrologia graeca
PL — J. P. Migne, Patrologia latina
PWRE — Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung von G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittekhaus, K. Ziegler
SBAW — Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften — Wien
TIB — Tabula Imperii Byzantini
VR — Variorum Reprint

(Резюме)

Некоторые географические объекты, хотя и расположенные в данные эпохи на совсем различных местах, носили одни и те же макро- или микротопонимы. При этом имеются случаи, когда областные имена, принятые как термины, изменяли последовательно и смысловое содержание — например, из этно-политических перерастали в военно-административные и географические понятия. Эти несоответствия и изменения, являющиеся результатом наступивших многократных и коренных преобразований, создают иногда серьезные затруднения при использовании исторических источников. Возникает сомнение, отнесен ли данный объект к действительному для эпохи местоположению и поскольку является правильным связывать его с определенным событием. Таким образом, топонимы подобного вида могли бы создать совсем неверные представления и привести к ошибочным выводам и заключениям. Эту возможность использовали успешно не только в прошлом, но и используют и в настоящее время для внесения ошибочной информации. Именно поэтому, для достоверного выяснения исторического процесса необходимо исследовать систематично и с особым вниманием географическую номенклатуру в странах с многообразным развитием в прошлом.

Типичным примером в этом отношении является имя *Македония*, которым в разные эпохи называли не одну или с неодинаковым охватом окрестности Балкан, или использовали как термин с меняющимся смыслом и содержанием.

Появившись в сердцевице Балканского полуострова как имя земель по нижнему течению р. Аллакмон (болг. Бистрица) — ядро древнего Македонского царства, оно постепенно распространилось и на включенные его владельцами территории. При Филиппе II (359—336 г. до н. э.) Македонией называли уже не только отчетливо выделенную античными писателями подлинную страну, но и пространство между Адриатикой, Ионийским и Эгейским морем, Пропонтидой и Эвксинским понтом. Это обозначает, что на север она включала и Дарданию, на юг — Фессалию и Элладу, на восток — Фракию, а на запад — Эпир и часть Иллирии. Его сын Александр создал мимолетную, но незабываемую в течение веков Македонскую империю между реками Инд и Болгарская (сег. Южная) Морава. Из этнического и отсюда и географического (для земель обитаемых древними македонцами), имя *Македония* при этих царях превратилось в государственно-политическое понятие, которое приобрело весьма расширенный и переменный в отношении своих границ охват.

После победы над Македонским царством у Пидны (168 г. до н. э.) Рим превратил его в одноименную и первую свою провинцию на Балканах. Ее границы также менялись в зависимости от завоеваний легионов и включали вновь одни или другие области, которые были подвластными и Филиппу II. Сейчас *Македония* превратилась в условный военно-административный термин, а впоследствии — и в новое географическое понятие. В течение более полутора тысячелетия (после 396 г. н. э. уже в пределах Византии) они относились к территориям опять с весьма различным местоположением и охватом.

После того, когда Рим в период с 12 по 45 г. н. э. обособил свои новые провинции Мизию и Фракию, земли, составлявшие Настоящую Македонию, образовали одноименную военно-административную единицу того самого типа, но в более узких границах. На некоторый период, однако, в последнюю вновь были включены Фессалия и Ахия, а в IV в. она была разделена на две провинции: *Прима* с главным городом Фессалоники и *Секунда* с главным городом Стрби. В том же самом столетии была образована и более крупная административная единица — о-воц Македония, который включил в свои границы вновь Фессалию, Эпир, Дарданию и Элладу с о. Критом и часть Эгейских островов.

* * *

Новые этнические и общественно-политические, а отсюда и областно-терминологические преобразования наступили в роковом для Юго-Восточной Европы VII веке. Они были вызваны проч-

ным поселением на Балканах южных славян и образовавшимся болгарским государством, из племен по Нижнему Дуною юго-восточной ветви славян — склавин (основной компонент будущей болгарской народности) и группы праболгар по главе с ханом Аспарухом. В 681 г. Византия была вынуждена признать новую формацию, явившуюся реальной угрозой ее столице.

Своим поселением южные славяне уничтожили провинциальную имперскую власть на почти целом Балканском полуострове, включительно в Древней Македонии и одноименном диоцезе. Согласно общему правилу, что земля приобретает имя этноса, поселившего ее, территорию последних начали называть *Склавинией*. Это было общее имя племенных княжеств их новых обитателей, как они сами называли себя — склавинами — я так они стали известными в современных источниках. Что касается бывших провинций Верхняя и Нижняя Мизия и Малая Скифия с низменностью на север от Нижнего Дуная и степью Северо-Западного Черноморья, они были включены в пределы новоучрежденного государства и приобрели его имя — *Болгария*. Другая группа праболгар, которая участвовала и дала свое имя общей со склавинами формации, поселилась в сев. Битолско-Прилепском поле и Фессалонике бывших провинций Македония Прима и Секунда. Предводителем был Кубер, брат хана Аспаруха, и по их имени упомянутая часть бывшего диоцеза и провинции Македония, современные византийские и восточные писатели также начали называть *Болгарией* или землей болгар.

Таким образом, имя *Македония* было зачеркнуто в подлинной древней стране и территориях имперских военно-административных единиц, которые приобрели его после II века до н. э. После VI в. н. э. за непродолжительное время оно потеряло вполне и безвозвратно свой этнический смысл, потому что древние македонцы ассимилировались в других этносах. Та часть из них, которая осталась на родине, ассимилировалась в поселившейся славянской массе, соответственно в болгарской народности. Другая часть, среди которой процесс эллинизации был уже распространен в VII в. убежала вместе с множеством греков из других областей, при уничтожении диоцеза Македония и имперской власти, во внутренность полуострова. Беженцы нашли убежище на весьма ограниченных по площади территориях, где Византия сохранила свой контроль. К 800 г., когда империя уже успела вернуть себе бассейн р. Марица, она поселила их там, чтобы создать еще одну военно-административную единицу (фему) и назвала ее их именем — Македония. Ее главными городами были Адрианополь (сег. Одрин или Едрине) и Филиппополь (сег. Пловдив), а поставленной задачей — оборона столицы от Болгарии.

Аналогия с учрежденной после 681 г., т. е. когда утвердилось славяно-болгарское государство, соседней фемой Фракий, полная не только по их предназначению, но и по способу, по которому они получили свои имена — соответственно те, уничтоженных склавинами диоцезов Фракия и Македония, откуда происходили их военные поселения. Последние составляли ядро двух фемных ополчений и были их наиболее надежными бойцами, охваченными ненавистью к склавинам, которые поселились и проткали их предков из родных очагов. В новых фемах эллинизированные потомки древних фракийцев и македонцев ромеизировались полностью, смешавшись с местными и пришедшими с ними вместе греками.

Денеационализировались постепенно и потомки принудительно колонизированных Византией в феме Македония армян, сирийцев и др. в целях раздробить массу славян, которые поселились и в древнем царстве и диоцезе Фракия. Часть этих военных поселенцев была постепенно ассимилирована склавинами, но другая часть также была эллинизирована. В отличие от остальных ромейцев в империи, обитатели фем назывались соответственно *македонцами* и *фракийцами*, но уже без учета определенной народности.

Так, еще с Раннего Средневековья имя *Македония* уже окончательно потеряло всякую связь с древним македонским этносом. Даже больше, в течение почти одного тысячелетия оно было вполне забыто в своем античном местоположении, как новыми обитателями области и диоцеза, так и остальными обитателями на Балканах. С IX в. в последствие имя *Македония* превратилось только в военно-административное, а затем и производное, но новое по своему месту географическое понятие — областное имя бассейна Марицы в античной Фракии.

В IX и X в.в. имя *Болгария* распространилось не только на земли, занятые Куберовыми болгарам, но и на другие части бывших провинций и диоцеза Македония. Это объяснялось обстоятельством, что их население окончательно и добровольно присоединялось к своему однородному болгарскому государству при каждой создавшейся благоприятной обстановке. Тогда исчезли как собирательное имя *Склавиния*, так и те отдельные племена, а сами обитатели начали называть свою родину *Нижней землей* или *Нижней Болгарией*. Они принимали ее частью своего общего отечества и противопоставляли ее *Верхней земле* или *Верхней Болгарии* (Загоре) на протяжении Нижнего Дуная.

Часть древней провинции Македония вместе с ее главным городом Фессалоникой (болг. Солун), которой владела Византия, стала известной как *Фессалия*. Это объясняется фактом, что за крепкими стенами этой крепости приютились беженцы, главным, из одноименной античной области, в частности и от Эпира — тоже вытесненные поселившимися склавинскими племенами — ваюнитами, велегезитами, сагуатами и др. И в этом случае миграция, а вероятно и сходство имен наложилось чтобы область (составляющая территорию фемы Фессалоник) приняла имя родины беженцев — *Фессалия*. Ее называли, однако, Фессалией Прима, тогда как впоследствии настоящую считали *Фессалией Секунда*.

По своему античному значению и месту имя *Македония* сохранилось только в древних рукописях и в вырабатываемых в Западной Европе и на Востоке по римским образцам географических картах и появилось в средневековой литературе спорадически и как анахронизм. Этим именем, например, еще одно-два столетия спустя, служили себе некоторые более консервативные церковные круги — главным в епархиальных списках, которые также были в соответствии со старыми образцами и несуществующим уже римским и ранне-византийским административным устройством провинций и диоцезов, отмененным наступившими этническими и политическими изменениями, и те на последнем месте, нововведенной феодальной организацией. Кроме клира Цариградской патриархии, иногда и отдельные византийские писатели употребляли старое понятие *Македония*, архиепископы и выносили его из забвения, чтобы использовать славу древнего царства наряду со славой Эллады и Рима в целях поднятия патристического самосознания ромейского населения. Это наблюдается совсем ясно в период, когда над империей нависла опасность арабов, болгар, а в XIV в. — османских турков. Древние понятия использовали и некоторые авторы, которые на заходе Византии поддерживали связь с ранними представителями итальянского Ренессанса. Все эти писатели, однако, не всегда имели точное представление о географическом охвате древней страны и провинции.

Новые макротопонимы, наложенные этнополитическими и военноадминистративными преобразованиями вошли в практику и нашли отражение в документах, литературе различных жанров и в других памятниках начала и до конца Средневековья, и то не только в Византии и в Болгарии, но и среди народов соседних и более далеких стран Западной Европы и Востока, имевших контакт с Балканами. Еще более, имя *Македония* утвердилось до такой степени во Фракии, что в некоторых случаях становилось причиной ретроспективных актуализаций — в совсем новом территориальном охвате его связывали и переносили даже на события, имевшие место до образования фемы и в пределах, в то время, называемых античным именем *Фракия*. Особенно типичен пример произвольным названием Адрианополя (фракийской Ускудамы) *Орестиасом* (по имени Ореста — сына Агамемнона и убийцы своей матери Клитеместры) в целях связать этот город и его фему с Орестиадой — одним из ядер древнего Македонского царства. Его умышленно сочинили и ввели приближенные императора Константина Багрянородного, чтобы укрепить авторитет династии, основанной его дедом Василием I *Македонцем*. Последний был назван так, потому что родился в Никее (сег. г. Хафса юго-восточно от Одрина) в семье армян — военных поселенцев. Была поставлена цель вывести его род из древних македонцев, а одновременно и из армянской династии. Из этой самой семьи происходил и Василий II *Македонец*, названный *Болгароубийцей* после того, когда захватила столицу Охрид царства с западноболгарскими землями, известными как *Болгария*. Это имя он дал и учрежденной им военно-административной единице с центром Скопье, тогда как та в Верхней земле была названа *Паристрион* или *Парадануагом*.

Другой особенно интересный факт, который показывает как быстро и широко имя *Македония* было принято для бассейна Марицы — обстоятельство, что после истечения одного десятилетия от создания фемы, когда она была взята вместе с ее центром Одрин в 813 г. болгарскими войсками, хан Крум выселил часть ее солдатского населения в задунайские владения, вероятно в сев. Бессарабию. Тогда территория, на которой установились бойцы феодального ополчения, получила имя *Македония*.

* * *

Завоевания турков в Европе во второй половине XIV века коснулись прежде всего фемы *Македония* и султаны скоро превратили ее центр Адрианополь в свою столицу. Наступившие значительные политические преобразования и параллельные с ними этнические изменения во Фракии при миграциях и турецкой колонизации, однако, не могли уничтожить утвердившуюся уже средневековую традицию в области географической нomenclature, в т. ч. и имя *Македония* для части античной Фракии. Его продолжали употреблять и в литературе, потому что осталось в употреблении среди местного населения на Балканах. Об этом судим по ряду данных: например, эмигрировавшие из городов Одрин и Пловдив и окружающих земель купцы, установившиеся в Средней Европе и России, а также и беженцы — гагаузы из Одринской Фракии, поселившиеся в южных пределах страны после войны с Турцией в XIX в. регистрировались как македонцы; беженцы той самой болгарской этнографической группы после реокупации Одринской области армией султана в 1913 г., нашедшие убежище в свободной Северной Фракии, были названы своими соотечественниками „македонцами“; эмигрировавшие из долины Марицы и Родопской области в район Стара планина получили то же прозвище местным однородным населением. Это показывает, что имя жителей средневекового географического понятия *Македония* сохранилось среди болгарского народа даже до первых десятилетий нашего века.

Сохранение этой традиции в XV—XVIII в. наблюдается более ясно в путевых заметках и докладах иностранцев, проезжавших по различным поводам по старому пути между Цариградом и Белградом. В качестве очевидцев они отмечают, что „Одрин и Пловдив — главные города Македонии“, „Пловдив был столицей Филиппа Македонского“, „Родопы — Македонские горы“ и пр. Их информаторами могли быть сами обитатели Балкан и в частности местное население долины Марицы. Эти авторы принадлежат к наиболее образованным и гуманистическим кругам Западной Европы, поэтому недопустимо, чтобы они не были осведомленными о местоположении Македонии и Фракии в классической древности, и тем не менее, чтобы им не была известна традиционная практика карто-

графов в их родине, которые продолжали придерживаться последовательно к римскому провинциальному делению и использовать его термины, а также и остальную античную географическую номенклатуру при изображении Балкан. Авторитет древних географов, среди которых самое почетное место занимает Клавдий Птоломей (труды которого изданы на латинском и других современных языках несколькократно) был непоколебим в Западной Европе. Несмотря на то существовала весьма значительная неясность в отношении охвата этнической Македонии. Это видно из параллельно встречаемых названий как равнозначных ее имени *Коменодитари* и ее окрестности *Эмболы*, *Пелагония*, *Верия*, *Тиквеш* и пр. Это объясняется, прежде всего, отсутствием прямого доступа до почти полностью изолированных владений султанов, бескритическим использованием разнородных источников и другими причинами.

Следует подчеркнуть, что турецкая власть не употребляла в своих актах административную терминологию, принятую в уничтоженных государствах поработанных ею народов или в разрозненной практике последних, в том числе и имя *Македония*. Турки ввели свой термин *Рум-или* (=земля Рима, т. е. Византия), проникший впоследствии на запад как *Румелия* для белгербства, охватывавшего всю среднюю и восточную часть Балкан. Его подразделения (вилайеты, санджаки и др.) они называли по именам их центров. Болгарское население было вынуждено использовать официальную турецкую административную терминологию, но продолжало параллельно соблюдать и свою традиционную из Средневековья и родную макротопонимию своей обширной этнической территории — *Нижняя и Верхняя (Загоре) земля или Болгария*. Это видно из ряда случаев в произведении, в корреспонденции болгарской интеллигенции эпохи Возрождения и из разрозненной речи простонародья даже и в XX веке. Эти определения показывают нетронутое представление болгарина о целостности и единстве своего отечества и одновременно являются еще одним доказательством о том, что *Нижняя земля* вытеснила полностью имя *Македония* из памяти населения.

Новое решительное изменение в макротопонимии на Балканах и специально возвращение областного географического имени *Македония* для территории, где она была в древности, были результатом уже только внешних факторов. Перенос утвердился в широкой практике только в XIX в., когда современная географическая наука начала систематически исследовать неизвестную и поэтому с множеством «белых пятен» на карте внутренность Балканского полуострова. Основные причины унификации областных имен в средней и восточной части и какую территорию называть *Македонией* имели целью избежать ошибки и предотвратить недоразумения из-за несоответствий между традиционными картографами в средней части полуострова и констатациями очевидцев, что население называло так бассейн Марицы, т. е. часть территории, называемой Фракией в древности.

При этом, термины римского провинциального деления, как наиболее понятные, удобные и традиционные в гуманистической Западной Европе утвердились постепенно и среди народов на Балканах, несмотря на то, что были для них совсем чужими, а в случае Македония — и неравнозначный в течение целого тысячелетия. Из всех народов полуострова первыми греки приняли особенно радужно «новые» макротопонимы, что объясняется рядом обстоятельств: более близкими контактами с Западом и не на последнем месте — национальным самочувствием, поддерживаемым поднятой на высокий пьедестал эллинистической древности и особенно для нужд Мегали-идеи восстановления Византийской империи.

Поставленные в самое бесправное положение из всех поданных султана, болгары были вынуждены учитывать принятые понятия в европейской цивилизации. Вместе с остальными ее достижениями они должны были ввести и ее областные имена, которые составляли ядро земель, населяемых ими — Мизия, Фракия и Македония, несмотря на то, что они имели свои обычные и утвердившиеся в течение более тысячелетия имена. Новые для болгарского народа макротопонимы сравнительно быстро проникли бурным разрывавшимся современным образовательным делом, где использовались переводные греческие, русские и на других языках учебники по географии, и распространением различной по жанру литературы и остальных культурных приобретений Запада.

Особенно характерен и значителен факт, что в разразившейся борьбе за культурно-национальную особость и политическую свободу, имя *Македония* приобрело новое содержание и особенно глубокий смысл для болгарского народа. Оно, однако, утвердилось окончательно и определило свой территориальный охват (опять приблизительно в соответствии с границами римской одной провинции I—II в. н. э.) только к концу XIX и началу XX века; но уже как имя юго-западной области родины, которая в силу Берлинского договора 1878 г. осталась под непосредственной властью султана.

Вернувшись, таким образом, в свое классическое местоположение — в середину Балканского полуострова, *Македония* всеми принимается как областное географическое имя неделимой от земель окрестности, которые населяли болгары еще с Средневековья и на протяжении их целой исторической судьбы, центра их культуры. Поэтому, никто не вносил в макротопоним какое-либо этническое содержание, кроме болгарского. В современном развитии, в наш век, оно стало синонимом величественной борьбы болгарского народа за политическое освобождение и объединение, в результате чего его избегали и даже запрещали султанская власть и королевская Югославия. Несоостоятельность теорий, обоснованных несуществующей, следовательно и недоказуемой прямой преемственностью местной традиции для макротопонима *Македония* в географической области, которая получила это античное имя только под воздействием внешних факторов, становится очевидной каждому непредубежденному наблюдателю фактор.

'MACEDONIA' IN HISTORICAL GEOGRAPHY

(Summary)

Certain geographical settlements and regions, albeit situated in entirely different localities during a given epoch, have borne the same macro or micro place-names. Moreover there are cases where regional names, considered to be terms, have consecutively altered their content and meaning: for example, they have been transformed from ethnical and political concepts into military-administrative and geographical ones. These discrepancies and modifications, resulting from repeated and radical transformations, create occasionally considerable difficulties in the use of historical sources: doubts can arise whether a given settlement or region has been referred to the location valid actually for the epoch and to what extent it is correct to relate it to a known event. It is thus that name-places of this type could produce wholly incorrect concepts and lead to erroneous conclusions and inferences. This available possibility has been successfully put to use not only in the past but also in modern times in order to engender misinformation. It is namely this that calls, in view of the reliable tracing out and clarification of the historical process for a careful study and particular attention to the geographical nomenclature of countries with a varied and complex development in their history.

In this connection the name 'Macedonia' is a typical example, having been used in various epochs for not only one or of different scope parts of the tempestuous Balkans or as a term with changing content and meaning.

* * *

The name 'Macedonia', having appeared in the heart of the Balkan Peninsula in the land of the lower reaches of the Haliakmon River (Bistritsa in Bulgarian) — the nucleus of the ancient Macedonian kingdom — it gradually spread likewise over the territories incorporated in it by its rulers. Under Philip II (359—336 B. C.), *Macedonia* was called not only the country proper, distinctly outlined by ancient writers, but also the space found between the Adriatic, Ionian and Aegean seas, Propontis and Pontus Euxinos. This meant that it included Dardania to the north, Thessaly and Hellas to the south, and Epirus and part of Illyricum, to the west. His son Alexander forged a shortlived world-wide, leaving memorable traces throughout the ages, Macedonian Empire between the Indus River to the River Margos (present-day Bulgarian, renamed Southern Morava) River. The name 'Macedonia', from an ethnical name, and hence from a geographical one during the reign of these kings was altered into a state and political concept, getting a very extended and changeable scope as far as its boundaries were concerned.

After the victory over the Macedonian Kingdom at Pydna (168 B. C.) Rome turned it into its first province on the Balkans under the same name. Its frontiers expanded with the conquests scored by the Roman legions and again incorporated some or other areas which were dependent on Philip II too. At that time *Macedonia* meant a purely administrative and military significance, and subsequently, also a new geographical concept. For over a millennium and a half (after 395 A. D. already within the confines of the Byzantine Empire) it was referred to territories of a very different location and scope again.

Since 12 to 45 A. D. Rome founded its new provinces (Moesia and Thrace), the land of Macedonia Porphyrogenitus gave to the military and administrative unit of the same name but with a reduced scope. However, over a brief period of time Thessaly and Achaia were again incorporated in the latter, and in the 4th century it was divided into two parts: *Macedonia Prima*, with Thessaloniki as its centre, and *Macedonia Secunda* with Stobi as its centre. During the same century a bigger administrative unit was formed (the diocese Macedonia) which embraced again Epirus, Thessaly, Dardania and Hellas with the Crete Island and some of the Aegean islands.

Fresh ethnical and public political transformations took place, accompanied by regional and terminological ones, during the 7th century, fateful for South-Eastern Europe. They were caused by the compact settlement of the Balkans by the Southern Slavs and the Bulgarian state that was founded. It was formed by the tribes along the Lower Danube from the south-eastern branch of the Slavs: the Sklavinians (the main component of the future Bulgarian nationality) and a group of Proto-Bulgarians, led by Khan Asparoukh. In 681 A. D. Byzantium was compelled to recognize the new formation, as it appeared to be a real threat for Constantinople, its capital city.

The Southern Slavs, having settled there, toppled the imperial rule in almost the entire Balkan Peninsula, ancient Macedonia and the diocesis of the same name included. In accordance with the common rule that the land acquired the name of the *ethos* that inhabited it, the territories occupied by these Slavs were called *Sklavinia*. This was the common name of the tribal principalities of the new settlers, as they called themselves (Sklavinians) and it was thus that they became known in contemporary sources. As far as the former Lower and Upper Moesia provinces were concerned, as well as Scythia Minor, with the lowland to the north of the Lower Danube and the steppe in the North-Western Black Sea area, they were included into the confines of the newly-founded state *Bulgaria* and they got its name. Another group of Proto-Bulgarians headed by Khan Asparoukh's brother Kouver settled in present-day Bjelja and Prilep plain and the environs of Soloun (Thessaloniki) of the former provinces Macedonia Prima and Secunda. The above-mentioned part of the former diocesis and province Macedonia was named after these Proto-Bulgarians by contemporary Byzantine and Eastern writers: namely, *Bulgaria*, or 'Land of the Bulgarians'.

Thus, the name *Macedonia* disappeared for the ancient country proper and the territories of the imperial military and administrative units that they had acquired after the 2nd century B. C. After the 6th century, during a brief period of time, it fully lost forever its ethnical meaning because the ancient Macedonians were assimilated by other *ethoses*. Those of them whom remained in their native land, were likewise assimilated by the Slav mass that had settled there, i. e. by the Bulgarian nationality, respectively. The other part, among which the process of Hellenization had already advanced in the 7th century, fled together with numerous Greeks from other regions into the interior of the Peninsula when the diocesis of Macedonia was destroyed and the rule of the empire ceased to exist. The refugees found shelter in the extremely limited in area territory which Byzantium still held under its control. Towards 800, when the Empire had already successfully regained the basin of the River Maritsa, the former resettled them there to set up a military and administrative unit (*thema*) and called it after their name: Macedonia. Its main towns were Adrianopolis (present-day Odrin or Edirne) and Philippopolis (present-day Plovdiv), and the task they were entrusted with was the defence of Bulgaria's capital city.

The analogy with the establishment of the neighbouring *thema* of Thrace after 681, i. e. when the Slav-Bulgarian state was founded, is complete not only in their destination, but also in the manner in which they got their names: corresponding to the dioceses Thrace and Macedonia, destroyed by the Sklavinians. Their military settlers came from these two dioceses. They constituted the nucleus of the two contingent units of the *themae* and were their most trustworthy fighters, permeated by a deathly hatred towards the Sklavinians who had settled on the hearths of their forefathers and driven them away from there. The Hellenized descendants of the ancient Thracians and Macedonians were fully Byzantinized because they had merged with the Greeks who were local inhabitants or had come from elsewhere.

The descendants of the forcibly colonized Armenians, Syrians and other nationalities by Byzantium in Macedonia were gradually denationalized. The aim of this resettlement was to break up the mass of Slavs who had come and settled in the ancient kingdom and the diocesis of Thrace. Some of these military settlers were gradually assimilated by the Sklavinians, yet another part was Hellenized. Conversely to the rest of the 'Romans' (*Romaioi*) in the empire, the inhabitants of the *themae* called themselves *Macedonians* and *Thracians*, respectively, yet without stating a definite nationality.

In this manner, as early as the Initial Medieval Ages, the name 'Macedonia' had already forfeited any relationship with the ancient Macedonian *ethos* and was not related to it in any way. What was more, in the course of nearly a millenium, it was totally forgotten in its ancient place of appearance both by the new inhabitants of the region and the diocesis and by the rest of the people, living in the Balkans. Since the 9th century the name *Macedonia* got only a military and administrative meaning, and a derivative of it later on. Yet the latter was a new one as far as location was concerned by geographical features: a regional name of the River Maritsa basin in ancient Thrace.

In the 9th and 10th centuries the name *Bulgaria* already covered the territory, occupied by Kouber's Bulgarians and likewise other parts of the former province and diocesis Macedonia. This was due to the circumstance that their population had already finally and voluntarily joined the kindred Bulgarian state at any opportune circumstance. Both the collective name *Sklavinia* and those of the individual tribes disappeared at that time, while the inhabitants began calling their homeland the *Lower Land* or *Lower Bulgaria*. They considered it a part of their common fatherland and set it against the concepts of an *Upper Land* or *Upper Bulgaria* (*Zagore*), along the Lower Danube.

The part of the ancient province Macedonia, held by Byzantium, with Thessaloniki as its main

city (Soloun in Bulgarian) became known as *Thessaly*. This may be explained by the fact that behind the strong walls of this fortress refugees mainly from the ancient region of the same name had found shelter. There were likewise refugees from Epirus, also driven away by the Slavonian tribes that settled there: Baionetai, Belegezetai, Sagoudatai, etc. Also in this case migrations and probably the similarity in the names made it imminent the region (being a part of the theme Tessaloniki) likewise to take the name of the homeland of the refugees — *Thessaly*. However it was called '*First Tessaly*', while the proper province was subsequently considered to be '*Second Thessaly*'.

The name *Macedonia* in its ancient meaning and location was preserved in the old manuscripts only and on geographical maps, made in Western Europe and in the East after Roman models. Then it appeared in the Medieval literature sporadically or as an anachronism. It was used for example, for another couple of centuries by certain more conservative ecclesiastical circles: mainly in eparchy lists which likewise were brought in conformity with old and with the non-existent Roman and Early Byzantine administrative system of provinces, substituted by the ethnical and political changes and the introduction of the new theme organization. Apart from ecclesiastical circles of the Constantinople Patriarchy, occasionally some Byzantine men of letters used the old concept *Macedonia*. They archaized it, i.e. they resurrected the name from oblivion in order to profit by the glory of that ancient kingdom, together with Hellas and Rome, with a view to raising the self-confidence and patriotic feeling of the Romic population. This is distinctly seen when danger by Arabs, Bulgarians and later by the Ottoman Turks in the 14th century threatened the empire. Few authors used the ancient concepts, who in the decline of Byzantium maintained contacts with the early representatives of the Italian Renaissance. All those authors, however, not always had an exact idea of the geographical scope of the ancient country and province.

The new macro place-names, imposed by the ethnical-political and military administrative transformations were accepted in practices and were reflected in the documents, the literature with its diversity of genres and the other sources as of the beginning to the end of the Middle Ages. This was true not only for Byzantium and Bulgaria, but also for the peoples in neighbouring and more distant countries in Western Europe and the East, who maintained contacts with the Balkans. What is more: the term *Macedonia* got so strongly established for Thrace that on certain occasions this gave rise to a retrospective actualization: in its new territorial scope it was related, and even transposed on events that had taken place prior to the formation of the theme, and even in the confines which still bore their name of *Thrace* at that time. Particularly typical is the example with the arbitrary name given to Adrianople (Uscudama in Thracian): *Orestias* (after the name of Orestes, the son of Agamemnon and the murderer of his own mother Clytemnestra) with a view to connecting this town and its theme with Orestia: one of the nuclei of the ancient kingdom of Macedonia. This name was deliberately fabricated and introduced by the entourage of Emperor Constantine Porphyrogenitus in order to enhance the prestige of the dynasty, founded by his grandfather Basil I the Macedonian. Basil I was thus called because he was born in Mikra Nikeia (present-day Halsa) to the south-east of Adrianople in a family of Armenians who had settled there as a soldier population. The aim was to establish his descent from the ancient Macedonian and Armenian dynasties. Basil II the Macedonian was of the same family, but was called *Bulgaroctonus* after he captured the capital Ohrid with the land of the Kingdom in West Bulgaria. This land was known under the name *Bulgaria*. The *Bulgaria* pointname was given by him also to the military and administrative unit established by him with its centre in Skopje, while the territories of the Upper Land was called *Paristrion* or *Paradanuvion*.

Another particularly interesting point is the fact which demonstrates how rapidly and on a large scale the name *Macedonia* was accepted for the basin of the River Maritsa. Only one decade had passed since the theme was established, when Adrianople, its centre, was taken by the Bulgarian army in 813 A. D. with a view to destroying the theme, Khan Kroum deported a part of its soldier population to somewhere in the vast domains of his state across the Danube, possibly to present-day Bessarabia. The territory on which the ranks of the theme's military corps were settled acquired the name *Macedonia*.

* * *

The conquests of the Ottoman Turks in Europe in the second half of the 14th century affected the theme Macedonia first of all and the sultans turned its centre Adrianople in their capital soon. The significant political changes that occurred after the conquest of the Balkans and the ethnical transformations that accompanied them in Thrace with the migrations and the Turkic-colonization, however, could not abolish the already established tradition in the regional geographic nomenclature. The name *Macedonia* as a part of Thrace was included in this nomenclature. It was used in the literature, because it was retained for use by the local population of the Balkans. This fact is evident in a number of data:

(a) for example, merchants who had emigrated from the towns of Soloun and Plovdiv and the environs, and settled in Central Europe and Russia, and the refugees Gagaouzi (Turkish-speaking Christians) who had left Adrianople Thrace, settled within the confines of the latter country after its wars with Turkey in the 19th century, were registered by the respective authorities as 'Macedonians'; (b) the refugees of the same Bulgarian ethnographic group after the reoccupation of the Adrianople region by the sultan's army in 1913, who had found shelter in the free Northern Thrace, were called 'Macedonians' by their compatriots there; (c) some emigrants from the Maritsa valley and the Rhodope region to the area of the Balkan Mountains got the same name by the local population. This indicates that the name of in-

habitants from the medieval geographical regional concept *Macedonia* was still alive among the Bulgarian nation even up to the first decades of the current century.

The preservation of this tradition during the 15th — 18th centuries is even more clearly seen in a number of travel notes and reports by foreigners who had passed on various occasions the old highway between Constantinople and Belgrade. As eye witnesses they find and note that 'Adrianople and Plovdiv were the main towns of Macedonia', that 'Plovdiv was the capital city of Philip of Macedonia', that 'the Rhodopes were Macedonian mountains', etc. The source of information for these travellers could only be the inhabitants of the Balkans, and the local population of the River Maritsa Valley in particular. These authors came from the most enlightened and humanistic circles of Western Europe and, therefore, it cannot be assumed that they were ill-informed about the location of Macedonia and Thrace in the classical antiquity or that they were not aware of the traditional practice of cartographers in their homelands to use the terms of the Roman provincial division and the ancient geographical nomenclature when the Balkans were mapped. What is more: the authority of ancient geographers among whom Claudius Ptolemy occupied the most prestigious place (whose works were re-edited in Latin and many modern languages on dozens of occasions) was unshakable in Western Europe. In spite of all this, there still existed a considerable lack of clarity regarding the scope of ancient Macedonia. This was obvious from the simultaneous use of its equivalent name *Comenolitari* or the name of its peripheral parts *Emboli*, *Pelagonia*, *Verea*, *Tikvesh*, etc. Above all this was due to the lack of direct access to the domains of the sultans, almost wholly isolated, the uncritical use of various sources and to other reasons.

It should be emphasized that the sultan's administration did not use in any of its deeds and documents the administrative terminology which had been adopted in the former states of the peoples, conquered by it or in the spoken practices of the latter, the name *Macedonia* included. The Ottomans introduced their own term 'Rum-ili' (=land of Rome, i. e. Byzantium, which was subsequently adopted as 'Roumelia' by the West) for the *beglerbeglik*, embracing the whole central and eastern parts of the Balkans. Its subdivisions (*livas*, *vilayets*, *sanjaks*, etc.) they called by the names of their centres. The Bulgarian population was compelled to use the official Ottoman administrative terminology of their conquerors, yet they also retained their traditional macro place-name terminology of the Medieval Ages for their vast ethnical territory: *Lower* and *Upper (Zagoré) Land* or *Bulgaria*. This is evident from a number of cases, for which witness is borne in works and letters of writers of the Bulgarian National Revival intelligentsia and by the popular spoken language even in the 20th century. These definitions indicate the intact concept in Bulgarians about the entity and unity of their motherland, and at the same time are a further proof that *Lower Land* fully replaced the name *Macedonia* in the memory of the population.

The new radical change in the macro place-names of the Balkans, and the restoration of the regional geographical name *Macedonia* in particular to its ancient territory, was solely the result of external factors. This transfer was called for by the large-scale practice barely during the 20th century when the modern geographical science launched a systematic investigation of the unknown land (and due to this with numerous 'voids' on the map) of the interior of the Balkan Peninsula. The main reasons for the actual identification of regional names in its central and eastern parts, and chiefly, were what territory to be called *Macedonia*, with a view to eliminating confusion and averting misunderstandings resulting from the discrepancies between its traditional marking by cartographers in the central area of the Peninsula and the conclusions of eye witnesses that that population called thus the basin of the River Maritsa, i. e. a part of that what was Thrace in Antiquity.

The terms used in the Roman provincial division being most understandable, convenient and traditional in humanistic Western Europe, gradually won the upper hand even among the peoples of the Balkans, despite the fact that they were entirely alien to them, and in this case Macedonia was a term equivalent for part of Thrace for over a whole millennium. The Greeks were the first of the Balkan peoples to happily adopt and accept the 'new' macro place-names, as this was the result of many circumstances: closer contacts with the West and in no way to be undermined their national self-confidence, inflated by raising the Hellenophilic sentiments in favour of Hellenistic Antiquity to a high pedestal, and in particular the requirement of the 'Megaly'-idea for the restoration of the Byzantine Empire, etc.

Owing to the virtual isolation and disenfranchisement in comparison with the other peoples under the rule of sultans, the Bulgarians had to take into account and be in conformity with the concepts of the European civilization. Along with its other achievements, they had to introduce the names used by it for regions that constituted the nucleus they inhabited: Moesia, Thrace and Macedonia, irrespective of the fact that they had their own customary names, confirmed for over a millennium. The macro place-names, new to the Bulgarian people, relatively rapidly penetrated through the modern education that was being developed at an accelerated rate (in which translations from Greek, Russian and other languages were used in the geography text-books) and through the spread of a literature of diversified genres and the other cultural acquisitions of the West.

The exceptional fact, particularly typical and noteworthy, that the name *Macedonia* acquired a fresh content and a particularly deep meaning to the Bulgarian people in the struggles the broke forth for cultural independence and political freedom should be mentioned. However, this name had been finally imposed and had determined its territorial scope (again approximately in accordance with the boundaries of the Roman province of the same of the 1st — 2nd centuries B. C.) barely towards the

end of the 19th century and early in the 20 th. Yet this time it was the name of the south-western region of their motherland that remained under the rule of the sultan by virtue of the 1878 Berlin Treaty.

The name *Macedonia*, having thus been returned to its classical location (in the centre of the Balkan Peninsula), was accepted by all as a regional geographical name of a unseparable part of the land, inhabited by the Bulgarians as early as the Middle Ages, and during their historical existence and as one of their basic centres of their culture. It is for this reason that nobody included in the macro place-name any ethnical content, except a Bulgarian one. What was more, during the current century in its contemporary evolution it became a synonym of the grandiose struggle of the Bulgarian people to achieve their political liberation and unification. It was for this reason that this name was evaded and even banned by the sultan's governments and by the royal power of Yugoslavia. The inconsistency of the theories, substantiated by non-existent, and, hence, unproveable, direct continuity of the local tradition of the macro name-place *Macedonia* in the geographical region that had again acquired its ancient name was merely due to the impact of external factors, is obvious to any unbiased observer familiar with the facts.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
УВОД	7
Глава първа	
„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА	11
1. Име и граници на древна Македония	11
2. Македония — римска провинция	17
3. Македония в административната система на Византия (IV—VIII в.)	22
Глава втора	
„МАКЕДОНИЯ“ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО	26
1. Антична Македония придобива имената „Склавинии“, „България“ и „Полна земя“	26
2. Образуването на тема Македония в Тракия	52
3. Македония — областно име на част от Тракия от IX в. до завладяването ѝ от османските турци през XIV в.	69
Глава трета	
НОВОТО ГЕОГРАФСКО ПОНЯТИЕ „МАКЕДОНИЯ“	88
1. Образуването на бейлербейството Румелия и отгласът на средновековната традиция за местоположението на Македония	88
2. Създаване на новото географско понятие Македония в модерната географска наука	95
3. Възприемането през новото време от местното и околното население на „Македония“ като име на географска област в средищния дял на Балканския полуостров	114
БЕЛЕЖКИ	132
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	168
СЪКРАЩЕНИЯ КЪМ ПОКАЗАЛЦИТЕ	174
ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА	175
ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ И ЕТНИЧЕСКИТЕ ИМЕНА	185
СПИСЪК НА КАРТНИТЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ	198
СЪКРАЩЕНИЯ	199
РЕЗЮМЕ НА РУСКИ ЕЗИК	200
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	204

ПЕТЪР КОЛЕДАРОВ

ИМЕТО МАКЕДОНИЯ
В ИСТОРИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ

Първо издание

Рецензенти Димитър Ангелов, Йордан Занмов

Редактор Ангелина Пенева

Художник Владислав Паскалев

Художествен редактор Николай Александров

Технически редактор Бойка Панаова

Коректор Райна Зимбилев

Дадена за набор на 6. III. 1985 г.

Подписано за печат на 25. XII. 1985 г.

Излязло от печат през декември 1985 г.

Формат 60/84/8. Печатни коли 26,50,

Издателски коли 24,72. Условно издателски коли 33,63

Тираж. 1719. Цена 5,57 лв.

Издателски № 26196. Код 02/9531472511/0630—14—85

ДИ „Наука и изкуство“ — София

ДП „Атанас Стратиев“ — Хасково